

**СӘРСЕН АМАНЖОЛОВ АТЫНДАҒЫ
ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТИ**

**ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ САРСЕНА АМАНЖОЛОВА**

**Зәки Ахметовтің туғанына 95 жыл толуына орай
«ЗӘКИ АХМЕТОВТІҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫ ЖӘНЕ
ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР» атты**

Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
II бөлім

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

Республиканской научно-практической конференции на тему

**«НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ ЗАКИ АХМЕТОВА И
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ»,
в честь 95-летнего юбилея Заки Ахметова**
Часть II

COLLECTION OF MATERIAL

Republican scientific and practical conference on the topic

**«SCIENTIFIC HERITAGE OF ZAKI AKHMETOV AND
NATIONAL VALUES»,
dedicated to the 95th anniversary of Zaki Akhmetov**
Part II

Өскемен - Усть-Каменогорск, 2023

ӘОЖ 821.512.122.0
КБЖ 83.3(5Қаз.)
Н 34

Бас редактор:

Төлеген Мұхтар Әділбекұлы,
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің Басқарма төрағасы – ректор,
профессор, PhD

Бас редактордың орынбасары:

Ровнякова Ирина Владимировна,
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің Басқарма төрағасының орынбасары -
стратегиялық даму және ғылыми жұмыс жөніндегі проректор, п.ғ.к.

Редакция алқасы:

Алимбекова Нурлана Бауржановна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің
инновациялық даму және коммерциаландыру департаменті директоры;
Шарапиева Гульнур Даулетхановна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің ғылым
және ғылыми жобаларды коммерциализациялау бөлімі жетекшісі;
Адиқанова Салтанат, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің IT және
жаратылыстану ғылымдары жоғары мектебінің деканы, PhD;
Оразалин Слямбек Калибекович, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің
гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің деканы деканы, т.ғ.к.;
Куленова Гульнара Борисовна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің педагогика
жоғары мектебінің деканы, мед.ғ.к.;
Апышева Асель Ануарбековна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің экономика
және құқық жоғары мектебінің деканы, э.ғ.к.;
Ислямова Сара Аскаровна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің «Берел»
баспасының директоры

Н 34 «Зәки Ахметовтің ғылыми мұрасы және ұлттық құндылықтар» атты Респуб. ғыл.-тәжір. конф.
матер. жинағ. = Сб. матер. Респуб. науч.-практ. конф. на тему «**Научное наследие Заки Ахметова и
национальные ценности**». – Өскемен: С. Аманжолов атындағы ШҚУ «Берел» баспасы, 2023. – 433 б.
– II бөлім.

ISBN 978-601-314-702-4

Жинақта «Зәки Ахметовтің ғылыми мұрасы және ұлттық құндылықтар» атты Республикалық
ғылыми-тәжірбиелік конференциясының материалдары жинақталған. Мақалалар Зәки Ахметов және
әлемдік әдебиеттанудың даму бағыттары; тіл білімінің теориясы, тарихы және өзекті мәселелері; қоғамдық
ғылымдар және бүгінгі рухани-адамгершілік даму; қазіргі ұлттық білім беру жүйесі: дәстүрлер,
құндылықтар және инновациялар саласындағы зерттеулерге арналған.

В сборник включены материалы Республиканской научно-практической конференции «Научное
наследие Заки Ахметова и национальные ценности». Статьи посвящены Заки Ахметов и направления
развития мирового литературоведения; Теория, история и актуальные вопросы языкознания;
общественные науки и современное духовно-нравственное развитие; современная национальная система
образования: традиций, ценности и инновации.

ӘОЖ 821.512.122.0
КБЖ 83.3(5Қаз.)

ISBN 978-601-314-702-4

© С. Аманжолов атындағы ШҚУ, 2023

ҚАЗІРГІ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ: ДӘСТҮРЛЕР, ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛАР

СОВРЕМЕННАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ: ТРАДИЦИЙ, ЦЕННОСТИ И ИННОВАЦИИ

ӘОЖ 659.1.01

ЗАМАНАУИ ЖАРНАМАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЖАРНАМА НАУҚАНЫНДА ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Құламанова К.Ж.

Ғылыми жетекші: Алишері А.Б.

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ, Қазақстан
e-mail: klmn_v@mail.ru, alisheri_aelita@mail.ru

Қазіргі уақытта жарнаманың негізгі түрлерінен басқа, мысалы: баспасөзде, теледидарда, радиода, сыртқы жарнамада заманауи жарнамалық құралдар әр түрлі қызмет салаларында жиі қолданылады, оларды толығырақ қарастырайық.

Индор жарнама (немесе indoor жарнама) - бұл біздің еліміздегі жарнама нарығының ең жаңа бағыттарының бірі-үй ішінде орналасқан жарнама, әдетте сауда орталықтарында, дүкендерде, супермаркеттерде қолданылады. Алайда, қазір Indoor жарнамасы кеңірек қолданыла бастады, ол кинотеатрларда, ойын-сауық орталықтарында, әуежайларда, автобустарда, бизнес орталықтарында және т.б. indoor жарнамасының тасымалдаушылары плазмалық панельдер, экрандар және LCD мониторлары болып табылады.

Өнімді орналастыру (product placement) – бұл жарнамалық әдіс, ол сюжетке, фильмге, теледидарлық бағдарламаға, компьютерлік ойынға, музыкалық бейнеге немесе кітапқа нақты коммерциялық өнімнің аналогы бар өнім, бренд, кескін кіреді. Мұндай жасырын жарнама жарнамаланған өнімнің өзін, оның логотипін көрсетеді немесе оның мақсаты, сапасы, пайдалану тәсілі туралы айтады.

Интернет-жарнама-Интернет желісінде орналастырылатын жарнама; бұқаралық клиентке бағытталған және сендіру сипаты бар Интернет желісінде тауарларды, қызметтерді немесе кәсіпорынды ұсыну.

SMS жарнамасы-Бұл ұялы телефонға жіберілген қысқа SMS мәтіндік хабарламасы арқылы тұтынушыға жарнаманы жеткізетін жарнама құралы. SMS жарнамасы-бұл Интернеттің кең таралуын және ұялы байланыс нарығының жоғары өсуін пайдаланатын электрондық коммерция мен мобильді коммерцияның жаңа әдістерінің үйлесі [1].

Қоршаған орта-жарнама (ағылш. ambient advertising немесе ambient media, ағылш. ambient-қоршаған орта) - жарнамалық хабарламалардың дәстүрлі тасымалдаушыларының орнына баспа БАҚ-тағы осындай алаңдарды, теле-және радиоарналардың немесе билбордтардың эфирдегі уақытын, қоршаған орта элементтерін: орындықтарды, есіктерді, үйлердің қабырғаларын, кеңсе керек-жарақтарын және т.б. пайдаланатын жарнамадағы бағыт.

Қазіргі әлемді жарнамасыз елестету қиын. Жарнама бізді барлық жерде – теледидарда немесе радиода, көлікте, Интернет желісінде немесе жай көшеде кудалайды. Одан жасыру мүмкін емес сияқты.

Жарнама-бұл әлеуетті тұтынушылардың өніміне (өніміне, қызметіне немесе фирмасына) тиісті назар аудару мақсатында алдын-ала төленген ақпаратты таратуды көздейтін маркетингтік өзара әрекеттесудің бір түрі.

Жарнама компаниясының жетістігі тұтынушыларды тартуға және тауарларды және/немесе қызметтерді сатуды арттыруға ықпал етеді. Бірақ тұтынушыларды әрекетке шақыру үшін дұрыс жарнаманы таңдау керек. Қазіргі уақытта жарнаманың барлық түрлерінің саны өте көп. Қолайлы нұсқа мақсатты аудиторияға және төменде сипатталған кейбір басқа факторларға байланысты.

Жарнама түрлерінің екі классификациясын ажыратуға болады:

-мақсат бойынша;

-ақпаратты беру тәсілі бойынша. Олардың ерекшеліктерін қарастырыңыз.

Баспа жарнамасы. Жергілікті баспа жарнамасына баспа жарнамасының келесі түрлері жатады: брошюралар, парақшалар, парақшалар, үлестірме материалдар, жарнамалар. Жарнаманың бұл түрі жеткізудің әртүрлі тәсілдеріне ие: промоутерлер, дүкендердегі сөрелер, аялдама кешендеріндегі немесе кіреберістердегі жарнамалар, пошта жәшіктеріндегі парақшалар.

Кәдесый жарнамасы бренд логотиптерін тікелей өнімдерге: кружкаларға, футболкаларға, қаламдарға қолдануды білдіреді. Жарнаманың бұл түрін қолданған кезде жарнамалық ақпарат пайдалы және ұзақ уақыт қолдануға арналған, сонымен қатар кәдесый иесінің айналасындағы адамдардың көзіне түсетін нәрсе ұсынылады[2].

Сату орындарындағы жарнама мақсатты аудиториямен өзара әрекеттесудің агрессивті форматы болып табылады, өйткені ол таңдау кезінде тұтынушыны басып озады, оның шешіміне әсер етеді. Сату орындарындағы жарнама-бұл бөлшек сауда дүкендерінде немесе қызмет көрсету орындарында орналастырылған барлық жарнамалар.

Жарнамалық іс-шаралар-бұл жарнаманың тағы бір түрі: жарнамалық акциялар, сатылымдар, көрмелер, бонустар мен жеңілдіктерді жинақтау, ұтыс ойындары. Жарнамалық іс-шаралар мыналарға бағытталған: тұтынушыларды хабардар ету, өнімді еске түсіру және белгілі бір тауардың немесе қызметтің пайдасына таңдау жасауға сендіру.

Қорытындылай келе, жарнамалық компанияның табысының кілті жарнаманың әртүрлі түрлерінің дұрыс үйлесімі екенін атап өткім келеді.

Медиа жарнама бұқаралық ақпарат құралдарына жатады. Медиа жарнаманың түрлері қолданыстағы бұқаралық ақпарат құралдарына байланысты және құны, мақсатты аудиторияға қол жетімділігі, ақпарат беру тәсілі және күтілетін әсері бойынша бір-бірінен ерекшеленеді.

Телевизиялық жарнама кең ауқымға ие. Ақпаратты үлкен аудиторияға жеткізу қажет болған жағдайда қолданылады. Теледидардағы жарнаманың артықшылықтарына мыналар жатады: дыбыс пен бейненің, қозғалыс пен түстердің үйлесімі. Ол "бизнес" өнімді керемет көрсетеді. Теледидарлық жарнама бұқаралық нарық үшін ең тиімді, бірақ қымбат форматтардың бірі болып саналады.

Теледидар жарнамасының коммерциялық эфир уақыты 20, 40, 60 сек бірліктерде сатылады. Эфир уақытының құны пайда болу жиілігіне, таратылатын бағдарламаға, хабар тарату уақытына, хабар тарату түріне (аймақтық немесе федералды) және Қамтылған арналар санына байланысты [2].

Радио жарнамалары да жеткілікті кең, бірақ дыбыстық ақпарат өз шектеулерін қояды. Соңғы тұтынушылар кейде естігендерін есте сақтау қиынға соғады (бірақ көрмеген). Механикалық есте сақтау үшін жарнамалық хабарламаларды үнемі қайталау қажет, бұл шығындарды едәуір арттырады.

Интернет-жарнаманың бірқатар артықшылықтары бар. Бұл әлемдік аудиторияға салыстырмалы түрде арзан бағамен жетуге көмектеседі. Бүгінгі таңда сатып алушылар сатып алудан бұрын Интернетті егжей-тегжейлі сипаттамалар мен шолуларды іздейді [3].

Баспа сөздегі жарнама мақсатты аудиторияны мерзімді басылымдар арқылы хабардар етуді білдіреді. Журналдардағы жарнама мақсатты нарыққа тез және оңай қол жеткізуге мүмкіндік береді. Журналдардың көмегімен сіз журналдың тақырыбымен тығыз байланысты жарнамаға қызығушылық танытатын өте таңдаулы аудиторияға әсер ете аласыз. Оқырмандар (әлеуетті клиенттер) журналдарды ұзақ уақыт сақтайды, бұл жарнамаларға бірнеше рет назар аударуға мүмкіндік береді. Газеттегі жарнама журналға қарағанда одан да қолжетімді. Бұл көптеген оқырмандарға өнімді немесе қызметті жарнамалауға мүмкіндік береді. Газеттерді рубрикаларға бөлу мақсатты аудиторияға жүгінуге ықпал етеді [4].

Қорытынды. Жарнамалық науқандардың басталуы жыл сайынғы жәрмеңкелер болды, олар алдын - ала дайындалып, арнайы әдебиеттер-парақтар, плакаттар, плакаттар және т.б. Ол тауарды сатуға ықпал етеді, кәсіпорын қаражатының айналымын жеделдетіп аяқтауға ықпал етеді [16]. Шағын ұйымдарда жарнамамен әдетте бір қызметкер айналысады, ал ірі ұйымдарда-жарнама бөлімдері, олардың басшылары маркетинг жөніндегі директорға есеп береді. Бөлімнің функцияларына мыналар кіреді: міндеттер қою, жарнама бюджетін әзірлеу, жарнама агенттігі ұсынатын хабарландырулар мен іс-шаралар жоспарларын бекіту, пошта жарнамасы. Жарнама тауардың нарыққа шығуын бақылауға, тұтынушыларда оған деген тұрақты артықшылық жүйесін құруға және бекітуге, қажет болған жағдайда сату және жарнамалық қызмет процесін тез түзетуге мүмкіндік береді.

Маркетингтік коммуникациялар жүйесінде жарнама ерекше орын алады. Оның негізгі мақсаты-сұранысты қалыптастыру, тауарларды сату мен сатуды ынталандыру. Жарнама-бұл сатып алушының мінез-құлқын реттеуде, оның назарын тауарларға, қызметтерге аударуда, Компанияның оң имиджін (имиджін) құруда тиімді құрал[5].

Жарнама міндеттерін қою маркетинг стратегиясымен анықталады. Бұл жағдайда жарнаманың жіктелуі оның мақсаттарына сәйкес қолданылады.

Бірінші тарауда біз жарнаманың мәні, мақсаттары мен міндеттерін қамтитын жарнаманың негізгі ұғымдарын қарастырамыз; жарнамаға қойылатын жалпы талаптар; жарнаманың функциялары мен тұжырымдамалары және жарнаманың негізгі түрлері. Бұл тарау жарнаманы өнімді жылжытудың қажетті элементі ретінде қарастыруға көмектесті.

Екінші тарауда біз жарнамалық компанияны ұйымдастырудың маркетингтік тұжырымдамасын қамтитын компания өнімдерін жылжытудағы жарнама элементін қарастырдық; жарнамалық компанияны жоспарлау кезеңдері; жарнамадағы зерттеулер және бірегей сауда ұсынысын әзірлеу; өнімді орналастыру және жарнамалық стратегияны әзірлеу; медианы жоспарлау және жарнаманы орналастыру. Бұл материалды зерттеу кәсіпорындағы жарнамалық қызметті тиімді жоспарлау туралы идеяны құруға сәтті жарнамалық науқан жүргізуге көмектесті.

Қорытындылай келе: жарнама стратегиясы компанияның маркетингтік стратегиясының құрамдас бөлігі болып табылады. Компанияның өнімдерін жылжыту жарнамалық стратегияға тікелей байланысты. Жарнамалық стратегияның тиімділігі және өнімді жылжыту кәсіпорынның жарнама бөлімінің жұмысына және жарнамаға бөлінген сомаға байланысты. Таңдалынған тақырып негізінде Қазақ халқының ұлттық тағамдары мен тәттілері алынды. Қазақтың ұлттық тағамы бесбармақ, құрт, ірімшік өнімдері мен бауырсақ және т.б.

Әдебиеттер тізімі

1. Федеральный закон от 13.03.2006 N 38-ФЗ (ред. от 18.07.2011) «О рекламе» [Электронный ресурс] URL <http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc;base=LAW;n=116655>
2. Амблер, Т. Практический маркетинг / Т. Амблер. – СПб.: Питер, 2000. – 213 с.
3. Багиев, Г.Л. Маркетинг: Учебник для вузов. 3-е изд. / Г. Л. Багиев, В. М. Тарасевич, Х. Анн. – СПб.: Питер, 2007. – 736 с.
4. Беляев, В.И. Маркетинг: основы теории и практики: учеб. / В.И. Беляев. — М. : КНОРУС, 2005. – 456 с.
5. Бендина, Н.В. Маркетинг (конспект лекций). / Н. В. Бендина. – М.: «Приор-издат», 2005. – 215 с.
6. Головлева, Е.Л. Основы рекламы / Е.Л. Головлева. – М.: ОАО «Московские учебники», 2006. – 271 с.

УДК 343.9

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ

Алтайбеков Д.А., Садыканова Ж.Е.

Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: zhan_na_sad@mail.ru

Согласно уголовному законодательству преступлениям против собственности (их так же принято называть корыстными преступлениями) следует относить умышленные деяния, предусмотренные в Главе 6 Уголовного кодекса Республики Казахстан. В литературах по криминологии группу преступлений, относящихся к корыстным еще называют «имущественными» или «общеуголовными корыстными» преступлениями. Общественная опасность

преступлений против собственности определяется тем, что они нарушают конституционное право граждан на собственность, предусмотренные в ст.ст. 6, 26 Конституции РК, причиняют значительный материальный и моральный ущерб, служат поводом к совершению других более тяжких преступлений. При криминологической характеристике основным объединяющим элементом таких преступлений в одной группе является незаконное обогащение за счет нарушения права собственника, а также незаконное обогащение за счет нарушения права собственника и не законное использование или распоряжение чужим имуществом.

Преступления против собственности - это совокупность так называемых общеуголовных корыстных преступлений, т.е. тех деяний, которые заключаются в прямом незаконном завладении чужим имуществом, совершаемых по корыстным мотивами в целях обогащения за счет этого имущества, причем без использования субъектом своего служебного положения, не связанных с нарушением хозяйственных связей и отношений в сфере экономики. Это, прежде всего, кражи, грабежи, разбои, мошенничество, вымогательство в разных их формах и часть присвоений имущества.

Современное положение в странах с самыми цивилизованными рыночными отношениями подтверждает, что коренные причины преступности, носителями которых являются эти отношения, неустранимы. Соответственно преступления против собственности наиболее распространенное криминальное явление, которая определяет количественные показатели преступности, в целом. В нашей стране в структуре преступности на долю данных корыстных посягательств приходится от 60 до 70 % и выше. А в массиве общеуголовной преступности их доля составляет около 90 %. Когда говорят о сугубо корыстной преступности, имеют ввиду совокупность таких преступлений против собственности, при совершении которых физическое и психическое насилие над личностью не является элементом мотивации, и не средством достижения цели. К ним относятся кражи, мошенничество, неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения. По степени распространенности в массиве посягательств против собственности преобладают кражи.

Кража – это тайное хищение чужого имущества составляет от $\frac{2}{3}$ до $\frac{3}{4}$ всех зарегистрированных корыстных преступлений. На долю грабежей, т.е. открытого хищения чужого имущества приходится от 7 до 8%, разбоев – 1-2%, мошенничества до 4%.

На остальные составы преступлений, упомянутых в Главе 6 Уголовного кодекса Республики Казахстан, приходится от 2.5 до 3 %. При этом необходимо отметить, что в развитии преступности против собственности сложились и воспроизводятся неблагоприятные тенденции. Отмечается рост числа этих посягательств. Так, в последнее время увеличилось количество разбоев и грабежей. Почти в два с половиной раза выросло мошенничество и на более чем 60 % вымогательство.

Две трети краж, это более 65 %, каждый пятый грабеж (более 17 %) и каждое третье разбойное нападение (более 31 %) сопряжены с незаконным проникновением в жилище, помещение или иное хранилище.

Ведущее место в борьбе с ними отводится правоохранительным органам. Эффективность этой борьбы во многом зависит от знания состояния и основных тенденций этих преступлений, понимания их причин, учета особенностей личности корыстного преступника.

Преступления данной группы всегда занимали и занимают в настоящее время значительное место в структуре преступности, определяя ее количественную сторону. Их доля в конце прошлого – начале нынешнего века составляет около 65 % всех ежегодно совершаемых в стране преступлений, а их количество в последние годы превышает 2 млн. Высока и интенсивность совершения этих преступлений, составляющая свыше 1600 указанных деяний на 100 тыс. человек населения страны в возрасте 14 лет и старше.

Тем самым преступления против собственности в значительной мере определяют общее состояние и тенденции преступности, а значит, в целом и всю криминальную ситуацию в стране.

В структуре преступлений против собственности определяющее место принадлежит краже, доля которой варьируется от 60 до 70 %. В общем же объеме регистрируемых преступлений удельный вес краж превышает 40 % (в отдельные годы – 45 %). Число регистрируемых краж в настоящее время приближается к полутора миллионам, а в отдельные годы и превышало этот показатель. При этом не следует забывать, что кража является одним из наиболее латентных преступлений.

В общем числе краж преобладают посягательства на личное имущество граждан. Более трети таких краж совершается из квартир; ежегодно похищается около 40 тыс. автомашин, принадлежащих гражданам. Большое распространение имеют кражи готовой продукции, сырья, стройматериалов, грузов, денежных средств, произведений искусства, антиквариата и т. п.

Кражи опасны не только своей распространенностью, но и тем, что они часто сопряжены с другими, более тяжкими преступлениями, такими как умышленное убийство, умышленное причинение тяжкого вреда здоровью и т. п. Кроме того, значительное число краж (до 80 %) совершается при отягчающих обстоятельствах. Так, при некотором сокращении их общего числа за последнее десятилетие возросло количество лиц, совершивших кражи. Об этом свидетельствует увеличение (до 40 %) группового характера совершения краж, что делает их более опасными по сравнению с преступлениями, совершенными в одиночку.

Весьма разнообразны способы совершения краж, выбор которых обуславливается объектом и предметом посягательства, личностью виновного, его криминальным опытом. В частности, при кражах из помещений широко используются подбор ключей, выбивание дверей, пролом стен, проникновение через окна, чердаки, отключение сигнализации и т. п. Карманные кражи чаще всего совершаются в местах массового скопления граждан группами профессиональных преступников часто с использованием предметов, режущих карманы, сумки.

Лица, совершающие кражи, как правило, живут на преступный доход. Около 70 % из них не имеют постоянного источника дохода. В совершении краж принимает участие значительное количество рецидивистов (около 35 %

привлеченных к ответственности), женщин (свыше 12 %), несовершеннолетних (около 18 %).

Скотокрадство – преступление против собственности, представляющее собой тайное хищение скота. Наиболее распространенная историческая разновидность – конокрадство. Кроме лошадей и крупного рогатого скота, крадут также овец и коз.

Большинство краж происходит с вольного выпаса, когда скот отправляется пастись в степь без присмотра, например, лошади. Раскрытие преступления часто затормаживают сами собственники, которые самостоятельно начинают поиски своих пропавших животных, а к правоохранительным органам обращаются через неделю, а то и две, а также игнорирование владельцами процедуры биркования домашнего скота.

Законом Республики Казахстан №292-VI от 27 декабря 2019 года введена норма - статья 188-1 УК РК «Скотокрадство», разграничивающая рядовую кражу от кражи скота.

Усилено наказание за скотокрадство, так наказывается штрафом в размере до трех тысяч месячных расчетных показателей, (что на сегодняшний день составляет МРП 3450 тенге – 10 350 000 тенге), предусмотрены также в качестве альтернативы и другие наказания в виде исправительных работ, ограничение свободы и лишение свободы на срок до пяти лет с конфискацией имущества.

Скотокрадство, совершенное группой лиц по предварительному сговору и в крупном размере наказывается лишением свободы от трех до семи лет лишения свободы с конфискацией имущества (часть 2 п.1,2 статьи 188-1 УК РК).

Скотокрадство, совершенное неоднократно с проникновением во двор жилого помещения, предприятия, организации, учреждения, скотного двора, загона или иного хранилища наказывается лишением свободы на срок от пяти до десяти лет с конфискацией имущества. (часть 3 п.1,2 статьи 188-1 УК РК).

Скотокрадство, совершенное преступной группой, в особо крупном размере наказывается лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет лишения свободы с конфискацией имущества. (часть 4 п.1,2 статьи 188-1 УК РК).

В 90-е годы отмечался также количественный рост грабежей и разбоев, хотя темпы прироста грабежей по сравнению с 80-ми годами прошлого века уменьшились более чем в 3,5 раза, а разбоев – наполовину.

Грабеж в структуре преступлений против собственности занимает второе после краж место и в среднем составляет около 15 %. Уголовная статистика чаще всего фиксирует грабежи с отягчающими обстоятельствами, среди которых преобладают повторность, предварительный сговор, проникновение в жилище, совершение организованной группой, применение насилия и т. п. Среди совершивших грабежи число лиц без постоянного источника дохода составляет примерно 60 %. Грабеж очень часто совершается группой лиц (свыше 40 %), рецидивистами (35 %), несовершеннолетними (25 %).

Разбой — одно из наиболее опасных преступлений, направленных не только против собственности, но и против личности. В структуре преступлений против собственности его доля составляет около 3 %. В последние годы насилие получило широкое распространение и стало частым явлением в повседневной жизни.

Значительная часть корыстно-насильственных преступлений совершается с применением или угрозой применения огнестрельного или иного оружия.

Грабежи и разбои чаще всего совершаются в отношении личной собственности (80 %), в условиях города (до 80 %), на улицах, в общественных местах (до 60 %), в подъездах, лифтах домов (10 %). В последние годы возросло количество грабежей (на 10 %) и особенно разбоев (на 80–85 %) с проникновением в жилище, помещение или иное хранилище. Совершению этих преступлений (особенно рецидивистами) предшествует тщательная подготовка: подыскание объекта посягательства и соучастников, изучение обстановки, приобретение оружия, транспортных средств, нахождение мест укрытия похищенного и преступников и т. п.

Разбой, как и грабеж, чаще всего совершают лица без постоянного источника дохода – 65 %, лица, ранее совершавшие преступления, – 40–45 %, лица в возрасте 18–24 лет – 40 %.

В 90-е годы структура преступлений против собственности несколько изменилась. В настоящее время она характеризуется более широким спектром форм проявления, что, видимо, обусловлено переходом к рыночным отношениям. Все большее место в структуре этих преступлений стали занимать мошенничество, вымогательство, присвоение или растрата вверенного имущества и др.

Мошенничество составляет незначительную долю всех регистрируемых преступлений: от 2 до 6 %. Но его динамика крайне неблагоприятна, так как за последние 10 лет количество этих преступлений увеличилось почти в 6 раз и достигло 200 тыс. ежегодно совершаемых деяний. При этом около половины мошенничеств относится к преступлениям экономической направленности.

Если раньше мошенничество чаще всего обуславливалось дефицитом товаров народного потребления и заключалось в обмане потребителей, то в настоящее время его сфера расширилась за счет использования азартных игр, проводимых в местах скопления людей, сделок с недвижимостью и т.п.

Анализ этих преступлений показывает, что более 40% мошеннических действий совершается в группах с четким распределением ролей участников, применяющих различные уловки для обмана потерпевших. При этом чаще всего осуществляются такие действия, как сбыт поддельных драгоценностей, карточное шулерство, завладение ценностями под предлогом оказания услуг, обман при игре в наперстки, в лотереи; использование поддельных документов, обсчет при размене денежных купюр, вручение в счет расплаты так называемых кукол; гадание, привораживание, брачные аферы, выдача себя за представителей власти, построение финансовых пирамид.

Чаще всего мошенничество совершают лица без постоянного источника дохода (свыше 50 %), для которых оно все больше становится средством обеспечения довольно высокого уровня жизни. Среди мошенников около 15 % имеют высшее, а около 20 % – среднее профессиональное образование. Это преступление больше всего распространено среди лиц старше 30 лет (55 %). Характерно, что за последние годы число частных предпринимателей, совершивших мошенничество, увеличилось в 8 раз. Выше среднего в составе мошенников удельный вес женщин (до 40 %). Необходимо отметить, что личность

мошенников отличается значительной спецификой. Это своеобразные интеллектуалы преступного мира.

Вымогательство в годы реформ также получило достаточно широкое распространение и даже новое наименование – «рэкёт». В последнее десятилетие на территории страны число зарегистрированных фактов вымогательства возросло почти втрое, ежегодно совершаемых преступлений.

Рассмотрение отдельных видов преступлений против собственности позволяет определить общие для них тенденции развития и криминологические особенности. Такими общими тенденциями являются:

- абсолютный и относительный (к численности населения) рост количества этих преступлений (речь идет о среднестатистической тенденции – независимо от того, что по отдельным видам преступлений против собственности в какие-то периоды их количество стабилизируется или даже сокращается);

- рост их удельного веса в общем объеме преступности;

- высокие темпы прироста, превышающие, как правило в 2–3 раза, соответствующие показатели насильственной преступности;

- возрастание уровня латентности.

Указанные негативные тенденции действуют продолжительное время и, по оценкам экспертов, будут проявляться в обществе достаточно долго.

На увеличение числа зарегистрированных преступлений против собственности и лиц, их совершивших, на наш взгляд, повлияли социально-экономические, социально-политические, социально-психологические и другие перемены, произошедшие в российском обществе. Свою роль сыграло и изменение законодательства.

Наряду с количественными, произошли и качественные изменения преступлений против собственности, состоящие в дальнейшем увеличении в их структуре доли наиболее опасных групповых, организованных деяний, что свидетельствует о повышении степени их общественной опасности и возрастании причиненного ими ущерба. Исполнители групповых и организованных преступлений специализируются, главным образом, на корыстных и корыстно-насильственных преступных посягательствах. Это, прежде всего, кражи, грабежи, разбои, мошенничество, вымогательства. Более 50 % преступлений этих видов относится к разряду тяжких.

Неблагоприятные особенности отмечаются в посягательствах на собственность со стороны несовершеннолетних: 2/3 совершенных ими преступлений – корыстно-насильственные. Анализ структуры этих преступлений несовершеннолетних свидетельствует, что они чаще стали совершать кражи и вымогательства. Причем наблюдается тенденция к повышению (почти в 2 раза) криминальной активности несовершеннолетних в возрасте 14–15 лет относительно совершения таких преступлений, как грабежи, разбои, вымогательства, кражи, в том числе из квартир.

Сравнительный территориальный анализ преступлений против собственности свидетельствует о том, что их общие закономерности присущи всем регионам; различия в этих видах преступлений в регионах незначительны – около 5%.

К числу криминологических особенностей преступлений против собственности относятся также их ярко выраженный корыстный характер, значительная распространенность, большое количество лиц, совершающих эти деяния, разнообразие применяемых приемов и способов, повышение криминального профессионализма преступников; большой разброс их социально-демографических, нравственно-психологических и уголовно-правовых характеристик при особо ярко проявляющемся эгоцентризме, неуважении к интересам личности и общества в целом, корыстной мотивации.

Список литературы

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V ЗРК // ИПС "Әділет" (zan.kz).-Усть-Каменогорск.-23.04.2023. – на рус.яз.
2. Статистические данные «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» // qamqor.gov.kz).-Усть-Каменогорск. -23.04.2023. – на рус.яз.
3. Абишев К.Е. Скотокрадство в Казахстане // Электронный документ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37111119&pos=5;-106#pos=5;-106; - 22.04.2023. – на рус.яз.
4. Антонян Ю.М. Криминология. Учебник для академического бакалаврита. - 3-е издание, переработанное и дополненное. — М. : Издательство Юрайт, 2015. — 388 с.

ӘОЖ 58:373.5.09:004

БИОЛОГИЯ ПӘНІ БОЙЫНША АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ САЛАСЫНДА ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ДАМУ

Амантаева А.Д.

Ғылыми жетекші: Садыканова Г.Е., биология ғылымдарының кандидаты, магистрант, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан

Үшінші мыңжылдықтың басы – қоғамның жаңа мәселелерді дәстүрлі емес жолмен шешуге қабілетті адамдарға қажеттілігін туындататын қарқынды технологиялық прогресс уақыты. Сондықтан дарынды және дарынды балаларды анықтау, олардың шығармашылық әлеуетін сақтау және дамыту қазіргі мұғалімнің маңызды міндеті болып табылады.

ҚР білім беру стандарттарында көрсетілген статистикаға сәйкес, әр мектеп жасындағы балалардың шамамен 20% дарындылар санатына жатқызуға болады. Алайда, олардың тек 2-еуі ғана өзін нағыз дарынды ретінде көрсетеді. Қалған 18% дарындылығын дамытуға қажетті жағдай мен қолдаудан айырылған.

Оқушылардың дарындылығы мен шығармашылық әлеуетін дамытуға ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) кең мүмкіндіктер береді.

Адам қызметінің барлық салаларын, соның ішінде білім беруді, компьютерлендіруді қамту оқу процесінің тиімділігін арттыруға жағдай жасауға мүмкіндік береді. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ)

қолданатын сабақ көрнекі, ақпараттылығымен ерекшеленеді, әр оқушымен сараланған жұмысты қамтамасыз етеді, оқу нәтижелерін тез және тиімді бақылауға және бағалауға және ең бастысы уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді.

АКТ-ны кеңінен қолданып, биология сабақтарын өткізгенде жоғары нәтижеге қол жеткізуге болады. Ағзалардың құрылысын, қызметін, олардың басқа организмдермен және қоршаған ортамен қарым-қатынасын көрсетуге, күрделі биологиялық процестерді имитациялауға, цифрлық зертханалық құрал-жабдықтарды пайдалана отырып зертханалық немесе практикалық жұмыстарды жүргізуге, дарынды оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыруға, тіпті виртуалды саяхатқа шығуға болады.

Компьютерлік технологиялардың дәстүрлі технологиялардан басты артықшылығы – оқушы оқу процесінің белсенді қатысушысына айналады, биологиялық процесті «жобалайды», қатесін өз бетінше түзетеді, өздігінен білім алады. Оның мұндай белсенділігі пәнге деген қызығушылықты дамытуға, ынтасын арттыруға әкеледі.

АКТ көмегімен жалпы сабақтарды өткізу өте тиімді, мысалы, 8-сыныпта «Ас қорыту» тақырыбы немесе «Бактериялар. Саңырауқұлақтар. Қыналар» 7-сыныпта, сондай-ақ конференция сабақтары, мысалы, 10-сыныпта «Генетиканың заманауи жетістіктері» тақырыбы бойынша немесе 11-сыныпта «Жаһандық экологиялық апаттың алдын алуға болады ма» пікірталас сабағы. Мұндай сабақтар әдетте оқушылардың мультимедиялық презентациясы бар қойылыммен бірге жүреді. Презентация - сөйлеу мен ойлауды дамытатын құнды дағды. Бұл ретте оқушы өз өнімін көрсетіп қана қоймай, сыныптың сұрақтарына жауап береді, ал өз кезегінде оқушыларға мәселе қойып, жауаптарына түсініктеме беріп, мұғалімнің бақылауымен баға береді. респондент, яғни мұғалім қызметін атқарады. Мұның бәрі нақтылауға, негізгі нәрсені ерекшелеуге, логикалық байланыстарды орнатуға, жауапкершілікті дамытуға үйретеді.

Бұл технологияны енгізудің алдында тұрған басты міндет – студенттің ақпараттық қоғамдағы өмірге бейімделуі екенін айта кеткен жөн.

Қазіргі таңда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар студент өзінің болашақ кәсіби іс-әрекетінде ғана емес, күнделікті өмірінде де қолданатын негізгі құралға айналуда.

Оқу іс-әрекетіне ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу жаңа ғасырдың ақпараттық әлемінде толыққанды өмір сүріп, жұмыс істей алатын дарынды балаларды дайындауға мүмкіндік береді. Көптеген ақпарат көздерінің болуы жағдайында мұғалімге үйлестіруші, бағыттаушы рөл беріледі.

Оқытудың маңызды технологияларының бірі, оның ішінде мектеп оқушыларының дарындылығын дамыту – ғылыми-зерттеу және жобалық іс-әрекет. Жобалау барысында оқушылардың өз бетінше ойлауы, болжау, әдеби деректер мен интернет көздерін пайдалану, стандартты емес есептерді шешу қабілеті дамиды. Жобалық жұмыстың тақырыбы оқушыға қызықты, өзекті және оның өмірлік тәжірибесімен байланысты болуы керек. Бұл ретте оқушылардың психологиялық және жас ерекшеліктері міндетті түрде ескеріледі. Оқушы жобаны көрсету формасы ретінде презентацияны, веб-сайтты, бейнефильмді таңдай алады. АКТ оқушыға ақпараттың молдығын береді, бұл өз кезегінде ақпарат көзіне сыни тұрғыдан қарау дағдыларын дамытады, сенімділігін тексеруге дағдыландырады, күмәнді немесе қосалқы ақпаратты сүзуге үйретеді. Цифрлық зертхана эксперимент жүргізуге және

сенімді нәтиже алуға мүмкіндік береді. Мұғалім мен оқушы қарым-қатынасы ынтымақтастық деңгейіне көшеді. Бұл ретте мұғалімнің басты міндеті – оқушының шығармашылық қабілетінің табысты болуына қажетті жағдай жасау, жаңа білімді өз бетінше меңгеруге және меңгеруге бағытталған шығармашылық іс-әрекет жолында оқыту, оқушының қоршаған әлемі жайлы ізденімпаздыққа ұмтылуын ынталандыру.

Оқу орындары материалдық-техникалық базасының жақсаруымен мұғалімдер дербес компьютерлерді, ақпараттық ресурстарды, интерактивті карталарды, тренажерларды, бейне роликтерді, графиканы жүйелі түрде пайдаланып, пәндер бойынша авторлық компьютерлік ойындарды жасауға мүмкіндік алып жатыр. Мұның барлығы мұғалімге оқушылардың дарындылығы мен шығармашылығын дамытуға жаңа мүмкіндіктер беріп, білім беруді сапалы деңгейге көтеруге ықпал етеді. Ал бұл әрекеттің орталығында оқушы өзінің таным процесін қалыптастырады. Компьютерлік жүйелерді қолдану арқылы өтетін сабақтар мұғалімді алмастырмайды, керісінше оқушымен қарым-қатынасты мазмұнды, жеке және белсенді етеді.

Сыныптарында АКТ қолданылатын мектептерде соңғы кездері түрлі деңгейдегі ғылыми конференцияларға, байқауларға, олимпиадаларға қатысып, жеңімпаздар мен жүлдегерлер атанып жүрген оқушылары көбейіп келеді. Олар жоғары танымдық белсенділікпен, пәнге деген тұрақты қызығушылықпен, өз бетінше мақсат қойып, оған жету қабілетімен, әртүрлі ақпаратпен жұмыс істей білуімен ерекшеленеді, яғни дарындылықтың анықтамасы бойынша «Дарындылық басқа адамдармен салыстырғанда адамның бір немесе бірнеше іс-әрекетте неғұрлым жоғары, көрнекті нәтижелерге жету қабілетін анықтайтын өмір бойы дамып келе жатқан психиканың жүйелі сапасы бар дарынды балалар».

Инновациялық білім беру технологиялары үдеріс ретінде – бұл біртұтас оқу-тәрбие процесін оның мақсатын анықтаудан күтілетін нәтижеге дейін қамтитын өзіндік, жаңашыл әдістерді, педагогикалық іс-әрекеттер мен құралдарды мақсатты, жүйелі және дәйекті түрде тәжірибеге енгізу. Инновациялық педагогикалық технологиялар түсінігі педагогикалық техника мен оқыту әдістерінің жеткілікті кең спектрін қамтиды. Дегенмен, бұл әртүрліліктің ішінде көрнекі және дыбыстық ақпарат көзі ретінде әрекет ететін заманауи техникалық оқыту құралдарын пайдалануды бөліп көрсетуге болады. Педагогикалық тәжірибеде бірнеше ондаған жылдар бойы компьютерлер, ноутбуктер, видеопроекторлар, презентациялар қолданылып келеді. Дегенмен, биология сабағында мұғалімнің іс-әрекетінде заманауи құрылғыларды, гаджеттерді, планшеттерді, смартфондарды пайдалану мұндай белсенді қосымшаны әлі тапқан жоқ. Сонымен қатар, орта және одан жоғары жастағы топтардың қазіргі ұрпақ балалары ақпарат алмасудың заманауи құралдарымен жұмыс істеу үшін барлық қажетті дағдыларға ие. Әдеби деректерге сүйенсек, әлемдік педагогикалық тәжірибеде оқу үдерісінде заманауи цифрлық технологияларды қолдану қазірдің өзінде орын алып келеді.

Дегенмен, педагогикалық қызмет саласындағы өзіміздің бақылауларымыз бен тәжірибелеріміз көрсеткендей, жағымсыз салдарлардан басқа, ақпарат алмасудың қазіргі заманғы цифрлық құралдары оқушының жеке өмірінде де, оқу процесінде де көптеген қолдану салаларына ие. Оқу процесінде заманауи құрылғыларды пайдалану әдістері сипатталған, олардың ішінде мыналарды ерекше атап өтуге болады: www (World wide web) көмегімен оқу ақпаратын іздеу

жылдамдығы, үлкен көлемді сақтау мүмкіндігі, сандық форматтағы оқулықтар, энциклопедиялар, танымдық бейнероликтер, анимациялар және т.б., шет тілін кез келген уақытта және кез келген жерде үйрену мүмкіндігі, шығармашылық әлеуетті дамыту (білім беру жобалары, бейне және фотоколлаждар жасау және т.б.), смартфондар мен планшеттерге арналған арнайы оқу бағдарламалары мен бағдарламаларын пайдалану. 3D технологиясының объектілерін пайдалануға ерекше назар аударуға болады. Бұл технологияларды пайдалану үшін заманауи құрылғыларда қосымша орнатылған әртүрлі қолданбалар мен бағдарламаларды пайдалануға болады. Бұл бағдарламалар биологиядағы әртүрлі нысандарды 3D форматында көрсетеді және білім беру және дамытушылық сипатта болады.

Ақпараттық-компьютерлік технологияларды пайдалана отырып, дарынды оқушыларды табысты оқытудың алғышарттарын жасайтын маңызды факторлардың бірі – оқушылардың таным процесіндегі жоғары дербестігі. Өзін-өзі тәрбиелеу мен өзін-өзі дамытудың жаңа әдістері мен формаларын, сондай-ақ білімді бақылауды компьютерлендіру мүмкіндіктерін кеңейтетін арнайы компьютерлік оқыту бағдарламаларын әзірлеу білім беруді даралау принципін жүзеге асыруға ықпал етеді, және ол дарынды оқушылар үшін өте қажет.

Қорыта айтқанда, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқу үрдісінде, оның ішінде биология сабақтарында пайдалану мектеп оқушыларының дарындылығын анықтауға және дамытуға мүмкіндік беріп, олардың шығармашылық әлеуетін дамытуға ықпал етеді деп айтуға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Одарённый ребёнок. Иллюзии и реальность. В.С. Юркевич.
2. Панов, В.И. Одаренность как проблема современного образования / В.И. Панов. – Самара, 2007.
3. Rakhmatullayeva Anor Kairullayevna. “Modern pedagogical technologies used to identify Gifted students in biology teaching”. European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA), October 2021.
4. Матюшкин, А.М. Концепция творческой одаренности / Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий.
5. Соколова Е.Н. Особенности работы с одарёнными детьми на уроках.

ӘОЖ 37

ОҚУШЫЛАР МЕН СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУҒА ЫНТАЛАНДЫРУ ҮШІН ФИЗИКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ

Армиянов Р.Б.

Ғылыми жетекшілер: Сакенова Р.Е., Ерболатұлы Досым
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

Қазіргі қоғамда болып жатқан өзгерістер мектептің алдында тұрған жаңа міндеттердің қалыптасуына әкелді. Бұл міндеттерді шешу мұғалімнің иығына түседі және оның тұлғасы мен кәсіби қызметіне жаңа талаптар қояды. Кәсіби құзіреттілікті және оның құрамына кіретін құзыреттер жүйесін қалыптастыруға

бағдарлау білім берудің сапалы жаңа мазмұны мен технологияларына көшуді білдіреді.

Физика пәні мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мүмкіндіктерін мұғалімдерді кәсіби даярлау мен қайта даярлауда құзыреттілікке негізделген тәсілді енгізу тұрғысынан қарастырайық.

Қазіргі уақытта кәсіптік құзыреттілік пен кәсіби құзыреттілік ұғымы мен классификациясының әртүрлі түсіндірмелері бар. Бұл мақалада мен келесі жұмыс анықтамаларына тоқталамын.

Құзыреттілік ақпараттың, уақыттың, ресурстардың жетіспеушілігімен, себеп-салдарлық байланыстарды білумен, импровизациялау қажеттілігімен байланысты әртүрлі күрделіліктегі проблемалық жағдайларда кәсіби мәселелерді тиімді шешуді қамтамасыз ететін кәсіби дайындықтың деңгейі мен түрін білдіреді. -стандартты жағдайлар [3].

Физика пәні мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін физика-математика саласындағы арнайы білімдерді, кәсіби дағдыларды, тәжірибені, тұрақты білімінің болуын қамтитын ғылыми-теориялық білімдер жүйесін қамтитын мұғалім тұлғасының сапалық сипаттамасы ретінде көрсетуге болады. құзыретті болуы қажет, өз профилінің кәсіби құзыреттілігіне қызығушылық, т.б. ғылымдардың әрқайсысының саласындағы нақты құзыреттердің органикалық бірлігі ретінде анықталады [4]. Құзыреттілік мұғалімнің әртүрлі жаратылыстану пәндерінен белгілі бір оқшауланған білімді қарапайым жаңғыртуды қоспағанда, нақты жұмыста осы білімді және сәйкес дағдыларды көрсетуі ретінде қарастырылатын болады.

Мұғалім құзыреттілігін қалыптастырудағы алғашқы қадамдар «өмірлік дағдыларды» (өзінің жеке мәселелерімен, күйзеліспен күресу; уақытты басқару; нұсқауларды оқу; іскерлік құжаттаманы құрастыру) және «пәннен жоғары дағдыларды» (белсенді болу, стандартты емес шешімді ұсыну, өз көзқарасын орынды қорғай білу және т.б.). Көрсетілген құзыреттердің қалыптасуы теориялық деңгейде де, тәжірибеде де жүзеге асады.

Білім берудегі заманауи тенденцияларға сәйкес жалпы педагогикалық құзыреттіліктерге мыналар жатады:

- біліктілігін арттыру немесе толық қайта даярлау;
- жағдайды және өз мүмкіндіктерін жылдам бағалау;
- өз бетінше оқу;
- шешімдер қабылдау және олар үшін жауапты болу;
- өмір сүру және еңбек жағдайларының өзгеруіне бейімделу;
- қызметтің жаңа тәсілдерін әзірлеу немесе оларды оңтайландыру үшін ескілерін түрлендіру [2].

Жалпы пәндік құзыреттілік үш құзыретпен байланысты заманауи педагогикалық технологияларды меңгеруді көздейді:

1. адамдармен қарым-қатынас жасау мәдениеті,
2. өз пәні бойынша ақпаратты қабылдау, оны оқыту мазмұнына айналдыру және оны өздігінен білім алу үшін пайдалану мүмкіндігі;
3. өз ақпаратын басқаларға жеткізе білу [1].

Білім сапасын анықтайтын факторлардың бірі – мұғалімнің пәндік құзыреттіліктерінің мазмұны. Олар педагогикалық бейімделген жүйені білдіреді:

- ғылыми білім;
- әрекет тәсілдері (үлгі бойынша әрекет ету мүмкіндігі);
- проблемалық жағдайларда тиімді шешім қабылдау қабілеті түріндегі шығармашылық әрекет тәжірибесі;
- табиғатқа, қоғамға және адамға эмоционалды және құнды қатынас тәжірибесі.

Пәндік құзыреттілікті қалыптастыру мұғалімнің әдістемелік құзыреттілігін қалыптастыруға біркелкі ауысады.

Мұғалімнің әдістемелік құзыретіне әдістемелік білім, кәсіптік-әдістемелік дағдылар мен дағдылар (қорытынды және аралық мақсаттарды тұжырымдау, сабақты жоспарлау, өткізу және талдау, табиғи цикл пәндерімен пәнаралық байланыс орнату және жүзеге асыру, психологиялық-педагогикалық және жалпы мәдени циклдер, физиканы оқыту/оқыту бойынша өз тәжірибесіне кәсіби және әдістемелік рефлексияның қажетті деңгейін қамтамасыз ету, курстың сипатына, қоршаған орта жағдайларына байланысты жұмыстың оңтайлы формаларын, оқыту және бақылау құралдарын таңдау, оқуды бейімдеу – пәуе материалдар және т.б.) [4].

Пәндік құзыреттілік физика мұғалімінің кәсіби құзыреттілігінің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады және қажетті кәсіптік білімнің болуын көрсетеді. Кәсіби білімге, ең алдымен, мұғалім студенттерге оқытатын пән бойынша (бұл жағдайда физика) білім жатады.

Әртүрлі оқу пәндері оқытушыларының кәсіби-педагогикалық құзыреттілігінің құрамдас бөліктері белгілі бір басымдыққа ие, бұл пәннің ерекшелігіне және оны оқыту әдістемесіне байланысты.

Физика мұғалімінің педагогикалық құзыреттіліктері

Физика	Математика
<ul style="list-style-type: none"> • ғылыми білім, бақылаулар мен тәжірибелер жүргізу, өлшеулер жүргізу, тәжірибелік жұмыстардың нәтижелерін өңдеу және түсіндіру; • физиканың негізгі ұғымдары мен заңдарын меңгеру, ұғымдар мен шамалардың физикалық мағынасын түсіну, физикалық құбылыстарды, заңдар мен теорияларды білу; • қазіргі астрономия мен астрофизиканың негізгі идеялары, аспан денелерінің табиғаты, Әлемнің құрылысы мен эволюциясы туралы түсініктері болуы [1]. 	<ul style="list-style-type: none"> • негізгі математикалық әдістемелер, өлшеу алгоритмдері; • математикалық тіл; • әртүрлі ақпарат көздерінен математикалық білімді меңгеру әдістерін меңгеруге негізделген дербес танымдық әрекет; • математикалық сауаттылық; негізделген математикалық пайымдауларды айта білу; • студенттерде математикалық білім мен дағдыларды стандартты емес жағдайларда қолдана білу, бітірушінің ересек жасында табысқа жетуіне ықпал ететін дағдыларды қалыптастыру [1].

Пәндік түйінді құзыреттер жоқ, егер адамда әртүрлі құзыреттер жиынтығы болса, тәжірибеде тиімді пайдалануға болатын пәндік білім, білік және дағдылар бар екенін атап өткім келеді.

Мысалы, физикалық пәндік құзыреттілік – байқалатын құбылысты табиғаттың белгілі бір заңы (заңдары) негізінде түсіндіре білу; математикалық пәндік құзыреттілік – қолданбалы сипаттағы есептеулерді жүргізуге дайындық.

Физиканың негізгі міндеті оқушылардың дүниенің физикалық суреті туралы түсініктерін қалыптастыра білу болғандықтан, физика сабағында мұғалім тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін құзыреттер кешенін меңгеруге жағдай жасауы керек; қазіргі заманғы өмір жағдайларына бейімделу қабілетін алу (атап айтқанда, физиканың белгілі бір заңдарына негізделген заманауи технологиялардың негіздерін түсіну). Кез келген сабақтың, соның ішінде физика сабағының мақсаты студенттерде келесі құзыреттерді қалыптастыру болып табылады: білімділік, практикалық, зерттеушілік, оқу-ақпараттық. Бұл құзыреттіліктер студенттерде тек өз іс-әрекетін және үйреншікті әдістері мен формаларын меңгеру тәжірибесінде қалыптасады (фронтальді-жеке сауалнама; ақпараттандырылған әңгімелесу; оқытушының берген тапсырмалары бойынша оқушылардың оқулықпен өзіндік жеке жұмысы; демонстрация). бейнефильм; экскурсия; дәстүрлі тест жұмысы) олардың дамуына ықпал етпейді.

Тәрбие жұмысының мүлде біліксіз формалары мен әдістері жоқ екенін атап өтеміз!

Білім беру дамуының барлық кезеңдерінде оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту мәселесі ең өзекті мәселелердің бірі болды, өйткені белсенділік адамның психикалық қасиеттерін қалыптастырудың қажетті шарты болып табылады. Мұның құнарлы жері – оқу әрекеті, ойдың мақсатты жұмысының қайнар көзі, тұлғаның өмірлік қасиеттері мен баланың белсенділігін дамыту. Танымдық белсенділікті дамыту мәселесі педагогтар мен психологтардың әртүрлі еңбектерінде қарастырылды. Я.А.Коменский, К.Д.Ушинский, Д.Локк, Руссо Ж-Ж танымдық белсенділікті оқушылардың білімге табиғи құштарлығы деп анықтады. Білімге табиғи құштарлық білім беру процесінде оны мұғалім мен оқушының оқу әрекетін ұйымдастыру оның өмірінің басқа салаларындағы сияқты оның психикалық іс-әрекетінің әртүрлі аспектілерін, мысалы, әңгімелесу, ойын сияқты ұйымдастыру арқылы дамиды, отбасылық іс-шаралар немесе кездесулер. жолдастармен. Тағы бір көзқарас та жеткілікті танымал: танымдық белсенділік студент әрекетінің сипаттамасы ретінде түсініледі - оның қарқындылығы мен шиеленісі. Отандық педагогтардың көптеген еңбектері оқу-тәрбие процесін белсендіру мәселесіне арналған. Мысалы, П.Н.Груздев пен Ш.Н.Ганелин, Р.Г.Ламберг оқу процесінде оқушылардың ойлауын белсендіру мәселесін зерттеп, оқушылардың өз бетінше әрекет ету мәселесін талдап, дербестік – белсенділіктің ең жоғарғы деңгейі деген қорытындыға келді. Танымдық іс-әрекет мектеп оқушыларының жаңа білім, білік және дағдыларды алуға белгілі бір қызығушылығын, ішкі табандылығын және білімді толықтыру, білімін кеңейту, ой-өрісін кеңейту үшін әртүрлі әрекет әдістерін қолданудың тұрақты қажеттілігін көрсетеді. Құзыреттілік – объектілер мен процестердің белгілі бір шеңберіне қатысты белгіленген және оларға қатысты жоғары сапалы өнімді әрекетке қажетті тұлғаның өзара байланысты қасиеттерінің (білім, қабілет, дағды, әрекет әдістері) жиынтығын қамтиды. Құзырет – адамның тиісті құзыретті, оның ішінде оның оған және қызмет субъектісіне деген жеке қатынасын иеленуі, иеленуі. Құзыреттерді

қалыптастыру білім мазмұны арқылы жүзеге асады. Осының нәтижесінде студентте күнделікті өмірдегі – тұрмыстықтан өндірістік және әлеуметтік мәселелерге дейінгі нақты мәселелерді шешу қабілеті мен мүмкіндіктері қалыптасады. Білім беру құзыреттіліктері оқушының функционалдық сауаттылығының құрамдас бөліктерін қамтитынын, бірақ олармен шектелмейтінін ескеріңіз. Білім беру құзыреттіліктерінің күрделілігі білім беру стандарттарын жүйелі түрде ұсынуға қосымша мүмкіндік береді, студенттердің олардың дамуының сәттілігін тексеру үшін анық есептегіштерді құруға мүмкіндік береді. Түлектердің дайындық деңгейіне қойылатын талаптар тұрғысынан алғанда, білім беру құзыреттіліктері білім алушыларды оқыту сапасының құрамдас сипаттамасы болып табылады, олардың білім, білік және іс-әрекет әдістерінің жиынтығын мақсатты түрде мағыналы қолдану қабілетімен байланысты.

Білім беру құзыреттілігі – тұлғалық және әлеуметтік маңызы бар өндірістік іс-әрекетті жүзеге асыру үшін қажетті шындық объектілерінің белгілі бір шеңберіне қатысты оқушының мағыналық бағдарларының, білімінің, дағдысының, дағдысының және тәжірибесінің жиынтығы. Білім беру құзыреттіліктерінің түсінігін анықтай отырып, олардың иерархиясын анықтау қажет. Білім беру мазмұнының жалпы метапәнге (барлық пәндер бойынша), пәнаралық (пәндер циклі немесе білім беру бағыттары үшін) және пәнге (әр академиялық пән бойынша) бөлінуіне сәйкес үш деңгейлі иерархия. құзыреттер ұсынылуы мүмкін: 1) негізгі құзыреттер – білім беру мазмұнының жалпы (мета-пәніне) жатады; 2) жалпы пәндік құзыреттер – белгілі бір пәндер шеңберіне және білім беру саласына жатады; 3) пәндік құзыреттер – құзыреттіліктің алдыңғы екі деңгейіне қатысты жеке, нақты сипаттамасы және оқу пәндері шеңберінде қалыптасу мүмкіндігі бар. Осылайша, негізгі білім беру құзыреттіліктері білім берудің әрбір деңгейі үшін білім беру бағыттары мен пәндері деңгейінде нақтыланады. Оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту жолдары. Оқытуды оңтайландыру құралдары жүйесінде мектеп оқушыларының танымдық қызығушылықтарын қалыптастыра білуге үлкен мән беріледі. Оқушылардың танымдық қызығушылықтарын қалыптастыру идеясы ең маңыздыларының бірі болып табылады. Бағдарламаның кейбір аспектілерін білуден гөрі маңыздысы - студенттің өз уақытын арнау үшін таңдаған мақсатқа деген құштарлығы. Әр оқушының бойындағы жанды бейімділіктерді оятып, оның шақыруын тауып, соған еруге көмектесу керек. Ең қарапайым тәжірибелерден және есептерді шешуден бастап, еңбекке шығармашылық көзқарасты тәрбиелеу керек. Физика пәнін оқу оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, дүниетанымын, сенімін қалыптастырады, яғни адамгершілігі жоғары тұлға тәрбиелеуге ықпал етеді. Оқытудың бұл негізгі мақсатына оқу процесінде білімге деген қызығушылық қалыптасқанда ғана қол жеткізуге болады, өйткені тек осы жағдайда ғана оқушылардың белгілі бір адамгершілік сезімдері мен пайымдауларын оятатын эмпатия әсеріне қол жеткізуге болады. Мектеп оқушыларының танымдық қызығушылықтарының болуы олардың сабақтағы белсенділігінің, білім сапасының артуына, оқудың жағымды мотивтерінің, белсенді өмірлік ұстанымының қалыптасуына ықпал етеді, бұл бірге оқу үдерісінің тиімділігін арттыруды тудырады. Танымдық қызығушылықтың ерекшелігі танымдық қызығушылығы бар адамның белгілі нәрсенің мәніне үңілуге бейімділігінде.

Ұсынылған тәсілдер кәсіби-педагогикалық құзіреттіліктің мазмұны мен құрылымдық құрамдастарын анықтаудың барлық алуан түрлі нұсқаларын сарқпайды.

Мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің сапасын арттыру мәселесі мұғалімнің кәсіби қызметін ынталандыру үшін жағдай жасаумен, оның әртүрлі ғылыми, әдістемелік зерттеулерге қатысу мүмкіндігімен және инновациялық іс-әрекеттің стратегияларын әзірлеумен байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Долгова О.А. Мұғалімнің негізгі құзыреттері [Электрондық ресурс]: мұғалімнің негізгі құзыреттері. URL: http://nsportal.ru/obshcheobrazovatelna_ya_tematika/kompetentsii-uchitelya (қолжетімділігі 18.11.2012):

2. Коротева Л.И. Білім берудегі құзіреттілік көзқарас: мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық негіздері [Электрондық ресурс]: «Ашық сабақ» педагогикалық идеялар фестивалі // Бірінші қыркүйек. 2011. №14. URL: <http://festival.1september.ru/articles/601657/> (қолданылған күні: 18.11.2012):

3. Коломин В.И. Физика пәнінен фундаменталды оқыту болашақ физика мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың негізі ретінде: [Электрондық ресурс] URL: Avtoref. дис. ... док. пед. Ғылымдар. 2010. - 65 б. (қол жеткізу күні 18.11.2012).

4. Лопушнян Г.А. Физика мұғалімінің пәндік-әдістемелік құзыреті [Электрондық ресурс]: Балтийск қаласындағы № 7 гимназия ММ. URL: http://gym7.ru/index2.php?option=com_content&task=view&id=115&pop=1&page=0&Itemid=77 (қолданылған күні 18.11.2012).

ӘОЖ 796.814:37.09

10-12 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ПАЛУАН-САМБИСТЕРДІ БАСТАПҚЫ ДАЯРЛАУ ТОПТАРЫНДА БАЗАЛЫҚ ТЕХНИКАЛЫҚ- ТАКТИКАЛЫҚ ІС-ҚИМЫЛДАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ИГЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Атаев Н.Б.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б., туризм және спорт академиясының қауымдастырылған профессоры, PhD докторы

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: nurasyl.atayev@bk.ru

Біз жүргізген зерттеулердің нәтижелері ТТП-дағы ерекшеліктерді, сондай-ақ әртүрлі салмақ санаттарындағы білікті және жаңадан бастаған самбистердің қонақ үй түрлерінің даму деңгейін анықтауға мүмкіндік берді. Алынған материалдар салмақ категорияларын ескере отырып, арнайы үйлестіру жаттығулары арқылы 11-12 жас аралығындағы самбистерді техникалық-тактикалық даярлау әдістемесін жасауға негіз болды.

Әдістемені әзірлеудің теориялық негізі үйлестіру қабілеттері мен қозғалыстарды үйлестіру саласындағы отандық және шетелдік авторлардың

зерттеулерінің нәтижелері болды (В. И. Лях, 1989-2002; А. Г. Карпеев, 1998; В. К. Балсевич, 2000 және т.б.), сондай-ақ спортшылардың салмағын есепке алу қажеттілігін көрсететін зерттеулердің нәтижелері оқу-жаттығу процесінде (Г. С. Туманян, 1974, 1976; С.И. Телюк, 1984; В. Л. Кулибаба, 1998 және т. б.).

Алдын ала зерттеу барысында көптеген мамандардың пікірінше, ТТП спорттық күресте нәтиже беретінін анықтауға болады (Г. М. Грузных, 1987; Д. Г. Миндиашвили, 1996; Р. А. Пилоян, 1999; А. А. Новиков,

Бойынша 2003; Г. С. Туманян, 2006; С.Л. Федоров, 2008 және т.б.). Осыған байланысты біздің әдістемеміздің негізгі бағыты 11-12 жас аралығындағы самбистердің ТТД игеру тиімділігін арттыру және жетілдіру, сондай-ақ олардың бәсекелестік қызметінің нәтижелерін жақсарту болып табылады.

Самбистерді көпжылдық даярлау жүйесінде бастапқы дайындық кезеңі ерекше орын алады, өйткені осы кезеңде қарама-қайшылықты жүргізу негіздері қалыптасады, сондықтан жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізу үшін алғышарттар жасалады (А.В. Еганов, 2008). Осыған байланысты әзірленген әдістемені қолдану үшін бастапқы дайындық кезеңі таңдалды. Бұл ретте біз спортшыларды көп жылдық даярлау стратегиясының қағидаттарын басшылыққа алдық (В. К. Балсевич, 2007):

1. Көпжылдық спорттық дайындықтың құралдары мен ритақтарының мазмұнын ерте терендетілген даралау.

2. Моториканың жекелеген элементтері мен құрылымдарының дамуындағы табиғи үдеулерді есепке алу.

Самбо күрес бағдарламасына сәйкес (Самбо: бағдарлама, 2005), бастапқы дайындық кезеңінде екі оқу тобы бөлінеді: бір жылға дейін және бір жылдан астам. Әзірленген Әдістеменің тиімділігін сынау және бағалау үшін біз 11-12 жас аралығындағы балалар оқитын екінші-үшінші оқу жылының бастапқы дайындық топтарын таңдадық. Бұл оқудың бірінші жылынан кейін ЖКО сағаттарының саны 108-ден 172-ге дейін едәуір артуына байланысты. Сонымен қатар, балуандарды көпжылдық даярлау циклдары мен кезеңдерінің үлгілік схемаларына сәйкес (Р. А. Пилоян 1999, Г. С. Туманян, 2000 және т.б.), 11-12 жас бастапқы және рекордтық дайындық циклінің түйіскен жерінде.

Бұл жаста негізгі дайындық кезеңінен арнайы дайындық кезеңіне көшу жүреді. Осыған байланысты оқу-жаттығу процесінде дайындықтың әртүрлі аспектілерін және әсіресе техникалық-тактикалық аспектілерді жетілдіруге бағытталған жаттығу және бәсекелестік жүктемелердің көлемі мен қарқындылығында елеулі өзгерістер болуы мүмкін. Сонымен қатар, арнайы үйлестіру жаттығуларын бастаушы самбистердің ТТП-да негізгі құрал ретінде қолдану 11-12 жас аралығындағы ең үлкен әсер етеді, бұл КС жетілдірудің қолайлы кезеңдерінің бірі болып табылады (А.П. Алябышев, 1986; Ю. М. Қабанов, 1996; Л. А. Фомин, 1991; В. И. Лях, 1989-2002; И. Ю. Горская, 1992-2000; К. К. Баль-цевич, 2000; А. В. Маслюков, 2001 және т. б.).

Әдістеменің әсер ету ұзақтығы туралы мәселені қараған кезде біз ЖМДБМ үшін оқу бағдарламаларын талдау барысында алынған деректерге, атап айтқанда, оқудың екінші-үшінші жылының бастапқы даярлық топтары үшін оқу сағаттарын бөлудің жылдық жоспар-кестесіне сүйендік (Самбо: 2005 бағдарламасы). Айта кету керек, бастапқы дайындық топтарында оқу процесін кезеңдеу шартты болып табылады (Самбо: бағдарлама, 2005).

Алайда, күресті дамытудың қазіргі кезеңінде ерте мамандану үрдісі байқалады, бұл өз кезегінде жас самбистердің әртүрлі деңгейдегі жарыстарға қатысуына байланысты, жаттығуды кезеңдеу әлдеқайда ерте жаста болады. Осылайша, 11-12 жас аралығындағы жас самбистерде бір жылдық жаттығу циклінде оқу-жаттығу процесінде әдістеме арнайы дайындық кезеңінде енгізілді.

Әзірленген әдістемені қолдану ұзақтығы-екі жарым ай (30 оқу-жаттығу сабағы). В.К. Балсевич (2000) атап өткендей, педагогикалық эксперимент жүргізу кезінде әзірленген бағдарламаның тиімділігін тексеру үшін екі-үш ай жеткілікті. Сонымен қатар, И.Ю. Горская (1993) және Л. А. Суянгулова (1996) стандартты бағдарламаның әсерінен 1,5 ай ішінде (25 сабақ) балаларда КС даму деңгейі едәуір жоғарылағанын атап өтті.

Әдістемені әзірлеу кезінде біз алдын-ала зерттеу барысында анықталған ТТД-ны игеру және жетілдіру ерекшеліктеріне, сондай-ақ әр түрлі салмақ дәрежесіндегі бастаушы самбистердің КС даму деңгейіне сүйендік. Сонымен қатар, талдауының нәтижелері және әртүрлі салмақ дәрежесіндегі білікті самбистердің КС даму деңгейі нұсқаулық ретінде пайдаланылды, олардың негізінде белгілі бір салмақ дәрежесіндегі балуандар жиі және сәтті қолданатын әдістер тобы құрылды. Біз жоғары білікті спортшыларға қойылатын талаптарды білместен спорттық жетілдірудің бастапқы кезеңінде оқу-жаттығу процесін тиімді құру мүмкін емес деген ережені басшылыққа алдық (Л.П. Матвеев, 2005).

Әдебиеттерді талдау нәтижесінде спорт техникасын сәтті игеру мен жетілдірудің алғышарты КС даму деңгейі болып табылатындығы анықталды (Г.С. Туманян, 2001; В. А. Куванов, 2005; И. В. Аверианов, 2008 және т.б.). Бұл біздің зерттеудің алдын-ала кезеңінде расталды. Корреляциялық матрицаны талдау барысында техникалық-тактикалық дайындық параметрлері мен КС даму деңгейі арасындағы корреляциялық байланыстардың болуын көрсететін мәліметтер алынды. Осылайша, біз жасаған әдістеменің негізгі құралы-арнайы үйлестіру жаттығулары, яғни спорт түрінің ерекшелігімен шектелген жаттығулар.

КЖ жетілдіру процесі техникалық дайындық процесіне қатысты ерекшеленбейтінін ескере отырып және бастауыш мектеп жасында үйлестіру қабілеттерінің өсуінің ең жоғары қарқыны байқалатынын ескере отырып, біз әзірлеген Әдістемені 11-12 жас аралығында техникотактикалық дайындық бөлімі шеңберінде қолдану ең үлкен әсер етеді деп болжадық.

А.М. Кондаков, И. Ю. Горская

Әдістемені әзірлеу кезінде самбистердің күрес сабақтарының бастапқы кезеңдерінде белгілі бір салмақ санатына (жеңіл, орташа, ауыр) жататындығын сақтаудың жоғары ықтималдығы және болжау мүмкіндігі ескерілді (А. С. Медведев, 1967; Я. К. Коблев, 1990; Н. Х. Хакунов, 1991;

Сонымен қатар, спорттық күрестің әртүрлі түрлері бойынша БЖСМ үшін оқу бағдарламаларын талдау дайындық бөлімдерінде әртүрлі салмақ дәрежесіндегі спортшылардың ерекшеліктерін есепке алу бойынша ұсыныстар жоқ екенін анықтады. Сонымен қатар, бақылау стандарттарында әртүрлі салмақтағы спортшылар үшін сараланған бағалау шкалалары қарастырылған. Біз әр түрлі салмақ дәрежесіндегі бастаушы самбистердің ТТП бөлімі аясында сараланған тәсілді қолдануды қисынды деп таптық.

11-12 жас аралығындағы самбистердің ТТП әдістемесі салмақ категорияларын ескере отырып, арнайы үйлестіру жаттығулары арқылы екі

бөлімнен тұрады: тестілеу және оқыту-жаттықтыру (сурет. 23).

Тестілеу бөлігі ұсынылған он параметр бойынша оқу-жаттығу жекпе-жегі жағдайында 11-12 жас аралығындағы бастаушы самбистердің техникалық-тактикалық даярлығының параметрлерін бағалауды (6-қосымша), сондай-ақ 11-12 жас аралығындағы самбистерді тестілеу бағдарламасының 17 тестінен іріктелген он бір тесттен тұратын КС қонақ үй түрлерін тестілеу бағдарламасын (11-қосымша) қамтыды.

Сараптамалық бағалау ТТП-ның мынадай параметрлерін бағалауға мүмкіндік береді: әртүрлі тіректердегі іс-әрекеттер; әртүрлі ұстаулардағы маневрмен іс-қимылдар; дайындық және аралық іс-қимылдар; "қолмен лақтыру", "аяқпен лақтыру", "торсықпен лақтыру", "қолға ауыру тәсілдері", "аяққа ауыру тәсілдері" тәсілдер тобынан іс-қимылмен позицияны іске асыру, жекпе-жектегі жалғастыру үшін ұстау және уақыт тапшылығы кезіндегі әрекеттер.

Қолданылатын сынақтар келесі КС түрлерінің даму деңгейін көрсетеді: реакция қабілеттері, кинестетикалық қабілеттер, көп бағытты қозғалыстарды үйлестіру қабілеттері, кеңістіктегі бағдар және тепе-теңдікті сақтау.

Әдістеменің оқу-жаттығу бөлігі барлық жіктеу топтарының базалық ТТД-ны игеруге және жетілдіруге бағытталған қозғалыс тапсырмаларының үш блогынан тұратын жаттығуларды қамтыды (Е.М. Чумаков, 1978), сондай-ақ қарсыласу негіздерін қалыптастыру. Барлық блоктар жүктеме көлемі мен жұмыс уақыты бойынша шамамен бірдей.

Әр блок шабуылды аяқтайтын техниканы (техникалық компонент), сондай-ақ жекпе-жектегі балуанның дайындық және аралық әрекеттерін (тактикалық компонент) жетілдіруге бағытталған.

I Блок - "аяқпен лақтыру" және "қолға ауыру тәсілдері" тәсілдер тобынан ТТД игеру және жетілдіру; II блок - "денемен лақтыру" және "ұстап қалу" топтарынан іс-қимылдарды жетілдіру бойынша жаттығулар; III блок - "қолмен лақтыру" және "аяққа ауыру тәсілдері" тәсілдер тобынан ТТД зерделеу және жетілдіру".

Әдебиеттер тізімі

1. Авилов, Владимир Иванович Самбо күрес техникасындағы жаңа мүмкіндіктер. Арнайы дайындық жаттығулары / Авилов Владимир Иванович. - М.: Пайда Стилi, 2019. - 100 б.
2. Андреев, В.М. Самбо күресі / В. М. Андреев. - М.: Оның медиасы, 2018. – 890 б.
3. Галковский, Н.М. Спорттық күрес (классикалық, еркін, самбо) / Н.М. Галковский, А. З. Катулин. - М.: Сұраныс бойынша кітап, 2020. - 262 с.
4. Гулевич, Д. И. Самбо күресі / Д. И. Гулевич. - М.: Оның медиасы, 2017. - 410 б.
5. Балаларға арналған Дзюдо. Оқу құралы. - М.: Olympia Press, Terra-Sport, 2021. - 497 б.
6. Дзюдо. Жүйе және күрес. - М.: Феникс, 2019. - 800 б.
7. Евгений, Вадимович Елисеев Дзюдо және миокард спортшыларының жиырылу қабілеті / Евгений Вадимович Елисеев, Марина Владимировна Трегубова und Андрей Валерьевич Панов. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2020. – 156 б.
8. Емянова, И. В. Жапон тілінде сөйлейтін Дзюдо. Аяқ техникасы (аши-ваза). Талдау, нюанстар, салыстырулар / И. В. Емянова. - М.: Sportacadempres, 2021. -

745 б.

9. Киддо, Б. Бұзақыға қарсы тұру үшін 33 қарапайым дзюдо қорғанысы (33 карточка жиынтығы) / Б.Киддо. - М.: Прайм-Еуро белгісі, АСТ, 2020. - 428 б.

10. Қарусыз өзін-өзі қорғауды бақылау жаттығуларының кешендері. - М.: оның медиасы, 2020. - 649 б.

11. Константин, Гил таэквондо өнері. Үш кезең. 1 кезең. Көк белбеуге / Гил Константин. - М.: Кеңестік спорт, 2021. - 102 б.

12. Маркс, Роджер Дзюдо. Барлық әдістер мен негізгі жаттығулар / Роджер Маркс. - М.: Эксмо, 2017. - 112 б.

13. Момот, В. В. Гекко Рю косидзюцу / В. В. Момот. - М.: ФЛП Коваленко А. В., 2018. - 256 б.

14. Момот, В. В. Кото рю копподзюцу / В. В. Момот. - М.: ФЛП Коваленко А. В., 2017. - 240 б.

15. Момот, В. В. Синден Фудо рю дакентайджутсу / В.В. Момот. - М.: ФЛП Коваленко А. В., 2018. - 272 б.

16. Момот, В. В. Дәстүрлі ниндзя қаруы. Кіріспе курс / В. В. Момот. - Мәскеу: Гостехиздат, 2021. - 268 б.

17. Нишпорский, Олег Курсы Джу-джутсу. 5-ші Кюдэн 2-ші данға дейін / Олег Нишпорский. - М.: Харвест, 2019. - 320 б.

18. Өзін-өзі қорғаудан ... арнайы күштерге дейін: практикалық нұсқаулықтар (21 кітаптан тұратын жинақ). - М.: АСТ, Феникс, Эксмо, Астрель, қазіргі мектеп, Ресей-Олимп, 2021. - 654 б.

19. Серебрянский, Юрий Белгісіз самбо / Юрий Серебрянский. - М.: кітап үйі, 2019. - 288 б.

20. Тиновицкий, К. Г. Жапон тілінде сөйлейтін Дзюдо. Партера техникасы / К. Г. Тиновицкий, И. В. Емьянова. - М.: дене шынықтыру және спорт, 2020. - 120 б.

21. Турин, Л. Б. жас самбист / Л.Б. Турин. - М.: сұраныс бойынша кітап, 2020. - 681 б.

22. Харлампиев, А. А. Самбо күресінің тактикасы / А. А. Харлампиев. - М.: оның медиасы, 2019. - 349 б.

ӘОЖ 796.814

ЖАС ПАЛУАН-САМБИСТЕРДІ БАСТАПҚЫ ДАЯРЛАУ ТОПТАРЫНДА БАЗАЛЫҚ ТЕХНИКАЛЫҚ-ТАКТИКАЛЫҚ ІС-ҚИМЫЛДАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ИГЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Атаев Н.Б.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б., туризм және спорт академиясының қауымдастырылған профессоры, PhD докторы

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: nurasyl.atayev@bk.ru

Спорттық күрестің қазіргі дамуы халықаралық аренадағы бәсекелестіктің артуымен, техникалық-тактикалық дайындыққа қойылатын талаптардың жоғарылауымен сипатталады, әсіресе жарыс ережелерін үнемі жетілдіруге байланысты бәсекелестік қызмет жағдайларының өзгеруіне байланысты.

Отандық күрес мектебінің кеңінен таралуы, сондай-ақ негізгі бәсекелестерге жетекші ресейлік балуандардың техникалық-тактикалық шеберлігінің ерекшеліктерін егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік беретін ғылым мен техниканың артуы біздің елде де, шетелде де даму және даму мәселелері бойынша жинақталған барлық үлкен тәжірибені үнемі іздеу және мұқият зерделеу, талдау және жалпылау қажеттілігін тудырды. көпжылдық жаттығудың әртүрлі кезеңдеріндегі балуандардың техникалық-тактикалық шеберлігін қалыптастыру мен жетілдірудің мазмұны мен әдістемесінің ғылыми негіздемесі.

Күрес техникасын меңгерудің бірнеше кезеңдері. "Қарапайымнан күрделіге" дидактикалық Ережеге сәйкес, алдымен күрес техникасын кедергісіз және ең тиімді нұсқада қозғалыстың белгілі бір компоненттерінің қажеттілігін түсініп үйрену керек: бағыт, амплитудасы, жүйке-бұлшықет кернеуі, әрекеттердің реттілігі немесе бір мезгілде болуы және т.б. алайда, күрес тәжірибесінде бұл кезең жиі еленбейді. Сондықтан көптеген балуандар тек бір бағытта қабылдауды біледі немесе жекпе-жек кезінде тек екі-үш қабылдауды өткізеді. Бұл кемшіліктерді жоюға арнайы жетекші жаттығуларды қамтитын күрделі әдістерді оқытудың жеке әдістерін қолдану көмектеседі.

Күштің немесе жалпы төзімділіктің дамуындағы кемшіліктерді, тіпті балуан 15-16 жаста немесе одан үлкен болса да жоюға болады, ал техникалық дайындықтағы кемшіліктерді, жоғарыда айтылғандай, түзету мүмкін емес. Сондықтан, техника маңызды рөл атқаратын спорт түрлерінде балалар топтарына қабылдаудың жас шегі тұрақты түрде төмендейді.

Дұрыс техниканың өзі маңызды емес, тек жекпе-жектің ерекшеліктеріне байланысты және жаттықтырушының күш-жігері вариативті дағдыларды дамытуға бағытталуы керек, яғни балуанның ДС өзгерістерін ескеру қабілеті.

Сондықтан техниканы меңгерудің екінші кезеңі қабылдауды тактикалық дайындықпен байланыстыру қабілетін дамыту болуы керек. Қабылдау үшін қарсыласты өз ниеттері туралы адастыру керек, немесе оны қабылдауға ыңғайлы жағдайға мәжбүр етіңіз (бұл мәселені шешудің құралдары мен әдістері "күрес тактикасы" тарауында айтылған).

Техниканы меңгерудің екінші кезеңі біріншісімен байланысты. Өйткені, кейбір әдістерді тактикалық дайындықсыз мүлдем орындау мүмкін емес, өйткені олар бастапқы ережелерден емес, қарсыластың әрекеттеріне жауап ретінде жүзеге асырылады. Қарағанда, қабылдауды тактикалық дайындаудың көбірек нұсқалары, оны қолдану мүмкіндігі соғұрлым көп болады. Сондықтан, қарсылас шабуылдаушыдан не күту керектігін жақсы білген кезде тәжді қабылдау сәтті болады. Бірақ тактикалық дайындықтан кейін қарсылас көбінесе қорғаныс шараларын қолдана алады, әсіресе басқа тактикалық дайындық тек бағытталған, тиімді басып алуға қол жеткізу үшін. Осылайша, үшінші міндет — балуанды бірінші шабуылдан қорғауды басқа шабуыл жасау үшін қолдануға үйрету (мұндай қосылыстар комбинациялар деп аталады). Бұл кезеңде де зерттеледі.

Қорғауды қолдану, алдын алу, қарсы қабылдауларды жүргізу арқылы әдістерді бейтараптандыру тәсілдері. Сонымен қатар, сіз барлық техникалық әрекеттерді екі бағытта да орындауды үйренуіңіз керек.

Техниканы меңгерудің төртінші кезеңі-жаттығу. Бұл не? Әр адам ешқандай дайындықсыз өзегін итере алады. Бірақ бірінші әрекетте ол бес метрге ұшады. Техниканың негіздерін меңгерген спортшы бұл нәтижеге екі метр қосады. Содан кейін ауыр жұмыс басталады, ядро одан әрі ұшады, ал тәжірибесіз адамға айырмашылық пен қозғалыс формасы байқалмайды. Осы кезеңде бұлшықеттер күшейеді, бұлшықет аралық және бұлшықет ішілік үйлестіру жақсарады және жақсарады. Балуанның техникалық-тактикалық әрекеттерін (ТТД) жетілдіру кезінде де солай болады. Бірақ бұл кезеңдегі жұмыстың бір жағы ғана. Екінші, кем емес маңызды жағы-вариативті дағдыларды дамыту, яғни қарсыластың қарсыласуы мен уақыттың жетіспеушілігі жағдайында әр түрлі DS-де әрекет ету мүмкіндігі. Бұл кезең ұзаққа созылады: балуан біртұтас әрекеттерді жоғары дәрежеде, тез, дәл, үнемді орындауды үйренгенге дейін жылдар өтеді. Бұл процесс ұзақ болғандықтан, алғашқы үш кезеңді ерте жаста, оқыту ең жемісті болған кезде мәжбүрлеп өту керек. Айта кету керек, жұмыс уақыты бойынша, балуандар әдетте өздеріне беріледі, яғни олар мақсатты басшылық болмаған жағдайда айналысады. Мұндай жағдайда жас балуандар өздері жақсы болатын әдістерді орындауды жөн көреді.

Серіктесті иық пышақтарына салыңыз. Спортшылар нашар орындайтын әдістерді игеруі үшін жаттығуды бағыттау керек екені анық.

Вариативті дағдыларды игеру кезінде жұптық конькимен сырғанаудың міндетті бағдарламасының түрі бойынша жекпе-жек үлкен пайда әкелуі мүмкін, мұнда белгілі бір элементтерді ерікті комбинацияда орындау қажет. Бұл жағдайда қабылдау саны біртіндеп артуы мүмкін. Үйренген элементтерді үнемі жаттықтыру керек, сонымен қатар негізгі жаттығу кезінде ғана емес, сонымен қатар таңертеңгі жаттығудың соңында (егер зарядтау кілемде болмаса, онда оған техниканың, қорғаныстың және қарсы техниканың фрагменттері қосылады), сондай-ақ жаттығу кезінде тікелей жылынғаннан кейін залда.

Техникалық-тактикалық шеберлікті жетілдірудің келесі, бесінші кезеңі балуанның техникалық арсеналын қалыптастыру, содан кейін толықтыру ретінде ұсынылады және оған ең қолайлы ТТД таңдалады. Әдетте балуан мұны өзі жасайды, бірақ жаттықтырушы оған тактикалық дайындықтың жаңа нұсқаларын жасауға көмектесуі керек. Бұл жұмыстың нәтижелері оқу-жаттығу жиындарында бақыланады, мұнда қарсылас табандылықпен қарсылық көрсетеді және техникалық-тактикалық әрекеттерден басқа күш пен қарқынды пресс жасай алады. Осы деңгейдегі жоғары деңгейлі шеберлер болашақ қарсыластарға қарсы жекпе-жектерді модельдейді (бұл туралы "күрес тактикасы" тарауында егжей-тегжейлі айтылған).

Алтыншы кезеңде стресстік жағдайларға және жарыстарда балуанды күтетін жүктемелерге бейімделу дамиды. Бұл кезеңде жарыстарда команданың атынан қатысуға лайықты балуандар таңдалады.

Еркін және бақылау жекпе-жегінде оны мұқият зерттеген қарсыластармен кездескенде (және бұл үлкен жарыстарда да болады), балуан жарыс жағдайына жақын жағдайда қолынан келгеннің бәрін көрсетуі керек. Мұндай жекпе-жектер техникалық және тактикалық шеберлікті жетілдірудің алтыншы кезеңі болып табылады. Бұл кезеңде түзетулер енгізуге және кез-келген мәліметтерді нақтылауға болады, алдағы толғақтардың модельдері де өзгеруі мүмкін.

Жетінші кезең (бәсекеге қабілетті) жаттықтырушы мен спортшының үлкен жұмысын қорытындылайды. Бұл жұмыстың нәтижелері болашақта оқу-жаттығу жұмыстарының бағыты туралы ойлауға материал береді.

Мұнда келтірілген барлық техникалық-тактикалық дайындық деңгейлері жұмыс тәжірибесінде айқын көрінеді.

В. Н. Платонов (1986) осы спорт түрінің техникалық жабдықталуының негізін құрайтын қозғалыстар мен әрекеттерді негізге алады, онсыз қолданыстағы ережелерді сақтай отырып, бәсекеге қабілетті күресті тиімді жүргізу мүмкін емес. Оның пікірінше, негізгі қимылдарды игеру спортшы үшін міндетті болып табылады.

Түпкілікті нәтижеге бағытталған тәсіл-бұл жарыстарда сәтті өнер көрсету және техника мен тактиканың байланысын баса көрсету, Г.С. Туманян (1985). Г. С. Туманяның пікірінше, "негізгі техника мен тактика деп әр түрлі жіктеу топтарының міндетті қозғалыстарының минималды тізімін түсіну керек, оларды игеру "қажетті" техника мен тактиканы қалыптастыруды қамтамасыз етеді және кеңейтілген (барлық негізгі) техника мен күрес тактикасының құрамынан кез-келген жаңа қозғалысты тез үйренудің алғышарттарын жасайды" (44, 45). Яғни, негізгі техниканың анықтамасы оң тасымалдауды қамтамасыз ету қажеттілігін ескере отырып, іс-әрекеттердің биомеханикалық байланысы тұрғысынан ұсынылады.

Базалық Г.С. Туманян күрестің техникалық жабдықталуының негізін құрайтын қозғалыстар мен әрекеттерді қамтиды, онсыз қолданыстағы ережелерді сақтай отырып, бәсекелестік қызметті жүзеге асыру мүмкін емес.

Автор спортшыларды оқытуды қажет ететін техника мен тактиканың жеті бөлімін келтіреді :

- негізгі элементтер,
- қосалқы базалық элементтер –ВБЭ,
- техникалық әрекеттер-ТхД,
- тактикалық әрекеттер-ТД,
- VBE, TCD және т. б. комбинациялары,
- толғақ тактикасы,
- жарыс тактикасы.

Бәсекеге қабілетті жаттығулардың жеті тобының әрқайсысы екі бөлімнен тұрады: негізгі және жетілдірілген техника мен тактика. Негізгі техника мен тактиканың құрамына Профильді элементтердің тарылған тізімі кіреді, олардың дамуы "мектеп техникасы мен тактикасын" қалыптастыруды және осы топтың басқа әдістерін үйренуді тез және қиындықсыз қамтамасыз етеді.

Бұл тәсіл, көріп отырғанымыздай, бәсекелестік қызметтің басталуы және оқу-жаттығу процесінің қайталануы принципіне негізделген.

➤ Балуандарды техникалық-тактикалық даярлаудың мазмұны мен дәйектілігі

Спорттық күрес сияқты техникалық жағынан күрделі спорт түріндегі дайындық жүйесінің болмауы хаотикалық дағдылардың қалыптасуына және спортшының жан-жақтылығының төмендеуіне әкелуі мүмкін. Грек-рим стиліндегі

балуандардың шеберлігін анықтаудағы ең жоғары критерий-оның жан-жақты және тиімді техникалық дайындығы.

Техникалық дайындық спортшының осы спорт түрінің ерекшеліктеріне сәйкес келетін және жоғары нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін қозғалыс жүйесін игеру дәрежесімен сипатталады.

Грек-рим күресі өте күрделі және алуан түрлі қозғалыс техникасы бар спорт түрлеріне жатады. Күрес техникасының құрамдас бөліктері негізгі әдістер мен тіректер, олардың модификациялары, күрделі техникалық-тактикалық әрекеттер (комбинациялар мен қарсы әдістер), қарапайым әрекеттер (қозғалыс, түсіру, тепе-теңдіктен шығару, партерді сақтандыру және өзін-өзі сақтандыру) болып табылады.

Балуандардың бәсекеге қабілеттілігінің ерекшеліктерінен туындайтын міндеттер ресейлік балуандардың әлемдегі жетекші балуандардан артта қалуы дәл техникалық дайындық саласында болатындығымен қиындайды.

Қортындылай келе, бастапқы дайындық топтарындағы балуандардың оқу-жаттығу процесін ұйымдастыруда басшылыққа алынуы керек бірқатар жайттарды атап өткен жөн:

- Жаттығу сабағын оның міндеттері мен жаттығу жағдайларына байланысты құру ұтымды;
- Жас спортшыларға дене шынықтыру және қозғалыс дайындығы деңгейіне сәйкес жүктемені жоспарлау;
- Оқу-жаттығу процесіне саналы көзқарасты қалыптастыруда жас спортшылардың сезімдерін, ойлауын және ерік-жігерін жұмылдыру деңгейін ескеру;
- Жаттығу міндеттерін шешу барысында спортшылардың белсенділігін арттыру, ашық және спорттық ойындарды, эстафеталарды енгізу арқылы сабақтың эмоционалдылығын арттыру;
- Жас балуандарды дайындауда басты назар техникалық іс-қимылдардың арсеналын кеңейтуге, байламдар мен комбинацияларды жетілдіруге аударылады;
- Спортшылармен қарым-қатынасты өзара сыйластық және өзара түсіністік қағидаты бойынша құру;
- Тәртіптік әсер ету кешенін қолдану, тәртіпті бұзудың жолын кесу педагогикалық тұрғыдан негізделген;
- Оқу-жаттығу процесінің сәттілігіне байланысты қызметті түзету.

Әдебиеттер тізімі

1. Авилов, Владимир Иванович Самбо күрес техникасындағы жаңа мүмкіндіктер. Арнайы дайындық жаттығулары / Авилов Владимир Иванович. - М.: Пайда Стил, 2019. - 100 б.
2. Андреев, В.М. Самбо күресі / В. М. Андреев. - М.: Оның медиасы, 2018. - 890 б.
3. Галковский, Н.М. Спорттық күрес (классикалық, еркін, самбо) / Н.М. Галковский, А. З. Катулин. - М.: Сұраныс бойынша кітап, 2020. - 262 с.
4. Гулевич, Д. И. Самбо күресі / Д. И. Гулевич. - М.: Оның медиасы, 2017. - 410 б.
5. Балаларға арналған Дзюдо. Оқу құралы. - М.: Olympia Press, Terra-Sport, 2021. - 497 б.

6. Дзюдо. Жүйе және күрес. - М.: Феникс, 2019. - 800 б.
7. Евгений, Вадимович Елисеев Дзюдо және миокард спортшыларының жиырылу қабілеті / Евгений Вадимович Елисеев, Марина Владимировна Трегубова und Андрей Валерьевич Панов. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2020. – 156 б.
8. Емьянова, И. В. Жапон тілінде сөйлейтін Дзюдо. Аяқ техникасы (аши-ваза). Талдау, нюанстар, салыстырулар / И. В. Емьянова. - М.: Sportacadempres, 2021. - 745 б.
9. Киддо, Б. Бұзақыға қарсы тұру үшін 33 қарапайым дзюдо қорғанысы (33 карточка жиынтығы) / Б.Киддо. - М.: Прайм-Еуро белгісі, АСТ, 2020. - 428 б.
10. Қарусыз өзін-өзі қорғауды бақылау жаттығуларының кешендері. - М.: Оның медиасы, 2020. - 649 б.
11. Константин, Гил Таэквондо өнері. Үш кезең. 1 кезең. Көк белбеуге / Гил Константин. - М.: Кеңестік спорт, 2021. - 102 б.
12. Маркс, Роджер Дзюдо. Барлық әдістер мен негізгі жаттығулар / Роджер Маркс. - М.: Эксмо, 2017. - 112 б.
13. Момот, В. В. Гекко Рю косидзюцу / В. В. Момот. - М.: ФЛП Коваленко А. В., 2018. - 256 б.
14. Момот, В. В. Кото рю копподзюцу / В. В. Момот. - М.: ФЛП Коваленко А. В., 2017. - 240 б.
15. Момот, В. В. Синден Фудо рю дакентайдзутсу / В.В. Момот. - М.: ФЛП Коваленко А. В., 2018. - 272 б.
16. Момот, В. В. Дәстүрлі ниндзя қаруы. Кіріспе курс / В. В. Момот. - Мәскеу: Гостехиздат, 2021. - 268 б.

ӘОЖ 821.512.122.09:37.09

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Ахметова Х.Б.

«Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасы

Ғылыми жетекші: Бияров Б.Н., С. Аманжолов атындағы Шығыс

Қазақстан университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: khabira76@mail.ru

Жеке ел болып, өзіміздің ұлттық ұғымдарымызды, құндылықтарымызды түгендей бастаған кезде Абайға соқпай кету мүмкін емес. Абай қай салада болсын, барлығына ой қозғап, оны шешудің тиімді жолдарын ұсынып кеткен. Сондықтан да, Абайды оқыту мектеп табалдырығынан бастау алғаны дұрыс. Балабақшаға келген баланың өзі Абайдың кім екенін, қандай ақын екенін, балалар жақсы көретін төрт мезгілді жырға қосқан, әже ертегісімен сусындаған өздері сияқты бала болғанын біліп өсуі керек. Абай шығармаларын оқыту осы кезеңнен бастау алуы тиіс.

Мектеп бағдарламасында Абай шығармалары оқытылады, алайда, оны қалай оқытып жүрміз, шығармаларының тереңіне үңіліп жүрміз бе?

Зерттеулерге жүгінсек, Абайдан 8 мыңдай өлең жолы, яғни 175 өлең, 55 аударма өлең, 45 қара сөз, 3 поэма, 27 ән, 2 күй қалған дейді. Жалпы білім беретін

мектеп бағдарламасында қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы 10-сыныптың қазақ әдебиеті пәнінде Абайдың өлеңдері, қарасөздері, поэмаларына сағаттар берілген. Осының ішінде 7 өлең, 4 қарасөз, бір поэмасы берілген. Оларға арнайы оқу мақсаттары қойылған.

Абай шығармалары	Түрі	Оқу мақсаттары
Абайдың өмірі мен шығармашылығы. «Сегіз аяқ»	Өлең/3 сағат	10.1.1.1 әдеби шығарманың сюжеттік-композициялық құрылысын талдау арқылы идеялық мазмұнын терең түсіну; 10.1.2.1 әдеби шығармадағы көтерілген мәселелерді ұлттық мүдде тұрғысынан ашу;
«Өлең - сөздің патшасы, сөз сарасы» өлеңі	Өлең/2 сағат	10.1.5.1 шығармадағы ұлттық құндылықтардың әлемдік тақырыптармен үндестігін ашу 10.2.5.1 әлем және қазақ әдебиетіндегі құндылықтардың үндесуін талдап, өзіндік ой қорыту
«Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да»	Өлең/2 сағат	10.3.2.1 көркем шығармадағы көтерілген мәселелердің жаңашылдығына сыни тұрғыдан баға беру 10.2.3.1 шығармадағы көркемдегіш құралдар мен айшықтау амалдарының қызметін талдау;
«Сабырсыз, арсыз, еріншек»	Өлең/1 сағат	10.2.3.1 шығармадағы көркемдегіш құралдар мен айшықтау амалдарының қызметін талдау;
«Қалың елім, қазағым, қайран жұртым»	Өлең/2 сағат	10.1.5.1 шығармадағы ұлттық құндылықтардың әлемдік тақырыптармен үндестігін ашу 10.3.4.1 шығарманы идеялық жағынан мазмұндас туындылармен салыстыра отырып, әдеби сын жазу.
«Болыс болдым, мінеки»	Өлең/1 сағат	10.3.1.1 шығарманы мазмұндас туындылардың үлгілерімен салыстырып, тарихи және көркемдік құндылығын бағалау; 10.2.1.1 әдеби шығарманың композициясын уақыт пен кеңістік тұрғысынан талдау;
«Лай суға май бітпес қой өткенге»	Өлең/2 сағат	10.2.1.1 әдеби шығарманың композициясын уақыт пен кеңістік тұрғысынан талдау;
Он жетінші қарасөзі	Қарасөз/2 сағат	10.1.4.1. көркем шығармалардан алған үзінділерді ғаламдық тақырыптағы өзекті мәселелермен байланыстыру;
Отыз екінші қарасөзі	Қарасөз/1 сағат	10.1.3.1 көркем шығармадағы кейіпкерлер жүйесін жинақтау мен даралау

Он тоғызыншы қарасөзі	Қарасөз/2 сағат	10.1.5.1 шығармадағы ұлттық құндылықтардың әлемдік тақырыптармен үндестігін ашу
Отыз үшінші қарасөзі	Қарасөз/1 сағат	10.2.2.1 шығармадағы авторлық идеяның өмір шындығымен байланысын айқындау;
«Ескендір»	Поэма/6 сағат	10.2.2.1 шығармадағы авторлық идеяның өмір шындығымен байланысын айқындау; 10.1.3.1 көркем шығармадағы кейіпкерлер жүйесін жинақтау мен даралау 10.3.3.1 шығарманың идеясын жалпыадамзаттық құндылық тұрғысынан талдап, әдеби эссе жазу

Жоғарыда аталған шығармалардағы талданатын негізгі мәселелер:

1. Сөз өнері, ақындық, тіл мәселесі
2. Адам мінезі
3. Дос пен дұшпан айырмасы
4. Ел басқару, атқамінерлердің бейнесін сынға алу
5. Парақорлық, оның зардабы
6. Жағымсыз, жат мінездерді сынау
7. Әлеуметтік теңсіздік, ел ішіндегі келеңсіздік
8. Жан мен тән тәрбиесі
9. Өмір мен өлім арақатынасы
10. Өмір мәні, мағынасы т.б.

Абайдың осы шығармаларын оқыту арқылы оқушылардың бойындағы мынадай құзыреттілік пен құндылықтарды дамытуға жол ашуға болады:

1. Тұлғалық құзыреттілік
2. Шығармашылық құзыреттілік
3. Танымдық құзыреттілік
4. Ой-сана құзыреттілігі

Құндылықтар:

1. Отбасы құндылығы;
2. Білім, ғылым құндылығы;
3. Сөз өнері, әдебиетке деген құндылық;
4. Жалпы адамзатты сүюге деген құндылық;
5. Жақсылыққа үндеу құндылығы

«Сегіз аяқ», «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» өлеңін оқытқанда оқу мақсатын аша отырып, оқушыларға құндылықтарға бағдарланған тапсырмалар беруге болады.

1-тапсырма. «Құндылықтар картасы». Өлеңді оқып, ұлттық мүдде тұрғысынан көтерілген мәселелерді анықтап, қазіргі өмірмен байланыстырыңыз, құндылықтарды толтырыңыз

Дескриптор:

1. Өлеңді оқиды, негізгі мәселелерді анықтайды
2. Өлеңдегі құндылықтарды іріктеп алады

3. Картаны толтырып, қазіргі өмірмен байланыстырады

Өлеңдегі көтерілген мәселелер	Қазіргі өмірмен байланысы құндылықтар
Заман шындығы	
Адамдардың ақиқат бейнесі	
Адам баласын аздырар кеселдер	
Еңбек тақырыбы	
Халқының надандығы	
Ақынның жалғыздығы	

Оқушылар өлеңді оқып қана қоймай, қазіргі өмірмен байланыстыра отырып, негізгі құндылықтарды ашады. Сол арқылы, ақын ақиқаты арқылы өз бойындағы мінді де түзейді. Өзінің ішкі әлеміне үңіледі. Қарап отырсақ, қазіргі психологтер адамның өзін-өзі жақсы көруі, тәрбиелеуі туралы айтып жүр, ал Абай өз өлеңдері арқылы өзімізді сынауға, қатемізді тауып, дұрыс жолға түсімізге жол ашады. Абайдың өлеңдерінде қоғам мен адам шындығы сынға алынып қана қойған жоқ, одан шығатын адамдық пен адалдық жолын да ұсына білген. Білім мен адал еңбектің, ерінбей, маңдай термен мал тапсақ, жан баға алатынымызды айтады. Ал, жан бағу дегеніміз рухани ішкі жан әлемінің бастауына алып келеді емес пе? Мінеки, Абай шығармалары арқылы жан мен тәннің айырмасын саралап, екеуіне қажетті азықты тізбелеп береді. Абай шығармаларын оқытуда ұтатынымыз да осында жатыр деп ойлаймыз.

2-тапсырма. «Сабырсыз, арсыз, еріншек» өлеңіне сатылай-кешенді талдау жасап, көркемдегіш құралдарды тауып, қызметін анықтаңыз.

Авторы:	А.Құнанбайұлы, ақын, сазгер, философ, ойшыл...
Тақырыбы:	«Сабырсыз, арсыз, еріншек»
Жанры, түрі:	Өлең/ ащы сын
Идеясы:	Жұрттың тұнығын лайлап, жүрген жеріне ылаң салып жүретіндерін, сонымен бірге іші тар, өздері күншіл келетінін, біреудің бақ дәулетін көре алмай, пасық қаскөйлігін қатар жұмсап жүретіндердің арам мінезін сынға алады
Шумақ:	Дәстүрлі шумаққа бөлінбейді
Тармақ:	85
Бунақ:	2
Буын саны:	7-8 буынды
Ұйқас түрі:	шұбыртпалы
Көркемдегіш құралдар:	Теңеулі тіркестер : күшік иттей Эпитетті тіркестер: қу нәпсі, Қайталау:

Бұл тапсырманың тиімділігі өлеңге құрылымдық, мазмұндық толық талдау жасалады. Оқушы көркемдегіш құралдарды да тауып, қызметін айқындайды. Бұл –

бір кестеге бір өлеңнің болмысын сыйдырып, ой түйіндеуде тиімді әдіс-тәсілдердің бірі.

Сонымен қатар, Абай шығармаларын оқытқанда, әдеби, кереғар эссе жаздырудың маңызы зор. Ол үшін сынып деңгейіне сай, оқу мақсаттарын басшылыққа ала отырып, тақырып таңдау керек. Мысалға:

1. «Сегіз аяқ» өлеңінде ақын бейнесі қалай көрінеді? Ойыңызды өлең шумақтарымен байланыстыра отырып, жазыңыз

2. Абайдың жағымсыз қылықтарды әшкерелейтін өлеңдерін талдап, қазіргі өмірмен салыстыра отырып, дәлелдеп жазыңыз.

3. Абай қарасөздерінде айтылған екі түрлі мінезді бала қазіргі өмірде бар ма? Нақты дәлелдер арқылы ойыңызды дәлелдеңіз.

4. Абай шығармаларында қазіргі таңның өзекті мәселесі «сыбайлас жемқорлық» туралы жиі сыналады. Қалай ойлайсыз, ғасырлар өтсе де, осы бір жиіркенішті әдет неге қалмайды? Ойыңызды дәлелдеп жазыңыз.

Қорыта келгенде, Абай шығармаларын оқыту – ешқашанда өзектілігін жоймайтын маңызды мәселелердің бірі. Психология-педагогика тұрғысынан Абай шығармаларының қырларын ашу, арнайы әдістеме құралдарды жасау білім жүйесіндегі барлық ғылым саласында Абайды оқыту алғай қойылуы тиіс. Абай арқылы біз баланы оқытып қана қоймаймыз, «толық адам» тәрбиелеп, қоғамдағы келеңсіз мәселелерді шешудің түйінін табамыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Құнанбаев А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы: 2 том. - 2-т. - Алматы: Ғылым, 1977 [312].

2. XV–XX ғғ. қазақ ойшыл оқымыстыларының тәлім-тәрбие туралы ой-пікірлері / Әлемдік педагогикалық ой-сана: 10 т.-3-т. / Бас ред. Ж.Қ. Түймебаев. - Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2010. [102-б].

ӘОЖ: 796.325

ЖАС ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ДАЙЫНДЫҒЫ

Байдилданов Е.С.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: baydildanov77@inbox.ru

Волейбол ойнау физикалық мүмкіндіктердің максималды көрінісін, ерікті күш-жігерді және алынған дағдыларды қолдана білуді талап етеді. Қозғалыс дағдылары мен ойын техникасының қалыптасуы физикалық қасиеттердің дамуымен тығыз байланысты. Волейбол ойнау әдістерін игеру оған тән қасиеттерді бағытталған дамытуда сәтті болады.

Жалпы дене шынықтыру дайындығы волейболшының жан-жақты үйлесімді дамуына, барлық негізгі физикалық қасиеттердің деңгейін арттыруға, дене мен

мүшелер жүйесін нығайтуға, функционалдық мүмкіндіктерін арттыруға және спортшының денсаулығын жақсартуға бағытталған. Арнайы физикалық дайындық әр волейболшыға қажет физикалық қасиеттерді дамытуға бағытталған.

Волейболшының физикалық дайындығы тактикалық, техникалық және психологиялық дайындықпен тығыз байланысты. Бұл тактикалық Дағдылар мен техникалық әдістерді тез игеруге және берік бекітуге ықпал етеді.

Қазіргі волейбол волейболшының физикалық дамуына өте жоғары талаптар қояды. Әрбір волейболшы шабуылға да, қорғанысқа да қатысуға міндетті, бұл оның жылдамдық пен күшке дайындығына үлкен талаптар қояды, ал техникалық техниканы бірнеше рет вариативті орындау және ойынның ұзақтығы ерекше төзімділікті қажет етеді.

Спортшылардың физикалық қасиеттерін тәрбиелеуге, олардың техникасы мен тактикасына үйретуге бағытталған жаттығу және бәсекелестік жүктемелерді жоспарлау жыныстық жетілу кезеңдерін және белгілі бір физикалық САПАНЫҢ дамуының сезімтал (сезімтал) кезеңдерін ескеру қажет.

Сезімтал кезеңдерде тиісті қасиеттердің дамуына баса назар аудару қажет. "Артта қалған" қасиеттерді есте сақтау керек, олардың дамуына да назар аудару керек, физикалық қасиеттердің дамуындағы пропорционалдылықты сақтау керек, олардың негізінде әртүрлі физиологиялық механизмдер бар (жалпы төзімділік пен жылдамдық қасиеттері, жалпы төзімділік пен күш).

Жаттықтырушыларға жылдамдық пен күш жаттығуларын созылу жаттығуларымен біріктіруге кеңес берілмейді, өйткені жарылыс кезінде шамадан тыс созылған бұлшықеттер жарақат алуға ықпал етеді.

Әр сабақ үшін қаражат пен көлемді таңдау белгілі бір кезеңдегі оқытудың нақты міндеттеріне және сабақтар өткізілетін жағдайларға байланысты.

Бастапқы дайындық кезеңі оқушылардың дайындық деңгейіне, жасына байланысты 3-4 жылға созылуы мүмкін. Әр оқу жылы макроцикл болып табылады, оның ішінде мезоциклдердің бірнеше түрі жоспарланған, ұзақтығы 15-тен 45 күнге дейін. Мезоцикл өз кезегінде орта есеппен 6 күнге созылатын 3-6 микроциклді қамтиды. Бұл әзірлемеде 2 аптаға созылатын бірінші рет тартылатын мезоциклдің оқу-жаттығу сабақтарының мазмұны келтірілген. Оқушылардың әр тобының физикалық, техникалық және басқа да дайындық түрлерінде өзіндік ерекшеліктері бар, сондықтан бұл Даму топтың ерекшеліктері мен жаттықтырушы-оқытушының тәжірибесіне сүйене отырып, өзгерістер енгізе отырып негізге алынуы мүмкін.

•Күштің дамуына арналған жаттығулар

Бұлшықет күшін көрсетпестен ешқандай физикалық жаттығулар мүмкін емес. Сонымен қатар, бұлшықет күші жылдамдықтың көрінуіне көбірек ықпал етеді, ал ептілік пен төзімділікке аз дәрежеде ықпал етеді.

Белгілі бір комбинацияларда жылдамдық пен күш жетекші рөл атқарады. Бұл жағдайда бұлшықеттің жиырылу жылдамдығы және қозғалыс жылдамдығын реттеу өте маңызды. Доптың бірінші және екінші берілістерінде, иннингтерде, шабуылдаушы соққыларда өте қажет қозғалыстардың кеңістіктік дәлдігіне ерекше мән беріледі.

Бұлшықет күшінің көрінісі волейболшының орталық жүйке жүйесінің жалпы денсаулығына, биохимиялық процестерге, бұлшықеттердің шаршау дәрежесіне және оның ми қыртысының қызметіне байланысты.

Волейболшының күшін дамыту үшін оның бұлшық еттерін үлкен күшпен тарту және жиырылу қабілеті үлкен маңызға ие, бұл белгілі бір дәрежеде оның ерікті күш-жігерін көрсету қабілетіне байланысты.

Волейболшылардың күшін дамытуға бағытталған жаттығулар бұлшықет массасының өсуіне ықпал етеді, сонымен қатар осы сапаны көрсету қабілетін дамытады. Күш көрсету қабілетін жақсарту үшін арнайы жаттығуларды немесе бұлшықет массасын арттыру үшін жаттығуларды таңдауға болады.

Волейболда бұлшықет күшін дамыту үшін "сәтсіздікке дейін" әдісі және максималды күш салу әдісі қолданылады. Жаттығуларды максималды күш-жігер әдісімен орындау негізінен жүйке процестерін жақсарту және ерік-жігерді тәрбиелеу арқылы үлкен бұлшықет күштерін көрсету қабілетінің дамуына ықпал етеді. Арнайы жаттығулар таңдалады, онда үлкен және шекті күш көрсету керек. Бұл жаттығулар шамалы интервалдармен, мүмкін үлкен күштің көрінісімен орындалуы керек. Бұл әдісті қолдана отырып, бұлшықет күші бірінші кезеңде тез өседі.

"Сәтсіздікке дейін" әдісі бұлшықет массасының жоғарылауына ықпал етеді және шаршау белгілері пайда болғанға дейін жаттығуларды бірнеше рет және үнемі орындаудан тұрады. Бұл жағдайда волейболшыға жүктеме орташа және үлкен болуы мүмкін.

Секірудің жоғары деңгейі волейболшыға осындай техникалық әдістерді тиімді орындауға мүмкіндік береді, блок, шабуылдаушы соққы, және секіру.

- Волейболшыларда секіру қабілетін дамыту

Секіру қабілеті-бұл үлкен қозғалыс амплитудасы бар бұлшықет жиырылуының күші мен жылдамдығына негізделген күрделі сапа.

Үшін секіру қабілетін дамыту, ең алдымен, тобық буынын нығайтып, оны күшті, серпімді, жарақатқа төтеп бере алатын ету керек. Күн сайын таңертең Ахиллес сіңірі мен Тобықты нығайтуға кем дегенде 10 минут бөлу керек.

Секіру қозғалысы екі фазадан тұрады: амортизация фазасы және белсенді итеру фазасы. Бірінші фаза ауырлық центрінің төмен түсіп, тірек нүктесіне жақындауымен сипатталады. Тізе буынындағы иілу бұрышы орта есеппен 112° - тан 125° - қа дейін. Бұл кезең бұлшықеттердің төмен жұмысымен сипатталады.

Белсенді итеру фазасында жалпы ауырлық центрін тірек аймағынан алып тастау жүреді. Волейболшы тіректен шыққан кезде тізе буынында кеңею байқалады. Бұл кезең бұлшықеттердің жеңу жұмысымен сипатталады. Максималды күш-жігер бір қозғалыстан екіншісіне ауысу кезінде пайда болады, яғни төменнен еңсеру жұмысына ауысу кезінде. Волейболда секіру кезінде амортизация уақыты итеру уақытынан ұзағырақ және сәйкесінше: 188-225 және 99-117 м/с. Айта кету керек, спорт шеберлерінің біліктілігі төмен спортшыларға қарағанда итеру уақыты әлдеқайда аз. Секірулердегі итерудің тиімділігі іс жүзінде және бұлшықеттердің реактивті қабілетімен анықталады, механикалық жүктемеден кейін бірден белгілі бір әсерді көрсетеді (бұл жағдайда волейболшының дене салмағы) амортизация кезеңінде, бұлшықет жұмысының төмен режимінен еңсерушіге тез ауысады.

Осыған байланысты спорт шеберлері ауырлық центрінің тіректен үлкен алшақтығына ие, ол орта есеппен 88 см-ге тең (II дәрежелі спортшыларда 59 см).

Көптеген жаттықтырушылар үшін жас волейболшының секіру қабілетінің өзгеруінің айқын динамикасының кезеңдерін жіберіп алмау және секіру қабілетін дамытудың құралдары мен әдістерін уақтылы және мақсатты қолдану арқылы осы өте маңызды физикалық САПАНЫҢ толық көрінісіне сәтті әсер ету өте маңызды.

Серпімділіктің негізі-бұлшықет жиырылуының күші мен жылдамдығы. Аяқтың бұлшық еттерінің жиырылу күші мен жылдамдығын дамыта отырып, жамбас экстензорларына, төменгі аяққа және аяқтың бүгілуіне ерекше назар аудару керек. Секіру құрылымын зерттеу кезінде осы САПАНЫҢ даму деңгейін анықтайтын келесі факторлар ерекшеленеді: бұлшықеттердің "жарылғыш күші", максималды күш, қозғалыс әрекетінің жылдамдығы, ойыншының морфологиялық ерекшеліктері және жүйке-бұлшықет аппаратының жауап беру жылдамдығы.

Қортындылай кетсем, секіру қабілеті жүйке-бұлшықет аппаратының максималды күш көрсету жылдамдығына қабілетімен анықталатынын атап өткім келеді. Жаттықтырушылар мұндай фактіге назар аударуы керек. Жаттығуда орыннан итеруді орындау (яғни, әдеттегі секірулер) секіруді жақсартуға аз ықпал етеді, ал тереңдікке секіргеннен кейін орындалатын секірулер жүйке-бұлшықет аппаратының әлдеқайда күшті тітіркендіргіштері болып табылады. Көбінесе оның итеру кезінде айтарлықтай күш-жігердің көріну жылдамдығын жақсарту қамтамасыз етіледі (бұл жағдайда аяқтың бұлшық еттерін серіппемен салыстыруға болады, ол қысқарады, қысқарады, содан кейін тез бастапқы позицияны алады).

Қарсылық жаттығуларын орындау кезінде жас волейболшының денесіне жасына және оның физикалық дайындығына байланысты рұқсат етілген жүктемелер туралы, сондай-ақ қарсылық жаттығулары жылдамдық-күштік сипатта болуы керек екенін ұмытпау керек (скват және тез тұру немесе секіру және т.б.). Тіздегі иілудің бұрышы 95-120° болуы керек.

• Секіру қабілетін дамыту үшін жаттығулар қолданылады:

1. Қолды жоғары көтеріп, 90, 360 градусқа бұрылу
2. Скватта секіру (төменгі аяқтың бұлшық еттерін нығайту үшін ғана емес, сонымен қатар жамбас, арқа үшін де пайдалы). Сіз оларды жұппен жасай аласыз-бір-біріне артқа, қолдар шынтакқа бекітілген. Алға - артқа қарай жылжу
3. Доп тақтасынан биіктікке секіру: допты басқарған ойыншы жүгіріп өтіп, қолындағы доппен жолақты жеңеді, ал секіру кезінде допты жаттықтырушыға немесе басқа ойыншыға береді. Жолақтың биіктігі ойыншының жеке мүмкіндіктеріне байланысты
4. Үш секіру
5. Секіру шкафқа секіру және еденге секіру
6. Шамамен бірдей биіктікте және салмақта 2 ойыншы орындайтын бүйірлік, артқы, кеуде соққылары
7. Гимнастикалық орындықтан бір немесе екі аяқпен допты алға - артқа, бетпен, бүйірмен секіру
8. Шәйнектермен, гантельдермен, "құймақтармен" секіру
9. Кәдімгі арқанмен 1 немесе 2 аяқпен 5 минутқа дейін секіру.

10.50 см биіктіктегі кедергіге тізе бүкпей, Тобықты итеру арқылы секіру. Қатарынан 23-30 секіру сериялары.

11.Сериялық секіру-2 немесе 3 допты басқаратын" қайшы". Әр секіруде ойыншы аяқтарын екі жаққа бұрады.

Әдебиеттер тізімі

Алексеева, Е. П. 5-11 сыныптарға арналған ең жақсы физикалық минуттар жинағы. Әдістемелік құрал / Е.П. Алексеева.– М.: Ольга Кузнецова Баспасы, 2018. – 112 б.

2. Алексеев, С.В. Спорт құқығы. Спорттағы еңбек қатынастары: "Құқықтану" және "Дене шынықтыру және спорт" бағыттары бойынша оқитын ЖОО студенттеріне арналған оқулық / С.В. Алексеев. – М.: Бірлік-ДАНА, Заң және құқық, 2016.– 647 б.

3. Алексеев, С. В. Олимпиада құқығы. Олимпиадалық қозғалыстың құқықтық негіздері: "Құқықтану" және "Дене шынықтыру және спорт" бағыттары бойынша оқитын ЖОО студенттеріне арналған оқулық / С.В. Алексеев. – М.: Бірлік-ДАНА, Заң және құқық, 2016.– 687 б.

4. Алексеев, С. В. Ресейдің спорттық құқығы: "Құқықтану" және "Дене шынықтыру және спорт" бағыттары бойынша оқитын жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық / С.В. Алексеев. – М.: Бірлік-ДАНА, Заң және құқық, 2017. – 695 б.

5. Арзуманов, С.Г. 5-9 сынып оқушыларының дене тәрбиесі / С. Г. Арзуманов. – М.: Феникс, 2018. – 112 б.

6. Воробьева, Н. Л. Жасөспірім балаларға арналған мектеп пен сауықтыру лагеріндегі ойындар мен спорттық ойын-сауық / Н. Л.Воробьева. – М.: АРКТИ, 2013. – 200 б.

7. Глейберман, А. Н. Жұптық жаттығулар / А. Н. Глейберман. – М.: Дене шынықтыру және спорт, 2013. – 264 б.

8. Қабылов, А. Н. Дене шынықтыру бойынша жұмыс бағдарламасы. 5 сынып. Әдістемелік құрал / А.Н. Қабылов, Г. И. Курьерова. – М.: Планета, 2017. –109 б.

9. Қабылов, А. Н. Дене шынықтыру. 5 сынып. Жұмыс бағдарламасы / А.Н. Қабылов, Г. И. Курьерова. – М.: Планета, 2018. – 457 б.

10. Колодницкий, Г. А. Дене шынықтыру. 1-4 сыныптар. Бастауыш сынып оқушыларына арналған оқу-көрнекі құрал / Г. А. Колодницкий, В. С.Кузнецов. – М.: Білім, 2018. – 222 б.

11. Копылов, Ю.А. Білім беру мекемелеріндегі дене тәрбиесі жүйесі / Ю. А. Копылов, Н. В. Полянская. - М.: Білім беру арсеналы, 2018. – 393 б.

12. Кузнецов, В. С. Оқушылардың сабақтан тыс қызметі. Гимнастика / В. С. Кузнецов, Г. А. Колодницкий. – М.: Білім, 2018. – 781 б.

13. Куклин, П. Ф. Әскери – спорттық ойындар. 7-11 сыныптар / П. Ф. Куклин, Л.А. Тетушкина, Л. А. Лавров. - М.: Мұғалім, 2017. – 176 б.

14. Ломан, Вольфганг жүгіру, секіру, лақтыру / Вольфганг Ломан. - М.: Дене шынықтыру және спорт, 2018.– 160 б.

15. Макеева, Вера Степановна Дене шынықтыру сабақтарында педагогикалық бақылау әдістері / Макеева Вера Степановна. - Мәскеу: ИЛ, 2018. – 315 б.

КОЛЛЕДЖ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАС ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ДАЙЫНДЫҒЫ

Байдилданов Е.С.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: baydildanov77@inbox.ru

Мақалада жаттықтырушының күш-жігеріне қарамастан, топтық жаттығулардағы барлық ойын жағдайларын модельдеу - бұл үлкен проблема болып қала береді. Әдетте, жас волейболшылар ойынға таныс, жақсы игерілген әдістерді қабылдайды-біз, демек, осы сәтте ең тиімдіміз. Алайда, болашаққа қарап, ойынның тиімділігі кейінірек болатын команданың барған сайын күрделі және әр түрлі ойынын құру керек.

Сондықтан кезеңнің бірінші мәселесін шешу үшін ойында үйренген әдістерді қолдану жиілігін арнайы ынталандыру әдістерін қолдану керек. Мысалы, оларды екі жақты ойында қолданғаны үшін командаға қосымша ұпайлар беріледі. Немесе ойынға жаңадан үйренген элементті қолдану (мысалы, секіру кезінде беру) ойыншыларға тапсырмалармен тиісті жаттығу сабақтарының соңында екі жақты ойынның бір-екі партиясы (жаңа әдістерді қолдану) - бұл үйренген элементтерді іс жүзінде қолдану қабілетін жетілдіруге арналған жақсы полигон.

Бірте - бірте ойынның жаңа техникалық-тактикалық әдістері үйреншікті бола бастайды және оларды қолданудың тактикалық мақсатының міндеті бірінші орынға шығады. Жалпы, оқыту жолы бірдей - ситуациялық орындылыққа баса назар аудара отырып, екі жақты жаттығулардағы топтық жаттығулар арқылы (техникалық әдістерді дұрыс орындауды ұмытпай)

Алайда, бұған ерте нүкте қою керек - ойыншыларды ойындарда, ресми жарыстарда олардың барлық техникалық-тактикалық арсеналын тиімді пайдалануға үйрету керек. Бұл кезеңнің екінші міндеті. Мұнда ең маңыздысы дағдыларды қалыптастыру және оны мақсатқа сай қолдану мәселесі емес, жарыстарда бар ойын әлеуетін іске асыруды қамтамасыз ету үшін психологиялық тұрақтылық мәселесі болып табылады.

Ойыншылардың психологиялық тұрақтылығын дамыту үшін команданың әртүрлі қалааралық турнирлерге қатысуы өте пайдалы (ресми турнирлерден басқа). Турнирлердегі шарттар мен жағдай ресми жарыстардан айтарлықтай ерекшеленбейді. Жаттықтырушының шеберлігі мен ойыншылардың күш-жігері турнирлік күрес жағдайында олардың жауынгерлік қасиеттерін дамытуға айтарлықтай ықпал етуі мүмкін.

Әдетте мұндай турнирлерде кезекті ІG-ге дайындалуға, оның ішінде кезекті матчқа орнатуды жүргізуге және оның нәтижелерін талдауға уақыт бар. Алдағы қарсыласты оның ойын тәсілімен танысу үшін көруге мүмкіндік бар. Турнирге үнемі қатысу пайдалы, бірақ жиі емес, сондықтан "қателіктермен жұмыс істеуге" және турнирдің соңында әдетте "құлап кететін" техниканы қалпына келтіруге уақыт қалады.

Жас ойыншыларға барлық техникалық-тактикалық арсеналды орынды пайдалануды үйрету керек. Осы мақсатта жаттықтырушыға "параллель санау" әдісін қолдану пайдалы, мұнда ойынның белгілі бір әдісін сәтті қолданғаны үшін сыйлықақы ұпайлары ескеріледі. Ойынның қажетті суретін салу турнирді жеңіп алудан гөрі маңызды болатын жағдайлар бар. Кейде қондырғыны қолдану негізделген жерде: "бүгін жеңу емес, мазмұнды ойын көрсету маңызды!». Мұндай трюктар мен әдістер ресми жарыстарда орынсыз болып көрінеді. Бірақ олар спорттық шеберлікті жетілдіру жолындағы ерекше қадам бола ма, жоқ па, жаттықтырушының педагогикалық қабілеттері мен оқушылардың күш-жігеріне байланысты. Бәсекеге қабілетті ойындардың стресстік жағдайлары-бұл үлкен жаттығу әсері. Турнирлік күрестен алуға болатын пайда мөлшері жаттықтырушының шеберлігіне байланысты. Бұл кезеңде балаларға "қамшы" емес, қолдау мен ынтымақтастық қажет, өкінішке орай, жиі кездеседі.

Жарыстардағы жауапты ойындар қатысушылардың еркін көріну деңгейіне, олардың психологиялық тұрақтылығына, берілгендігіне жоғары талаптар қояды, онсыз жеңістер де, жетілген ойындар да, спорттық шеберліктің де өсуі болмайды.

Көптеген ойыншылар біртіндеп аталған қасиеттерді көрсетуді үйренеді, бұл оларға жарыстарда өздерінің ойын әлеуетін жүзеге асыруға және команданың негізгі құрамына қосылуға мүмкіндік береді. Бұған бәсекелестік қызмет жағдайларына үйрену факторы көп ықпал етеді, бұл жоғары дайындалған немесе әлсіз ойыншыларда, сондай-ақ тұрақсыз психикасы бар ойыншыларда туындайтын бірқатар мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Оқыту басталатын дайындық және жеткізу жаттығуларын таңдау барлық техникалық қабылдаудың немесе оның құрамдас бөлігінің назар аудару жағдайларын жеңілдетуге арналған.

Бұл жағдайда қайталау стереотипіне байланысты қозғалысты басқару орталықтарында тұрақты нейрондық байланыстарды қалыптастыру оңайырақ. Та-Ким тәсілімен қозғалыс құрылымының динамикалық механизмдері тезірек қалыптасады, дағды тұрақтандырылады. Арнайы жасалған жағдайларда кейбір туа біткен қозғалтқыш рефлекстерін "іске қосу" мүмкіндігі бар. Мұндай пайымдаудың логикасы арнайы құрылғыларды ("кірпіктер", "шаңғылар", "тербелетін шайнек", кішкентай шарлар және т.б.), сондай-ақ арнайы бекіністерді (жоғарғы тіректе жүгіру және т. б.) жасауға және пайдалануға әкелді. Мұнда волейбол ойынын техникалық қабылдаудың осы немесе басқа динамикалық механизмі шынымен қалыптасатын жетекші және дайындық жаттығулары ғана тиімді болатынын атап өткен жөн. Сыртқы ұқсастық емес, атап айтқанда оқу жаттығуларының ішкі динамикалық мазмұны "негізгі" қозғалыстың динамикалық құрылымына сәйкес келуі керек. Мысалы, берілу дағдыларын бастапқы оқыту кезеңінде допты жоғарыдан жоғары емес берілістердегі қарапайым жаттығулар дұрыс мотор құрылымын қалыптастыруға көмектеседі-ре, орындау шарттарын жеңілдету арқылы допты жоғарғы өңдеу техникасы. Допты төменнен төменге қарай беру төменгі беріліс техникасына зиян тигізеді, өйткені олар ойыншыларды допты қолдарымен ұруға үйретеді. Осылайша, жалпы алғанда, жаттығуларды таңдау жаттығулардың динамикалық механизмдерінің ойын қабылдауының мотор құрылымына сәйкестігі принципі бойынша жүзеге асырылуы керек. Басқаша айтқанда, дағдылардың динамикалық механизмдерін қалыптастыру тез және

катесіз болатын жағдайларды іздеу қажет. Бұл жетілдіруде дағдыларды іске асыру шарттарын кеңейту, ситуациялық орындылық принципін қамтамасыз ету процесінде олардың құрылымдарының бейімделуін арттыру міндеті тұрған кезде басқа арнайы жаттығулар қолданылады. Олар, керісінше, жаттығулардың шарттарын қиындатады, мысалы, олардың қарқындылығын, айналып өтпейтін ойын жағдайларының пайда болу жиілігін және т.б. арттырады.

Әдетте, бұл әр түрлі ойын сипатындағы жаттығулар парталармен немесе жаттықтырушылармен (мысалы, залдың Тегіс немесе "серпімді" қабырғасымен, көлбеу тормен және т.б.). Топтық жаттығулардың көпшілігінде белгілі бір ойын жағдайларын модельдейді, бұл ойыншыларды әр түрлі тактикалық құрылымдар аясында тиімді әрекет етуге үйрете отырып, команданың ойын сызбасын "құрастырады". Оқу жаттығуларын таңдаудың тағы бір проблемасы-оларды басқа факторлармен қатар моториканы тиімді шешетін дұрыс динамикалық механизмдердің қалыптасуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін дәйекті түрде құру.

Жалпы, тиімділікті арттыру үшін барлық оқу жаттығулары бағдарламаланған оқытудың негізгі идеясына жақын схема бойынша құрылуы керек. Басқаша айтқанда, зерттелетін барлық материал бөліктерге бөлінеді-" қарапайымнан күрделіге "сәйкес дәйекті және параллель салынған"семантикалық қадамдар". Оқушылар тиісті жаттығуларды орындау барысында келесі "қадамның" міндеттерін шешуі керек. Қиындықтар туындаған кезде, олар қандай элемент алынбағанына байланысты міндетті түрде белгілі бір алдыңғы "қадамдарға" оралады. Оқытудың ішкі кезеңдік логикасы ойын әдістерін орындайтын ойыншылардың қозғалыстарының дұрыс, тиімді құрылымын қалыптастыруға және оқу кезінде қателіктерді болдырмауға әкелуі керек.

Айта кету керек," таза " түрде материалды игеру идеясы қадамдық нұсқада қиындықтарға тап болады.

Күрделі техникалық әдістерді оқытудың бөлінген әдісімен біраз уақыт бірнеше қадамдардың мәселелерін қатар шешуге тура келеді, оларды әрі қарай оқытудың бір қадамында біріктіреді. Мысалы, шабуылдаушы соққыны үйрету кезінде жүгіруден секіруді, секірусіз соққыларды және жүгіруден кішкентай доптарды лақтыруды үйрену міндеттері бір уақытта шешіледі. Содан кейін, үйренген дағдыларды біртұтас етіп біріктіру үшін, жүгіруден секіру кезінде допты соққыны тікелей үйренуге көшіңіз.

Қортындыласам қиындықтар туындаған кезде жағдайды жеткіліксіз игерілген қадамдарға оралу ережесін қолдану құтқарады. Ең бастысы - қозғалыстардың дұрыс құрылымын қалыптастыру, содан кейін оны ситуациялық орындылық принципін жүзеге асыра отырып, ойында қолдануды үйрену екенін есте ұстаған жөн.

Әдебиеттер тізімі

1. Алексеева, Е. П. 5-11 сыныптарға арналған ең жақсы физикалық минуттар жинағы. Әдістемелік құрал / Е.П. Алексеева.– М.: Ольга Кузнецова Баспасы, 2018. – 112 б.
2. Алексеев, С.В. Спорт құқығы. Спорттағы еңбек қатынастары: "Құқықтану" және "Дене шынықтыру және спорт" бағыттары бойынша оқитын ЖОО студенттеріне арналған оқулық / С.В. Алексеев. – М.: Бірлік-ДАНА, Заң және құқық, 2016.– 647 б.

3. Алексеев, С. В. Олимпиада құқығы. Олимпиадалық қозғалыстың құқықтық негіздері: "Құқықтану" және "Дене шынықтыру және спорт" бағыттары бойынша оқитын ЖОО студенттеріне арналған оқулық / С.В. Алексеев. – М.: Бірлік-ДАНА, Заң және құқық, 2016.– 687 б.

4. Алексеев, С. В. Ресейдің спорттық құқығы: "Құқықтану" және "Дене шынықтыру және спорт" бағыттары бойынша оқитын жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық / С.В. Алексеев. – М.: Бірлік-ДАНА, Заң және құқық, 2017. – 695 б.

5. Арзуманов, С.Г. 5-9 сынып оқушыларының дене тәрбиесі / С. Г. Арзуманов. – М.: Феникс, 2018. – 112 б.

6. Воробьева, Н. Л. Жасөспірім балаларға арналған мектеп пен сауықтыру лагеріндегі ойындар мен спорттық ойын-сауық / Н. Л.Воробьева. – М.: АРКТИ, 2013. – 200 б.

7. Глейберман, А. Н. Жұптық жаттығулар / А. Н. Глейберман. – М.: Дене шынықтыру және спорт, 2013. – 264 б.

8. Қабылов, А. Н. Дене шынықтыру бойынша жұмыс бағдарламасы. 5 сынып. Әдістемелік құрал / А.Н. Қабылов, Г. И. Курьерова.–М.: Планета, 2017. –109 б.

9. Қабылов, А. Н. Дене шынықтыру. 5 сынып. Жұмыс бағдарламасы / А.Н. Қабылов, Г. И. Курьерова. – М.: Планета, 2018. – 457 б.

10. Колодницкий, Г. А. Дене шынықтыру. 1-4 сыныптар. Бастауыш сынып оқушыларына арналған оқу-көрнекі құрал / Г. А. Колодницкий, В. С. Кузнецов. – М.: Білім, 2018. – 222 б.

11. Копылов, Ю.А. Білім беру мекемелеріндегі дене тәрбиесі жүйесі / Ю. А. Копылов, Н. В. Полянская. - М.: Білім беру арсеналы, 2018. – 393 б.

12. Кузнецов, В. С. Оқушылардың сабақтан тыс қызметі. Гимнастика / В. С. Кузнецов, Г. А. Колодницкий. – М.: Білім, 2018. – 781 б.

13. Куклин, п. ф. Әскери – спорттық ойындар. 7-11 сыныптар / П. Ф. Куклин, Л.А. Тетушкина, Л. А. Лавров. - М.: Мұғалім, 2017. – 176 б.

14. Ломан, Вольфганг жүгіру, секіру, лақтыру / Вольфганг Ломан. - М.: Дене шынықтыру және спорт, 2018.– 160 б.

15. Макеева, Вера Степановна Дене шынықтыру сабақтарында педагогикалық бақылау әдістері / Макеева Вера Степановна. - Мәскеу: ИЛ, 2018. – 315 б.

ӘОЖ 343

МЕМЛЕКЕТКЕ ОПАСЫЗДЫҚ ЖАСАУ (Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 175 бабын талдау)

Бақытқанов М.Б.

Ғылыми жетекші: Орсаева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі мемлекетке опасыздық жасау қылмыстық әрекетін 175-бапта қарастырған.

Қылмыстық Кодекстің 175-баптың 1-тармағы «мемлекетке опасыздық жасау, яғни Қазақстан Республикасы азаматының қарулы қақтығыс уақытында жау

жағына өтіп кетуінен, сол сияқты тыңшылық жасауынан, мемлекеттік құпияларды шет мемлекетке, халықаралық немесе шетелдік ұйымға не олардың өкілдеріне беруінен, сол сияқты Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне қарсы бағытталған әрекетті жүргізуге оның өзге де көмек көрсетуінен көрінген қасақана іс-әрекеттері» екенін айқындай отырып, Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыра отырып немесе онсыз, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады деп көрсеткен.

Ұрыс жағдайында жасалған дәл сол іс-әрекеттер үшін Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыра отырып немесе онсыз, он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға не өмір бойына бас бостандығынан айыруға жазаланса, 175 баптың бірінші бөлігінде көзделген соғыс уақытында жасалған іс-әрекеттер Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыра отырып немесе онсыз, он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға не өмір бойына бас бостандығынан айыруға жазаланады [4].

Мемлекеттік опасыздықтың тікелей объектісі - Қазақстан Республикасының мемлекеттік қауіпсіздігі болып табылады. Мемлекеттің қауіпсіздігіне оның ең маңызды мүдделері - конституциялық құрылысы, егемендігі, аумақтық тұтастығы, сыртқы және ішкі қауіпсіздігі жатады.

Мемлекеттік опасыздықты жасаған адам басқа бір нақты мемлекеттің пайдасына іс-әрекеттер істейді.

Объективтік жағынан мемлекеттік опасыздық мынандай әрекеттермен сипатталады:

- қарулы жанжал кезінде жау жағына өтіп кету;
- шпиондық жасау;
- мемлекеттік құпияларды жатқа беру;
- Қазақстан Республикасына қарсы дұшпандық әрекет жүзгізуден;
- шетелдік мемлекетке, шетелдік ұйымға немесе олардың өкілдеріне өзге де көмек көрсету. Бұл істелген іс-әрекеттер белсенді әрекетпен жүзеге асып отырады [2,257].

Мемлекетке опасыздықтың объективтік жағы Қылмыстық кодекстің 175-бабының диспозициясында көрсетілген. Оған жататындар: соғыс уақытында немесе қарулы жанжал кезінде жау жағына шығып кету; шпиондық жасау; мемлекеттік құпияларды жатқа беру; Қазақстан Республикасына дұшпандық әрекет жүргізу мақсатымен шетелдік мемлекетке, шетелдік ұйымға немесе олардың өкілдеріне өзге де көмек көрсету. Осы іс-әрекеттердің біреуін істеу қылмыстың объективтік жағының орын алғандығын көрсетеді.

Соғыс уақытында немесе қарулы жанжал кезінде жау жағына шығып кету - Қазақстан Республикасы азаматының жау басып алған аумақта орналасқан жау жағына өз еркімен өтуі, жауға көмек көрсетуі, жау жағының тапсырмасымен өзі тұратын аумақта әр түрлі іс-әрекеттер істеуі; жау жағына ерікті түрде шығып кетуі; тұтқын болуы сияқты әрекеттер жатады. Жау жағына өз еркімен өту соғыс уақытында немесе қарулы жанжал кезінде ғана орын алады.

Заңгер-ғалымдар мемлекеттік опасыздықтың қауіпті екенін айта келіп, оның алдын алмаса, болмайтынын көрсеткен.

Белгілі ғалымдар, заң ғылымдарының докторы И.Ш. Борчашвили, Г. К. Рахимжановтар мемлекеттік опасыздыққа баратындар арнайы субъект болып танылатынын атап өткен [3,465].

Ресейлік ғалым В.И.Тюнин мемлекеттік опасыздық жасағандар қатарында ғалымдардың да бар екенін жоққа шығармайды [4,95]

Субъективтік жағынан мемлекеттік опасыздық тек қана тікелей қасақаналықпен істеледі яғни Қылмыстық кодекстің 16 бабында опасыздық әрекеттердің бірін істейді және оны істеуді тілейді.

Тілеудегі басты арнаулы мақсаты - Қазақстан Республикасының сыртқы қауіпсіздігі мен егемендігіне нұқсан келтіру және әлсірету.

Мемлекеттік опасыздықтың субъектісі он алты жасқа толған тек қана Қазақстан Республикасының азаматы. Мемлекеттік құпияны беру мемлекеттік опасыздықтың формасы ретінде арнаулы субъектіні қарастырған. Яғни арнаулы субъект - мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтерді білетін адам [2,258].

Опасыздық әрекеттердің себебі мейлінше әрқилы болуы мүмкін: саяси, пайдакүнемдік және басқалар. Олардың мазмұны қылмысты саралау үшін онша қажет емес, бірақ ол жаза тағайындау кезінде ескеріледі.

Қылмыстың субъектісі болып Қазақстан Республикасының жасы 16-ға толған азаматы ғана танылады. Мемлекеттік құпияларды жатқа беру де опасыздық сияқты арнайы субъектілер болады. Олар - өздерінің істейтін қызметіне байланысты мемлекеттік құпияларды білетін, солардан хабары бар адамдар [4, 249].

Елімізде Қылмыстық кодекстің 175-бабының 1-бөлігі бойынша «мемлекетке опасыздық» жасағаны үшін бір рет сот болған, яғни 2019 жылы 1 ғана адам жазаға кесілген. Бұл статистика елімізде сатқындар мен опасыздар жоқ дегенді көрсетеді.

Ашық ақпарат көздеріне сүйенсек, Қазақстан ұлттық қауіпсіздік комитеті «тыңшылық еткен, мемлекетке опасыздық жасаған, мемлекеттік құпияларды заңсыз жинап, жария еткен» деген күдікпен бір топ адамды (арасында шетел азаматы бар) ұстағанын хабарлаған [5].

Жалпы Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік туралы заңының 5 бабында Қазақстан Республикасының негізгі ұлттық мүдделері: қарастырылған. 5 бап бойынша, Қазақстан Республикасының негізгі ұлттық мүдделері ретінде:

- 1) адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету;
- 2) заңдардың дәлме-дәл әрі біркелкі орындалуы және құқықтық тәртіпті сақтау;
- 3) елде қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылықты сақтау;
- 4) қазақстандық отаншылдық және Қазақстан халқының бірлігі;
- 5) қазақстандық қоғамның материалдық және рухани-имандылық құндылықтарын сақтау мен еселей түсу;
- 6) денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің азаматтар мен қоғамның әл-ауқатын жақсарту қажеттіліктеріне лайықты деңгейі мен сапасына қол жеткізу және оны сақтап тұру;
- 7) елдің білім және ғылым әлеуетінің қоғам мен азаматтардың әлеуметтік-экономикалық, инновациялық және зияткерлік даму қажеттіліктеріне лайықты деңгейі мен сапасына қол жеткізу және оны сақтап тұру;

8) Қазақстан Республикасы конституциялық құрылысының, оның ішінде елдің тәуелсіздігінің, біртұтастығы мен президенттік басқару нысанының, тұтастығының, мемлекеттік шекарасына қол сұғылмаушылығының және аумағының бөлінбестігінің мызғымастығы;

9) мемлекеттік институттардың тұрақты жұмыс істеуі, олардың қызметінің тиімділігін арттыру;

10) Қазақстанның бүкіл халқының игілігі үшін экономикалық даму;

11) экономикалық қауіпсіздікті толық көлемде қамтамасыз ететін агроөнеркәсіптік, отын-энергетика кешендері, көлік және өндірістік салалар, қаржы жүйесі субъектілерінің тұрақты жұмыс істеуі;

12) Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің, басқа да әскерлері мен әскери құралымдарының жауынгерлік және жұмылдыру дайындығын қамтамасыз ету;

13) Қазақстан Республикасының әскери қауіпсіздігін толық көлемде қамтамасыз ететін қару-жарақпен және әскери техникамен жарақтандыруды қамтамасыз ету және қорғаныс өнеркәсібі кешенінің отандық субъектілерін дамыту;

14) бәсекеге қабілетті және қорғалған ұлттық ақпараттық кеңістікті қолдау және дамыту;

15) қоршаған ортаның жай-күйін сақтау және жақсарту, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану;

16) Қазақстан Республикасының даму басымдықтарына сай келетін халықаралық ынтымақтастықтың жай-күйі;

17) халықаралық деңгейде Қазақстан Республикасының жағымды имиджі мен беделін нығайтуға бағытталған саяси бастамаларды ілгерілету;

18) Қазақстан халқы мен аумағын төтенше жағдайлар мен әскери қақтығыстар кезінде немесе осы қақтығыстардың салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден бейбіт уақытта және соғыс уақытында қорғау болып табылады[6].

Қылмыстық заң бойынша, мемлекеттің конституциялық құрылысының негіздері және қауіпсіздігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірі болып табылатын мемлекетке опасыздық жасау қылмысы ауыр қылмыс, мемлекетке орасан зор зардабын тигізетін қылмыс.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 175-бабының санкциясы он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға (1-тармағы) бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға не өмір бойына бас бостандығынан (2-тармақ) айыруға жаза тағайындағаны - қылмыстың ауыр қылмыс екенін дәлелдей түскендей.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі (қолданыстағы редакциясы)

2. Орсаяева Р.А. Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығы (ерекше бөлім), - Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ, «Берел» баспасы, 2020. - 654 бет.

3. Борчашвили И.Ш., Г.К. Рахимжанов Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы. Ерекше бөлім: Дәрістер баяны: – Алматы, 2007. – 952б.

4.Тюнин В. И. Государственная измена - новая редакция // Вопросы правовой теории и практики: Сборник научных трудов. Вып. 8. - Омск, 2013, С. 185.

5.Masa Media [Электронды ресурс]: <https://masa.media:7081/kz>

6.Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы [Электронды ресурс]: https://kodeksy-kz.com/o_natsionalnoj_bezopasnosti.htm

UDC 8.81.81-11

INTEGRATIVE-DIFFERENTIATED PREPARATION OF STUDENTS IN TEACHING ENGLISH, TAKING INTO ACCOUNT NEWSPAPER VOCABULARY

Zhandaulet B.D.

Changes in the world taking place in the 21st century in the process of globalization, the rapid development of international cooperation encourage a person to solve a huge number of tasks, to which previous experience and the already established system his upbringing was not prepared. The key to its further successful functioning in society is the possession of certain personal qualities and behavioral skills, one of which is mobility. Today, modern society puts forward many requirements for young professionals. It is no longer enough for university graduates to simply get an education. To be competitive in the labor market, they must be able to creative, creative attitude to their professional activities, be flexible and active in the transformation of society, as well as able to quickly respond to challenges time and all the modifications that take place in society.

The relevance of the chosen topic is due to insufficient study of the conditions and factors of the effectiveness of the organization and application of project activities in teaching a foreign language. According to educational standards, the average the school is designed to form a universal personality with a system of knowledge and skills, as well as a set of various personal qualities, capable of forecasting and analysis and ready for communication and interaction not only in their native language, but in at least one foreign language. To achieve this goal, it is proposed to use the project activities of students. In the secondary school for complete education this goal is also reflected. Permissive reach a qualitatively new level of project activity already found application in various educational institutions. It not only helps students to reveal their leadership and other personal qualities, motivates project participants, but also teaches them to work in a team, independently, and, in addition to this, to adequately assess their strengths and weaknesses, to bring what they started to the end. The use of project activities finds its special opportunities in foreign language lessons. This is due to the fact that society imposes high requirements not only to his knowledge, but also fluency.

Both in world and domestic pedagogical science, and practice, numerous attempts to consider the content of the concept of project activity and to characterize the method of projects, as well as to apply in the learning process, have been made repeatedly.

At present, the authors of various educational and methodological complexes in a foreign (in particular, English) language regularly refer to the method of projects and offer tasks for the implementation of project activities.

Educational materials do not take into account the interests of the students themselves at the stage of defining the idea of the project, do not provide students with the opportunity to present their ideas, address them to others. The lack of project development technology and its planning (i.e., in what sequence you need perform certain steps), the content is not reflected and presented speech material in the target language. It is also not clear how to evaluate the final product, since there is no set criteria and scale of evaluation, and it is not clear who should evaluate the results of the project. Finally, the calendar-thematic planning does not provide time for the implementation of the project. However, it is clear that if students cannot to form the skills of project activities in high school, then, faced with the need to implement this type of activity at work, at the university, they will not be able to prove themselves from the best side. An analysis of recent research in the field of innovations in teaching foreign languages has shown that one of the most relevant directions is the introduction of modern information and communication technologies into the educational process, in particular technologies related to mobile learning, which ensure the optimization of the educational process, accessibility and the effectiveness of training, the integration of students into the information society.

Learning strategies are another approach to consideration of the role of the learner in language learning. Some teaching methods prescribe the kinds of strategies that the learners themselves are interested in using. The question of definitions and classifications of language teaching strategies is still open. Researchers have made a number of attempts to establish a common terminology and description of such strategies, but have not reached a consensus. Weinstein and Meyer, for example, under learning strategies understood the behavior patterns and way of thinking that students demonstrate in the learning process and that should influence the process of information processing. D. Richards and D. Platt consider a learning strategy as purposeful thinking and behavior in order to memorize and understand new information in the learning process. Cohen argues that language learning strategies can be defined as thoughts and actions consciously chosen by learners to help them learn and use language in general and perform specific language tasks. One way or another, most scientists understand learning strategies as specific actions, behaviors, steps and techniques that students use (often intentionally) to improve their language skills. These strategies can make it easier to use the target language. In other words, strategies are learning tools aimed at subject of learning. They are necessary for the development of communication skills. At the same time, the intensity of the learning process suggests that the emphasis is shifting from learning strategies to learning strategies, that is, from teaching to learning.

Many studies distinguish four different types strategies according to their functions: cognitive, metacognitive, social and emotive strategies.

Cognitive strategies refer to processes that learners use to better understand or remember the material being studied or new information coming in, for example, by establishing mental associations, understanding key phrases in the text, compiling a list of words, etc.

Metacognitive strategies are ways by which in which learners control their language learning by planning what they will do, performing ongoing checks, and then evaluating the final presented solution to the problem at hand.

Social strategies are the means used students to interact with other learners or native speakers, such as asking questions to find out the role of communication participants in society and their relationships, questioning in order to obtain explanations or confirmations, and interacting with other communication participants in order to complete some task.

Emotive strategies are actions that learners take in order to manage emotions that they experience in the process of learning a foreign language or when they try to use the knowledge that they have already received in real communication. For example, it may be less stressful for a learner to first test their language skills with a more linguistically advanced non-native speaker than with someone whose first language is English, for example. Of course, the study of learning strategies is necessary to obtain reliable knowledge that can be used both in teaching a foreign language and in developing the independence of the student. Therefore, in the process of teaching a foreign language, one should reveal to students the nature of these strategies and help them develop effective skills in their use. To this end, in our opinion, it is important to provide the employed with a variety of opportunities for the practical use of the language in order to help students independently apply strategies through the gradual withdrawal of teacher assistance. Moreover, it is necessary to create conditions in which students can evaluate the effectiveness of the strategies they use and other attempts that they undertook to subsequently endure the most successful strategies for new tasks. Since the main goal of teaching a foreign language is the formation of communicative competence, i.e. ability to use language as a means of intercultural and interpersonal communication, academic discipline "foreign language" is the subject of the school curriculum, which makes the main and significant contribution to the formation of the social competence of students.

Success in intercultural communication is not possible without the formed social competence of students, that is, the formed ability to interact with others and a sense of self-confidence, as well as the ability to take on various social roles and the ability to cope with situations.

In my opinion, it is social competence, as a structural component of foreign language communicative competence, that should be given special attention due to the fact that it is this ability that serves to master the language in the context of intercultural and interpersonal communication. It is necessary to make every effort to develop social competence, as there is a problem of participation in dialogue, knowledge or ignorance of the peculiarities of communication with certain social groups, the language of which is being studied to ensure tolerance and safety of communication for both parties. It is important to instill in students an interest in learning and understanding the culture of the countries of the language being studied, an interest in finding a common language and finding a compromise in difficult situations, because this enriches the student's personality with social and cultural knowledge, and also helps to use the accumulated communication skills in the future. The inclusion of a social component in teaching students a foreign language in a secondary school serves to form a holistic picture of the world in students through the expansion of students' knowledge in various forms activities, familiarization with his cultural heritage, education of a patriot of his country and a citizen of the world, respecting the views and opinions of the interlocutor, capable of free interpersonal and intercultural communication. The general informatization of society has a significant

impact on both the education system and our life in general, due to which deserved attention began to be paid to such a type of speech activity as written speech. Possession of written speech allows using knowledge of a foreign language, communicating with native speakers using modern means of communication, such as the Internet, e-mail, SMS, etc., while being outside the language environment. The ability to write personal and official letters, the need to fill out questionnaires and forms of documents helps students to master written communication in the language being studied. The main emphasis in teaching foreign languages according to the school standard is done on the development of communications, on the ability of a person to communicate, on mastering the language in the process of communication. Big the role is played by the teacher's ability to interest students in the upcoming work, to create a situation that stimulates speech and thought activity, in which the student wants to speak on the topic, take part in the discussion, and clarify the details. The use of role-playing games provides ample opportunities for activating speech and thought activity. The game activates imagination and memory, life experience, which gives the process of communication an emotional character. The effectiveness of training here is primarily due to an explosion of motivation, an increase in interest in the subject. The role-playing game motivates speech activity, as students find themselves in a situation where they need to say something, ask, find out, clarify, prove, share something with the interlocutor. Thus, the content of the conversation becomes the focus of attention, which in itself is a positive factor. Pupils are visually convinced that they are learning a language in which they can communicate.

At a modern foreign language lesson in the school uses the following technologies: personality-oriented, developmental learning technologies, gaming, computer learning technologies, explanatory and illustrative education, creative development and, of course, health-saving technologies. In order to interest student, relieve stress from the lesson and make classes exciting at foreign language lessons in elementary school, it is recommended to use work with presentations and small video clips in the study of various topics.

The main goal of learning a foreign language at school is the formation of foreign language communicative competence among schoolchildren, that is, the ability and readiness to carry out foreign language interpersonal and intercultural communication with native speakers. Pedagogical technology is necessary to influence the processes of development, training and education of a student. Her the formula is rather complicated: a set of special forms, methods, ways, techniques of training and education, systematically used in the educational process, on the basis of the declared psychological and pedagogical attitudes.

In teaching English, we meet with various activities, one of which is working with text. Consider an example: homework includes reading and translating the text, and the teacher plans to take the students out to a brief retelling of this material, while the vocabulary of this text is already familiar to students. In this case it may be the following job option was offered: teacher in advance is preparing a game "Make a sequence", where the text is simplified to simple sentences that are entered in the allotted cells. I would like to note that this study of the text makes it much easier for students to remember the use of the vocabulary being worked out in the context, the confidence of students when retelling of the text increases and, they cope quite easily with this task, as well as writing your own story according to the model.

It's hard to argue with the fact that homework is necessary element of the educational process, especially in foreign language, as it helps the student to strengthen acquired knowledge and is a powerful tool for control and self-control. But, unfortunately, the role of homework has greatly decreased over the past decades, and at the moment many students do not have the proper motivation to do it. It is often easier for students to use ready-made answer banks or copy from their classmates, which leads to the loss of the importance of homework in the educational process. The new generation, the children of the digital age, want to the school spoke the same language with them, and digital technologies are one of the ways of communication. In this regard, one of the main reasons for the lack of motivation for children to do homework is the retrograde ways of doing it.

The different level of knowledge of schoolchildren does not allow in a short time to achieve the desired learning outcomes. Some students move from primary to secondary education a link with a minimum level of language training. give

For such students, most of the time in the classroom means to slow down the whole process, because, as you know, the teacher has a work program, in accordance with which he must plan classes. Awakening desire in lagging students is difficult, but possible. The main thing is to find an approach, for example, to pay attention to the personal interests of the child, the rest is a matter of technique.

As experience shows, students do not have consciousness when teaching types of speech activity. Communication on in any language, it involves the conscious use of both lexical and grammatical units, since full-fledged communication is impossible in the absence of two components and complementary linguistic foundations.

Memorizing words and grammar rules is the basis of learning any language, but you also need to know the compatibility, which is much more difficult. When teaching dialogue, for example, we use adequate speech formulas, clichés, set phrases that need to be memorized as a whole, and not in separate words, because the constructions of one language may not coincide with the constructions of the foreign language being studied.

When forming communicative competence in teaching various types of speech activity, an integrated approach is opposed to a differentiated one, there is a distinction in teaching oral and written speech; listening and speaking; reading and writing; prepared and unprepared speech, etc. In teaching each of these types and forms of speech, its own methodological tasks are solved and exercises are used that are adequate to the activity being formed, the implementation of which should contribute to mastering the required skills and abilities.

The widespread use of the integrated method of teaching the main types of speech activity is due to their close interaction in real communication. The main reason for the relationship of individual types of speech activity is the similarity of their functions (productive and reproductive) and form (oral and written). However, besides this apparent basis, there are other points that allow us to state the interdependence and interdependence of speaking, listening, writing and reading.

The modern science of education has approached the moment when there was a need to create pedagogical technologies that provide the most important thing in the educational process - the development personality of each student, his activity. It is necessary to create such learning conditions so that the student strives to obtain new results of his work and subsequently successfully apply them in practical activities.

Thanks to interactive methods, the process of developing an active person who has the ability to communicate in a foreign language became more efficient.

Interactive learning is a special form of organization of the educational process, the essence of which is the joint activity of students on the development of educational material in order to solve common but significant problems for everyone, in the exchange of knowledge, ideas, methods of activity.

The pedagogical process, which includes the use of interactive methods, encourages both the student and the teacher to constant creativity and personal growth. The development of communication skills is one of the tasks that is set for the teacher and can be solved by organizing interactive learning.

References

1. Akai O.M., Kalashnikova A.A., Kalashnikov I.A., Pshenichnaya A.Yu. Pragmatic level of language personality in social networks. Current issues of linguistics and didactics: The interdisciplinary approach in humanities (CILDIАН 2017) Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference. Advances in Social Science, Education and Humanities Research. – 2017. – P. 9–14.

2. Boldyreva, N.V. Influence of information and communication technologies on effectiveness of educational process // European Science and Technology: Materials of the Vth international research and practice conference. Vol. II, Munich, October 3rd – 4th, 2013, publishing office Vela Verlag, Waldkraiburg – Munich – Germany, 2013, p. 75–80.

3. Brent, H. Infographic: The Gamification of Education. 2012 // <http://www.technapex.com/2012/08/infographic-the-gamification-of-education>.

4. Brinker, Klaus. Linguistische Textanalyse : eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. – 3. durchges. und erw. Aufl. – Berlin : Erich Schmidt, 1992. – 163 s.

УДК 94:37.05:004

РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Бидашев Ә.С.

Научный руководитель: Өскембай Ә.А.

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

Использование современных информационных технологий также повышает эффективность самообразования. Это позволяет легко находить необходимые данные при использовании информации, записанной в первую очередь в цифровом виде. В настоящее время многие всемирно известные энциклопедии, словари преобразованы в электронные формы. С помощью компьютера развивается тенденция не только в определенных аудиториях, но и в дистанционном обучении. Для этого необходим компьютер, подключенный к сети интернет. При

дистанционном обучении человек, который хочет учиться, просматривая задание и предлагаемые вместе с ним учебники, сам будет искать и выкладывать ответы. Или участвует в совместных телеконференциях. Этот вид обучения намного дешевле и позволяет учиться, выполнять задания в любое время.

Основное значение приобретает применение инновационных технологий в развитии конкурентоспособной национальной системы образования и преемственности ее возможностей в интеграции в мировую образовательную среду.

Инновационная технология базируется на работе с вычислительной техникой, использовании компьютера в процессе обучения, использовании системы электронных дневников, электронных учебников, интерактивных средств, работе в интернете, программах компьютерного обучения.

Поскольку мышление учащихся, формируемое и реализуемое с помощью новых технологий, отличается от мышления, передаваемого с помощью прежних технологий, необходимо пересмотреть не только понятие способности к мышлению, но и другие стороны психических функций в новых условиях. Все это требует проведения новой инновационной работы в области создания новых информационных и педагогических технологий, создания парадигмы образования. Применение дидактических возможностей компьютерной техники к педагогическим целям оказывает благотворное влияние на определение содержания образования, совершенствование форм и методов обучения.

В соответствии со статьей Закона Республики Казахстан «Об образовании» учителя обязаны обеспечить получение обучающимися и воспитанниками знаний, умений и навыков не ниже уровня, предусмотренного соответствующим государственным общеобязательным стандартом образования. Не может быть грамотного разностороннего специалиста без овладения технологиями передовой области обучения в современном образовании. Владение инновационными технологиями благотворно влияет на формирование интеллектуальных, профессиональных, нравственных, духовно-гражданских и многих других человеческих способностей учителя, способствует саморазвитию и эффективной организации учебно-воспитательного процесса.

Особенностью новых технологий, внедряющихся в сферу образования, является всестороннее развитие растущей личности. Развитие инновационных знаний, воплощение в жизнь новых идей и открытий. Мы придаем большое значение тому факту, что бывший ученик-это всего лишь слушатель, исполнитель, а современный ученик-личность, ищущая самообразование. Ведь изучаются различные технологии обучения, изучается опыт педагогов – новаторов, внедряется в школьную жизнь. Среди наиболее популярных образовательных методик, достигших мирового высокого уровня в системе среднего образования, широко распространен подход, основанный на конструктивном теоретическом обучении. Эта теория основывается на выводе о том, что развитие мышления учащихся осуществляется в условиях их взаимодействия с предыдущими приобретенными знаниями и знаниями, полученными из различных источников нового или класса, учителя, учебника и друзей. Основное содержание программы рассматривается в виде семи модулей. В этой связи в организации учебно-воспитательного процесса можно добиться только овладения новыми технологиями обучения.

Для них:

- подготовка к обеспечению образования;
- обучать школьников непрерывному обучению;
- учитель должен уделять внимание развитию у учащихся тяги к знаниям;
- содержание обучения не должно ограничиваться возрастными особенностями учащихся;
- использовать собственный опыт обучения, основу обучения, прогнозирование, воображение, выдумку в процессе обучения;
- чувство, мышление следует рассматривать как творческое свойство;

Несомненно, от учителя зависит улучшение школьного образования. Поэтому современные учителя уделяют большое внимание повышению качества образования. В этой связи необходимо уметь целенаправленно применять новые образовательные технологии (гуманизация образования, игровое обучение, саморазвитие и др.).

Важно овладеть современной технологией обучения и выборочно использовать ее в зависимости от возрастной и психологической специфики учащихся. Педагогические инновационные технологии-это педагогическая система, реализуемая в процессе деятельности, обучения. Педагогическая система-совокупность взаимосвязанных методов, средств, необходимых для организации специального педагогического воздействия на пути достижения определенной цели и направленности на совершенствование, формирование личности, личности.

Использование новых технологических приемов в процессе обучения развивает у учащихся способности к мышлению, улучшает качество их знаний, расширяет кругозор, развивает память. Оба метода обучения и развития считаются важными свидетельствами, которые в значительной степени способствуют формированию личности.

В то время как единственный вариант, который организует обучение в школе, - это урок, вариант, который способствует продуктивности урока,-это разные способы проведения этого урока, то есть новаторский урок. В результате неустанного поиска творчески работающих учителей в настоящее время оживают новые технологии повышения эффективности учебно-воспитательной работы.

В современной сфере образования невозможно быть грамотным, разносторонним специалистом без освоения новых технологий обучения.

Освоение новых технологий влияет на формирование профессионального, нравственного, духовного и многих человеческих обликов учителя. Помогала саморазвитию, организации учебно-воспитательного процесса. Для использования новых технологий в повседневном учебном процессе каждый учитель выбирает, исходя из своих навыков, исходя из педагогических целей и интересов, с учетом возрастных особенностей своих учеников. Особое место в реализации новой технологии занимают активность учителя, творческий поиск, любовь к своей профессии, оценка своих предшественников. Сама новая техника может быть реализована в зависимости от мастерства разных исполнителей. Предоставление учителям творческой свободы. Качество каждого урока и повышение его эффективности-в руках любознательного, творческого учителя.

К одной из новых технологий такого обучения относится организация проведения урока, лекции по «программе критического мышления». В данном методе каждый ученик высказывает свое мнение, свое мнение по анализируемому вопросу, приводит свои аргументы, критикует мысли других, высказывает свое мнение, свое мнение по их значимым, значимым сторонам. Этот метод возлагает большую ответственность как на учеников, так и на преподавателей. Способствует совершенствованию, развитию методов обучения, повышению их эффективности.

История как учебный предмет в школе составляет основу всех гуманитарных и обществоведческих курсов, дающих основное общее образование. История формирует мировоззренческую основу обучения, формируя национальное самосознание и нравственно - этические нормы. Взаимосвязь истории с другими дисциплинами позволяет использовать общие логические методы познания, такие как анализ, обобщение. Например, связь с предметами гуманитарного цикла реализуется на основе общих методов и приемов работы с картой, текстом, определения особенностей явлений с событиями. Внедрение инновационных направлений, методов и приемов с новыми педагогическими технологиями, таких как выбор эффективных путей качественного образования для повышения интереса к истории, ознакомление с историческим и культурным наследием, использование дополнительных элементов и создание условий для творческого обучения и изучения исторических данных. Сегодня видов проведения занятий очень много.

Методы и приемы обучения для развития навыков критического мышления учащихся создают благоприятные условия для полного понимания обучающимися причин явлений, глубокого понимания тайн правил и закономерностей, осознания их места в научных знаниях. Мы убедились, что такие методы особенно полезны для учащихся, которые по своей природе замкнуты, склонны к самоутверждению, неуверенности в себе, проявлению должного связывания, узелков из анализируемых вопросов, содержания изложенной темы. В ходе занятий обучающая технология для совершенствования, развития навыков критического мышления ученика позволяет им свободно мыслить, делать суждения, независимые от наблюдаемого, изложенного содержания, активизируется творческая активность, Активно участвует в коллективном мышлении, коллективном умозаключении, чувствует, что в коллективном заключении есть своя доля, свободно участвует в решении следующих проблем, активно участвует в решении своих игра научится говорить без слез. Основы темы понимают суть, направление, смысл, совершенствуют языковые навыки, привыкают к краткому, содержательному, содержательному, аргументированному изложению своей мысли, проявляют интерес к предмету, осваивают методы освоения основ науки, тем самым подготавливают себя к анализу проблемы.

Критическое мышление-это не критика, а закаленное мышление. При правильной организации данной работы учащийся, несомненно, достигнет определенных успехов, оттачивая свои мысли в соответствии с уровнем своего развития. В процессе работы учитель ведет самого ученика к поиску. Наша задача - раскрыть ученику возможности, которыми он занимается.

Когда-то ученик был только слушателем, то теперь он становится ищущим, мыслителем, доказывающим свою точку зрения, а учитель играет ведущую роль в направлении этой деятельности, в организации обучения.

Эта стратегия внутренне разделена на три этапа в системе уроков:

Пробуждение интереса:

На этом этапе рассматриваются различные методы повышения интереса учащихся к уроку с психологической подготовкой. Также можно рассматривать ответ на вопрос, как заинтересовать учащихся;

- представление реальной проблемы и совместная подготовка цели обучения;
- установление связи с предыдущим опытом учащегося;
- подготовка к пониманию новой идеи;

Ученик вспоминает, что знает, пишет на бумаге, делится с соседом, обсуждает в группе. На этом этапе можно использовать методы «Ассоциация», «группировка», «касание», «предсказание», «навигация по миру», «броуновское движение», «диалог на наклейке».

Умение распознавать смысл-этап освоения новых знаний:

На этом этапе учащийся знакомится с новой информацией. Тема не читается учителем с объяснением. По теме учащиеся работают сами и создают условия для активности, работая в группах. На уровне формирования знаний учащегося необходимо иметь достаточный материал для его изучения, анализа, поиска ответов, для чего:

- усвоение материала;
- разделение известных и новых знаний;
- задать вопрос;
- проведение всех возможных контактов; использование методов «метод взаимного обучения», «широкомасштабная лекция», метод «Инсерт», «знаю, хочу знать, учусь» и др. крутит.

3. размышления:

На уровне, определяющем и дополняющем полученные знания, у учащегося должна быть возможность принимать решения:

- умение отражать прочитанное с точки зрения собственного мышления;
- задавать свои вопросы и находить на них ответы;
- умение делать прогнозы и проверять их правильность;
- применять эти знания для быстрого понимания вновь возникающих ситуаций;

Достойно сделать волнение эффективным:

«Пятистрочное стихотворение», «Венская диаграмма», «Письмо герою», «Кубизм», «Таблица Т» и т.д. Методы достойно применяются в зависимости от специфики каждого урока. Эффективность этого метода не будет тем учеником, который останется вне класса.

Для обучения критическому мышлению необходимо выполнить следующие меры:

Нужно время, чтобы научиться критическому мышлению.

Разрешить учащимся выражать свои мысли открыто и свободно.

Принятие различных идей и мнений.

Поддержка активной деятельности учащихся в процессе обучения.

Требовать, чтобы критика ответов учащихся друг друга была аргументированной, последовательной.

Некоторые ученики попадают в неблагоприятную ситуацию, не морщатся, не насмеваются.

Оценивать критическое мышление, уверенно работать среди учащихся, с энтузиазмом поддаваться обучению, прислушиваться к мнению, уважать его, требовать, чтобы он открыто высказывал свое мнение.

Что я думаю о детском решении и о том, соответствует ли информация, полученная из нового контента, тому, что я знал раньше? Насколько эти новые мысли повлияли на меня.

СТО - самостоятельно задавать вопросы и искать ответы. Научить высказывать свое мнение «а если это так» на заданные вопросы, чтобы доказать это, исследует логику аргументов, выдвинутых другими. Учит самостоятельно применять навыки, необходимые для усвоения знаний. Развивайте у ученика желание учиться. Формирование мотивации к изучению стратегий поиска, стратегий получения знаний.

Что такое критическое мышление для чтения и письма? на вопрос американский профессор Дэвид Клустер, обращаясь к явлениям, которые нельзя назвать критическими, предлагает три пункта, определяющих критическое мышление:

Во-первых, критическое мышление само по себе говорит, что например во время урока каждый ученик должен строить свои мысли и мнения независимо от других.

Во-вторых, подчеркивается, что именно доказательства знания вызывают критическое мышление.

В-третьих, критическое мышление начинается с определения проблемы, которая требует решения, задавая вопросы.

Таким образом, с помощью новых технологий можно улучшить знания и повысить качество обучения учащихся. Как опора, так и коренной колышек, которые оказывают главное влияние на рост, духовное и культурное развитие любого народа, какой бы он ни был нации, – это школа. Повышение уровня образования казахских школ и повышение учебно-воспитательного процесса на должный уровень с использованием в них новых информационных технологий будет осуществляться только в результате системной работы педагогического коллектива.

Кроме того, занятия по программированию критического мышления вкладываются в насыщение поисковыми обстоятельствами, глубокое изложение знаний, обучение способам приведения, аргументации, овладение единством теории и практики, индивидуальное и групповое обучение поиску путей решения проблем, умение считаться с мнением своих товарищей, делать из него соответствующие выводы, выслушивая острую критику.

Список литературы

1. С. Алкен. Приобщение к творчеству с помощью новых технологий. «История Казахстана», №1, 2006 г.

2. Р. К. Карсыбаева. Специфика технологии развития критического чтения и письма. «45 минута», №1, 2009 г.
3. С. Мирсентова. Обучение как поиск и поиск как обучение. Караганда, 2011 г.
4. «Информационные технологии и дистанционное обучение». С.Т. Мухамбетжанова.

UDC: 811.111:378.05

DEVELOPMENT OF ANALYTICAL AND CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS WHILE WORKING WITH COMPLEX TEXT ANALYSIS

Bidasheva Zhansaya

Scientific supervisor: Kapysheva G.K., Candidate of Philological Sciences graduate student, East Kazakhstan University named after S. Amanzholov, Oskemen, Kazakhstan

In the school theory and methodology of teaching literature, special attention is paid to such an organization of the lesson, which develops analytical and creative abilities with the help of methods and techniques for analyzing a literary text. Creative for the teacher and students is rightfully considered a lesson in which complex work with textual material is carried out using technologies that stimulate imagination and thinking.

In the scientific and methodological literature, creative analytical approaches include a variety of types of textual and analytical activities - from the interpretation of the author's position and historical and cultural content to inter-textual research and hermeneutic reading. Most researchers come to the conclusion that the most effective is an integrated approach.

V.Sosnovskaya considers the methodology as the main distinguishing feature of an integrated approach to the analysis of a work in a literature lesson, highlighting hermeneutic methods and techniques: "sense building, semantic bridges, identification, semantic contexts, reflection, hermeneutic circles". S.V.Tikhonova sees the secret of an integrated approach to the school literature analysis in a harmonious combination of traditional and innovative methods and techniques, leaning towards the idea that the creative-analytical path is a co-author's approach to the interpretation of the text, based on one's own attitude to what has been read. I.V.Rogozhina believes that a comprehensive text analysis in a literature lesson is a high-tech form of studying artistic creativity, which attracts digital technologies and is based on joint research activities and collaboration, the purpose of which is to read the work in unison with the author, to reveal the author's ideas and feelings.

Recently, literature lessons constructed on the basis of the integration of literary and philosophical methods of study are called complex-creative approaches to text analysis. Often, different complex approaches are identified with different concepts of the analysis of a literary text, opposing literary and linguistic methods of interpretation. According to my observations, an integrated approach to text analysis is a type of its study or research, which is aimed at revealing the author's position (intent) and expressing the reader's attitude (personal meaning). At the same time, the complex character, of course, is ensured by the analysis of the main levels of the text: lexical, syntactic, stylistic, textual, inter and extra-textual, global (picture of the world).

“Text analysis begins with tasks related to the speech development of schoolchildren: expressive reading, definition of a topic and idea, type and style, drawing up a plan, then questions are given that test grammatical skills and abilities.”

The system of questions for text analysis includes questions on spelling and punctuation, answering which the child must use the knowledge gained in the primary grades, perhaps rethinking it, systematizing or filling in the existing "gaps", that is, having mastered new material for himself. In addition, by examining the proposed text in detail, painstakingly and thoughtfully and trying to characterize it as a whole, working either with individual words, or with sentences, or even with a whole sheet of printed material, the student trains his internal visual memory, which means he develops spelling vigilance.

The benefits of merging language and speech teaching are undeniable: by engaging in a complex linguistic analysis of a text, a child learns to see and understand individual linguistic phenomena and their place in the language system as a whole, learns to observe the “life” of a word in a lexical context, and interpret the text.

Criteria for selecting texts are very important. Texts should be interesting in terms of spelling, differ in style, type of speech, vocabulary. These are fragments from the works of A.S. Pushkin, K.G. Paustovsky, M.M. Prishvin and other authors. From the point of view of content, it is very important to analyze texts about language, about the word, about the need for careful attitude to the word, about the perception of a work of art as a creative activity. A special role in the upbringing and development of the modern student is acquired by texts aimed at the spiritual and moral development of the individual: about the culture of behavior, about moral values, about national traditions, ecology, etc.

In addition to complex analysis, which has as its main goal the development of the analytical abilities of children, the teacher is engaged in the development of their creative skills.

To develop the creative abilities of children, the following creative tasks are used: creation of educational projects (“Rhyme”, “Entertaining tasks in the Russian language”, etc.), creation of drawings and crafts (drawing “The Fox and the Crane”, A. S. Pushkin “The Tale of the Fisherman and the Fish”, a story from the first faces (N.N. Nosov “On the Hill”, V. Oseeva “Good”), retelling of the passage (N.N. Nosov “The Living Hat”, V. Dragunsky “The Secret Becomes Clear”) full retelling according to plan (Ch. Perrot “Puss in Boots”, N. Bulgakov “Anna, don’t be sad”, V. Oseeva “Why?”), mini-essays (an essay based on the painting “Golden Autumn”, an essay “Winter Fun”, a letter to Santa Claus) creative stories (restoration of sentences in the correct sequence, the story “Winter fun”).

Thus, filling in the lack of theoretical information, an individual approach to filling gaps, a strict definition of parameters when comparing texts, the formation of the ability to find the topic and main idea in the text, as well as to make comparisons by associations will help overcome the difficulties that students face when analyzing the text, and will allow in the future it is better to prepare for the exams.

Among the most modern complex, multi-level approaches to the creative analysis of a literary text, the model of the hermeneutic circle stands out. According to hermeneutics, the creative interpretation of a text is based on analysis and synthesis. The study of a literary text is its new discovery of its meaning. Let me consider the analytical and creative potential of hermeneutic analysis using the example of the discovery-interpretation of the poem by M. Yu. Lermontov “When the yellowing field is agitated ...”.

In Lermontov's landscape, the main role is played by epithets and details that name specific phenomena or objects of nature. In the first quatrain, this is a *yellow field, a fresh*

forest, a raspberry plum and a green leaf. Despite the differences in these details, they are united by a common motive - the motive of maturity. The second quatrain focuses the reader's attention *on fragrant dew, ruddy evening, golden morning and silver lily of the valley.* The general semantics of the listed details of the landscape is the motif of purity: transparent fragrant dew, a cloudless evening sunset, gold and silver are valued for the purity of the metal, lily of the valley is a symbol of purity. The third quatrain consists of such semantic elements as *an icy key, a vague dream, a mysterious saga and a peaceful land.* Upon careful study, it becomes clear that these, at first glance, different concepts are united by the motive of the Motherland: a cold key is a spring; sleep most often returns us to childhood, to our native places; a saga is a work dedicated to family and clan; a peaceful land is also a Motherland. The final stanza is devoid of epithets, as it is a generalization in the long sentence-period of M. Yu. Lermontov: the soul reconciles with the mind (*wrinkles on the forehead*), the earth with heaven. The essence of the hermeneutical discovery is that maturity, purity, and love for the motherland lead to harmony - in nature and in man. Without awareness of happiness on earth, it is impossible to comprehend God's providence.

Thus, text analysis can be made analytical and creative with the help of innovative techniques, but the most important thing for the development of thinking and creative imagination is the discovery made in the lesson!

LIST OF LITERATURE

1. N. Nazarbayev "Bizdin khalkymyz zhana omirge beyimdelui kerek" // "Egemen Kazakhstan". 31 мамыр. 2007.
2. J. N. D. Khmel "Theoretical foundations of teacher training", Almaty, "Gylym". 1988.
3. Adilkhanova M. "Shygarmashylyk derbestikti kalyptastruda zhazba zhymystarynyn manyzy" Kazakhstan mektebi 8.2001 zh.
4. B.A. Turgynbayeva "Ustazdyk shygarmashylyk", Almaty 2007 zh.
5. R.S. Omarova, A.E. Abilkasymova "Mugalimderdin tanymdyk izdenimpazdygyn kalyptastru negizderi", Monograph. - Almaty: Gylym, 2003zh.
6. A.E. Abilkasymova "Didactic foundations of higher school education", Almaty: RNC of the I.Altynsarin KAO, 2000.

ӘОЖ 517.9

БІРІНШІ РЕТТІ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУЛЕРДІ ШЕШУДІҢ АҚЫРЛЫ АЙЫРЫМДЫ ӘДІСТЕРІН ОҚЫТУ

Бикенова С.А., Мухаметкалиева А.О., Базылбек С.,
Қожахмет А.Қ., Жолымбетова К.Б.

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: cool.nurasil@mail.ru

Дифференциалдық теңдеулерге қойылған бастапқы есепті есептің жуық шешімін табу үшін ондағы интегралды қандай да бір квадратуралық формуламен алмастыра отырып, кезекті жуықтаулар әдісін де қолдануға болады. Мұндай ауыстыруды жасау үшін, әрине, міндетті түрде оны математикалық тұрғыдан

негіздеу керек. Бірақ бұл әдіс көп есептеу жұмыстарын қажет ететіндіктен, негізінен теориялық рөл атқарады - мысалы, дәлелдеулерде қолданылады: Коши-Пикар теоремасы немесе орын ауытыру операторының дифференциалданатындығын дәлелдеу үшін пайдалы.

Сондай-ақ, қажетті шешімді табу үшін оны дәрежелік немесе тригонометриялық қатарда (мысалы, Тейлор немесе Фурье қатарында) жіктеу болады. Бұл қатарлардың коэффициенттері үшін теңдеулер бастапқы дифференциалдық теңдеуден алынады. Бұл әдістер, әдетте, үлкен көлемдегі нашар алгоритмделген аналитикалық жұмыстарды қажет етеді. Мысалы, шешімнің Тейлор қатарының коэффициенттерін табу үшін теңдеудің оң жағының жоғары ретті туындыларын есептеу керек. Осыған байланысты, шешімдерді мұндай қатарларға жіктеу компьютерде практикалық қолдану үшін тиімсіз.

Қазіргі уақытта дифференциалдық теңдеулерді жуықтап шешудің ең әмбебап және тиімді әдістері - бұл ақырлы-айырымдар әдісі. Оларды айырымдық немесе торлық әдістер деп те атайды. Жұмысымызда бірінші ретті қарапайым дифференциалдық теңдеулерді шешудің ақырлы айырымды әдістерін оқытудың мәселелерін зерттейміз.

Қазіргі ғылымда ең кең таралған және әмбебап сандық әдіс - ақырғы айырмалар әдісі. Мұнда аргументтің үзіліссіз анықталу облысы түйіндерден тұратын дискретті жиынмен алмастырылады. Түйіндер айырымдар торын құрайды. Мұнда үзіліссіз аргументтің ізделінді функциясы берілген тордағы дискретті аргументтің функциясы – торлық функциямен ауыстырылады. Қарапайым дифференциалдық теңдеу торлық айырымдық теңдеумен алмастырылады. Басқаша айтқанда дифференциалдық теңдеу айырымдық теңдеумен аппроксимацияланады. Берілген дифференциалдық теңдеудің шешімі түйіндердегі айырымдық функцияның мәнін табуға келтіріледі.

Бірінші ретті қарапайым дифференциалдық теңдеулерді шешу үшін Эйлер, Рунге-Кутта және олардың модификацияланған әдістері сияқты әдістер қолданылады. Төменде осы әдістерді қарастырайық.

Мысал 1 Эйлердің айқын әдісі арқылы $y' = (x + y)^2$, $y(0) = 0$ Коши есебінің $[0, 1]$ кесіндісінде тор қадамы $h = 0.1$ болғандағы жуық шешімін табу керек.

Шешуі. Сандық экспериментті жүзеге асыру үшін берілген Коши есебінің $y' = (x + y)^2$, $y(0) = 0$ нақты шешімін тауып алайық. Бұл бірінші ретті айнымалысы ажыратылатын теңдеуге келтірілетін дифференциалдық теңдеу. Оның шешу үшін айнымалыны ауыстырайық, жаңа айнымалы $z = x + y$ болсын, онда $z' = 1 + y'$, бұдан $z' - 1 = z^2$, $z' = z^2 + 1$. Яғни айнымалысы ажыратылатын теңдеу алынады: $\frac{dz}{dx} = z^2 + 1$. Теңдеудің айнымалыларын ажыратып, интеграл табайық: $\int \frac{dz}{z^2+1} = \int dx$, бұдан $\arctg z = x + C$, яғни $z = \operatorname{tg}(x + C)$. Енді ескі айнымалыларға қайта оралсақ: $x + y = \operatorname{tg}(x + C)$, яғни $y = \operatorname{tg}(x + C) - x$. Бұл табылған жалпы шешімнен $y(0) = 0$ шарттарын қанағаттандыратын дербес шешімді алайық, ол үшін табылған жалпы шешімге бастапқы шарттарды қойып шығамыз: $0 = \operatorname{tg}(0 + C) - 0$. Бұдан $C = 0$. Ендеше Коши есебінің нақты шешімі $y = \operatorname{tg} x - x$. Бұл шешім бізге әртүрлі әдістермен алынатын жуық шешімдерге талдаулар, сандық эксперименттер жүргізу үшін қажет.

Төменде әртүрлі сандық әдістер арқылы жүргізілген сандық эксперименттің нәтижелерін келтірейік.

Жуық шешімді $[0, 1]$ кесіндісінде іздейміз. $h = 0.1$

$n = [(H - x_0)/h]$, онда $n = [(1 - 0)/0,1] = 10$, $k = 0,1,2, \dots, 10$.

Эйлердің айқын әдісі:

$$y_{k+1} = y_k + hf(x_k, y_k); k = 0,1,2, \dots$$

$k = 0$ болғанда $x_0 = 0$ бастапқы шарттан алынады. Және де $y_0 = 0$.

$k = 1$ болғанда $x_1 = x_0 + kh = 0 + 0.1 = 0.1$ түйініне сәйкес y_1 мәнін есептейміз:

$$y_1 = y_0 + h \cdot f(x_0, y_0) = 0 + 0.1 \cdot (0 + 0)^2 = 0.$$

Сол сияқты $k = 2$ болғанда $x_2 = x_0 + 2h = 0 + 0.2 = 0.2$ түйініне сәйкес y_2 мәнін есептейміз:

$$y_2 = y_1 + h \cdot f(x_1, y_1) = 0 + 0.1 \cdot (0.1 + 0)^2 = 0,001.$$

$k = 3$ болғанда $x_3 = x_0 + 3h = 0 + 0.3 = 0.3$ түйініне сәйкес y_3 мәнін есептейміз:

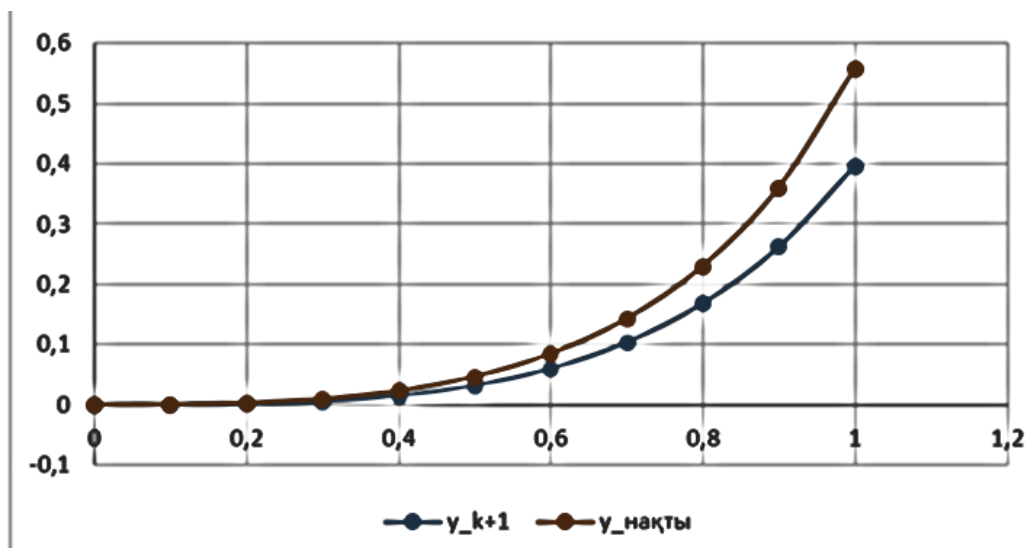
$$y_3 = y_2 + h \cdot f(x_2, y_2) = 0,001 + 0.1 \cdot (0.2 + 0,001)^2 = 0,0050401.$$

Ары қарай осы процесті Ехселде жалғастырып, нәтижелерін кесте түрінде берейік. 1 кестеде мысал 1 есебінің сандық нәтижелері берілген.

Кесте 1 – Мысал 1 есебінің нәтижелері

k	x_k	y_k+1	hf(x_k; y_k)	y_нақты	ε
0	0	0	0	0	0
1	0,1	0	0,001	0,000334672	0,000665328
2	0,2	0,001	0,0040401	0,002710036	0,001330064
3	0,3	0,0050401	0,009304946	0,00933625	3,13033E-05
4	0,4	0,014345046	0,017168182	0,022793219	0,005625037
5	0,5	0,031513228	0,028250631	0,04630249	0,018051859
6	0,6	0,059763859	0,043528835	0,084136808	0,040607973
7	0,7	0,103292694	0,064527915	0,14228838	0,077760465
8	0,8	0,167820609	0,093667673	0,229638557	0,135970884
9	0,9	0,261488283	0,134905503	0,360158218	0,225252714
10	1	0,396393786	0,19499156	0,557407725	0,362416164
				Мах_қателік = 0,362416164	

Алынған мәндерге талдаулар жасайтын болсақ: есептеу бастапқы нүктеден аластаған сайын қателіктің өсетіндігін және максимал ауытқу үлкен шама болатынын және соңғы нүктеге сәйкес келетіндігін көреміз. Мұнда $\text{Max_қателік} = 0,362416164$. Графигі сурет 1 көрсетілген.

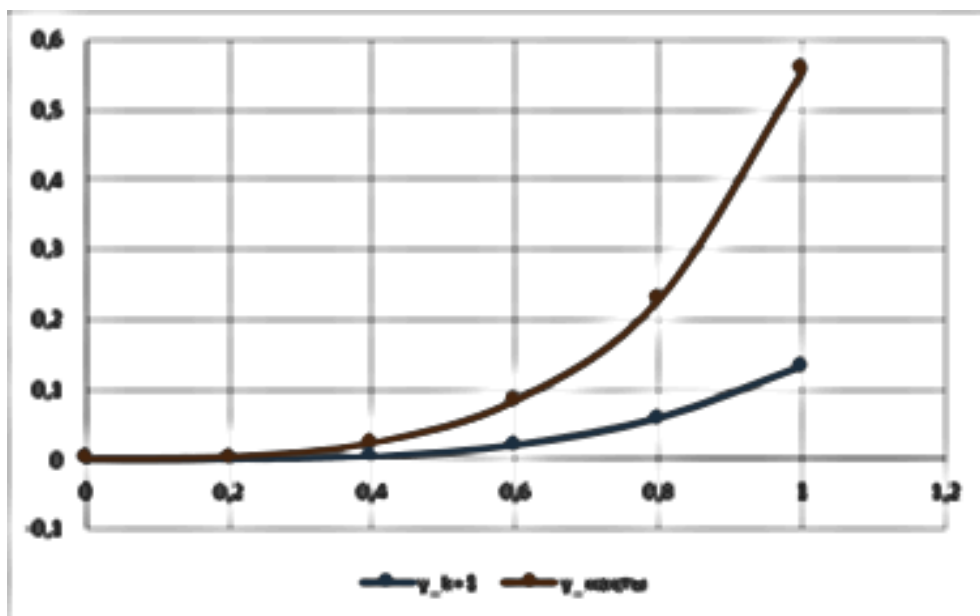
Сурет 1 – Мысал 1, $h = 0.1$

Сандық экспериментті жалғастырып, мысал 1 есебінің шешімін h қадамының мәнін өзгертіп тауып көрейік. Мысалы, $h = 0.2$ болсын. Онда сандық эксперименттің нәтижелері кесте 2 берілген.

Кесте 2 – Мысал 1 есебінің сандық нәтижелері, $h = 0.2$

k	x_k	y_{k+1}	$hf(x_k; y_k)$	$y_{нақты}$	ϵ
0	0	0	0	0	0
1	0,2	0	0,004	0,00271	0,00129
2	0,4	0,004	0,016322	0,022793	0,006472
3	0,6	0,020322	0,03848	0,084137	0,045657
4	0,8	0,058801	0,073754	0,229639	0,155885
5	1	0,132555	0,128268	0,557408	0,42914
					$\text{Max_қателік} = 0,42914$

Мұнда да алынған нәтижелерге талдаулар жасайтын болсақ: есептеу бастапқы нүктеден аластаған сайын қателіктің өсетіндігін және максимал ауытқу үлкен шама болатынын және оның да соңғы нүктеге сәйкес келетіндігін көреміз. Мұнда $\text{Max_қателік} = 0,42914$. Эксперименттің салыстырмалы графигін сурет 2 көруге болады.

Сурет 2 – Мысал 1, $h = 0.2$

Енді төменде Рунге-Кутта әдісін қарастырып, сандық эксперименттердің жүзеге асырылған нәтижелерін келтірейік.

Мысал 1 Рунге-Кутта әдісі арқылы жуық шешімін табу керек.

Шешуі. Мұнда үшінші ретті дәлдіктегі Рунге-Кутта есептеу формулалары келесі түрде:

$$y_{k+1} = y_k + \Delta y_k$$

$$\Delta y_k = \frac{1}{4}(K_1^k + 3K_3^k)$$

$$K_1^k = hf(x_k, y_k)$$

$$K_2^k = hf(x_k + \frac{1}{3}h, y_k + \frac{1}{3}K_1^k)$$

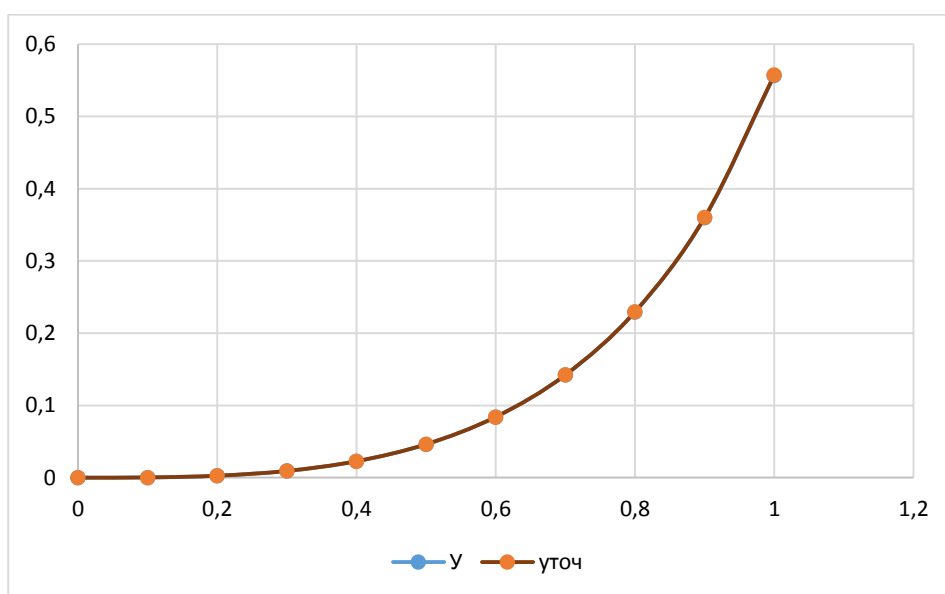
$$K_3^k = hf(x_k + \frac{2}{3}h, y_k + \frac{2}{3}K_2^k)$$

Сандық экспериментті Excelде жалғастырып, нәтижелерін кесте түрінде берейік. 3 кестеде мысал 1 есебінің сандық нәтижелері берілген. Және төменде Сурет 3 нәтиже график түрінде кескінделген. Мұнда қадам 0,1 болсын.

Кесте 3 – Мысал 1 есебінің нәтижелері, үшінші ретті дәлдік

k	x	K1	K2	K3	Δy	Y	уақты
0	0	0	0,000111	0,000445	0,000334	0	0
1	0,1	0,001007	0,001796	0,002829	0,002373	0,000334	0,000335
2	0,2	0,004109	0,005636	0,00746	0,006622	0,002708	0,00271
3	0,3	0,009568	0,011961	0,014743	0,01345	0,00933	0,009336

4	0,4	0,017874	0,021351	0,025369	0,023496	0,02278	0,022793
5	0,5	0,029842	0,034758	0,040464	0,037808	0,046275	0,046302
6	0,6	0,046797	0,053731	0,061869	0,058101	0,084084	0,084137
7	0,7	0,070928	0,080849	0,092689	0,087249	0,142185	0,142288
8	0,8	0,105973	0,12058	0,138412	0,130302	0,229433	0,229639
9	0,9	0,158693	0,181163	0,209432	0,196748	0,359736	0,360158
10	1	0,242264	0,279081	0,327322	0,306057	0,556483	0,557408

Сурет 3 – Мысал 1, үшінші ретті дәлдіктегі Рунге-Кутта, $h = 0.1$

Рунге-Кутта әдістері - қарапайым дифференциалдық теңдеулер мен олардың жүйелері үшін Коши есебін шешуге арналған сандық әдістердің үлкен класы. Сандық эксперименттің нәтижесінен көріп отырғанымыздай, Рунге-кутта әдісінің дәлдігі жоғары.

Бұл класстың алғашқы әдістерін шамамен 1900 жылы неміс математиктері К.Рунге мен М.В.Кутта ұсынған. Рунге-Кутта әдістерінің класына сәйкесінше бірінші және екінші ретті дәлдіктегі әдістер болып табылатын айқын Эйлер әдісі және қайта есептеумен өзгертілген Эйлер әдісі кіреді. Кеңінен қолданылмаған дәлдіктің үшінші ретті стандартты айқын әдістері бар. Әртүрлі математикалық пакеттерде (Maple, MathCAD, Maxima) ең жиі қолданылатын және жүзеге асырылатыны классикалық Рунге-Кутта әдісі болып табылады, ол дәлдіктің төртінші ретін иеленеді. Жоғары дәлдікпен есептеулерді орындау кезінде дәлдіктің бесінші және алтыншы дәрежелі әдістері көбірек қолданылады [1][2]. Жоғары ретті тізбектерді құру үлкен есептеу қиындықтарымен байланысты [3].

Әдебиеттер тізімі

1 Нефедов Н.Н, Попов В.Ю., Волков В.Т. Обыкновенные дифференциальные уравнения. Курс лекций - М.: Физический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 2016. - 200 с.

2 Пименов В.Г. Численные методы: в 2 ч. Ч.2: - Екатеринбург : Изд-во Урал, ун-та, 2014. - 106 с.

3 Киясов С.Н. Шурыгин В.В. Дифференциальные уравнения. Основы теории, методы решения задач: Учебное пособие / С.Н. Киясов, В.В. Шурыгин. – Казань: Казанский федеральный университет, 2011. - 112 с.

ӘОЖ: 796. 01:377

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП, ОРТА КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Ботабаева Ж.Т.

Ғылыми жетекші: Жүнісбек Д.Н.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: zhanerke.botabayeva@mail.ru

Қазіргі заманғы балама компьютерлер мен басқа да ақпараттарды қолданумен сипатталады.

Оқу процесінің тиімділігін арттыруға бағытталған технологиялар. Кезеңдік компьютерлендіру.

Білім беруде келесі аспектілерді қорытындылауға болады: оқу жоспары, дизайн және жоспарлау нәтижелер, биомеханиканы тестілеу, бейне талдау, презентацияларды салыстыру және синхрондау, уақыт қашықтықты өлшеу және белсенділікті бағалау. Дене шынықтыру мен спорт практикалық болғанымен, жаттығулар арқылы олар заманауи жаттығу технологияларын қолдануға мүмкіндік береді, сондықтан, кәсіби мамандар оларды қолдана білуі керек.

Қазіргі теориялық зерттеулер мен дене тәрбиесінің қалыптасқан тәжірибесі білімнің адамның қозғалыс белсенділігін тиімді ұйымдастырудың жолдары мен құралдары туралы ғылыми идеялар жүйесі ретінде тұлға мен қоғамның дене шынықтыруын сәтті қалыптастырудың шешуші факторы және негізгі кепілі болып табылатындығын дәлелдейді. Сондықтан дене шынықтыру саласындағы білімді қалыптастыру мен дамытуға неғұрлым жетілдірілген ғылыми көзқарасты негіздеу физикалық даму, физикалық мүмкіндіктер мен адам денсаулығын жақсарту туралы барлық ғылымдар кешенінің басты міндеті болып табылады (в. К. Балсевич, 1990, 1991, 2000; В. В. Приходько, 1991; Л. И. Лубышева, 1993; А. В. Власов, 2001; А.С. Капустин 2002 және т. б.).

Толыққанды білім жүйесімен қару-жарақ мәселесі және оның негізінде құндылық бағдарларын, қажеттіліктерін, дене шынықтырумен айналысудың тиімді мотивтерін қалыптастыру өзекті болып табылады, өйткені жоғарыда айтылғандардың барлығы студентке дене шынықтыру-спорттық іс-әрекетке және оның денсаулығына саналы көзқарасқа қол жеткізуге мүмкіндік береді (В. Н. Курыс, 1998; В. П. Лукьяненко, 2001; В. Ю. Салов, 2001; Л. Д. Царегородцева, О. В. Тиунова, 2005 және т.б.).

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) дене шынықтыру және спорт саласындағы оқу бағдарламалары мен кәсіптердің ажырамас бөлігіне айналды. Сондықтан дене шынықтырумен айналысатын студенттер АКТ қолдану дағдыларын дамытып, тиімділігін арттыруы керек

Акт және АКТ-ға оң көзқарас. Оның негізгі бағыты компьютерлік курсты әзірлеу болып табылады.

АКТ саласында базалық дағдыларды игеруге, оның жұмысқа әсерін бағалауға бағытталған сауаттылық, компьютерлердегі және Интернеттегі оқушылар, олардың компьютерлер мен Интернетке қатынасы. Дене шынықтыру мен спортта ақпараттық технологияларды пайдаланудың негізгі бағыттары олар, ең алдымен, келесіге байланысты.

- Қоғамда жеке тұлғаны дамыту және ақпараттық салада гүлденген өмір сүру үшін болашақ мамандарды даярлау

- Дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандарға әлеуметтік тапсырысты орындау;

- Дене шынықтыру және спортты ақпараттандыру;

- Барлық деңгейлерде оқыту және оқыту процестерін қарқындату.

Осыны ескере отырып, біз ақпараттық технологияларды қолдану салаларын анықтай аламыз.

•Осылайша, акт қолданылады:

•Оқу құралы ретінде оқу процесін жақсарту және оның тиімділігін арттыру. Бұл ретте білімнің өзара байланысы, оқу, жаттығу және бәсекелестік жағдайларды модельдеу, практика және т. Б. Үшін заманауи компьютерлерді бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз ету мүмкіндіктері іске асырылды

•Оқу нәтижелерін бақылау;

•Білім беру мекемелерінде, спорт ұйымдарында оқу үдерісі мен ұйымдастыру үдерістерін ақпараттық-әдістемелік қолдау және басқару құралы ретінде;

•Бақылау процестерін автоматтандыру, Оқу-әдістемелік қызмет нәтижелерін түзету және физикалық, психикалық, функционалдық және психологиялық жағдайдағы компьютерлік тесттер

•Конкурстар мен зерттеулердің нәтижелерін өңдеуді автоматтандыру құралы ретінде;

•Зияткерлік бос уақытты, оқу ойындарын ұйымдастыру құралы ретінде;

•Дене шынықтыру және спорт саласындағы жарнамалық, баспа және іскерлік қызметте;

•Әр түрлі қатысушылардың физикалық жағдайы мен денсаулығын бақылауды ұйымдастыруда. Спортшылардың жаттығу процесін тиімді басқару оларды жүйелі түрде бағалауды қажет етеді.

•Жетекші физикалық және спорттық көрсеткіштер. Мұндай негізгі спорт түрлерінде күш, жылдамдық, төзімділік, икемділік және олардың жиынтық көрінісі - күш жетекші физикалық көрсеткіштер болып табылады. Спортшылардың жаттығу процесіне өте дәл және құнды түзетулер енгізуге болады, бұл көрсеткіштердің көрінуінің уақыт сипаттамаларын дәл бағалайды. Білім беруде АКТ-ны оқыту жаңа масштабқа ие болады, өйткені сабақтар электронды технологиялар құралдарымен

байланысты болады. Мультимедиялық оқыту құралдарын пайдалану тек білім беру мазмұнын едәуір байытады, оны динамикалық және қызықты етеді. Мұндай бөлмені пайдалана отырып, мұғалімдер оқушылардың қиялын оятуға арналған мәтін, дыбыс, анимация және бейнелерді пайдаланып сабақтарды өз қалауы бойынша реттей алады. Бұл оның Оқыту стилін өзгерту үшін қолданатын көптеген қызықты зерттеу құралдарының бірі. Оқыту формасы өзгерген сайын дене тәрбиесі өзінің дәстүрлі білімін - моторлық дамуға терең енген білім беру тіректерін бейімдеуге мәжбүр.

Шынында да, дене шынықтырушылар жұмыс қабілеттілігі мен дамуын жақсарту үшін жұмыс істейді. Осы тапсырманы орындауға арналған жеке физикалық жаттығулар арқылы. Бірақ сонымен қатар дене тәрбиесінің анықтамалары, біз үшін оқу процесін, оның мазмұнын және алынған нәтижелерді зерттеу маңызды.

Қазіргі уақытта дене шынықтыру және жаттығу әдістері жоғары технологиялардан айырылған, мүмкін ерекше жағдайларды қоспағанда, оқытуды жақсартуға қабілетті. Қазіргі уақытта көмекші оқыту технологиялары бейнелерді және басқаларды пайдаланған кезде қайта ашылады.

Көрнекі құралдар.

Дене тәрбиесі-бұл адамның жеке аспектілерімен жұмыс жасау ғана емес өмір бойы білім алуға және өмір салтына қатысты білім мен қарым-қатынасты жақсартуға баса назар аудара отырып, ғылымды дамыту. Бұл оқу процесі жаттығу ойында, сондай-ақ дене шынықтыру сабағына тән қызықты ортада болуы керек деген нормадан туындайды. Мақсаты оқушыларды дене шынықтыру сабақтарында оқыту туралы бейне кері байланысты пайдаланудың тиімділігін бағалау, сондай-ақ мұғалімнің инновацияға реакциясын зерттеу болды. Бұл жағдайда бейнені бейнесіз пайдалану салыстырылды (мұғалімнен немесе құрдастарынан). Алайда, пайдалылықты мойындау, бейне оқу құралы ретінде мұғалім талаптарға қанағаттанбады. Міндеттері жағынан да, өзіндік техникалық дағдылары жағынан да технологиялар.

Студенттердің көпшілігінде бірінші курстан үшінші курсқа дейін дене шынықтыру және спорт бойынша білім деңгейі төмен екендігі анықталды. Бірінші курста білім деңгейі төмен студенттердің 67,7%, екінші курста -61,5% және үшінші курста - 63,8%, бұл ақпараттық технологияларды қолдану негізінде орта кәсіптік білім беру мекемелерінде дене тәрбиесін басқару процесін жетілдіру қажеттілігін көрсетеді.

Студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру, сондай-ақ олардың қызметіне бақылауды жүзеге асыру негізінде оқу процесін құруға мүмкіндік беретін ақпараттық технологияларды (электрондық оқулық, Интернет желісінің ақпараттық ресурстары және спорттық мазмұндағы компьютерлік ойындарды дамыту) пайдалана отырып, орта кәсіптік білім беру мекемелерінде дене тәрбиесі процесін басқарудың эксперименттік әдістемесі әзірленді.

Әзірленген әдістемені қолдану нәтижесінде эксперименттік топтардың (ЭГ) студенттерінде бақылау топтарымен (КГ) салыстырғанда дене шынықтыру бойынша білім деңгейінің ($A < 0,05$) сенімді жоғарылауы анықталды. 1-ЭГ-да білім деңгейін бағалау 72,0%-ға, 2 - ЭГ-да-73,1% - ға, 3-ЭГ-да-58,6% - ға өсті. КГ-да білім

деңгейінің өсуі 19,2%, 25,0%, 17,9%) ($A > 0,05$). Эксперименттік топтардың студенттерінде мотивация құрылымында келесі мотивтер басым бола бастады: денсаулықты сақтау және нығайту (63,3%), дене шынықтыруды арттыруға деген ұмтылыс (28,3%). Жоғарыда айтылғандардың барлығы оқудан тыс уақытта дене шынықтырумен айналысатындар санының артуына әсер ете алмады: абонементтік клубтарда оқитындар саны студенттердің 11,6%-на артты, факультативтік сабақтарға студенттердің 13% - на көбірек қатыса бастады, өз бетінше 10% - ға көп оқи бастады ($A < 0,05$ кезінде).

Дене шынықтыру-спорттық белсенділіктің артуы студенттердің физикалық жағдайының жақсаруының салдары болды. Эксперименттік топтар студенттерінің дене шынықтыру деңгейі сенімді ($A < 0,05$) бақылауларға қарағанда жоғары. Топ ішіндегі өзгерістерді талдау кезінде эксперименттік топтарда барлық көрсеткіштердің сенімді жақсарғаны анықталды. Ең үлкен өзгерістер омыртқаның икемділігінің көрінісінде анықталды (өсім 1-ЭГ - 43,2%; 2-ЭГ-52,1% және 3 - ЭГ-51,4%>) және күш қабілеттерінде (иық белдеуінің бұлшық еттері 1-ЭГ-23,3%; 2-ЭГ-1,3%; 3-ЭГ-да-29,5%>), бұл білімнің кеңеюімен және дене шынықтыру-спорттық іс-әрекетте әдістемелік-практикалық дағдыларды қолданумен, икемділік пен күш қабілеттерін дамытуға бағытталған тәуелсіз сабақтар бағдарламаларын құра және қолдана білумен байланысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Абдрахманов, А. Я. Биологиялық дамудың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы білім беретін және орта арнаулы оқу орындарында оқитын қыздардың дене тәрбиесі [Мәтін]: реферат. Дис. канд. пед. Ғылым / А. Я. Әбдірахманов - М., 1999. - 24 б.
2. Абдулханова-Славская, К. А. Өмір стратегиясы / К. А. Абдулханова-Славская. - М.: Ой, 1991.-299 Б.
3. Абрахам, Маслоу мотивациясы және тұлға. Перевод с англ. Талыбаева А.М. [Мәтін] / Маслоу Г. Абрахам - СПб.: Еуразия, 1999.- 478 Б.
4. Агаджанян, Н. А. Ағзаның бейімделуі және резервтері [Мәтін] / Н.А. Агаджанян. - М.: ФиС, 1983.- 176 б.
5. Агаджанян, Н.А. Адам экологиясы [Мәтін] / Н.А. Агаджанян // Жаңа медициналық технологиялар хабаршысы. - 1992.- №2. Б. 9-18.
6. Жасөспірімдердің денсаулығын морфофункционалды бағалау [Мәтін] / Н.А. Агаджанян, В.А. Батулин, О.А. Бутова, Л.В. Твердякова / Адам физиологиясы. - 1998. - Көлемі 24. №3.
7. Адам физиологиясы, Адам физиологиясы. Оқулық (дәрістер курсы) [Мәтін] / Н.А. Агаджанян, Л.З. Телль, В. И. Циркин, С. А. Чеснокова. - СПб.: Сотис, 1998. - 527с.
8. Агапова, Л.А. Қазіргі мектеп оқушыларының функционалдық мүмкіндіктері//қазіргі педиатрия мәселелері [Мәтін] / Л. А. Агапова. -М.: 2003. - көлемі 2. - №1 қосымша - С.32.
9. Акимов, В.А. Дене шынықтыру сабақтарында 9-10 жас аралығындағы балалардың салауатты өмір салты негіздерін қалыптастырудың педагогикалық шарттары [Мәтін]: автореф. дис. ...канд. пед. ғылым / В.А. Акимов. - Тула. - 2003.- 17с.
10. Александрова, Л.И., Бизюкин, Сент, Ефимова, Ю.В. Оқушыларды (10-11 сыныптар) дене шынықтырумен таныстыру себептерін зерттеу. Үшінші кезеңнің

басында дене шынықтыруды дамыту перспективалары [Мәтін] / Л.И.Александрова, Сент-Бизюкин, Ю. В. Ефимова. - М.: 2001. 134-136 жж.

11. Абдеев, Р. Ф. Ақпараттық өркениет философиясы: ХХІ ғасырға арналған гуманистік жалпыадамзаттық философия ретіндегі прогрессивті даму сызығының диалектикасы Мәтін.: Оқу құралы / Р.Ф. Әбдеев. М.: ВЛАДОС, 1994. -336с.

12. Абзалов, Р. А. Дене тәрбиесі адамның дене шынықтыру арқылы өмірге дайындалуының әлеуметтік институты ретінде Мәтін. / Р.А. Абзалов, Р. Х. Яруллин // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 1993. - № 7. - Б.14.

13. Абрамов, М.С. Дене тәрбиесінің теориялық курсы бойынша студенттердің білімін бағдарламаланған оқыту және бақылау Мәтін. / М. С. Абрамов, г. И Логинов және т.б. // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 1986. - № 6. - Б. 21.

14. Алансори, А.М. Ливияның 12-18 жас аралығындағы оқушылардың физикалық дамуы мен дене шынықтыруын зерттеу негізінде дене шынықтыру бойынша мектеп бағдарламаларын жетілдіру Мәтін.: реферат. дис... канд. пед. ғылымдар / Алансори А. М. - С-Пб., 2000. 20 б.

15. Алехин, К. Кибер спорт бүгін / К. Алехин // Кешкі қала. - 21 тамыз, 2000. - б-дан.

16. Андреева, Г. М. Әлеуметтік психология Мәтін. / Г.М. Андреев. М., 2001. - 84 Б.

17. Андриющенко, Л.Б. "Дене шынықтыру" пәні бойынша студенттерді оқытудың спорттық бағдарланған технологиясы Мәтін. / Л. Б. Андриющенко // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 2002. - № 2. - Б. 47.

18. Аристова, Л. В. Дене шынықтыру және спорт саласындағы мемлекеттік саясат (әлеуметтік саясаттың теориялық мәселелері. Мемлекеттік реттеу ерекшеліктері) Мәтін. / Л.В. Аристова // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 1999. - № 5. - Б. 2.

19. Афанасьев, В. Г. Тірі әлем: жүйелілік, эволюция және басқару Мәтін. / В.Г. Афанасьев. - М.: Политиздат, 1986. 333 с.

20. Ю. Артышевский, В.Н. Украина КСР БЖСМ жаттықтырушыларын ақпараттық-педагогикалық қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру жолдарын негіздеу.: реферат. дис. .канд. пед. ғылымдар / Артышевский В. Н. Киев, 1981.-24б.

ӘОЖ 796. 01:377

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Ботабаева Ж.Т.

Ғылыми жетекші: Жүнісбек Д.Н., туризм және спорт академиясының қауымдастырылған профессоры, PhD докторы

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: Zhanerke.botabaeva@mail.ru

Дене шынықтыру мұғалімдерінің педагогикалық қызметіндегі инновациялар тақырыбы бүгінгі күні өте өзекті. Өкінішке орай, дене шынықтырудан босатылған оқушылар саны артып келеді. Ия, және көпшілігі бұл тақырыпқа қызығушылық көрмейді. Сондықтан мұғалімдер үшін оқушыларды қызықтыратын сабақтардың, бағалардың жаңа әдістерін енгізу өзекті бола түсуде. Бұған қол жеткізу үшін мен

дене шынықтыру сабақтарында келесі инновациялық технологияларды қолданамын:

1. Денсаулық сақтау технологиялары.

Мен өз қызметімде денсаулық сақтау технологияларына маңызды орын беремін, оның мақсаты оқушыға мектепте оқу кезеңінде денсаулықты сақтау мүмкіндігін қамтамасыз ету, салауатты өмір салты бойынша қажетті білім, дағдылар мен дағдыларды қалыптастыру, алған білімдерін күнделікті өмірде қолдануға үйрету. Денсаулықты сақтайтын білім беру технологиялары оқушылардың денсаулығына әсер ету дәрежесі бойынша барлық технологиялардың ішіндегі ең маңыздысы болып табылады, өйткені олар балалардың танымдық іс-әрекетінің жас ерекшеліктеріне, мотор мен статикалық жүктемелердің оңтайлы үйлесіміне, шағын топтарда оқуға, көрнекілікті қолдануға және ақпарат берудің әртүрлі формаларының үйлесуіне негізделген.

Мен сабақтарымда Денсаулық сақтау технологияларының келесі түрлерін қолданамын:

1. Қызмет түрлерінің кезектесуі. Сабақты ұйымдастырудың әр түрлі формалары, оқушылардың ақыл — ой және физикалық белсенділігінің ауысуы-сабақтың тиімділігін арттырудың бір әдісі. Балама теория мен практика.

2. Сабақта жағымды достық жағдай орнату. Сабақ дамытушы, қызықты болуы керек. Сабақта мен балалардың физикалық және психологиялық жағдайына назар аударамын, мұғалімнің тапсырмаларын қалай қабылдайтынын, оның жұмысын қалай бағалайтынын көремін. Мен талаптар мен ескертулерді тек достық түрде қоямын.

3. Тапсырмалардың дозасы. Жаттығуларды орындау кезінде ең бастысы-оқушылардың шамадан тыс жүктелуіне жол бермеу.

4. Әр балаға жеке көзқарас. Балалар өте ерекшеленеді, бірақ мұғалім өз сабақтарын қызықты етуі керек. Ол үшін мен әр оқушыға сәттілік жағдайын жасауды ұсынамын.

5. Таза ауадағы сабақтар. Балалардың суық тиюге өте сезімтал екендігі белгілі, сондықтан менің міндетімнің бірі-балалар ағзасының осы ауруға төзімділігін арттыру. Суық тиюге қарсы тиімді құрал-денені шынықтыру. Мен табиғи шынықтыру факторларына сүйенемін. Ашық ауада жүгіру мен жаттығулар жасау, футбол ойнау кіреді.

6. Сабақтың тәрбиелік бағыты. Дене шынықтыру сабақтарының тәрбиелік әсері әр оқушының қасиеттерін дамытуға және олардың «Денсаулық ең бастық құндылық» деген көзқарасын қалыптастыруға жеке-сараланған тәсілдің мүмкіндіктері арқылы қол жеткізіледі. Менің ұраным: «Қабілетті және қабілетсіздер деген жоқ, бірақ дене тәрбиесінде еңбекқор және жалқау адамдар бар».

Сабақтарда мен мыналарды қарастырамын:

— барлық оқушылардың физикалық дамуын, олардың денсаулық тобын ескере отырып, қатаң мөлшерленген физикалық жүктемелерді қолдану;

— температура режимін, бөлменің желдетілуін қатаң бақылау;

— спорт жабдықтары мен құралдарының жай-күйін тексеру және бақылау, оларды уақтылы жөндеу, таза ұстау;

— ауысымдық спорт формасын қадағалау;

— дене сымбаттылығының бұзылуын және көз ауруларын алдын алу және кемкетіктерін түзету үшін арнайы жаттығуларды қолдану, тыныс алу жаттығуларын жүргізу.

➤ Тұлғаға бағытталған технология.

Мен өз жұмысымда әртүрлі физикалық жағдайларда қажетті практикалық дағдыларды дамытуға, оқушылардың дене шынықтыру сабақтарына саналы, белсенді қатысуына көп көңіл бөлемін, сонымен қатар тұрақты және жүйелі дене жаттығуларының маңыздылығын түсіндіремін. Сабақтың тиімділігіне қол жеткізу үшін мен оқушылардың жеке көзқарасына, оқушының шығармашылық ізденіске және өзін-өзі анықтауға бағытталған жағдайды жасауға баса назар аударамын. Жеке тұлғаға бағытталған оқыту технологиясы сабақта шығармашылық атмосфераны құруға көмектеседі, сонымен қатар балалардың жеке қабілеттерін дамыту үшін қажетті жағдайлар жасайды.

Оқушылардың ойлауын жандандыру және дене шынықтыруға деген қызығушылықты қалыптастыру үшін мен проблемалық оқытуды қолданамын. Оқушылардан олардың жетістіктерін объективті бағалауды дамыту, жауапкершілікті қалыптастыру үшін мен өзін-өзі бағалау технологиясын қолданамын, онда білім алушылар өз бағаларын орындалған тапсырмамен, меңгерген тақырыбымен анықтайды. Өзін-өзі бағалау кезінде қызмет нәтижелеріне талдау жасалады және жеке адами қасиеттері бағаланбайды.

Дене шынықтыру пәнін оқыту үдерісінде оқушыларды бұрын оқылған бағдарламалық материалға сүйене отырып, тапсырмаларды шешуде өз бетінше жұмыс істеуге баулуға тырысамын. Сабақ барысында оқушылармен жеке жұмыс жасауға мән беремін.

Мен жұмыс істеп жатқан технологияның мәні білім берудің тұлғалық-бағдарлы сипатында, дене шынықтыру сабағын ұйымдастыруда әр балаға жеке көзқараста, спорттық-сауықтыру және спорттық-шығармашылық іс-әрекетке саналы қажеттілігін қалыптастыруда жатыр. Бұл әрбір студент үшін жеке дене түрі, дене дайындығы, денсаулық жағдайы, сонымен қатар психикалық дамуы ескерілетін жеке білім беру траекториясы жасалғанын білдіреді. Балалардың дене дамуының ерекшеліктерін біле отырып, дене шынықтыру сабақтарын оқытуды даралау және саралау бойынша құрастырамын. Мен балаларға әртүрлі дәрежедегі күрделі жаттығуларды ұсынамын, қажетті дағдылар мен дағдыларды біртіндеп меңгеруге мүмкіндік беріледі.

Оқу іс-әрекеті процесінде сабақтың әртүрлі түрлерін, оларды өткізу формаларын енгіземін, фронтальды, топтық, жеке жұмыс түрлерін кешенді түрде қолданамын. Мен оқытудың түрлі әдістері мен тәсілдерін қолданып, аралас сабақтармен қатар заманауи сабақтың элементтерін пайдаланамын. Стандартты емес сабақтарын да өткіземін: ойын сабақтары, жарыс сабақтары, эстафета сабақтары т.с.б.

➤ Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар

АКТ оқу процесін жаңа, жоғары деңгейде ұйымдастыруға мүмкіндік береді, оқу материалын неғұрлым толық меңгеруді қамтамасыз етеді. Бұл маған тағы бір

мәселені шешуге көмектеседі – мектеп оқушыларының салауатты өмір салтын қалыптастыруға қызығушылығын ояту.

Дене шынықтыру сабақтары теориялық материалдың үлкен көлемін қамтиды, оған ең аз сағаттар бөлінген, сондықтан электронды презентацияларды пайдалану бұл мәселені тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Үйреніп жатқан қимыл-қозғалыстардың орындалу техникасы, тарихи құжаттар мен оқиғалар, спортшылардың өмірбаяны, әр саладағы теориялық мәселелердің қамтылуы туралы көптеген түсініктемелерді оқушыларға көрсету мүмкін емес, сондықтан көрнекіліктің әртүрлі түрлерін қолдану қажет.

Мәселен, дене шынықтыру сабағын оқыту процесінде пәнаралық байланысты пайдалана отырып, АКТ-ны қолдану маған қызықты сабақтарды дайындауға, ал оқушылардың оқылатын материалды толық және терең түсінуіне көмектеседі. 6-сыныпта «Олимпиада ойындарының тарихы» тақырыбындағы теория сабағында бірқатар пәндермен байланыс бар. Бұл сабақтың мақсаты: Олимпиада ойындары туралы жалпы түсінік қалыптастыру, өнерге эстетикалық көзқарасты қалыптастыру, патриоттық сезімді тәрбиелеу. Сабақ АКТ-ны қолдану арқылы жоспарланғандықтан, оқушылар мен айтқанның бәрін көре алады. Теориялық материал ақпаратты көрнекі қабылдау да болған кезде жақсы қабылданады. Дене шынықтыру немесе Олимпиада ойындарының пайда болу тарихы туралы айтқанда, мен білім алушылардан Ежелгі дүние тарихын еске түсіруді сұраймын.

Сондай-ақ, білім алушылар презентациялар жасауға жеткілікті түрде дайындалған және мезгіл-мезгіл үй тапсырмасы әртүрлі және қызықты тақырыптар бойынша презентациялар жасауды қамтиды.

➤ Дене шынықтыруды саралап оқыту технологиясы.

Дифференциалды дене шынықтыру білімі адамның жеке қабілеттерін дамыту арқылы адамның мақсатты физикалық қалыптасуын білдіреді. ДШСОТ-бұл білім беру мақсатына тиімді қол жеткізуді қамтамасыз ететін құралдар, әдістер мен ұйымдастырушылық формалар жүйесі арқылы сараланған дене шынықтыру білімінің мазмұнын жүзеге асыру әдісі. ДШСОТ мазмұны-бұл моториканы саралап оқытудың педагогикалық технологияларының жиынтығы, физикалық қасиеттерді дамыту, білімді, әдістемелік дағдыларды қалыптастыру, физикалық жетілуге қол жеткізуді қамтамасыз ететін оқу процесін басқару технологиялары.

ДШСОТ мәні-бұл жаттығуды сапалы орындау мақсатында студенттердің техникалық дайындық деңгейіне байланысты әр түрлі тәсілдермен интеграциялай отырып, кейіннен саралауға (технологияның егжей-тегжейін бөліп, оларды күрделілігіне қарай бөлу) тұтас әдіспен оқыту.

Қозғалыс әрекеттеріне үйрету белгілі бір қозғалыс тапсырмаларын шешу үшін операцияларды таңдау мүмкіндігін қарастырады. Бұл жағдайда әрбір машықтанушы өзіне ұнаған операциялардың құрамында қозғалыс әрекетін меңгере алады, бұл оның жеке, ең тиімді, іс-әрекет стилінің қалыптасуына негіз болады. Мәселен, оқу материалын бекіту кезінде мен сыныптағы балаларды дайындықтарына қарай шартты түрде топтарға бөлемін. Бір топқа жеңіл жағдайда дайындық жаттығуларды беремін, екінші топқа – күрделі жаттығуларын, үшіншісі – іс-әрекетті тұтастай, бірақ жеңілірек нұсқада және т.б. Күшті топ оқушылары оқу материалын орташа және әлсіз оқушыларға қарағанда орта есеппен илгері, яғни, екі

сабақ алда игереді, сондықтан олар үшін қимыл-қозғалыс әрекетіне жаттықтыру оқылған жаттығуды жарыс жағдайында орындаумен, ал әлсіз және орта топ оқушылары үшін, жаттығуды бөліктерге бөліп, стандартты жағдайларда бірнеше рет қайталау орындауды жалғастырады.

Сол немесе басқа қозғалыс әрекетін орындай алмаған оқушылармен үнемі жеке жұмыс жүргіземін. Бұл балалар сыныпта да, үй тапсырмасы үшін де жеке тапсырмалар алады. Сабақтың қорытынды бөлімінде сынып бірігіп, барлық оқушылар бірдей жаттығуларды орындайды, ойнайды.

Дене дайындығын бағалау кезінде мен максималды нәтижені де, нәтиженің жоғарылауын да ескеремін. Оның үстіне жеке жетістіктердің де маңызы зор. Дене шынықтыру сабағында белгі қою кезінде теориялық білімді, қозғалыс әрекетін орындау техникасын, еңбекқорлықты, спорттық-сауықтыру іс-әрекетін жүзеге асыра білуді ескеремін. Мен мадақтау, ауызша бекіту әдістерін кеңінен қолданамын. Кейбір балаларды өз қабілеттеріне сендіру, тыныштандыру, ынталандыру қажет; басқалары — шамадан тыс құлшынысты тежеу; үшіншісі – қызығушылық таныту. Мұның бәрі мектеп оқушыларының тапсырмаларды орындауға деген оң көзқарасын қалыптастырады, қоғамдық белсенділікке негіз жасайды.

Сабақтан уақытша босатылған балалар мен денсаулығына байланысты арнайы медициналық топқа бөлінген білім алушылар қатысады: олар құрал-жабдықтарды дайындауға, төрешілік етуге, теориялық ақпаратпен, қозғалыс әрекеттерін орындау техникасымен танысуға көмектеседі. Арнайы медициналық топқа денсаулық жағдайына байланысты бөлінген білім алушыларға сабақ бөлек, сабақтан тыс уақытта жүргізіледі, дәрігер ұсынған жаттығуларды орындайды.

Оқушыны жан-жақты зерттеу, әртүрлі деректерді салыстыру балалардың артта қалуының себептерін анықтауға, осы себептердің негізгісін анықтауға және саралап оқыту әдісіне сүйене отырып педагогикалық ықпал етуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

➤ Инновациялық технологиялардың тиімділігі

Қазіргі жағдайда дене шынықтыру сабағының тиімділігі мен сапасын арттыруда жоғарыда аталған технологияларды қолдану нәтижесінде:

- оқушылардың жан-жақты қабілеттерін ашылады;
- балалардың пәнге деген қызығушылығын, ынтасы жоғарлайды;
- білім алушыларды өзіне деген сенімділікке тәрбиелеуге жағдай пайда болады;
- білім алушыларды алған білімдерін әртүрлі жағдайларда пайдалануға тырысуға үйретуге болады;
- білім алушылардың білім сапасын арттады;
- білім алушылар дене шынықтыру бойынша олимпиадалардың жеңімпаздары мен жүлдегерлері болуға ынтасы жоғарлайды.

Денсаулықты сақтайтын технологиялар, тұлғаға бағытталған технология, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, сараланған дене шынықтыру технологиясы – осының барлығы қазіргі дене шынықтыру сабағымның ең маңызды ерекшеліктері.

Бүгінгі таңда еліміздің инновациялық даму стратегиясы қалыптасуда және дене шынықтыру жүйесін жетілдіру бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Салауатты өмір салтын қалыптастыру оқу процесіне белсенді енгізілуі тиіс инновациялық технологияларды қолдану арқылы мүмкін болады. Сондықтан біз дене шынықтыру сабақтарында заманауи, ғылыми негізделген оқыту технологияларын қолдануға мүдделі болуымыз керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Абдрахманов, А. Я. Биологиялық дамудың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы білім беретін және орта арнаулы оқу орындарында оқитын қыздардың дене тәрбиесі [Мәтін]: реферат. Дис. канд. пед. Ғылым / А. Я. Әбдірахманов - М., 1999. - 24 б.
2. Абдулханова-Славская, К.А. Өмір стратегиясы / К.А. Абдулханова-Славская. - М.: Ой, 1991. - 299 Б.
3. Абрахам, Маслоу мотивациясы және тұлға. Перевод с англ. Талыбаева А.М. [Мәтін] / Маслоу Г. Абрахам - СПб.: Еуразия, 1999.- 478 Б.
4. Агаджанян, Н. А. Ағзаның бейімделуі және резервтері [Мәтін] / Н.А. Агаджанян.- М.: ФиС, 1983.- 176 б.
5. Агаджанян, Н.А. Адам экологиясы [Мәтін]/ Н.А. Агаджанян // Жаңа медициналық технологиялар хабаршысы.- 1992.- №2. Б. 9-18.
6. Жасөспірімдердің денсаулығын морфофункционалды бағалау [Мәтін] / Н.А. Агаджанян, В.А. Батурич, О. А. Бутова, Л. В. Твердякова / Адам физиологиясы. - 1998. - Көлемі 24. №3.
7. Адам физиологиясы, Адам физиологиясы. Оқулық (дәрістер курсы) [Мәтін] / Н.А. Агаджанян, Л.З. Телль, В. И. Циркин, С. А. Чеснокова. - СПб.: Сотис, 1998. - 527б.

ӘОЖ 34

ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕСІ

Данияр Гулзада

Ғылыми жетекші: Дәрібаев С.Д., ф.ғ.к., аға оқытушы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰу, Алматы қ., Қазақстан

Ұлттық рухани құндылықты қалыптастыруда қазақ әдебиетінде жыраулар поэзиясының алатын орны өзгеше. Жыраулар поэзиясы – ұрпақтан-ұрпаққа жеткен сөз өнеріміздің асыл қазынасы, дамыған ұлт әдебиетінің керемет көркемдік белгісі. Ә. Тәжібаев: «Жырау – сөз жоқ, ақын. Ақын болмай, жұрт қадірлейтін жырау атану мүмкін емес. Ақындығы күшті жыраулардың жалынды жырлары үнемі жаңғырып, кейінгі ұрпаққа сиқын бұзбай көрікті күйінде жетіп отырады. Ал, жыраулық-ертеден келе жатқан халық поэзиясының үлкен бір дәстүрлі саласы», – деп жыраулық дәстүрді әдебиетте орны бөлек ерекше сала ретінде қарастырады.

XV-XVIII ғасырлардағы жыраулар поэзиясы – философиялық дидактикалық сарындағы мағынасы мол мұра. Ақын-жыраулар жыр-толғауларымен, өнегелі істерімен халыққа белсене қызмет етіп, ел көсемі, тәлім-тәрбие мектебінің ұстазы бола білді. Жыраулар ел болашағын жырлауы тұрғысынан ерекшеленіп келген, сол заманның ой-сана, әдет-ғұрыптық, тілдік қатынас, тарихи көріністерін суреттеген. Ол туралы Х. Досмұхамедов былай дейді: «Қазақтың жеке өмірінің барлық сәттері – туғаннан бастап өмірден озғанға дейін, сондай-ақ тұтас халықтың немесе жеке рудың қоғамдық өміріндегі барлық оқиғалар халық әдебиетінде жырланады» – деп ой түйсе, Е.Ысмайлов: «Жыраулар өмірдің ұсақ мәселесіне аз араласып, көбінесе, заман-дәуір, өткен мен келешек, адамгершілік, жақсылық пен жамандық жайында ойлар, болжаулар, қағидалы сөздер айтып отырған». Жыраулар поэзиясының көтерген тақырыбы – туған елі, оған деген сүйіспеншілігі, елдің ынтымақтастығы, бүтіндігі.

Ақын-жыраулар поэзиясының құндылығы мен мәні жөнінде Х.Сүйіншалиев былай деген: «Қазақ әдебиетінің ілкі дәуірі туралы сөз болғанда бізге қолжазба күйінде жеткен әдеби шығармалармен қатар халықтың жадында жазулы хаттай сақталып келген шешен-жыраулар сөздерінен маңызы зор болатыны ерекше ескерілуі тиіс. Қазақ хандығы құрылған дәуірге жататын шешен, ақын-жыраулардың сөздері де айтылған заманына қарай әдебиет тарихынан тиісті орын алуы керек». Ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетін байланыстырып тұрған көпір деп қазақ халқының рухани өмірінде орасан зор еңбек пен із қалдырған жыраулар поэзиясын айтамыз. Осы тұста атап айта кететін бір жайт – әлі күнге дейін әртүрлі ойталқыға салнып жүрген ақын және жырау ұғымдарының нақтылануы. Белгілі ғалым Есмағамбет Ысмайылов жырау мен ақындардың ерекшелігін зерттеп, бұл екі ұғымға нақты да айқын түсінік берген еді. Ғалымның пікірінше, «қазақтың көне ауыз әдебиеті нұсқаларында жырау қазақта ақындықтың ең көне түрі болғанға ұқсайды», - дейді. Түсініспеушіліктің алдын алу мақсатында осы еңбегімізде «жырау», «жыршы», «ақын» ұғымдарының мағынасын ашып, нақтылап алғанымыз абзал. 1940 жылы жазылған «XV-XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиеті туралы» мақаласының авторы Қ.Жұмалиев жырау мен жыршының айырмасына тоқталып: «Жыршы жырау емес, жыршы болу үшін ақын болу шарт емес. Ол өз жанынан еш нәрсе шығармай-ақ, біреудің шығарғанын жаттап алып та жыршы бола береді. Жыраулар ең алдымен, ырғағы бар, әуезді ұйқасы бар, белгілі өлшемге жататын өлең шығара алатын болуы керек. Екіншіден, терең мағыналы, сырты сұлу шешендік сөздеорге жатататын тақпақ боп келуі керек. Үшіншіден, әлеуметтік өмірдің алдын-артын бірдей болжаған, өз кезіндегілерге жолбасылық, кейінгілерге үлгі болғандай үлкен идеал пікір айтуы керек» екендігін, сол кезде ғана ол жыраудың міндетін атқара алатындығын айтады. «Жырау» сөзінің қазіргі ұғымдары ақынан әлдеқайда ерте шыққаны даусыз. Әйткенмен, жырау дегеніміз бағзы замандарда кеңесші ретінде хандардың қызметін атқаратын, жорықтарға қатысып, соғыстарды, жеңістерді жырлап, қаза тапқан батырларды жоқтайтын жыршы болған. Осы орайда жыраулар поэзиясын зерттеуші-ғалым М.Мағауин «жыраулардың аренадан кетуімен байланысты қазақ халқының ескі поэзиялық мұрасының бірден-бір арқалаушысы - ақындар» болып қалғанын айтқан. Фольклор зерттеушісі Рахманқұл Бердібайұлы: «Қазақ арасында осы күні «жырау» сөзінің

бұрынғы мағынасының көбін жоғалтып, тек жаттап айтатын жыршы сипатында қолданылады. Кейде жыршы, жырау деген сөздерді тіркестіріп айтушылық та, орындаушының қаһармандық репертуарды айтатынын белгілеу үшін алынған секілді» дей отырып, ақындық, жыршылдық, суырыпсалмашылық арасындағы байланыстың үзілмейтінін айтады. Қ.Сыдықовтың 1922 жылы жарық көрген «Көркемдік өрнектер» және 1996 жылы «Сарқылмас қазына» деген еңбектерінде ақпа жырау мен ауызекі ақынды, жырау мен жыршы жырау ұғымдарын өзара бір бірінің орнына жұмсап қолдана берген. Бұл ұғымдарды өзара қолданып жұмсай беру әдебиетте біраз шатастыруларға ұшыратты. Дегенмен, Қ.Сыдықов жырауларға қатысты суырыпсалма, ақпа-төкпе өлең сөзді қару еткен, оқиғаның мәнін, заман шындығын ақыл таразысына салып сынай білген, елінің егемендігін, азаттығын аңсайтын, дана көреген дала абызы, айтқаны келіп, болжағаны орындалып, бетке тура сын айтқан, өткір тілді әділ төреші, реті келгенде жауынгер, қолбасы да бола алған деген тұщымды ойын білідрген. Әдебиеттанушыдың пікірінше, жырауларда ақпа жыршылар бар, жыршыларда да үздік болып танылған жыршы-жыраулар бар.

Ақын әрі халық мүддесін ойлаушы, білдіруші жырау шаршы топ алдына өте сирек, тек аса қажет жағдайларда ғана шығатын. Ә. Марғұлан жыраулардың әлеуметтік рөлін аша түсу үшін мынадай пікірін білдірген: «халық қадір тұтқан ақын-жыраулардан жұрт толқыған, ел дағдарған, ортада бүліншілік шыққан немесе ел шетіне жау кірген кездерде кеңес сұратйын болған. Осындай сәттерде жырау жұртшылықты айыржымауға шақырып, оларға дем беріп, істің немен аяқталуы мүмкін екендігі жайлы болжамдар айтып отырған». Осы пікірге үндес жыраулар поэзиясының қазақ әдебиетінде алатын орнын ғылыми негізде түсіндіріп берген М.Мағауин еңбектерінде нықтыланып берілген: «Жыраудың жыраулығының ең негізгі белгісі – ақындық, яғни өз жағынан өлең шығаратын қабілетінің бар болуы. Жырау деген ұғымның «жыр» сөзінен шыққаны ешқандай күмән туғызбайды. Жырау – өз тайпасының рухани тірегі, дана ақсақалы. Олар тынышсыз көшпенділердің арасында болып тұратын кикілжің мәселелерге араласпайды». Осы тұста Мұхтар Әуезовтың мына бір ойға қонымды пікірін айта кеткен жөн: «Жырау демек, ақын деу емес. Жыраулардың ақындардан бөлек өз жанры болады. Жыраудың мақсат-міндеті – не болса сол көңіл ашар, әлдене сөздерді айту емес. Ол заман сыны, мезгіл, дәуір қиыншылығын, тарихи оқиғалардың мазмұнын сөз қылады. Олар көбіне - әрі жырау, әрі би» [1, 265 б].

Білім беру жүйесіндегі дамыта оқытуға байланысты оқушыны өз бетінше ізденуге, кітапқа қосымша материал пайдалана отырып, өзіндік ойын білдіріп, пікірін жеткізуге үйрету үшін ізденіс жұмыс түрлерін де ұсынсақ болады. Мәселен, баяндама, реферат жазуды тапсырып, жұмыс нәтижесін ауызша қорғау жұмыстарында, сонымен бірге, басқа оқушылардың баяндаманы тыңдап, пікірталасқа қатыстыру жұмыстары да жүргізіледі.

Сабақ барысында оқушылардың жыраулардың ерлік тақырыбындағы толғауларын талдау барысында ертегілердегі батырлармен және қаһармандық жырлардағы батырлармен салыстырулар жасағаны олардың оқулықтан басқа қосымша ақпараттарды пайдаланып, ондағы пікірлерді орынды пайдалана білуді меңгергенін аңғартады.

Мектеп тәжірибесінде лирикалық шығармаларды оқытуда әдеби талдауға ден бермейтіміз мәлім. Сюжетсіз лирикалық туынды мазмұндап айтуға келмейді. Жыраулар шығармаларын лирикалық жанр ретінде әдеби-теориялық сараптамалар жасау пән мұғалімінен шеберлікпен қатар, теориялық терең білімді талап етеді. Мәтінге әдеби талдау жасау барысында әдеби-теориялық ұғымдарды меңгертумен сабақтастырып отыру керек.

Жыраулар поэзиясын қазіргі ұрпақтың пайдаланатын тәлімдік-тәрбиелік құралы етіп, патриоттық тәрбие берудің ең басты елі мен халқын сүйіп құрметтеуге баулып, адамзаттық басты құндылықтарын дарытуға болатын ілім болып саналады. Ұрпаққа рухани құндылықты бойына дарыта отырып тәрбиелеу тұрғысынан жыраулар мұрасы өз мәнділігін жоғалтпаған.

Жырауларды халық қадір тұтқан. Елде бүліншілік шыққанда немесе ел шетіне жау келген кездерде ақыл - кеңес сұрайтын болған. Мұндай кезде жырау жұртшылықты ауызбіршілікке шақырып, оларға күш-қуат, дем беріп, істің оң шешілуіне ықпал еткені мәлім. Ендеше көкірегінде жаны бар әрбір адам ұлы жыраулар өмірі мен оның қалдырып кеткен жақұт жырларына үнілсін. «Адам өткенге қарап өседі, бүгінге қарап бой түзейді, болашақты болжап күн кешеді». Сондықтан тарих мойындаған ұлы жыраулардың өмірі мен шығармашылығын ұлықтап, оны оқушыға дұрыс жағынан меңгерту - маңызды іс. Отаншылдық рухты насихаттаушы жыраулар тақырыбын өтудегі қолданып жүрген тәжірибеммен бөлісе кетсем деймін.

Шәкірттерге сабақ барысында жыраулардың қоғам өміріне белсене араласқанын, өз шығармаларында қазақ халқы үшін мәні зор әлеуметтік мәселелерді көтергенін, жырларының өзекті тақырыбы – туған жері, оған деген сүйіспеншілігі, елдің бірлігі, ынтымақтастығы екендігін тапсырмаларды түрлендіре қолдану арқылы түсіндіруге болады. Осы жұмыстар төңірегінде «Қазақ әдебиетінен жұмыс дәптер. Жыраулар поэзиясы» атты арнайы жұмыс дәптерін құрастырсақ болады.

Жұмыс дәптерінде білім алушылардың өзіндік ізденулеріне, саралай талдай отырып, сыни ойлауларына бағытталған тапсырмалар берілген. Жыраулық поэзияның қалыптасуы мен даму кезеңдері, көрнекті өкілдерінің өмірі мен шығармалары, мәліметтер, ғалымдардың пікірлері электронды түрде жинақталып, ресурс ретінде берілген. Тапсырмаларды орындауда білім алушылар осы ресурсты қолдана алады.

Берілген тапсырмалар білім алушылардың оқу материалын өздігінен меңгерулерін, өзін-өзі бағалауын қамтамасыз етеді. Мысалы, жыраулар поэзиясының құндылығы неде? М.Әуезов: «Бұл дәуірдегі әлеумет тіршілігінің ең шешуші мәселесін әдебиет жүзіне түсіріп, алғашқы рет қалың ел қамын ойлап, күңіренген қария – Асан. Бұл заман сыншысы сөйлесе, шешілмеген жұмбақ, түйіні шатасқан сөздерді сөйлейді, өзі туған заманның белгілерін қарап, келешек заман не айтарын болжайды; сөзінің бәрі терең ой, терең мағынамен сөйленеді. Айтпақ жайларын ашып, ұғымды қылып айтып бермейді. Әдейі көмескілеу жұмбақ қып айтады. Жыраудың сөзі мақсатсыз айтылмайды. Не айтса да көптің мұны, көптің жайы туралы, не көпке арналып ақыл, өсиет түрінде айтылады», - дейді. Ұлы жазушының пікірін деректермен жалғастыр деген тапсырмалар білім алушының

өзіндік ізденісін тудырады. Сондай-ақ, жыраулар толғауларындағы архаизм, тарихи көнерген, мағынасы түсініксіз сөздердің танымдық табиғатын аш немесе толғаудағы түсініксіз сөздермен жұмыс жасаңыз.

Үлгі: Жабысы – қазақ жылқысының байырғы қарабайыр тұқымы.

Жабағы – 6 ай мен 1 жас аралығындағы тай.

Батташығы – шатырма гүлділер тұқымдасына жататын тамыры сәбізге ұқсас, көп жылдық шөптесін өсімдік. Онда эфир майы болғандықтан, оны жас күйінде мал жемейді.

Кежі – үйдің бір түрі.

Жыраулық поэзияда кеңінен қозғалған тақырып – адамгершілік, достық пен татулық, жақынды қастерлеу, досқа деген адалдық. Осы сияқты ізгі қасиеттерді толғай отырып, ғибраты мол, афоризмге айналған жыр-толғауларын мұра ретінде арттарына қалдырды. Сол өсиет-нақылдары — заман өзгеріп, тарих көші өз бағытын неше рет өзгертсе де, өзектілін жоймай келе жатқан баға жетпес асыл қазынамыз.

Ұрпақ тәрбиесі, отбасы құндылығы қашан да өзекті болған және болып қала да бермек. Өйткені қоғамды құрайтын жеке адамдар. Ал кез келген адам отбасында тәрбиеленеді, тұлға ретінде қалыптасады. Сондықтан да оған бей-жай қарау – қылмыс. Осыны жете ұғынған жыраулар ата-ананы, іні-бауырды, апа-қарындасты, ана мен жарды құрметтеуді кеінен айтып кеткен. Жалпы, олар замана құндылығы деп санаған мәселелер күні бүгінге дейін сол қалпынды сақталып, өзекті болып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қабдолов З. Сөз өнері Алматы: 2002 ж. 286 - бет.
2. Мағауин М. Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет Алматы: 1993 ж. - 139 – б.
3. А. Ф. Лосеев Гомер, Москва: 1960 ж. 69 – бет.
4. Ерте дәуірдегі қазақ әдебиеті , Алматы: 1983 ж. 77, 130 – бет.
5. Уәлиханов Ш. Таңдамалы Алматы: 1985 ж. 16, 124 – бет.
6. В. В. Радлов Ел қазынасы – ескі сөз Алматы: 1994 ж. - 10 – бет.
7. Қ. Халидұлы Тауарих хамса. Алматы: 1992, 93, 106, 110, 111 – бет.
8. Әуезов М. Әдебиет тарихы Алматы: 1991ж. 5, 16, 207 – бет.
9. Әдеби мұра және оны зерттеу Алматы: 1959 ж. 22, 58, 97, 100 – бет.

ӘОЖ 349.109.32

ҰЖЫМДЫҚ ДАУЛАР: СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Дуйсалиева Г.К.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті

Орал қ., Қазақстан, e-mail: salimova_95_95@bk.ru

Еліміз егемендігі мен тәуелсіздігін алып, өз жолымызбен еліміздің экономикасын дамытуға бағыт бастағанымызға 30 жылдан аса уақыт өтті. Осы қоғамда өмір сүріп, экономикалық үрдістердің дамуын бақылай отырып, кейбір азаматтарымыздың әлеуметтік тұрмыс тіршілігі әліде болса, төмен деңгейде екенін

байқаймыз. Әрине, бұған көптеген факторлар себеп болады. Бұған біз бірден қоғам мен мемлекеттің арасындағы қарым-қатынастың дұрыс орнықпағандығын айтып, мемлекеттік биліктің қызмет атқаруын жоққа шығара алмаймыз. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың «ӘДІЛЕТТІ МЕМЛЕКЕТ. БІРТҰТАС ҰЛТ. БЕРЕКЕЛІ ҚОҒАМ» Жолдауында «Біз экономикамызда қордаланған мәселелерді жақсы білеміз. Мысалы, шикізатқа әлі де тәуелдіміз. Еңбек өнімділігі төмен, инновация жеткіліксіз. Ұлттық табыстың игілігін жұрттың бәрі бірдей көріп отырған жоқ. Әрине, мұның барлығы – күрделі мәселелер. Әрине, оны шешудің нақты жолдары бар.»-деп көрсеткен еді. Ия, ең түпкі түйініне кеп қарасаң, қоғамдағы барлық өзекті мәселелердің шешімі бар.

Дегенмен, елімізде тұрып жатырған тұрғындарының әлеуметтік жағдайының төмен болуынан және өндіріс орындарындағы қызметкерлердің бірдей қызмет түрлеріне қатысты әртүрлі еңбек жалақыларының алу себептерінен ұжымдық еңбек қақтығыстары орын алады. Демек, әрбір өндіріс орындарының басшысы мемлекет басшысының ұстанған ұстанымын қолдау шегіне жеткен кезде, әртүрлі бағытты ұстанып, жұмыс күшін қанау сияқты іс-әрекеттерге жол беріп отыр деген ой келеді.

ҚР Конституциясының 24-бабының 1-3-бөліктерінде «Әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауына құқығы бар. Әркімнің қауіпсіздік пен тазалық талаптарына сай еңбек ету жағдайына, еңбегі үшін нендей бір кемсітусіз сыйақы алуына, сондай-ақ жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғалуға құқығы бар. Ереуіл жасау құқығын қоса алғанда, заңмен белгіленген тәсілдерді қолдана отырып, жеке және ұжымдық еңбек дауларын шешу құқығы мойындалады»-деп көрсетілген, яғни еңбек дауларына қатысты ереуіл жасау құқықтары шектелмеген [1]. ҚР Еңбек кодексінің 1-бабында еңбек дауы деп – Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану, келісімдердің, еңбек және (немесе) ұжымдық шарттардың, жұмыс беруші актілерінің талаптарын орындау немесе өзгерту мәселелері бойынша жұмыскер (жұмыскерлер) мен жұмыс беруші (жұмыс берушілер), оның ішінде бұрын еңбек қатынастарында болғандар арасындағы келіспеушіліктерді атап көрсеткен [2]. Соның ішінде еңбек дауларын жеке және ұжымдық деп бөліп қарастырылған. Ұжымдық еңбек даулары жұмыс берушімен жұмыскерлер ұжымының қатысуымен сипатталады және ұжымдық мүдделерді қорғау кезінде туындайды, мысалы ретінде алар болсақ, жұмыскерлердің еңбек және тұрмыстық шарттарын реттеу кезіндегі дауды алуға болады. Еңбек дауларындағы, «қақтығыстардағы» жұмысшылар мен жалданушылардың қақтығыстары қаншалықты әр түрлі болса да, соңғысы мазмұны бойынша құқық негізіндегі қақтығыстар және мүдделер қақтығысы негізіндегі қақтығыстар екі түрге бөлінеді. Мүдделер қақтығысы негізінде туындаған қақтығыстардың ішінде бірінші кезекке Ресей елінің ғалымы Э.Ф.Андерсон ұжымдық шарттарды бекіту негізіндегі дауларды қояды. Заңмен ұжымдық шарттарды міндетті түрде жасасу қарастырылмаған, ұжымдық шарттарды жасасу кәсіпорын мен кәсіподаққа кіретін жұмысшылардың мүддесінде болады және ұжымдық шартты бекіту олардың өз күштері мен құралдары арқылы қол жеткізуі керек. Бұл айқын жағдай. Мүдделер қайшылығы негізіндегі қақтығыстардың айырмашылық белгісі – бұл шешімі заңмен немесе шартпен (жеке немесе ұжымдық) қарастырылмаған және заң әркімге өз бетінше, келісім арқылы шешуге

мүмкіндік беретін қақтығыс. Ал, құқықтық негізіндегі қақтығыс дегеніміз жұмыс берушімен заңды немесе жеке ия болмаса ұжымдық шартты бұзуда туындайтын қақтығыс.

Ұжымдық еңбек дауының пәні екі міндетті белгілерін қарастырады: біріншісі тараптардың біреуі ортақ кәсіби және еңбек мүдделері бойынша еңбек ұжымына біріктірілген жұмыскерлер болу керек, ал екіншісі ұжымдық шартпен белгіленген қатынастарды реттеуге бағытталған болу керек. Еңбек дауын ұжымдық деу үшін оның пәнін сипаттайтын жоғарыда аталған екі белгінің болуы міндетті болып табылады. Егер жұмыс беруші еңбектің әлеуметтік-экономикалық шарттарын белгілесе немесе өзгертсе ұжымдық еңбек дауының пәнін құрайтын жұмыскерлер мен жұмыс беруші арасындағы ұжымдық келіспеушіліктер туындайды. Ұжымдық еңбек дауын шешу кезіндегі тараптар қол жеткізген келісім ғана тараптар үшін міндетті күші бар болып табылады. И.О.Снигирева ұжымдық еңбек дауларының себептерімен шарттарын ажыратып қарастырады, «еңбек дауларының пайда болу себептеріне жұмыскер мен (жұмыскерлермен) жұмыс беруші (жұмыс берушілер) арасындағы тікелей келіспеушілікті тудыратын заңды фактілерді» жатқызып түсініктеме береді. Ұжымдық еңбек дауларының ортақ себептер еңбек дауының шешу бойынша нақты құқықтық қатынастарда нақты сипатқа ие болады деп тұжырымдайды. Бұл жұмыскердің (жұмыскерлердің) қандай да бір құқықтарының немесе жұмыс беруші алдындағы міндеттердің бұзылуы болуы мүмкін. Еңбек дауларының туындау шарттары болып еңбек қатынастарына тікелей немесе жанама әсер ететін және жұмыскерлер мен жұмыс берушілер арасында реттелмеген келіспеушіліктер туғызатын жағдай, мән-жайлар табылады деп белгілейді. Еңбек дауының қайнар көзі (себебі) болып жалдалмалы еңбекті қолдану саласындағы жұмыс берушінің немесе жұмыскердің әрекеттері (әрекетсіздігі) болуы мүмкін, мысалы, ұйымның қаржы-экономикалық жағдайының өзгеру нәтижесіндегі жұмыскерлердің санын қысқарту бойынша жұмыскерлерді жұмыстан босату процедурасын жұмыс беруші бұзу жағдайларының орын алуын қарастырады.

2021 жылы Қазақстанда әлеуметтік және еңбек жанжалдарының күрт өскені байқалды, мұны соңғы жылдардағы динамика контекстінен көруге болады. Мәселен, ашық дереккөздерге сүйенсек, 2012 жылы 21 жанжал тіркелсе, 2013 жылы олардың саны 28 жағдай, 2016 жылы 4. 2017-2020 жылдары 20-ға жуық жанжал тіркелген. (басқа деректер бойынша 2019 жылы республикада 9 еңбек жанжал, 2020 жылы 11 жанжал болды).

2021 жылы Қасым-Жомарт Тоқаев Маңғыстау облысында жыл басынан бері 150 еңбек жанжалының тіркелгенін хабарлады. Бұл ретте олардың 130-дан астамы мұнай-газ секторына қатысты. Барлық еңбек дауларының 80 % мұнай өндіруші аймаққа тиесілі. Себептерін айтатын болсақ, ереуілге шыққан жұмысшылардың өздерінің қойған талаптарына сәйкес, бірінші кезекте жалақы мәселесі тұр.

Шән мәнінде бұл айтылған мәселемен келіспеуге болмайды. 2020 жыл елдегі онсыз да қиын экономикалық жағдайда: девальвация, инфляция және ел халқының әлеуметтік әл-ауқатының нашарлауына әсер еткен бағалардың өсуін ушықтыратын сындарлы жыл болды. Сонымен қатар, бүгінгі күні жалақыны индекстеу қазақстандық кәсіпорындардың 10 % ғана қамтамасыз етілген. Жалпы, Қазақстанда өндірілген өнімдегі жалақы мөлшері дамыған елдермен салыстырғанда бірнеше есе

төмен. Осылайша, елдегі әлеуметтік-еңбек жанжалдарының өсуінің бетінде елдегі жалпы жағдайға байланысты объективті жағдайлармен шиеленіскен экономикалық себептер жатыр. Соған қарамастан, жалпы жағдайдың әлдеқайда күрделі екенін түсінуіміз керек, біз бұл жиынтықта Қазақстандағы ереуілдердің өсуіне әсер ететін факторлар кешені туралы айтып отырмыз. Осы жұмыс аясында Қазақстандағы әлеуметтік-еңбек қақтығыстар санының соншалықты тез өсуіне әкелген факторлардың иерархиясы талданып, олардың дамуы қандай салдарларға және неге әкеліп соқтыруы мүмкін деген сұраққа жауап беріледі. Жұмыс барысында қарастырылатын ең маңызды мәселе – елдегі әлеуметтік-еңбек қақтығыстарды шешудің ең оңтайлы жолдары қандай және олардың қолданылу ықтималдығы, сондай-ақ бұл процеске қандай факторлар әсер ететін талдау болып табылады.

Елдегі әлеуметтік-еңбек жанжалдарының өсуіне тағы қандай себептер бар? Ең алдымен, жалақының төмен деңгейімен қатар, Қазақстандағы еңбек жағдайлары маңызды фактор болып табылады. Қазақстан Республикасы Кәсіподақтар федерациясының мәліметінше, елімізде жұмысшылардың құқықтарын бұзу фактілері көбейген. Мәселен, 2020 жылы республика кәсіпорындарындағы жазатайым оқиғалардың саны 5,8%-ға (1330 жазатайым оқиға), зардап шеккендер саны 5,1%-ға (1503 адам), өлім-жітімнің өсуі 15,6%-ға (208 адам қайтыс болды) өскен. Адам өлімімен аяқталған жазатайым оқиғалардың 78 пайызында жұмыс берушінің кінәсі анықталған. Адам өлімі орын алған 192 жұмыс орнының тек 58-інде (30%) кәсіподақ ұйымы бар.

Мысалға алар болсақ, 2021 жылдың қарашасында ArcelorMittal шахталарында алты кеншінің қаза болуы, мамандардың айтуынша, жағдай қауіпсіздік техникасының деңгейінің төмендігінен, ескірген техника мен шахталардан болған деп көрсетеді. Бұған дейін 2008 жылы Абай кенішінде 30 кенші метанның бөлінуінен қаза тапқан болатын.

Өңірлер бойынша қолайсыз еңбек жағдайларында жұмыс істейтін жұмысшылардың ең көп үлесі өнеркәсіптік маманданған өңірлерге – Маңғыстау (жұмыскерлер санының 54,5%) және Қарағанды (37,2%) облыстарына келеді. Бұл ретте еңбек заңнамасының сақталуына мемлекеттік бақылаудың деңгейі әлсіз. Бүгінде мемлекеттік еңбек инспекторларының саны небәрі 256 адамды құрайды – 23 мың жұмыскерге бір инспектор. Ал ХЕҰ ұсынымдары бойынша өз функцияларын тиімді жүзеге асыру үшін олардың саны 10 мыңнан аспайтын қызметкерге 1 инспекторды құрауы тиіс. Қазақстандағы мемлекеттік еңбек инспекторлары жылына кәсіпорындар мен ұйымдардың 3 пайызын ғана тексереді.

Жалақы және еңбек жағдайлары мәселелері еңбек жанжалдарының негізгі себептерінің бірі болғанына қарамастан, жанжалдардың басым көпшілігі дәл осы мәселе бойынша әкімшіліктің келіссөздерден бас тартуынан туындайды. Яғни, бірқатар себептер бойынша басқарушылық фактордың маңыздылығы кем емес, осыған байланысты әлеуметтік-еңбек қақтығыстарының өсуі байқалады. Өндірістік қатынастардың жоғарғы басшылығы мен қызметкерлері арасында сыни алшақтық, әкімшілік-басқару және өндірістік ұжымдар арасындағы байланыстың тиімсіздігі байқалады. Сарапшылар бүгінде Қазақстанда дағдарыстық жағдайларда өзін-өзі ұстау және дағдарыстармен жұмыс істеу мәдениеті қалыптасып, жүйеленбегенін айтады. Сонымен, менеджмент бүгінгі таңда ұйым қызметінің тиімділігін

анықтайтын әлеуметтік-еңбек қатынастарының дамуының негізгі факторларының бірі болып табылады.

Мәселен, Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі мен Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы өзара бірлесе отырып тексеру жүргізу нәтижесінде 2019 жылы жалақы төлеуде теңсіздік жағдайының 476 фактісін анықтады. 2020 жылдың деректері бойынша құрылыс саласында шетелдіктердің ең көп саны – 8623 адам (45%) жұмыс істейтіні анықталды. Тау-кен өнеркәсібінде 2213 адам (12%), ауыл, орман және балық шаруашылығы саласында 55 (0,3%), кәсіби, ғылыми және техникалық қызметке 1557 шетелдік (8%), өңдеу өнеркәсібінде 1 397 (7%) адам тартылған. 2019 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасы Еңбек министрлігі мен Бас прокуратура жүргізген тексеру нәтижесінде шетелдік жұмыс күшін тартатын кәсіпорындар арасында 95 кәсіпорында 930 заң бұзушылық фактісі анықталды. Бұзушылықтардың негізгі бөлігі шетелдік жұмысшылардың біліктілігінің мәлімделгендермен сәйкес келмеуіне қатысты. Бұл ретте 27 кәсіпорын еңбекақыдағы диспропорцияның 470-ке жуық фактісіне жол берген. Осы факторды ескере отырып, 2019 жылдан бастап шетелдік жұмыс күшін (ШТ) тарту квотасы 40%-ға – 2019 жылғы 49 000-нан 2020 жылы 29 000-ға дейін қысқартылды. ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі «квота қабылдау ішкі еңбек нарығын біліктілігі жоқ шетелдік жұмыс күшінен қорғауға және қазақстандық кадрларды көбірек жұмысқа алуға мүмкіндік береді»-деп есептейді. Еңбек жанжалдарының пайда болуына әсер ететін себептердің бірі жергілікті және шетелдік жұмысшылардың жалақысының теңсіздігі болып табылады. Сондай-ақ, тексеру қорытындысы бойынша 250-ден астам қызметкері бар және 30-дан астам шетелдік жұмыс істейтін кәсіпорындар тұрақты түрде тексеріліп, еңбек инспекторлары кез келген заң бұзушылықтарға, соның ішінде жалақы мен әлеуметтік саладағы диспропорцияларға жедел ден қоюға мүмкіндік береді деп шешілді.

Eurasian Center for People Management орталығының қызметкерлерге сауал салу арқылы алынған ақпараттық талдауына сүйенсек, ұжымдық даулардың туындау себебі және жұмыскерлердің ереуілге шығу себебі ретінде:

1. Қанағаттанарлықсыз жалақы деңгейі - 84.4 %
2. Қанағаттанарлықсыз еңбек жағдайлары - 62.2 %
3. Жергілікті және шетелдік жұмысшылардың жалақысының теңсіздігі-46.6%
4. Қызметкерлердің тәуелді позициясы- 28.9 %
5. Ұжымды құрайтын әртүрлі топтардың өзара әрекеттесу процесінде туындайтын қайшылықтары-26.7 %
6. Жұмыс берушілердің облыстың әлеуметтік инфрақұрылымын дамытуға инвестиция салуға құлықсыздығы-17.8 % құраған.

«Басқа» санатында көрсетілген осы сұраққа жауап нұсқаларының ішінде келесілер жиі аталды:

- мемлекет тарапынан қорғаныстың болмауы;
- роботтандыру (автоматтандыру) нәтижесінде жұмыс орындарын жоғалтудан қорқу;

- келіспеушіліктерді шешудің басқа жолдарын қолданудың тиімділігіне күмәндану немесе хабардар болмауы;

- адамдардың жұмысқа баратын жері жоқ, мамандығы бойынша бос жұмыс орындары аз, экономика әртараптандырылмау себебін көрсеткен.

Еңбек жанжалдарының туындауын анықтайтын басқарушылық факторлар контекстінде сарапшылар негізгі анықтаушы ретінде әкімшілік-басқару және өндірістік персонал арасындағы байланыстың тиімсіздігін (75%) және басшылардың басқарушылық құзыреттілігінің төмендігін (72,7%) көрсетсе, бұған сонымен қатар басшылықтың авторитарлық стилі (38,6%) қосылған.

Бүгінгі Қазақстандағы әлеуметтік және еңбек жанжалдарының өсуінің салдары қандай?

Біріншіден, біз «барлығының барлығына қарсы» наразылығын бейнелеп айтсақ, процестің бақыланбауына әкелетін наразылықты топтастыру туралы айтып отырмыз, әлеуметтік және еңбек жанжалдарының саясилану ықтималдылығы жоғары. Және бұл тұрғыда олар Қазақстан кіретін көпэтносты қоғамдарда ерекше алаңдаушылық тудыратын әлеуметтік қатынастардың басқа салаларына да таралуы мүмкін. Екіншіден, әлеуметтік-еңбек қақтығыстарының өсуі, әрине, әлеуметтік шиеленістің өсуіне, елді мекеннің жалпы тұрақтылығына әсер етеді, бұл әсіресе тірек кәсіпорын көбінесе жалғыз жұмыс беруші болып табылатын моноқалалар үшін маңызды. Әрине, әлеуметтік-еңбек жанжалдарының өсу қаупін ескере отырып, жергілікті және орталық жұмыс берушілер мен билік органдарын ерекше атап өткен жөн. Атап айтқанда, жұмыс беруші үшін жағдай кәсіпорындар қызметінің тұрақсыздануына, еңбек өнімділігінің төмендеуіне толы. Ал билік үшін әлеуметтік жағдайды тұрақсыздандырумен қатар, беделді жоғалту туралы айтып отырмыз. Сонымен қатар, әлеуметтік-еңбек қақтығыстар санының артуы жағымсыз құбылыс деп айтуға болмайды, керісінше, бұл процестің болмай қоймайтынын бірқатар себептермен, соның ішінде экономикалық ғана емес, сонымен қатар психологиялық себептермен де байланыстыруға болады. Ал жалпы, теоретиктердің атап көрсеткеніндей, қақтығыстар - болмай қоймайтын процесс, бұл процесті тиімді реттей алатын, алдын алу саясатын жүзеге асыра алатын, пайда болған қайшылықтарды жоя алатын механизмдердің тиімділігі болу керек. Бұл мақсаттарды **кәсіподақтар** жүзеге асыруды көздеп отыр, алайда елімізде 2021 жылдан бері күшейіп келе жатқан ереуілдер толқыны олардың қатысуынсыз түрде өтіп жатыр.

Қорытындылай келе, жүріп жатқан әлеуметтік-еңбек жанжалдарын басу, керісінше жағдайды шиеленістіреді, отандық сарапшылар Қазақстанда қазірдің өзінде өндірістік қатынастар мен әлеуметтік жағдайда басым бола бастаған еңбек пен капиталдың қарама-қайшылығы бар екенін атап көрсеткен. Соның нәтижесінде халық алдында ереуілші жұмысшылар өз мүдделерінің қорғаушысы мен қамқоршысы болып шығады. Басқаруда да, еңбек жағдайына қатысты да ескі тәсілдерді сақтай отырып, инфляция мен жалақыны индексациялаудың болмауын ескермей, елдегі әлеуметтік-еңбек қақтығыстарының көбеюі сөзсіз деп болжауға болады. Жұмысшылар мен басшылық арасындағы шектен шығу қаупі екі тарап үшін де оң шешімге әкелмейтінін түсінуге негізделген, бұл жағдайда жұмысшылар не істеу керек? Ең алдымен, еліміздегі кәсіподақтардың дамуы туралы айту керек,

олардың бүгінгі қызметі негізінен жалған. Осыған байланысты тағы бір маңызды фактор басқарушылық тәсілдерді қайта қарау, бұрынғы командалық-иерархиялық қатынастардан алшақтау болып табылады. Бұл фактордың маңыздылығын, шын мәнінде, жаһандық сипаттағы өзгерістер де арттырады. Әңгіме халықтың құқықтық сауаттылығының өсуі, өкілдікке және жалпы қатысуға сұраныстың артуы туралы болып отыр, бұл әлеуметтік медианың дамуымен, инфокоммуникациялық революциямен байланысты. Осылайша, Дүниежүзілік құндылықтар сауалнамасының соңғы деректеріне сәйкес, елде қатысуға сұраныс артып келеді, яғни бұрын азаматтық немесе саяси іс-шаралардың кез келген түріне қатысуды қолайлы деп санамаған қазақстандықтардың саны артып келеді. белсенділік, бірақ енді бұл құбылысты мүмкіндігінше қарастырыңыз. Атап айтқанда, егер бұрын Қазақстандықтардың 2,5 % бейбіт ереуілдерге қатысса, 2018 жылы Қазақстандықтардың 18,2 % бұл қадамды қолайлы деп санайтынын мәлімдеген. Бұл бағыттағы бөлек маңызды ұсыныс ерте бақылау жүйелерін енгізу болып табылады. Атап айтқанда, ұйымдық және әлеуметтік және еңбек жанжалдарының себептерін диагностикалауға және деструктивті салдарды барынша азайтуға мүмкіндік беретін принциптердің, әдістердің, бағдарламалардың және әлеуметтік-экономикалық тетіктердің болуын болжайтын кадрлық саясаттың стратегиясы болып табылатын ұйымдардағы қақтығыстарды басқару туралы айтып отырмыз. Қазақстанда мұндай мониторинг жүйелерінің сәтті үлгілерінің бірі ұйымның әлеуметтік тұрақтылық деңгейін, оның ішінде қатысу индекстерін, әлеуметтік әл-ауқат деңгейін көп факторлы бағалау болып табылатын кәсіпорындардың әлеуметтік тұрақтылығының индексі (авторлық патенттелген ЕСРМ әдістемесі) болып табылады. Әрине, кез келген мониторинг бір реттік өлшеуді емес, қызметкерлер мен жұмыс берушілер арасындағы өзара іс-қимылды жақсартуға, сенімді және өзара тиімді қарым-қатынас жүйесін құруға бағытталған жүйелі жұмысты білдіреді, бұл сайып келгенде, еңбек өнімділігіне оң әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
2. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы №414-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
3. Ханукаева Т.Э. Трудовые споры о праве: сравнительный анализ правовых норм российской федерации и зарубежных государств: дисс. на соиск. уч. степени к.ю.н. - Москва, 2017. – С.66.
4. Мотина Е.В. Классификация трудовых споров в контексте оснований и правового значения. Вестник ГрГУ. – 2016. – № 1. – С. 50-55.
5. ҚР Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Нормативті Қаулысы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000009S> 03.04.2019. 69. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі 2000 жылғы 15 ақпан N 37п Келістіру комиссияларының еңбек дауларын қарау тәртібі

ӘОЖ: 796. 8

БАСТАПҚЫ ДАЙЫНДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕ ЖАС БАЛУАНДАРДЫ СПОРТТЫҚ БАҒДАРЛАУ ЖӘНЕ ЖАТТЫҚТЫРУ

Дюзгенбеков Е.А.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: ydyuzgenbekov@bk.ru

Қазіргі уақытта спорттық күрестің маңызды проблемасы перспективалы спорт резервін тиімді ұзақ мерзімді дайындау мен тәрбиелеуді әзірлеу және негіздеу болып табылады. Күресте жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізу мүмкіндігін анықтайтын факторлардың алуан түрлілігінде негізгі іргелі рөл спорттық Мамандандудың бастапқы кезеңінде оқу-жаттығу процесінің құрылысы мен мазмұнына жатады.

Жекпе-жек практикасы кіші мектеп жасындағы балалармен оқу-спорт бөлімшелерінің жұмысының тиімділігінің жеткіліксіздігін көрсетеді.

Спорт шеберлігінің қалыптасуының келесі кезеңдерінде жаттығу қызметінің тиімділігін төмендетеді, спорт мектептерінен оқушылардың жоғары оқудан кетуіне әкеледі. Осыған байланысты жас балуандарды даярлау жаңа ғылыми тәсілдерді іздестіруді және жаттығу циклінің бастапқы кезеңдерінде оқытудың және спорттық жаттығудың инновациялық әдістемелерін спорттық практикаға жедел енгізуді өзектендіреді.

Спорттық ғылыми-әдістемелік әдебиеттерде спортшыларды оқыту әдістері егжей-тегжейлі көрсетілген, алайда білікті балуандарды оқытудың әдістемелік аспектілеріне, олардың техникалық және жарыстық дайындығына көп көңіл бөлінеді (Г.М.Грузных, 1987, Б.Н.Тараканов, 2000, А. С. Ковалев, 2002, Н. Ю. Неробеев, 2003). Сонымен қатар, жас спортшылардың жаттығуларын көпжылдық аспектіде құру процесі жеткілікті зерттелмеген. Атап айтқанда, жас спортшыларды бастапқы даярлау кезеңі тереңірек зерттеуді қажет етеді.

Демек, жас спортшыларды даярлау әдістемесін әзірлеу, алдын-ала дайындық кезеңінен бастап физикалық қасиеттердің даму динамикасын зерттеу қажеттілігі туындайды, сонымен бірге таңдалған спорт түріндегі сәттілікті анықтайтын және одан әрі күресуге тұрақты мотивацияны қалыптастыратын қасиеттерге ерекше назар аудару керек.

Спорттық күрес-бұл спорт түрі, жекпе-жектің нәтижесі, ол көбінесе шабуылдау әрекеттерін тиімді өткізумен алдын-ала анықталады. Олардың жарыс жағдайында сәтті орындалуына әртүрлі факторлар әсер етеді. Осындай факторлардың бірі-балуандардың морфологиялық және типологиялық ерекшеліктері.

Спорттағы кез-келген мамандандыру адам биологиясының және оның қызметке деген қызығушылығының жеткіліктілігіне негізделуі керек. Спорттық іс-шаралар қуаныш сыйлауы керек, бұл оның адамгершілік мәні және жоғары нәтиженің кепілі- және спорттық ұзақ өмір сүру. Адам генотипінде адамның тарихи өткені және онымен байланысты оның жеке даму бағдарламасы туралы ақпарат бар екені белгілі. Әр түрлі әлеуметтік жағдайлар, әр түрлі спорттық іс-шаралар әр түрлі функционалды жүйелік кешенді белсендіреді, сондықтан жеке тұлғаның генетикалық қорына әр түрлі әсер етеді. Ұсынылған спорттық іс-әрекеттің мазмұны бастаушы спортшының генотипіне қаншалықты сәйкес келсе, соғұрлым жеке генотипті спорттық сыйлық ретінде жүзеге асыруды күтуге болады. Спорттық қызмет жағдайында биологиялық жүйенің (адамның) сенімділігі негізгі бастапқы параметрлермен анықталады. Біріншіден, бұл бейімделу мүмкіндіктерінің ауқымы (реакцияның генетикалық нормасы), екіншіден, соматикалық мәртебенің ең генетикалық детерминирленген көрсеткіштерінің спорттық іс-әрекеттің ерекшелігіне сәйкестігі.

Қазіргі уақытта спорттық жетілдіру кезеңінде жетекші балуандарды даярлау мәселелері, жүйеге оқыту әдістемелері егжей-тегжейлі зерделенді.

Педагогикалық және медициналық-биологиялық бақылау. Алайда, күресте көпжылдық дайындықтың бастапқы кезеңінің проблемалары жеткілікті зерттелмеген.

Күрестің ең өзекті мәселесі-балуандардың бастауыш білім беру кезеңіндегі дене шынықтыру дайындығы, өйткені балалық шақта қалыптасқан "база", спорттық жетілдіру кезеңінде нәтижелерді айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік береді.

Көпжылдық дайындықтың бастапқы кезеңінде балуандарды оқыту мәселесі әлі жеткілікті зерттелмеген, сондықтан бұл мәселе бізге ең қызықты.

Көптеген мамандар бастапқы спорттық мамандандыру кезеңіндегі сабақтардың ұтымды әдістемесі одан әрі шарттайды деп санайды. Әдебиеттерді зерттеу нәтижесінде біз көпжылдық дайындықтың бастапқы кезеңінде балуандарға ұсынылатын әртүрлі жаттығу әдістерін салыстырдық, күресте қолданылатын физикалық қасиеттерді сынаудың әртүрлі тәсілдерін зерттедік.

Оқу процесін басқару жақсы қойылған педагогикалық бақылаудың қажеттілігін қамтамасыз етеді. Бақылаудың мазмұны келесідей қарастырылады

қолданылатын Оқыту құралдары мен әдістерінің тиімділігін анықтау процесі. Қазіргі уақытта бақылау тестілерінің әдістері кеңінен қолданылады.

Дене шынықтыру саласындағы бақылау нормативтері мен тестілер күш дайындығының деңгейін анықтауға көмектеседі.

Біз физикалық қасиеттердің даму динамикасын анықтау үшін дене шынықтыру деңгейін анықтау үшін сынақтарды қолдандық.

Әдебиеттерді зерделеу барысында біз көпжылдық кезеңнің бастапқы кезеңіндегі балуандар үшін келесі сынақтарды кейіннен пайдалану үшін бөлдік дайындық: "бұрышта ілулі"; "еңкейу"; "тарту"; "жатып тұрып итеру".

Біздің барлық теориялық жұмысымызды растау үшін біз 2022 жылдың қыркүйегінен 2023 жылдың қаңтарына дейін педагогикалық эксперимент жүргіздік. Зерттелген спортшылар 2 топқа бөлінді, эксперименттік және бақылау, әрқайсысы шамамен бірдей дайындықтағы 9 адамнан. Екі топтағы оқу-жаттығу сабақтары 90

минутты құрады. Жаттығу кезінде біз, келесі схеманы ұстандық: міндетті жаттығулар кешені (жылыту кезінде) - 2-5 мин; акробатика элементтері-6-10 мин; сенсорлық ойындар-4 -7 мин; игеру, ұстау - 6 - 10 мин; көпір жаттығулары -6 -18 мин. сабақтың қалған уақыты, әдетте, техника элементтерін зерттеу және жетілдіру үшін пайдаланылды

- Күрес-есептегіште және партерде пропорцияда бағалау әдістері

басты назар балалардың бүкіл қозғалтқыш аппараттарының бұлшықет топтарын нығайтуға бағытталды. Осы мақсатта сабақ бағдарламасына акробатика элементтері, гимнастикалық снарядтардағы жаттығулар енгізілді. Эксперименттік топ үшін біз грек-рим күресі бойынша бірқатар автор-мамандардың заманауи ұсыныстарын ескере отырып, жаңа жаттығу кешенін жасадық. Бұл бақылау тобының жоспарларынан өзгеше болды, өйткені эксперименттік топта біз жоғары салмақ техникасын қолдандық. Эксперименттік топта 90 минуттық сабақтар мен жалпы дене шынықтыру жаттығуларынан басқа, күш жаттығуларына көп көңіл бөлінді

- Жаттығудың соңында дайындық. Бұл келесідей болды: сынақ жаттығулары

Салмақпен орындалды. Тесттер:" бұрышта ілулі", штангаға ілулі тарту, параллель жолақтарға баса назар аудару, аяқтардағы салмақпен орындалды. Сынақтарда: скват, жүктеме түрінде қолға салмақ қолданылды; еденнен итеру кезінде салмағы бір килограмм штангадан құймақ қолданылды, ол серіктесінің көмегімен артқы жағында ұсталды. Әр сеанста тест жаттығуларының саны артты, сонымен қатар жаттығуларды орындау тәсілдерінің саны.

Үш ай ішінде эксперимент нәтижелері бойынша нәтиже студенттердің тәжірибелік және тәжірибелік нәтижелерін жақсарту болып табылады

Бақылау топтары.

Бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелерін бір-бірімен салыстыра отырып, эксперименттің басында және соңында біз мынаны айта аламыз.

Эксперименттің басында "vis бұрышы" сынағы бойынша бақылау тобының орташа көрсеткіші 7,3 секундты құрады. Тест бойынша бақылау тобының орташа көрсеткіші "30 секундта отыру" 23,6 есе болды. Бақылау тобының "ілулі тарту" сынағы бойынша орташа көрсеткіші 5,4 есе болды. Сынақта " итеру, жатып " бақылау тобының орташа көрсеткіші 22,1 есе болды. Эксперименттің басында бақылау тобында келесі орта топтар тіркелді

Көрсеткіштер: "вис бұрышы" сынағы бойынша ол 7,4 секундты құрады, "30 секундта еңкею" сынағы бойынша 23,5 есе құрады, "аспалы тартылу" сынағы бойынша көрсеткіш 5,4 есе, "жатып тұрып итеру" сынағы бойынша эксперименттік топтағы орташа көрсеткіш 22,6 есе болды.

Эксперименттің басында тестілеудің әр түріндегі эксперименттік және бақылау топтарындағы тест көрсеткіштерін салыстыра отырып, біз мынаны көреміз.

Іс жүзінде ешқандай айырмашылық жоқ. Бұл бізге көпжылдық дайындықтың бастапқы кезеңінің грекорим стиліндегі балуандар арасындағы эксперименттің басында күш дайындығының бірдей деңгейі туралы айтуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, эксперименттің басында алынған мәліметтер топтардың дұрыс бөлінуін растайды.

Біз қолданған жеребе әдісі.

Әрі қарай, біз эксперименттің соңына арналған сынақтардың барлық түрлері бойынша орташа топтық көрсеткіштерді салыстырдық. Қаңтар айында "вис бұрышы" сынағы бойынша бақылау тобының орташа көрсеткіші 9,7 секундты құрады. "30 секундта отыру" сынағы бойынша бақылау тобының орташа көрсеткіші 26,2 есе болды. Бақылау тобының "ілулі тарту" сынағы бойынша орташа көрсеткіші 7,7 есе болды. "Стендтік итеру" сынағында бақылау тобының орташа көрсеткіші 25,3 есе болды. Бақылау тобында қаңтар айында біз мыналарды тіркедік

топтық орташа көрсеткіштер: "бұрышта ілу" сынағы бойынша ол 12,6 секундты, "30 секундта еңкейу" сынағы бойынша 31,4 есе, "ілулі тарту" сынағы бойынша, көрсеткіш 10,1 есе, "стендтік итеру" сынағында эксперименттік топтың орташа көрсеткіші 32,7 есе болды.

Алынған мәліметтерді қарастыра отырып, біз эксперименттің соңында екі топтағы нәтижелердің жақсарғанын көреміз. Біз бұл жақсартуды табиғи деп санаймыз, өйткені.

Бастапқы кезеңде балуандардың оқу-жаттығу процесінде қолданылатын құралдар мен әдістер өте алуан түрлі.

Алынған деректерді талдай отырып, біз эксперименттік топта айтарлықтай өсім болғанын көреміз, бұл орта топтардан көрінеді, эксперимент соңында тестілеудің әр түрі бойынша көрсеткіштер. Біз бұл айырмашылықты табиғи деп санаймыз, өйткені эксперименттік топта біз жалпы дене шынықтыру жаттығуларынан басқа, жаттығудың соңында күш жаттығуларына көбірек көңіл бөлінді, сонымен қатар жаттығулар орындалды

Жұмысты қорытындылау кезінде көпжылдық дайындықтың бастапқы кезеңінде күш қасиеттерін дамыту спорттық жетілдіру кезеңінде нәтижелердің жоғары өсуіне ықпал ететінін атап өткен жөн.

Соңғы уақытта спорттық ғылыми-әдістемелік әдебиеттерде спорттық генездің бастапқы кезеңдерінде жаттығуды құруға деген қызығушылық айтарлықтай өсті. Әр түрлі құрылымдық блоктарды (микроциклдер, макроциклдер, мезо-циклдар) құрудың жеке мәселелерін ашатын жұмыстар пайда болды. Алайда, жалпы алғанда, 7 жастан 16 жасқа дейінгі жас өзгерістерін ескере отырып, көпжылдық аспектіде жас спортшылардың жаттығуларын құру процесі жеткілікті зерттелмеген. Қазіргі уақытта дайындықтың әртүрлі кезеңдеріндегі көпжылдық сабақтардың мазмұнында айқындық жоқ. Атап айтқанда, алдын-ала дайындық кезеңі жеткілікті негізделмеген. Тек жоғары қозғалтқыш режимі денсаулық пен бейімделуге қолайлы өзгерістер береді:

А. А. Гужаловский мотор белсенділігін қалыпқа келтірудің үш деңгейін ұсынады:

1. Күнделікті таңертеңгілік жаттығулардан, қатайту процедураларынан және ұйықтар алдында серуендеуден тұратын дене шынықтыру-гигиеналық минимум.

2. Дене шынықтыру-жалпы дайындық минимумы, оның ішінде бірінші минимумға қосымша 30-60 минуттық ашық жаттығулар.

3. Дене шынықтыру-спорттық оптимум, дене белсенділігінің алғашқы екі деңгейін аптасына 3-6 сағаттық дене жаттығуларымен толықтырады. 8-10 жастағы балалардың жасы балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде алдын-ала

дайындық кезеңін қамтиды. Алдын ала дайындық кезеңі одан әрі сәтті спорттық мамандандыру мақсатында алғышарттар жасау үшін қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақ энциклопедиясы, 5 том.
2. Сағындықов Е. С. Қазақтың ұлттық ойындары. -Алматы: «Рауан» баспасы, 1991 жыл.
3. Матушак П. Ф., Мухиддинов Е. М. қазақша күрес. Алматы: Рауан, 1995.
4. Қазақша күрес.Жарыс ережесі. Алматы: Тұран. 2002.
5. Таникеев М. Т. Қазақтың ұлттық спорт түрлері. Қазіргі проблемалар. Алматы. 1991.
6. Байдосов К. Р. Қазақ ұлттық күресі. Алматы: Мектеп, 1987.
7. Таникеев М.Т. халық спорты әлемі. Алматы. 1998.

ӘОЖ: 796.012.2

БАСТАПҚЫ ДАЙЫНДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕ ЖАС БАЛУАНДАРДЫҢ СПОРТТЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН АНЫҚТАУ

Дюзгенбеков Е.А.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: ydyuzgenbekov@bk.ru

Мақалада 9-10 жастағы балалардың жасы алдын-ала кезеңді қамтиды. Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде дайындық. Кезең алдын ала дайындық спорттық мамандандыру мақсатында алғышарттар жасау үшін қажет. Мұнда балаларды одан әрі спортпен шұғылдануға іріктеу жүріп жатыр, өйткені дәл осы уақытта спорттық шеберлікті одан әрі игерудің негізі қаланады.

Спорттық дайындықтың осы кезеңінде әлі жетілмеген баланың денесін шамадан тыс жүктеме беру қаупі бар. Сондықтан оқу процесі 9-10 жастағы дегастардың морфофункционалды ерекшеліктерін ескере отырып құрылуы керек.

9-10 жастағы балалармен жүргізілген гфсдварный эксперимент нәтижесінде морфофункционалды көрсеткіштердің деңгейі, дене шынықтыру дайындығының деңгейі, динамометриялық көрсеткіштер және қозғалыс-үйлестіру көрсеткіштерінің даму деңгейі анықталды.

Алдын ала зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, жалпы алғанда, 9-10 жас аралығындағы оқушылардың физикалық дамуы мен дене шынықтыру дайындығы жас нормаларына сәйкес келеді, бірақ атап өткен жөн, балалардың күш қабілеттерін дамытудың төмен деңгейі.

Қозғалыс-үйлестіру қабілеттерінің даму деңгейін зерттеу нәтижелері және ғылыми-әдістемелік әдебиеттердегі қасиеттерді түсіру үшін 9-10 жастағы балалардың сезімталдығына нұсқау Болашақ спорттық қызметті ескере отырып, олардың екпінді дамуының орындылығын көрсетеді.

Мамандардың тәжірибесі мен тиісті зерттеулерге сүйене отырып, грек-рим стиліндегі палуан үшін негізгі физикалық қасиеттер ептілік, күш, төзімділік, икемділік екендігі анықталды, жылдамдық-күш қабілеттері.

Физикалық, психологиялық және когнитивті дамуға сәйкес, бала спорттық дайындықтың ұйымдастырылған процесіне қатыспас бұрын кем дегенде 6 жаста болуы керек, ал кейбір жағдайларда кем дегенде 10 жаста болуы керек (спорттық күрес).

Қазіргі уақытта спорт түрлерінің танымалдығы артып келеді. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, ресейлік отбасылардың жетпіс бес пайызының кем дегенде Бір баласы бар, олар спорттың қандай да бір түрінің оқу-жаттығу сабақтарына қатысады.

Алайда, өкінішке орай, біз қарастырып отырған жастағы балалардың көптеген спорт түрлеріндегі қызметті реттейтін нұсқаулықтарды, ережелер мен ережелерді қамтитын нормативтік-құқықтық база салыстырмалы түрде аз ғылыми мәліметтер негізінде құрылды, бұл жас спортшыларды даярлау процесінде жұмыс істейтін мамандарды аландатпайды.

Баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқу-жаттығу процесін түзетуге мүмкіндік бермейтін жас спортшылардың жас ерекшеліктерінің анық емес сипаттамалары, сабақтардың уақыты мен спорттық іс-әрекеттің құрылымы белгісіз.

2-4 миллион "кішкентай спортшылардың" 20%-дан азы және спорт мектебінің жаттықтырушыларының 8%-дан азы ресми білім алады [5, 241-бет]. Жыл сайын жас спортшылардың шамамен 35%-ы спорттық іс-шараларға қатысуды тоқтатады және болашақта оған қайта оралмайды.

Жоғарыда айтылғандармен қатар, жас спортшылардың спорттық сарқылуын жариялауға болатын көрсеткіштер жақында айтарлықтай өсті, бұл біздің ойымызша, практикада қолданылатын дайындық бағдарламаларының баланың жыныстық және жас ерекшеліктеріне, атап айтқанда біз қарастырып отырған 7-9 жас кезеңіне сәйкес келмеуіне байланысты. Жоғарыда айтылғандар жарақат алуға немесе баланың спорттық іс-әрекеттен кетуіне, оған деген жиіркеніш сезімімен және болашақта онымен айналысқысы келмеуімен әкелуі мүмкін.

Жас спортшылармен оқу-жаттығу процесін жоспарлау мен ұйымдастырудың ең оңтайлы әдістемесін құру оның жалпыға белгілі және ғылыми негізделген көптеген ғылыми жас ерекшеліктерімен ғана емес, сонымен бірге оның спорттық бәсекелестікке дайындық дәрежесін және жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізудегі перспективалық жетістіктерін анықтау үшін әр баланың жеке спорттық дайындығын дәл бағалауды "келісу" керек.

Спорттық дайындықтың сәйкес келмеуі және дағдыларды дамытудағы мәжбүрлеу тұрақты мазасыздық, стресс белгілеріне және сайып келгенде, жас спортшының толық физикалық және психологиялық шаршауына әкелуі мүмкін

Біздің көзқарасымыз бойынша, жас спортшының оқу-жаттығу процесінің негізгі мақсаты ретінде осы немесе басқа спорт түріне сәйкес келетін іргелі дағдыларды қалыптастыру тәжірибесі мен оқыту арқылы оң спорттық тәжірибе алу болуы керек. Бұл жұмыста зерттеудің тек бір бөлігі ғана ұсынылған, атап айтқанда жас спортшыларды даярлаудың авторлық әдістемесін құру принципінің ғылыми негіздемесі, оның тұжырымдамалық негізі жарақат алу мүмкіндігінсіз спорттық іс-

әрекетте өзін-өзі жүзеге асыруға дайындықтың жыныстық-жас, психикалық, физикалық және жеке дәрежесін ескере отырып жүзеге асырылатын мақсатты, салмақты және оңтайлы жоспарлау қажеттілігі болып табылады.

Ұсынылған зерттеу материалының шектеулі көлемінде авторлық Әдістеменің барлық құрылымдық құрамын ашу мүмкін болмағандықтан, біз оның негізінде жатқан негізгі идеяға толығырақ тоқталамыз. Атап айтқанда, оқу-жаттығу сабақтары барысында қолданылатын жас балуандарды іріктеуді жүзеге асыруда.

Спорттық дайындық бағдарламасына енгізілген жаттығу жаттығуларын таңдаудағы негізгі мақсат-балуандар үшін қажетті физикалық қасиеттерді дамытуда және ең маңызды дағдылар мен дағдыларды қалыптастыруда қол жеткізу. Сонымен қатар, олардың бағыты, мысалы, күштің дамуымен емес, негізгі жаттығу ретінде белгілі бір жаттығуды таңдаудың негіздемесімен байланысты.

Бұл жағдайда жаттықтырушы жаттығуларды таңдауы керек, онда "жолдың" немесе "жіптің" бір бөлігін белгілі бір түр үшін маңызды функцияларды дамыту үшін көруі керек, бұл өз кезегінде континуумдағы келесі жаттығуға "есік" ашады. Осындай жолмен ұйымдастырылған прогресс жас спортшыға келесі деңгейге өтпес бұрын әр жаттығу деңгейінде өзінің тиімділігін шоғырландыруға мүмкіндік береді [3, 155-бет].

Осылайша, әр жаттығу деңгейінде жас балуандар келесі жаттығуды үйрету және орындау үшін қолдана алатын белгілі бір қасиеттерге ие болады, физикалық қасиеттердің үнемі өсіп келе жатқан спектрімен алға жылжып, оларды белгілі бір бәсекелестік қызметті дамытуда одан әрі пайдалану үшін [1, 3-бет].

Бәсекеге қабілеттілік күрес техникасын дамыту мен жетілдіруді, спортшының қажетті физиологиялық жарамдылығын және спорттық біліктілікті арттырудың әртүрлі модельдерінің күрделіліктерінің жиынтығын сезіну қабілетін қамтиды [5].

Жас спортшыны осы континуум бойынша жүйелі және дәл алға жылжыту-бұл жаттықтырушының оқу-жаттығу бағдарламасын бағалау, өзгерту және түзету қабілеттерін тексерудің бір түрі. Мысалы, бір аяқты еңкейту спортшыны тобық, тізе және жамбас буындарының реттелген иілу / созылу функциясына "енгізеді", бұл күрес кезінде көптеген бәсекеге қабілетті моторлық әрекеттерді жүзеге асырудың қажетті шарты.

Оқу сабақтары барысында оқытудың маңызды принциптерін – жүйелілік пен біртіндеп, жеке моторлық әрекеттерді үйренуден бастап, оны біртіндеп арттыра отырып, баяу қарқынмен орындаудың тұрақтылығына қол жеткізу қажет.

Біздің ойымызша, спорттық дайындықтың барлық кезеңдерінде жүзеге асырылатын "қатаң" бақылауды ұйымдастыру, сондай - ақ жас спортшының психологиялық сүйемелдеу тұрғысынан оның дамуы мен тұлға ретінде қалыптасуы тұрғысынан оқу-жаттығу қызметін оңтайлы ұйымдастыруға бағытталған кеңес беру-ғылыми коучинг жүйесін құру қажеттілігін атап өткен жөн.

Жас спортшылар үшін жаттықтырушы көбінесе әке мен ананың рөлін атқарады, бұл оған одан да көп жауапкершілік жүктейді. Бұл қажеттілікті анықтайды жалпы (ата-аналармен) және жеке (балаға қатысты) жаттығу тұжырымдамасын құру.

Жалпы алғанда осындай жас кезінде спорттық күресте спектакльді дамытудың келесі себептері бар:

- 1) жоғары жетістіктер спортына бағдарланған федерациялардың құрылымдары;
- 2) тәжірибелі жаттықтырушылар құрамы;
- 3) спорттың әлемдік элитасының жетістіктеріне бағдарланған оқыту тұжырымдамасы;
- 4) жоғары спорттық өнімділікке ықпал ететін инфрақұрылым;
- 5) жас спортшылардың уәждемесі;
- 6) спортшылардың шоғырлануы (спорттық күресте бастапқы даярлық бойынша балалар секцияларын кеңейту);
- 7) спорт ғылымының жетістіктері;
- 8) жаттықтырушы-кеңес беру негізінде спорттық даярлық жүйелерін басқару мүмкіндігі.

Қорыта келгенде, бастауыш мектеп жасы көптеген физикалық қасиеттерді, атап айтқанда, жылдамдық пен координацияны дамыту үшін қолайлы кезең болып табылады. Сонымен қатар, қозғалыс белсенділігі, жалпы білім беретін мектепте дене шынықтыру сабақтары жеткіліксіз. Дене шынықтыру және спортпен шұғылданудың тиімділігін алдын-ала дайындықты ұйымдастыру арқылы арттыруға болады.

1. 9-10 жастағы балалар спорттық күреспен айналысады. Дене шынықтыру сауықтыру іс-әрекетінің бұл түрі денсаулықты нығайтуға, физикалық қасиеттерді тәрбиелеуге ықпал етеді, келесі сабақтар үшін күрес түрлеріне спорттық бағдарлауға мүмкіндік береді.

БЖСМ бастапқы дайындық топтарында.

2. 9-12 жас аралығындағы физикалық даму деңгейі жас нормалары шегінде екендігі және айқын белгілері жоқ екендігі анықталды. Бақылау және эксперименттік топтардың ұлдарында келесі морфофункционалды көрсеткіштер анықталды: дене ұзындығы - 137,5; 138,4 см; дене салмағы - 32,4; 33,7 кг; ОГК - 63,4; 64,9 см; жүрек соғу жиілігі - 98,3; 97,5; қолдың күші - 8,9; 9,4 кг.

10-12 жастағы балаларда физикалық даму көрсеткіштері артады. Педагогикалық эксперимент аяқталғаннан кейін ұлдардың жалпы дене өлшемдерінде бақылау және эксперименттік арасында сенімді айырмашылықтар табылған жоқ.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақ энциклопедиясы, 5 том.
2. Сағындықов Е. С. Қазақтың ұлттық ойындары. - Алматы: «Рауан» баспасы, 1991 жыл.
3. Матушак П. Ф., Мухиддинов Е. М. Қазақша күрес. Алматы: Рауан, 1995.
4. Қазақша күрес. Жарыс ережесі. Алматы: Тұран. 2002.
5. Таникеев М.Т. Қазақтың ұлттық спорт түрлері. Қазіргі проблемалар. Алматы. 1991.
6. Байдосов К.Р. Қазақ ұлттық күресі. Алматы: Мектеп, 1987.
7. Таникеев М.Т. Халық спорты әлемі. Алматы. 1998.

8. Жас балуандарды мотивациялық-теориялық даярлау қажеттілігі туралы / Спорттық морфологияның негізі (конституциялық тәсіл). - ЖОО аралық ғылыми еңбектер жинағы. - Смоленск: SGIF, 2004. - Б. 142-145.

9. Жас балуандардың қозғалыс-үйлестіру қабілеттерін дамытудың әдістемелік аспектілері 5) спорттық дайындық // спорттық морфологияның негізі (конституциялық тәсіл).

10. Университетаралық ғылыми еңбектер жинағы. - Смоленск: SGIF, 2004. - 145-148 ББ.

11. Алдын ала дайындық кезеңінде классикалық стильдегі балуандарды оқытудың әдістемелік аспектілері // Әдістемелік ұсыныстар. - М., 2004. – 8 б.

12. Алдын ала дайындық кезеңінде жас балуандарды мотивациялық-теориялық даярлау // Әдістемелік ұсынымдар. - М., 2004. - 8 б.

ӘОЖ 53.530

ФИЗИКА САБАҒЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚТЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Ерболатұлы Д., Нұрланбек Шынар

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: shynarnurlanbek@mail.ru

Қазақстан Республикасындағы Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында кәсіптік және техникалық білімді жетілдіру, ғылым мен практика жетістіктері негізінде тұлғаны қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім беру және оның шығармашылық, рухани күш-қуатын жетілдіру, жеке тұлғаның жан-жақты дамуына жағдай жасауға бағытталғанын ескерсек, болашақ мамандарды жаңашылдыққа даярлау міндеттелінген [1].

Ақпараттық технологиялардың дамуы қоғам тіршілігінің барлық саласына революциялық ықпалын тигізіп қана қоймай, адамдардың өмірін, ойлау қабілетін түбегейлі өзгертетін үдерістердің бірі екендігін анық айтуға болады.

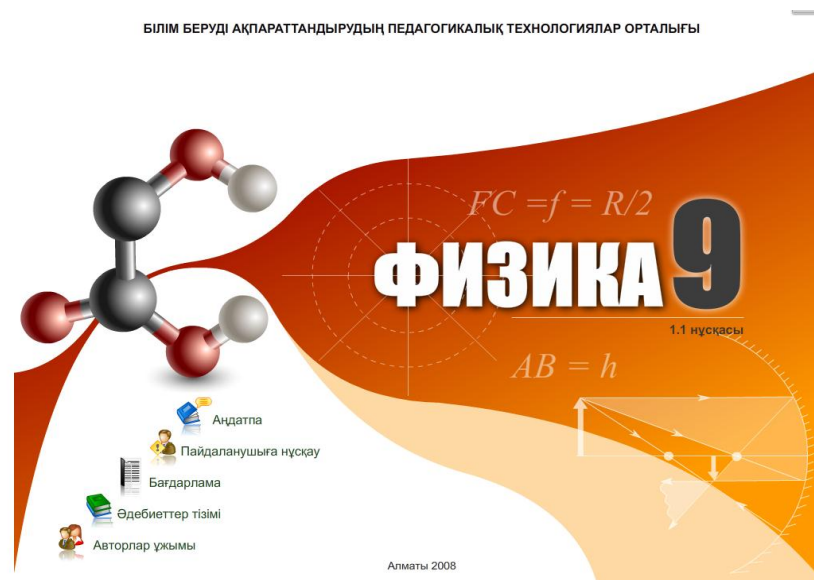
Білім жүйесін ақпараттандыруды дамыту – отандық оқытуға бағытталған бағдарламалық құралдар дайындалмайынша мүмкін емес. Ақпараттық технологияның ауқымы кең. Оларға бақылау және тестілеу бағдарламалары, ақпараттық анықтама жүйелері, оқыту орталары, электрондық оқулықтар және мультимедиялық бағдарламалар т.б. жатады.

Жалпы, ХХІ ғасыр ақпараттық даму заманы болғандықтан, ой-өрісі озық оқушы даярлау, оның қызығушылығын сабақ барысында арттыру мұғалімнің міндеті.

Оқушылар үшін электронды оқулық – ол өзінің мектеп қабырғасында жүрген жылдарында өздігінен білімін толықтырып отыруға және мақсатты түрде бітіру емтихандарына дайындалуына мүмкіндік беретін ақпарат көзі [2].

Ал, мұғалім үшін ол – өзінің педагогикалық тәжірибесі арқылы толықтырып және дамытып отыруға болатын ашық әдістемелік жүйе болып табылады.

Осыған байланысты Білім беруді ақпараттандырудың педагогикалық технологиялар орталығы дайындаған 9 сыныпқа арналған физика пәнінен электронды оқулықты қарастырайық. Бұл оқулықтың алғашқы бетінде аңдатпа, пайдаланушыға нұсқау, бағдарламалар, әдебиеттер тізімі және авторлар ұжымы берілген, мұнда оқушы электронды оқулық жайлы толық мәлімет ала алады, танысады (1-сурет).

1-сурет. 9-сыныпқа арналған электронды оқулықтың титуль беті

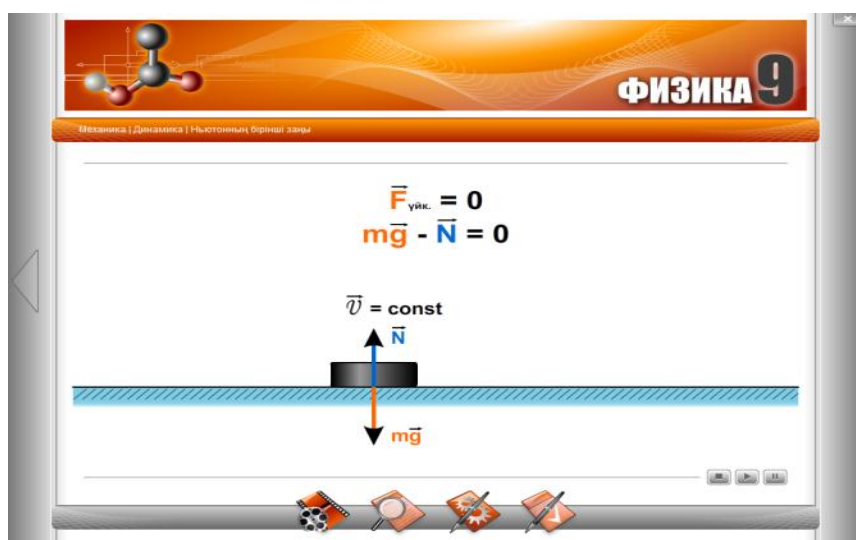
Бұл оқулық орта жалпы білім берудің Мемлекеттік стандартына сәйкес жасалынған. Оқулық мазмұны келесідей тараулардан құрылған: «Механика», «Тербелістер және толқындар», «Атом және атом ядросы», «Астрономия». Ондағы физикалық құбылыстар анимацияланған демонстрациялармен нақты көрсетілген, бұл оқушы үшін қағаз бетінде көрсетілген сурет немесе қолмен ұстап сезіне алмайтын аспап, кейбір жағдайларда түсінбей қалатын графикалық көрсетілімдерді қайта-қайта қарап шығып, түсінуге үлкен көмек, ал мұғалім тақырыпты бір сабақта әр балаға жеке-жеке түсіндіруге мүмкіндігі бола бермейді. Сонымен қатар виртуальды зертханалық жұмыс кірістірілген, ол оқушының бұл жұмысты өз бетінше, түрлі мәндер беріп тәжірибені қайталауға, оның дұрыс не бұрыс орындалып жатқанын білуге мүмкіндік береді, сондай-ақ тақырыпқа қысқа әрі түсінікті етіліп мәтін берілген, қысқаша берілген мәтінді оқып есте сақтау оқушы үшін жеңіл болады. Соңында оқушы тест сұрақтары арқылы алған білімін бекіте алады [3].

Соның нәтижесінде оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артып, шығармашылықпен жұмыс жасауына кең мүмкіндік ашылды.

Физика пәнінен 9 сыныпқа арналған электронды оқулық 4 тарауға, әрбір тарау бөлімдерге, ал бөлімдер тақырыптарға бөлінген. Электронды оқулықтың кез-келген тарауын алып, қарастырып көрелік. Мысалы, Механика тарауындағы Динамика бөліміне назар аударайық (2а-сурет).

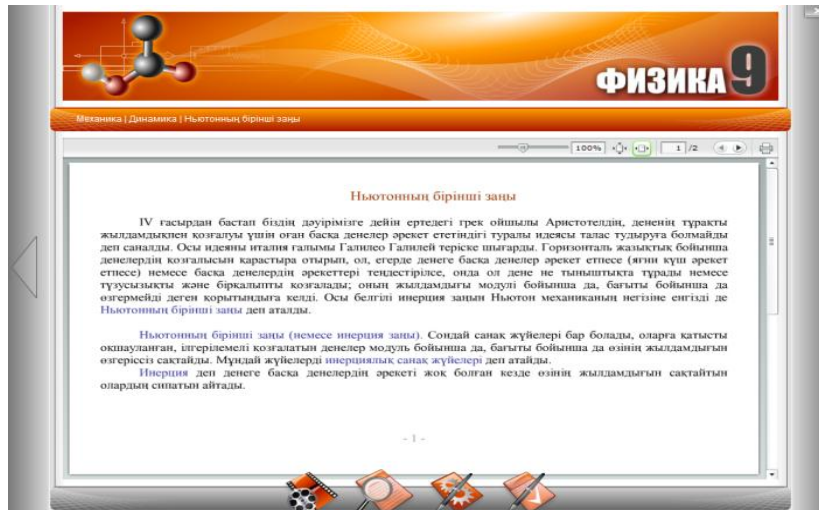

2а-сурет. Электронды оқулықтағы тарауға, бөлімдерге және тақырыптарға бөліну көрінісі

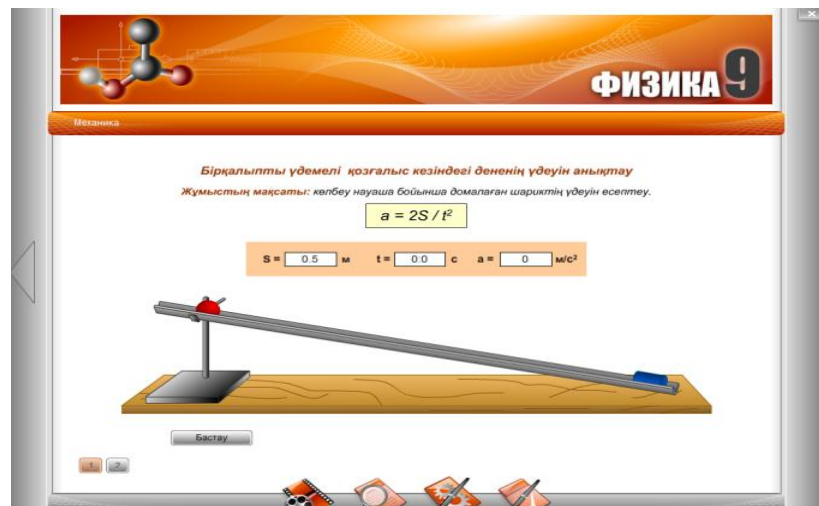

2ә-сурет. Ньютонның бірінші заңы тақырыбына анимацияланған аудиодыбысталған демонстрация

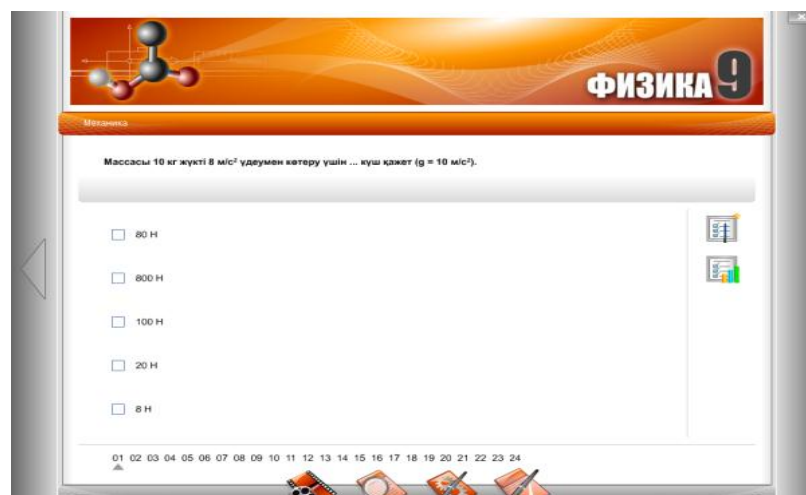
2ә-суреттен көріп отырғанымыздай, 9-сыныптың электронды оқулығында Физиканың 4 тарауы көрсетілген, тараудың үстінен бір шертсе, ол ашылады, ал сол беттің төмен жағында 18 анимацияланған аудиодыбысталған бейнематериал (демонстрация) берілген, оқушы көру әрі есту арқылы сабақты толық қабылдауға мүмкіндік алады (2ә-сурет); мәтін, яғни Динамика тақырыбына арналған мәлімет келтірілген (2б-сурет); 2 зертханалық жұмыс (2в-сурет) мұнда берілген тақырып бойынша есептеуге арналған өлшемдердің мәнін өзгертіп, қайта-қайта жаттығуға болады және сабақ соңында сол тақырыпқа арналған 24 сұрақтан құралған тест жұмысы (2г-сурет) арқылы оқушы өз білімін бекітуіне болады.

2б-сурет. Мәтін

2в-сурет. Зертханалық жұмыс

2г-сурет. Тест

Электронды оқулықтағы басқа да тараулар бөлімдерге, бөлімдер тақырыпшаларға бөлінген (3-сурет), сондай-ақ сол тарауға арналған физикалық құбылыстар анимацияланған демонстрациялармен көрсетілген, виртуальды зертханалық жұмыстар және тест сұрақтары да бар.

3а-сурет. Тербелістер мен толқындар тарауы

3ә-сурет. Атом және атом ядросы тарауы

3б-сурет. Астрономия тарауы

Физика сабақтарында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың тиімділігі:

- Оқушының өз бетімен жұмысы;
- Аз уақытты көп білім алып, уақытты үнемдеу;
- Білім – білік дағдыларын тест тапсырмалары арқылы тексеру;
- Шығармашылық есептер шығару кезінде физикалық құбылыстарды түсіндіру арқылы жүзеге асыру;
- Қажетті ақпаратты жедел түрде алу мүмкіндігі;
- Қарапайым көзбен көріп, қолмен ұстау сезіну немесе құлақ пен есту мүмкіндіктері болмайтын табиғаттың таңғажайып процестерімен әр түрлі тәжірибе нәтижелерін көріп, сезіну мүмкіндігі;
- Оқушының ой-өрісін дүниетанымын кеңейтуге де ықпалы зор [4].

Ал бұл электронды оқулықтың авторларына келетін болсақ, білім беру саласындағы мамандар Мұхаметов М.М. Қостанай қаласының №25 орта мектебі физика пәнінің мұғалімі, Есжанов А.Е. физика-математика ғылымдарының кандидаты, доцент болса, педагогикалық жобалау Нұрғалиева Ғ.Қ. педагогика ғылымдарының докторы, профессор және Тәжіғұлова Ә.І. педагогика ғылымдарының кандидаты, сонымен қатар программист-аниматор-дизайнер Есімбеков А.А., Тұраров А.К., Тұрар Н.Б.

Қорытындылай келе, электронды оқулық баланың мектепте және өз бетінше білімін шыңдауға арналған қол жетімді құрал болып табылады.

Сабақты электрондық оқулықпен оқытудың негізгі мақсаты: «Оқыту процесін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық ізденіс қабілетін дамыту». Білім берудің кез келген саласында электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай ойлау жүйесін қалыптастыруға шығармашылықпен жұмыс істеуге жағдай жасайды [4].

Әдебиеттер

1. Информатика мен программалық тілдерді оқыту // <http://kulpan.kz/informatika-men-programmalы%D2%9B-tilderdi-o%D2%9Bytu.html>
2. Нугманова С.О. Ақпараттық-коммуникативтік технологияларды физика пәнінде қолдану // <http://kulpan.kz/elektrondы%D2%9B-o%D2%9Buly%D2%9Btardy-pajdalanu-tiimdiligi.html>
3. Мұхаметов М.М., Есжанов А.Е. Нұрғалиева Ғ.Қ. Тәжіғұлова Ә.І. Есімбеков А.А., Тұраров А.К., Тұрар Н.Б. Физика 9-сынып [Электронды оқулық]. Алматы, 2008. Көлемі 17,4 МБ.
4. Қалыбаева З.Б. Физика сабағында 12 жылдық білім берудегі ақпараттық-коммуникациялық технологияларын пайдалану // http://www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Informatica/1_130969.doc.htm

ӘОЖ 821.512.122.09

«АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР КӨРІНІСІ

Ержанова У.Е.

Ғылыми жетекші: Картаева А.М., С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің профессоры
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: erzhanovaulzhan@gmail.com

Мұхтар Әуезов - дүние жүзі оқырмандарын қазақ халқы өмірімен бірінші болып таныстырып, бірінші болып осындай халық бар екендігін әлемге мәшһүр еткен заңғар жазушы. Дүниежүзілік классика қорына еніп, ұлы ақын ойшыл Абайдың өлмес бейнесін талант қуатымен ашып берген бұл «Абай жолы» эпопеясы жазушы шығармашылығының ел таныған асқар шыңы болып табылады. Қазақ халқының қоғамдық - саяси адамгершілік және эстетикалық өмірінің

энциклопедиясы деп әділетті түрде бағаланған бұл роман-эпопеяда өзінің кемеңгерлік тұлғасына халқының дана қасиеттерін, данышпандық ойларын сіңіріп қана қоймай, алдыңғы қатарлы Батыс Европа елдері ықпалымен ұлттық мінезде қалыптасқан үздік атаулының бәрін жинақтаған ұлы ойшыл ақынның заңғар келбеті бар құдіретімен асқақтай түсті.

Халық өміріне терең бойлаған ұлы эпопея халқымыздың тұрмыс - салтын, тіршілігін, әр түрлі әдет - ғұрыптарымен суреттеу ерекшеліктерімен қазір де таң қалдырады. Жазушының бай мұрасының қай - қайсысында болмасын жомарт талант, нағыз шалқар шабыт қолтаңбасының іздері сайрап жатыр. Ұлы суреткер өзінің ізденімпаздық жолында өзі тіршілік еткен замандастарының жасампаздық өмірімен тығыз байланыста болды, өмір шындығының жаңа құбылыстарын сергек қадағалап оған өз үлесін қосуға тырысты. Сол кездегі заман шындығы – кеңестік құрылыстың республикадағы көркем шежіресінің алғашқы беттерін өзінің көзі тірісінде аяқтап үлгерген сан салалы кең тынысты болып келеді [1,18]. Бальзактың XX ғасырдағы роман туралы айтқан пікірін, бүгін біз «Абай жолы» роман - эпопеясында да айтар едік: Вальтер Скотт өзінің романына... «өткен өмірдің жан - сезімін әкеп сала қойған... Және де сол романға барлық жанрды жинаған. Комедия мен драма, баяндау мен сипаттау, әдемі шеңберлі диалог, қызықты диалог, қызықты оқиға, сезім, салт-дәстүр, бейнелі сөзді – заманның үлкен табысы қылған. Оның романы – бүгінгі өмірге жарамсыз, өткен кезеңнің заңымен құрылған, кешегі комедияның мұрагері. Ол осы романға Лабрюйераның шешендігін... Мольердің сықақ ақылын, Шекспирдің асқақтаған ой шеңберін қоса енгізген...» [2,115].

Осы Бальзак айтқандай «Абай жолы» роман- эпопеясында әдебиеттің барлық жанрлары қалыптасып, бүтіндей ұлттың тұрмысы, өмірі мен тіршілігі, салт - дәстүрі, көзқарасы түгелімен қамтылған. Қазақ халқының бір туар ұлы перзенті Қаныш Сәтпаев «Абай жолы» роман - эпопеясын энциклопедиялық шығарма деп бағалаған. Шынында да қазақ халқының болмысын танытатын шоқтығы биік шығармаларының бірі «Абай жолы» роман - эпопеясы.

«Абай жолы» кітабына біз тек роман - эпопея деп қарамай, оны XIX ғасырдың екінші жартысының энциклопедиясы деуіміз хақ. Қазақ әдебиетінің біртуар алыбы М.Әуезовтың қазақ халқын күллі ғаламға танытқан туындысында қамтылған қазақ халқының салт - дәстүрлер көрінісі айтарлықтай маңызды рөл атқарады. Салт - дәстүрді ерекшелейтін басты сипат – оның отбасылық тіршілікпен тікелей байланысты болып келуінде, яғни адамның дүниеге келуінен бастап, ер жетіп, қоғамның белді мүшесіне айналу, ақыр - соңы өмірмен қоштасар сәттегі соңғы сапарына дейінгі аралықты әдет - ғұрыппен әдептеп, өлеңмен өрнектеп, әнмен әрлеп, өмір мен өнерді астастырып тірлік сәніне айналдыруында. Халқымыздың салт - дәстүрінде тұрмыстық мән мен көңіл тебіренерлік лирикалық астар домбыраның қос ішегіндей қатар тартылып отырады. Салт-дәстүрмен өнер түрлерінің байланысуы да үлкен маңызға ие екенін көре аламыз.

Салт-дәстүр – әлемдегі барша халықтардың ұлттық мәдениетінің қайнар бұлағы, тарихи жадының, дәстүрлі дүниетанымының алтын қоры, рухани жан дүниесінің айнасы. Елдің ежелгі дүние танымын саралауда, өмір салты мен рухани әлемін бағамдауда одан өткен кенен қазына, құнды да құнарлы дерек көзі жоқ. Сондықтан да, ол қай халықтың болмасын этникалық тек тамырын танып, ұлттық

келбетін айқындап, келешекке бағдар түзеуде ұсынатын темір қазығы болып табылады. Абайдың «Туғанда дүние есігін ашады өлең, өлеңмен жер қойнына кірер денең» - деген өлең жолдарында сипатталатындай қазақ халқының салт - дәстүрінің көрінісінің барлығы өлең - жырмен берілетінін айқын көре аламыз. Қай кезеңде, қай заманда болмасын қазақ ұлтының да жанына сүйеу, рухына медеу болып келген алтын өзегі, таусылмас мәйегі – оның телегей теңіз мол мұрасы – салт дәстүрі. Ол – бүгінгі тым жеделтеп кеткен жаһандану үрдісінде де ұлттың өз болмысын сақтап қалуға пана болатын алып бәйтерек. Отбасылық тірлік – адамзаттың саналы ғұмырындағы қол жеткізген ірі мәдени жетістігінің бір көрінісі болса керек. Оның пайда болуы – адамзатты саналы ғұмырындағы қол жеткізген ірі мәдени жетістігінің бір көрінісі болса керек. Оның пайда болуы адамзатты қауымдасып, өмір сүрудің жаңа сатысына көтеріп, бүгінде «қоғам» деп атап жүрген адамзаттық өмір салтының жаңа биігіне қадам бастырды. Былайша айтқанда, отбасылық өмір адамзат дамуының ұйытқысына, қоғамдық дамудың мәңгілік мәйегіне айналды [3,6].

Қазақы отбасының бағзы замандардан бергі даму тарихы тұтастай алғанда, жалпы адамзат қоғамының даму сатыларымен, ортақтаса, сабақтаса байланысып жатқанымен де, қазақ деген халықтың қалыптасып, өркендеуіндегі түрлі тарихи жағдайларға сәйкес өзінше ерекше болмыс танытады. Сондықтан да қазақ отбасы жөнінде жинақталған салт - дәстүр жайлы материалдары мен зерттеулер өте маңызды саналмақ. Сол мол мұраның алтын діңгегі – салт - дәстүрлердің көрініс алуы. Бұл тұрғыда М. Әуезовтың «Абай жолы» роман - эпопеясы арқылы қазақ халқының отбасылық әдет - ғұрыптары мен, салт - дәстүрлеріне куәгер боламыз. Эпопеяда отбасында атқарылатын ғұрыптарға байланысты сөзбен кестеленіп - өрнектелген поэзиялық, прозалық (ұшықтау, аластау, байлау, бата, алғыс, қарғыс. т.б.) атауға болады.

М. Әуезовтың «Абай жолы» роман - эпопеясында отбасы ғұрыптарымен қоса, адамның дүниеге келуінен бастап, дүниеден өту кезінде атқарылатын салт - дәстүрлер кеңінен орын алады. Зерделей келе, төмендегі салт-дәстүрлерге тоқтала кетсек.

Кәмшат өлімін Құнанбай ауылына естіртпеді деп Құнанбай жақтың ренішіне себепкер болған естірту салтының да өзіндік ерекшелігі бар. Естіртудің мазмұны – негізінен бір тақырыпты ғана қамтиды. Ол біреудің – дүние салғанын соның жан күйер жақындарына естірту. Ауыз әдебиетінде «естіртудің мол ұшырасуы қазақ халқының жан дүниесінің тазалығын, қайғы көріп, қаралы болғанға қабырғасы қайысып, ауыртпалықты бірге көтерісетінін, оның адамның күйінішін - сүйінішін терең сезінген сыпайыгершілігін, көрегенділігін танытады [4,15].

Жоқтау – негізгі тақырыбы өлген адамды жоқтау. Мұндай жоқтау мейлінше көп. Қазақта дүние салған адамды жыл бойына, ас бергенге дейін жоқтау салты ежелден бар, тіпті төңкеріске дейін сақталынып келген. Өлген адамның әйелі немесе шешесі мен қарындасы оны күніне екі рет таңның атуы, күннің батуы жоқтауға тиіс болған. Оған арналып шығарылған жоқтау өлеңде оның қадыр - қасиеті мадақталады, оның қазасының орны толмас өкініші, ауыртпалығы айтылады.

Хабар беру – қазақ халқында кісі өлімін хабарлауды хабар беру дейді. Шығармада Бөжейдің қайтыс болуын Жұмабай жеткізіп, хабар бере келді делінген.

Бата қылу – Құнанбай Бөжей өлгенде бата қылып, артынан барады.

Қара тігу – ұзын найзаның басына тігілген ту. Қара тігу дәстүрі Бөжей - өлімімен шығармада бой көрсетеді. Егер Бөжей қарадан емес, төре тұқымынан шыққан болса оның найзасының басына ақ, көк, ала ту тігуші еді. Ал қарадан өлсе, өліктің жасына байланысты ту ілетін. Бұл жерде ескіге жуық, салт жоралғыны білетін үлкендерден ақыл кеңес сұрап тудың түсін анықтайтын. Бөжей өлімінде жөн айтқан Сүйіндік: жас өлім болса қызыл ту, кәрі өлім болса ақ ту болады дейді. Бөжей орта жастың адамы болғандықтан оның қаралы туы жартылай ақ жартылай қызыл түсті болды [5,127].

Сондай-ақ қазақ халқының салт-дәстүрлерінің бірі кісі қайтыс болғанда, көзі тірісінде мінген жылқыларының кекілі мен құйрығын шорт кесу. Бөжейдің қыс мінетін күрең аты мен жаз мінетін қара көк атының кекілдерін мен құйрығын Байдалы: «Иең кетіп, тұл қалдың ғой, сен бейбақ», - деп шорт кесісті. Көп жылқының ішіне бұл екі жылқыны жіберіп, жыл өткенге дейін ешкімнің қолы тимесін, иесінің жылдық асына сойылады деп серт берісті. Қазақ халқының ұлын үйлендіріп, қызын ұзатуда ғасырлар бойы желісін үзбей жалғасып келе жатқан өзіндік салт - дәстүрлері бар. Бұл – әдет - ғұрыптар ұрпағының келешегін, нәсілінің болашағын ескеруден туындаған. Мәселен, шығарма желісінде Бел – белесте бөлімінде атастыру салтын кездестіре аламыз. Мәселен, Құнанбай Тінібек деген саудагердің баласымен қызы Мәкішті атастырды. Құда түсу – Ұлжан ана бастаған топтың Алшынбай еліне барып Абайды қайындату.

Үйлену – екі жастың отау тіккен тойлары яғни Абаймен Дәлдәнің үйлену тойы шығарма көлемінде бірінші той болып есептелінеді. Бұл тойда екіжақты жастар саны тізіліп, жар – жаар айту дәстүрін көре аламыз, алма кезек қосылып айтылатын жыр. Жырды әуелі күйеу жақтың жігіттері бастайды. Екі жақ қосылып, әр жолдың соңынан «жар – жар» деп қайырма қылып айтады.

Сыңсу – қалыңдықтың жан күйер жақындарымен, елі - жұртымен қоштасу жыры осылай деп аталады. Мұны қалыңдық ұзатылар алдынан айтатын болған. Өзі туып өскен шаңырақтан аттап шығу қыз үшін жат жерге, көз көрмеген қиянға, бөтен жұртқа барумен бара – бар болуы да осыдан. Еріксіз ұзатылып бара жатқаны жанына батып, мұң - шерін осылайша жырға қосқан қалыңдық өз басының ғана наз - наласын айтып қоймай, жалпы қазақ әйелінің аянышты тағдырын танытып та, небір әсерлі, шыншыл жырлар тудырған [4,9]. Көрімдік - қуанышты жаңалыққа, хабарға берілетін сыйлық ол заттай яки ақшалай болуы мүмкін.

Шашу – бала туылғанда, тұсау кескенде, сүндетке отырғызылғанында, келін түскенде, күйеу келгенде, отау көтергенде, бүркіт ұстап әкелгенде, жүйрік ат бәйгеден озғанда, алыс сапардан жолаушы оралғанда, жақсылық күндерде, құда келгенде, тағы басқа зор қуанышты күндерде әйелдер құрт, ірімшік, өрік – мейіз, кәмпиттен, күміс теңгеден шашылады. Шашылған шашудан тойға қатысушылар теріп алып, ырым қылып, балаларына апарып береді. Шашуды, әдетте жасы үлкен әйелдер, әжелер шашады да, оны жастар, балалар теріп алады. Кейде тойдан тәбәрік ретінде үлкендер де алып, үйдегі жас балаларына апарып береді.

Абай күйеулетіп келгенде Ділдә ауылындағы үлкен үйдің бәйбішесі өрік, мейіз, кәмпиті бар табақтан шашу шашты.

Құнанбайдың мешіт саларда, бата беруі. Үлкен іске бастама, оң жолды нұсқауына теңейді. Бұл арқылы қазақ халқының баталы сөзді қаншалықты бағалайтынын көре аламыз.

Шығарма көлемінде Қазақ халқының қонақжай халық екенін барша ғаламға танытады. Мәселен Абайдың Қарқаралы көшесінде жалғыз өзі серуендеп жүргенінде бір топпен Шөжені көріп, оларға еріп кеткенде Шөженің маңындағылар оны үйіне шақырып, дәм ауыз тигізгілері келді.

Салт-дәстүр – халықтың тұрмыс – тіршілігі. Қазақ халқының мәңгілік рухани мұрасы – салт-дәстүр. Ғасырдан ғасырға үзбей, кейінге ұрпаққа қалдырып, жас буынға үйрету – әрбіріміздің парызымыз болып саналмақ.

Әдебиеттер тізімі

1. Ыбыраев Ш. Мұхтар мұрасы. – Алматы: Қазақстан, 1997.- 352б.
2. Қазақтың тұңғыш эпопеясы. – Алматы: Көркем әдебиет, 1957. – 180б.
3. Ісләмжанұлы К. Қазақтың отбасы фольклоры. – Алматы: Арыс, 2007. – 332б.
4. Әуезов М. Әдебиет туралы. – Алматы: Санат, 1997.-304б.
5. Әуезов М. Абайжолы. – Алматы: Жазушы, 2002. – 387б.

ӘОЖ 37

ФИЗИКА ПӘНІНДЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Ерқасымова А.Қ.

Ғылыми жетекші: Таймуратова Л.У., ф-м.ғ.к., доцент

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

Ш. Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қ., Қазақстан

e-mail: erkasymova93@mail.ru

PISA - білім беру саласындағы ең ауқымды халықаралық зерттеулердің бірі. Оған 15 жастағы оқушылар қатыса алады. Бағдарлама мақсаты- оқушылардың ересек жастағы өмірге қаншалықты дайын екенін бағалау. Бұл бағдарламада оқушылардың оқу сауаттылығы, математика және жаратылыстану саласындағы білім жетістіктері бағаланады. Біздің еліміз үшін бұл бағдарламаға қатысу білім берудің бақылау бағалау жүйесін реформалаудың қажеттігін ескертетін бірқатар факторлар, атап айтсақ, қазақстандық білім беру жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіне кіруі негізгі себеп болды. Еліміздің PISA зерттеулеріне қатысуы, өзін-өзі дамытуды максималды түрде іске асыру мен қоғам өміріне орынды қатысуы үшін өздігінен іздену, талдау жасау, құрылымдау ақпараттарды дұрыс пайдалануға мүмкіндік береді.

Маңғыстау облысы соңғы PISA зерттеуі бойынша соңғы орында екені, оқушылардың білім сапасын бағалауда белгілі болды. Ендігі мәселе осы

олқылықтың орнын толтыру болып табылады. Ол үшін зерттеу жұмысыма Маңғыстау облысының №17,19,21,25 жалпы білім беретін мектептер мен №22 мектеп-гимназияның 15 жастағы оқушыларын зерттеу нысаны ретінде алатын боламын. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға басты назарды аударамын. Функционалдық сауаттылық "адам қызметінің әртүрлі салаларында, сондай-ақ тұлғааралық қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастарда өмірлік міндеттердің кең ауқымын шешу үшін мектепте алынған білімді пайдалану қабілеті" деп түсініледі.

Оқушылардың оқу жетістіктерін сырттай бағалау шеңберінде ҚР-да бағаланатын функционалдық сауаттылықтың бір түрі жаратылыстану-ғылыми сауаттылық (физика, химия, биология, география). Жаратылыстану сауаттылығы дегеніміз - жаратылыстану білімін пайдалану, проблемаларды анықтау және қоршаған әлемді және оған адамның іс-әрекеті енгізетін өзгерістерді түсіну үшін, сондай-ақ тиісті шешімдер қабылдау үшін қажетті негізделген тұжырымдар жасау қабілеті. [1] Жаратылыстану-ғылыми сауаттылық қоғамның мәдени деңгейін көрсетеді, оның ғылыми және инновациялық қызметті қолдау қабілетін қамтиды.

Жаратылыстану құбылыстарын түсіну, түсіндіру немесе сипаттау, қорытынды жасау, талдау және сенімділікті бағалау қабілеті жаратылыстану сауаттылығының негізгі құзыреті болып табылады. Ол ОЖСБ сынақтарында, ҰБТ-да, PISA, TIMSS тапсырмаларында және басқа да халықаралық зерттеулерде бағаланады. Бұл тест тапсырмаларында сәйкестіктің үш үлкен тобын ажыратуға болады. Алайда, физика сынақтарында бұл математикалық шеберлікті неғұрлым күрделі жағдайда қолдану қажет болады: Нақты объектілер, өлшем шамалары, күрделі есептеулер пайда болады. Мысалы, Кулон заңын қолдану мәселелерінде алдымен барлық физикалық шамаларды SI бірліктерінде, стандартты түрде білдіру керек, содан кейін бірнеше сандарды көбейтіп, үшінші санның квадратына бөлу керек, алынған нәтижені белгілі бір дәлдікпен дөңгелектеу керек, жауапты стандартты түрде ұсыну керек.[2]

Оқушылар оның барысын түсініп, оған белсенді қатысуы үшін оқу процесін осылай ұйымдастыру керек. Бірақ сабақтағы барлық іс-шаралар оқушыларды қызықтырмайды: балаларды іздеуге, зерттеуге тартады. Танымдық қызығушылық оқытуды ынталандыратын мотивтер мен факторлар арасында жетекші орын алады. Материал мен сабаққа деген қызығушылық арқылы физикаға деген қызығушылық оянады. Бұл қызығушылық оқу процесіне, өзін-өзі тәрбиелеуге қызығушылық тудырады. Мысалы, мынандай физикалық тәжірибелер жасау арқылы, оқушылар пленканың ауытқуы цилиндрден ауаны шығарумен байланысты екенін түсінеді, ал пленканың сыртында қандай да бір күш бар. Бірте-бірте олар пленканың иілуін қоршаған ауаның қысымымен ғана түсіндіруге болады деген қорытындыға келеді, өйткені басқа денелер пленкаға әсер етпейді. Осыдан кейін балалар сұраққа салыстырмалы түрде оңай жауап береді: неге цилиндрден ауа шығарылғанға дейін пленка бүгілмеген? Содан кейін біз тағы да тәжірибелер жасаймыз: поршеньден кейін цилиндрдегі суды көтеру, ауа сорғысының қоңырауының астына орналастырылған резеңке қолғапты үрлеу, қоңырау астынан ауаны шығару. Осыдан кейін оқушылар жұмыртқаның бөтелкеге ену тәжірибесін түсіндіреді. Келесі кезең-бақылаудан теориялық талдау негізінде

жүзеге асырылатын эксперимент нәтижелерін болжауға дейін. Бұл жұмысты материалды қайталауға және бекітуге арналған зерттеу тапсырмаларын орындау кезінде жасауға болады. 1-мысал: бағдарламалық жасақтамадағы электр тогының қуаты қалай өзгертінін болжаңыз және түсіндіріңіз (8,10 сынып.) Мұндай жағдайды құрудың негізі көбінесе бағдарламаның көптеген тақырыптары бойынша таңдауға болатын тәжірибелер болып табылады. Мысалы, сәуленің қисаюы-толық шағылысу құбылысы (11кл.), жылы бөлмедегі судың қатуы (эфир буланған кезде) - булану құбылысы және т. б. Табиғаттың көптеген таңғажайып құбылыстарын сипаттау тосын жағдай туғызуға негіз бола алады. Мысалы, Бернулли Заңын зерттеуді осындай оқиғадан бастауға болады: дауылды желде үйлердің төбелері кенеттен бөлініп, жоғары лақтырылған жағдайлар болды. Олар шетке шықпады, атап айтқанда жоғары лақтырылды. Мұны физика тұрғысынан қалай түсіндіруге болады? "Әнші құмдар" (11кл. Мираждар), "Әулие Эльманың" шамдары туралы әңгіме де осындай рөл атқара алады. Сонымен қатар, студенттерге қандай да бір идеяның, жобаның дәрменсіздігін дәлелдеуге, ғылымға қарсы тұжырымды жоққа шығаруға және т.б. шақырылған жағдайларда пайда болатын теріске шығару жағдайын қолдануға болады.

Алдыңғы зертханалық жұмыстар физиканы оқытуда практикалық дайындықтың негізін құрайды, бірақ нұсқаулыққа сәйкес зертханалық жұмысты орындау Тәуелсіздік дәрежесін төмендетеді, ал барлық оқушылар (күшті де, әлсіз де) бірдей жағдайда болады, яғни, олардың жеке ерекшеліктері ескерілмейді. Сондықтан үлкен эксперименттік мәселелерді ұсынуға болады (нұсқаулықсыз). Сонымен қатар, балалардың жұмысы бірден шынымен тәуелсіз шығармашылық сипатқа ие болады. Әр оқушы толық күшімен жұмыс істейді және сабақ барысында максималды жұмыс көлемін орындайды.[3] Нәтижесінде: дайын білімді таратудан бас тарту; механикалық есте сақтау, үстірт оқыту; көбею, сүйреу әдістерін қолдану. Оқу сабақтары оқушыларға өз білімдері мен сенімдері туралы ойлауға, сұрақтар қоюға, білім көлемін толықтыруға, түсініктерін қайта құруға, яғни оқу процесіне белсенді қатысуға мүмкіндік беру үшін құрылады, бұл олардың функционалдығын арттырады. Зерттеуге алынған мектептердің оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыруға қажетті, физика пәнімен байланысты тағы да басқа әдіс-тәсілдерді пайдалану арқылы Маңғыстау облысының PISA зерттеуі бойынша білім сапасын арттыруға жұмыстанамын.

Әдебиеттер тізімі

1. Нұсқаулық-әдістемелік жазу. - А., 2014.
2. Ермоленко В.А., Перченко Р.Л., Черноглазкин С.Ю. «Қазіргі жағдайдағы функционалдық сауаттылықтың дидактикалық негіздері» - М.: ИТОП РАО, 1999. — 228 б.
3. Стефанова Г.П. «Физиканы оқытуда оқушыларды даярлаудың практикалық бағыты принципін іске асырудың теориялық негіздері мен әдістемесі» — М., 2002. - 32 б.

СПОРТТЫҚ ДАЙЫНДЫҚ ДЕНГЕЙІН КЕШЕНДІ БАҒАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ ЖАС ТАЭКВОНДИСТЕРДІҢ ДАЙЫНДЫҚ ДЕНГЕЙІН АРТТЫРУ

Есмұханбетұлы Ербұлан

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: yesmukhanbetuly@bk.ru

Таэквондоның қазіргі даму тенденциялары көптеген факторларға байланысты. Жоғары білікті таэквондистер арасындағы қатаң бәсекелестік әлемдік элитаны 20-30 экстра-класс спортшыларына әкелді. Сонымен қатар, турнирлер мен төрешілер регламентіне қатысты жекпе-жек өткізу ережелері өзгерді [1; 2]. Қазіргі заманғы жекпе-жек өте серпінді, ол бір-бірінен кейінгі көптеген белсенді жекпе-жектерден тұрады. Бұл шабуылдау әрекеттерінің тиімділігі (қорғанысқа қарағанда) және жекпе-жектің уақытша параметрлері негізінен жекпе-жектің нәтижесін анықтайды [3]. Бұл таэквондистердің спорттық шеберлігін арттырудың жаңа жолдарын белсенді іздеуді және "уақытша" факторды ескере отырып, оқу процесін ұтымды етуді талап етеді.

Бұл мәселені шешудің бір жолы көптеген авторлар [4-6] жаудың шабуыл әрекеттерін күту немесе антиципация қабілетіне негізделген техникалық-тактикалық дайындықты мақсатты түрде жетілдіруді қарастырады.

Зерттеу материалы мен әдістері. Бұрын жүргізілген зерттеулерде [7] жекпе-жекте жеңіске жету мүмкіндігін анықтайтын маңызды факторлардың бірі-таэквондистің миының назарын аудару және жекпе-жектің барысы мен қарсыластың әрекеттері туралы ақпарат ағынын жедел талдау қабілеті екенін көрсететін деректер ұсынылды. Ми, бұлшықет талшықтары сияқты, оқу процесінің негізгі принциптерін ескере отырып құрылған интеллектуалды жүктемелердің әсерінен өзінің сапалық және сандық сипаттамаларын өзгертетіні белгілі. Бұл құбылыс шахматшылардың жаттығу қызметін талдау кезінде айқын көрінеді [8]. Таэквондоға қатысты осы мәлімдемені тексеру үшін біз жекпе-жектің осы түріндегі мамандар арасында сараптамалық сауалнама жүргіздік, онда біз жекпе-жектің барысы мен қарсыластың әрекеттері туралы ақпаратты талдауға зейін деңгейі мен қабілеттерін оқытудың маңыздылығын бағалауға тырыстық.

Сарапшылардың сауалнамасы барысында жаттығу процесінде оған қаншалықты белсенді және ұзақ уақыт назар аударылғанына байланысты әр сапаны маңыздылық дәрежесіне қарай бөлу қажет болды. Сауалнамаға 53 жаттықтырушы қатысты, оның ішінде Ресей құрама командаларының 10 жаттықтырушысы, жоғары спорттық шеберлік кезеңінде спортшылармен жұмыс істейтін 12 жаттықтырушы, спорттық жетілдіру кезеңінде дайындықты жүргізетін 15 жаттықтырушы және оқу-жаттығу кезеңінде топтармен жұмыс істейтін 16 жаттықтырушы. Айта кетейік, сауалнама жарыс кезеңі аясында жекпе-жек басталғанға дейін үш апта ішінде өткізілді.

Сауалнама (кесте. 1) жаттығу процесінде белгілі бір көрсеткішті дамытудың маңыздылық дәрежесі туралы жаттықтырушылардың көпшілігі жаттығу процесінің ұсынылған көрсеткіштерін саралау барысында ең алдымен функционалдық дайындықты дамытуға, физикалық қасиеттерді, тыныс алу және жүрек-тамыр жүйелерін дамытуға назар аударатынын анықтады. Бұл көрсеткішке респонденттердің 60% - ы бірінші орынды иеленді, ал барлық респонденттер бойынша орташа көрсеткіш $1,5 \pm 0,8$ балды құрады. Екінші және үшінші орындарға психомоторлық көрсеткіштердің жоғары деңгейі және соққылар мен қозғалыс техникасын игерудің жоғары деңгейі сияқты оқу процесінің көрсеткіштері қойылды. Барлық көрсеткіштердің ішіндегі ең маңыздысы-зейін деңгейі және жекпе-жектің барысы мен жаудың әрекетін талдау мүмкіндігі.

Келесі сауалнамада (кесте. 2) ұсынылған спорттық көрсеткіштерді саралау рәсімі шеңберінде жекпе-жекте жеңісті айқындайтын қандай да бір көрсеткіштің көрінуінің маңыздылық дәрежесін көрсету қажет болды. Айта кетейік, бұл сауалнама тікелей жарыстарда жүргізілді және респонденттер жекпе-жектің қорытындысы бойынша жеңіске жету үшін белгілі бір көрсеткіштің маңыздылығын бағалауға мүмкіндік алды. Біз респонденттер тобын өзгеріссіз қалдырдық, екі сауалнама да бірдей жаттықтырушылар контингентімен жүргізілді.

Кесте 1 Жаттығу процесінде сапаны дамытудың маңыздылық дәрежесі (N = 53)

№	Оқу процесінің көрсеткіші	Балдар($M \pm m$)
1	Функционалдық дайындықтың жоғары деңгейі (төзімділік, жылдамдық-күш көрсеткіштері)	$1,5 \pm 0,8$
2	Психомоторлық көрсеткіштердің жоғары деңгейі (күрделі және қарапайым қозғалтқыш реакциясы)	$1,9 \pm 1,1$
3	Соққылар мен қозғалыс техникасын игерудің жоғары деңгейі	$2,3 \pm 1,5$
4	Зейіннің жоғары деңгейі және жекпе жектің барысы мен қарсыластың әрекеттері туралы ақпаратты талдау мүмкіндігі	$3,1 \pm 1,2$

Ескерту: M – орташа арифметикалық, m – орташа арифметикалық қате, N- респонденттер саны.

Аталған жұмыс гипотезасын тексеру үшін біз педагогикалық эксперимент жүргіздік, оған 12 жастан 17 жасқа дейінгі 32 жас таэквондист қатысты. Барлық спортшылар 4 топқа бөлінді: 2 эксперименттік және 2 Бақылау. Бірінші эксперименттік топ (ЭГ-1) 9 адамнан, 12-14 жас аралығындағы ұлдар мен қыздардан тұрды, бақылау тобы (КГ– 1) сол жастағы спортшылардан құрылды. Екі топтағы техникалық біліктілік деңгейі орта есеппен екінші гипке (қызыл белбеу) тең болды, екі топтағы спорттық разряд орта есеппен ересек адамның II деңгейінен аспады. Екінші эксперименттік (ЭГ-2) және екінші бақылау (КГ-2) топтарында 15-17 жас аралығындағы 7 адамнан тұратын ұлдар мен қыздар болды. Техникалық

біліктілік деңгейі 1-ші дәрежеден төмен болмады (қара белбеу), спорттық біліктілік орта есеппен екі топта ересек санаттағы I деңгейден аспады.

Эксперименттің басында біз алдын-ала белгіленген тапсырма бойынша бірнеше жекпе-жек нұсқаларын анықтадық, олардың басты мақсаты мүмкіндігінше аз жіберіп алу және мүмкіндігінше көп ұпай жинау болды. Жекпе-жектер КР&Р электронды төрешілік жүйесі бойынша келесі формула бойынша өткізілді: 90 секундтан 3 раунд, 30 секунд үзіліс. Әрбір тапсырмада формула бойынша техникалық іс-қимылдар тиімділігінің коэффициенті (баллмен) есептелді:

$$КЭТД = ((\text{жинаған баллдар саны} / \text{барлығы соққылар саны}) - (\text{өткізілгендер Саны ұпайлар} / \text{шабуыл соққыларының саны барлығы})) * 100\%$$

№ 1 тапсырма. Бірінші нөмір (шабуыл): бір ерікті соққы, жақын немесе алыс аяқпен, ашық немесе жабық позициядан, денеге немесе басқа. Екінші нөмір (қарсы шабуыл): көкірекшенің немесе бастың ашық бөлігіне, соққыдан бұрын немесе кейін ерікті соққы.

№ 2 тапсырма. Бірінші нөмір (шабуыл): бір жалған соққы, жақын немесе алыс аяқпен, ашық немесе жабық позициядан, денеге немесе басқа. Екінші нөмір (қарсы шабуыл): көкірекшенің немесе бастың ашық бөлігіне, соққыдан бұрын немесе кейін ерікті соққы. Бірінші нөмір (шабуыл): жилеттің немесе бастың ашық бөлігіне қарсы шабуылға қарсы соққы.

№ 3 тапсырма. Бірінші нөмір (арандату): арандатушылық қозғалыстар (жақындау, кеудешенің бір бөлігін ашумен өкпе). Екінші нөмір (шабуыл): көкірекшенің немесе бастың ашық бөлігіне ерікті соққы. Бірінші нөмір (қарсы шабуыл): көкірекшенің немесе бастың ашық бөлігіне шабуылға қарсы соққы.

№ 4 тапсырма. Еркін жекпе-жек.

Педагогикалық экспериментті бастамас бұрын біз бақылау матчтарын өткіздік. Жекпе-жектердегі жұптар гендерлік айырмашылықтарды, салмақ дәрежесін, техникалық және спорттық біліктілікті ескере отырып таңдалды. Бірінші жекпе-жекті спортшылардың бірі бірінші нөмірдің тапсырмасы бойынша, екіншісі екінші нөмірдің тапсырмасы бойынша өткізді, 15 минуттық үзілістен кейін екі спортшы да тапсырмаларды ауыстырды. Алынған нәтижелер 3-кестеде келтірілген.

Эксперименттің басында жүргізілген тестілеу барлық тапсырмалар бойынша қолданылатын техникалық іс-қимылдардың тиімділік көрсеткіштерінде сенімді айырмашылықтардың жоқтығын көрсетті. Бірінші тапсырмада 12-14 жас аралығындағы эксперименттік топтың өкілдері техникалық іс - қимылдардың тиімділік коэффициентін (КЭТД) $36,3 \pm 3,7$ балл көрсетті, бақылау тобы спортшыларының көрсеткіші $34,5 \pm 3,6$ баллдан сәл төмен болды. Екінші тапсырмада бақылау тобының көрсеткіштері сәл жоғары болды - $32,5 \pm 3,6$ балл, эксперименттік топта бұл көрсеткіш $31,8 \pm 3,3$ баллға тең болды. Үшінші тапсырмада бақылау тобының көрсеткіштері де сәл жоғары болды - $23,5 \pm 2,7$ балл, ЭГ-1-дегі КЭТД мәні $22,7 \pm 2,8$ баллға тең болды. Төртінші тапсырмада Catd КГ-1 - $35,5 \pm 4,3$ баллдан жоғары болды, эксперименттік топтың нәтижесі $34,2 \pm 4,1$ балл болды. 95% жағдайда барлық тапсырмалар бойынша айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан дұрыс емес.

Кесте 2. Экспериментке дейінгі техникалық әрекеттердің тиімділік коэффициенті (ұпайлар)

№ тапсырма	ЭГ-1 (12–14 жас), n = 9	КГ-1 (12–14 жас), n = 9	ткрит.	А
1	36,3±3,7	34,5±3,6	0,4	>0,05
2	31,8±3,3	32,5±3,2	0,9	>0,05
3	22,7±2,8	23,5±2,7	0,3	>0,05
4	34,2±4,1	35,5±4,3	0,8	>0,05
№ тапсырма	ЭГ-2 (15–17 жас), n = 7	КГ-2 (15–17 жас), n = 7	ткрит.	А
1	38,2±2,7	37,3±2,4	0,5	>0,05
2	32,3±2,8	33,2±2,9	0,8	>0,05
3	25,3±3,1	26,2±3,3	0,4	>0,05
4	39,7±3,9	38,7±4,2	0,7	>0,05

Болашақта педагогикалық эксперимент жүргізілді, онда эксперименттік топ екі ай бойы шартты және еркін жекпе-жектерде зейін мен ойлауға қосымша тапсырмаларды қолданды (жаттықтырушы деп аталатын сандарды қосу, сөздердің реттілігін есте сақтау және т.б.). Бақылау тобы эксперимент барысында қосымша тапсырмаларды пайдаланбады.

Эксперимент аяқталғаннан кейін біз қайта тестілеуден өттік. Алынған нәтижелер 3-кестеде келтірілген.

Кесте 3. Эксперимент нәтижелері бойынша техникалық іс-қимылдар тиімділігінің коэффициенті (баллдар)

№ тапсырма	ЭГ-1 (12–14 жас), n = 9	КГ-1 (12–14 жас), n = 9	ткрит.	А
1	49,1±1,8	38,6±1,7	2,4	<0,05
2	43,2±1,1	37,3±1,8	2,9	<0,05
3	31,1±1,3	26,7±1,6	3,3	<0,05
4	48,2±1,2	41,1±1,2	2,8	<0,05

3 кесте жалғасы

№ тапсырма	ЭГ-2 (15–17 жас), n = 7	КГ-2 (15–17 жас), n = 7	ткрит.	А
1	50,4±1,1	41,7±1,7	2,5	<0,05
2	43,9±1,9	37,8±1,3	2,8	<0,05

3	34,6±1,7	29,6±1,4	3,4	<0,05
4	53,1±1,3	44,1±1,9	2,7	<0,05

Қорытынды. Жүргізілген зерттеулер жекпе-жек барысында зейін көлемін арттыруға бағытталған қолданылатын әдістің тиімділігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Педагогикалық эксперимент жаттығуларға зейін мен ойлауға қосымша жүктемені қосу арқылы техникалық әрекеттердің тиімділік коэффициентін арттыру туралы гипотезаны растауға мүмкіндік берді.

Әдебиеттер тізімі

1. Абиев З. А. Таэквондистердің функционалдық және қозғалыс дайындығы және оның жаттығу кезеңіндегі құрылымы / З. А. Абиев, А. В. Евтух, Н. Н. Кленин // университеттің ғылыми жазбалары. П. Ф. Лесгафта. – 2014. – № 6 (112). - 7-11 б.
2. Демченко В. Я. таэквондодағы тактикалық-техникалық құрылымдарда маневр жасау әдістерін оқыту: дис. ... канд. пед. ғылымдар. – М., 2007. – 125 б.
3. Бойченко С.Д. алғашқы спорттық мамандандыру кезеңінде жекпе-жекте мамандандырылған дайындықтың теориялық және әдістемелік негіздері: реферат. дис. ... доктор пед. ғылымдар. - Минск, 1993. - 46 б.
4. Вандышев С.В. спорттық дайындықтың бастапқы кезеңінде жас таэквондистерді іріктеудің мазмұны: дис. ... канд. пед. ғылымдар. - Волгоград, 2016. – 141 б.

ӘОЖ 796. 015.1

ӘРТҮРЛІ БІЛІКТІЛІКТЕГІ ЖАС ТАЭКВОНДИСТЕРДІҢ СПОРТТЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫН БАҒАЛАУ

Есмұханбетұлы Ербұлан

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: yesmukhanbetuly@bk.ru

Мақалада жас таэквондистердің бәсекелестік жағдайына дайындығын бағалау мәселесі қарастырылады. Авторлық аттестаттау әдістемесінің түрлі-түсті белбеулерге әсерін зерттеу нәтижелері бәсекелестік қызметке дайындықты бағалау құралы ретінде ұсынылған. Жас таэквондистердің спорттық дайындығын бағалаудың әзірленген әдістемесі техникалық, тактикалық және психологиялық дайындықтағы нақты қателіктерді есептеуге негізделген, бұл бәсекеге қабілеттілікке дайындықты объективті түрде бағалауға мүмкіндік береді. Әр біліктілік деңгейі үшін спорттық дайындық бөлімдерінің арнайы әзірленген формуласы мен маңыздылық коэффициенттерін қолдана отырып, қорытынды баға сараланады. Жас таэквондистердің спорттық дайындығын бағалаудың эксперименттік әдістемесі бәсекеге қабілетті және жиі қолданылатын техникалық іс-қимылдардың элементтерін қамтиды және болашақта техникалық-тактикалық

арсеналды тиімді жүзеге асыруға және бәсекеге қабілетті жекпе-жекте үлкен Функционалды және психологиялық дайындықты көрсетуге мүмкіндік береді.

Таэквондодағы спорттық жетістіктердің қазіргі деңгейі спортшылардың көп жылдық дайындығын мақсатты ұйымдастыруды, барған сайын тиімді ұйымдастырушылық формаларды, оқу-жаттығу жұмыстарының құралдары мен әдістерін іздеуді, сондай-ақ жаттықтырушы мен спортшы арасындағы кері байланысты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін басқару құралы ретінде дайындықты бақылауды талап етеді. Жас таэквондистердің спорттық дайындық жүйесіндегі бақылау мен бағалау ерекшеліктерін зерттеу өте маңызды, өйткені дәл осы жаста спорттық шеберліктің негізі қаланып, негізгі қозғалыс қабілеттері қалыптасады [6, 7, 8].

Ғылыми материалдарды талдау бүгінгі таңда жас таэквондистердің спорттық жаттығу жүйесіне қатысты көптеген зерттеулер бар екенін анықтады, бірақ спорттық дайындықты бағалау мәселелеріне тиісті көңіл бөлінбеді [3, 4, 5].

Іс жүзінде таэквондодағы бақылау мен бағалаудың негізгі құралы тестілік нормативтер болып табылады, бірақ бүгінгі күні олардың ғылыми және метрологиялық негіздемесі жоқ. Сонымен қатар, БЖСМ дайындық бағдарламаларында бар бақылаудың мазмұны, біздің ойымызша, бәсекелестік қызметтің қажеттіліктерін көрсетпейді, тек физикалық қасиеттерді бағалауға, негізгі техникалық әрекеттерді дұрыс орындауға бағытталған. Спарринг техникасының элементтерін бақылау "жарыстарға қатысу"; "әр түрлі қашықтықтағы бо тактикасы" сияқты жалпы тіркестермен белгіленеді; "спорттық разрядты орындау". Бұл жағдайда бағалау процесінің нәтижесі не болатынын анықтау қиын, өйткені бастапқыда спортшының нақты не және қанша орындау керектігі белгісіз. Жоғарыда айтылғандар жас таэквондистердің спорттық дайындығын бағалау саласындағы проблеманың бар-жоғын анықтауға және оның шешімін іздеуге кірісуге мүмкіндік береді [1, 2, 3].

- Әдістеме

11-14 жастағы таэквондистердің спорттық жекпе-жектерін талдау, сондай-ақ жетекші мамандардың сауалнамалық сауалнамасы қазіргі мәселені шешудің кейбір жолдарын анықтауға мүмкіндік берді. Біз спорттық дайындықты бағалау сараланған түрде жүргізілуі керек деп есептейміз. Бұл әдістің мәні келесідей: бағдарламаның әр бөлімі бес балдық шкала бойынша бағаланады және жас таэквондистің әр түрлі біліктілігі үшін нормативтің маңыздылығына байланысты жоғарылайтын немесе төмендейтін маңыздылық коэффициентіне көбейтіледі. Аттестаттау нәтижесі формула бойынша есептеледі.

$$(PK1 \times 1) (+ \times PK22) (+ \times PK3 3) + \dots ,$$

$$P_{\text{общ}} = \frac{\quad}{\sum K}$$

мұндағы: R жалпы-аттестаттаудың жалпы нәтижесі; R1,2,3 ат – аттестаттаудың әрбір бөлімі үшін бағалау; K1,2, 3... – аттестаттаудың әрбір бөліміндегі коэффициент; $\sum K$ – коэффициенттер сомасы.

Мысал: тікелей соққы төрт баллға бағаланды бұл балл 3 мәні бар коэффициентке көбейтілді; спарринг техникасы үш баллға бағаланды және 2 коэффициентке көбейтілді; жалпы дене шынықтыру бес баллға бағаланды және 4

коэффициентке көбейтілді. Нәтижесінде біз аламыз: $(4 \times 3) + (3 \times 2) + (5 \times 4) = 38 / (3 + 2 + 4) = 9 = 4,2$ балдардың коэффициентке көбейтілген қосындысы 38-ге тең, коэффициенттердің қосындысы (әр жақшадағы екінші мән) 9-ға тең, Біз 38-ді 9-ға бөлеміз нәтиже 4.2. Жалпы нәтиже бес балдық шкаламен салыстырылады, сәйкесінше спортшы алған нәтиже (4,2) салыстырмалы түрде нашар емес және техникалық біліктілікті арттыру үшін жеткілікті деп айтуға болады.

Осы әдісті қолдана отырып, біріншіден: бәсекеге қабілеттілікке дайындықты объективті түрде бағалау мүмкіндігі бар; екіншіден, маңыздылық коэффициентін қолдана отырып, спортшы үшін осы кезеңде қажет болатын дайындық бағдарламасының бөлімін бөлуге болады.

Жас таэквондистердің белгілі бір жасы мен біліктілік деңгейі үшін спорттық дайындық бөлімдерінің маңыздылығы тақырыбында жетекші жаттықтырушылардан сауалнама жүргізу Әрбір техникалық біліктілік үшін аттестаттау бөлімдерінің маңыздылық коэффициенттерінің кестесін әзірлеуге мүмкіндік берді (1-кесте).

Кесте 1. Аттестаттау бағдарламасы бөлімдерінің маңыздылық коэффициенттері

Аттестаттау бағдарламасының бөлімдері	Техникалық біліктілік (ГПП) / тағайындау үшін ұсынылатын жас									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
	10-11 жас			11-12 жас		12-13 жас		13-14 жас		14 жастан жоғары
Техникалық дайындық	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тактикалық дайындық	1	1	2	2	3	4	5	6	7	8
Жалпы дене шынықтыру	10	10	10	8	8	8	8	6	6	6
Арнайы дене шынықтыру	2	2	2	4	4	4	6	6	8	8
Теориялық дайындық	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Психологиялық дайындық	3	3	5	5	5	7	7	9	9	10

Осы кестені және жоғарыда келтірілген формуланы қолдана отырып, біз спортшы аттестаттау бағдарламасының әр бөлімі үшін әр түрлі ұпай алатын жағдайды модельдедік, нәтиже бес ұпайдан аспады. Келесі кезеңде біз коэффициенттердің мәндері дайындықтың әр кезеңі үшін бағдарлама бөлімінің маңыздылығын қанша көрсететінін тексердік. Аттестаттаудың барлық бөлімдері үшін 2 балл және ҚҚҚ үшін 5 балл қойып, біз мынадай бағалар алдық: 4 балл – 10÷9

гоп; 3 балл – 8÷5 гоп; 2 балл – 4÷1 гоп. Алынған нәтижелер әр дайындық деңгейі үшін бағдарламаның бөлім коэффициентінің маңыздылығын дәлелдейді. Техникалық, тактикалық, арнайы физикалық, теориялық және психологиялық дайындықтың төмен бағасына қарамастан, бастапқы кезеңде спортшы нәтижесінде нашар балл алмайтынын көреміз, бірақ жоғары деңгейде бағдарламаның FPP бойынша бөлім коэффициенті жоғары баға алуға мүмкіндік бермейді және бұл жағдайда спортшы біліктілігін арттырмайды.

ЭКСПЕРИМЕНТТІК БӨЛІМ

Әзірленген Әдістеменің тиімділігін тексеру мақсатында 2012 жылы педагогикалық эксперимент жүргізілді. Экспериментке бес біліктілік тобына бөлінген жас таэквондистер қатысты. Оның негізгі міндеті жас таэквондистердің дайындығын бағалаудың эксперименттік әдісінің қазіргі кездегі әдісінен артықшылығын тексеру болды.

Дайындық кезеңінің басында 2012 жылғы қаңтарда әр топта біліктілік деңгейін арттыруға аттестаттау өткізілді. Айырмашылықтар қорытынды балды бағалау және есептеу тәсілінде болды. Бақылау тобында емтихан алушы өзінің субъективті көзқарасына назар аудара отырып, әрбір техникалық әрекет үшін бес балдық шкала бойынша баға қойды. Эксперименттік топта емтихан алушыға сертификаттаудың әр бөлімінде техникалық әрекеттерді орындау кезінде нақты қателіктерді көрсету ұсынылды. Бірінші жағдайда балдарды есептеу аттестаттаудың барлық бағаларының орташа арифметикалық негізінде анықталды, екіншісінде қорытынды баға біз тіркеген әдіспен есептелді.

Эксперименттік топтарды аттестаттаудың қорытынды нәтижелері орта есеппен 1 баллға төмен болды. Спорттық дайындық тұрғысынан топтардың біртектілігін ескере отырып, аттестаттаудағы барлық эксперименттік топтардағы төмен балл эксперименттік бағалау әдісі дәлірек екенін көрсетеді. Бұл жағдайда біліктілік деңгейін жоғарылату қиынға соғады, өйткені емтихан алушыға баға қоюға мүмкіндік берілмейді, бірақ техникалық әрекеттерді орындау кезінде қателіктер көрсетілуі керек. Жоғарыда айтылғандар бізге бағалаудың жаңа әдістемесінің артықшылықтарының бірін – аттестаттау процесінің субъективтілігін төмендетуді айқын көрсетеді. Эксперименттік Әдістеменің екінші маңызды артықшылығы - емтиханнан кейін емтихан тапсырылғанына немесе өтпегеніне қарамастан, оған аттестаттау парағы беріледі, онда ол әрбір техникалық әрекет бойынша барлық қателіктерді көреді. Бұл қателіктер парағының Пайдасы өз қателіктерін үнемі көре алатын және жаттығу процесінде оларды түзете алатын студент үшін де, тәлімгерлерінің барлық емтихан парақтары негізінде дайындық процесін реттей алатын жаттықтырушы үшін де айқын.

Нәтижелер және оларды талқылау: 2012 жылдың желтоқсанында, 2013 жылдың ақпан және наурыз айларында Волгоград облысының біріншіліктері өткізілді. Жарыстарға қатысушыларды бөлу олардың біліктілік деңгейі негізінде жүргізілді, осылайша 1-ші және 2-ші топтардың өкілдері өзара бәсекеге түсе алды. Бұған қоса, жарысқа жасы мен сабақ өтілі бірдей бірақ экспериментке қатыспаған жас таэквондистер қатысты. 3-ші, 4-ші және 5-ші топтардың өкілдері сол жастағы және сабақ өтілі бар таэквондистермен жекпе-жек өткізді. Орташа алғанда,

эксперименттің әрбір қатысушысы барлық үш жарыста 8 ± 2 жекпе-жек өткізді. Зерттеу нәтижелері кестеде келтірілген.

Кесте 2. Әртүрлі жарыстардағы эксперименттік және бақылау топтары өкілдерінің жеңістер саны

Топ №	Барлығы жекпе-жек	Жеңістер	ткрит	А
ЭГ 1	$8,2 \pm 1,8$	$6,2 \pm 1,4$	2,2	<0,05
КГ 1	$8,4 \pm 1,6$	$5,4 \pm 1,2$		
ЭГ 2	$9,1 \pm 0,9$	$7,4 \pm 1,3$	2,8	<0,05
КГ 2	$9,3 \pm 0,7$	$6,2 \pm 1,5$		
ЭГ 3	$9,4 \pm 0,6$	$7,5 \pm 1,8$	2,8	<0,05
КГ 3	$9,5 \pm 0,5$	$6,1 \pm 1,6$		
ЭГ 4	$9,3 \pm 0,7$	$7,1 \pm 1,2$	2,1	<0,05
КГ 4	$9,2 \pm 0,8$	$6,1 \pm 1,4$		
ЭГ 5	$9,4 \pm 0,6$	$7,8 \pm 1,1$	2,4	<0,05
КГ 5	$9,5 \pm 0,5$	$6,5 \pm 1,2$		

2-кестеде келтірілген зерттеу нәтижелері бізді эксперименттік топтың барлық біліктілік деңгейлеріндегі бақылаудан артықшылығына сендіреді. Эксперименттік топтардағы жеңістердің орташа саны бақылау нәтижесінен 2,1 жекпе-жекке асып түсті.

Эксперименттік топтардың жоғары көрсеткіштері, көп жағдайда, зерттеу барысында бізді бағалаудың жаңа әдістемесінің бәсекелестік көрсеткіштеріне оң әсерінің жоғары деңгейіне сендіреді.

Қорытындылар

Жас таэквондистердің спорттық дайындығын бағалаудың әзірленген әдістемесі техникалық, тактикалық және психологиялық дайындықтағы нақты қателіктерді есептеуге негізделген, бұл бәсекеге қабілеттілікке дайындықты объективті түрде бағалауға мүмкіндік береді. Жаңа әдіс бақылау тобымен салыстырғанда эксперименттік топтың спорттық дайындығының барлық дерлік көрсеткіштерінде маңызды өзгерістерге қол жеткізуге мүмкіндік береді ($p < 0,05$). Эксперименттік топтың таэквондистері техникалық-тактикалық арсеналды тиімді жүзеге асыратыны және бақылау тобының спортшыларына қарағанда бәсекеге қабілетті жекпе-жектерде үлкен функционалдық және психологиялық дайындықты көрсететіні анықталды.

Әдебиеттер тізімі

1. Джалилов, С.А. Самбистердің бастаушы балуандарының бәсекелестік қызмет жағдайындағы техникалық-тактикалық дайындығының көрсеткіштері / С.А. Джалилов // Университеттің ғылыми жазбалары. П. Ф. Лесгафта. – 2010. – № 4 (62). – 27-29 ББ.

2. Лазорка, А. В. 14-15 жас аралығындағы жас балуандардың жылдамдық-күштік мүмкіндіктері / А. В. Лазорка // Университеттің ғылымдары. П. Ф. Лесгафта. – 2010. – № 2 (60). – Б.8284.

3. Мавлеткулова, А. С. Таэквондистовиюноштың арнайы физикалық қасиеттерін дамыту: реферат. дис. ... канд. пед. ғылымдар: 13.00.04 / Мавлеткулова Айгүл Сәбитқызы. - Санкт-Петербург., 2007. – 25 б.

4. Жас спортшылардағы төзімділіктің даму көрсеткіштерін бағалау әдістемесіндегі заманауи бағыттар / Д. В. Персохов // Университет ғылымдары. П.Ф. Лесгафта. – 2009. – № 6 (52). - Б. 55-58.

5. Симаков, А.М. Ашық ойындардағы бәсекелестік қызметті модельдеу негізінде жас таэквондистердің интегралды дайындығын қалыптастыру / А.М.Симаков // Университеттің ғылыми жазбалары. П. Ф. Лесгафта. – 2010. – № 5 (63). – 98-101 ББ.

6. Тарақанов, Б.И. Балуандарды даярлауды басқарудың педагогикалық негіздері : монография / Б. И. Тарақанов ; С.-Петербург. акад. дене шынықтыру П.Ф. Лесгафта. - Санкт-Петербург. : [б. и.], 2000. – 162 б.

7. Чин, Д. Таэквондистердің психологиялық қасиеттерін ескере отырып, олардың жеке дайындығын оңтайландыру : реферат. дис. ... канд. пед. ғылымдар / Чин Д.; с. - Санкт-Петербург. акад. дене шынықтыру П. Ф. Лесгафта. - Санкт-Петербург., 1994. – 24 б.

8. Эпов, О.Г. Таэквондодағы тактикалық-техникалық іс-қимылдар мен тактикалық-техникалық құрылымдарды зерттеудің кейбір аспектілері / О. Г. Эпов // Университеттің ғылыми жазбалары. П. Ф. Лесгафта. – 2009. – № 3 (49). – 89-92 ББ.

ӘОЖ 51:37.01

МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДА ШЕКТЕРДІ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Абишева А., Қарасаева А.Ғ., Бақыт Ш.

Ғылыми жетекші: Мадияров М.Н.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

madiyarov_mur@mail.ru

Қазақстанда білім беру жүйесіндегі бетбұрыс жас ұрпақтың әрқайсысының жеке тұлға ретінде қалыптасуында маңызды мәселелерді шешудің түрлі жолдарын қарастыруды көздейді. Өйткені әр жас өркеннің азамат болып қалыптасуын қамтамасыз ететін қоғамдағы негізгі, әрі жауапты сала ол – білім беру жүйесі.

Жалпы математиканы оқытудың басты мақсаты- математикалық білімді кеңейту мен тереңдету, пәнге деген қызығушылығын арттыру, олардың математикалық қабілеттерін, ой-өрісін қалыптастыру және дамыту. Оқушылар мен студенттердің математикалық сауаттылығын арттыру – олардың алған білімінің тиянақты болуын қамтамасыз ету. Сондықтан студенттердің математикаға дайындығын жан-жақты жетілдіру – қазіргі аса маңызды міндеттердің бірі.

Соңғы жылдары Ұлттық Бірыңғый Тестілеу сұрақтарында, кез келген олимпиада тапсырмаларында шекке байланысты есептер жиі кездеседі.

Мектептегі математика курсына да, оқулықтарда шекке байланысты мазмұнды есептер кездеседі, олар барлық тарауларды қамтиды, алайда бұл материалдарды оқып-үйренуге жеткілікті көңіл бөлінбей келеді. Шекті оқытудың бірнеше нұсқасы белгілі. Дәстүрлі анықтамадан бастап, атаудың өзін оқулықтан алғанға дейін жұмыс жүреді.

Алдымен, «неліктен шек анықтамасын қатаң түрде енгізу орындалмады?» деген сұраққа жауап береміз.

Біріншіден, бір математиканың тарихында шек ұғымын қалыптастыру ұзақ, әрі қиын жолдан өтті, 19 ғасырдың басында Огюст Коши ұсынған формальды анықтаманы енгізгенге дейін көрнекі интуитивтік деңгейде шекті пайдаланған.

Бұл кездейсоқ оқиға емес. Себебі кәдімгі « $\varepsilon - \delta$ » анықтамасында b саны $y=f(x)$ функциясының $x \rightarrow 0$ дағы шегі болатыны ішкі қарама қайшылықта болады. Теңдеудің статистикалық тілінде динамикалық ахуал сипат алады - шек мәніне жуықтау үрдісі. Бұл құбылысты оқушыларды қойып, математиктердің өздері көпке дейін ұға алмады.

Екіншіден, математикалық ғылымдардың (күрделірек) анықтамасының күрделірек деңгейін анықтауды ескеруіміз керек. Ондай тәсілдердің бірін анықтамадағы кванторларға байланысты. Мысалы, функцияның жұптылығының анықтамасы – «бір кванторлар»: кез-келген $x \in D(F)$ үшін мына теңдік орынды $F(-x) = f(x)$. Анықтамада, бір ғана жалпылық кванторы \forall -«кез-келген» функцияның жоғарғы жағынан шектелу ұғымы екі кванторлы кез-келген $x \in D(F)$ үшін M саны бар болып мына теңдік орындалады $F(X) < M$.

Бұл анықтамада екі квантор кездеседі: бар болу кванторы \exists , квантор жалпылық \forall .

Бір кванторлы анықтаманы орташа оқушы меңгереді. Екі кванторлы анықтамалар (шектелгендік, экстремум, функцияның ең үлкен және ең кіші мәндері, функцияның периодтылығы) оқушының ақыл ой күшін жұмсауын, ал мұғалімнің асықпай ойластырылған әрекетіне байланысты болады. Жалпы білім беретін мектепте одан жоғары секіруге мүмкіндік жоқ. Формальды « $\varepsilon - \delta$ » анықтамасы шек анықтамасы 3 кванторлы ($\forall \zeta > 0, \exists b > 0, \forall x : |x - a| < \delta \Rightarrow |f(x) - b| < \varepsilon$), яғни бұл анықтаманың күрделірек деңгейі үшінші деуге болады. Модуль мен теңсіздік таңбалары одан сайын қиындата түседі. Дегенмен, оқушының жас ерекшелігімен математикалық мәдениетінің жеткіліксіз үш кванторлы шек анықтамасын игеруге мүмкіндік бермейтіні түсінікті. Кейде типті бірінші курс студенттерінің өзі де игермейді. Ендеше қатаң үлгіден – формальды анықтамадан бас тартып, жұмсақ үлгіде – шек туралы интуитивті анықтамалы пайымдалған жөн.

Математикалық талдау бастамаларында 3 түрлі шек кездеседі:

- сан тізбегінің шегі.
- шексіздіктегі функцияның шегі.
- функцияның нүктедегі шегі.

Шексіздіктегі функцияның шегі мектепте соңғы кезде қарастырылмады деседе болады, нүктедегі шегі туралы үстірт айтылады.

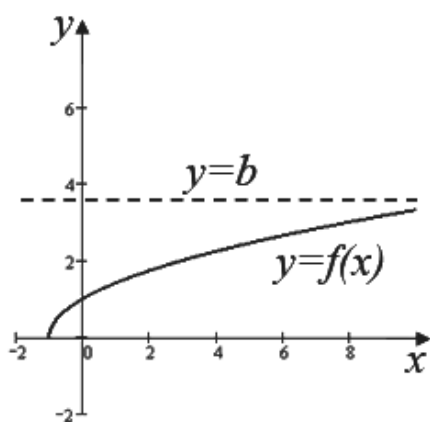
Мордковичтің ойынша, тізбектің шегінен кейін шексіздіктегі функцияның шегінен бастаған жөн. Бұл жерде дидактикалық жағынан ойластыру керек:

- өмір мен байланыста қарастыру;
- бұрынғы, тәжірибемен байланысты алуымыз қажет.

Функцияның нүктедегі шегінің дидактикалық астарын болмағандықтан шексіздіктегі функцияның шегі ыңғайлы, мысалы қайнаған шәугімдегі судың сууы барысында бөлме температурасына жақындауы шексіздіктегі функцияның шегінің көмегімен үлгілеуге болады.

Оқушыларға көлденең асимптота ұғымы таныс, ал функцияның графигінің асимптотасы – шексіздіктегі функцияның шегінің геометриялық түсініктемесі.

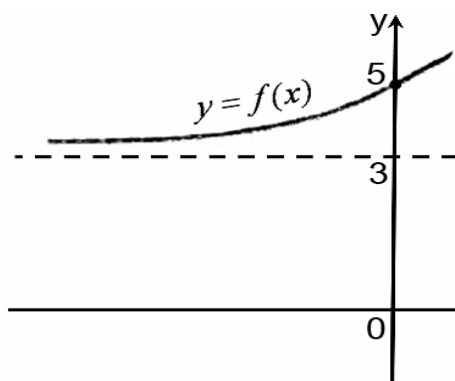
Шексіздіктегі функцияның шегі

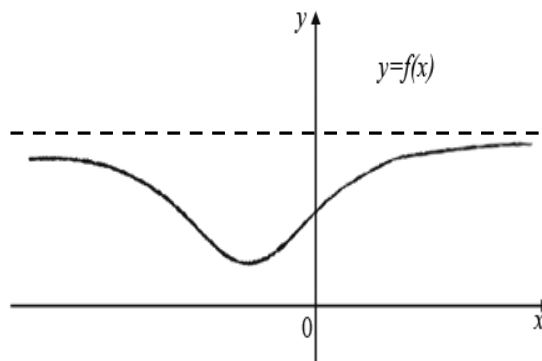
1-сурет

$y = f(x)$ функциясының графигі берілсін (1-сурет) Бұл геометриялық үлгіні сөзбен сипаттауға болады. $y = b$ көлденең асимптотасы. Алайда математиктер әр түрлі ахуалдарды сипаттауда аналитикалық үлгіні таңдап алады. Сонымен жұмыс ыңғайлайды деп ойлайды. Жаңа ахуалдың аналитикалық үлгісі жаңа термин мен белгіні талап етеді. Сонымен 3-суреттегі геометриялық үлгіні былай сипаттайды.

$\lim_{x \rightarrow +\infty} f(x) = B$ Яғни жаңа белгілеу енгізді және $x \rightarrow -\infty$ функцияның шегі термині жаңарады.

2 - сурет

3 - сурет

2-суреттегі геометриялық үлгіні сипаттау мына мына белгілеуді ойлап тапты.
 $\lim_{x \rightarrow -\infty} f(x) = b$ және термин $x \rightarrow -\infty$ функцияның шегі деп аталады.

3-суреттегі геометриялық үлгіні сипаттау үшін мына белгілеуді ойлап тапты.
 $\lim_{x \rightarrow +\infty} f(x) = B$ және термин $x \rightarrow \infty$ функцияның шегі деп аталады.

Мұғалім оқушыларды $\lim_{x \rightarrow \infty} f(x) = b$ жазуынан геометриялық түсініктемесін бере алуға жұмылдыруы керек. Яғни $f(x)$ -тің көлденең асимптоталық үлгісіне қолдануы тиіс.

Мысалы, $y = \frac{1}{x}$ гиперболасы үшін ОХ екі асимптота болады. $x \neq 0, y = 0$,

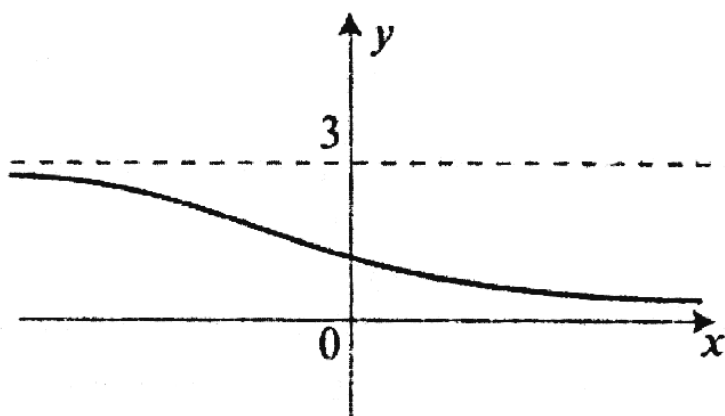
яғни

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1}{x} = 0$$

Кейіннен $y = e^x$ танысқан соң, ОХ ОУ осінің сол жағына ұмтылу үрдісін белгілейді. $\lim_{x \rightarrow -\infty} e^x = 0$.

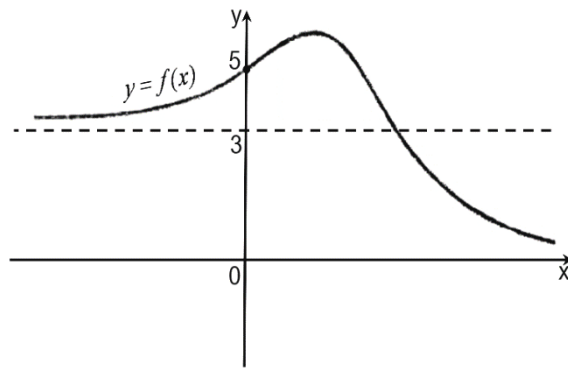
Оқушылардың берілген қасиеттеріне қарай функция графигін құрастыра алуы аса маңызды. $y = f(x)$ мысалы, $\lim_{x \rightarrow +\infty} f(x) = 3, \lim_{x \rightarrow -\infty} f(x) = 0$

Берілген функциялар үзіліссіз бүкіл сан өсінде кемиді деп аламыз.

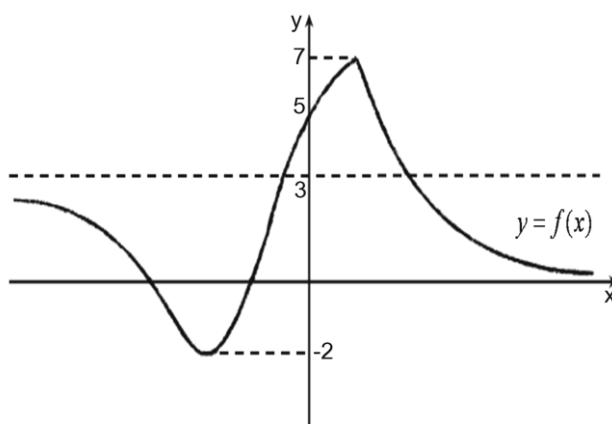
4 - сурет

Тапсырманы қиындатамыз. $y = f(x)$ функциясы үзіліссіз және $\lim_{x \rightarrow -\infty} f(x) = -3, \lim_{x \rightarrow +\infty} f(x) = 0, f(0) = 5$ болсын.

5 - сурет

Алдымен есеп шартына $E(f) = [-2, 7]$ шартын қосамыз. 6 - сурет

6 - сурет

Шексіздіктегі шекті есептеуге келетін болсақ, оқушыларға 3 деректі баяндау жеткілікті:

1) $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1}{x} = 0$

2) тұрақты функцияның шегі константаға тең.

3) шекті есептеу теоремалары

Шектерді есептеу техникасын екі көпмүшеліктің қатынасының шегі $x \rightarrow \infty$ есептеуге жеткізуге болады.

Жалпы кез-келген күрделі тақырып біртіндеп оқтылуы тиіс. Алғашында көрнекі – интуитивтік деңгейде, сонан соң сипаттау деңгейінде, соңында формальды деңгейде қарастырылады.

А.Г. Мордкович оқулығында функция және оның қасиеттері осылай берілген. Алайда шек ұғымын формальді деңгейде мектепте қарастырылмайды. Функцияның шексіздіктегі және нүктедегі шектерінің оның анықтамалары көрнекі – интуитивтік деңгейде қалады. Функцияның үзілісздігі ұғымын А.Г. Морковичтің "Алгебра 7" оқулығында көрнекі – интуитивтік деңгейде, ал 10 - сынып курсына формальді деңгейінде қарастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Берман Г.Н. Математикалық талдаудың есептер жинағы / Г.Н. Берман. Физика-математика оқулықтарының бас редакциясы, 1983 ж.
2. Бияров Т.Н. Элементар математика есептерінің жинағы / Т.Н. Бияров., М.М. Молдабеков- Алматы.: Кітап, 1992 жыл. – 348 бет.
3. Буловацкий М.П. Как разнообразить виды задач. Математика в школе / М.П. Буловацкий - Москва.: Педагогика. №5, 1988 год. – 6-10 стр.
4. Ибрашев Х.И. Математикалық анализ курсы / Х.И. Ибрашев, Ш Тергекулов - Ана тілі баспасы, 1970 ж.
5. Караева Ж.А. Теоретические основы развития школьного образования в Казахстане / под. ред. Ж.А. Караева, М.Ж. Жадриной, Г.З. Байжасаровой, - Алматы.: Республиканский издательский кабинет Казахской академии образования имени Ы.Алтынсарина, 1999 год. – 216 стр.

ӘОЖ 37.013.2

МЕКТЕП-ИНТЕРНАТ ЖАҒДАЙЫНДА ТӘРБИЕ ҮРДІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫ

Әлімханқызы Индира

Ғылыми жетекші: Игибаева А.Қ., п.ғ.д., профессор

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: indira.alimkhan@mail.ru

Мақалада мектеп-интернат жағдайында тәрбие жұмысы мазмұны, әдістемесі мен технологиясы, тәрбие үрдісі тиімділігін арттырудың педагогикалық жағдайлары, тәрбие іс-шаралары жайлы айтылады.

Түйін сөздер: мектеп-интернат, педагогикалық жағдайлар, тәрбие жүйесі, тәрбиеші, тәрбиеленуші, тәрбие үрдісі.

«Мектеп-интернат» педагогикалық сөздікке сәйкес «балалар оқитын және өмір сүретін мектеп ретінде деп» анықталады. Педагогикалық зерттеулерді талдау мектеп-интернат жағдайында балаларды тәрбиелеу проблемасына ғалымдардың қызығушылығының артып келе жатқанын көрсетеді. Интернат мекемесі бала үшін қалыпты өмір жағдайларын қамтамасыз етуге, оның дамуына, әлеуметтенуіне, тәрбиесіне және оқуына ықпал етуге бағытталған.

Педагогикада жағдайларды көбінесе педагогикалық жүйе қызметінің тиімді өтуіне әсер етуші факторлар, жағдайлар, шаралар кешені деп түсіндіреді. А.С.Белкин, Л.П.Качалова, Е.В.Коротаева, Л.М.Яковлева педагогикалық жағдайды бір істің сәтті өтуіне ықпал ететін, педагогикалық қолайлы орта, оқу-танымдық іс-әрекетте оқушылардың дамуын қамтамасыз ететін оқу-тәрбие процесіндегі шаралар кешені ретінде қарастырады. Педагогикалық жағдайды Н.М. Борытко педагогикалық процестің жүруіне айтарлықтай әсер ететін сыртқы жағдай немесе педагогтың белгілі бір нәтижеге бағытталған іс-әрекеті деп атап өтеді [5]. Педагогикалық жағдайлар ұйымдастырушылық, дидактикалық, әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық қызметтерден тұрады.

Мектеп-интернат жағдайында тәрбиенің басты міндеттері – жеке тұлғаны оқу-тәрбие үрдісінде жан-жақты қалыптастыру. Берілген теориялық білімді еңбекпен, өмірмен байланыстырып жүргізу, еңбек етуге тәрбиелеу, оқушыларды экономикалық, экологиялық біліммен қаруландыру, кәсіптік білім беру.

Тәрбиенің негізгі мақсаты – дені сау, саналы, парасатты, білімді, рухани адамгершілігі жетілген адамды тәрбиелеу. Мектеп-интернат тәрбие жұмысы мазмұны, әдістемесі мен технологиясы оның тәрбие жүйесімен анықталады.

Тәрбиелік жүйе – біртұтас жиынтық. Оның негізгі компоненттері: мақсат, мазмұн, әдіс-тәсілдері бір-бірімен тығыз байланыста болады.

Мектеп ұжымының басты міндеті – тәрбие жұмысының жүйесін қалыптастыру. Мектеп-интернатта тәрбиелік жүйе оқыту үрдісіндегі тәрбие, мектеп ұжымының қарым-қатынас стилі, моральдық-психологиялық ахуалы, сабақтан тыс әрекет, сыныптағы тәрбие жұмыстары, мектептен тыс тәрбие жұмысы, ата-аналармен қарым-қатынас, сыртқы ортамен, қоғамдастықпен жұмыс тәрізді бөліктерден тұрады. Тәрбиелік жүйе диагностикалық, оқу-танымдық, қоғамдық-пайдалы еңбек, эстетикалық, құндылық-бағдарлық, көркем-шығармашылық, спорттық-сауықтыру, түзеу, қарым-қатынас типі, ынтымақтастық, бірлескен шығармашылық, өзін-өзі басқару қызметтерінен тұрады. Интернаттық мекемелерде жұмыстың тиімділігі мен нәтижелілігі көп жағдайда мектеп режимінің қатаң сақталуынан, оқу-тәрбие процесінің оңтайлы ұйымдастырылуынан, мектептің материалдық-техникалық базасының жағдайынан, ата-аналармен, қоғаммен тығыз байланысынан анықталады. Мұнда тұлғаның әлеуметтенуіне, қабылетінің ашылуына, дарындылықты дамытуға, тұлғаның жағымды қасиеттерін қалыптастыруға, тәрбиесіне жағдай жасалынады. Оқушыларды күнделікті және жүйелі түрде бақылау олардың жеке ерекшеліктерін зерттеуге, әсіресе білімінде олқылықтары бар балаларға жеке бағытта жұмыс жасауға мүмкіндігі жоғары. Мекемеде үй тапсырмасын орындау, шаруашылық жұмыстары, балалардың бос уақытын ұйымдастыру, күнделікті тұрмыстық өмірі мен қызметі барлығына ортақ түрде атқарылады. Мектеп-интернатқа оқушыларды қабылдаған соң бірінші кезекте мектеп-интернат ережелерін меңгертіп, қарапайым тәртіп дағдыларын, түрлі жағдайларда дұрыс шешім қабылдау, қоғамдағы тәртіп ережелерін сақтау дағдыларын қалыптастыру керек. Қайталанатын жаттығу әдіс-тәсілдері арқылы оқушының мінез-құлқын жетілдіруге жұмыстар жасалынады. Бұл әрине тек тәрбиешінің қатысуымен ғана жасалатын жұмыс емес, баланың өзін-өзі тәрбиелеуі, ішкі мотивациясын туғызу арқылы жасалатын, біріккен, үздіксіз өте ауқымды жұмыс. Әр іс-шараны ұйымдастыру барысында оқушылардың қажеттілігі мен қызығушылығын, жас ерекшелігін міндетті түрде ескеру керек.

Тәрбие процесінде балалар ұжымын ұйымдастыру жұмыстары маңызды орын алады. Сондықтан А.С.Макаренко «Тәрбие жұмысы – ұйымдастырушының жұмысы» - деді. Ұжым қалыптастыру үшін ең алдымен біркелкі талап қойып, оның орындалуы үшін міндеттер қабылданады. Талап қою балаларды мінез-құлық нормасына үйретеді. Жұмысты бірлесіп жоспарлау, әр түрлі тапсырмаларды ұжым болып орындау, іс-шараларға қатысу, өзара көмек беру, қоғамдық жұмыстарға қатысу, бірлесіп тапсырманы орындау т.б. әдіс-тәсілдер ұжымның қалыптасып дамуына көп көмегін тигізеді. Ұжымның дамуымен бірге ұжымның өзін-өзі

басқаруы да іске асады. Өзін-өзі басқару балаларды еркіндікке, жауапкершілікке тәрбиелейді.

Оқу – тәрбие нәтижесі педагогтардың шеберлігіне, оқушылар ұжымымен дұрыс қарым-қатынас орната алуына, мекеме қызметкерлерінің өз жұмыстарын жауапкершілікпен атқаруына байланысты. Мектеп-психологы оқушылардың психикалық үрдістерінің, сезімі мен еркінің қабылеті, мінезінің дамуына үзбей зерттеулер жасап, ұсыныстар береді, оқушылардың жүйке жүйесінің бұзылыстарының алдын-алу үшін профилактикалық жұмыстар жүргізеді. Мектеп дәрігері әр баланың денсаулығын қарап, бақылап, уақытында ем қабылдауын, дәрігерлік тексерістен өтуін қадағалайды. Баланың өмірі мен денсаулығы, саналы тәрбие мен сапалы білім алып шығуы, алған білімі мен тәрбиесін қолдана алуы мектеп-интернатта тәрбиешінің жұмысты дұрыс ұйымдастырып, талмай еңбек етуіне байланысты. Сынып тәрбиешісі оқушымен, ата-анамен, пән мұғалімдерімен, асхана қызметкерлерімен, дәрігермен, сыртқы мәдени, ғылым ошақтарымен тығыз байланыста, ынтымақтастықта жұмыс жасайды. Тәрбие жоспарында белгіленген іс-шараларды әдіс-тәсілдерді, инновациялық технологияларды қолдана отырып өткізеді. Сыныптың сабақ үлгерімін бақылап, мониторинг жасайды. Балалардың алуан түрлі әрекетін, ұжымдағы қарым-қатынасын, ынтымақ мен түрткісін, қалыптасып келе жатқан қажеттіліктері мен мүдделерін жеткілікті дәрежеде толық білуі үшін зерттеу жұмыстары және оның нәтижесімен жұмыс жасайды.

Сабақтан тыс уақытта оқушылардың танымдылық белсенділігін, дарындылығын дамыту пән апталықтары, байқаулар, пәндік олимпиадалар, жарыстар, турнирлер арқылы, үйірмелер, кітапханаларға, музейлерге, мұражайларға, саябақтарға, көрмелерге саяхат жасау арқылы жүзеге асады. Оқушыларды әр түрлі іс-әрекетке тартатын, қоғамдық пайдалы еңбекке баулитын ең маңызды формалардың бірі-үйірмелер. Үйірме сабақтары жалпы және арнайы білімдерін кеңейтуге көмектеседі. Олар балалардың жеке қызығушылықтарын, шығармашылық қабылеттерін қанағаттандырады. Үйірмелік жұмыста тәжірибелік іс-әрекеттер маңызды орын алады, үйірме сабақтары кәсіби бағдар береді, оқушылардың бос уақытын тиімді өткізуге көмектеседі.

Мекемеде дарынды оқушылармен жұмыс ғылыми жоба, олимпиада, интеллектуалдық сайыстар, байқаулар, спорттық, өзін-өзі басқарушылық-ұйымдастырушылық, көркемөнерпаздық бағыттарда іске асырылады. Мектеп оқушылары өз қабілеттерін осы бағыттағы жұмыстарға қатынаса отырып дамыта алады.

Балалар мен жасөспірімдердің бос уақытын тиімді ұйымдастыратын негізгі орталық база-мектептен тыс мекемелер. Мектептен тыс мекемелермен тығыз байланыс оқушыларды жеке тұлға ретінде қалыптастыратын, шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандыратын әлеуметтік тәрбие институты болып табылады.

Отбасымен тығыз байланыста жұмыс жасау-тәрбие жұмысының нәтижелі болуының негізгі көзі. Ол үшін мектеп ұжымы, сынып тәрбиешісі отбасымен, яғни ата-анамен бірлесіп отырып жұмыс жасау керек. Мұндай жұмыстарға ата-аналар жиналысы, ата-аналармен педагогикалық-психологиялық ағарту жұмыстары, ата-аналармен жеке жұмыс, бірлескен іс-әрекет жұмыстары жатады. Ата-аналарды балалармен бірлескен іс-әрекетке тарту түрлеріне жорық, серуен, саяхат, жөндеу

жұмыстары, сенбіліктер, турнирлер жатады. Жалпы мектепшілік дәстүрлі іс-шараларды ұйымдастыруға ата-аналарды қатыстыру, түлектер кеші, мектеп бітіру кештері, ата-аналар спартакиадасы, ата-аналар педконсилиумы, кездесулер т.б. жұмыстар жатады.

Кәсіптік бағдар беру, жоғары сынып оқушыларын мамандық түрлерімен таныстыру, болашақ мамандығын таңдауға көмектесу мақсатында ЖОО ұстаздарымен кездесулер, ашық есік күндері ұйымдастырылады. Соңғы кезде педагогтар оқушылармен бейресми қарым-қатынаста ойындар, жорықтарға шығу, асханада тамақ даярлау сияқты тәсілдерді қолданып жұмыс жасауда. Бұл оқушы мен мұғалімдер арасындағы қарым-қатынастың, сенімділіктің, достықтың артуына, оқу-тәрбие үрдісінің тиімді өтуіне ықпалы зор.

Сонымен, тәрбие жұмысының тиімділігі:

- тәрбиелік қатынастар сипатына, яғни тәрбие барысында оң қатынастар қалыптасуына;
- мақсаттар мен ұйымдастырылған әрекеттер сәйкестігіне;
- тәрбиеленушілердің алған білімі мен біліктерінің өмір сүру жағдайлары сәйкестігіне;
- тиімді тәрбиелеу үшін тиісті жағдайлардың жасалуына, яғни психологиялық климат пен материалдық қамтамасыз ету жағдайлары байланысына;
- тәрбиелеу мен өзін-өзі тәрбиелеудің ұштастырыла жүргізілуіне;
- тәрбиеге қатысушылардың белсенділігіне;
- дамыту және оқыту үдерістерінің тиімді жүзеге асырылуына;
- тәрбиелік іс-әрекеттердің мақсатты, сапалы жүруіне;
- сыртқы әсерлерді тұлғаның ішкі қажеттіліктеріне айналдыру мотивациясына;
- тәрбиеленушілердің өзара қарым-қатынастарының сапасы мен қарқындылығына;
- тәрбиеленушілердің қарым-қатынас жасау ортасына тікелей байланысты болады.

Осылайша, педагогикалық жағдайлар тұлға дамуы үшін, тәрбие жұмысының тиімді жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз етуі үшін бірін-бірі толықтыру негізінде өзара байланысты, кешенді амал ретінде әрекет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Педагогика: Жалпы негіздері және тәрбие теориясы. С.Б.Бабаев, Ш.Б.Оразов, К.С.Бабаева, Оқу құралы, Алматы, 2008 ж.
2. Тәрбие жұмысының әдістемесі. Оқу құралы Р. Набуова. Алматы 2020 ж.
3. Тәрбие теориясы мен әдістемесі: Оқу құралы. С. Әбенбаев Алматы: Дарын, 2004ж. 36-бет.
4. Жалпы педагогика: Оқу құралы З.Байжанова. - Алматы, 2008.
5. Педагогические условия, ориентированные на развитие: теоретический аспект. Статья Н. Г. Баженова, И. В. Хлудеева.

МЕКТЕП-ИНТЕРНАТ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әлімханқызы Индира

Ғылыми жетекші: Игибаева А.Қ., п.ғ.д., профессор

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: indira.alimkhan@ mail.ru

Мақалада мектеп-интернат жағдайындағы тәрбие жұмысының педагогика, психология ғылымдарында зерттелуі, мектеп-интернат мекемелеріндегі тәрбиешінің қызметі, мектеп-интернат жағдайындағы тәрбие үрдісінің бағыттары мен әдістері жайлы айтылады.

Түйін сөздер: мектеп-интернат, педагогика, психология, тәрбиеші, тәрбие бағыттары, тәрбие, әдіс-тәсілдері, тәрбие тұжырымдамасы, тәрбиелік іс-шаралар.

Мектеп-интернаттар жасөспірімдерге саналы тәрбие мен сапалы білім беруде орасан зор қызмет атқарады және өзіне тән ерекшеліктері бар екенін байқатты. Бұл ерекшеліктер оқушылар ұжымын қалыптастыру үшін бірыңғай педагогикалық басшылықтың қажеттігінен, оқыту мен тәрбиелеу үрдістерінің бір мақсатты көздеуінен, баланың жеке басына ұжымының ықпалы мен өзара қарым-қатынас жүйесін реттеп отырудың маңыздылығынан байқалады. Мектеп-интернат жүйесі тұлғаны білім мен тәрбие бере отырып саяси санасын өсіреді, мәдениет пен өркениет жетістігіне баулиды, құқықтық санасын өсіріп, әлеуметтендіреді, оқушының қабылетін ашып дарындылығын дамытады.

Елімізде мектеп-интернаттардың алғаш ұлы тұлғалар Ы.Алтынсарин, С.Сейфуллин ат салысып, оқу-тәрбие үрдісіндегі ерекшеліктері жайлы ағартушылар: Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердіұлы, А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Дулатов, М.Жұмабаевтар өз еңбектерінде құнды ой-пікірлері мен педагогикалық тұжырымдарын көрсетіп кеткен. Жалпыға бірдей білім беруді жүзеге асыру, мектептер салу, соның ішінде мектеп-интернаттар салу және олардың оқу-материалдық базасын нығайту, педагог кадрларды даярлау, кәсіптік-техникалық білім беру мен мәдени-ағарту мекемелерінің дамуы Т.Т.Тәжібаевтың, А.И.Сембаевтың, К.Бержановтың, А.Қ.Игибаева, К.К.Кунантаеваның еңбектерінде кең көлемде көрсетілген. А.Шәріповтың, Қ.Аймановтың, А.Щербаровтың, Г.Нечитайлоның, М.Әубәкіровтың және басқалардың монографияларында халық ағарту ісінің жалпы немесе жеке мәселелері, білім беру саласының қызметі қамтылған.

Қоғамдық дамудың әртүрлі кезеңдерінде кеңес заманындағы интернаттар мемлекеттік көмек пен қолдауға мұқтаж балалар мен жасөспірімдерге арналған жатақханалар деп аталған.

«Мектеп-интернат» педагогикалық сөздікке сәйкес «балалар оқитын және өмір сүретін мектеп ретінде деп» анықталады. Интернат түріндегі мекеме – жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынан айырылған балаларға, мүмкіндігі шектеулі балаларға, ерекше жағдайларда аз қамтамасыз етілген отбасыларының және көп балалы отбасылардың балаларына, бейәлеуметтік мінез-құлықты

балаларға және тиісті мектептер жоқ елді мекендердің балаларына күтім жасайтын ұйым.

Дүние жүзі бойынша, біздің заманымыздан бұрын 597 жыл бұрын құрылған монастырлық Кинг мектебі, Кентербери мектебі, 1382 жылы құрылған Винчестер колледжі және 1407 жылы құрылған Освестри мектебі үздіксіз жұмыс істейтін ең көне мектеп-интернаттар болып табылады. Бұл мемлекеттік мектептер Оксфорд пен Кембридж университеттерінің негізін қалады. 1998 жылы Біріккен Корольдікте 772 жекеменшік мектеп-интернат болды, оларда ел бойынша 100 000-нан астам бала оқыды. Америка Құрама Штаттарында ең көне кіші мектеп-интернаты 1866 жылы негізі қаланған Массачусетс штатындағы Саутборо қаласындағы Фэй мектебі болды.

Ең көне мектеп-интернаттар қатарына Үнді мектептерінде Карлайлдағы Пенсильвания, Канадада Колумбия халықаралық колледжі әлемнің түкпір-түкпірінен 1700 оқушы оқитын ең ірі тәуелсіз мектеп-интернатына жатады. 2015 жылы Норвегияның Fullriggeren Sørlandet желкенді кемесінде швейцариялық A+WorldAcademy мектеп-интернаты ашылды. Дүние жүзіндегі ең қымбат мектеп-интернаттардың қатарына швейцариялық Institut Le Rosey, Beau Soleil, Collège du Léman, Collège Champittet және Leysin American School мектептері кіреді. 2015 жылғы санақ бойынша Қытай мемлекетінде шамамен 33 миллион баланы қамтитын 100 000-ға жуық мектеп-интернаттар бар. Ресей мемлекетінде алғаш мектеп-интернаттардың құрылуына КОКП ОК бірінші хатшысы Н.С. Хрущев көп еңбек сіңірді.

Мектеп-интернаттар ашу Қазақстан Компартиясының жалпыға бірдей білім беруді жүзеге асырудағы маңызды шараларының бірі болып табылды. Мектеп-интернаттар жалпы білім беретін мектептерден, балалар үйлері мен мектеп жанындағы интернаттардан бірқатар артықшылықтарымен ерекшеленді. Басты айырмашылығы – мектеп оқушыларын мектепте және сабақтан тыс уақытта үздіксіз оқыту мен тәрбиелеу процесін ұйымдастырды. Мектеп-интернат тәрбиеленушілерінің үнемі мұғалімдер мен тәрбиешілердің бақылауында болуы оқу жоспарлары мен бағдарламаларының тез әрі сапалы орындалуын қамтамасыз етуге, оқушыларды тәрбиелеу мәселелерін жан-жақты шешуге мүмкіндік берді. Қазақстандағы қазіргі мектеп-интернаттар ұлттық интеллигенцияның туып, қалыптасуына ұшан-теңіз еңбек сіңірді. Революционер Әліби Жангелдин, тұңғыш журналист Мұхамеджан Сералин, педагог-жазушы Спандияр Көбеев, Қазақстанның халық артистері Елубай Өмірзақов, Қапан Бадыров, Серке Қожамқұлов, Қазақстанның халық артисі, композитор Кеңес Дүйсекеев, генерал-лейтенант Әділ Шаяхметов, Парламент Мәжілісінің депутаты Мәулен Әшімбаев, жазушы Ақұштап Бақтыгереева, Кәрім Мәсімов, Қайрат Келімбетов, Тимур Құлыбаев, Асқар Жұмаділдаев, Серікбай Нұрғисаев, Тұрсынжан Шапай, Алаш сыйлығының лауреаты Шарбану Бейсенова, ақын-жазушылар Тұрғазы Нұқайұлы, Көкей Сақабайұлы, Жұмаділ Әділбаев, Айтмұханбет Қасымов, Егемен Қазақстан газетінің тілшісі Оңдасын Елубай т.б көптеген қазақ зиялылары Қазақстанның түкпір-түкпіріндегі мектеп-интернаттардың түлектері.

Солардың қатарында Өскемен қаласындағы ана тіліндегі бірден-бір білім ордасы, 1920 жылы құрылған – Жамбыл атындағы мектеп-интернаты түлектері:

халықаралық Алаш сыйлығының лауреаты Шарбану Бейсенова, ақын-жазушылар Тұрғазы Нұқайұлы, Көкей Сақабайұлы, белгілі қаламгерлер «Дидар» газетінің бас редакторы Жұмаділ Әділбаев, осы газеттің бас редакторының орынбасары Айтмұханбет Қасымов, «Егемен Қазақстан» газетінің тілшісі Оңдасын Елубай, журналистер Мурат Амренов, Ғалия Омарханова, облыстағы тұңғыш қазақ мүсіншісі Талаптан Иманбаев, ақындар Сәкен Қасымов, Тоқтарбек Хамзин, филология ғылымдарының докторы, Абайтанушы Қартаева Айжан, Қазақстан жазушылар Одағының мүшесі, ақын Азамат Тасқараұлы бар. Мектеп-интернатты 40 жылға жуық ардагер-ұстаз, осы мектептің түлегі Валиахмет Нұрахметұлы Байдельдинов басқарды. Атақты ұстаз, академик, КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Қанипа Бітібаеваның ғылыми-әдістемелік атаулы мектебі, бүгінгі күні республикалық ғылыми-әдістемелік зертхана 1991 жылы 19-мамырдан бастап жұмыс істеп келеді. Білім ошағы Жамбыл-мектеп-интернаты тәрбие орталығына, педагогтардың бас қосу, жиындар өткізу орталығына айналды.

Қазіргі таңда Қазақстанда негізгі және орта білім алуға мүмкіндіктері жоқ ауылдардан шыққан 16125 баланы қамтитын 275 мектеп жанындағы интернаттар жұмыс жасайды. Бұдан басқа, 611 баланы қамтитын тіректі мектептер жанында 46 интернат бар. Тұрмыстары төмен отбасыларынан іріктеп алынған 1587 баланың басын біріктіріп отырған 8 интернат тағы тұр. Бұдан бөлек, мүмкіндіктері шектеулі, сондай-ақ мүгедек балаларға арналған 87 интернатта 13219 бала оқып жүр. Ал санаториялық типтегі 16 мектеп-интернатта барлығы 2713 бала білім алуда. Бұған қоса, дарынды балаларға арналған 72 мектеп-интернат 14083 оқушыға тереңдете білім беріп келеді [5].

Жалпы білім беретін мектеп-интернаттардың жұмыс істеу тәжірибесі көрсеткендей

- мектеп-интернаттар балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік және отбасылық тәрбиесінің тиімді үйлесімінің сәтті нысаны болды және болып табылады;

- бұл мекемелер көптеген оқушылар үшін еңбек қызметіне белсенді дайындықтың «өмір мектебіне» айналды;

- мектеп-интернаттар қазіргі жағдайда балалар мен жасөспірімдердің девиантты және азғындық мінез-құлқының алдын алудың жетекші әлеуметтік-педагогикалық функциясын орындайды;

- мектеп-интернаттар тәрбиеленушілердің педагогикалық және әлеуметтік оңалтуына ықпал етеді.

Мектеп-интернаттардағы тәрбиешілердің басты міндеті оқушылардың тұрмыстық өмір сүруі мен тәрбиесін жоспарлау және ұйымдастыру, мұғалімдермен бірлесе отырып, шәкірттердің оқуына бақылау жасау, оқушыларға үй тапсырмаларын уақытылы орындату, сондай-ақ олардың әрбір сабақ тапсырмасын өздігінен орындауын қадағалау, еңбектің барлық түріне деген сүйіспеншілікті туғызу, өмір сүру барысында еңбектің қажеттігіне олардың көзін жеткізу, үнемі бағыт сілтеп, басшылық жасап отыру. Тәрбиеші оқудың, еңбектің, тұрмыстың бір-бірімен тығыз байланыстылығын көрсетумен қатар, әр оқушының санасына жоғары адамгершілік нормаларын егеді, бос уақытын тиімді пайдалануын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар тәрбиешілер шәкірттердің бойына өзара сыйластық, басқаның еңбек етуі мен демалуына ілтипатпен қарау, интернат мүлкін көздің қарашығындай сақтау, интернатта және одан тыс жерде өзін мәдениетті ұстай білу сияқты әдептілік

машықтарын сіңіріп отырады. Осы тәріздес міндеттерді жүзеге асыру үшін тәрбиеші әр баланың жасына қарай жеке ерекшеліктерін ескеруі, ұйымшыл сынып ұжымын құруы, өзі де үнемі ізденіп, білімін көтеруі шарт. Интернат қарапайым мекеме емес – бір уақытта мектеп және отбасының бір түрі. Сыныптарда қызу жұмыс ортасы қажет, ал интернаттың тұрғын үй-жайларында үйдегі жайлылық қажет. Жұмысқа қажетті іскерлік қарым-қатынас ұжымдағы жылылықпен және жақындықпен үйлесуі керек. Тәрбиедегі табыстың сыры – бүкіл ұжым мен әрбір оқушының тәрбиесін дұрыс үйлестіру. Тәрбиешінің педагогтық шеберлігі оның істі дұрыс ұйымдастыра білуінен, өз білімін жүйелі жетілдіріп отыруынан байқалады. Мектеп-интернат жағдайында тәрбие жұмысында тәрбиенің қойған мақсатынан және одан туындайтын міндеттерге сүйене отырып тәрбие жұмысының негізгі бағыттары айқындалады. Олар: жаңа қазақстандық патриотизм мен азаматтыққа тәрбиелеу, құқықтық тәрбие, рухани-адамгершілік тәрбие, ұлттық тәрбие, отбасы тәрбиесі, еңбек, экономикалық және экологиялық тәрбие, көпмәдениетті және көркем-эстетикалық тәрбие, зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениетті тәрбиелеу, дене тәрбиесі, салауатты өмір салты бағыттары.

Тәрбиенің негізгі бағыттары арқылы, тәрбие әдістерін қолдана отырып тәрбие жұмыстары жасалады. Тәрбие өнерге ұқсас күрделі, әрі қызықты үдеріс. Тәрбиеші бір-біріне ұқсамайтын, қайталанбайтын жеке адамдармен жұмыс жүргізеді, көптеген жағдайларға байланысты әдістерді таңдайды. Тәрбиеші қолданған әдістерінің себептерін қаншалықты түсінсе, әдісті орнымен қолдана білсе, тәрбиелеу жолдарының дұрыс таңдалғанының белгісі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. «Школы Казахстана 1946-1970 гг.» А., 1975, Задарожный Г.К.
2. «Шет елдер бойынша мектеп-интернаттар туралы» интернет материалдары: https://en.wikipedia.org/wiki/Boarding_school
3. «Интернатта оқып жүр» мақала «Егемен Қазақстан, 2022 ж.» С. Пірназар.
4. Ақ ордасы білімнің шығыстағы В.Байдельдинов Өскемен қ., 2002 ж., 13б.
5. «Ел орда инфо газет» материалдары.

УДК 72.012:659.1

РАЗРАБОТКА ДИЗАЙН КОНЦЕПЦИИ И ИЛЛЮСТРАЦИОННОГО РЕШЕНИЕ РЕКЛАМНОЙ ПРОДУКЦИИ

Сагова Х.С.

Научный руководитель: Жакипбекова Д.А.

Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати

г. Тараз, Қазақстан, e-mail: Ifer08780@gmail.com, dinara070717@gmail.com

Цель работы: разработка дизайн концепции иллюстрационного решения, побуждающего людей приобрести рекламируемый товар.

Задачи:

- изучить историю рекламных иллюстраций;
- исследовать структуру и виды иллюстраций рекламного характера;

- рассмотреть влияние рекламных иллюстраций на настроения масс.

Методы исследования: поисковый, анализ литературы и интернет – источников, сравнительный анализ – рассмотрение аналогов и прототипов.

Объект исследования: рекламная иллюстрация.

Предмет исследования: история, структура, значение иллюстраций.

Иллюстрация как средство визуального дополнения текста появилась очень давно, еще в III тысячелетии до н.э. в Древнем Египте, когда на папирусах писали заклинания и гимны. В середине XV века в Европе началась эра книгопечатания. К этому времени относится бурное развитие иллюстрации. Тогда, в конце XIV - начале XV века, печать производилась путем прижимания бумаги к доске, а доски смазывались черной краской, поэтому изображение было черным. Особенностью изображений той поры была их монохромность. Картинки в книгах были черного цвета, как и буквы. Сначала средневековые мастера использовали оттиски с рельефных печатных форм (гравюру), а позже (в конце XVIII века) появилась техника плоской печати (литография).

Иллюстрации также присутствуют в рукописных европейских книгах разных эпох (от Античности до Средневековья). В книжных миниатюрах Востока (Китая, Японии, Персии) того времени имеются многочисленные изображения на тему охоты, батальных сцен и бытовых сюжетов.[1]

На рекламных иллюстрациях, сделанных в СССР, часто можно было увидеть улыбающиеся до ушей лица. Часто, но не всегда – в советской рекламе было полно самых разных эмоций от удивления до злости. Но, естественно, акцент делался на положительные эмоции. Для баланса с реальной жизнью.

Статистика показывает, что вовлеченность в контент с иллюстрациями в разы выше. Текст с картинками удобен для чтения и выглядит структурированным. Изображения позволяют сразу же оценить характер и тему статьи. Благодаря этому читатель настраивается на необходимое восприятие до начала чтения материала. Иллюстрации помогают полностью раскрыть мысли автора, так как текст не всегда может передать смысл статьи. В ряде случаев изображения играют главную роль, а текст – вспомогательную. В коммерческих статьях картинка вызывают сильные эмоции у читателя и действуют лучше слов. Сегодня

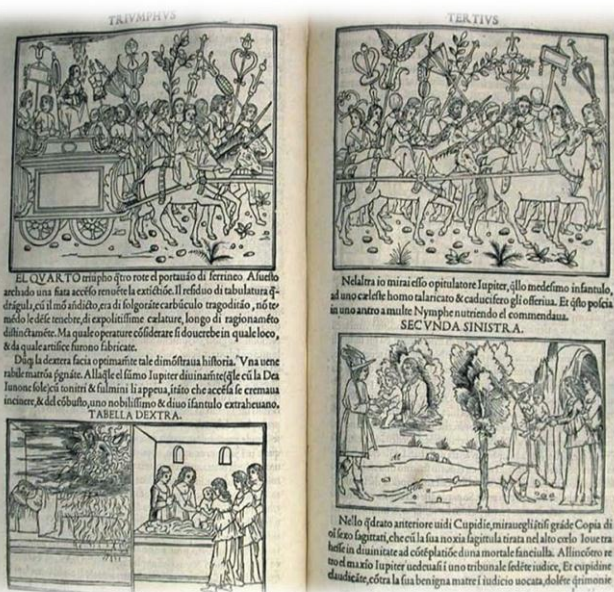

Рисунок 1- Иллюстрация к средневековой печатной книге

иллюстрация - это не только книга, но и оформление сайтов, реклама, инфографика и многое другое. Роль иллюстрации в рекламе достаточно определена. В телевизионной и наружной рекламе она несет на себе основную нагрузку. В

печатных СМИ рекламная иллюстрация – рисованная или фотографическая – привлекает внимание, заставляет обратить внимание на рекламное обращение, активно воспринять его. Иллюстрация, кроме привлечения внимания, несет на себе и информативную, смысловую нагрузку. С помощью иллюстрации можно, например, показать товар лицом, представить его. Многие фирмы пользуются в своей рекламе сегодня этим приемом. "Одна картинка скажет больше, чем 1000 слов" – говорит китайская пословица. И это действительно так.[2]

Первой иллюстрированной книгой в России был "Букварь" Кариона Истомина, выпущенный в Москве в 1692 и 1694 годах. Каждой букве отводилась отдельная страница, в верхней части которой помещалось изображение буквы в виде людей, стоящих в разных позах (отсюда название "Лицевой букварь"). Листы букваря были украшены изображениями людей, животных, растений, построек, предметов быта.

В 1798 году изобрели печать с литографского камня, и этот способ не только удешевил печатанье книг, но и дал возможность передавать живой рисунок. Литографский камень – это отшлифованная пластина известняка, на которую с помощью жирного литографского карандаша или жирной литографской туши наносилось исходное изображение.

Первым же российским иллюстратором и копирайтером был поэт-футурист, драматург и художник Владимир Маяковский, который в паре с "арт-директором" – фотохудожником Александром Родченко создал целую армаду рекламных плакатов, ставшими классикой жанра. Маяковский оказал колоссальное влияние на рекламные тексты в России, а Родченко первым применил в рекламе фотографию (плакат "Ленгиз" – Ленинградское отделение государственного издательства с Лилей Брик). [3]

Иллюстрацией может быть не только рисунок, но и картина, фотография, графическое изображение, а также коллаж. Их используют для оформления книг, газет и журналов, постеров. Иллюстрация – это отдельная область искусства, которая прошла долгий путь развития, у нее множество видов, стилей и техник. При работе с иллюстрацией всегда следует иметь в виду то, что изображение не может быть самоцелью – существовать совсем без текста или в смысловом отрыве от него. Потенциальный потребитель должен не разглядывать картинки в рекламе, а воспринимать их как часть необходимой информации – от главной иллюстрации переходить к тексту, далее, при уяснении аргументов, соображений, разъяснений, пользоваться другими иллюстрациями. Грамотно построенная иллюстрация способна вызвать интерес к восприятию всего основного текста рекламного объявления, а самое главное – товара. Идеальная иллюстрация выгодно демонстрирует товар или услугу в действии, а также их преимущества. В процессе планирования рекламной иллюстрации не в последнюю очередь решается вопрос количества композиционных центров. Принято считать, что реклама должна содержать только один центр. И это правильно, ведь реклама расходуется в целях с другими видами изображений (художественными произведениями, семейными фотографиями и т.д.), для которых этот вопрос не принципиален. Если фигура одна, иллюстрируемая ситуация оценивается быстро, с одного взгляда. А это для рекламы

чрезвычайно важно. Выбор жанра и сюжета иллюстрации тесно связан с концепцией рекламного материала.[4]

На данном этапе работа завершена. Цветовое решение подобрано исходя из заложенной концепции

Дизайн - концепция - целостная модель объекта, описывающая его основные характеристики. В понятие «дизайн - концепции» входит основная идея будущего объекта, формулировка его смыслового содержания как идейно-тематической базы проектного замысла, выражающая художественно - проектное суждение дизайнера о явлениях более масштабных, чем данный объект.

Заключение. Иллюстрация всегда играла важную роль в рекламе, хотя споры о ее месте, содержании, уместности никогда не прекращались. Очевидно, идеальными иллюстрациями можно назвать те, в которых тщательно проработаны и содержательные, и формальные элементы. Внимание потенциальных потребителей должно одновременно привлекаться и указанием на предмет рекламы (или на его пользователя), и интересным, удобным визуальным представлением этого предмета (или его пользователя). Да, иллюстрировать рекламу не так просто. Но и не так сложно, если придерживаться

основных правил:

1. Иллюстрировать рекламу, исходя из общих законов восприятия.
2. Подходить к рекламе с точки зрения функциональности, а не украшения. Объявление – не произведение искусства. Люди должны им не любоваться, а руководствоваться при принятии решения о покупке.
3. Делать акценты, исходя из специфики рекламы – конкретной акции или кампании.
4. Уделять должное внимание всем аспектам иллюстрирования: композиции, цвету, технике фотографии и рисунков, шрифтам и т.д.
5. Проявлять индивидуальность. То, что удалось обойтись без банальностей и штампов, еще не гарантирует хорошего результата. Чтобы реклама не выглядела серой, никакой, она должна нести на себе печать единственности, отличительности от всех остальных. Найти привлекающую «изюминку» – не простая, но достойная задача для тех, кто относится к рекламе серьезно.
6. Понимать, что иллюстрирование – длительная кропотливая работа.

На основе данных правил была достигнута поставленная цель – разработать иллюстрацию рекламной продукции. Иллюстрация побуждает людей приобрести

рекламируемый товар, посредством правильно подобранных слогана и цветового решения. Все детали, созданные для разработки дизайн - концепции рекламной иллюстрации инновационные в своей уникальности. Выполненная работа соответствует современным тенденциям в развитии рекламных иллюстраций.

Список литературы

1. Пендикова И.Г. Архетип и символ в рекламе / И.Г. Пендикова, Л.С. Ракитина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – С. 265-271.
2. Шуванов В.И. Психология рекламы. – С. 67.
3. Кафтанджиев Х. Гармония рекламной коммуникации / Х. Кафтанджиев. – М.: Эксмо, 2005. – С. 44-45.
4. Панкратов Ф.Г. Рекламная деятельность: Учебник / Ф.Г. Панкратов, Ю.К. Баженов, Т.М. Серегина, В.Г. Шахурин. – М.: Маркетинг, 2001. – С. 58-59.

ӘОЖ 51:37.01

МҮШЕЛЕРІ ОҢ КОМПЛЕКС ҚАТАРЛАРДЫҢ ЖИНАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ ЖЕТКІЛІКТІ БЕЛГІЛЕРІН ШЕКТЕР АРҚЫЛЫ ТҰЖЫРЫМДАУ

Жақсылықов Р., Тураканова А., Байгожанова А.

Ғылыми жетекші: Мадияров М.Н.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: madiyarov_mur@mail.ru

Барлық мүшелері комплекс сандар болып келген шектеусіз қатарды

$$u_1 + u_2 + \dots + u_n + \dots \quad (1)$$

қарастыралық және осы қатардың бірінші мүшесінің қосындысын жасалық:

$$s_n = u_1 + u_2 + \dots + u_n \quad (2)$$

n -ге $1, 2, 3, \dots$ мәндерін беріп, (1) қатарға сәйкес комплекс сандардың шектеусіз қатарын $s_1, s_2, \dots, s_n, \dots$ аламыз. Керісінше, s_n сандар тізбегін біле отырып, бірінші n мүшелерінің қосындысы s_n -ге тең болатын қатарды жазу оңай:
 $s_1 + (s_2 - s_1) + \dots + (s_n - s_{n-1}) + \dots$

Егер (1) қатарға сәйкес келетін сандар тізбегі жинақты болса, қатар жинақты болады, және бұл жағдайда (1) қатардың қосындысын сол тізбектің шегі деп атаймыз. Демек, егер шек $\lim_{n \rightarrow \infty} s_n = s$ бар болса, (1) қатар жинақты деп аталады. S берілген шектеусіз қатардың қосындысы болады. Егер (2) сан тізбегі жинақты болмаса, (1) қатар жинақсыз деп аталады.

Қатар жинақты деп жорып, нөмірінің шектелмей өскенінде оның жалпы мүшесінің нөлге ұмтылатынын көрсету оңай. Шынында сандарының тізбегі жинақты болғандықтан, өйткені немесе. Сөйтіп, кез келген жинақты қатарда, оның нөмірінің шектелмей өскенінде, жалпы мүше нөлге ұмтылады. Теңдігі шектеусіз

қатардың жинақтылығының қажетті белгісін өрнектейді. Демек бұл белгі орындалмаған жағдайларда қатар жинақсыз болады.

Мүшелерінің таңбасы оң қатардың жинақтылығының қажетті белгілері.

Салыстыру теоремалары.

Мүшелері оң болып келген 2 қатар берілсін.

$\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ және $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$, $a_n \leq b_n$ болса, онда 2-қатардың жинақтылығынан 1-қатардың жинақтылығы және 1-қатардың жинақсыздығынан 2-қатардың жинақсыздығы шығады.

Жинақтылықтың шектік белгісі.

Мүшелері оң болып келген 2 қатар берілсін. Егер ақырлы, нөлден өзгеше

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{a_n}{b_n} = k \quad (0 < k < \infty)$$

табылса, онда қатарлар бірдей болады, яғни бірқалыпты жинақты немесе бірқалыпты жинақсыз болады.

Жалпыланған гармониялық қатарды қарастырайық: $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}$

1) $S = 1$, то $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n}$ - гармониялық қатар жинақсыз.

$$S < 1, \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}$$

2) Салыстыру теоремасынан $\frac{1}{n^s} > \frac{1}{n} \Rightarrow \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}$; $S < 1$ жинақсыз.

3) $S > 1$, жинақтылығы үшін $\lim_{n \rightarrow \infty} S_{2n} - S_n = 0$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{1}{(n+1)^s} + \frac{1}{(n+2)^s} + \dots + \frac{1}{(2n)^s} \right)$$

$$\frac{1}{(2n)^s} + \frac{1}{(2n)^s} + \dots + \frac{1}{(2n)^s} = \frac{n}{n^s} = \frac{1}{n^{s-1}}$$

Жинақтылық шарты орындалады, яғни $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}$ қатар $S > 1$ болғанда жинақты.

1- мысал: $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{\sqrt{n(n+1)}}$ қатарын жинақтылыққа зертте.

Гармониялық қатармен $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n}$ салыстырамыз (a_n, b_n) .

$$\frac{1}{\sqrt{n(n+1)}} < \frac{1}{n}$$

салыстыру теоремасы жұмыс істемейді.

Жинақтылықтың шектік белгісін қолданамыз.

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{a_n}{b_n} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{n}{\sqrt{n(n+1)}} = 1 \Rightarrow$$

қатарлар өздерін бірдей ұстайды, қатар жинақсыз.

Таңбалары ауыспалы қатарлар

$$u_1 + u_2 + \dots + u_n + \dots, \quad (3)$$

$$|u_1| + |u_2| + \dots + |u_n| + \dots, \quad (4)$$

қатарларын қарастырамыз.

Анықтама 1.

(3) сандық қатарының мүшелері деп аталатын $u_i, i = 1, 2, \dots$... оң да, теріс те болатын болса, онда бұл қатар таңбалары ауыспалы қатар деп аталады.

Таңбалары алма-кезек ауыспалы қатар (3) қатарының дербес жағдайы:

$$a_1 - a_2 + a_3 - a_4 + \dots, \quad a_i \geq 0, i = 1, 2, \dots \quad (5)$$

Лейбниц белгісі. Егер (3) қатарының мүшелері үшін қандай да бір N нөмірінен бастап $a_N \geq a_{N+1} \geq a_{N+2} \geq \dots$ теңсіздігі орындалып және $\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = 0$ болса, онда (5) қатары жинақты және оның қосындысы оң сан.

Теорема 1. Егер (4) қатары жинақты болса, онда (3) қатары да жинақты.

Егер (3) қатары жинақты болып, ал (4) қатары жинақсыз болса, онда (3) қатары шартты жинақты деп аталады. Егер (4) қатары жинақты болып және сонымен қатар, (3) қатары да жинақты болса, онда (3) қатары абсолютті жинақты деп аталады. (3) таңбалары ауыспалы қатардың жинақтылығы туралы сұрақ, жалпы жағдайда, таңбалары оң қатар (4)-нің жинақтылығымен шешіледі. Ал таңбалары оң қатардың жинақтылық белгілерін жоғарыда қарастырдық.

$$1 - \frac{1}{2} + \frac{1}{3} - \frac{1}{4} + \dots \quad (6)$$

қатары Лейбниц белгісі бойынша жинақты, ал оның абсолют шамаларынан құрылған қатар (гармониялық қатар) жинақсыз. Ендеше, (6) қатары шартты жинақты.

2- мысал:
$$\sum_{n=1}^{\infty} (-1)^{\frac{n(n-1)}{2}} \cdot \left(\frac{n}{2n-1}\right)^n$$

Шешуі. Берілген қатардың абсолют шамаларынан құралған қатарды

қарастырамыз:
$$\sum_{n=1}^{\infty} \left(\frac{n}{2n-1}\right)^n$$

Бұл қатар Коши белгісі бойынша жинақты:
$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[n]{\left(\frac{n}{2n-1}\right)^n} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{n}{2n-1} = \frac{1}{2} < 1$$

Сонымен, берілген қатар абсолютті жинақты

3- мысал:
$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^{n-1}}{\sqrt{n}}$$

Шешуі. Берілген қатардың абсолют шамаларынан құралған қатарды қарастырамыз: $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{\sqrt{n}}$, бұл қатар көрсеткіші $p = \frac{1}{2} < 1$ болатын Дирихле қатары.

Берілген қатар таңбасы алма-кезек ауыспалы қатар болғандықтан, Лейбниц белгісін қолдансақ:

$$\frac{1}{\sqrt{n}} > \frac{1}{\sqrt{n+1}}, \text{ яғни, қатардың мүшелерінің тізбегі кемімелі;}$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left| \frac{(-1)^{n-1}}{\sqrt{n}} \right| = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{\sqrt{n}} = 0.$$

Ендеше, берілген қатар шартты жинақты.

Функционалдық қатардың бірқалыпты жинақтылығының анықтамасы.

Егер $f_1(x) + f_2(x) + \dots + f_n(x) + \dots$ функционалдық қатарға алдын ала берілген $\forall \varepsilon > 0$ үшін тек сол $\varepsilon > 0$ оң санынан жана тәуелді $x \in D$ шамасына тәуелсіз $\exists N$ табылып, барлық $n > N$ мен $x \in D$ барлық мәндер үшін $|S(X) - S_n(x)| < \varepsilon$ теңсідігі орындалса онда берілген қатар D жиынында $S(x)$ функциясына бірқалыпты жинақталады дейміз және былай белгілейміз: $f_n(x) \rightarrow S(x)$

Қатарларды мүшелеп интегралдау. Функционалдық қатарлар қосындысын интегралдау- егер $U_n(x)$ функционалдары $[a,b]$ үзіліссіз болып, және олардан

құралған $\sum_{n=1}^{\infty} U_n(x) = u_1(x) + u_2(x) + \dots + u_n(x) + \dots$ (1) қатар осы аралықта бірқалыпты жинақты болса, онда (1)-дің $f(x)$ қосындысының интегралы келесі түрде болады.

$$\int_a^b f(x) dx = \sum_{n=1}^{\infty} \int_a^b u_n(x) dx = \int_a^b u_1(x) dx + \int_a^b u_2(x) dx + \dots + \int_a^b u_n(x) dx$$

Қатарды мүшелеп дифференциалдау- $u_n(x)$ функционалдары $[a,b]$ –да анықталған және сол аралықта үзіліссіз $u_n(x)$ туындылары болатын функционалдар болсын. Егер осы аралықта жалғыз (1)-ге де жинақты болып қана қоймай, оған қоса

туындылардан құралған $\sum_{n=1}^{\infty} U'_n(x) = u_1'(x) + u_2'(x) + \dots + u_n'(x)$ бірқалыпты жинақты болса, онда (1)-ің $f(x)$ қосындысының да сол аралықта туындысы болады және

$$f'(x) = \sum_{n=1}^{\infty} u_n'(x)$$

мынаған тең

Әдебиеттер тізімі

1. Караева Ж.А. Теоретические основы развития школьного образования в Казахстане / под. ред. Ж.А. Караева, М.Ж. Жадриной, Г.З. Байжасаровой, -

Алматы.: Республиканский издательский кабинет Казахской академии образования имени Ы.Алтынсарина, 1999 год. – 216 стр.

2. Колмогоров А.Н. Алгебра және анализ бастамалары / А.Н. Колмогоров, А.М. Абрамов, Ю.П. Рудницын, Б.М. Ивлев, С.И. Шварцвурд

3. Қаниев.С Математикадан таңдамалы есептер / С. Қаниев – Алматы.: Рауан, 1993 жыл – 173,202 беттер.

4. Лузин Н.Н. Дифференциальное исчисление / Н.Н. Лузин - Гос изд, Москва.: 1955 ж.

ӘОЖ 37.015.32

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Жақыпбекова Д.Е.

Научный руководитель: Шакаримова К.К., преподаватель
кафедры педагогики

С. Аманжолова атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: dinara.zhaypbekova.02@inbox.ru

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдарға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау; оқытудың жаңа технологияларын енгізу; білім беруді акпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп, білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделген. Бұл міндеттерді шешу үшін мектеп ұжымдарының, әр мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы барлық жаңалықтар мен қайта құру, өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттілігі туындайды. Білім берудің маңызды шарты-оқу үрдісін жаңара отырып, оқушылардың қызығушылығын арттыру, шығармашылық қабілеттерін дамыту, олардың өздігінен білім алуға құштарлығын жетілдіру, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып саралауда мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыру.

Адамның барлық қабілеттері іс-әрекет процесінде дамиды. Бұл тұжырым психологияның жетекші қағидасы болып табылады. Оқушылардың жігерлі іс-әрекетін ұйымдастырудан басқа олардың танымдық қабілетін дамытудың басқа жолы жоқ. Оқушының оқудағы жоғары белсенділігін, оқу-танымдық қабілетін қамтамасыз ететін әдіс-тәсілдерді шебер қолдану оқушылардың танымдық қабілетін дамыту құралы болып табылады.

Оқу - танымдық іс - әрекет - бұл арнайы баланың өзі ұйымдастырған және адамзат баласы жинақтаған мәдени байлықты игеру мақсатында сырттай тану. Оның пәндік нәтижесі ғылыми білім, білік, дағды, тәртіп үлгісі және оқитындар меңгеретін іс-әрекеттер түрлері болып табылады. Оқу - танымдық іс-әрекет педагогикалық процестің құрамды бөлігі. Оқу - танымдық іс-әрекетке, педагогикалық процеске баланың әлеуметтік болмысының ең маңызды, мәнді

бөлігін қамтиды, бұл ұғымды көптеген ғылымдар: философия, әлеуметтану, психология, педагогика, білім беру философиясы, педагогикалық психология т.б. қарастырады. Оқу - танымдық іс-әрекетін ұйымдастыруда балаларды ғылымдар, білімдер жүйесімен, іскерлік дағдылармен қаруландыру, ақыл-ой, ерік - күш жігерін, психикалық процестерін: зейінін, есін, қабілетін дамыту, іс-әрекетті орындаудың нақты амал әрекеттерін пайымдау, дүниетанымын және жеке басын дамыту жолдарын, қалыптастыру тәсілдерін зерттейді.

Оқушылардың танымдық іс-әрекетін белсендіру педагогикалық теориямен практиканың қазіргі даму деңгейіндегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Педагогика ғылымы мен мектеп тәжірибесінде оқушылардың танымдық күштерін ынталандыратын әдістер мен ұйымдастыру формаларын қолданудың айтарлықтай тәжірибесі жинақталған. Соңғы жылдары білімберудің бұл жағына қызығушылық күшейді.

Танымдық әрекетті белсендіру, зейінді белсендіру – бұл міндеттерді сабаққа баратын әрбір мұғалім қояды. Бұл міндеттерді табысты шешу танымдық қызығушылықты дамыту әдістерін іздеусіз мүмкін емес.

Мектеп оқушылары пассивті тыңдаушы ретінде әрекет етсе, кез келген материалды игеру қиынға соғады. Керісінше, өздік жұмыс арқылы оқушылар сол материалды үлкен қызығушылықпен, аз қиындықпен меңгереді.

Демек, мұғалімнің міндеті – сыныпта оқу материалын меңгеруді оның көп бөлігін оқушылар өз бетімен меңгеретіндей етіп құруға тырысу. Ағылшын жазушысы Ричард Олдингтон: «Білу маңызды ештеңені үйрету мүмкін емес – мұғалімнің қолынан келетіні – жолдарды көрсету».

Оқу-танымдық әрекетті ұйымдастыру мен жүзеге асыруда жетекші рөлді сөздік әдістер (әңгіме, түсіндіру, әңгімелесу, диалог, лекция, т.б.) атқарады. Мұғалім сөздің көмегімен оқу материалын ортаға салады, түсіндіреді, ал оқушылар тыңдайды, есте сақтайды, меңгереді.

Мұғалімнің әңгімесі – оқиғалар мен заттардың суреттелуі, ақпаратты монологтік баяндаудың жанды және бейнелі түрі; барлық сыныптарда қолданылады; негізінен фактілік ақпаратты (табиғат құбылыстары мен қоғамдық өмірді, оқиғаларды, фактілерді сипаттау, тарихтан алынған мәліметтер, өмірбаяндық мәліметтер, мінез-құлық нормалары мен ережелері туралы мәліметтер және т.б.) қамтиды. Әңгіме оқыту әдісі ретінде оқушының санасына әсер ету үшін ол жарқын, эмоционалды, мәнерлі, балада сезім мен әсер оятатын болуы керек.

Әңгімелесудің тиімділігі мыналарға байланысты:

- 1) ойластырылған жоспардың болуы;
- 2) мұғалімнің оқушылардың дұрыс жауаптарына қол жеткізуі;
- 3) мұғалімнің белгілі бір білімді, дағдыны, фактілерді нақтылай алуы;
- 4) әңгімелесушілер арасында байланыс пен сенімнің болуы.

Дәріс – қолжетімді нысанда ұйымдастырылған, қоғамдық-саяси, моральдық, этикалық, эстетикалық мазмұндағы теориялық мәселенің мәнін егжей-тегжейлі, жүйелі және дәйекті түрде баяндау.

И.П.Пидласий өз кітабында дәрістің басқа вербалды баяндау әдістерінен ерекшеленетінін атап көрсетеді: а) анық құрылым; б) оқу материалын баяндау логикасы; в) ақпараттың қанықтығы; г) білімді қамтудың жүйелік сипаты.

Қазіргі таңда жаңартылған білім беру мазмұнына жататындар:

1. Білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдер.
2. Сыни тұрғыдан ойлауға үйрету.
3. Білім беру үшін бағалау және оқуды бағалау.
4. Білім беруде ақпараттық - коммуникациялық технологияларды пайдалану.
5. Талантты және дарынды балаларды оқыту.
6. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және оқыту.
7. Білім берудегі басқару және көшбасшылық.

Сыни тұрғысынан ойлау арқылы оқушылардың танымдық әрекеттерін ұйымдастырудың тиімділігі. Сын тұрғысынан ойлау - бұл ақпарат пен ойдың бірігіп алудың шынайы тәсілі. Ақпаратты алу ғана емес, сонымен қатар алған ақпаратты сыни тұрғыдан бағалап, ой елегінен өткізу арқылы қолдану. Сын тұрғысынан ойлау – бұл қиын тапсырманың шешімін табу үшін жасалатын дұрыс шешім. Сол шешімге сенудің бірден бір жолы.

Д. Клустердің ойынша сын тұрғысынан ойлаудың 5 қыры бар:

Бірінші-бұл өз бетімен ойлау;

Екінші-бұл ойын қорыту;

Үшінші-бұл проблемалық және сол ойын бағалай білуі;

Төртінші-бұл ойын дәлелдеуі;

Бесінші-сын тұрғысынан ойлаудың өзі әлеуметтік ойлау болып табылады (өмірмен байланысты).

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы анықтағандай 6 компоненттен тұрады.

Сыни ойлаушы:

Өз ойын қалыптастыра біледі;

Әртүрлі ойлармен санасып, өз ойын дәлелдеуге тырысады;

Тақырып бойынша мәселені шеше біледі;

Дәлелді пікірталас құра алады;

Бірлескен жұмыстан түбегейлі шешім шығаруды толықтай құптайды;

Кезкелген сұрақтың шешімін табу үшін адамның қабылдауының өзі көптеген факторлардың әсерінен болатынына түсінеді және бағалай біледі.

СТО технологиясының негізгі тәсілдері:

Сұрақтарды дұрыс құру дағдысын дамытуға арналған тәсілдер.

«Жуан» және «жіңішке» сұрақтар кестесі

Неліктен, үш түсінік бер ?	Кім ?
Неліктен, түсіндір ?	Не...?
Неліктен, сіз солай ойлайсыз ?	Қашан...?
Неліктен, сіз солай ойлайсыз ?	Мүмкін...?
Қандай айырмашылығы бар ?	Болар...?
Не боларын, болжап көр ?	Алар ме еді ?
Әйтпесе, не?	Қалай аталады ?
	Болды ма ?
	Сіз келісер ме, едіңіз ?
	Дұрыс па ?

Блум сұрақтарының түймедағы:

Қарапайым сұрақтар – бұл сұрақтарға жауап берген кезде нақты фактілерді атау керек, мәтіннен белгілі бір мәліметті еске түсіріп, оны айтып беру керек.

Дәлелдеуші сұрақтар – «Егер мен дұрыс түсінсем, онда ...?»

«Мен қателесуім мүмкін, бірақ, меніңше сіздің айтып тұрғаныңыз ...?»

Интерпретациялық (түсіндірме) сұрақтар- Әдетте неге? деген сөзден басталады.

Кейбір жағдайларда олар *ақталуға мәжбүр етушілік сияқты* негативті қабылдануы мүмкін.

Басқа жағдайларда олар *дәлелдемелік байланыстарды анықтауға* бағытталған.

Бағалау сұрақтары- Неге ... жақсы, ал ... жаман?»

«... .. айырмашылығы неде?»

Бұл сұрақтар осы немесе басқада оқиғалар, құбылыстар мен айғақтардың бағалау критерийлерін анықтауға бағытталған .

«Шатастырылған логикалық тізбек»

Мұғалім оқушыларға дұрыс және дұрыс емес сөздер жазылған ретті ұсынады.

Оқушылар жекелей жұмыс жасайды, мәтінді оқиды, шатастырылған тізбекті белгілейді.

Өзінің тапқан сөздерін топтағы оқушылармен бөліседі, толықтырады, қатесін түзейді.

Жорамалдау дағдысын дамытудың тәсілдері:

Дұрыс немесе дұрыс емес ойлар;

Сабақтың басында жаңа тақырып бойынша ұғым, соның дұрыс немесе дұрыс еместігін бағалау және өзінің шешімін дәлелдеу қажеттілігі беріледі.

Кері байланыс кезінде оқушыларға бекітілген тақырыптың сабақ басындағы өз шешімінің дұрыстығын бағалауды және өз ойымен алмасуды беру.

«Анадан-мынаған» стратегиясы

1. Тақырып бойынша топтар жалпы тапсырмалар Алады. 1 топ: Жанғыш пайдалы қазбалар	2. Әр топ мүшесі өзінің зерттеу тапсырмасын алады 1 көмір, 2 газ, 3 мұнай
3. Ақпараттар жинайды	4. Жинаған ақпараттарын топта бөліседі
5. Жалпы бөлінгенді кестеге салып біріктіреді	6 Кесте толтырады
7. Бірлесіп зерттеу тақырыбын жасайды.	8. Зерттеу бойынша перзентация жасайды.

Шығармашылық сұрақтар (жорамал) - «Қалай ойлайсыздар, ... кейін (егер) ... қалай болады?»

Шығармашылық сұрақтарда «егер» деген қыстырма сөз қолданылады. Ол алдын ала болжайтын, жорамалдайтын шарттылық элемент .

Практикалық сұрақтар- «Әңгіме кейіпкерінің орнында болсаңыз сіз не істер едіңіз?»

Сұрақ теория мен тәжірибе арасындағы өзара байланысты анықтауға бағытталған.

Кластерлар (ұяшықтары)

Өтілген материал автор өмірбаянын не мәтін бойынша алуға болады. Өтілетін материалдың көру айғақтарын ұйымдастыру формалары:

«Қалай, көренеді.....», «Қалай, айтылады.....»

«Қалай, көренеді.....»	«Қалай, айтылады.....»
Сағаттар	«Бұл жаңа!»
Конвейер	«Бұл қызықты!»
Баспалдақ басқыштары	Ән: шумақ, қайырма.
Шынайы сурет	

Проблеманы шешу дағдысын дамыту бойынша тәсіл Миға шабуыл Карусель. Топпен жұмыс.

Топтағы оқушылар санына қарай тапсырмалар немесе проблемалы сұрақтар. Өрқайсысы өз шешімін жазып келесі оқушыға береді, осылай шеңберді айналып жүре береді.

Пікірталасты жүргізу дағдысын жетілдіру тәсілі:

Рөлдік ойындар

Әрлі-берлі пікірталас Диалог-талас

Бұрыштар әдісі (оқушылардың белгілі бір позициялы бұрыштарға тұрады. Бір топтан шыққан дәлелді ойды-келесі топтың оқушылары жалғастырып отырады. Оқушылар келесі бұрыштарға ауысып отырады. Қозғалғыш сыныптың ортасында отырады, кезкелген топтың пікірталасына араласа алады.

Қорытындылай келе, танымдық белсенділік – оқушының оқуға, білуге деген ынта-ықыласының, құштарлығының ерекше көрінісі. Сабақ барысында оқушының бойында танымдық белсенділік пайда болса, оқушылардың ақыл-ой қабілетінің зеректілік, зейінділік, байқағыштық, ойлау мен сөйлеу дербестігі, т.б. элементтері дамиды. Жаңартылған білім беру мазмұнында, танымдық әрекетті сыни тұрғыдан ойлау бойынша мынадай тәсілдер дамытады: Блум сұрақтарының түймедағы, жорамалдау дағдысын дамытудың тәсілдері, кері байланыс тәсілдері, дәлелдеуіш сұрақтар және т.б.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Пидкасистый П.И. Педагогика. – М., 2001 ж.
2. Подласый И.П. Педагогика. - Минск, 2006.-631 с.
3. https://kk.wikipedia.org/wiki/Жаңа_білім_беру_жүйесі
4. Мұғалімге арналған нұсқаулық үшінші (негізгі) деңгейі. 2012 ж.
5. https://ust.kz/word/jangartylgan_bilim_mazmuny_ayasynda_jiynytyq_bag

ӘОЖ 511.172

САЛЫСТЫРУЛАР ТЕОРИЯСЫНЫҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Жанузакова А.Ж., Ержанова А.Е., Серикбол А., Серік Л., Жиеншеева Т.

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: ayau.maksutova@gmail.com

Сандар теориясының элементтері мектеп курсы математикасында маңызды рөл атқарады. Арифметиканың көптеген есептерін шешу кезінде бүтін сандармен және оларға қатысты тапсырмаларды орындауға тура келеді. Осы тақырыптардың ішінде салыстырулар теориясының да өзіндік орны бар. Салыстырулар теориясының көмегімен көптеген есептерді шешуге, қиындығы күрделі тапсырмаларды орындауға болады.

Салыстыру ұғымының негізін Гаусс қалаған. Бұл ұғым маңызды көптеген практикалық қолданыстарға ие.

Салыстыру теориясында қандай да бір натурал m саны үшін a және b бүтін сандарын m санына бөлгендегі қалдықтар қарастырылады. Осы қалдықтардың қасиеттері, олармен жасалатын амалдар модуль бойынша салыстыру теориясының негізін құрайды.

Математикадан қиындығы жоғары есептерді шығаруды оқыту әдістемесін құру мәселесімен көптеген педагог-мұғалімдер шұғылданып келеді [1-3]. Күрделілігі жоғары есептерді шешу - бұл өте күрделі процесс, оны сипаттау кезінде оның барлық алуан түрлілігін ескеру мүмкін емес. Мектеп оқушыларының есептерді шешуге деген қызығушылығын оятып, оларды типтік есептерді шығаруға ғана үйретіп қоймай, негізді бөліп көрсетуге, талдауға, дәлелдеуге, жоспар құруға, ұқсастықтарды табуға үйрету маңызды. Сонымен қатар жоғарғы математиканың элементтерін пайдаланып мектептің күрделілігі жоғары есептерін шығаруға үйрету керек. Ол үшін математикадан электив курстарда, қосымша сабақтарда жаңа салыстырулар теориясы, графтар теориясы, көпмүшеліктер теориясы сияқты және т.б. курстарды оқытудың да маңызы зор.

Бұл теориялық зерттеу студенттер мен оқушыларды стандартты емес есептерді шешуге үйретуге бағытталған әртүрлі әдістемелік әдістерді анықтауға бағытталған. Сондай-ақ, модуль бойынша салыстыру ұғымының көмегімен мектеп математикасынан қиындығы жоғары, олимпиадалық есептерді тиімді шешу әдісін зерттеуге бағытталған.

Мектеп курсы алгебрасындағы қиындығы жоғары есептерді шешуде салыстырулар теориясының қолданысына тоқталайық.

a және b екі бүтін сандар n модулі бойынша *салыстырымды* деп аталады, егер a және b n -ге бөлінгенде бірдей қалдық болса немесе $n|(a - b)$ болса. Бұл жағдайда ол мына түрде $a \equiv b \pmod{n}$ жазылады.

Мысалы, $-27 \equiv 15 \pmod{7}$, себебі $-27 = 7 \cdot (-4) + 1$, және $15 = 7 \cdot 2 + 1$; басқаша айтқанда, $15 - (-27) = 42$, және $7|42$. Екінші жағынан, $5 \equiv -4 \pmod{7}$, себебі $5 = 7 \cdot 0 + 5$, бірақ $-4 = 7 \cdot (-1) + 3$; басқаша айтқанда, $5 - (-4) = 9$, және $7|9$.

Салыстыру қасиеттері:

1. Салыстыру қатынасы \equiv эквиваленттілік қатынасы болып табылады, яғни:

$a \equiv a \pmod{n}$ кез келген a бүтін сан үшін;

егер $a \equiv b \pmod{n}$ болса, онда $b \equiv a \pmod{n}$;

егер $a \equiv b \pmod{n}$ және $b \equiv c \pmod{n}$ болса, онда $a \equiv c \pmod{n}$.

2. Егер $a \equiv b \pmod{n}$ болса, онда $f(a) \equiv f(b) \pmod{n}$ бүтін коэффициенттері бар кез келген $f(x)$ көпмүшесі үшін.

3. $a \equiv b \pmod{n} \Leftrightarrow ka \equiv kb \pmod{kn}$, мұндағы $k \in \mathbb{N}$.

4. $a \equiv b \pmod{n} \Leftrightarrow ka \equiv kb \pmod{n}$, мұндағы $k \in \mathbb{Z}$, $(k, n) = 1$.

5.
$$\begin{cases} a \equiv b \pmod{n_1} \\ a \equiv b \pmod{n_2} \\ \dots \\ a \equiv b \pmod{n_k} \end{cases} \Leftrightarrow a \equiv b \pmod{M}, \text{ мұндағы } M = [n_1, n_2, \dots, n_k].$$

Сонымен, бірінші қасиеттің дәлелі мына анықтамадан туындайды:

$a \equiv a \pmod{n}$,

өйткені $a - a = 0$, және $n|0$; егер $a \equiv b \pmod{n}$ болса, онда $n|(a - b)$,

демек $n|(b - a)$, яғни

$b \equiv a \pmod{n}$;

егер $a \equiv b \pmod{n}$ және $b \equiv c \pmod{n}$ болса, онда

$n|(a - b)$, $n|(b - c)$, демек $n|(a - b) + (b - c)$,

яғни $n|(a - c)$ және $a \equiv c \pmod{n}$. Сонымен, салыстыру қатынасы рефлексивті, симметриялы және транзиті қасиеттеріне ие.

Мысалдар қарастырайық.

Мысал 1 $f(x) = 15x^3 - 33x^2 + 7$ болса, онда $f(86)$ -ны 11-ге бөлгендегі қалдықты табыңыз.

Шешуі. Есепті шешу үшін біз салыстырудың «бірінші» деңгейіндегі барлық сандарды 11-ге бөлгендегі қалдықтарымен немесе одан да ыңғайлырақ, олармен 11 модулі бойынша салыстырылатын ең кіші абсолютті сандармен ауыстырамыз:

$$86 \equiv -2 \pmod{11}; 15 \equiv 4 \pmod{11}; 33 \equiv 0 \pmod{11}$$

Және

$$7 \equiv -4 \pmod{11}.$$

Сонда

$$f(86) \equiv f(-2) \pmod{11}, \text{ және біз}$$

$$f(-2) \equiv 4 \cdot (-2)^3 - 0 \cdot (-2)^2 - 4 \equiv -32 - 4$$

$$\equiv -36 \equiv -3 \equiv 8 \pmod{11}$$

салыстырулар тізбегін аламыз. Сонымен, $f(86)$ -ны 11-ге бөлгендегі қалдық 8-ге тең.

Мысал 2 $10! \equiv 7! \pmod{1000}$ дұрыс па?

Шешуі. $11!$, $7!$ және 1000 сандарын жай көбейткіштерге жіктеу арқылы,

$$2^8 \cdot 3^4 \cdot 5^2 \cdot 7 \cdot 11 \equiv 2^4 \cdot 3^2 \cdot 5 \cdot 7 \pmod{2^3 \cdot 5^3}$$

салыстыруын аламыз. Салыстырудың барлық үш бөлігін $2^3 \cdot 5$ санына қысқарту арқылы,

$$2^5 \cdot 3^4 \cdot 5 \cdot 7 \cdot 11 \equiv 2 \cdot 3^2 \cdot 7 \pmod{25}$$

салыстыруын аламыз. Салыстырудың екі бөлігін 25 модуліне салыстырмалы түрде қарапайым болып табылатын $2 \cdot 3^2 \cdot 7$ санына қысқартсақ,

$$2^4 \cdot 3^2 \cdot 5 \cdot 11 \equiv 1 \pmod{25}$$

салыстыруын аламыз. Өйткені,

$$2^3 \cdot 3 \equiv -1 \pmod{25} \text{ және } 2 \cdot 11 \equiv -3 \pmod{25}, \text{ онда}$$

$$2^4 \cdot 3^2 \cdot 5 \cdot 11 \equiv (-1) \cdot (-3) \cdot 3 \cdot 5 \equiv 9 \cdot 5 \equiv 20 \pmod{25}.$$

Сондықтан бастапқы салыстыру қате.

Мысал 3 101 модулі бойынша 23 санына салыстырымды ең кіші төрт таңбалы натурал санды табыңыз.

Шешуі. Тапсырма $1000 + t \equiv 23 \pmod{101}$ болатын ең кіші теріс емес t бүтін санды табуға дейін қысқартылады. Бұл жағдайда

$$t \equiv 23 - 1000 \equiv 23 + 10 \equiv 33 \pmod{101},$$

яғни $t = 33$. Сонымен, 101 модулі бойынша 23 санына салыстырымды ең кіші төрт таңбалы натурал сан 1033-ке тең.

Мысал 4 Кез келген теріс емес бүтін n саны үшін $9^{2n+1} + 8^{n+2} \equiv 0 \pmod{73}$ болатынын дәлелдеңдер.

Шешуі. $9^{2n+1} + 8^{n+2} \equiv 9 \cdot 81^n + 64 \cdot 8^n \equiv 9 \cdot 8^n - 9 \cdot 8^n \equiv 0 \pmod{73}$ екенін көруге болады.

Мысал 3.5 $f(x) = x^{10} + 4x^7 - 22x^4 + 101$ болса, онда $f(75)$ -ті 11-ге бөлгендегі қалдықты табыңыз.

Шешуі: Есепті шешу үшін біз салыстырудың «бірінші» деңгейіндегі барлық сандарды 11-ге бөлгендегі қалдықтарымен немесе одан да ыңғайлырақ, олармен 11 модулі бойынша салыстырылатын ең кіші абсолютті сандармен ауыстырамыз:

$$75 \equiv -2 \pmod{11}; 1 \equiv 1 \pmod{11};$$

$$4 \equiv -7 \pmod{11}; 22 \equiv 0 \pmod{11} \text{ және}$$

$$101 \equiv 2 \pmod{11}.$$

Сонда

$$f(75) \equiv f(-2) \pmod{11}, \text{ және біз}$$

$$f(-2) \equiv (-2)^{10} + 7 \cdot (-2)^7 - 0 \cdot (-2)^4 + 2$$

$$\equiv 1024 - 896 + 2 \equiv$$

$$130 \equiv -2 \equiv 9 \pmod{11}$$

салыстыру тізбегін аламыз. Сонымен, $f(75)$ ны 11-ге бөлгендегі қалдық 9-ге тең.

Әдебиеттер тізімі

1. Илларионов А.А. Теория чисел. – М., 2016.- 74с.
2. Воробьев Н.Н. Теория чисел: сравнения и их приложения : сборник заданий / Н.Н. Воробьев, С.Н. Воробьев, М.И. Наумик. – Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2017. – 67 с.
3. Буентинова Н. Ч. Сандар теориясы: оқу құралы / Н. Ч. Буентинова. - Өскемен, 2007. - 107 б.

**ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ
РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ДАМУ**

Жасұзақова Ш.Ж.

«С. Аманжолов атындағы ШҚУ» КЕ АҚ Жоғары колледжі
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: shinar2006dias@mail.ru

*«Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында
өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан,
тәрбиелі баланы сол ұлт тәрбиесімен
тәрбие қылуға міндетті»*

М. Жұмабаев

Қазақстанның әлемнің білім кеңістігі мен ықпалдасуы «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» аясында тәрбие үдерісін ұлттық құндылықтар негізінде ұйымдастыру отандық білім беруді жаңашаландыру және тәрбие мазмұнын көркейтуді талап етуде.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиетті мол терең түсінетін шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі. «Қазақстан – 2050» ұзақ мерзімдік стратегиялық бағдарламасын белгілеп, әлемдік өркениетке бет алған тәуелсіз Қазақ елі үшін ұлттық құндылықтарды сақтап қалудың маңызы өте зор. Өйткені сонау ғасырлардан бүгінге жеткен ұлттық құндылықтарымыз (лиро-эпостық және батырлар жырлары, ұлттық қол өнер, ұлттық спорт түрлері, қазықарта, жал-жая т.б.) –еліміздің дамуы мен мәдениетінің айнасы. Демек, сан ғасырлық тарихы бар рухани құндылықтарсыз ұлттың дамып, өркендеуі әсте мүмкін емес.

Қазіргі ғаламдану процесінде ұлттық құндылықтарымызды сақтау мен өзінің бет-бейнесін, ізгі дәстүрлерін сақтау жолындағы күрес ұлттық сананы сақтау күресі екенін түсіну. Ұлттық тәрбие деп жеке тұлғаның ұлттық сана- сезімі мен мінез-құлқының қалыптасуын, яғни ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрлерді меңгеруі негізінде қалыптасуын айтамыз. Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілімен айтқанда ұлттық мәдени құндылықтар белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни халық ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар. Адамның бойында қалыптасқан имандылық қадір-қасиеттер рухани құндылықтарға, ал адамдардың қолымен жасалған тұтыну заттары мен кәсібі материалды құндылықтарға жатады. Ұлттық құндылықтарды іріктеп, оқыту процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, отбасында да, мектепте де ұлтжандылық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің карашығындай қорғайтын тұлғаларды тәрбиелеп шығарамыз.

Қазақ мәдениеті – ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениет. Ол ұлттық тәлім-тәрбиенің негізінде дамып, қалыптасты. Ұлттық тәрбие сол ұлттың

мәдениетін дамытудың қозғаушы күші болып табылады. Әрбір халықтың тарихи тіршілігі мен рухани тәжірибесі бар. Халықтың тұрмыс – тіршілігіндегі рухани тәжірибелері арқылы қалыптасқан тәрбиелік және дүниетанымдық көзқарастарын біз халық педагогикасы дейміз. Халық педагогикасы – халықтың мәдени мұрасы. Халық педагогикасы сол халықтың (ұлттық) этностық ерекшеліктеріне байланысты дамып, қалыптасқан.

Ал, ұлттық тәрбие мәселесі – адамзат тарихынан өн бойына ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат. Бүгінде адамзаттың өркениеттің өзгеше биігіне көтерілген, үшінші мыңжылдыққа қадам басқан кезеңінде де жас мемлекетіміз үшін рухани асыл мұрат болып қазақстандық патриотизм, азаматтық парыз, тұлға бойындағы ұлттық құндылықтар мен ар тазалығы және тағы басқа қасиеттерді жатқызамыз.

Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің бағдарлы идеялары еліміздің Президенті Н.Ә. Назарбаевтың "Қалың елім Қазағым" атты жинағында мемлекеттік идеология мәселесін ұдайы есте ұстауымызды ескерте келе былай деп жазады: «Бес арыстарымызға арналған тарихи зерде кешенінде мен қазақстандық отаншылдық сезімін тәрбиелеуге көңіл бөлген едім. Қазақстанда тұратын әрбір адам өзін осы елдің перзентті сезінбейінше, оның өткенін біліп, болашағына сенбейінше біздің жұмысымыз ілгері баспайды...» [1, 44]

Олай болса, қазіргі кезеңде мектеп табалдырығынан бастап білім беруде ел тарихын терең қозғап, тәрбие сағаттарында қазақ зиялы қауымының еңбектерін, қоғам дамуына қосқан үлесін айтып түсіндіру арқылы оқушылардың адами құндылық қасиеттерін қалыптастыра аламыз. Сондай-ақ ұлттық салт-сананың өмірдегі қолданылмалы көріністері: рәсімдер, рәміздер, ырымдар, тыйымдар, жөн-жоралғылар, діни уағыздар, сенімдер, кісілік рәсімдері, перзенттік парыз, адамгершілік борыш, ұрпақтық міндет арқылы іске асырылып ұлттық қасиеттерге айналады.

Оқушының ұлттық қасиеттеріне меймандостық, кісілік, сыйласымдылық, имандылық, кішіпейілділік, кеңпейілділік, салауаттылық, тіршілікке бейімділігі, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық, сыпайылығы, мәдениеттілігі т.б. қасиеттері арқылы ерекшеленеді.

Әрбір ұлттың ұлттық қасиеттері ұлттық тәрбиеге (халық педагогикасына) байланысты дамып, қалыптасқан. Халық педагогикасы ұлттық әдебиет пен сол ұлттың салт-дәстүрлерінен құралады. Әдебиет көркем шығармалар арқылы сан үйренуден бастап, шығарма кейіпкерлерінің тілін, ойын, іс-әрекеттерін, мінез-құлқын, ұлттық қасиеттерін үлгі ретінде әсерлі баяндап, содан соң көркемдеп көрсетіп үйрету арқылы жеке тұлғаның адамдық қасиеттерін қалыптастырып, кісілік сана-сапасын арттырады. Ал ұлттық салт-дәстүрлер игі әдеттердің әдеп-ғұрыпқа (әдепті іс-әрекетке) айналып, одан әдеп (ұлттық мәдени көрініс), әдептен дәстүр (мәдени үрдістің ұлттық дәрежедегі көрнісі), дәстүрден салт (дәстүрдің ұлттық санаға сіңіп, сөзсіз қолданыста болуы) қалыптасқанын көрсетіп, жеке тұлғаның ұлттық мәдени қасиеттерін қалыптастырады. Әрбір мәдениетті, білімді адам өзінің кәсіптік, дүниетанымдық деңгейін ұлттық мәдениетпен ұштастыра білуге міндетті. Мәдениетті болу үшін – білімді болу міндет. Білімді болғанмен, ұлттық мәдениетті игермеген болса, ондай тұлға ұлт алдында “мәңгүрт”,

мәдениетсіз болып көрінеді де, халықтың наразылығына ұшырайды. Білім беру мен тәрбиелеудің мақсатын айқындау үшін қазақ білімпазы Жүсіпбек Аймауытовтың мына сөздерін еске алған жөн. “Мектеп бітіріп шыққан соң бала бүкіл әлемге, өзгенің және өзінің өміріне білім жүзімен ашылған саналы ақыл көзімен қарай білсе, міне, білімдендірудің көздейтін түпкі мақсаты осы. Мектеп осы бағытта баланың келешекте жетілуіне мықты негіз салуы керек” - деген екен [2, 168].

Олай болса, оқушылардың ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру негізінің бірден-бірі – мектепшілік жүргізілетін тәрбиелік іс-шаралар. Осындай тәрбие жұмыстарын ұлттық құндылықтар негізінде мынадай іс-әрекеттер арқылы ұйымдастыруға болады. Мысалы: арнайы пәндер, оқу үдерісі, сыныптан тыс тәрбие, жұртшылықпен жұмыс, ата-аналармен жұмыс т.с.с. Атап айтқанда арнайы пәндер арқылы, яғни «Абайтану», «Өлкетану», «Бауыржантану», «Өнер тарихы» сияқты пәндерді оқыту барысында; оқу үдерісінде негізгі пәндермен қоса, «Әдеп негіздері», «Әдеп және жантану», «Діндер тарихы» сияқты пәндерді меңгерту арқылы; сыныптан тыс тәрбиеде спорттық ойындарды, қолөнершілік шеберлікті дамытатын сайыстарды, шығармашылық қасиеттерді шыңдайтын іс-шараларды ұйымдастыру арқылы; ата-аналармен жұмыста «Ана мектебі», «Әкелер мектебі», «Ақсақалдар алқасы», «Зергерлер клубы» сияқты түрлі мектептер мен клубтарды құру арқылы, ал жұртшылықпен жұмыста өнер-тәрбие отаулары мен этнографиялық клубтарды ұйымдастыру арқылы біз ұлттық құндылықтарымызды ұрпақ бойына дарыта аламыз. Жалпы оқу барысында да, сынып ішінде де, сыныптан тыс уақытта да халықтық педагогика мен ұлттық салт-санаға негізделген осындай әрекеттер өскелең ұрпақтың білімді, әрі тәрбиелі боп қалыптасуына зор ықпалын тигізеді.

Олай дейтін себебіміз, халқымыздың асыл қазынасын сыныптан тыс жұмыстарда тиімді пайдалану – оқушыларды өз ұлтын сүйуге, оның салт-дәстүрлері мен мәдениетіне құрметпен қарауға үйретері сөзсіз. Ұлттық құндылықтардың бірі – ұлттық ойындар. Олар тек балаларды алдандыру, ойнату әдісі ғана емес, жас ерекшеліктеріне қарай көзқарастары мен мінез-құлқының қалыптасуына, тапқырлыққа, шешендікке баулитын, ой-өрісін жетілдіретін атадан қалған асыл мұрамызды кейінгі ұрпаққа жеткізу құралы болып табылады. Мысалы, асық ойыны - қазақ халқының ұлттық ойынының бірі. Асық ойыны баланың ойлау қабілетін дамытады, адаммен тез тіл табысуға үйретеді, денені шынықтырады, қан айналымы мен тыныс алу мүшелерінің жұмысын жақсартады, баланың көзі қашықтықтан көруге дағдыланады, мергендікке баулиды, бойдың жылдам өсуіне де көмектеседі. Демек, әрбір ұлттық құндылығымыздың өзіне тән маңызы мен мәні бар.

Тағы бір маңызды нәрсе, ол қазақтың ұлттық бұйымы бесіктің пайдасын өмірдің өзі дәлелдеп, бүгінгі күнге жеткізді. Баланың таза, ұйқысының тыныш болуы өз алдына, бесік сәбидің табиғи өсуіне айрықша ықпал етеді. Дәл осы мәселені жапонның танымал дәрігер-ғалымы Гау Щияу Иде Илаң жан-жақты зерттеген. Оның зерттеуінше, сәби өмір есігін ашпас бұрын, ана құрсағында тербеліске түседі. Ал ол өмір есігін ашқан соң бірден жарық дүниеге үйлесе алмайды. Сондықтан ол «сәбиді ана құрсағындағыдай тербетіп отыру керек» деген қорытынды жасаған. Міне, осы процестерді ескерген болса керек, ата-бабаларымыз сәби өмірге бейімделгенше оны бесікке бөлеп, тербетіп отырған. Бұл –

халқымыздың ұлылығы! Өкінішке қарай, бүгінде кейбір келіншектер баланы бесікке бөлеуге ерініп, памперсті қолданып жүр. АҚШ пен Еуропа елдерінің озық ойлы дәрігерлері мұны қолдануға қарсы алуан түрлі акциялар ұйымдастырып, памперстен бас тартуға шақыруда. Себебі балаға памперстің зияны ұшан-теңіз. Мұның соңы адамды белсіздік пен бедеулікке душар етеді. Соңғы жиырма бес жылда Еуропа елдерінде бала туудың азаюының бір себебі де осыдан. Тағы бір себебі, памперс киіп өскен баланың қуаты қырық жасқа жетер-жетпесте тоқырайды. Ал бұл – ұлтқа төнген қауіп! Халықты өсіретін де, өшіретін де – әйел! [3, 61] Демек, жас келіншектердің өз жанын аялап, жалқаулықтан баласын бесікке бөлемей, памперс кигізуі қазақ халқын «өшіріп» жіберуі мүмкін. Сондықтан бесіктің артықшылығын бағалай білейік. Әрбір қазақ отбасы мұны терең ойлануы керек. Бұл бір ғана мысал. Баланың дүниеге келген сәтінен бастап орындалатын әрбір ырым-жоралғыларды, салт-дәстүрлерді әрдайым сыныптан тыс шаралар мен ата-аналармен жұмыстар барысында жиі қолданып отырған абзал. Осындай құндылықтарды жиі көріп, үнемі пайдаланып өскен жас ұрпақтан нағыз отаншыл, елін сүйетін, өзінің ұлтының құндылықтарын бағалай білетін жеке тұлға қалыптасатыны айдан анық.

Қазіргі уақытта бізге жетіспей жатқаны – өзіміздің қазақи өмір тіршілігіміз бен шығыстық дүниетанымдағы ұлттық мектебімізді құру. Тәрбие мектебі болып табылатын қазақтың мақал-мәтелдері мен аңыз-әңгімелері дүниежүзілік тәжірибеде батыстық ұғымдармен сәйкес келе бермейтіні анық. Қазақи дүниетанымның өзегі – адамшылық. Қазақ: «Жаным – арымның садағасы», «Дүние – қолдың кірі», «Туған елім болмаса, тумай-ақ қойсын Күн мен Ай», «Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», - деп, еліне деген іңкәрлік сезімін қалыптастырады. Халықтық тәрбие өз дәстүрін дінмен бекіте отырып, адам қалыптастырудың қайталанбас мектебін жасаған. С.Торайғыров қазақи пәлсапаны құрайтын он бір мақалды келтіре отырып, «Байқасаң қазақтың өзінде бар, дүниенің генийлігі, пайғамбары», - деген екен. Жатқа еліктеу – өзін-өзі қор санау. Бұл ұлттық санасы жетілмеген елде болатын көрініс. Жалпы, сонау ғасырларда әр ұлт қариялары ұлттық құндылықтарды өмір сүру салтымызға байланысты шығарып, дамытып, ұрпаққа мұра ретінде қалдырып отырған. Маңыздысы сол, ұлттық құндылықтар әр ұлттың меншігі болып табылады. Оны ұлт ұрпақтары сақтап, заманына қарай дамытып отыруы қажет. Егер халық өзінің ұлттық құндылықтарын жоғалтып алса, онда ол халық «ұлт» болудан қалады. Сондықтан қазақ халқы өзінің ұлттық құндылықтарын сақтауы керек. Сонау бір ғасырда Италияның жиһанкез кәсіпкері Реналью Гаспирин: «Мен әлемнің 141 елін аралаған адаммын. Солардың ішінде өз мемлекетінде, өз тілінде өмір сүре алмай отырған бейшара халықты көрдім,» – деп жазды [5, 102]. Бұл пікірден көп ой түюге болады. Егер қазақ халқын ұлт ретінде әлем елдері мойындасын дейтін болсақ, онда міндетті түрде ұлттық құндылығымызды көздің қарашығындай сақтап, үнемі байытып отыруымыз керек. Себебі ұлттық құндылық – ғасырдан-ғасырға жалғасқан, өмірдің қатаң сынынан өткен, маңызы айрықша құндылық, яғни асыл қазына. Өкінішке қарай, елімізде дәл

қазіргі күні ұлттық құндылықтарды сақтау мәселесінде «әттеген-айымыз» өте көп. Жасыратын түгі жоқ, сонау кеңестік кезеңде қызыл империя басшылары ұлттық құндылығымызды «ескінің қалдығы» деген желеумен құртуға әрекет етті. Тіпті сол арқылы ұлттың өзін жоюға тырысты. Құдайға шүкір, егемендігімізді алғалы бері Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың еселі еңбегі жағдайында ұмыт боп бара жатқан ұлттық құндылығымызды қайтадан қалпына келтіріп, түгендей бастадық. Сондықтан ұлттық құндылықтарды тәлім-тәрбиенің түп қазығына айналдыру маңызды іс. Әр халық өзінің жас ұрпағын қайырымды, адал, үлкенді құрметтейтін, ержүрек, ар-ожданы мол болып өссе дейді және бұл мәселені өзінің тұрмыс-салтына байланысты шешіп те келеді. Қазақ халқының ұлы педагогы, этнограф, жазушысы Ы.Алтынсарин өзінің әдеби және педагогикалық еңбектерінде қазақтың фольклорын өте тиімді пайдалана білген. Мәселен, «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» атты әңгімесі арқылы еңбек етудің маңызы мен өз уақытын зая кетірмеудің мәнін түсіндіреді. Ы.Алтынсариннің ұлағатты сөздері, педагогикалық мұралары халық педагогикасында үлкен орын алады. Оларды қазіргі қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен салт-дәстүрінің қайта жаңарту кезеңінде кең мағынада насихаттау керек.

Қорыта айтқанда, болашақ иелері жас ұрпақты толыққанды тұлғаға айналдыру үшін ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие берудің маңызы зор.

Нақтырақ айтсақ, ана тілі мен ұлттық салт-дәстүрін құрметтейтін, басқа тілде де жетік сөйлей білетін, дүниетанымы, ақыл-ой парасаттылығы қалыптасқан, еңбекқор, мақсат қоя алатын және сол мақсатқа жету жолдарын таңдай білетін, жауапкершілігі мол, мінез-құлқы, айналадағы адамдарға, қарым-қатынас мәдениеті жоғары, Отанын сүйетін, күрделі жағдайларда нақты шешім қабылдай алатын, өзіне сын көзбен қарай білетін салауатты тұлғаны тәрбиелеуді басты мақсат етіп қоюымыз қажет. Осы құндылықтардың барлығы қанына дарып, бойына тарап, санасына сіңген ұрпағымызға еліміздің болашағының кілтін сеніп тапсыра аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Әлемдік өнертану, I-III том, «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының кітап сериялары. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасы бойынша шығарылған; Өлке баспасы, Алматы, 2008 ж.
2. Дәуренбеков Ж, «Қазақстан өнері» Алматы 1983 ж.
3. Қазақ өнерінің тарихы, I-III том, «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының кітап сериялары, Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасы бойынша шығарылған; Өнер баспасы, Алматы, 2007 ж.
4. Ақжарқын Бәделқызы, «Халық қазынасы», 2012 ж.
5. Ақжарқын Бәделқызы, «Асыл мұра», 2012 ж.
6. Кожаметова К.Ж., Демеуова М.Е. и др. Воспитательные системы школ Казахстана. – Алматы. 2006. – 160 с.
7. Таубаева Ш.Т. Педагогика әдіснамасы (Оқу құралы). – Алматы: «Қарасай». 2013. – 432 б.

**ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖҮЙЕСІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП
ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Жетпісбаев Ж.Қ.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

зав. кафедрой Теоретических основ физической культуры и спорта,
академии туризма и спорта, доктор PhD
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: zzhetsbayev@inbox.ru

Қазіргі уақытта мемлекеттік дене шынықтыру жүйесінің дағдарысы қоғам үшін бірқатар жағымсыз салдарға айналды, олардың арасында халықтың әртүрлі жас контингенттерінің, әсіресе жастардың денсаулық деңгейінің төмендеуін атап өтуге болады. Бұл факт ерекше маңызға ие, өйткені балалар мен жасөспірімдердің денсаулық жағдайы кез-келген ел халқының өміршеңдігінің маңызды көрсеткіші болып табылады.

Балалар мен жастардың дене белсенділігі мен дене дайындығы денсаулықтың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. ДДҰ мәліметтері бойынша, денсаулыққа әсер ететін негізгі факторлардың құрылымында 50% өмір салтына байланысты, мұнда қозғалыс белсенділігі маңызды рөл атқарады.

Алайда, көптеген фактілер бүгінде жас ұрпақтың денсаулығы үшін қатты алаңдаушылық туғызады, бұл қазіргі мектеп бағдарламалары негізінде оқушылардың дене тәрбиесін қанағаттанарлықсыз ұйымдастырумен байланысты емес.

Қолданыстағы білім беру жүйесі оқушылардың денсаулығын жақсартуға ғана емес, оның нашарлауына да ықпал етеді. Бұл оқу жүктемелері, гиподинамия, білім берудің озық деңгейі, бұл Дарындылар санымен (6% дейін) және жоғары оқу мүмкіндіктері бар (білім алушылардың жалпы санының 12-15% шегінде) сәйкес келмейді. Әрдайым тиімді емес авторлық бағдарламалардың көптігі проблеманы күшейтеді, өйткені қазіргі кезде балалардың үштен бірінен астамы тіпті қарапайым білім беру бағдарламаларын игеруде қиындықтарға тап болады.

Балалардың физикалық және жүйке-психикалық дамуының бұзылуы невротикалық күйлерде, жыныстық даму ақауларында, қауіп факторларына, есірткіге, улы заттарға, алкогольге төзімділіктің төмендеуінде, физикалық дамудың нашарлауында көрінеді. Жарияланған деректерді талдау және жалпылау көрсеткендей, бірінші сынып оқушыларының 70%-здравья денсаулығында ауытқулар бар, ал 11-ші сыныптың аяғында денсаулығы бұзылған оқушылардың саны едәуір артады: мектепте оқу кезінде дені сау балалардың саны 4-5 есе азаяды, мектепті бітірген кезде оқушылардың 40% - те белгілі бір созылмалы аурулар анықталады, 36% - да морфофункционалды ауытқулар бар. Мектеп оқушыларының тек 10-15% - ы ғана сау деп танылуы мүмкін [5].

Мектеп оқушыларының ауру механизмінде қоршаған орта факторлары, жеке мінез-құлық және физиологиялық қауіп факторлары тығыз байланысты.

Оқушылар үшін ерекше патогенетикалық факторлар олардың білім беру және білім беру қызметін ұйымдастырумен байланысты қауіп факторлары болып табылады: оқу процесінің қарқындылығы және оқушылардың қозғалыс белсенділігі көлемінің жасанды қысқаруына ықпал ететін статикалық жүктемелердің басым болуына негізделген оның қолданыстағы ұйымы.

Қозғалыс қажеттілігі және қозғалыс белсенділігінің жоғарылауы дененің ең маңызды биологиялық ерекшеліктері болып табылады.

Қазіргі уақытта балалардың 70% - ы гиподинамиядан зардап шегетіні белгілі, оның салдары өнімділіктің төмендеуі, жалпы реактивтілік және аурудың өсуі болып табылады.

Балалар мен жасөспірімдерде-қарқынды өсу мен даму кезеңдерінде зерттеушілер балаларда моторлық координацияларды меңгеруді, функционалдық жүйелердің бейімделу резервін кеңейтуді, қарқынды жаттығулар мен бәсекелестік жұмыстарға ерікті көңіл-күй қалыптастыруды анықтайды.

Мектеп оқушыларының дене тәрбиесін оңтайландыру үшін шешілуі керек орталық мәселелердің бірі-физикалық белсенділікті даралау және саралау, өйткені әр жас тобында физикалық өнімділіктің әртүрлі деңгейлері (жоғары, орташа және төмен) бар оқушылар болуы мүмкін, сондықтан орындалатын бұлшықет жұмысының көлемі қатаң жеке болуы керек. Жалпы білім беретін мектептердің оқытушыларын гиподинамия мен гипердинамияның оқушының өсіп келе жатқан ағзасына теріс әсер ету дәрежесін анықтаудың қарапайым және сенімді әдісімен қамтамасыз етудің шұғыл қажеттілігі туындады.

Қозғалыс белсенділігінің физиологиялық-гигиеналық жас нормалары, дене шынықтыру және спорт жөніндегі бағдарламалар негізінен қалыпты морфо-функционалдық дамуы, ұтымды дене тәрбиесі және күн тәртібі бар дені сау балалардың зерттеулеріне негізделетінін атап өткен жөн. Сонымен қатар, нақты өмірде балалар мен жасөспірімдердің биологиялық және морфофункционалды дамуының, олардың денсаулық жағдайының, әлеуметтік-қоршаған орта жағдайларының айырмашылығының айтарлықтай гетерогенділігі тұлғаның үйлесімді дамуы, кіші балалардың денсаулығын қалыптастыру және сақтау дене шынықтыру және спортпен шұғылдану кезінде дененің жеке қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, оқушылардың қозғалыс белсенділігін қалыпқа келтіру қажеттілігін түсіндіреді [2].

Оңтайлы қозғалыс белсенділігінің критерийі дененің барлық жүйелерінің сенімділігі мен үнемділігі, денсаулықты нығайту болуы керек [3].

Абсолютті денсаулықтан ауруға дейін әртүрлі өтпелі күйлердің тізбегі, қоршаған ортаның өзгеруіне бейімделетін қайта құрулар бар екенін ескеру қажет [1, 5]. Өкінішке орай, дене шынықтыру практикасында, әдетте, ауру мен денсаулық қана ескеріледі. Бұл жағдайлар арасындағы жағдайлардың әртүрлілігі, соның ішінде дененің негізгі жүйелерінің жұмыс істеу деңгейі, жұмыс қабілеттілігі, бейімделу процесінің қарқындылығы ескерілмейді, бұл көбінесе реттеу механизмдерінің бейімделуінің бұзылуына және ауруға әкеледі.

Балалар мен жасөспірімдерде қозғалыс белсенділігінің мотивациясын қалыптастыруға тиісті назар аудару қажет. Дене тәрбиесі бойынша оқытушының қызметін бағалаудың негізгі критерийі нормативтер мен нәтижелерді орындау емес,

сабақтардың когнитивтік салаға, әр оқушының физикалық дамуы мен денсаулығына әсер ету нәтижелері болуы керек.

Бірқатар ғалымдардың зерттеулері ұзартылған күн режимінде оқу сабақтарын дәстүрлі ұйымдастыру кезінде бастауыш сынып оқушыларының дене белсенділігі оқу және сыныптан тыс жұмыстарға бөлінген апталық уақыт бюджетінің 11% - дан аспайтынын көрсетті, бұл олардың денесінің функционалдық жағдайына және оқу үлгеріміне теріс әсер етеді [5].

Бастауыш мектептегі интеграциялық процестер қазіргі кезеңде дене шынықтыру сияқты білім беру процесінің саласына айтарлықтай әсер етеді. Бұл бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесі саласында: салауатты өмір салтын насихаттау және оларды дене шынықтыру сабақтарында жүзеге асырудың кешенді практикалық шараларының болмауы арасында қайшылықтар бар екендігіне байланысты; балалардың табиғи танымдық-практикалық қажеттілігі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесінің сауықтыру бағытымен оқушылардың дене шынықтыруын қалыптастырудың Танымдық және шығармашылық-трансформациялық аспектілерін үйлестіру қажеттілігін ескермейтін дене шынықтыру сабақтарының үзінділерінің қатаң әдістемелік-педагогикалық реттелуі.

Жоғарыда қарастырылған қайшылықтарды шешуге ықпал ету үшін диссертация балалардың психофизиологиялық даму көрсеткіштері мен ағзаның функционалдық резервінің деңгейі бойынша бағаланған оқыту, дамыту және сауықтыру бағытындағы сабақтар мен сабақтан тыс формаларды біріктірудің ұтымды жолдарын әзірледі және эксперименталды түрде сынақтан өткізді.

Дене тәрбиесі жүйесінде денсаулықты қалыптастырудың әдіснамалық және ұйымдастырушылық-педагогикалық негіздерін біз адамның биоәлеуметтік табиғатының бірлігі мен өзара тәуелділігі идеяларын, саралау және даралау принциптеріне, дамушы және тұлғаға бағытталған оқытудың гуманистік психологиялық-педагогикалық теорияларына сәйкес оқыту, тәрбиелеу, дамыту және сауықтыру міндеттерін кешенді шешуді қамтитын теориялық-интегративті тұжырымдамалар тұрғысынан түсіндіреміз.

Бастауыш сынып оқушыларының әртүрлі қозғалыс режимдерінде бейімделу мүмкіндіктерін дамытудың жалпы заңдылықтарын анықтау физикалық, психикалық, когнитивті, функционалдық және әлеуметтік көрсеткіштердегі өзгерістердің сипатын ескеретін, жеке тұлғаның оңтайлы дамуын және балалардың денсаулығын сақтауды ескеретін көп өлшемді функционалды-жүйелік тәсіл негізінде мүмкін болатындығы анықталды.

Зерттеу барысында балалардың денсаулығын қалыптастыру мен танымдық, психикалық, әлеуметтік және физикалық қабілеттерін дамытуға әлеуметтік, педагогикалық, психофизиологиялық және басқару факторларының синтездік әсерін ескере отырып, оқушылардың моторикасын оңтайландыру жүйесін және іс-әрекеттің нәтижесін модельдеу және эксперименттік сынақтан өткізу жүргізілді.

Зерттеу нәтижесінде бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесі жүйесін оңтайландыру педагогикалық модельді және оның негізгі компонентін - балалардың психомоторлық қабілеттерін дамыту; идеомоторлық идеяларды қалыптастыру; ойын, музыкалық-ритакты, эйдетикалық бағыты бар физикалық

жаттығуларды қолдану нәтижесінде балалардың танымдық қабілеттерін дамыту негізінде педагогикалық танымдық-дамыту технологиясын іске асыруды көздейтіні анықталды. және мотор белсенділігінің рефлексиясының көрінісі; дене тәрбиесінің әртүрлі ұйымдық нысандарын пайдалану процесінде дамудың жеке-типологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, балалар ағзасының бейімделу мүмкіндіктері мен функционалдық резервін ұлғайту; эмпирикалық және теориялық білім негізінде салауатты өмір салты мен дене шынықтырумен айналысуға мотивацияны қалыптастыру.

Бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесінің педагогикалық танымдық-дамытушылық технологиясы әзірленді, ол мұғалімдер мен оқушылардың дәйекті өзара әрекеттесуінің жиынтығы болып табылады:

- ойын әрекеттерін, музыкалық-ритакты және әйдетикалық құралдарды, қозғалыс рефлексиясын, танымдық және психикалық қабілеттерін дамытудың идеомоторлы және психомоторлы тәсілдерін және балалардың психикалық және физикалық дамуын анықтауда;

- жеке-типологиялық ерекшеліктерді және ағзаның бейімделу резервінің деңгейін ескере отырып, қозғалыс белсенділігінің оңтайлы режимдерін таңдауда;

- дене шынықтыруға, денсаулыққа, салауатты өмір салтына құндылық қатынасын және сабақтан тыс уақытта дене шынықтырумен өз бетінше айналысуға тұрақты мотивацияны қалыптастыруда.

Бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесі жүйесіне педагогикалық танымдық-дамытушылық технологияны енгізу дәстүрлі тәсілмен және бәсекеге қабілетті жаттығулармен салыстырғанда психикалық, когнитивті, физикалық және әлеуметтік қабілеттердің айқын дамуына ықпал етті:

- балалардың психомоторлық, идеомоторлық және танымдық қабілеттерін дамытуға қатысты дене тәрбиесі құралдарының стандартты жиынтығының бағытын модельдеу негізінде балалардың жеке-типологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, олардың құрылымдық-моторлық және физикалық әлеуетін жақсарту арқылы дененің бейімделу мүмкіндіктерін арттыруға ықпал ететін дене тәрбиесін ұйымдастырудың сабақтық және сабақтан тыс формаларының жүйесін құру;

- сабақтарда және ағзаның дамуының жеке ерекшеліктерінде қалыптасатын теориялық және эмпирикалық білім негізінде оқушылардың қызығушылықтары бойынша дене шынықтырумен өз бетінше айналысуға мотивацияны қалыптастыру;

- оқуды даралау және оқу процесінің физиологиялық "құнын" төмендету мақсатында оқушылардың психофизиологиялық диагностикасының бірыңғай жүйесін пайдалану.

Педагогикалық эксперименттің нәтижелері бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесінің педагогикалық моделін және дамушы және тұлғаға бағытталған оқытудың педагогикалық теорияларымен интеграциялау негізінде дене тәрбиесі жүйесіне сауықтыру бағытының танымдық-дамытушылық технологиясын енгізу шартымен дене тәрбиесі жүйесін оңтайландыру мүмкіндігі туралы гипотезаның әділдігін растады.

Балалардың физикалық, психикалық және когнитивті қабілеттерінің деңгейін, функционалдық жағдайын физиологиялық және әлеуметтік-педагогикалық зерттеулердің нәтижелері дәстүрлі дене тәрбиесін ұйымдастырудан айырмашылығы, бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесінің ұсынылған

педагогикалық моделі денсаулық көрсеткіштерін, танымдық және даму саласын тұрақты жақсартуға, салауатты имиджге деген қажеттілікке белсенді мотивацияны қалыптастыруға мүмкіндік беретіндігін көрсетеді өмір сүру, дене шынықтырумен айналысу ажырамас компонент ретінде.

Дене тәрбиесі жүйесінде бастауыш сынып оқушыларының денсаулығы мен дамуын қалыптастыру мәселесі күрделі және көп қырлы. Зерттеуде алынған тұжырымдар қарастырылып отырған мәселенің толық шешімін талап етпейді. Жинақталған теориялық және нақты материал бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесі жүйесін оңтайландыруға әртүрлі әлеуметтік, педагогикалық, психологиялық және басқару факторларының әсерін зерттеу тұрғысынан одан әрі дамытуды және нақтылауды қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Әбілханова-Славская К. А. Жеке тұлғаның қызметі мен психологиясы. М.: Ғылым, 1980. - 335 Б.

2. Агаджанян Н.А., Башқұрттов А.А., Власова И. Г. Биологиялық ритақтардың физиологиялық механизмдері туралы // Физиологиялық ғылымдардың жетістіктері. 1987. - Т. 18. - № 4. - Б.80-104.

3. Агеев В. У., Михневич Ю.М. Дене шынықтыру және спорт жүйесінің мақсаттар кешенін қалыптастырудың теориялық аспектілері // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 1986. - № 9. - Б. 5-6.

4. Оқушылар денесінің оқу және дене белсенділігіне бейімделуі / ред. А.Г. Хрипкова, М.В. Антропова; ғылыми.-зерттеу. Акад балалар мен жасөспірімдер физиологиясы институты. пед. КСРО ғылымдары. М.: Педагогика, 1982. - 240 Б., ил.

5. Азарных Т., Тыртышников И. М. Психикалық денсаулық (Валеология мәселелері). Оқу құралы. М.: Мәскеу психологиялық-әлеуметтік институты; Воронеж: "МОДЕК" ҮЕҰ баспасы, 1999 ж. - 112 Б. ("педагог-практика кітапханасы"сериясы). Симаков // университеттің ғылыми жазбалары. П.Ф. Лесгафта. – 2010. – № 5 (63). – 98-101 ББ.

ӘОЖ 796. 41:373. 2

ГИМНАСТИКА ҚҰРАЛДАРЫМЕН БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жетпісбаев Ж.Қ.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: zzhetsbayev@inbox.ru

Қоғамның болашақ толыққанды мүшесін тәрбиелеу, үйлесімді психикалық және физикалық даму жеке тұлғаның қалыптасуындағы күрделі процестер болып табылады. Жас кезінен бастап өскелең ұрпаққа салауатты өмір салтына, дене шынықтыруға, спорт пен гимнастикаға деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу маңызды, өйткені олар ұзақ өмір мен сәттіліктің кілті болып табылады.

Әдетте, дені сау адам еңбекке қабілетті, көңілді және белсенді. Осыған байланысты дамыған мемлекет пен тұтастай алғанда қоғамның басым бағыты, сондай-ақ стратегиялық міндеті отбасы мен балалардың салауатты өмір салтына деген қажеттілігін қалыптастыру болуға тиіс.

Бастауыш мектеп жасы-балалық шақтың шарықтау шегі. Педагогика ғылымдарының мамандары бастауыш мектеп жасының кезеңділігін әр түрлі бағалайды және анықтайды. Негізгі кезең-6-7 жастан 9-10 жасқа дейін. Бұл жаста баланың қозғалыс белсенділігіне ықпал ететін жүйелердің анатомиялық және физиологиялық жетілуі аяқталады. Бұл кезең тірек-қимыл аппаратының салыстырмалы түрде біркелкі қалыптасуымен сипатталады, бірақ оның белгілі бір өлшемді сегменттерінің өсу қарқыны әртүрлі. Мысалы, осы жастағы дененің ұзындығы оның массасына қарағанда көбірек артады.

Бұл жаста өмір салты өзгереді, белгілі бір әлеуметтік топтармен танысу пайда болады. Бала әртүрлі рөлдер мен мінез-құлық үлгілерін сынап көреді. Оның өміріндегі алғашқы әлеуметтік институт-мектепті ашады. Мектеп балаға әлеуметтік әлемнің негізгі моделі болып табылады. Мектепте ол "ересектер әлемімен" танысады, білім алады, тәжірибе жинақтайды, баланың белгілі бір әлеуметтік мәртебесі бар. Қарым-қатынас жүйесіндегі өз орнын қабылдау, мүдделер, құндылықтар, жалпы өмір салты өзгереді.

Осы кезеңде оқушы "губка сияқты сіңіреді". Бастауыш мектеп жасында дене шынықтыруға деген сүйіспеншілікті ояту, оның денсаулығын бақылау өте маңызды. Бұл кезеңде бастауыш мектеп жасындағы балаларда мектеп режимі пайда болады. Мектеп жасына дейінгі балалардың жоғары қозғалыс белсенділігі отырықшы өмір салтын қажет ететін мектептегі сабақтарға ауысады, бұл тірек-қимыл аппаратына, қалыпқа, көру қабілетіне физикалық жүктемені қамтиды. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене белсенділігінің көлемі мектепке дейінгі кезеңмен салыстырғанда 50% - ға қысқарады.

Осы жастағы балаларда барлық физикалық қасиеттерді біркелкі дамыту қажет. Бұлшықеттің белсенді белсенділігі организмнің метаболизміне әсер ететін вегетативті функцияларды ынталандыруға, сондай-ақ адамның барлық мүшелері мен жүйелерінің қалыптасуына ықпал етеді. Гимнастика бұлшықет белсенділігіне ықпал ететін дене тәрбиесінің әмбебап құралы болып табылады. [5]

Гимнастикалық жаттығулар әдісі өте алуан түрлі. Оларға еркін, жалпы даму, қиын емес акробатикалық жаттығулар, гимнастикалық снарядтармен байланысты жаттығулар, белсенді ойындар мен билер жатады. [3] бұл жаттығулар негізгі моторлық қасиеттердің дамуына ықпал етеді, өмірлік маңызды моториканың қалыптасуына ықпал етеді, қозғалыстарды үйлестіруді жақсартады, дұрыс қалыптың кепілі болып табылады. Гимнастика мектеп жасына дейінгі балалар мен мектеп оқушыларының дене тәрбиесі бойынша мемлекеттік бағдарламалардың негізі болып табылады.

Педагогикалық ойдың бірқатар мамандарының пікірінше, атап айтқанда Е.В. Бирюк және Т.С. Лисицкая, гимнастиканың жағымды қасиеттерінің ерекшеліктеріне келесі компоненттер жатады:

- Балалардың би элементтері, балет, мимика, пластик, заттарсыз және заттары бар элементтер, сондай-ақ жеңілдетілген акробатика элементтері бар алаңда еркін қозғалуы;

- Гимнастика-табиғи жағдайда өз денесін иелену өнері бар;

- Гимнастика мотор жады мен зейіннің дамуына ықпал етеді;

дене тәрбиесі оқушының гимнастикасы арқылы оның эстетикалық тәрбиесіне тиімді әсер етеді;

- Музыкалық сүйемелдеу болуы мүмкін

- Гимнастикалық жаттығуларға қосымша.

Музыкалық әдептілік шығармашылыққа ықпал етеді, гимнастикалық қозғалыстар эмоционалды түске ие болады, Би пайда болады. Балаларда музыка туралы түсінік пайда болуы мүмкін, қозғалыс белсенділігі музыкалық композицияның формасы мен мазмұнын түсінуге көмектеседі. Қозғалыстардың сипаты музыкаға бейімделеді. [3]

Бастауыш мектеп жасындағы балаларға келесі Гимнастика жаттығулары ұсынылады: жүгіру, баяу және жылдам жүру, әртүрлі кедергілерге өрмелеу (көлбеу орындық, гимнастикалық қабырға, баспалдақ), биіктігі 1 метрге дейінгі кедергіге көтерілу, доппен жұмыс (лақтыру, аулау, тасымалдау), нысанаға лақтыру, тепе-теңдікті сақтауға байланысты жаттығулар, ұзындыққа секіру, 80 сантиметрге дейінгі биіктікке секіру, акробатикалық жаттығулар сияқты: құлау, айналдыру, көпір жаттығуы, иық пышақтарындағы тіректер және т.б. Жаттығулардың барлық түрлерін балалардың физиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, мұқият және мұқият жасау керек. [1]

Оқыту кезінде балаларға түсіндіру, айту, жеке мысалмен көрсету, қауіпсіздік шараларын сақтау қажет. Түсіндіруге тырысыңыз түсінікті, қысқа және қарапайым. Нақты әрекетті, жаттығуды түсіндіру керек, мүмкін болса, сабақтар қандай мақсатта өткізілетінін атап өту керек. [4]

Бастауыш мектеп жасындағы балалар көшіруге және еліктеуге бейім. Балаларды оқыту кезінде көрсету және еліктеу әдістерін қолданған жөн. Жаттығуларға нақты нұсқаулар беру керек, мектеп оқушыларын ынталандыру және мақсат қою керек: жүгіру кезінде, секіру кезінде мүмкіндігінше жоғары және одан әрі секіру, мақсатқа жету, жақсы орындалған акробатикалық қозғалыс үшін мадақтау. Балалар жаттығуларды түсінуі керек, оларға ұнауы керек. Алайда, бұл жаста мектеп оқушылары тез шаршайтынын есте ұстаған жөн, бірақ қысқа демалу оларға моторлық әрекеттерді қайтадан жасауға мүмкіндік береді. Сондықтан гимнастикалық жаттығулар тым ұзақ болмауы керек және тыныс алу үшін үзілістермен ауысуы керек.

Қозғалмалы дағдыларды қалыптастыру үшін жаттығуларды әр сабақ үшін 6-8 рет қайталап, тұрақты жағдайда жаттығуға тырысу керек (жаттығудың қарқыны мен бастапқы шарттары ескеріледі).

Мектеп жасына дейінгі балалар сияқты, бастауыш мектеп жасындағы балалар да ойынға бейім. Қиял мен ойын оларға жаттығулардың моторлық әрекеттерін оңай меңгеруге мүмкіндік береді. Осыған байланысты жаттығуларды ойындарда өткізу немесе ойын түріне жақындату ұсынылады.

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесінің негізгі міндеттеріне гимнастика құралдары жатады:

- Иммундық жүйені және жалпы денсаулықты нығайту;
- Ақыл-ой және физикалық өнімділіктің жоғары деңгейін ұстап тұру қажеттілігін дамыту;
- Салауатты өмір салтын өзін-өзі ұйымдастыру;
- Дене дайындығының жалпы деңгейін арттыру;
- Психомоторлық функцияларды жетілдіру;
- Оқушының шығармашылық қабілеттерін жүзеге асыруға қажетті жағдайлар жасау.

Мектеп жасындағы балалардың дене бітімінің бұзылуы тірек-қимыл аппаратының ең көп таралған ауруы болып табылады. Ең алдымен, қалып бұлшықеттердің, сүйек жүйесінің, жүйке-бұлшықет және байлам-буын аппараттарының үйлесімді жұмысына, олардың дұрыс дамуына, омыртқаның физиологиялық иілуіне байланысты. Оқушының нашар физикалық дамуы қалыптың бұзылуына әкеледі. Өз кезегінде, дұрыс емес қалып ішкі ағзалардың жұмысын қиындатады, бұл физикалық жағдайдың одан әрі нашарлауына әкелуі мүмкін.

Позаның бұзылуының алдын алу үшін ең алдымен дұрыс позаны қалыптастыру жаттығулары, сондай-ақ омыртқаны түсіретін симметриялы және асимметриялық жаттығулар қолданылады. Дене жаттығуларының кешенін дамыта отырып, қалыптың бұзылу түрлері ескеріледі.

Арнайы жаттығуларды қолданудың тиімділігі көбінесе бастапқы қабылданған ережелерге байланысты. Корсет бұлшықеттерін дамыту және позаның ақауларын жою үшін ең тиімдісі-омыртқаға ось бойынша жүктеме және жамбас бұрышының бұлшықет тонусына әсері шамалы болатын жаттығулар. Бұған Арқада, асқазанда, тізе мен төрт Аяқта, қабырғаға, заттармен, тепе-теңдікті сақтауға арналған жаттығулардан, иық белдеуінің бұлшықеттерін күшейтетін түрлі жаттығулардан жасалған жаттығулар жатады. [2]

Позаны нығайтудың алдын алу жаттығуларына мыналар жатады:

1. Басында тұрған кезде бала затты, кітапты немесе салмағы 200-ден 300 грамға дейін Жарма салынған сөмкені ұстайды. Бөлмені үстелдің айналасында, диванның басынан затты тастамай өтуге тырысу керек. Дәл осы позицияда орындыққа отырыңыз, тізе бүгіңіз, баспалдақпен жүріңіз.

2. Баланың бастапқы жағдайы асқазанға жатып, қолдары екі жаққа бөлінеді. Есепте бір рет бала мүмкіндігінше бүгіліп, денесін, аяқтарын, қолдарын көтереді, басын жоғары тартады; екі есепте бала бірнеше секунд ішінде қабылданған позицияны ұстайды; үш есепте бастапқы позицияны алады.

3. Гимнастикалық орындықпен жаттығу. Бала гимнастикалық орындықта тұруы керек, аяқтары бірге, қолдары бөлек, дененің салмағын алға-артқа көтере бастайды. Жаттығуды басындағы затпен қайталауға тырысу керек.

4. Иық белдеуінің бұлшықеттерін күшейтуге арналған жаттығулар. Тұрған күйде, аяқтар иық енінен алақандарды иық пышақтарына, шынтактар жоғарғы жағында болады, иық пышақтары бір-біріне тиіп тұратындай етіп қолдарын екі жаққа бөлуге тырысыңыз. Қолдар артқы жағына ілінеді – иық пышағының жоғарғы оң жағы, иық пышағының астындағы сол қол, қолдың орнын бірнеше рет өзгертіңіз.

Сіз бұл жаттығуларды қолыңыздан қолыңызға кез-келген заттарды ауыстыру арқылы жасай аласыз.

5. Іш қуысын нығайту жаттығулары позаның алдын алу үшін де пайдалы. "Велосипед" жаттығуын жатып та, отырғанда да орындауға болады. "Қайшы" жаттығуы аяқты кезекпен көтеріп жатып жасалады.

6. Көлденең жолақта, штангада 90 градус бұрышқа дейін тарту және аяқты көтеру жаттығулары.

Дұрыс позаны қалыптастыру үшін жаттығуларға түзетулер енгізуге және әртүрлі элементтерді қосуға болады. Барлық жаттығуларды бірден жасауға тырыспау керек. Шамадан тыс жаттығулар мен шамадан тыс жаттығулар зиян келтіруі мүмкін. Жаттығуларды таңертеңгі гимнастикамен бірге жасауға болады. Сондай-ақ, бұл күн ішінде әр топтан бір жаттығу жасай отырып, дене шынықтыру минуты болуы мүмкін. [2]

Осылайша, дене тәрбиесі бүкіл ағзаның жалпы үйлесімді дамуына, бұлшықеттердің қалыптасуына, ішкі органдар мен биологиялық жүйелерді нығайтуға, қозғалыстарды үйлестіру, жылдамдық, күш, төзімділік, икемділік қабілеттерін жақсартуға, оқушылардың дене бітімі мен дене бітімінің кемшіліктерін түзетуге бағытталған. Әйгілі француз ақыны Альфред де Муссе: "жаттығу көптеген дәрі-дәрмектерді алмастыра алады, бірақ әлемдегі бірде-бір дәрі жаттығуды алмастыра алмайды", - деді.

Әдебиеттер тізімі

1. Золотова М. Ю., Маскаева Т. Ю. Бастауыш сынып оқушыларына арналған көңілді гимнастика / Мектептегі дене шынықтыру. – 2012. – № 1.

2. Куркова Л. Б. Балалардағы позаның алдын алу / Адаптивті дене шынықтыру. – 2002. – № 2.

3. Лисицкая Т.С. Гимнастика. Ерікті жаттығулардың принциптері мен әдістемесі / Т.С. Лисицкая. Мемлекеттік орталық. дене шынықтыру институты. - М.: ГЦОЛИФК, 1977. – 279 б.

4. Петров, П.К. Мектепте гимнастиканы оқыту әдістемесі: жоғары сынып оқушыларына арналған оқулық. оқу. мекемелер / П.К. Петров. – М.: ВЛАДОС, 2000.

5. Холодов Ж.К. Дене тәрбиесі мен спорттың теориясы мен әдістемесі: Жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы / Ж. К. Холодов, В. С. Кузнецов. - М.: Академия, 2008-479 Б.

UDC 81-11

USING DIFFERENT EXERCISES FOR DIFFERENT TYPES OF LISTENING TEXTS IN A FOREIGN LANGUAGE LESSON

Zhanibekova I.Z.

Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University

Listening, the ability to distinguish and understand what others say, and about educational work in foreign language lessons, is the understanding of foreign speech by ear during its passage.

It involves understanding the speaker's accent, grammatical structures, and the

speaker's vocabulary.

The problem of teaching the perception of authentic speech by ear is one of the most important aspects of teaching foreign language communication, and that is why the development and development of listening teaching technologies that meet the needs of the time are significant.

We are faced with listening as an independent type of speech activity in various situations of real communication. This happens when we hear:

- various announcements;
- radio and television news;
- different instructions and assignments;
- lectures;
- stories of interlocutors;
- actors performances;
- interlocutor on a telephone conversation, etc.

The objectives of listening training can be defined as the following:

- develop certain skills
- develop certain speech skills;
- to teach the ability to communicate;
- develop the necessary capabilities and mental functions;
- memorize speech material;
- to prepare students to understand the meaning of a single statement;
- teach students to highlight the main thing in the flow of information;
- develop auditory memory;
- develop an auditory response.

Listening also serves as a powerful tool for teaching a foreign language. It makes it possible to master the sound side of the language being studied, its phonemic composition and intonation, rhythm, accent, and melody. Through listening comes the assimilation of the linguistic design of the language and its grammatical structure. At the same time, listening makes it easier to master speaking, reading, and writing. If the student understands the sound speech, it is easier for him to understand the graphic speech, i.e., change what he sees to how it should sound.

When performing tasks for listening, the speaker must demonstrate the following abilities:

- Predicting what people will say.
- Guessing unfamiliar words and phrases without panic.
- Use your previous knowledge as a basis for understanding.
- Understand the attitude of the speaker to the subject of conversation.
- Be able to take notes while listening.
- Understand intonation and stress.

The ethical side of speaking the rules for conducting discussions, debates, and other types of disputes.

In addition, listening is one of the skills tested during the Unified State Exam, where listening skills are tested with the extraction of detailed information and a general understanding of what was heard.

Listening is connected with the activity of memory. The concept of memory can be divided into the following components: short-term - a way of storing information for a short period; operational - designed to store data for a certain, predetermined period; Long-term memory is a memory that can store information for an almost unlimited period. When used for recall, it often requires thinking and willpower (therefore, its functioning is not limited); visual memory is associated with the preservation and reproduction of graphical images; auditory memory is good memorization and accurate repetition of a variety of sounds, musical and speech. It is characterized by the fact that a person can quickly and accurately remember the meaning of the text presented to him, etc., which is very important about listening since children first have to memorize the sound of sounds and words by ear; emotional memory is the memory of experiences. The strength of memorization of the material is directly based on it: what causes emotional experiences in a person to be remembered by him without much difficulty and for a longer period.

These types of memory play a fundamental role in learning to listen; without sufficient development, it is impossible to master the language in general, especially speech. The main mental processes that are involved in listening are the following: memory, imagination, perception, and thinking. Thus, by activating these features of the human psyche, we simultaneously develop them, which is a fundamental factor in the comprehensive development of the individual. And therefore, listening can be considered an integral part of developmental learning.

Mastering listening makes realizing educational, educational, and developmental goals possible. It allows you to teach students to listen carefully to the sounding speech, to form the ability to anticipate the semantic content of the statement, and thus to cultivate a culture of listening not only in a foreign language but also in their native language. The educational value of the formation of the ability to understand speech by ear lies in the fact that it has a positive effect on the development of the child's memory, and, above all, auditory memory is so important not only for learning a foreign language but also for any other subject. What are the difficulties in learning to listen?

Difficulties associated with language aspects and challenges related to the peculiarities of speech.

Difficulties related to language aspects can be divided into three groups:

1. Phonetic. This implies the absence of a clear boundary between sounds in a word and between words in a stream of speech. There are two aspects of hearing: phonemic (perception of individual linguistic phenomena at the level of words and structures) and speech, which includes recognizing the whole in context. It should be noted that it is necessary to develop speech hearing-when teaching listening on authentic materials. The individual manner of speech can be very diverse and present difficulties for perception and understanding. In the native language, this difficulty is compensated by a huge practice in listening. However, students' experience listening to foreign language speech could be improved. Naturally, any individual peculiarity of pronunciation, the timbre of the voice, a sufficiently fast pace, and certain defects in speech will make it difficult to understand it. To overcome the difficulties associated with understanding the speech of native speakers, it is necessary to listen to their speech from the beginning of training, gradually reducing the number of educational texts presented by the teacher. It should also be remembered that the more native speakers (men, women, children) a student listens to,

the easier it is for him to adapt to an individual manner of speech. Therefore, it is necessary to widely use teaching-authentic and truly authentic records, including the pragmatic materials we have identified.

2. Grammar. Several grammatical difficulties are associated primarily with the presence of grammatical forms that are different from the Russian language. Perceiving the phrase, the student must divide it into separate elements: informative features of the sounding word, which are physically expressed by the corresponding speech qualities. There are three physically defined speech parameters: intonation, the presence of pauses, and logical stress.

This means that for a successful understanding of a foreign language text, attention should be paid to developing students' skills of adequate perception of intonation, pauses, and logical stress.

3. Lexical. Students indicate the presence of many unfamiliar words as the reason for misunderstanding the text. It is necessary to elucidate this problem in more detail.

The main difficulty in the perception of foreign language speech lies in the fact that the language form has long been an unreliable support for semantic forecasting because it is on it that the student's attention is concentrated, although he cannot change it. Therefore, it is necessary to develop in him the ability to receive information, even in the presence of unfamiliar linguistic phenomena, by filtering, selecting, and approximating it.

Students must be specially trained to understand by ear speech containing unfamiliar vocabulary. Unperceived or incorrectly perceived parts of a speech message (word, phrase, phrase) are restored by students due to the action of probabilistic forecasting (the ability to predict the new based on what is already known). Therefore, it is necessary to achieve prediction of the meaning of the statement when the form and content form a complete unity.

The difficulties of the second group are as follows.

Studying in his homeland and not having sufficient contact with native speakers, the student, as a rule, does not have the necessary knowledge about the world around him about the country of the language being studied. Therefore he interprets the verbal and non-verbal behavior of a native speaker from the perspective of his culture and his norms of behavior in certain communication situations. This can lead to a better understanding of the perceived information and disruption of contact.

All this is reflected in the sociolinguistic and sociocultural components of communicative competence.

Sociolinguistic competence is understood as knowledge of the norms of using the language in various situations and possessing situational options for expressing the same communicative intention respectively; the listener must know these options and understand the reasons for using one of them in a particular communication situation.

Sociocultural competence implies knowledge of the rules and social norms of behavior of native speakers, traditions, history, culture, and social system of the country of the language being studied.

Therefore, the student must be able to perceive and understand the oral text from the position of intercultural communication, for which he needs background knowledge. Only with this knowledge can the listener correctly interpret the verbal and non-verbal behavior of a native speaker.

Thus, it is obvious that for successful listening training, a methodological system is needed that considers these difficulties and ensures that they are overcome.

References

1. Bouchard, M. (2001). *EsL Smart!: Ready-To-Use Life Skills & Academic Activities for Grades K-8*.
2. Breen M.P., & Littlejohn, A.P. (2000). *Classroom Decision-Making*. Cambridge University Press.
3. Claire, E., & Clavarella, E. G. (1998). *ESL Teachers Activities Kit*.
4. Dalle, T. S., & Young, L. J. (2003). *Pace Yourself: A Handbook for ESL Tutors*. Alexandria, VA: TESOL, In.

UDC 81-11

HOW TO CHOOSE EXERCISES FOR LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Zhanibekova I.Z.

Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University

In the educational process, listening acts as a goal and means. As a tool, it can be used as:

1. Ways to organize the educational process.
2. The method of introducing language material orally.
3. Means of teaching other types of speech activity.
4. Means of control and consolidation of acquired knowledge, skills, and abilities.

Listening is a receptive activity, and mastering sensory activities is a prerequisite for the development of productive skills and, first of all, speaking.

Listening in the lesson's structure can occur at the beginning, central part, and final stage. The place of hearing in the form of the study will, first of all, depend on the goal that the teacher has set for himself and the students.

If the lesson's goal is the formation of grammatical skills, authentic speech can be a way of recognizing the text, for example, using the verb tense studied in this lesson. With the linguistic goal of the lesson, authentic speech helps to master and consolidate new vocabulary on the topic of the class. With the development of phonetic skills, attention is drawn to the recognition by students of the intonation pattern of a phrase to mastering the technique of pronouncing foreign sounds in words, phrases, and sentences. This may be a small text passage containing a small number of unfamiliar words and used at the stage of updating students' knowledge in a lesson in teaching reading; it may be a sample dialogue in a study in teaching dialogical speech. This may be a song when introducing new lexical units, or it may be the main stage of the listening lesson, where the information in the text is key.

Listening is used to introduce students to a new language or speech material. Organizing an acquaintance with new material means showing students its meaning, form, and use. So, when introducing children to new vocabulary, to master the state, it is

necessary for students to perceive it repeatedly; to understand the meaning, you can use a non-translational method of revealing the purpose and only, if necessary, a translation; situations are needed to illustrate the use of a new word. Familiarization begins with the perception of the whole, i.e., the statement - a speech unit correlated with the situation. Thus, it goes from the whole to the particular, from the account to a single word, and from it to the sound (if it is new).

When working with audio materials, the ability of students to simultaneously work on several speech exercises is developed.

The correct relationship of different types of speech is of certain importance in teaching foreign language speech.

Consider the interaction of the ability to listen to foreign speech with the ability to speak, read and write in a foreign language.

Listening and speaking.

Listening comprehension is closely related to speaking - the expression of thoughts by means of the language being studied. Chatting can be a reaction to someone else's speech.

Listening to foreign speech and speaking are interrelated in the educational process: listening can serve as the basis for saying; in turn, the quality of understanding of the listened material is usually controlled by answering questions about the content of the listened-to or by retelling it.

Thus, listening prepares for speaking; speaking helps the formation of listening comprehension.

I was listening and reading.

There is an interaction between listening and reading. Listening tasks are usually given in printed form, so some of the information necessary for listening, that is, for understanding the text, can be extracted from the printed task.

Listening and writing.

Very often, the answers to the listening task must be given in writing. Therefore, these activities are also interconnected.

The question often arises - when should you start introducing authentic texts into lesson activities?

In modern conditions, teaching a foreign language begins from the second grade, that is, from the initial stage of education. The initial step in secondary school is the period of learning a foreign language, which allows laying the foundations of communicative competence, necessary and sufficient for further development and improvement while studying this subject. A sufficiently long period is required to lay the foundations of communicative competence because students need to familiarize themselves with the language being investigated as a means of communication from the first steps. This means that they must learn to understand foreign speech by ear (listening), to express their thoughts using language (speaking), to read, i.e., understand a foreign text read to oneself, and write, i.e., learn to use the graphics and spelling of a foreign language when performing written tasks, or be able to express your thoughts in writing.

Being closely related to other types of speech activity, listening plays an important role in learning a foreign language, especially in communicative-oriented learning.

Exercises when working with audio text can be divided into the following groups:

Pretext.

Exercises to do while listening

post-text exercises.

Pre-text exercises are performed before listening, their purpose is to facilitate subsequent listening.

These can be exercises to predict the topic of future listening, according to pictures, diagrams, text titles.

The purpose of such exercises is to activate the vocabulary of students on the topic, to update their socio-cultural knowledge and background knowledge on the topic of listening. Removal of lexical and language difficulties as well as psychological stress before listening.

The exercises performed while listening are most often aimed at extracting some information of particular interest to us. Here, most often, students' ability to navigate in the text is checked, to understand in which part of the text to look for information of interest to them. Match printed information with spoken information. Quickly search for the desired passage, since often such a task plan is given in such a way that some of the information is omitted in printed form.

It can be filling in a table, filling in gaps in the text.

The exercises performed after listening are often of a controlling nature. These are often answers to questions. Exercises like true/false. These exercises test the degree of understanding by students of the information contained in the text, the degree of penetration into the general content or details. As well as an exercise in expressing your attitude to what you heard.

It is very important, when starting to work on an audio text, to create a situation of success, to offer them a task that they can definitely complete. Too difficult texts can cause disappointment for students, deprive them of faith in success. Too light audio texts are also undesirable. The absence of a moment of overcoming difficulties makes the work uninteresting and unattractive, it cannot be a developing factor in the process of learning a foreign language.

It is necessary to immediately determine the purpose of listening and say that the main task is not to fully understand the entire text, but only to extract the information of interest to the teacher.

For example: name the pieces of furniture that you heard when the task is formulated in such a way that students are not afraid to complete the task to the end, and this is very important, as they learn to listen to the recording from beginning to end.

Further tasks should be complicated. In order to extract the necessary information, it is always necessary to clearly explain that the main information is always contained in the words that are stressed in the sentence, therefore, great attention should be paid to the search for stressed words.

To do this, you can offer students to listen to individual sentences or break the already listened text into sentences and offer to identify stressed words. This work usually also does not cause any difficulties, students can easily cope with this type of task, which helps to improve students' listening skills.

At the next stage, you can enter more complex exercises on audio texts. These are exercises with extracting more accurate information and identifying details such as answering specific questions, filling in gaps in sentences where information is missing that the student needs to hear and then write down.

When working on a text, much attention is paid to pre-text exercises. If there are none in the textbook, then they need to be prepared and introduced by yourself. Before

presenting the text to students, the teacher must listen to it himself and identify the most difficult places to understand.

Words or phrases that the teacher thinks will be difficult to understand should be written on the board. The meanings of some can be written down, while the meanings of others can be asked to guess. Words and phrases must be spoken by yourself and several times so that they can hear them in slow motion and understand their phonetic structure. Another important preparatory exercise is communicating information about the upcoming audition - whether it will be an interview, or a TV show, or a weather forecast. In addition, it is imperative to communicate the tasks of listening - listen and answer questions, listen and fill in the gaps, etc.

Be sure to give time to familiarize yourself with the printed task, if it is in the textbook or provided by the teacher on a separate sheet. It is imperative to check whether the students understood the task (what is required of them, vocabulary), be sure to remove the difficulties if they are revealed.

A very important detail is the length of the text. If the text sounds for more than one minute, then there is a possibility that students will not understand it completely, because usually the initial part of the text is best understood, and towards the end, attention is scattered and they do not have time to understand the content of the text as a whole. Therefore, it is necessary to start working by ear with small texts based on lexical material that students have a good command of.

References

1. New Opportunities Russian Addition Pre-Intermediate Teacher's book Patricia Mugglestone. 2006.
2. Интернет сайт <http://www.englishraven.com/methodology.html> on Longman Limited.
3. Интернет сайт <http://www.tesol-ua.org/tesol-essentials/teaching-methods/listening.htm>
4. Интернет сайт <http://www.abax.co.jp/listen/>
5. Интернет сайт <http://www.articlesbase.com/languages-articles/teaching-listening-as-an-english-language-skill-367095.html>
6. <http://www.nclrc.org/essentials/listening/goalslisten.htm>

ӘОЖ 72.012:659.133.1

АҚПАРАТ КӨЗДЕРІ АРҚЫЛЫ ПОСТЕР ДИЗАЙННЫҢ, КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУ

Жомарт Н.Н.

Ғылыми жетекші: Жакипбекова Д.А.

e-mail: zhomart.nuwaii8@gmail.com, dinara070717@gmail.com

Берілген мақалада постердің мақсаты - шақыру және сендіру. Ол іскерлік, өте айқын және түсінікті болуы керек және плакаттың өмірі арнайы жарықтандырылған көрме залдарында емес, ең кездейсоқ жерлерде - жаңбырда да, күн астында да өтпейтіндіктен, постер болуы керек, кез-келген жағдайда ол өз ісін жасай алады және қызығушылығын дамытады.

Ғылыми-зерттеу жұмысының өзектілігі графикалық дизайн жарнамада, баспа қызметінде және баспасөзде, кинода, теледидарда, компьютерлік және электрондық техникада, салада, бұқаралық ақпараттың басқа да салаларында пайдаланылады. Кейде оны коммуникациялық дизайн деп те атайды [1].

Жұмыстың мақсаты жиналған материалды жүйелеу, графикалық дизайнда жобалау, сондай-ақ дизайнның осы бағытының ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Арнайы әдебиетті пайдалану арқылы графикалық дизайн тақырыбын да, оны өндірукезеңдерінде де ашуға; графикалық дизайн қағидаттарын, оның әртүрлі жарнама түрлеріндегі тиімділігін, фирмалық стилін анықтау; графикалық дизайндағы ең маңызды атаулармен және бағыттармен танысу; графикалық дизайнның мәнін түсіну.

Жұмыстың міндеті:

- ұқсас үлгілерді талдау және таңдау;
- жарнамаға қойылатын талаптарды жасау;
- әлеуметтік желілерді қолдана отырып адамдарға түсінікті жарнама жасау;
- жарнаманың негізгі шешімін таңдау

Плакаттар – компанияның күнделікті қызметінде қолданылатын баспа материалдарының ең жан-жақты түрлерінің бірі. Көрмелер мен презентацияларға қатысу немесе жарнама болсын, постерлердің сапасы сіздің компанияңыздың серіктестер мен әлеуетті тұтынушылардың көз алдында қалай көрінетінін анықтайды [2].

Сурет 1- Постер.
Кино уақыты. Түстердің
үйлесімділігі

Постерді әдетте идеялық құндылықтарды, нарықтағы жаңа өнімді немесе алдағы оқиғаны ілгерілету үшін пайдаланады. Бұл міндеттерді табысты шешу үшін постер көрерменге тартымды және басқа көрнекі ақпарат құралдары аясында жақсы байқалатын болуы тиіс.

Постер бүгінгі таңда полиграфиялық жабдықтарда көбейтілген көркем түпнұсқаның көшірмесін білдіреді. Бейнелеу үшін негіз ретінде баспа қағазының арнайы түрлері, картон, мата, полимерлік материалдар пайдаланылуы мүмкін.

Постер тарихы. Бейнелеу өнерінің толыққанды түрі ретіндегі постердің тарихы 150 жылға жуық. Бірақ ежелден бері адамдар өз мәдениетінде мәтіні бар бейнелерді қолданған.

XIV ғасырда кітап басуды ойлап табу арқылы Батыс Еуропада постерлерді еске түсіретін алғашқы көбейтілген үлгілер пайда болды. Графикалық парақтар ортағасырлық авторлардың жаңа ғана басылған көркем туындыларын жарнамалады [3].

Бүгінгі таңда постерлер қоғам өмірінде үлкен рөл атқарады. Қазіргі заманғы компьютерлік және баспа технологиялары кез келген өлшемдегі бояу плакаттарын жасауға мүмкіндік береді. Оларды жарнама мен саяси мақсатта, әлеуметтік жобаларды ілгерілету үшін және бұқаралық мәдениетте пайдаланады.

Графиканың жаңа түрінің ерекшеліктері қалыптаса бастады: жарқын символдарды пайдалану; композициядағы контрасттың үстемдігі; нысандарды қорыту; бейнелердің мәнерлілігі. Постерлердің коммерциялық табысы керемет болды. Сол кездегі көптеген суретшілер дәстүрлі кескіндемеден алыстап, плакаттар жазуға ынтамен кірісті. Афишалар еуропалық қалаларды толтырып, олардың ажырамас бөлігіне айналды.

Қорытынды. Плакаттар – компанияның күнделікті қызметінде қолданылатын баспа материалдарының ең жан-жақты түрлерінің бірі. Көрмелер мен презентацияларға қатысу немесе жарнама болсын, постерлердің сапасы сіздің компанияңыздың серіктестер мен әлеуетті тұтынушылардың көз алдында қалай көрінетінін анықтайды.

Біз таңдаған жұмыстың мақсаты жиналған материалды жүйелеу, графикалық дизайнда жобалау, сондай-ақ дизайнның осы бағытының ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Арнайы әдебиетті пайдалану арқылы графикалық дизайн тақырыбын да, оны өндіру кезеңдерінде де ашуға; графикалық дизайн қағидаттарын, оның әртүрлі жарнама түрлеріндегі тиімділігін, фирмалық стилін анықтау; графикалық дизайндағы ең маңызды атаулармен және бағыттармен танысу; графикалық дизайнның мәнін түсіну.

Курстық жобаның мақсатына сәйкес әртүрлі әлеуметтік желілерді қолдана отырып жарнама жасау.

Бірінші жобалық жағдайды талдау бөлімінде жарнаманы қалай жасау керектігі сонымен қоса қандай әлеуметтік желілерді қолдануға болатындығы және оны арнайы СММ маманы жасайтынды туралы, жалпы жарнаманың артықшылықтарының түсірер пайдасы орасан зор екендігі жайында мағұлматтар зерттелді.

Сонымен қатар, адамдар әрдайым офлайн дүкенге барғысы келмейді немесе менеджермен телефон арқылы сөйлескісі келмейді. Сатып алу жолы клиент үшін мүмкіндігінше ыңғайлы болуы керек-жақсырақ үйде, қолында телефон және менеджер кез-келген сұрақтарына жауап беруге дайын.

Жарнамалық плакаттардың түрлері өте көп және адамдардың уақыттарын үнемдейді. Әлеуметтік медианы тек қоғаммен байланыс және тікелей маркетинг құралдары ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік медиа әсер етушілерімен және әлеуметтік медиа тұлғаларымен өте нақты аудиторияға арналған байланыс арналары, сондай-ақ клиенттерді тартудың тиімді құралдары ретінде пайдалануға болады.

Даму үлгілерін талдау эстетикалық және көркемдік-стилистикалық белгілері бойынша постер. Әлеуметтік желілердің түрлері өте көп болғандықтан курстық жаба юйынша инстаграм және тикток желілері арқылы жарнама жасалынды.

Әдебиеттер тізімі

1.Бегімбай К.М. Компьютерлік технологияларды қолдану арқылы дизайн саласына мамандар даярлау тәсілдері [Мәтін] : оқу құралы / К.М. Бегімбай. - Алматы : Эверо, 2017. - 100 б. - ISBN 978-601-240-383-1

2.Адамқұлов, Н.М. Дизайндағы жарнама және баспа графикасы [Мәтін]: оқулық / Н.М. Адамқұлов, А.Е. Жаскиленова, Э.К. Хасенова. - Алматы : ЭСПИ, 2021. - 152 б. - ISBN 978-601-342-170-4.<http://elib.dulaty.kz/>

3.Танирбергенов М.Ж. Графикалық дизайн [Электрондық ресурс] : Оқуқұралы / М.Ж. Танирбергенов. - Шымкент : ОҚМПУ, 2020. - 85 б. <http://elib.dulaty.kz/>

ӘОЖ 796.012.2:37373

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ЖӘНЕ ҚОЗҒАЛЫС ҚАСИЕТТЕРІНІҢ ДАМУЫН КЕШЕНДІ ТАЛДАУ

Жумакан Ғ.М.

Ғылыми жетекші: Уанбаев Е.К.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: zhumagan.alymzhan.02@bk.ru

Мақалада зерттеудің өзектілігі тақырыптармен де ерекшеленеді. қазіргі ғылыми әдебиеттерде физикалық және функционалдық даму деңгейі, қозғалыс дайындығы, сондай-ақ 10-12 жас аралығындағы балалардың дене шынықтыру сабақтарына қызығушылығы туралы кешенді зерттеулер жоқ, оларда айналмалы жаттығу элементтері бар арнайы гимнастикалық жаттығулар кешендері қолданылады. Мектептегі дене шынықтыру сабақтарында 10-12 жас аралығындағы оқушылар мен әртүрлі спорт түрлеріне маманданған балалардың функционалдық және қозғалыс қасиеттерінің дамуына салыстырмалы талдау жоқ.

Бізге дене шынықтыру және функционалдық даму деңгейін, қозғалыс дайындығын, сондай-ақ балалардың дене шынықтыру сабақтарына қызығушылығын арттыру мақсатында айналмалы жаттығу элементтері бар арнайы гимнастикалық жаттығулар кешендерін пайдалану орынды болып көрінеді.

Зерттеу міндеттері:

1. Педагогикалық эксперимент арқылы мектепте гимнастика, спорттық ойындар және жеңіл атлетика сабақтарында қолданылатын айналмалы жаттығу элементтерімен өткізілетін арнайы гимнастикалық жаттығулардың дамыған кешендерінің тиімділігін анықтау.

2. Дене шынықтыру сабақтарында 10-12 жас аралығындағы балалардың дене дамуын, денесінің функционалдық жай-күйін және дене шынықтыру сабақтары әдеттегі бағдарлама бойынша өтетін арнайы гимнастикалық жаттығулар кешендерін және дене шынықтыру сабақтарын қолдана отырып, дене шынықтыру сабақтарында дене шынықтыру сабақтарында дене шынықтыру сабақтарында дене шынықтыру әр түрлі спорт түрлері.

3. Жалпы білім беретін мектепте дене шынықтыру сабақтарында айналмалы жаттығу элементтерін қолдана отырып өткізілетін арнайы гимнастикалық жаттығулардың оқу мотивациясына, 10-12 жас аралығындағы балалардың дене

шынықтыру роктарына деген оң көзқарасы мен қызығушылығын тәрбиелеуге әсерін бағалау.

Зерттеу әдістері:

1 балалар денесінің физикалық дамуын бағалау

Бой көрсеткіштері қолданылды; салмақ; тыныштықта, тыныс алу, дем шығару және кеуде қуысының экскурсияларында кеуде шеңбері: қолдың динамометриясы.

2 оқушылар денесінің функционалдық жағдайын бағалау жүрек - қантамыр жүйесінің функционалдық мүмкіндіктерін бағалау жүргізілді-тыныштықта, жүктемеден кейін (40 с ішінде 20 отыру), 1 минуттан кейін және 2 минуттан кейін демалу кезінде жүрек соғу жиілігі (жүрек соғу жиілігі). Бұл көрсеткіш, гель функционалды жағдайды, жүрек қызметін реттеудің сапасын және физикалық жүктеме кезінде қанайналым жүйесінің бейімделу қабілетін бағалау үшін кеңінен қолданылады, бұл оны анықтаудың қарапайымдылығымен де, жеткілікті жоғары ақпараттылығымен де байланысты (и.Б. Розенблат. 1962: Р.А. Шабунин. 1978).

Тыныс алу жүйесінің көрсеткіштерінен құрғақ портативті спирометрдің көмегімен өкпенің өмірлік сыйымдылығы (ж) бағаланды.

Функционалды сынамаалардан штанга сынамасы да жүргізілді(тыныс алудың максималды уақыты).

3 балалардың қозғалыс дайындығын бағалау

Қозғалыс сынақтарының көмегімен анықталды (В.И. Лях. 1998): жылдамдық - 60 м (с) жүгіру; жылдамдық-күштік қасиеттер - орнынан ұзындыққа секіру (см), салмағы 1 кг басылған допты лақтыру. аяғы бөлек (см) позициядан: күш төзімділігі-аспалы тартқышпен жоғары көтеру} штангада-ұлдар және ілулі тұрған тартқыш жоғарыдан-қыздар (саны), бүгілген қолдарда ілулі (с), гимнастикалық қабырғада $Z90^\circ$ дейін тік аяқты көтеру (саны): икемділік-гимнастиканы көтеру қалталар іштің жату күйінен жоғары (см), дененің алға қарай қисаюы сұр аяқтың позициясынан бөлек (см); үйлестіру қабілеттері бір аяққа арналған тірек (с), үш алға жылжу (с), гимнастикалық таяқшаны босату (см).

Қозғалтқыш сынақтарының деректерін өлшеу нәтижелерінің өзгеру коэффициенті 0-20% аралығында болды. Тестілеудің объективтілігін арттыру үшін тесттерді өткізудің стандартты шарттары сақталды.

4. Сабаққа деген көзқарас пен қызығушылықты зерттеу әдістеме бойынша сауалнама жүргізу арқылы анықталды г. н. Казанцева (А.А. Реан, 2003). Дене шынықтыру сабақтарында оқушылардың қарқындылығы мен ұйымшылдығының өзгеруі дене шынықтыру мұғалімінің бақылау және Күнделік жүргізу арқылы анықталды.

5. Нәтижелерді статистикалық өңдеу

Зерттеу нәтижелері математикалық статистика әдісімен өңделді (В. М. Зациорский. 1982). Орташа арифметикалық (М), стандартты ауытқу орташа арифметикалық (М) қатесін есептеді. вариация коэффициенті (V). студенттің t-критерийі бойынша айырмашылықтардың дұрыстығы (P). сенімділік аралықтарының мәндері. Корреляциялық талдау әдісі өзара байланысты бағалау үшін қолданылды, өйткені ол тест теориясында кеңінен қолданылады. Сызықтық корреляция коэффициенті браве - Пирсон формуласымен анықталды (В. М. Зациорский. 1982).

Зерттеу нәтижелеріне келсек, қозғалыс белсенділігінің әртүрлі режимдері бар 10-12 жас аралығындағы балалардың физикалық дамуын салыстырмалы талдау. Бастапқы деректерді талдау антропометриялық деректердің көптеген көрсеткіштері бойынша субъектілер топтары арасында статистикалық маңызды айырмашылықтар анықталмағанын көрсетті ($P>0,05$). Бұл эксперименттің басында топтардың салыстырмалы біртектілігін көрсетеді.

Эксперименттік топтың ұлдары өсу қарқынында "үйлестіру" тобының өкілдерінен 2,8%-ға артық ($P<0,001$). бірақ "циклдік түрлер" тобындағы құрдастарынан 3,1% төмен ($P<0,05$). "спортшылар емес" 2,1% - ға ($P<0,05$). Кеуде қуысының экскурсия көрсеткіштерінде эксперименттік топ "циклдік түрлер" және "жекпе-жек" топтарының жас спортшыларынан 16,% ($P<0,001$), "үйлестіру" 7,9% ($P<0,01$) төмен.

Эксперимент аяқталған кезде эксперименттік топтың ұлдары өсу көрсеткіштерінде "спортшылар емес" тобындағы құрдастарынан 2,4% - ға төмен ($p<0,05$), бірақ ОГК көрсеткіштерінен асып түседі: ингаляцияда 2,7% ($P<0,05$), кеуде қуысының экскурсиясында 7,5% ($P=0,05$); динамометрия көрсеткіштерінде 12,4% ($P=0,05$); қыздар (кеуде қуысының экскурсияларында) 6,3% ($P<0,05$), динамометрияда 12,7% ($P<0,05$), бойынша қалғандарына көрсеткіштерде айтарлықтай айырмашылықтар болған жоқ ($P>0,05$).

Эксперименттік топтың ұлдары өсу көрсеткіштерінде "циклдік түрлер" тобының жас спортшыларынан 2,9%-ға ($P<0,01$), ОГК-да (ингаляцияда) 4%-ға ($P<0,01$), (экскурсияда) 15,2%-ға ($P<0,001$); "жекпе-жек" тобымен өсу көрсеткіштерінде 2,3% ($p<0,05$) және емшек экскурсиясында жасушалар 10,6% - ға ($p<0,001$); басқа көрсеткіштер бойынша айтарлықтай маңызды айырмашылықтар табылған жоқ ($P>0,05$).

Эксперименттік топтың оқушылары өсу көрсеткіштерінде "үйлестіру" тобының өкілдерінен 2,9% - ға ($P<0,01$), салмағы 14,4% - ға ($P<0,001$) асып түседі, бірақ кеуде қуысының экскурсия көрсеткіштерінен 8,2% - ға төмен % эксперимент аяқталған кезде статистикалық маңызды айырмашылықтардың қалған көрсеткіштерінде тіркелмеген ($P>0,05$).

Ғылыми мәліметтер бойынша (А. М. Шлемин. 1973; Ю. П.Кобяков, 1980; В. Н. Болобан, 1982; М. Я. Набатникова, 1982; К. Ю. Данилов. 1983), қимылдарды күрделі үйлестірумен спорт түрлеріне маманданған балалар дайындықтың бастапқы кезеңінде морфофункционалды көрсеткіштерімен ерекшеленеді. Алынған көрсеткіштерді салыстыра отырып, "үйлестіру" тобындағы балалар өздерінің құрдастарынан аз салмақ көрсеткіштерімен ерекшеленетінін байқамау мүмкін емес

Әдебиеттер тізімі

1. Абдрахманов, А. Я. Биологиялық дамудың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы білім беретін және орта арнаулы оқу орындарында оқитын қыздардың дене тәрбиесі [Мәтін]: реферат. Дис. канд. пед. ғылым/ А. Я. Әбдірахманов. - М., 1999. - 24 б.
2. Абдулханова-Славская, К. А. Өмір стратегиясы / К. А. Абдулханова-Славская.- М.: Ой, 1991.-299 Б.

3. Абрахам, Маслоу мотивациясы және тұлға. Перевод с англ. Талыбаева А.М. [Мәтін] / Маслоу Г. Абрахам - СПб.: Еуразия, 1999.- 478 Б.
4. Агаджанян, Н. А. Ағзаның бейімделуі және резервтері [Мәтін] / Н.А. Агаджанян.- М.: ФиС, 1983.- 176 б.
5. Агаджанян, Н .А. Адам экологиясы [Мәтін]/ Н.А. Агаджанян // Жаңа медициналық технологиялар хабаршысы.- 1992.- №2. Б. 9-18.
6. Жасөспірімдердің денсаулығын морфофункционалды бағалау [Мәтін] / Н.А. Агаджанян, В.А. Батулин, О. А. Бутова, Л. В. Твердякова / Адам физиологиясы.-1998.- Көлемі 24. №3.
7. Адам физиологиясы, Адам физиологиясы. Оқулық (дәрістер курсы) [Мәтін] / Н.А. Агаджанян, Л.З. Телль, В. И. Циркин, С. А. Чеснокова. - СПб.: Сотис, 1998.- 527б.
8. Агапова, Л.А. Қазіргі мектеп оқушыларының функционалды мүмкіндіктері//Қазіргі педиатрия мәселелері [Мәтін] / Л. А. Агапова. -М.: 2003. - көлемі 2. - №1 қосымша - б.32.
9. Акимов, В.А. Дене шынықтыру сабақтарында 9-10 жас аралығындағы балалардың салауатты өмір салты негіздерін қалыптастырудың педагогикалық шарттары [Мәтін]: автореф. дис. ...канд. пед. ғылым / В.А. Акимов. - Тула.-2003.- 17б.
10. Александрова, Л.И., Бизюкин, Сент, Ефимова, Ю. В. Оқушыларды (10-11 сыныптар) дене шынықтырумен таныстыру себептерін зерттеу. Үшінші кезеңнің басында дене шынықтыруды дамыту перспективалары [Мәтін] / Л.И.Александрова, Сент-Бизюкин, Ю. В. Ефимова. - М.: 2001.134-136 жж.
11. Абдеев, Р. Ф. Ақпараттық өркениет философиясы: ХХІ ғасырға арналған гуманистік жалпыадамзаттық философия ретіндегі прогрессивті даму сызығының диалектикасы Мәтін.: оқу құралы / Р.Ф. Әбдеев. М.: ВЛАДОС, 1994. -336б.
12. Абзалов, Р. А. Дене тәрбиесі адамның дене шынықтыру арқылы өмірге дайындалуының әлеуметтік институты ретінде Мәтін. / Р.А. Абзалов, Р. Х. Яруллин // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 1993. - № 7. -Б.14.
13. Абрамов, М.С. Дене тәрбиесінің теориялық курсы бойынша студенттердің білімін бағдарламаланған оқыту және бақылау Мәтін. / М.С. Абрамов, Г.И. Логинов және т.б. // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 1986. - № 6. - Б. 21.
14. Алансори, А.М. Ливияның 12-18 жас аралығындағы оқушылардың физикалық дамуы мен дене шынықтыруын зерттеу негізінде дене шынықтыру бойынша мектеп бағдарламаларын жетілдіру Мәтін.: реферат. дис.. канд. пед. ғылымдар / Алансори А. М.-С-Пб., 2000. 20 б.
15. Алехин, К. Кибер спорт бүгін / К. Алехин // Кешкі қала. - 21 тамыз, 2000. - б-дан.
16. Андреева, Г. М. Әлеуметтік психология Мәтін. / Г.М. Андреев. М., 2001. - 84 Б.
17. Андрющенко, Л.Б. "Дене шынықтыру" пәні бойынша студенттерді оқытудың спорттық бағдарланған технологиясы Мәтін. / Л. Б. Андрющенко // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 2002. - № 2. - Б. 47.
18. Аристова, Л. В. Дене шынықтыру және спорт саласындағы мемлекеттік саясат (әлеуметтік саясаттың теориялық мәселелері. Мемлекеттік реттеу

ерекшеліктері) Мәтін. / Л.В. Аристова / / Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 1999. - № 5. - Б. 2.

19. Афанасьев, В. Г. Тірі әлем: жүйелілік, эволюция және басқару Мәтін. / В.Г. Афанасьев. - М.: Политиздат, 1986. 333б.

20. Ю. Артышевский, В. Н. Украина КСР БЖСМ жаттықтырушыларын ақпараттық-педагогикалық қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру жолдарын негіздеу.: реферат. дис. .канд. пед. ғылымдар. / Артышевский В. Н. Киев, 1981.-24б.

ӘОЖ 796:01:37.091.3

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ҚУАТЫ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУЫ

Жумакан Ғ.М.

Ғылыми жетекші: Уанбаев Е.К.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: zhumagan.alymzhan.02@bk.ru

Мақалада Өскелең ұрпақтың денсаулығы кез келген елдің жақын және алыс болашағының басты проблемасы болып табылады. Ұлдар мен қыздар мемлекеттің ең жақын репродуктивті, зияткерлік, экономикалық, әлеуметтік және мәдени резервін білдіреді. Осы контингенттен еңбек ресурстары толықтырылуда, елдің Қарулы Күштері жинақталуда. Дені сау қыздарды тәрбиелеу, оларды ана болуға дайындау да маңызды рөл атқарады.

Жақында мектепте оқу кезеңінде балалардың денсаулығының нашарлауына, оқушылардың дене шынықтыру және функционалдық даярлығының төмен деңгейіне, мектеп пәндері бойынша оқу бағдарламаларының үнемі күрделене түсуіне, жаман әдеттерге (алкоголь мен есірткіні қолдану, темекі шегу) тәуелді оқушылар санының өсуіне-осының барлығы дене тәрбиесінің сауықтыру бағытын өзектендіруге және дене тәрбиесінің ерекше қызығушылығын тудырады. Мектептегі дене шынықтыру сабақтарының құрылымы мен мазмұнын модернизациялауға арналған мамандар-ғалымдар мен практиктер.[

Адамның денсаулық жағдайы екі фактормен анықталатыны белгілі: ішкі (генетикалық тұқым қуалаушылық) және сыртқы (қоршаған ортаға әсер ету). Сыртқы факторлар организмнің және оның жүйелерінің қарқындылығы мен бағытына, сондай-ақ организмнің икемділігіне, оның осы факторлардың әсеріне төзімділігіне байланысты І-ді жеделдетуі немесе өсуі мен дамуын баяулатуы мүмкін.

Алайда, адамдардың денсаулығын төмендететін қолайсыз экзогендік фактор тек радиация емес. Қазіргі уақытта Беларусьның басқа аймақтарында, сондай-ақ Ресейде экологиялық факторлардың өзіндік кешені бар, адамдардың бейімделу қабілетінің төмендеуіне және ауру деңгейінің жоғарылауына әкелуі мүмкін.

Сыртқы ортаның адамдарға әсер ету дәрежесі көптеген факторлармен анықталады (жағдайы, денсаулығы және физикалық даму деңгейі, өмір сүру және кәсіби қызмет жағдайлары, тамақтану), олардың арасында дене шынықтырумен айналысу маңызды рөл атқарады.

Осыған байланысты қазіргі уақытта сауықтыру дене шынықтыру құралдары денсаулықты түзетуге бағытталған профилактикалық іс-шаралар жүйесінде жетекші орындардың бірін ала бастады. Дене жаттығуларының жүйелі сабақтары барлық органдар мен жүйелердің қызметін белсендіреді, дененің әртүрлі ауруларға төзімділігі мен тұрақтылығын арттырады, физикалық қасиеттерін жақсартады. Дене резервтерінің кеңеюіне байланысты денсаулық резервтері айтарлықтай артады.

Алайда, физикалық жаттығуларды әдістемелік тұрғыдан негізделген, жүйелі қолдану әр баланың мүмкіндіктеріне сәйкес келетін жаттығу сипатына ие болуы керек екенін есте ұстаған жөн. Тек осындай жүктеме дененің функционалды қайта құрылуын қамтамасыз ете алады, оның функционалдық резервтерін кеңейтеді және денені денсаулыққа зиян келтірместен физикалық және психикалық стресстерге бейімдей алады [2]

Зерттеулер көрсеткендей, орта мектеп оқушыларында дене шынықтыру жаттығулары ересек жасқа қарағанда морфологиялық және функционалдық өзгерістерді тудырады. Сонымен бірге мектеп оқушыларының дене шынықтыру деңгейі мектепте оқуды аяқтауға жеткіліксіз екендігі атап өтілді. Жоғары сынып оқушыларының көпшілігі дене шынықтыру нормаларын орындай алмайды, сондықтан әскери қызметке дайын емес. Жоғары сынып оқушыларының дене дайындығының жеткіліксіздігі оларға болашақта ЖОО-да оқуын жалғастыруға мүмкіндік бермейді.

Осылайша, қолайсыз экологиялық жағдайда өмір сүретін орта мектеп жасындағы оқушылармен жұмыс кезінде сауықтыру дене шынықтыру құралдары мен әдістерін қолдану мәселелері бойынша эксперименттік деректердің болмауы және жалпы білім беретін мектептердегі дене тәрбиесі құрылымында олардың оңтайлы үйлесуінің негіздемесі зерттеушілерге нақты практикалық міндеттер қояды.

Зерттеудің мақсаты жоғары сынып оқушыларының дене тәрбиесі әдістемесін қажеттілік-мотивациялық саламен келісілген және қатысушылардың ағзасының функционалдық резервтерін арттыруға бағытталған ғылыми әзірлеу және эксперименттік негіздеу болды.

Қолайсыз экоррадиациялық жағдайда тұратын жоғары сынып оқушыларының дене дамуының деңгейін, функционалдық жай-күйін және дене дайындығын салыстырмалы талдау жоғары сынып оқушыларының дене функционалдық мүмкіндіктерінің төмендегенін анықтады. Гомель қаласының жоғары сынып оқушыларының Минск оқушыларынан сыртқы тыныс алу көрсеткіштерінен (өкпенің өмірлік сыйымдылығы мен өмірлік индексінің көрсеткіштері бойынша), қаладағы ұлдар мен қыздардан артықшылығына қарамастан. Гомеле, қан айналымының функционалдық мүмкіндіктерін сипаттайтын көрсеткіштердің нашарлауы байқалады (жүрек соғу жиілігі, қан қысымы, систолалық және минуттық қан көлемі).

2. Жоғары сынып оқушыларының физикалық дайындығы гетерогенді құрылымға ие екендігі анықталды: егер жас жігіттерде икемділік, күш және жылдамдық-күш қасиеттерінің төмен көрсеткіштері байқалса, онда дене шынықтыру құрылымындағы қыздарда жылдамдық-күштік қасиеттер мен

төзімділіктің төмен деңгейі байқалады. Орта мектеп оқушыларының (ұлдар да, қыздар да) жалпы дене шынықтыру деңгейін "орташадан төмен"деп бағалауға болады.

3. Жоғары сынып оқушыларының сырқаттанушылық құрылымында тірек-қимыл аппаратының аурулары (24,2%) және эндокриндік жүйенің аурулары (23,3%) жетекші орын алатыны анықталды. Көру бұзылыстары (12,9%), жүрек-тамыр жүйесі аурулары (12%), асқазан-ішек жолдары (10,4%), тыныс алу органдарының аурулары (7,2%) және басқа аурулар (10%) жиі кездеседі.

4. Жоғары сынып оқушыларының дене шынықтыру және спортпен шұғылдануға деген қажеттілік-мотивациялық саласын социологиялық зерттеу оқушылардың мектептегі дене шынықтыру сабақтарына деген екіұшты көзқарасын анықтады. Респонденттердің жартысынан көбі дене шынықтыру сабақтарын ұнатса да, сауалнамаға қатысқан орта мектеп оқушыларының жартысына жуығы оларға басқа оқу пәндері сияқты жоғары мән бермейді, олардың еркін қатысуын немесе мүлдем бас тартуын жақтайды. Сонымен қатар, оқушылардың өздері Мектептегі дене шынықтыру сабақтарына деген қызығушылықтарын арттыру жолдарын атап өтті: дене шынықтыру сабақтарына деген қызығушылықты арттыру Мектептегі дене шынықтыру жүйесінде заманауи сауықтыру жүйелері мен спорттық ойындарды қолдану арқылы ынталандырылуы мүмкін, өйткені оқушылардың басым көпшілігі сабақтарда олармен айналысқысы келеді.

5. Жоғары сынып оқушыларының оқу жылындағы бейімделу қабілеттерінің динамикасы оқушылардың қозғалыс белсенділігінің деңгейіне байланысты екендігі анықталды: төмен және жоғары физикалық белсенділік денеге қолайлы емес, бұл резервтік мүмкіндіктердің төмендеуіне және бейімделу механизмдерінің кернеуіне әкеледі. Бейімделудің қанағаттанарлық дәрежесі (АП <2,1 балл) қозғалыс белсенділігінің орташа және орташадан жоғары деңгейлері бар оқушыларда байқалады, ал орташа және жоғары деңгейлері бар оқушыларда бейімделу механизмдерінің кернеуі (АП=2,96 балл) және бейімделудің қанағаттанарлықсыз деңгейі (АП=3,04) байқалады.

6. Жалпы білім беретін мектептердің 10-11 сынып оқушыларының ағзасының функционалдық резервтерін арттыруға бағытталған, оқушылардың қажеттілік-мотивациялық саласымен келісілген және сабақтың вариативті бөлігінде дененің функционалдық жүйелеріне мақсатты әсер ететін сауықтыру аэробикасы кешендерін қолдануға негізделген дене тәрбиесінің ұтымды әдістемесі анықталды.

7. Дене тәрбиесінің әзірленген әдістемесін қолдану жоғары сынып оқушыларының дене дамуының, функционалдық және қозғалыс дайындығының көрсеткіштерін сенімді түрде жақсартуға мүмкіндік бергені дәлелденді.

Эксперимент аяқталғаннан кейін эксперименттік топтың жоғары сынып оқушыларының кеуде шеңберінің ($p < 0,05$), жүрек соғу жиілігінің ($p < 0,001$), өкпенің өмірлік сыйымдылығының ($p < 0,001$) және өмір индексінің ($p < 0,001$), сондай-ақ Гарвард қадамдық тест индексінің ($p < 0,001$) көрсеткіштеріндегі сенімді артықшылығы атап өтілді. Эксперименттік топтың қыздары салмақ-өсу индексі ($p < 0,01$), жүрек соғу жиілігі ($p < 0,001$), систолалық қан көлемі ($p < 0,05$), өкпенің өмірлік сыйымдылығы ($p < 0,01$), өмір индексі ($p < 0,001$) және Гарвард степ-тест индексі ($p < 0,001$).

Дене шынықтыру көрсеткіштерінде эксперименттік топтың жас жігіттері "жүгіру 30м" ($p < 0,05$), "орнынан ұзындыққа секіру" ($p < 0,05$), "жүгіру 1500м" ($p < 0,001$), "аспадан тарту" ($p < 0,01$) және "алға еңкею" сынақтарының нәтижелері бойынша өз құрдастарынан асып түсті" ($p < 0,001$). Эксперименттік топтың жоғары сынып оқушылары барлық бақылау нормативтерінің нәтижелері бойынша өз құрдастарынан сенімді түрде асып түсті: "4x9 м Шаттлмен жүгіру" ($p < 0,05$), "30м жүгіру" ($p < 0,01$), "орнынан ұзындыққа секіру" ($p < 0,05$), "1100м жүгіру" ($p < 0,001$), "көтеру денелер" ($p < 0,05$) және "алға еңкею" ($p < 0,001$).

8. Ағзаның функционалдық резервтерін арттыруға бағытталған жоғары сынып оқушылары үшін дене тәрбиесінің ұтымды әдістемесін қолдану бейімделу процестерінің оң даму динамикасына, ағзаның төзімділігін арттыруға және нәтижесінде қолайсыз экоррадиациялық факторлардың теріс әсерін азайтуға ықпал еткені анықталды.

Функционалдық резервтер-бұл организмнің құрылымдық элементтерінің функционалдық белсенділігін өзгерту мүмкіндігі және олардың өзара әрекеттесу мүмкіндігі, адам қызметінің нәтижесіне қол жеткізу, физикалық және психоэмоционалды стресстерге бейімделу, сондай-ақ ағзаға әртүрлі экологиялық факторлардың әсері. Бұл мүмкіндіктер жасушалық және тіндік деңгейлердегі энергетикалық және пластикалық алмасу процестерінің қарқындылығы мен жылдамдығының өзгеруінен, органдар деңгейіндегі физиологиялық процестердің қарқындылығы мен жылдамдығының өзгеруінен, органдар мен ағзалар жүйелерінің тұтастай алғанда, психикалық қасиеттерін жақсартудан, жаңа және жетілдіруге қабілеттіліктен көрінеді. қазірдің өзінде бар моторлық және тактильді дағдылар.

Қоршаған ортаның қолайсыз жағдайы сырқаттанушылықтың өсуіне, мектеп оқушыларының функционалдық және дене шынықтыру дайындығы деңгейінің төмендеуіне әкеледі, бұл мектепте дене тәрбиесін ұйымдастырудың терең ғылыми негіздемесін, теріс экологиялық факторлардың әсерін азайтудың ең тиімді құралдары мен әдістерін белсенді іздеуді талап етеді.

Дене шынықтыру, спорт, салауатты өмір салты өскелең ұрпаққа өмір ритағының едәуір жеделдеуімен, қозғалыс белсенділігінің күрт төмендеуімен, балалар денесінің жай-күйі мен функцияларының негізгі реттеушісі ретінде экологиялық жағдайдың айтарлықтай шиеленісуімен байланысты жаңа өмірлік жағдайларға бейімделуге көмектесетін сенімді қорғанысқа айналуы керек.

Оқушылардың мектептегі дене шынықтыру сабақтарына деген қызығушылығын арттыру үшін олардың қызығушылықтары мен оқушылардың қажеттіліктеріне сүйене отырып, сабақтардың мазмұнын қалыптастыру қажет. Біздің зерттеулеріміз оқушылардың соңғы уақытта белсенді дамып келе жатқан және әртүрлі жыныстағы, жастағы және дайындық деңгейіндегі адамдармен жұмыс істеу үшін пайдаланылатын заманауи сауықтыру жүйелеріне жоғары қызығушылығын тудырды.

Ең қолжетімді және тиімді сауықтыру құралы-сауықтыру аэробикасы. Әр түрлі бағыттар, логикалық тұрғыдан құрылған бағдарламаларды үнемі жаңартып

отыру, сабақтардың жоғары эмоционалды фоны сауықтыру жаттығуларының бұл түріне жиырма жыл бойы өзінің жоғары рейтингін сақтауға мүмкіндік береді.

Жалпы білім беретін мектептердің оқушылары үшін сауықтыру аэробикасы (би стилімен боялған және музыкалық сүйемелдеумен орындалатын жалпы дамыту жаттығуларының, секірулердің, секірулердің синтезі) және степ-аэробика (биіктігі 15 см степ-платформаны пайдаланатын аэробика түрі; жоғары-төмен қадамдар, платформа бойымен айналып өту, степ арқылы қозғалу орындалады), өйткені бұл жаттығуларды игеру оңай және игеруде айтарлықтай үйлестіру қиындықтарын қажет етпейді. Сонымен қатар, сабақтарға қызығушылықты ынталандыру және қолдау үшін сауықтыру кешендерін жүйелі түрде өзгерту қажет, ол үшін аэробиканың жаңа бағыттарынан (фанк-аэробика, футбол-аэробика, памп-аэробика, тай-бо, аэробоксинг және т.б.) жаттығулар қолдану қажет.

Мектептегі сауықтыру аэробикасы сабағының негізгі құрылымдық бірлігі-сабақ. Ол элементтер сериясын қамтитын бөліктерге бөлінеді. Сауықтыру аэробикасы сабағында дайындық (5-10 мин.), негізгі (25-30 мин.) және қорытынды (3-5 мин.) бөлімдері бөлінеді. Дайындық бөлігін екі жартыға бөлуге болады: жылыту (оның барысында координациялық күрделілігі төмен негізгі техниканың элементтері қолданылады) және созылу (бұлшық еттерді созуға арналған тегіс жаттығулар, кенеттен ұшу қимылдарын қолданбай). Негізгі бөлімде екі жартысы да ерекшеленеді: әр түрлі гимнастикалық және би қимылдарын қолдана отырып, аэробты жаттығулар) және партерлік бөлік (оның мазмұны әдетте еденде отыру немесе жату арқылы орындалатын күш жаттығуларынан тұрады). Қорытынды бөлімде физикалық және психологиялық релаксация мақсатында тегіс хореографиялық жаттығулар мен созылу қолданылады.

Сауықтыру сабақтарының тиімділігінің міндетті шарты жүктеменің қарқындылығын және қатысушылардың әл-ауқатын бақылау болып табылады. Ең қолжетімді және операциялық әдіс-жүрек соғу жиілігін бақылау қысқартулар.

Әдебиеттер тізімі

1. Абдрахманов, А. Я. Биологиялық дамудың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы білім беретін және орта арнаулы оқу орындарында оқитын қыздардың дене тәрбиесі [Мәтін]: реферат. Дис. канд. пед. ғылым/ А. Я. Әбдірахманов - М., 1999. - 24 б.

2. Абдулханова-Славская, К.А. Өмір стратегиясы / К.А. Абдулханова-Славская.- М.: Ой, 1991.-299 Б.

3. Абрахам, Маслоу мотивациясы және тұлға. Перевод с англ. Талыбаева А.М. [Мәтін] / Маслоу Г. Абрахам - СПб.: Еуразия, 1999.- 478 Б.

4. Агаджанян, Н. А. Ағзаның бейімделуі және резервтері [Мәтін] / Н.А. Агаджанян.- М.: ФиС, 1983.- 176 б.

5. Агаджанян, Н.А. Адам экологиясы [Мәтін]/ Н.А. Агаджанян // Жаңа медициналық технологиялар хабаршысы.- 1992.- №2. Б. 9-18.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫ: МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ

Жұмабекова Т.

Ғылыми жетекші: Шайханова Н.К.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: tzhumabekovas@mail.ru

Инвестициялық саясат – инвестициялардың неғұрлым басым бағыттарын айқындайтын шаралар жүйесі; өндірісті, кәсіпкерлікті дамыту, пайда немесе басқа да түбегейлі нәтиже алу мақсатында шаруашылық жүргізуші субъектінің (кәсіпорынның, фирманың, компанияның, т.б.), аймақтың, елдің ішінде де, сондай-ақ одан тысқары жерлерде де қаражат (инвестиция) салудың көлемін, құрылымы мен бағытын белгілейтін шаруашылық шешімдерінің жүйесі.

Инвестициялық саясаттың қажеттілігі:

- кәсіпкерлік қызметті дамыту;
- елдің экономикалық және экологиялық қауіпсіздігін сақтау және нығайту;
- мемлекеттер арасындағы достастықты нығайту;
- кәсіпорындар құру негізінде екі жақтың интеллектуалдық потенциалын өзара байыту;
- экспорттық мүмкіндіктерін жоғарлату;
- ғылымды көп керек ететін салаларды басыңқы дамыту;
- импортты алмастыру өндірісін дамыту.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатының мақсаты – бәсекеге қабілетті, жоғары технологиялық, ғылым тұтынушылық өндірістердің дамуына приоритетті тәртіппен бағытталаатын ішкі және сыртқы инвестициялар ағымының жоғары деңгейіне жету болып табылады.

Мемлекет өзінің экономиканы реттеу функцияларын орындау үшін тиісті заңнамалық актілер мен қаулылар шығару және түзету, сондай-ақ белгілі бір шараларды жүзеге асыру арқылы инвестициялық қызметке және ел экономикасына әсер етудің экономикалық (жанама) және әкімшілік (тікелей) әдістерін пайдаланады.

Мемлекеттік инвестициялық саясат сыртқы және ішкі болып екіге бөлінеді. Сыртқы мемлекеттік инвестициялық саясат – ішкі экономикадағы шетелдік инвесторлардың да, ұлттық инвесторлардың шетелдегі инвестицияларының да құрылымы мен ауқымын белгілеу түріндегі мемлекет жүргізетін сыртқы экономикалық саясаттың бөлігі.

Ішкі инвестициялық саясат, сыртқы саясаттан айырмашылығы, ішкі инвестиция ағындарын реттейді. Оның негізгі мақсаты – инвестицияның басым бағыттарын анықтау, ішкі инвестициялық сұранысты қамтамасыз ету, бәсекеге қабілетті ішкі инвестор нарығын қалыптастыру.

Тәуелсіздік кезеңінде Қазақстан Республикасының Парламенті шетел мемлекеттерімен инвестицияларды ынталандыру және өзара қорғау туралы бірнеше ондаған заңдармен реттелді. Қазіргі уақытта 2015 жылғы 20 қазанда

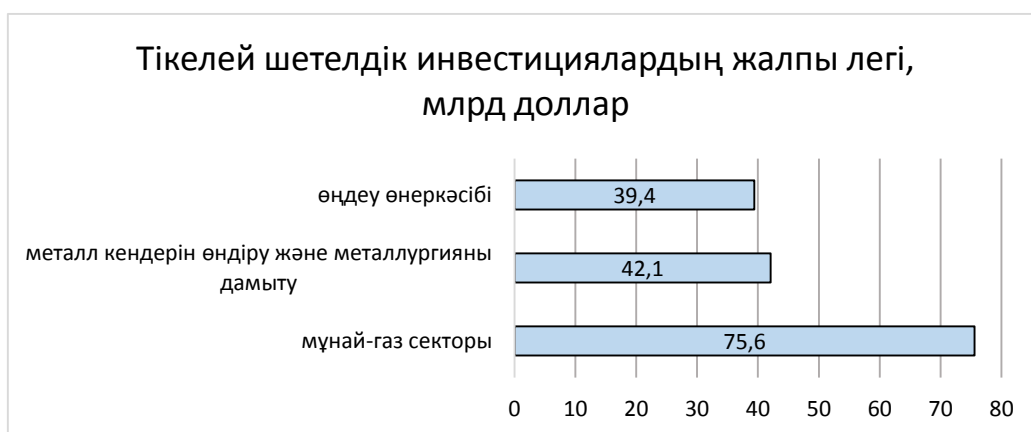
қабылданған мазмұны «Инвестициялар туралы» Заңның нормаларын қамтитын Кәсіпкерлік кодексі қолданылады (25-тарау. Инвестициялық қызметті мемлекеттік қолдау, 273-296 баптар).

Инвестициялық заңнамаға 2015 жылғы 7 желтоқсандағы «Астана халықаралық қаржы орталығы туралы» Қазақстан Республикасының конституциялық заңын да жатқызуға болады. Өйткені ол шетелдік инвесторларды тарту мақсатында қабылданған. 2022 жылғы 15 шілдедегі Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатының 2026 жылға дейінгі тұжырымдамасы» инвестиция тарту бағдарламасы инвестициялық саясаттың маңызды бөлігі болып табылады.

Ел экономикасына инвестициялар тарту процесіне "Самұрық-Қазына" ҰӘҚ" АҚ, "Бәйтерек" ҰБХ" АҚ, Тікелей инвестициялар қоры, АХҚО және т.б. белсенді қатысады. Нәтижесінде 2015 жылдан бері экономиканың қайта өңдеу секторларында 967 млн АҚШ долларына трансұлттық компаниялардың 12 жобасы іске асырылды, шамамен 3,5 мың жұмыс орны құрылды, ал экономиканың логистика, газ химиясы және металлургия сияқты секторларында "зәкірлік инвесторлармен" бірлесіп 412 млн АҚШ долл. 5 жоба іске асырылды, онда 690 жұмыс орны құрылды.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетігі әлеуметтік инфрақұрылымға инвестициялар тартуға ықпал етеді (мысалы, автожолдар, көтерме-тарату орталықтарын салу, ауылдарда интернет желісіне кеңжолақты қолжетімділік және т.б.).

Ұлттық Банктің деректері бойынша 2010 – 2020 жылдары Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялар жалпы легі шамамен 249 млрд АҚШ долл. құрады. Ең ірі инвестицияланған салалар мұнай-газ секторы, металл кендерін дамыту мен металлургия және өңдеу өнеркәсібі болып табылады. Осы салалар бойынша инвестиция үлесі 1-суретте көрсетілген.

1-сурет – [2] әдебиет негізінде автормен құрастырылған.

Қазақстанда инвесторларды түрлі салықтар мен кедендік төлемдерден босататын 13 арнайы экономикалық аймақ пен 36 индустриялық аймақ бар. АЭА жер теліміне және белгіленген инфрақұрылымға қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

«Астана» халықаралық қаржы орталығы жұмыс істейді, оның міндеттерінің бірі Англия мен Уэльс заңнамасының қағидаттарына және халықаралық қаржы

орталықтарының стандарттарына сәйкес ел экономикасына инвестиция тартуға жәрдемдесу болып табылады.

Инвесторлардың нақты және жүйелі мәселелерін шешу бойынша Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Шетелдік инвесторлар кеңесі, Инвестициялық ахуалды жақсарту жөніндегі кеңес, Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің төрағалығымен Инвесторларды тарту жөніндегі кеңес жұмыс істеуде. Инвестициялық омбудсменнің функциялары Қазақстан Республикасының Премьер-Министріне жүктеледі.

1-кесте – Ел экономикасына инвестициялар тартуды тежейтін негізгі проблемалар

<p>1. Мемлекеттік реттеу және басқару</p>	<ul style="list-style-type: none"> - мемлекеттің экономикаға араласуы (баға белгілеу, монополиялау, квазимемлекеттік сектор қатысуының жоғары үлесі, қазақстандық қамту туралы талаптар); - инвесторлардың сот жүйесіне және құқық қорғау органдарына деген сенімінің төмендігі, оның ішінде олардың жеке капиталды нашар қорғауы (тәркілеу тәуекелінің жоғарылығы); - кәсіпкерлердің кең ауқымы үшін бәсекелес нарықтарға қол жеткізуді шектейтін бизнес үшін әкімшілік кедергілерді қоса алғанда, бәсекелестік жеткілікті дамымауы; - мемлекеттік инвестициялар тиімділігінің жеткіліксіздігі (5 мемлекеттік бағдарламаның қорытындысы бойынша 224,2 млрд теңге көлемінде бұзушылықтар (2020 жылы), оның ішінде қаржылық бұзушылықтар – 9,9 млрд теңге, бюджет қаражатын тиімсіз жоспарлау және пайдалану – 214,3 млрд теңге); - әртүрлі мемлекеттік органдар мен даму институттары арасындағы тиімді ведомствоаралық өзара іс-қимылдың жеткіліксіздігі; - ектен тыс бюрократия (қаражат бөлу, жергілікті деңгейдегі түрлі инстанцияларда құжаттар алу мерзімдерін созу); - сыртқы инвестицияларды, оның ішінде ESG күн тәртібінің мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған инвестицияларды қорғау және ілгерілету саясатының болмауы; - инвесторларды ақпараттық және коммуникациялық қолдау жүйесінің жеткілікті дамымауы.
<p>2. Өндіріс факторларының проблемалары</p>	<ul style="list-style-type: none"> - инженерлік инфрақұрылымның жеткілікті дамымауы және дайын өндірістік үй-жайлардың болмауы; - қолжетімді жер ресурстарының жетіспеушілігі (көбінесе ең жақсы жер учаскелері сатып жіберілген); - инвестициялық әлеуетті дамыту үшін қолжетімді қаржы ресурстарының жетіспеушілігі және олардың әралуандығының мардымсыздығы; - негізгі қорлардың ескіруі (негізгі қорлардың тозуының ұлғаюы – 34,2 %-дан 42,8 % дейін (2016 – 2020 жылдар)); - білікті жұмыс күшінің жетіспеушілігі;

	<ul style="list-style-type: none"> - өңдеу өнеркәсібіндегі индустриялық кәсіпкерлердің тым аздығы; - өнеркәсіпті және онымен байланысты құрылымдарды (оқыту, логистика, өткізу, стандарттар және т.б.) біріктіруге ықпал ететін цифрлық платформаның болмауы.
3. Құқықтық реттеу проблемалары	<ul style="list-style-type: none"> - инвестициялық заңнаманың жетілмегендігі (нормалардың айқын түсіндірілмеуі, өзгерістер мен толықтырулардың жиі енгізілуі); - заң жобалары мен өзге де реттеу құжаттарын әзірлеу және талқылау процесіне инвесторлардың аз тартылуы.
4. Құрылымдық проблемалар	<ul style="list-style-type: none"> - салалар мен өңірлер бөлінісінде негізгі капиталға инвестициялардың және ТШИ-ге әртараптандырылмауы құрылымының; - ішкі тұтыну нарығының шағын сыйымдылығы (Дүниежүзілік банктің деректеріне сәйкес бұл фактор инвесторлар назар аударатын 15 фактордың үздік 6-на кіреді. Зерттеулер іске асырылатын ТШИ жобаларының саны мен халық саны арасында корреляцияның болуын растайды. Орасан зор аумағы бар Қазақстан халқының саны небәрі 19,1 млн адам ғана); - әріптес елдердің тарифтік және тарифтік емес реттеу кедергілері; - инвесторлар үшін валюталық тәуекелдер; - көміртекті реттеу жүйесін қоса алғанда, ESG елдік стандарттарының болмауы.

Ағымдағы ахуалды, жаһандық трендтерді талдауды және тұжырымдамада көзделген инвестициялық даму пайымы мен негізгі қағидаттарды ескере отырып, қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді үш бағыт бойынша іске асыру болжанып отыр:

1). Инвестициялық экожүйені одан әрі дамыту: қолайлы инвестициялық ортаны нығайту; инвестициялық қызметті ақпараттық-коммуникациялық қолдауды жетілдіру арқылы қолайлы инвестициялық имиджді дамытуға жәрдемдесу;

2). Жеке сектордың инвестициялық белсенділігінің өсуіне жәрдемдесу: мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобаларына инвестициялар тарту; Экономикаға қосымша инвестициялық капитал тарту үшін жағдай жасау;

3). Экономиканың инвестициялық әлеуетін ашу: инвестициялық әлеуетті дамыту жөніндегі жүйелі шаралар; тікелей және портфельдік инвестициялар тарту саласында "Астана" халықаралық қаржы орталығының әлеуетін пайдаланудың тиімділігін арттыру.

Қазіргі жағдайда инвестициялық саясат экономикалық дағдарыстың, экономикадағы құрылымдық өзгерістердің, технологиялық прогресстің, микро және макродеңгейдегі экономикалық белсенділікті арттырудың жағымсыз салдарын еңсерудің ең маңызды тұтқасы болып табылады. Мемлекеттік инвестициялық саясат негізінде инвестициялық процесті жандандыру әлеуметтік-экономикалық қайта құрулардың ең тиімді тетіктерінің бірі болып табылады.

Сонымен қатар, экономиканың өсуі және капитал мен технологияға деген үнемі өсіп келе жатқан қажеттілік Қазақстанда тартымды инвестициялық жағдай жасау және инвесторларды жақсырақ қорғау үшін одан әрі институционалдық реформаларды талап етеді.

Кез келген мемлекеттің инвестициялық саясаты ықтимал инвестициялық жобалардың ішінен оның стратегиялық мақсаттарына сәйкес келетін нұсқаларды таңдау мүмкіндігімен сипатталады. Сонымен қатар, инвестициялық саясат жобаларды қаржыландырудың оңтайлы көздерін тартуды, инвестициялық кіріс немесе капитал өсімі нәтижесінде оларды тиімді бөлуді қамтамасыз етуі керек. Сондықтан инвестицияны дұрыс басқару бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚР Заңы.

2. Қазақстан Республикасы инвестициялық саясатының 2026 жылға дейінгі тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 15 шілдедегі №482 қаулысы.

3. Оспанов М.Т., Мухамбетов Г.И. Иностранный капитал и инвестиции: вопросы теории, практики привлечения и использования. – Алматы, 1997.

4. Дюсегалиева С.Б. Инвестиционная деятельность в Республике Казахстан: этапы и пути становления. – Астана, 2014.

5. <https://kapital.kz/amp> [Электронды ресурс].

ӘОЖ 821.09 (574.42)

СЕРІК ҒАБДУЛЛИН ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТУҒАН ЖЕР ӘУЕНІ

Жұманова Ү.К.

Ғылыми жетекші: Апышева К.А., филология магистрі

С. Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

Ақын болу – жұрттың көрмегенін көре білу, сезе білу, жан-дүниеге әсер еткен жағдайды тұтас жыр қылып ақ қағаз бетіне түсіру, кездейсоқ жанның пешенесіне жазыла бермейтін дүние. Ақын жүрегінің құпиясын ашып, поэзияның сұлу сарайына ене түсуі үлкен жүректі, терең сезімді қажет етеді. Осындай ерекше сезімді өзі де, өзгені де сезіндіре алған, отты жырлармен жаңғыртып, өмірге өзекті де киелі жырлар әкелген, поэзияға өзіндік ізденістерімен келген Шығыс Қазақстан облысынан шыққан – Серік Ғабдуллин ақын есімі қалың жұртшылыққа таныс.

Оқушы кезінен әдебиетке, өлең өнеріне ынталанып, аудандық сол кездегі «Социалистік майдан» газетінде оның жалынды жырлары, балауса өлеңдері жиі жарияланып жүрген екен. Ақынның өлеңге деген құштарлығы, табиғи дарыны, алдына қойған мақсаты, шығармашылық талпынысы асқар таудай биіктей түсті.

Ақын шырайлы шығыстың ұлы Серік Ғабдуллиннің шығармашылығына тоқталар болсақ, алғашқы «Көктем тынысы» деп аталатын өлең кітабы жарық

көрген, «Бұқтырма сарыны» деген өлең кітабы республикаға кеңінен тарап, өлеңқұмар қауымды тамсандыра түсті. Оның жарық көрген «Көкөрім шағым» өлеңдер жинағы өз оқырмандарын тапты. Мұның өзі ақынның өлеңдері халықтың жүрегінен жол тапқандығының, поэзияны сүйетін қауымның жоғары талғамынан шыққандығының дәлелі бола алады. Өйткені ақын туған ел, сүйікті Отан, еңбек адамдары, табиғат тамашалары туралы әсерлі, әдемі, терең мазмұнды жырларымен өзінің оқырмандарының ойларынан шығып, әсер ететін өлеңдерін ұсынды.

Жүрегін тербеген жырды қағазға төгіп, қарапайым ғана болмысымен шынайы, терең мағыналы өлең жолдарын өрнектеген ақын. Серік Ғабдуллин өлеңдері қазақ поэзиясының поэтикалық қазынасын байыта түскендігімен ерекшеленеді. Қазақ даласының тауларын да, көлдерін де, теңіздерін де перзенттік махаббатымен жырлаған. Серік Ғабдуллин ақын ағамыздың өлеңдеріндегі романтикалық ойлау өлшемі – кең даладағы гүлдерді де, көлдерді де, тауларын да – бәрін де тұтастай жырына қосқан.

«Құдіретіңнен айналайын, туған жер!» өлеңіндегі лирикалық жыр тармақтары кең байтақ Отанның, туған жердің барлық болмысын жүрегіне сыйғыза жырға қосқан ақын дүниетанымын аңғартады.

Өскеменнің көшесі
Толған думан-күлкіге,
Шаттық асып шарадан,
Көңіл біткен салады ән,
қуаныштың қаймағындай кілкіме [1, 25].

Қазақ –ұлан ғайыр кең даланың ауасымен тыныстаған, байтақ даланы мекендеуді мұрат еткен халық. Даланың өсімдіктері де, түні де күні де, көшпелілердің мәңгілік тұрағы ауылы - бәрі де ақындар жырларына арқауы.

Қалба тауларының таңғажайып әдемі суреттері, атамекенге, оны мекен еткен барша қауымға, ел шежіресінің өткені мен бүгініне, болашағына деген жүрек түпкіріндегі інкәрлік сүйіспеншілік, адамдар сыйластығында жай қараған көзге көріне бермегенімен, сондай-ақ жан шуағына терең тамырлы байланыстар - ақын жырларының негізгі арналары. Оның шығармаларынан жан, сезім дүниелеріне жол ашатын жарқын өмір сағынышының, мөлдір көңіл мұңының лебі де желдей еседі.

Табиғат туралы жыр жазбаған ақын бұл өмірде жоқ шығар. Табиғат- адам баласының - өмір сүретін ортасы. Әлемнің ақындарының бәрі де жырлаған шығар. Дәуірі мен ортасына, өзінің жеке басының көңіл-күйіне байланысты әр ақын оны өзінше жырлаған. Біреулер таза пейзаждық өлеңдер жазса, екінші біреулер табиғат арқылы қоғамдық өмірді, тартысты өз көңіл-күйін суреттейді. Ақын да табиғатты өзінше жырға қосқан.

Кір жуып кіндік кескен тұрағымсың,
Аузында ақындардың жыр – әнімсің.
Жалыны жүрегімнің әлсіресе,
Бойыма қуат құяр Ұланым шын,
Табиғат - жомарт берекем.
Өзіңнен өткен
Күшті де әлі жоқ екен.
Мықтымыз ғой деп,

Мықтылығыңа бағыну

Пенделік деген

Әлсіздікпен тең екен [1,39], - деп жазғы табиғаттың бейнесін асқан шеберлікпен суреттейді. Ақындық шеберлігінің қырлары сан алуан. Ол шындықты көркем жинақтап көрсетудің өзіндік стилі мен түрін тудырды. Ол ұғым мәнін, сөз мағынасын кеңейте қолдану үлгісін жасаған. Серік ақын өлеңдерінен табиғи самал еседі. Ақынның жүрек жылуын, көңіл тынысын атамекен адамдарының еңбегінен, көңіл-күй сезімдерінен, ізгілік иірімдерінен, халқымыздың өткендігі шежірелі тарихын, ата-бабаларының тағылымын айқын аңғартады.

Серік Ғабдуллин – қазақтың барлық талантты ақындары сияқты ауылда туып, дархан даланың тәрбиесін көрген, жастайынан тылсым табиғатпен сырласқан сахараның ұланы. Ол өзінің кіндік қаны тамған Ұланын жанындай жақсы көреді. Қаймана қазақтың құт мекені болған сол Ұланы арқылы ұлтына деген махаббатын шынайы сезіммен жырға қосады. Ақынның осы тақырыпқа арналған бірталай өлеңдері бар. «Алтай әуендері», «Айыртауым, көрініп тұрсаң болғаны...», «Шымқора», «Ауыл», «О, туған жер». Нәтижесіне назар аударсақ, ақын жырларындағы туған жер толғаныстарын басты тақырып етіп, қай туындысын оқысаң да, Отанға, туған жеріне деген сағыныш сезімі есіп тұратындығы танылды [2, 180].

Ұланым, ұлағатты ел-мекенім,
Білемін жүрегімнің сенде екенін.
Сандықтас жайлауының жаңбырындай,
Сезімнің сел нәсерін селдетемін.
Сағымдай бұлдырайды сағынышым,
Сыр толы жарылмаған нағып ішім?!
Ұланым, саған деген жырымды оқы,
Ұлыңның махаббатын тану үшін [1, 41].

Әрбір өлеңнің өлеңдік қасиеті, орындалу мәдениеті көңіл аударарлық, онда еліне, жеріне деген ғашық жүректің асау дүрсілі анық. Мұндай өлеңдер қатарына «Ұланым менің», «Алтай», «Ертіс», «Өскемен», «Ульба сарыны» сынды өлеңдерін жатқызуға болады. «Алтай» атты өлеңінде ақын:

Бұл өлкеге қашаннан ғашық адам,
Бұл өлкенің перзенті жасымаған.
Бұл өлкенің қойнында жақын жырлар,

Бұл өлкенің көгінде тасыған ән, - [1,26] деп туған жеріне деген сүйіспеншілігін ыстық сезімін, перзенттік махаббатын паш етеді.

«Ұланым-Атамекен Алтайдың» - деп ақын перзенттік сезімін тебірене жырлайды. Өйткені қандай да ақын – өз өлкесінің, туған жерінің үні, атамекен табиғаты айта алмағанды ақын жүрегі сезімталдықпен дөп басып, жерлестеріне айтып түсіндіреді, сүйеге баулиды.

Енді бірде туған жерге деген сағынышын ақынның «Туған жерге шағыну» өлеңінен байқаймыз:

Шартарапқа шашырайды шабытым,
Бұлдыр түнде болжай алмай шабытым.
Ай астында алтыбақан тербеусіз.

Жамырамас жұлдыздар жабы –түн.
Тамырымды терең тартып жерге еніп,
Гүл атамын тіршілікке өң беріп.
Жақсылықтың жүзі желек жамылып...[1,31].

Туған жерінен бастау алған сол сезімі азаматтыққа ұласып, «қазағына» деген жан сезіміне ұласады.

Француздың ұлы жазушысы Ромен Роллан: «Өнердің бірінші заңы: егер айтатының болмаса, аузыңды ашпа. Егер айтатының болса, адалын айт, алдама», - деп өсиет қалдырған екен.

Серік ағамның Алматы баспасынан шыққан «Алтай асу» жинағында туған жер, елдің асыл тұлғалары жайлы толғаныстар философиялық түйіндермен ұштастырылады. Кітапқа енген жырлар тақырыбы сан алуан, тарихтан тамыр тартқан желі бүгінгі замана дауысымен астасып жатады, деп алғысөзде түсіндіріледі.

Белгілі жазушы, Қазақстан Жазушылар одағы Шығыс Қазақстан облыстық филиалының жетекшісі Серік Байхонов Серік Ғабдуллаұлының шығармашылығын былай сипаттайды: «Ақын ең алдымен – жоқшы. Адам жанының, адам рухының жоқшысы болса, ақын әлемі – адам жанының зертханасы. Үлкенді-кішілі жарылыстар осында жасалады.

Серік Ғабдуллаұлы шығармашылығын үзбей қадағалап, ақын өлеңдерін іздеп оқитын оқырмандарының бірі ретінде байқағаным – қолтаңбасының даралығы, өлеңдерінің құрылысы, мазмұндық жағынан тұтастығы. Серік ақын әлеміне саяхат шеккен оқырманмына ұланғайыр әлемде ұзақ-сонар сапарда келе жатқандай әсер береді. Бұралаң, бұрылысы, қалтарысы мол әлемде адаспас үшін ақын сөзіне сенуге мәжбүрде. Өйткені ол ақын жүрегінен өтіп, ақын жанының зертханасында сыналып барып қағазға түскен -сөз. Сөз болғанда ақын алақанының табы, ақын жүрегінің лүпілі сақталып қалған құдіретті-сөз. Жүз жылдан, мың жылдан кейін де екі иінінен дем алып, жүрегі бүлкілдей соғып тұратын тірі -сөз.

Серік Ғабдуллаұлы қазақ халқының, соның ішінде шығыс атырабының арғы-бергі тарихында басынан өткен кезеңдік оқиғаларды қамтып, адами жан дүниенің айнасы - сезім құдіреттілігі арқылы адамның күнгейлі-көлеңкелі өмірінің күйзеліс, күйініш, сүйінішін жүрек жылуымен кемел жырлаған қаламгер. Оның поэзиясының алтын қазық арқауы - туған жер, туған ел, баба тарих тағылымы мен ұрпақ сабақтастығы. Өнген-өскен өлкесімен ұзап кетіп, шалғайда шығар шырқар шың іздемесе де, оның шоқтығы биік, шығармалары қазақ әдебиетінде өз алдына бір төбе.

Әдебиеттер

1. Ғабдуллаұлы С. Таңдамалы шығармалар жинағы: екі томдық. 1- т. – Алматы: Қазақпарат, 2007. – 321 б.
2. Картаева А.М. Әдеби өлкетану. Оқу құралы. Өскемен: Берел, 2016.- 180 б.
3. Зиятханұлы. Қ. Өмірі өлеңмен өрілген жыр оғланы еді. Өскемен: Алдаспан, 2015. – 2 б.

О. БӨКЕЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОБРАЗДАР ЖҮЙЕСІНЕ ҚАРАЙ ТАЛДАУ ЖОЛДАРЫ

Зауытбай С.Б.

«Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасы

Ғылыми жетекші: Картаева А.М., С. Аманжолов атындағы Шығыс

Қазақстан университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: kartaeva2011@mail.ru

Оралхан Бөкейдің әр кейіпкері – өзінше бір-бір жұмбақ әлем. имансыздық пен рухани жұтандық жайлаған қоғамнан безінген тұста ішкі үйлесімді табиғаттан табады. Ол рухани вакуумнан құтылудың амалын табиғаттың арасынан іздейді. Кейіпкердің қоғамдағы кеселді құбылыстарға наразылық білдіріп, табиғатты таңдауы романтикалық бастау қаламгерге натуралистік нақтылықты басып туындыларына «жан бітіріп», сұлулыққа, шексіздікке ұмтылдырған.

Жастарына лайық Оралхан геройларының барлығы да арманшыл, қиялшыл жандар. Олар өзімен өзі сырласады, өткенді еске алады, қуанады, күйінеді. Сондай жардайда көбінесе жастық аңсарлары, сезім күйлері сөз болады. Әрқайсысының алғашқы махаббаты ойға туседі. Соны рухани қуат етеді шығармада Қоңқай атты жұмбақ шал суреттеледі. Ол қалын, елден алыс Айыртаудың бауырында қар басып қалған жалғыз үйде жеке өзі оңаша өмір сүреді. Біздің қоғамдық тіршілігімізден безіп, қоршаудан қашып шыққан бұғыдай, саяқ ғұмыр кешіп келе жатқан жан. Қыста аң аулайды, жазда омарта ұстайды. Оны елмен байланыстыратын да осы кәсібі. Қымбат аң терілерін облыстық, аудандық басшыларына беріп, солармен астыртын байланыс жасайды, біз тіршіліне ашшылығын тірек тұтқан ол да ұятсыз. «Егер осы үшеуіңді елтіріп тастасам да, осы терілердің күшімен ұсталмай құтылып кетеріне кәміл сенемін», - дейді.

«Біздің жақта қыс ұзақ» деген атпен біріктірілген екі повесть Алтай малшыларының қиын да қызғылықты өмірін, тау жайлаған ел тіршілігінің өзіндік романтикасын, адамдардың бойындағы азаматтық, ерлік, өрлік мінездерді жарқын суреттеген туындылар. Жазушы ауыл өмірін, оның адамдарын жағдайды біледі. Олардан көркем бейне жасай алады. Психологиялық суреттеуді кең пайдаланады.

Сырт қарағанда, қала өмірін, оған қонақ боп келген сәулетші Тасжан басынан көткен күйлерді суреттеуге арналғанмен, «Жетім бота» повесінде де жазушының ойы, қаламы ауылға бұра береді. Бұл жетім бота жетектеген қыз тіршілігі мен геройдың ел-жұрты, досы досым туралы естеліктері арқылы көрінеді. Бойдақ, жас жігіттің тіршілігі, арман қиялы, өмір сүйгендігі. Ақботаға деген құштарлық сезім күйінде ашылады. Жігіттің махаббат туралы ойлары өзінің сәтсіз тәжірибесінде негізделген. Сондықтан оны бұлжымас қағида күйінде қабылдау қиын. Ал Ақботаға деген сезімі - таза, әсем. сұлу сезім. Адалдықтың, пәктіктің, өмір сүргіштіктің белгісі.

Тасжанның шынайы сезім тазалығы мен табиғатты, әсем құбылысты, керемдік тану талғамы Вайнамен кездесулерде, сәулет өнері туралы ойларында кеңірек ашылады. Ол сәулет өнерін «өмір бойы ән салып тұратын жүрегі, миы, тілі

бар тірі бейне, әр ғасырдың музыкалық аспабы» деп ұғады. Өзі қатысымен салынып жатқан үйлердің, жалпы біздің құрылыс өнерінің да музыкасын көзімен қарайды. Онда өзімі өмір сүрген дәуірдің санасы езулеленбей қалып жүргенін, сондықтан да практикалық жағынан пайдалы іс атқарғанымен, көркемдік мұра ретінде кем бағаланатынын орынды көтереді. Тасжанның дәуір талабына сай жылжымалы үйлер салу туралы қиялы да қызық.

Оралхан Бөкейұлы кейіпкерлерін бейнелеуде оларды тіпті идеалдандырып жіберетінін байқауға болады. Мысалы: Бура – «Қазақбай ауылының ең соңғы түйесі», Кербұғы – «он сегіз салалы оқыстан жаралар хайуанның ең ақыры», Асан шал мен Ақтан – «ертек адамның соңы», Гүлия – қазақ үшін ең ақырғы Ақжүніс, ең ақырғы Баян, ең ақырғы Жібек», Қоңқай – «дүние жүзіндегі қатыгез әрі мықты шал», Ақбота – «адам күші мен табиғат тылсымын қанды шайқасқа жібермей, қоршап, қорғап жүрген жалғыз жанашыр, жалғыз сақшы жұмбақты қыз». Мұндай мінездемені қаламгердің әр қаһарманынан көруге болады.

Жазушының шығармаларында реалистік те, романтикалық та сипат көптеп кездеседі. Жазушы өзінің көптеген туындыларында өмір шындығын, объективті жақтарын саралай отырып, өзі қалаған рухани-адамгершілік идеалды шығармаларына арқау етеді. Жазушы шығармаларының қосжелілігінде дау жоқ. Оның шығармаларында романтикалық бейнелеу мен реалистік бейнелеу бір-біріне қарама-қарсы қойылмағаны оның басты ерекшелігі болып табылады.

Романтизм мен реализм бір-біріне қарама-қарсы әдеби бейнелеу тәсілдер емес екені белгілі. Кез-келген көркем шығар-мада олар ажырамас бірлікте болуы мүмкін. Академик Зейнолла Қабдоловтың сөзімен айтсақ: «Әр суреткер осынау екі әдістің тек біреуімен ғана жазады, екеуінің басын бір жерге қоса алмайды, ол – не таза реалист, не таза романтик болуға тиіс деп түсінсек, қателесер едік. Қай кезде жасамасын, бәрібір, барлық қазақ жазушы-лары жайлы да дәл осыны айтуға болар еді: бәрінің творчествовасында да реализм мен романтизм араласып жүр» [1, 350 б.].

Кейбір зерттеушілер Оралхан Бөкейдің шығармашылық өсу жолында «романтизмнен реализмге қарай бет бұру» байқалады дейді. Бірақ осыған қарап жазушының шығармашылық өсу жолында романтизмнен реализмге қарай толық көшу деп түсінбеу керек. О.Бөкейдің даусыз реализмін мойындай отырып, біраз зерттеушілер оның алғашқы шығарма-ларындағы романтикалық сарын кейіннен реалистік прозаға ұласты деп пайымдап жүр [2, 13 б.]. Жазушының алғашқы шығармаларында романтикалық сипаттың басым болғаны дау тудырмайды. Бірақ нағыз реалистік шығармалар деп бағаланған, 1984 жылы жарық көрген «Біздің жақта қыс ұзақ» жинағына енген повестестерінен-ақ романтикалық сипат анық байқалады.

Идеологистік тоталитаризмнің тоңы әлі жіби қоймаған кезде іштей қарсылық танытқан, қадау-қадау ойларын қадай атқан шығарманың бірі Оралхан Бөкейдің «Бура» әңгімесі болып табылады. Қаламгер екі аяқты пендеден безіп, ең ақыры өлігін ешкімге көрсетпей кетуімен де тектілік танытқан бураны азаттыққа деген ұмтылстың үлгісі ретінде көрсетілген ғасырлар бойы іргетасы қаланып, қалыптасқан құрылысқа жаңаның, өркениеттің енуі құрбандыққа аз талап етпейтіні анық. Обырға айналған «өркениет» ұйып отырған ұлттың рухын сөндіруге, өзін көндіруге ұмтылды. Суреткер осы күдікті ойын төрт аяқты жануардың – бураның тағдырымен

таразылығын. Кеңестік қоғамдағы «өркениеттің» тосын келуін қаламгер поезд арқылы береді. Поезда ұлттық құндылықтарды тәрк еткендей менменшілік байқалады. Қара бура поезд астына түсіп өледі.

О.Бөкейдің туындыларында да қатты байқалады. Мысалы, «Қайдасың, қасқа құлыным» повесі – екі адамның ішкі монологынан тұрады. Шығармадағы бүкіл оқиға желісі осы екі адамның әке мен баланың ішкі ойы-маналогы арқылы өрбиді. Негізгі әңгімелеуші бала – Орал, кейде бүкіл билікті қолына алған ол әкесі – Бөкешке де кеңшілік жасап – ішкі монологына да ерік беріп қояды. Кейде екі кейіпкердің ішкі монологтары кезектесіп беріліп отырады. Жас бала –Оралдың ойы-көбіне туған жері, әкесі туралы толғамдардан тұрса, әкесі көбіне өз өмірін, жастық шағын еске ала отырып, ондағы «қажетау» деген үзінділерді баласына әңгімелеп бермеседі оқырмандарына – ішкі монолог арқылы жеткізіп береді. Бұл ішкі монологтың – ой ағнынан бірден-бір ерекшелігі автордың мақсатына сай жүзеге асырылып, санадағы қозғалыс бақылауда болады. Жалпы мұнда кейіпкер тасасында автордың тұрғаны қатты байқалады. Яғни шығармада екі түрлі сана (әке мен баланың) екі түрлі әлемді қабылдау жүйесі, екі кезең ұрпағының дүние танымына таңылғанымен, олар автордың бақылауында болады, ол процесс саналы түрде жүріп жаттады. Повесть тек ішкі монолог принципі бойынша жазылған. Адамның ішкі монолог принципі бойынша жазылған. Адамның ішкі әлеміне, оның санасындағы ойлау процесіне қатаң бақылау жүгізетін саналы ішкі монолог – Бөкейдің «Қайдасың, қасқа құлынымдағы» екі кейіпкерге (Бөкеш пен Оралға) тән тәсіл.

Енді автордың бала – Оралдың ішкі монологын беру беру ерекшелігіне – тәсіліне бір сәт тоқталып зер салайықшы:

«...Маған әкем: найзалы шың, жақпар-жақпар тас қоржындағы кәрі таудың, табиғаттың тағы құбылыстарының қалтарысында оқыстан тауып қалған, жез топшылы қаршығыға тым ұқсасатын: маған әкем: Алтайдың арда еркесі, бұғысы сықылданатын: тағы тірліктіңкөп-көп қым-қуыт қызығын талақ тастап кетуге қимаған хайуан ағаш қоршаудың ішіндегі сарсыған су, таптанлы шөпті місе тұтпай жиркеніп, ұзақты күнге өз еркіндігін аңсамаушы ма еді: білем, әкем аңсай қоятын еркіндік жоқ – бірақ әкем армандаған асыл дүниелердің көкжиегін көре алмайтынмын: өйткені, осы кісі бала кезімде қаншалық алыс , тым биік зәулім, әрі қойнау – қойнау қорқынышты тылсым сыры бар шешілмес жұмбақтай еді.

Ақтан тағыда әкесін ойлады. «Қайда екен, өліме, тірі ме?» Міне, Ақтанның күнделікті тіршілігі осы – ой қуу, дүниеге келгелі көрмеген не естімеген әкесін жөнді білмейді де. Ақтанның әкесі туралы елден естіген еміс – еміс әңгімелерін кеше ғана осы ауылда тұрған. Әдетте ертегіге сенетін, адалдықты аңсайтын адамдар сезімтал, ойшыл , қиялшыл балада аңғал да пәк болатвнвн біледі. Ақтан оны уақыт көрсетер балалық шақтың көп – көп аңқаулығы мен көшкен екен. Адамға әсері жоқ қоғамнан тыс періштелік кімге керек. Міне, сенің соныңыңнан аң боп адасып жүргеніме бес жыл болды қазіргі біздің тіршілігіміз бүкіл ауыл, қала берді аудан адамдарына аңыш секілді естіледі. Сенің қолыңдағы бағалы терілерге қызыққанымен, сенің өміріңе тамсанған біреуін көрсем көзім шықсын. Барінің айтатыны Ақтаң аң болып кетіпті, байғұс шешесі құсаланбай қалай отырады екен... Өзі кей күні жер жұтқандай жоғалып кетеді екен, сиқыры барма,- осы тақлетті сып-

сып өсектен аяқ алып жүргісіз. Жиырмасыншы ғасырдың екінші жартысындағы кісі киік болмай есіміз барда елімізді табайық, енді біз аулайтын аңда қалмай барады. Қазір сезімталдықтың түкке қажеті жоқ, қазір білім-ғылымның заманы, оқи бер, оқи бер». Аңшы: «Мен аңды ауламаймын, күзетемін. Сосын кісі мәшін болғаннан кісікиікке айналған әлде қайда рахат-ау деймін. Асан шал тірі болғанда сөз жоқ Аршалыға қайтып көшіп келер еді. Асылы жат жұрттық біреу келе қалса, мұнда да қазақтар тұрады-ау деп ойласын, әйтпесе, жер менікі деуге дәлеліміз қайсы? Елу тоғыз үйдің түндігін бір күнде жуып, мұқым орашолақтар жау қуғандай шұбырғанда туған ауылда қанжлап қалған мен едім... Сонда мен Асан шалдың аруағы үшін осы жолды, осы жалғздықты таңдап алғанмын. Білем, орталықта ертерек айтатын бір адам қалмады. Кейінгі ұрпақ, жас балаларға аңыз ретінде бәлкім мені айтар...» Ақыры-аңшы Ақтаң өз-өзіне іштей өзіне қайшылап санасымен салғыласа келіп өзінің адамдық қасиетін жоғары ұстап тәкапар түрде күресе білді. Жауына жалынбады оқыстан атының кісінегеніне үркен бөгде жан қу арқанды босатып алды да Ақтаң тұзақтан аман құтылды ақыры екеуі тіл табысып тынады тап осындай шекарашылық ситуация осы шығарманың соңында досының жесіріне жетпей қалғанын мың сомды толтыру үшін түскен үңгірде де қайталананды. Жарық дүние үшін жанталасқан Ақтанның жан арпалысы өз өміріне көңілі толмаған өкініші, зынданда өз әкесінің мәйітін көріп қабырғасы қайысқаны т.б тек ғана Оралханға тән қалам табымен, формалық тәсілі мен қазақ прозасында бұрын - соңды болмаған психологиялық стилімен бедерленген.

Жазушы шығармаларындағы образ түрлерін төмендегі классификация тұрғысынан бөліп қарастырамыз:

Кесте-1. Көркемдік әдіс

Көркемдік әдіс тұрғысынан	
Романтикалық образ	Реалистік образ
«Апамның астауы» әңгімесіндегі Апа образы, «Бәрі де майдан» повесіндегі Ақан образы	«Жетім бота» повесіндегі Ақбота, «Атау кере» повесіндегі Айна образдары, «Жасын» әңгімесіндегі Қиялхан образы

Кесте-2. Әдеби тек

Әдеби тек тарапынан		
Эпикалық образ	Лирикалық образ	Драмалық образ
«Өз отынды өшірме» романындағы Дархан образы	«Мұзтау» повесіндегі Ақтан образы	«Құлыным менің» драмасындағы Қаражан

Кесте-3. Жасалу тәсілі

Жасалу тәсілдеріне қарай				
Трагедиялық образ	Философиялық образ	Мифтік образ	Қаһармандық образ	Сатиралық образ

«Өліара» повесіндегі Қойшы образы, «Атау кередегі» Нюра, Таған образдары.	«Жетім бота» повесіндегі Тасжан	«Қар қызындағы» Қар қызы, «Айпара анадағы» Айпара ана образы	«Сайтан көпірдегі» Аспан образы	«Қар қызындағы» Қоңқай образы
---	---------------------------------	--	---------------------------------	-------------------------------

Әдебиеттер тізімі

1. Қабдолов З. Сөз өнері / З.Қабдолов. Оқулық.- Алматы: Санат, 2002. - 360 бет.
2. Жанұзақова Қ. О.Бөкей прозасындағы романтизм: филол. ғылым. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация / Қ.Жанұзақова. - Алматы, 1999. – 137 бет.
4. Бөкей О. Біздің жақта қыс ұзақ. Повестер / О.Бөкей. – Алматы: Жалын, 1984. – 432 бет.

УДК 796.332

ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИЗИЧЕСКОЙ И ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ 11-12 ЛЕТ

Зуев А.С., Нестеренко А.А.

Научный руководитель: Русанов В.П., д.п.н., профессор
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: sanya.zuev.1998@mail.ru

Популярность казахстанского футбола на современном этапе его развития во многом зависит от будущего роста его популярности и зрелищности. А это, как правило, достигается через мотивацию игроков, повышением эффективности их технических и тактических действий на поле, увеличением скорости игры и др. Всё это в конечном счете будет определять будущее казахстанского футбола его значимость для укрепления здоровья и физического совершенства подрастающего поколения [1,2].

Недостаточная изученность проблемы возрастной динамики физической и технической подготовки юных футболистов негативно сказывается на результативности игровых действий на начальном этапе спортивной подготовки футболистов. По мнению большинства специалистов на этом этапе необходимо уделять большее внимание технической подготовки детей в силу возрастных и типологических особенностей их развития. Это в дальнейшем положительно отразится на всех этапах спортивной тренировки футболистов [3].

Таким образом, проблема соотношения физической и технической подготовки юных футболистов на этапе начальной подготовки является крайне актуальной и недостаточно изученной.

Цель исследования: Определить оптимальное соотношение физической и технической подготовки юных футболистов на начальном этапе их подготовки.

Задачи исследования:

1. Изучить особенности физической и технической подготовки юных футболистов.

2. Определить оптимальное соотношение физической и технической подготовленности юных футболистов, обеспечивающих успешность их игровой деятельности. динамику эффективности взаимосвязи физической и технической подготовки.

Объект исследования – учебно-тренировочный процесс юных футболистов.

Предмет исследования – физическая и техническая подготовка юных футболистов.

Методы исследования: анализ научно-методической литературы, метод педагогического наблюдения, метод педагогического эксперимента, метод педагогического тестирования, метод математической статистики.

Организация исследования: педагогический эксперимент проводился на стадионе Алтай на базе «ДЮСШ по игровым видам спорта города Усть – Каменогорска». Исследование проводилось в период с 1 мая 2021 года по 1 мая 2022 года. В исследовании приняли участие 32 футболиста в возрасте 11-12 лет, которые были разбиты на четыре экспериментальные группы по 8 человек в каждой, с разным соотношением физической и технической подготовки.

Начиная исследование, мы предположили, что оптимальное соотношение физической и технической подготовки будет положительно влиять как на качество выполнения технических приёмов, так и на быстроту и выносливость юных футболистов.

Изучив двигательную активность в соревновательной деятельности, а также произведённый нами анализ возрастных особенностей организма юных футболистов позволил нам определить четыре варианта соотношений их физической и технической подготовки. В свою очередь ФП подразделяется на общую физическую подготовку (ОФП) и специальную физическую подготовку (СФП) [3].

Первый вариант включал в себя 25% общей подготовки, 25% специальной подготовки и 50% технической подготовки.

Второй вариант включал в себя соответственно: 25% - 50% и 25%.

Третий вариант – 33% - 33% и 34%.

Четвертый вариант состоял из 20% общей, и по 40% специальной и технической подготовки.

Учебно-тренировочный урок юных футболистов состоял из трех частей:

- вводно-подготовительная (20-25% от общего времени тренировки) В ее содержание включались упражнения из легкой атлетики (быстрая ходьба, бег невысокой интенсивности, прыжки на одной, двух ногах, гимнастические упражнения (сгибание, разгибание рук в упоре лежа, подтягивание на перекладине,

упражнения на мышцы брюшного пресса и др.), различные упражнения с мячом, стритчинг и др., направленные в основном на подготовку организма юных футболистов к основным нагрузкам в основной части тренировки.

Основная часть составляет около 70% времени учебно-тренировочного занятия. В содержание этой части тренировки входят двигательные задания, которые в основном развивают быстроту, ловкость и выносливость футболиста.

Упражнения, развивающие чувство мяча:

- прямолинейное ведение мяча;
- ведение мяча со сменой направления (зиг - заг);
- комбинированное ведение;
- ведение мяча способом «перекат»;
- передачи в парах, тройках.

Технико-тактические упражнения:

- упражнения, имитирующие соревновательную деятельность;
- двухсторонняя игра;
- прием (первое касание) и передача мяча, игра в пас (комбинации), атака 2х1, 3х1;
- завершение атакующих действий, удары по воротам;
- оборона 1х1, 2х1, 2х2, 3х2.

Различные комбинированные специально технические упражнения:

- ведения мяча с обводкой стоек и выполняется удар по воротам;
- пас в район штрафной площади, затем игрок разбегается 10 метров и выполняет удар с ходу;
- отработка штрафных ударов.

Выполнение специальных скоростно-силовых упражнений:

- бег 60-100 м.;
- различные прыжки;
- ускорения в холм;
- многоскоки;
- спринт 20-30 м.

Заключительная часть занятия составляла 5-10% времени от всего тренировочного занятия, в котором приоритетом являются дыхательные, беговые упражнения, упражнения ОФП в спокойном темпе, стретчинг и др.

До и после педагогического эксперимента с юными футболистами было проведено тестирование, целью которого было определение уровня физической и технической подготовки детей.

Тесты, определяющие физическую подготовку:

- бег 30 метров с высокого старта;
- бег челночный 3*10 метров с высокого старта;
- прыжок в длину с места.

Тесты, определяющие техническую подготовку:

- тест «частота, качество передач, точность»;
- ведение мяча, дриблинг;
- жонглирование мячом.

Результаты исследования и их обсуждение

Анализ результатов тестирования показал, что для эффективного повышения уровня физической и технической подготовки юных футболистов на этапе начальной спортивной специализации лучше всего использовать соотношение, когда на общую физическую подготовку в среднем отводится 20% тренировочного занятия, 40% на специальную физическую подготовку и 40% на техническую подготовку. Такое соотношение различных видов подготовки обусловлено, прежде всего, физиологическими особенностями организма детей 11-12 лет, а так же сенситивными периодами развития их физических качеств.

В таблице 1 указаны средние групповые показатели физической подготовки футболистов до и после проведения педагогического эксперимента.

Таблица 1 Средне групповые показатели физической подготовки юных футболистов

Тест	Бег 30 м (сек)				Прыжки в длину с места (м)			
	\bar{X}		t	p	\bar{X}		t	p
	До экспер.	После эксперим.			До эксперим.	После экспер.		
Соотношение различных видов подготовки								
25% - 25% - 50%	4,82	4,8	0,68	p>0.05	2,0	2,06	2,16	p>0.05
25% - 50% - 25%	4,86	4,74	5,25	p<0.01	2,04	2,14	3,75	p<0.01
33% - 33% - 33%	4,83	4,76	3,08	p<0.05	1,98	2,07	3,02	p<0.05
20% - 40% - 40%	4,85	4,75	5,54	p<0.01	2,01	2,11	3,8	p<0.01

Примечание: \bar{X} - среднее арифметическое число, t - критерий достоверности разности, p – значимость различий, влияние статистически существенно при p=0,01.

Наиболее значимые изменения при таком соотношении видов подготовки мы отмечаем в развитии скоростных способностей (бег 30 метров) и скоростно-силовых качеств (прыжки в длину с места). Так же достоверные положительные сдвиги были получены и при соотношении, когда на общую физическую подготовку отводилось 25% тренировочного времени, на специальную физическую подготовку 50% и 25% на техническую подготовку (вторя группа), однако эти сдвиги несколько меньше чем в четвертой группе

В процессе исследования так же было выявлено, что у детей 11-12 летнего возраста достаточно эффективно развиваются такие физические качества как: быстрота, ловкость и скоростная выносливость, очень нужных именно для футбола. Поэтому в этом возрасте наиболее целесообразно большую часть тренировочного времени (около 60%) отводить на физическую подготовку юных футболистов, которая помимо развития физических качеств и расширяет резерв двигательных умений и навыков из различных видов спорта.

На данном этапе подготовки большое значение отводится и технической подготовке юных футболистов, здесь все раннее изученные технические приёмы необходимо из состояния двигательного умения перевести в двигательный навык, исправить ошибки в технике игры и повысить тактическое мышление футболистов [4].

В таблице 2 указаны среднегрупповые показатели технической подготовки футболистов до и после проведения эксперимента.

Таблица 2 Среднегрупповые показатели технической подготовки

Соотношение различных видов подготовки	Тест				Тест «частота, качество передач, точность» (касаний за 30 сек)			
	Ведение мяча, дриблинг (сек)		t	p	Х		t	p
	До exper.	После experим.			До exper.	После experим.		
25% - 25% - 50%	19,35	18,61	3,84	p<0.01	16,37	19,5	5,53	p<0.01
25% - 50% - 25%	19,18	18,84	2,53	p<0.05	16,37	17,25	1,13	p>0.05
33% - 33% - 33%	19,49	18,91	4,32	p<0.01	19	21,25	2,67	p<0.05
20% - 40% - 40%	19,22	18,4	7,19	p<0.01	18,75	22,75	4,74	p<0.01

Примечание: \bar{X} - среднее арифметическое число, t - критерий достоверности разности, p – значимость различий, влияние статистически существенно при p=0,01.

С помощью тестирования мы определили скорость и качество выполнения определённых игровых элементов, которые определяют уровень технического мастерства юного футболиста. Так, наиболее значимые изменения в технической подготовке у юных футболистов отмечены так же в 4 группе, где на непосредственную техническую подготовку отводилось 40% и специальную физическую подготовку так же 40%. Такое сочетание видов подготовки является предпосылкой высокого спортивного мастерства юных футболистов в соревновательной деятельности.

Проведенное нами исследование позволило сделать следующее заключение:

1. У футболистов в возрасте 11-12 лет наибольшим темпом роста обладают физические качества быстроты и ловкости; сила и выносливость возрастают незначительно.

2. Показатели технической подготовленности юных футболистов изменяются неоднозначно. Анализ показателей физической и технической подготовки выявил, что эффективность и точность выполнения игровых приёмов в большей мере зависит от технической подготовки, а активность игровой деятельности определяется физической подготовленностью юных футболистов.

3. В процессе исследования было выявлено, что наибольшей эффективностью в подготовке юных футболистов 11-12 лет, считается вариант, в котором соотношение ОФП-СФП-ТП было следующим - 20% - 40% - 40%.

Список литературы

1. Селуянов, В.Н., Сарсания, К.С., Заборова, В.А. Футбол: проблемы физической и технической подготовки / В.Н. Селуянов, К.С. Сарсания, В.А. Заборова. – Долгопрудный: Издательский дом «ИНТЕЛЛЕКТик», 2012. – 160 с.
2. Сарсания С.К. Физическая подготовка в спортивных играх: учеб.пос. / С.К. Сарсания, В.Н. Селуянов. – М. : ГЦОЛИФК, 1990. – 97 с.
3. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры / Л.П. Матвеев. – М. : Физкультура и спорт, 1977. – 280с.
4. Селуянов В.Н. Направления развития теории технической подготовки спортсменов/ В.Н. Селуянов // Проблемы теории технической подготовки спортсменов. – М. : ГЦОЛИФК, 1993. – 45 с.

UDC 371

THE WAYS TO DEVELOP SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE IN ENGLISH LANGUAGE IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATION IN KAZAKHSTAN

Valentina Ivanova

Zhaina D. Nurzhanova

Candidate of pedagogical sciences, Acting Associate Professor
of the Foreign Languages Theory and Practice Department
e-mail: valentina.dfl.85@gmail.com

This article examined the description of development of the sociolinguistic competence in CEFR and compared it with the view on this competence in Kazakhstan. The article also identified the reasons why this competence is not paid enough attention to and as a result is not developed enough in Kazakhstan. To address this issue the article focused on 3 ways to develop the competence in students of higher education during English lessons. These are watching reality show episodes on YouTube in particular *Bachelor*, participating in the comment section in YouTube and Role-playing. The activities are suggested in accordance with the level of students' active participation; the availability of resources in Kazakhstan was also taken into account.

Key words: competences, sociolinguistics, Kazakhstan, CEFR

Introduction

Sociolinguistic competence is an integral part of the language. One might consider it obvious; however with a language being used nowadays to obtain knowledge and professional development this competence can be neglected. Lacking this competence will lead to inability of speakers to communicate effectively in the society and might lead to intercultural/interpersonal misunderstandings. Take CLIL gaining a vast popularity nowadays as an example, and consider that the most wide-spread external motive for

learning the language is taking exams. The problem how to develop this competence often occurs in non-native English environment and it is both a challenge for a student and a teacher.

Sociolinguistic competence

1.1 What is sociolinguistic competence?

To understand what sociolinguistic competence is it is necessary to define the term 'sociolinguistics'.

The term 'sociolinguistic' was first introduced in 1939 by Thomas Callan Hodson, a professor of Social Anthropology at the University of Cambridge, in the article 'Sociolinguistics in India' in a journal 'Man in India'. The term comes from the Latin words 'socialis' meaning common, united and a Latin word 'lingua' meaning language.

Florian Coulmas writes that Sociolinguistics is a part of applied linguistics and is concerned with how language use interacts with, or is affected by, social factors such as gender, ethnicity, age or social class, for instance. [1]

Oxford dictionary defines sociolinguistics as the study of the way language is affected by differences in social class, region, sex, etc. [2]

The Encyclopædia Britannica states that the discipline concerns itself with the part language plays in maintaining the social roles in a community. [3]

So it can be concluded that sociolinguistics is the study that examines the differences within one language which depends on various social factors like age, profession, place, gender, mood, etc.

On this basis sociolinguistic competence is the ability to communicate effectively taking into the account those mentioned factors.

The good example of lacking this competence was given by Celine Dionne in her interview in 1995 in a Late Night TV Show. Being a native French speaker, she did her best to study English as she wanted to understand what her song are about. However, the moment she went outside the classroom confident that she was able to communicate, she found herself lost when a person asked 'hey yo mother? Whas up?' [4]

1.2 Sociolinguistic competence in CEFR and in Kazakhstan

According to Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) sociolinguistic competence is a part of communicative language competence alongside linguistic and pragmatic competences. This competence includes next components: linguistic markers of social relations, politeness conventions, expressions of folk wisdom (e.g. proverbs, sayings), register differences (e.g. formal/informal speech), dialect and accent.

In 2001 CEFR was first published including a section of illustrative scales where the each level of proficiency of this sociolinguistic competence was described (A1-C2). At level A1 the person can establish basic social contact by using the simplest everyday polite forms of: greeting and farewells; introductions; saying please, thank you, sorry, etc. At level C2 a person has a good command of idiomatic expressions and colloquialisms with awareness of connotative levels of meaning. This person appreciates fully the sociolinguistic and sociocultural implications of language used by native speakers and can react accordingly. This person also can mediate effectively between speakers of the target language and that of his/her community of origin taking account of sociocultural and sociolinguistic differences. In 2018 the new CEFR companion volume with new

descriptors was published and some additional descriptors were added particularly to this competence in question. It says that the person can effectively employ, both orally and in writing, a wide variety of sophisticated language to command, argue, persuade, dissuade, negotiate and counsel. [5]

In Kazakhstan we can refer to Kunanbayeva S.S. Whereas CEFR calls the competence 'communicative', Kunanbayeva suggests naming it 'intercultural-communicative competence'. Instead of one sociolinguistic competence Kunanbayeva gives a range of competences such as sociocultural sub-competence, social sub-competence, linguacultural sub-competence. [6]

1.3 Reasons for neglecting this competence

In Kazakhstan like in other countries where English is not native the sociolinguistic competence is not paid enough attention to. This could be explained by a number of reasons: 1) most teachers are not native English speakers who have never been to English-speaking countries and their personal level of sociolinguistic competence is not high enough so they do not understand the importance of developing this competence in students 2) Most schools and universities are aimed to prepare students to the national or international exams where students do the tests the content of which is either academic (informational texts on different subjects) or grammar/lexical (the sentences are not contextualized). 3) Difficulties in teaching the competence: not being able to be exposed to English speakers of different ages, different social groups, different accents etc makes it hard to practice this competence and moreover to see the importance of it.

Methods to develop this competence

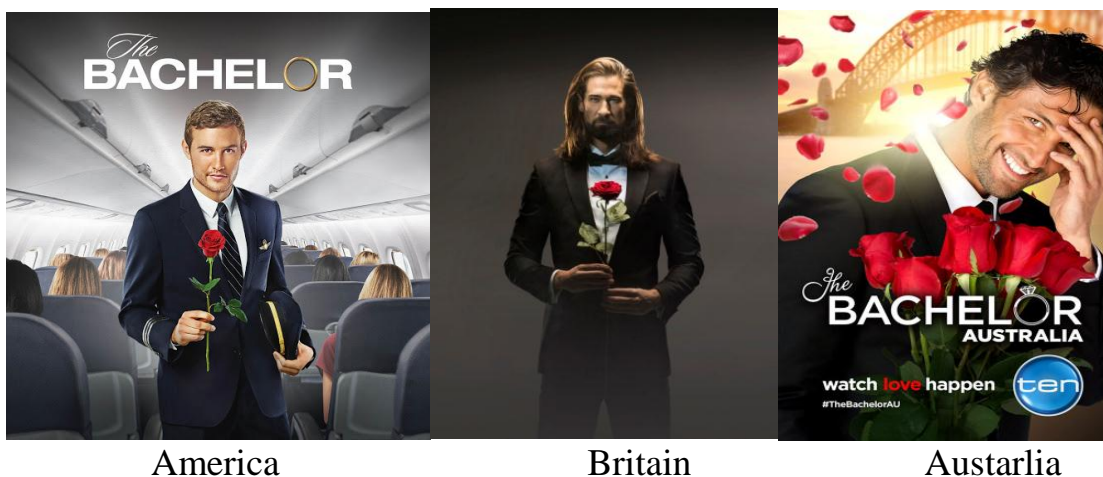
When choosing the methods and techniques to develop sociolinguistic competence it is important to keep in mind the reasons why this competence is neglected. Therefore, first it is necessary to develop this competence in teachers of non-native English countries on all the levels of education not depending on the status (bachelor, master and professor degree) and not depending on age. Second, it is necessary to shift the focus from English for exams to English for real life situations. Third, it is vital to think how to increase students' exposure to the variety of authentic contexts. It is also important to keep these methods independent of financial issues and accessible to anybody (not dependant on the level of computer literacy)

Here are 3 methods that can be used ordered according to the level of students' active participation. The first is mainly receptive, the second involves some level of productive skill, and the third is solely productive. However, it is up to the teacher to set up a follow-up productive activity for students.

2.1 Method 1 Watching reality shows and sitcoms

Reality shows are vastly popular everywhere and there are so many of them that you can choose. Although you need a paid subscription to TV channels to watch the full episodes, there are shortcuts and reviews on YouTube where anybody can turn on the subtitles if necessary.

One of them is Bachelor. This franchise is shot in many countries so this is an opportunity to be exposed to many accents and to real life conversations of people with different genders and social statuses as the contestants range from models to lawyers, from nurses to pilots.

America

Britain

Austarlia

It has a variation ‘Bachelorette’ and ‘Bachelor in Paradise’

The show is so popular that there is even Bachelor generation and there are also podcasts where ex-contestants discuss what happened on the show and each other’s lives after the show. The contests gain so much popularity that they are invited to other shows and Hollywood and presidents family are fans of these contestants.

Thus, this is not just exposure to the authentic language but to the culture of English speaking community.

Teachers can ask students to comment on what happened in the episodes and to discuss their opinions. Some quotes can be taken to explore their linguistic features: accents, slang etc.

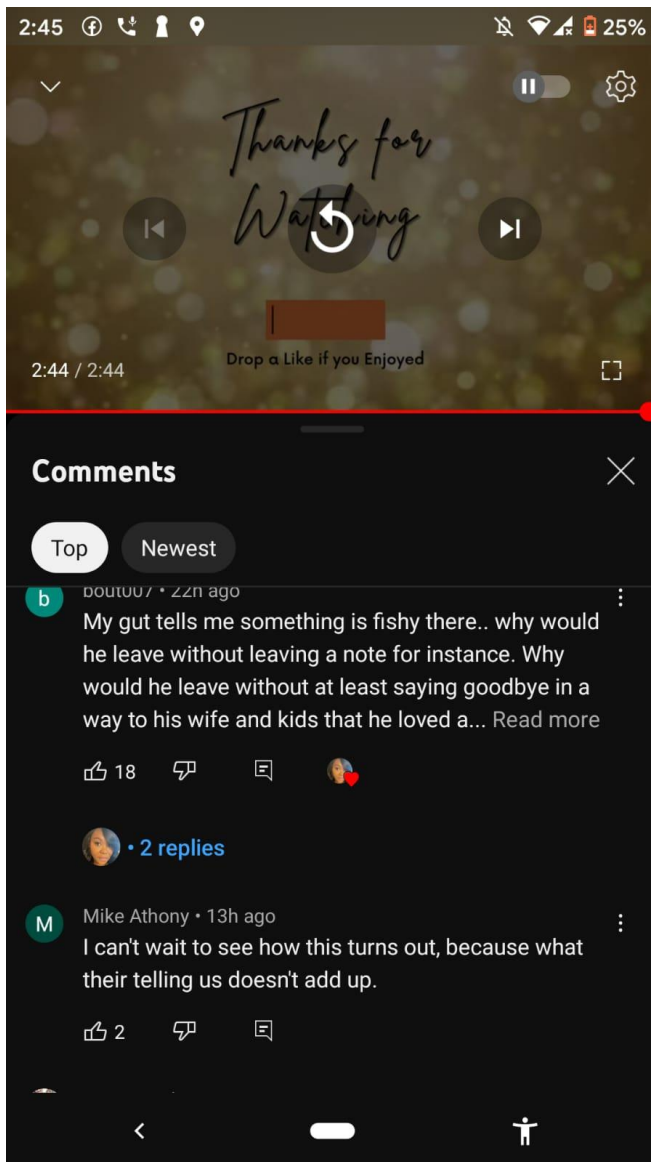
2.2 Method 2 Comment sections

Any YouTube video has a comment section underneath. The comments are mostly from native speakers and they do not have boundaries to any age, job, etc. This is an authentic source of live language. The students can use comments to learn the idioms, colloquialism, etc. The advantage of using a comment section is that students can literally interact with the native speakers. They can ask to clarify the meaning and they will always get the response either from the author of the comment or from the other commentators. ‘My gut tells me something is fishy there...’ or the next comment ‘I can’t wait how this turns out, because what they are telling us doesn’t add up’.

The students could be asked to choose a comment that they find interesting, analyse the lexis or grammar used in the comment, write a response to this comment or write the

other comment using the learnt piece of language. This way the language will become related to them and live.

2.3 Method 3 Role-play various situations

Whereas reality shows and comments are helpful to merge into the sociolinguistic contexts, they do not cover many of the everyday sociolinguistic situations. For instance, a student cannot practice starting the conversation with the stranger, asking for help and explaining the problem. Role-play is a good method to try your communicative skills in different situations. The teacher can take day-to-day communicative tasks like shopping, asking for directions, etc. The suggestion is to combine task-based learning with test-teach-test method. The procedure is the following. First, as a test phase, students are given a social communicative situation (task) which they try to deal with without any prior preparation. Consequently, students advance their compensatory competence whose essence consists in the ability to use verbal and nonverbal tools of communicative strategies for the purpose of compensating the lack of language competency. Second, as a teach phase, after students perform their communicative situation, teacher provides necessary language and do appropriate practice. Third, as a test phase, students have to

perform the same task applying newly learnt language. The ideas and language can be taken from Oxford course books English files or Cutting Edge for any age.

Conclusion

The significance of a sociolinguistic competence will be primary as long as society continues to exist. At the same time it will always be a challenge to develop if a learner is not surrounded by the society speaking that language on daily basis. It is firstly the responsibly of a teacher to realize the importance of this competence and to start mastering this competence in themselves if they are not native-speakers of the taught language. Moreover, it should never be considered as a shame to learn regardless of age, profession or status. The suggested methods can provide some inspiration for teachers, yet everything depends of their creativity and skills. With a current accelerated progress in technology the opportunities might seem endless, yet when choosing methods the teacher should take into accounts the factors like student age, computer literacy, source access, and learners' expectations.

Reference

1. *Sociolinguistics The study of speakers' Choices*, Florian Coulmas, Cambridge University Press, 2013, Mode of access URL: <https://www.cambridge.org/core/books/sociolinguistics/77051ED516364DFBD3F732ECD13A6E89> (accessed 13.01.2023)
2. *Oxford learner's Dictionary*, Mode of access URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/sociolinguistics?q=sociolinguistics> (accessed 20.01.2023)
3. *Encyclopedia Britannica*, Mode of access: <https://www.britannica.com/science/sociolinguistics> (accessed 20.01.2023)
4. The interview of Celine Dione to Late Night Show, 2005. Mode of access URL: <https://www.youtube.com/shorts/KWues2ZeIHM> (accessed 10.01.2023)
5. *Common European Framework of Reference for Languages CEFR – Companion volume New descriptors*, 2018. Mode of access URL: <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989> (accessed 23.01.2023)
6. *The Modernization of Theory and Practice Modern Foreign Education: the linguocultural-communicative approach*, Kunanbayeva S.S., 2010

ӘОЖ 53.530

БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫ БӨЛІГІ – «SOFT SKILLS» ҰҒЫМЫНА ТЕОРИЯЛЫҚ ШОЛУ

Бектасова Г.С., Ерболатулы Д., Иляшова Н.Т.

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан

Бұл мақалада қазіргі заман сұранысы болып отырған, бәсекеге қабілетті түлектерді дайындауда «XXI ғасыр дағдылары» немесе туралы қозғалады. Сонымен қатар әр түрлі авторлардың бұл ұғымның маңыздылығы туралы көзқарастарына шолу жүргізді. Автор зерттеушілердің тұжырымдамаларын салыстыра отырып soft skills-тің білім саласындағы маңыздылығына SWOT талдау жасады.

Кілт сөздер: бәсекеге қабілеттілік; еңбек нарығы; soft skills; hard skills;

Қазіргі әлемде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер білім алушылардың дайындық сапасына жаңа талаптар қояды. Бүгінгі таңда динамикалық қоғамға бейімделуге дайын, үнемі өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі тәрбиелеуге қабілетті, бір қызмет түрінен екіншісіне тез ауыса алатын және әртүрлі еңбек функцияларын біріктіре алатын түлектер ерекше сұранысқа ие. Мұндай кешен көбінесе алынған біліммен де, еңбек қызметінде қажетті қасиеттермен де анықталады, оларды белгілеу үшін қазіргі уақытта "құзыреттілік" ұғымы қолданылады.

Бүгінгі таңда табысты болу үшін тек терең білім мен тәжірибе жеткіліксіз, тағы бір нәрсе қажет. Бірақ қазір бұл "бір нәрсе", өкінішке орай, қазақстандық мектептерде әлі оқытылмаған. "Бір нәрсе" деп біз бүгінде "жұмсақ дағдылар" немесе "икемді дағдылар" немесе soft skills деп аталатын ерекше дағдыларды

айтамыз. Технология біздің өмірімізге неғұрлым терең еніп, күнделікті жұмыстарды орындаса да икемді дағдылары дамыған адамдар соғұрлым сұранысқа ие болуда. Бүгінгі таңда ағылшын тіліндегі soft skills термині жиі қолданылады. Қазақ тілінде коммуникативті дағдылар мен келіссөздер, өзін-өзі таныстыру, сөйлеуді меңгеру дағдыларын білдіретін мұндай көлемді түсінік жоқ.[4]

Айта кету керек, бүгінгі күні "дағды" және "құзыреттілік" терминдері синоним ретінде көбірек қолданылуда. Қазіргі теория мен практикада құзыреттілік дегеніміз-маманның қабілеттері, білімі, дағдылары, соның арқасында ол кез-келген мәселелерді шешеді немесе қажетті нәтижелерге қол жеткізеді. Осылайша, құзыреттілік-қалыптасқан дағдылардың жиынтығы. [3]

Құзыреттердің ішінде soft skills ерекше орын алады, оның тұжырымдамасы соңғы бірнеше онжылдықта әртүрлі салалардағы әлемдік еңбек нарығының ажырамас бөлігіне айналды. Алғаш рет "жұмсақ дағдылар" ұғымын қолдану АҚШ-та 1959 жылы АҚШ ғалымдары әскерилердің құзыреттерін зерттеп, олардың дағдылары 2 түрге бөлінетінін анықтаған кезде тіркелді: кәсіби дағдылар (қатты дағдылар) және жеке қасиеттер (жұмсақ дағдылар). Алайда бұл терминдер әскери саладан тыс салаларда да қолданыс тапты.[9]

Ағылшын тілінен сөзбе-сөз аударғанда бұл ұғым "жұмсақ дағдылар" немесе "икемді дағдылар" дегенді білдіреді, яғни кәсіби топқа жатпайтын дағдылар. Кембридж сөздігінде "soft skills" ұғымы басқа адамдармен тиімді және үйлесімді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беретін адамның жеке қасиеттері ретінде қарастырылады. Бірақ бұл да айқын анықтама емес [8]

"Жұмсақ дағдылар" (soft skills) дегеніміз не?

Егер барлық дағдылар екі үлкен санатқа бөлінсе, онда біз мыналарды аламыз: (hard skills) - қатты дағдылар және (soft) skills) жұмсақ дағдылар.

Қатты дағдылар – бұл байқауға, өлшеуге және көрсетуге оңай дағдылар, мысалы, математикалық есептерді шеше білу, оқи білу, шет тілін білу, велосипед тебу. Белгілі бір іс-әрекетті тиімді орындау үшін нақты дағдылар қажет. Жұмсақ дағдылар-бұл әлеуметтік дағдылар. Олар қатты сияқты айқын өлшенбейді, бірақ олар қатты дағдыларды көрсетуге және қолдануға тиімді көмектеседі. Жұмсақ дағдылар кез-келген іс-әрекетте қажет. Оларға қарым-қатынас жасау, топта жұмыс істеу, сендіру, мәселелерді шешу, шешім қабылдау, уақытты басқару, өзін және басқаларды ынталандыру қабілеті жатады.[9]

Жалпы, "soft skills" ұғымының пайда болу көзі ғылыми білімді дамыту емес, көбінесе адамдардың нақты топтарын оқыту тәжірибесі, сондай-ақ тиісті (тек пәндік емес) құзыреттерді қажет ететін мамандықтарды игеру тәжірибесінің рефлексиясы болды. Бұл тұрғыда бұл терминді қолдану бастапқыда білім беру саласындағы ғалым-мамандар арасында емес, керісінше саясаткерлер, менеджерлер, бизнес және өндіріс өкілдері, әкімшілік қызметкерлер және басқа мамандар.[4]

Кейбір ғалымдардың пікірінше, икемді дағдылар (soft skills) – бұл адамның EQ-ін (EQ-эмоционалды интеллект коэффициенті) сипаттау үшін қолданылатын термин, ол жеке қасиеттер, әлеуметтік қасиеттер жиынтығы, коммуникативтілік, тіл, жеке әдеттер, достық және оптимизм, адамның басқа адамдармен қарым-қатынасындағы негізгі сипаттамалары болып табылатын әдеттер [6].

Басқа зерттеушілер жұмсақ дағдыларды абстрактілі, сипаттауға және бағалауға қиын, адам қабілеттерінің нақты, дәстүрлі классификацияларынан "алыс" нәрсе ретінде анықтайды [3].

Осылайша, бүгінгі күні "soft skills" ұғымының әмбебап анықтамасы жоқ. Әрбір зерттеуші бұл тұжырымдаманы өзінің қабылдауы мен ғылыми қызығушылық саласы арқылы қарастырады. Жоғарыда айтылғандай, осы тақырыптың отандық және шетелдік зерттеушілерінің теориялық әзірлемелерінде "soft skills" ұғымының келесі синонимдерін табуға болады: "people skills", "non-professional skills", "skills for social progress", "life skills", сондай-ақ "жұмсақ құзыреттер", "жұмсақ дағдылар" немесе "икемді дағдылар". Ерекшеленген тұжырымдаманы нақтылау және дәлірек сипаттау үшін мен бірнеше заманауи анықтамаларды келтіргім келеді.

О.Сосницкая [8], Е. Гайдученко және А. Марушева [9], сондай – ақ Д. Татаурщикова [10] өз зерттеулерінде soft skills-бұл жұмыстың тиімділігін және басқа адамдармен қарым-қатынасты жақсартатын коммуникативті және әкімшілік қабілеттер деп санайды. Бұл дағдыларға мыналар жатады: жеке дамуды басқару, көмек пен қолдау көрсету қабілеті, уақытты дұрыс басқару қабілеті, сендіру қабілеті, келіссөздер жүргізу дағдысы, дәлелдеу, теріске шығару, көшбасшылық, көшбасшылық және т. б. Жалпы, белгілі бір мамандықтағы адамдарға тән емес, жалпыадамзаттық деп атауға болатын қасиеттер мен дағдылар ерекшеленеді [8].

В. Давыдова өз мақаласында икемді дағдыларды қосымша білім беру және өзінің өмірлік тәжірибесі арқылы қалыптасатын және кәсіби қызметте одан әрі қалыптастыру үшін қолданылатын адамның дағдылары ретінде қарастырады. Осының арқасында деректер дағдылар қызметке қабылдау кезінде және одан әрі жұмыс кезінде өте жоғары бағаланады [11].

Жоғарыда аталған зерттеушілердің ғылыми және практикалық жұмыстарын жинақтап және жүйелей келе О. Л. Чуланова "soft skills" жалпы ұғымын анықтайды. Ол бұл ұғымды адамдар арасындағы өзара әрекеттесудің әлеуметтік-еңбек құралы ретінде қарастырады. [9].

Алайда, нақты дағдылар туралы мәселе ашық күйінде қалып отыр. Әлемдік зерттеулерге жүгіне отырып, біз "soft skills-тің" бірыңғай тізімі жоқ екенін білдік, әр зерттеу тобы өз классификациясын ұсынады. Мәселен, мысалы, С. Мамаеваның пікірі бойынша икемді дағдылар төрт бағытқа бөлінетін дағдыларды дамытуға бағытталған: шешім қабылдау, көшбасшылық, келіссөздер жүргізу, басқару. Сонымен, ол soft skills-ті негізінен коммуникативті және басқарушылық дағдылар ретінде қарастырады [6].

Шетелдік дереккөздер икемді дағдыларды жіктеудің әртүрлі тәсілдерін ұсынады. Бірақ барлық классификациялардың негізінде алты топ жатыр [3]:

- 1) негізгі (іргелі, академиялық) дағдылар (сауаттылық, санау қабілеті) ;
- 2) коммуникативтік дағдылар (қарым-қатынас, тұлғааралық қатынастар, командада жұмыс істеу, клиенттерге қызмет көрсету дағдылары);
- 3) тұжырымдамалық (ойлау дағдылары) (ақпаратты жинау және өңдеу, мәселелерді шешу, жоспарлау және ұйымдастыру, дағдыларды үйрену және дамыту, шығармашылық және жүйелік ойлау қабілеті);
- 4) жеке дағдылар (жауапкершілік, тапқырлық, икемділік, уақытты басқару қабілеті, өзін-өзі бағалау);

5) іскерлік әлемге байланысты дағдылар (инновациялық дағдылар, бастамашылық);

6) әлеуметтік және азаматтық дағдылар (облыстағы білім мен дағдылар Азаматтық құқық).

Мюнхендегі Макс Планк институтының зерттеушілері қазіргі қоғамда ең маңызды болып табылатын икемді дағдылардың келесі түрлерін ажыратады [1]:

1) жеке динамика: жауапкершілік сезімі, жетістікке ұмтылу, өзіне деген сенімділік, жоғары мотивация;

2) тұлғааралық қатынастар саласы: байланыс, объективті өзін-өзі бағалау, эмпатия және басқа адамдарға жанашырлық;

3) табысқа ұмтылу: берілгендік, мәртебені сақтауға ынталандыру, жүйелеуге бейімділік, бастамашылық;

4) төзімділік: сынға төзімділік, сәтсіздікке төзімділік, жағымды эмоционалды көзқарас, өмірлік ұстанымның беріктігі, жұмысқа қанағаттану.

Сонымен, шетелдік дереккөздерде soft skills классификациясына әртүрлі тәсілдер жеткілікті, олар қандай да бір түрде ұқсас тұжырымдарға ие. Алайда 2016 жылы әлемдік экономикалық форумда Давоста (Швейцария) ХХІ ғасырдағы адамға табысты кәсіби қызмет пен күнделікті өмірге қажетті негізгі, жалпы қабылданған икемді дағдылар тұжырымдалды [10, 14-15 беттер]. Сонымен, бұл дағдыларға мыналар кірді: проблемаларды кешенді көп деңгейлі шешу; сыни ойлау; шығармашылық; адамдарды басқару; басқалармен ынтымақтастық; эмоционалды интеллект; пайымдау және шешім қабылдау; клиентке бағдарлану; келіссөздер жүргізу мүмкіндігі; когнитивті икемділік; тиімді жұмыс іздеу; өзін-өзі басқару (өзін-өзі басқару). Осылайша, soft skills-тің маңыздылығын қазіргі ғалымдар өздерінің теориялық және практикалық зерттеулерінде атап көрсетеді.

Болжамға сәйкес, барлық дағдылардың маңыздылығы бойынша бірінші орынды күрделі тапсырмаларды шешу мүмкіндігі алады. Екінші орында сыни тұрғыдан ойлау, ал үшінші орында-шығармашылық. Жоғарыда аталған құзыреттерден кейін адамдарды басқару құзыреттілігі, үйлестіру және өзара әрекеттесу дағдылары, эмоционалды интеллект, пайымдау және шешім қабылдау, клиентке бағдарлану, келіссөздер жүргізу және когнитивті икемділік. Айта кету керек, бүгінгі таңда нақты мамандық өкіліне қажет hard skills емес, soft skills, яғни "кәсіби емес" дағдыларды дамытуға көбірек көңіл бөлінуде. Сонымен, Гарвард университетінде жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сәйкес, hard skills қызметкердің кәсіби жетістігіне қосқан үлесі небәрі 15 % құрайды, ал soft skills қалған 85 % анықтайды [12].

Мысалы, Wall Street Journal зерттеулеріне сәйкес, басшылардың шамамен 90% - ы дәл осындай жұмысшылардың жетіспеушілігін сезінеді.[4]

Қорытындылай келе бүгінгі таңда бұл мәселені шешу қазіргі заманғы білім беруді қозғайды, ол балаларда ХХІ ғасырдың құзыреттерін дамытуға бағытталуы керек. Қазіргі қоғамның дамуымен білім де дамуы керек. Олай болса білім алушыларда soft skills-ті дамытуға жүргізілген SWOT талдау төмендегідей болды.

Күшті жақтары: Білім алушыларда soft skills-ті дамыту өмірге бейімділген, күйзелістерді оңай еңсеретін, мәселені анықтап, шешім қабылдай білетін, кәсіпші болатын тұлғаны қалыптастырады. Және бұл тұлға еңбек сұранысын қанағаттандырады.

Әлсіз жақтары: Білім алушыларда софт скилсті қалыптастыру үшін педагогтің өзінде осындай құзыреттілікке ие болуы абзал. Ғасырлар бойы қалыптасқан педагогикалық жүйе жойылмауы керек, бірақ дамуы керек.

Мүмкіндіктер: Инновациялық технологиялар, әр-түрлі білім ресурстарын, платформаларды тегін қолдану мүмкіншілігі педагогтің де білім алушының да жеке траекториясын құруға үлкен мүмкіншілік береді.

Қауіпті жақтары: Педагогикалық екпін ауысуы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Абашкина О. Soft skills: ключ к карьере [Электронный ресурс]. URL: <http://www.pro-personal.ru/article/7811-soft-skills-klyuch-k-karere>
2. Ананьева Т. Десять компетенций, которые будут востребованы в 2020 году [Электронный ресурс]. URL: <http://www.tananyeva.com/single-post/>
3. Беркович М.А., Кофанова Т.В., Тихонова С.С. Soft skills (мягкие компетенции) бакалавра: оценка состояния и направления формирования. – Вестник ВГУ. Серия: экономика и управление, 2018. – №4. – С. 64-68.
4. Бутенко В., Полуниин К., Котов И., Сычева Е., Степаненко А., Занина Е., Ломп С., Руденко В., Топольская Е., Россия 2025: от кадров к талантам. URL: http://image-src.bcg.com/Images/Skills_Outline_web_tcm27-175469.pdf
5. Давидова В. Слушать, говорить и договариваться: что такое soft skills и как их развивать. URL: <https://theoryandpractice.ru/posts/11719-soft-skills>
6. Ивонина А.И., Чуланова О.Л., Давлетшина Ю.М. Современные направления теоретических и методических разработок в области управления: роль soft-skills и hard skills в профессиональном и карьерном развитии сотрудников // Интернет-журнал "НАУКОВЕДЕНИЕ". – Том 9, №1. – 2017. [Электронный ресурс]. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/90EVN117.pdf>
7. Исследование soft skills: как к этим навыкам относятся разработчики. [Электронный ресурс]. URL: <https://techrocks.ru/2018/11/17/developers-soft-skills-research/>
8. Сосницкая О. Soft skills: мягкие навыки твердого характера [Электронный ресурс]. URL: <http://be-st.ru/ru/blog/13>
9. Татаурщикова Д. Soft skills. [Электронный ресурс]. URL: <https://4brain.ru/blog/soft-skills/>
10. Чуланова О.Л., Ивонина А.И. Формирование soft-skills (мягких компетенций): подходы к интеграции российского и зарубежного опыта, классификация, операционализация // Управление персоналом и интеллектуальными ресурсами в России. – 2017. – №1 (28). – С. 53-58.
11. Cambridge Dictionary. [Электронный ресурс]. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/soft-skills>
12. Soft и Hard skills. Что это такое и зачем их развивать? [Электронный ресурс]. URL: <https://propostuplenie.ru/article/zachem-razvivat-soft-i-hard-skills/>

9-11 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ВОЛЕЙБОЛДАҒЫ ҚОЗҒАЛЫС ӘРЕКЕТТЕРІНЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Кадырқожаев Ы.Б.

Ғылыми жетекші: Уанбаев Е.К.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: kadyrkozhayev@internet.ru

Волейбол Мектептегі дене шынықтыру бағдарламасына кіреді және оқушылардың дене тәрбиесінің негізгі міндеттерін шешу құралдарының бірі болып табылады: денсаулықты нығайту, моторика мен дағдыларды қалыптастыру, күш, жылдамдық, ептілік, икемділікті дамыту.

Волейбол біздің бағдарламамыздың негізгі спорт түрі ретінде кездейсоқ таңдалмаған, өйткені оның көптеген артықшылықтары бар. Бұл ойын алаңдарын жабдықтаудың қарапайымдылығы, оны жүргізу ережелері, үлкен ойын-сауық. Күш-жігердің қарқындылығымен және үйлестіру құрылымымен ерекшеленетін моториканың әртүрлілігі барлық физикалық қасиеттердің дамуына ықпал етеді: күш, жылдамдық, ептілік, икемділік, төзімділік. Үнемі өзгеріп отыратын ойын жағдайы, ең ұтымды техникалық құралдарды таңдау, кейбір әрекеттерден екіншісіне жылдам ауысу жүйке процестерінің қозғалғыштығын арттырады. Волейбол сабақтары қатысушылардың батылдығын, табандылығын, табандылығы мен тәртіптілігін дамытуға ықпал етеді. Ойын барысында ортақ мақсатқа жету ұжымшылдыққа, ынтымақтастық пен өзара көмекке үйретеді. Волейболдың адамға әсері керемет және эстетикалық.

Дене тәрбиесі құралы ретінде волейболдың әмбебаптығына байланысты оның арсеналынан жаттығулар белгілі бір дәрежеде дене тәрбиесінің мектептегі кешенді бағдарламасында қарастырылған дене тәрбиесінің барлық дерлік түрлерінде қолданылады. Оқу күні режиміндегі дене шынықтыру-сауықтыру іс-шараларында волейбол құралдары ұзартылған үзілістерде және ұзартылған күн топтарындағы күнделікті дене шынықтыру іс-шаралары кезінде қолданылады. V - VII сыныптардағы дене шынықтыру сабақтарында волейбол (8 сағ) үшеуінің ішінен таңдалған басқа спорттық ойынмен (баскетбол, гандбол, футбол) бірге үйренеді. VIII - XI сыныптарда бір волейболды (16 сағат) оқуға болады-ойын бағдарламасына енгізілген төртеудің ішінен (мектеп таңдауы бойынша). Волейбол бойынша сыныптан тыс жұмыстарда волейболмен айналысқысы келетін оқушылар үшін спорт секциялары, сондай-ақ балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінің бастапқы даярлық топтары ұйымдастырылады. Жалпы мектептік дене шынықтыру-бұқаралық және спорттық іс-шараларда волейбол ай сайынғы Денсаулық күндеріне, мектеп ішіндегі жарыстарға, дене шынықтыру мерекелеріне, туристік слеттер мен жорықтарға қосылады. Мұндағы құралдарды таңдау өте кең: жеке жаттығулар мен волейболға дайындық ойындарынан бастап, екі жақты ойын мен волейбол жарыстарына дейін – жоғарыда аталған дене шынықтыру формалары мен сабақтардың шарттарына байланысты.

Волейбол материалына негізделген сабақтардың басты бағыты-волейбол арқылы оқушылардың дене тәрбиесі мәселелерін шешуге көмектесу, осы ойынның дағдыларының негіздерін үйрету және тұрғылықты жері бойынша сабақтан тыс уақытта жүйелі жаттығулар жасау әдетін қалыптастыру, ол үшін тиісті білім мен дағдыларды қаруландыру. Сабақтарда олар волейболшыларды дайындамайды, секцияда немесе спорт мектебінде волейбол ойнауды үйренген оқушыларға артықшылық бере алмайды. Сонымен қатар, олар мұғалімге сабақ өткізуге көмектесуі керек.

Волейбол ойнаудың техникасы мен қарапайым тактикасын зерттеу дене шынықтыру сабақтарында 5-11 сыныптарда және спорт секцияларында (сыныптан тыс жұмыс түрі) жүзеге асырылады.

Волейбол сабақтарын өткізу кезінде ойын әдісіне тән ерекшеліктер сақталуы керек: іс-әрекеттерді сюжеттік ұйымдастыру, ұжымдық іс-әрекетке негізделген қызығушылықтың жоғарылауы, тәуелсіз шешімдер қабылдауға жағдай жасау және бастаманы көрсету. Қарсыластық бастамалар тек оқу ойындары кезінде ғана емес, сонымен қатар жеке жаттығуларда да болуы керек (қабылдауды кім дәл орындайды, допты кім ұзақ жонглерлейді және т.б.).

Сабақтың дайындық бөлігіне сынып ұйымы (құрылыс, сабақ тапсырмаларын хабарлау) және жылыну (5-8 мин) кіреді, оған саусақтар мен қолдарды, тізе мен Тобықты жылытуға арналған жаттығулар, әртүрлі секірулер, Имитациялық техникалық әдістермен қозғалыстар кіреді. Жылыту тапсырмалары сабақтың негізгі міндеттеріне сәйкес келуі керек.

Негізгі бөлімде (30-35 мин) волейболдың ойын әдістерін оқыту және бекіту, балалар ағзасының жас ерекшеліктерін ескере отырып, доппен Имитациялық, жетекші, негізгі жаттығулардың көмегімен физикалық қасиеттерді дамыту міндеттері шешіледі.

Волейбол бойынша оқу бағдарламасында тіректер мен орын ауыстыруларды, доптың төменгі және жоғарғы берілістері мен берілістерін, тікелей шабуылдаушы соққыны, жалғыз блоктауды зерделеу, сондай-ақ қорғаныс пен шабуылдағы қарапайым тактикалық әрекеттерді зерделеу көзделуге тиіс.

Волейбол сабақтарында оқушыларға ойын туралы, жарыс ережелері, жеке гигиена, ойын техникасы мен тактикасының негіздері туралы теориялық ақпарат беріледі.

Ойын техникасын үйрету кезінде сабақтың жалпы уақытының 70% - на дейін доп жаттығуларына бөлу керек. Игерілген материалды бекіту ретінде сынып ішінде, шағын волейбол сабақтары арасында, Жеңілдетілген ережелер бойынша ойындар, волейболдың техникалық-тактикалық әдістерін орындау бойынша жарыстар өткізу қажет.

Волейболдан спорт секциялары осы спорт түрімен айналысқысы келетін оқушылар үшін ұйымдастырылады. Іріктеу кезінде ата-аналардың келісімі, сынып жетекшісі мен дәрігердің рұқсаты қажет.

Волейбол секциялары ұлдар мен қыздарға (8-9,10-11,12-13 жас), ұлдар мен қыздарға (14-15,16-17 жас) бөлек жинақталады.

Балалар топтары үшін сабақтардың ұзақтығы - аптасына екі рет 60 минут, жасөспірімдер топтары үшін - аптасына үш реттен кем емес 90 минут.

Жасөспірімдер мен жасөспірімдер топтарында оқушылар ойын техникасы мен тактикасының негіздерін меңгереді. Секциялардағы жаттығу сабақтары мен волейбол сабақтарын оқушылардың денесіне жүктеменің жоғарылауымен де, зерттелетін материалдың көлемінің ұлғаюымен де ажыратамын.

Жарыс кезеңінде оқушылар өз сыныптары үшін мектеп біріншілігінде, мектеп үшін аудан, қала және т. б. біріншіліктерінде ойнайды.

Волейболдан басқа, топтар ішінде және топтар арасында дене шынықтыру және ойын техникасы бойынша жарыстар өткізу қажет.

Оқушылардың өзіндік жұмысы-бұл дене шынықтыру, ойын техникасын жетілдіру, ұсынылған әдебиеттерді зерттеу бойынша тапсырмаларды орындау.

Оқу күні режимінде волейболдан жаттығулар ұзартылған үзілістерде және ұзартылған күн топтарындағы дене шынықтыру сабақтары кезінде қолданылады. Мұнда жаттығуларды таңдаудағы негізгі нұсқаулық "Волейбол" бөлімінде зерттелген жаттығулар болады.

Волейбол ойыны аумағы 9/18 м алаңда өткізіледі. Ортаңғы сызық алаңды екіге бөліп тұрады. Ортаңғы сызықтың үстіне екі бағанға керілген волейбол торы орнатылады. Жасөспірім ер балаларға арналған тордың биіктігі – 220 см. қыздар үшін 210 см. болады. Ойынға әрқайсысына 6 ойыншыдан болады. Ойынға диаметрі 65 – 68 см. салмағы 250 г – дық доп пайдаланылады. Бір команданың ойыншылары үштен артық қол тигізуіне болмайды. Бір ойыншы допқа екі рет қол тигізуі рұқсат етілмейді. Ойын барысында доп қай алаңға түссе, сол команда осы жолы ұпайдан ұтылған болып есептеледі. Жасөспірімдер ойыны 3 немесе 5 кезеңнен тұрады.

Ережелері:

1. Доп жерге тисе;
2. Команда допқа үш реттен артық қол тигізсе;
3. Доп лақтырылса немесе қолда кідіріп (ұсталынып) қалса;
4. Доп дененің белден төмен кез – келген жеріне тисе;
5. Ойыншы допқа қатарынан екі рет қол тигізсе;
6. Ойыншы торға тиіп кетсе;
7. Қарсы жақтағы допқа ойыншының қолы тиіп кетсе;
8. Доп кезексіз ойынға қосылса;
9. Допты арнаулы орыннан ойынға қоспаса;
10. Допты ойынға қосқан кезде сол ойыншы алаңның сызығын басып тұрса немесе ішке еніп кетсе;
11. Ойынға қосылған доп бағанға, торға т.б. тиіп немесе алаңнан шығып кетсе.

Волейболда допты берудің тәсілдері

Волейбол ойынының ереже – талабы мынадай айла – тәсілдерден тұрады: оқушылардың орын ауыстыруы, допты бір – біріне беруі, допты ойынға қосу, шабуыл соққысы және оған тосқауыл қою. Волейболдағы орын ауыстыру тәсілдерін тіркемелі адыммен, қосарланған адыммен, жүгірумен, секірумен, бағытты кенеттен өзгертумен және допты құлап бара жатып алумен орындайды.

Волейболда допты берудің екі тәсілі болады.

1. Допты жоғарыдан беру.

Ол үшін волейболшының тұрысынан ойыншы бір аяғын екіншісінің жанына әкеліп доп бағытына сәйкес қозғалыс жасап, ілгері қарай бүгіліңкіреген күйде допты қолдарын жоғары көтеріп қарсы алады. Доп қолына тиісімен жазылып, серпіле бере оны тиісті жаққа бағыттап жібереді.

2. Допты төменнен беру.

Бұл жағдайда қол алда, алақандар біріктіріліп ұсталады. Қолдың қозғалысын қиындатпау үшін оны еркін ұстайды. Соққыны жұмсарту үшін, допты қабылдау кезінде екі шынтақты жақындатады, қолдың қарын (тоқпақ жілікті) көтеріп, бұрады.

Ойын алаңында тұру және орын ауыстыру.

Дұрыс тұра білу - жаңа бастаған волейболшы үшін басты шарт. Ойыншының дұрыс қалпы аяғы иық кеңдігінде тізеден бүгілген күйде кеуде ілгері еңкейтіледі, аяқтың біреуі шамалы ғана ілгері шығарылады. Қол шынтақтан бүгіліп, бір-біріне қаратылады. Бұл қалып тұрақты болып қалмауы керек, ол ойын кезіндегі жағдайға байланысты үнемі өзгеріп отырады. Егер тордан шоршыған допты қабылдау керек болса, онда ойыншы біршама бүгіледі де, секіре жазылып, допты соғу арқылы ойынды жалғастырады.

Волейболшылар алаңда қосарланған адыммен жүгіру және секіру арқылы орын ауыстырады.

Допты төменнен тіке ойынға қосу

Допты ойынға қосу торға қарап тұрғанда орындалады. Шынтақ буыннан бүгілген бір қолмен белдің деңгейінде допты алда ұстап тұрады. Екінші қол сермеу үшін артқа қарай созылады. Саусақтар шамалы ғана алақанға қарай бүгіледі. Ойыншы допты жоғары қарай сәл лақтырып қалып, созылған қолмен допты ұру арқылы ойынға қосады.

Допты соғумен қатар ойыншы бір мезгілде артта тұрған аяғын жазып, алда тұрған аяғына дененің салмағын түсіреді.

Допты ойынға қосқаннан кейінгі ойыншының қалпы доптың соңынан ұмтылғандай ыңғайда болады.

Тіке шабуылдау соққысы

Шабуылдау соққысы екпін алудан, секіруден және жеке соққы жасаудан тұрады. Ұшып келе жатқан допты көргеннен кейін, қолдарын алға әрі жоғары көтере серпіле секіру керек. Ұратын қол допты соғу үшін сермеледі. Кеуде шамалы ғана артқа шалқайтылады. Соғу кезінде кеуде соғатын қолмен бір мезгілде ілгері қарай ұмсынады.

Соққы допқа күшті тиюі үшін қолдың ұшы бос ұсталуы керек. Соққы дәл болуы үшін саусақтар жинақы болғаны дұрыс.

Шабуыл соққыларын жасауды бірден үйрену қиын. Сол себепті сабақта болмаса жеке жаттығу кезінде мына қимыл-қозғалыстарды орындап машықтанған жөн:

- Бір не екі қадаммен секірген кездегі аяқ пен қол қимылдарының үйлесімділігін орындап көру;
- Шабуыл соққысын жасау;

• Екпін алып, тор арқылы теннис добын лақтыру (бұл жаттығуды орындағанда шабуылдап доп соғуға тән қимыл-қозғалыстардың ырғағын сақтай білу);

- Резеңке серіппедегі (амортизатордағы) допты ұру;
 - Екпін алып секіріп, теннис добын қағып алу;
 - Теннис добын жоғары лақтырып, тор арқылы "шабуыл соққысын" жасау (әуелі тек жай секірістен және жұппен орындау);
 - Тордың маңындағы ұстағышқа (держатель) бекітілген допты соғу;
- Серігінің көтере лақтырып берген добын тор арқылы соғу.

Қорытындылай келе, әр түрлі қимылдарды түрлі қарқында, бағытта, түрлі жылдамдықпен орындай отырып, адам ағза жүйесінде және ішкі құрылыстарына жақсы әсер алады.

Адам ойын үрдісі кезінде жоғары эмоциялды жүктеме және үлкен қуанышқа бөлініп, қанағат алады. Дене тәрбиесі жүйесінде волейбол ойынының маңызы зор.

Балалар және үлкендер қажетті дағдыларды имене отырып, өз бетінше үнемі дене шынықтыруды жетілдіруге, ден саулықты сақтауға, көңіл-күйін көтеруге және ұзақ өмір сүруге мүмкіндік бар.

Әдебиеттер тізімі

1. А. Г. Ариянц — Волейбол ФИС 1986.
2. Ю. Н. Жещев — Волейбол ФИС 1986.
3. С. Қасымбекова — Әдістемелік құрал, Волейбол, Алматы, “Атамұра”.
4. М. Т. Тұрыскелді – Қимыл- қозғалыс ойындары.
5. С. Қасымбекова, Д. Мырзамед. Дене тәрбиесі.
6. С. Тайжанов, С Қасымбекова,. Дене тәрбиесі Алматы, « Атамұра».
7. Бағдарламалар дене тәрбиесі. Алматы 2004 ж.
8. Л.В. Былова, И.М. Коротков. Қозғалыс ойындары, М. ФИС. 1982.

ӘОЖ 796:37. 091. 3

МЕКТЕПТЕГІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА 13-14 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ҚЫЗДАРҒА ВОЛЕЙБОЛДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кадырқожаев Ы.Б.

Ғылыми жетекші: Уанбаев Е.К.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: kadyrkozhayev@internet.ru

Волейбол Мектептегі дене шынықтыру бағдарламасының құрамдас бөлігі ретінде дене тәрбиесінің негізгі міндеттерін шешу құралдарының бірі болып табылады: оқушылардың денсаулығын нығайту, моторика мен дағдыларды қалыптастыру және жетілдіру, кондиционер (күш, жылдамдық, төзімділік, жылдамдық-күш) және үйлестіру (кеңістіктегі бағдарлау, сигналдарға жауап берудің жылдамдығы мен дәлдігі, қозғалыс әрекеттерін қайта құру, қозғалыстарды

үйлестіру, тепе-теңдік, ритақ, қозғалыстың негізгі параметрлерін көбейту және саралау дәлдігі) қабілеттер, бастамашылыққа, тәуелсіздікке, жауапкершілік сезіміне, ұжымшылдыққа, ерікті қасиеттерге тәрбиелеу.

Волейбол V-XI сыныптардағы дене шынықтыру сабақтарына енгізілген, ол оқушылардың дене тәрбиесінің басқа түрлерінде (үйірмелердегі сабақтар, сабақтан тыс уақытта волейбол секциялары) маңызды орын алады.

Волейбол-командалық ойын. Ол шабуыл мен қорғаныстағы әрекеттердің үйлесімділігі мен жоғары жылдамдығымен сипатталады.

Волейбол негіздерін оқыту мектептің 5-тен 11-сыныпқа дейінгі мемлекеттік жалпы білім беру бағдарламасына кіреді. Оқушылар ойынның мазмұны мен негізгі ережелерімен танысады, ойын техникасын меңгереді, қарапайым тактикалық комбинацияларды игереді.

Волейбол ойнау техникасы мен тактикасын зерттеу дене шынықтыру сабақтарында жүзеге асырылады. Волейбол сабақтары оқушылардың дене бітімін дамытуға, олардың бойында табандылықты, тәртіпті, ұжымшылдықты, достық пен жолдастық сезімдерін тәрбиелеуге бағытталған (Железняк Ю. Д., Слупский Л. Н., 2005).

8-сыныпқа арналған мектеп бағдарламасының талаптарына сәйкес оқыллатын волейбол ойынының негізгі техникалық әдістері-допты жоғарыдан және төменнен екі қолмен беру, төменгі және жоғарғы тікелей беру, жүгіру кезінде тікелей шабуыл, жалғыз блоктау (Лях В.И., 2005).

Волейбол ойнау барлық бұлшықет топтарының үйлесімді дамуына, секіруге, ептілікке, қимылдарды үйлестіруге ықпал етеді.

Көптеген ойын трюктері жылдамдықтың, күштің және ептіліктің максималды көрінісіне байланысты. Шектеулі көлемдегі спортшылардың үлкен қозғалыс белсенділігі физикалық белсенділікті ең жоғары деңгейге жеткізеді: ойын барысында волейболшылардың жүрек соғу жиілігі 180-200 соққы/мин жетеді. (тігіншілер Ю. И., 1986).

Моториканы қалыптастыру және оқыту кезеңдері.

Ойын әдістерін үйренудің негізгі схемасы моториканы қалыптастыру заңдылықтарына сәйкес құрылған (тігіншілер Ю. И., 1986).

Моторикамен волейболшы қозғалыстарды автоматты түрде басқаратын техникалық техниканы меңгеру дәрежесі түсініледі. Қозғалыстардың бүкіл жүйесі әртүрлі шатастыратын факторларға (шаршау, эмоционалды ауысулар, ұзақ үзілістер және т.б.) үлкен төзімділікпен сипатталады. Дағдыны қалыптастыру кезінде педагогикалық процестің белгілі бір кезеңдеріне - техникалық әдістер мен тактикалық іс-әрекеттерге сәйкес келетін салыстырмалы түрде айқын кезеңдер бар:

1) Бастапқы дағдыны қалыптастыру (зерделенетін қабылдау техникасының негізін меңгеру кезеңі);

2) Қозғалыс жүйесін нақтылау (қабылдау техникасын игерудің егжей-тегжейлі кезеңі);

3) Дағдыларды нығайту және жетілдіру (техникалық шеберлікті жетілдіру кезеңі) (бөген М.М., 1985).

Физикалық қасиеттердің даму деңгейінің өзгеруі қозғалыстарды қайта құруды, яғни техниканың белгілі бір өзгеруін талап етеді. Егер волейболшы секіру

қабілетін арттырса, онда соққы техникасында бұл шағылысуы керек (жүгіру, секіру, доптың бағыты мен жылдамдығына қатысты серпіліс амплитудасы). Осылайша, физикалық қасиеттер мен моториканың арасында тығыз байланыс бар (Барышников Ю.А., Богданов Г. П., 1986).

Жаңа техникалық техниканы оқытуды бастамас бұрын, дәл осы техникаға тән комбинациялардағы физикалық қасиеттерді оңтайлы деңгейге дейін дамыту қажет. Оқушылардың, әсіресе дағдыларды оң ауыстыру қағидаты бойынша жаңа техниканы меңгеруді жеңілдететін моториканың қоры үлкен маңызға ие. Жалпы және арнайы дене шынықтыруға жетекші мән беріледі (тігіншілер Ю.И., 1986).

Волейболшыларды оқыту процесі бірнеше өзара байланысты кезеңдерден тұрады, олардың әрқайсысы алдыңғы кезеңмен анықталады:

* Ойын әрекетінің зерттелетін элементі туралы түсінік қалыптастыру.

* Жеңіл, ойын емес жағдайларда бастапқы игеру.

* Типтік ойын жағдайлары дәйекті түрде модельденетін біртіндеп күрделі жағдайларда игеру.

* Қабылдауды арнайы ұйымдастырылған ойынға бекіту.

* Жарыс жағдайында жетілдіру (тігіншілер Ю.И., 1986; Чехов О. С., 1979).

Сабақтың тиімділігі көбінесе тапсырмаларды орындау кезінде оқушылардың ұйымдастырылуына байланысты. Түгендеу мен жабдықты пайдалану маңызды рөл атқарады. Волейбол сабақтарын сәтті өткізу үшін бірнеше волейбол, тор және алаңның болуы жеткіліксіз. Басылған доптар, амортизаторлардағы доптар, доп ұстағыштар, аспалы доптар, бұғаттауға арналған стендтер (кең орындықтар), стендтер немесе мақсатты қабырғалар болуы керек. Спорт залы немесе алаң қосымша торларды орнатуға болатындай етіп жабдықталуы керек: орталық торға параллель (бұл жағдайда залда тор, залды екі бөлімге бөлетін перде болуы керек) немесе негізгі торға перпендикуляр. Бұл спортзалдың көлеміне байланысты (Лях В.И., 1998).

Барлық оқушылар жаттығуларға тең дәрежеде қатысуы керек. Мұны істеу үшін фронтальды әдісті оқушыларды әртүрлі тапсырмаларды орындайтын топтарға бөлумен біріктіру керек: кейбіреулері – волейбол доптары бар торда, басқалары – басылған доптармен жаттығулар, басқалары – қабырғаға жақын волейбол доптарымен, төртіншісі – амортизаторлардағы доппен және сол сияқтылармен. Барлық топтар барлық тапсырмаларды дәйекті түрде орындайды. Дәл осы қағида екі жақты ойын кезінде де қолданылады-сабақта барлығы бірдей дәрежеде жұмыс істеуі үшін (Кенеев Ю. Н., 1983).

Қозғалыс техникасын сәтті игерудің қажетті алғышарттары-белгілі бір әрекет әдісін игеруге қатысушылардың психикалық және физикалық дайындығы. Психикалық дайындық іс-әрекет техникасын игеруге деген ұмтылыспен және бұл үшін ерікті және басқа да психикалық қасиеттерді дамытуға, осы әрекетке байланысты психикалық қиындықтарды жеңуге деген көзқарас пен көзқараспен көрінеді. Физикалық дайындық белгілі бір әрекет техникасын игеру үшін қажетті күштің, қозғалыстарды үйлестірудің, икемділіктің және басқа қасиеттердің дамуының белгілі бір деңгейін қамтиды. Егер бұл деңгей жеткіліксіз болса, онда тиісті қасиеттерді тәрбиелеуге ерекше назар аударылады (Боген М.М., 1985; Курамшин Ю. Ф., 1991).

Техникалық дайындық-спортшыны күрес жүргізу, сондай-ақ оларды жетілдіру құралы ретінде қызмет ететін қимылдар мен әрекеттер техникасына оқыту процесі. Сонымен қатар, ол қарсыластың белсенді қарсыласуымен әртүрлі ойын жағдайларында техникалық әдістер мен олардың әдістерінің арсеналын қолдануды үйренуі керек, техникалық әдістерді тұрақты түрде орындауы керек, командадағы белгілі бір функцияларға байланысты ойында жиі қолдануға тура келетін әдістер кешенін игеруі керек.

Техникалық әдістерді игерудің сәттілігі ойын әрекеттерін зерттеудің дәйектілігіне байланысты (Кенешев Ю. Н., Фурманов А. Г., 1979).

Материалды игеру көбінесе қатысушылардың мотивация деңгейіне байланысты. Қызығушылық жоғары белсенділікті тудырады, оқушының өзі техникалық элементті игеру міндетін қояды және осы мақсатқа жетуден қанағат сезінеді.

Оқытудың сәтті болуы үшін ойыншының мұғалім таңдаған жаттығуларда шеберлікті игеруі және оқудың белсенді болуы үшін, яғни оқушының максималды қатысуымен (тігіншілер Ю.И., 1986) үйрену керек екенін білуі маңызды.

Қабылдауды оқыту осы ретпен құрылуы керек (Железняк Ю. Д., 1988):

1. Арнайы физикалық қабілеттерді, тірек-қимыл аппаратының буындарын және зерттелетін қабылдауды орындау кезінде негізгі жүктемені көтеретін бұлшықет топтарын дамыту (дайындық және жалпы дамыту жаттығулары).

2. Қабылдауды құрайтын қозғалыстарды меңгеру (жетекші жаттығулар). Мысалы, шабуыл соққысында бұл екі аяқпен итерілген кезде тік көтерілу, Үш сатылы жүгіру, допты соғудың соңғы қозғалысы.

3. Қабылдауды біртұтас қабылдау актісіне қосу (техника бойынша жаттығулар). Мысалы, шабуыл соққысында бұл жүгіруден секіру, допты секіруден (статикалық позициядағы доп) алдымен орнынан, содан кейін жүгіруден соғу; шабуылшы берілген траектория бойынша қозғалатын допқа соққы; шабуылшы соққысы; арнайы физикалық қабілеттерді жалпы шабуылшы соққысының шеберлігімен ұштастыру.

4. Қабылдауды жүзеге асыру тәсілдерін жетік меңгеру (техника және тактика бойынша жаттығулар). Арнайы физикалық қабілеттердің дамуының жоғары деңгейін толық қолдана білу.

5. Белгілі бір ойын ортасын (екі жақты ойындар мен жарыстар) ескере отырып, техникалық әдістер мен олардың әдістерін ойында қолдану мүмкіндігі.

Техникалық дайындық мәселелерін шешетін құралдар өте алуан түрлі. Жетекші орынды жетекші жаттығулар, техника жаттығулары және екі жақты ойын, сонымен қатар дайындық жаттығулары мен тактика жаттығулары алады.

Волейболда ойын қабылдауды үйрену келесі өзара байланысты кезеңдерді қамтиды: үйренуге болатын техникамен танысу, жеңілдетілген жағдайларда қабылдауды үйрену, күрделі жағдайларда қабылдауды үйрену, қабылдауды ойынға бекіту.

Бірінші кезең - үйренуге болатын әдіс туралы түсінік қалыптастыру. Мұнда көрсетілім, түсініктеме және қабылдауды орындау үшін сынақ әрекеттері қолданылады. Әдетте көрсетілім түсіндірумен ауысады. Түсініктеме бейнелі және қысқа болуы керек. Сынақ әрекеттері оқытылатын қозғалыс туралы дұрыс идеяны

құруда үлкен маңызға ие алғашқы моторлық сезімдерді қалыптастырады (Железняк Ю. Д., 1988; Чехов о.с., 1979; Кенешев Ю. Н., Фурманов А. Г., 1979; Кенешев Ю. Н., 1980, 1983).

Әдебиеттер тізімі

1. Дене шынықтыру және дене шынықтыру: оқулық / ред. Кикотия В. Я., Барчукова И. С. - М.: Бірлік, 2017. - 288 с.
2. Дене шынықтыру және дене шынықтыру: оқулық / ред. В. Я. Кикотия, И. С. Барчукова. - М.: Бірлік, 2016. - 431 с.
3. Баженова, Е. А. "Дене шынықтыру" бағытына арналған ағылшын тілі / Е. А. Баженова. - М.: Академия, 2018. - 192 с.
4. Бароненко, В. А. Студенттің денсаулығы және дене шынықтыру: оқу құралы / В. А. Бароненко, Л.А. Рапопорт. - М.: Альфа-М, 2017. - 352 с.
5. Барчуков, И. С. Дене шынықтыру / И. С. Барчуков. - М.: Академия, 2017. - 304 с.
6. Барчуков, И. С. Дене шынықтыру / И. С. Барчуков. - М.: Академия, 2017. - 416 с.
7. Барчуков, И. С. Дене шынықтыру: Практикалық оқыту әдістері (бакалаврлар үшін) / И.С. Барчуков. - М.: Норус, 2018. - 62 с.
8. Барчукова, Г. В. Дене шынықтыру: үстел теннисі: оқу құралы / Г. В. Барчукова, А. Н. Мизин. - М.: Кеңестік спорт, 2015. - 312 с.
9. Бишаева, А. А. Дене шынықтыру (бакалаврлар үшін) / А. А. Бишаева, В. В. Малков. - М.: Норус, 2018. - 167 с.
10. Бишаева, А. А. Дене шынықтыру: оқулық / А. А. Бишаева. - М.: Академия, 2018. - 224 с.
11. Бишаева, А. А. Дене шынықтыру: оқулық / А. А. Бишаева. - М.: Академия, 2018. - 256 с.
12. Бишаева, А. А. Дене шынықтыру: оқулық / А. А. Бишаева. - М.: Академия, 2017. - 136 с.
13. Бишаева, А.А. Дене шынықтыру / А. А. Бишаева. - М.: Академия, 2017. - 136 с.
14. Бишаева, А.А. Дене шынықтыру / А. А. Бишаева. - М.: Академия, 2017. - 96 с.
15. Бишаева, А. А. Студенттің кәсіби-сауықтыру дене шынықтыру (бакалаврлар үшін) / А.А. Бишаева. - М.: Норус, 2017. - 160 с.
16. Бишаева, А. А. Дене шынықтыру: оқулық / А. А. Бишаева. - М.: Академия, 2017. - 144 с.
17. Бурякин, Ф. Г. Халықтың жетілген және қарт контингенттерінің дене шынықтыру (теория мен практиканың жалпы негіздері) / Ф. Г. Бурякин. - М.: Русейнс, 2019. - 284 с.
18. Вайнер, Э. Н. Емдік дене шынықтыру (бакалаврлар үшін) / Э. Н.Вайнер. - М.: Норус, 2017. - 480 с.
19. Виленский, М. Я. Дене шынықтыру (спо) / М.Я. Виленский, А. Г. Горшков. - М.: Норус, 2018. - 256 с.
20. Виленский, М. Я. Дене шынықтыру (бакалаврлар үшін) / М.Я. Виленский. - М.: Норус, 2017. - 128 с.
21. Виленский, М. Я. Студенттің дене шынықтыру және салауатты өмір салты (бакалаврлар үшін) / М.Я. Виленский, А. Г. Горшков. - М.: Норус, 2018. - 256 с.

БАТЫРЛАР ЖЫРЫН СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ

Сейпутанова А.К., Калиахметова И.Е.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті магистранты
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: kie81@mail.ru

Мақалада автор батырлар жырын оқытуда өз тәжірибесінде қолданған оқу және жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау технологиясының әдіс-тәсілдерін жүйелеп, нақты мысалдармен дәлелдейді

Түйін сөздер: батырлар жырын оқыту, әдістер, әдеби талдау

Болашақта ел тұтқасын ұстар азаматтардың маңызды мәселелердің бірі-олардың ізеттілігін, тапқырлығын, ептілігін, байқағыштық қасиеттерін, сондай-ақ, патриоттық, елжандылық қасиеттерін қалыптастыру қажет екені баршамызға аян. Осындайда батырлар жырын оқытуда құндылық бағдарды негізге ала отырып, осы міндеттерді шешуге әр шебер ұстаз үлес қосары анық. Қазіргі заманғы ұстаз - уақытпен бірге жаңарып, толықсып келе жатқан, озық технологияларды жан-жақты меңгерген білікті ұстаздар. Осыған байланысты біз мектепте батырлар жырын оқытуға байланысты тәжірибемен бөліскіміз келеді.

Мектепте батырлар жырын оқытуда ерекше мән беретін жайттар өте көп. Мысалы, 1-2 сағат аясында батырлар жырын толық оқушы бойына сіңіру мүмкін емес. Сондықтан да Қ.Бітібаеваның «Батырлар жырын оқыту» туралы кеңесін басшылыққа ала отырып, алдымен кіріспе жұмыс ретінде «Батырлар жыры» туралы алғашқы әдеби –теориялық ұғым беруге болады [1].

Оқушылар батырлар жырындағы халықтың арманы, тарихы туралы мәліметтер алады. Батырлық жырдың мазмұнын меңгерту үшін жырға шағын сюжеттік- композициялық жоспар жасадық. Бұл жоспар арқылы оқушыларға жырдағы басты оқиғалар туралы мәлімет беріледі. Жырды мұалім өзі оқып, аудио тыңдатып, болмаса, оқушыларға тізбектетіп, мәнерлетіп оқытамыз. Эпизодтардан сұрақтар қоя отырып, негізгі оқиғаларды мазмұндатамыз. Аннотация жаздыртамыз. Жырмен толық танысып шыққан соң, жетелеу сұрақтарын қою арқылы жырдың толық мазмұнын сұраймыз. Сондай-ақ, «Батырлар жырын» оқытуда топтағы оқушыларды 3 топқа бөлдік. Олар «Ой шақыру стратегиясы» арқылы «Батырлар жыры» ұғымын ашатын сөздерді жазу арқылы батырлық, ерлік, қаһарман, жекпе-жек, жүйрік ат, ер, намысшыл, батыл елін сүйетін т.б сөздерді жазды. Батырлар жырының мазмұнымен танысып, жаңа сөздермен сөздік жұмыс жасады. Түсініксіз сөздерді синонимдермен алмастырды. Жырды үш бөлімге бөліп, әр топ өз бөлімдеріне жоспар құрды. Сабақты бекіту кезеңінде «Кубизм» әдісін пайдалану арқылы 1-ші топ батырлар жырының жанрлық ерекшелігін анықтаса, 2-ші топ батырлар жыры мен лиро эпостық жырларды салыстырды. 3-ші топ зерттеу: «Батырлар жырының» зерттелуі туралы мәліметтермен таныстырды. 1-ші топ қолдану кезеңінде жырдан үзінділер оқыды. 2-ші топ талдау кезеңінде жырдың көркемдік ерекшелігі, тілін талдады. 3-ші топ талқылау кезеңінде батырлар

жырының маңызы туралы айтты. Сабақты қорытындылау кезеңінде жырдың тақырыбы мен идеясын аштық. Жырда сөз болған мәселелерді анықтады.

Батыр бейнесіне топтастыру әдісін қолдану арқылы сөздерді іріктедік. Топта атқарылған жұмыстар бойынша оқушылардың білімдері бағаланды. Үй тапсырмасына жырдан үзінді жаттауға және осы жыр бойынша сызба құру, жобалау жұмыстары берілді. Рефлексия кезеңінде оқушылар топ болып жыр мазмұны туралы ойларымен бөлісті. Осы жұмыстарды орындату арқылы біз оқушыларға қажетті білім бере алдық деп ойлаймыз. Өйткені, үй тапсырмасын тексеру кезеңінде оқушылардың сызба жұмыстары, жобалау жұмыстары арқылы оқушылар жыр туралы толық мәлімет алып шыққанын байқадық. Батырлар жырын оқыту арқылы оқушы бойына ерлік, батырлық, намысшылдық елін сүю т.б қасиеттерді меңгертуге болады. Осы сабақтарды өту арқылы мен іс-тәжірибеден мұғалім ретінде өту барысында Қ.Бітібаеваның тәжірибесінен өзімізге қажет нәрселерді алдық деп ойлаймыз. Батырлар жырын оқытудың қиындығы оның ұзақтығына, тілінің бүгінгі балалар үшін поэтикалық ерекшелігіне байланысты болады.

Батырлар жырын оқытуда көңіл бөлінетін басты мәселелер мәтінмен жүргізілетін жұмыс кезеңдерінде қарастырылады. Ол кезеңдер кіріспе жұмыстар, жыр мазмұнын меңгерту бағытындағы жұмыстар, қорытынды жұмыстар болып табылады. Кіріспе кезеңде оқушылардың жас ерекшеліктері ескеріле отырып батырлар жыры туралы алғашқы әдеби-теориялық ұғым беріледі, батырлар жырында халық арманы, халық тарихы жататыны түсіндіріледі [3]. Жыр мазмұнын меңгерту бағытындағы жұмыс жоспар жасаудан басталады.

Жырдың сюжеттік-композициялық жоспары жасалады да, оқушылардың көз алдына қойылады. Мысалы «Қобыланды батыр» жырын оқытуда оның төмендегідей сюжеттік-композициялық жоспары ұсынылады. Оны «Ой қозғау» әдісіне салып оқытуға болады. Мысалы:

- 1) Қобыландының дүниеге келуі.
- 2) Қобыландының алғашқы күресі.
- 3) Қобыландының тұлпары - Тайбурыл.
- 4) Тайбурылдың шабысы.
- 5) Қобыланды және қазақ хандығы.
- 6) Қобыландының тұтқынға алынуы.
- 7) Көбіктінің ащы сөзімен жеңілісі.
- 8) Алшағыр ханның сарайында.
- 9) Қобыландының Құртқа сұлуға үйленуі.

10) Қобыланды батырдың ұлы, осы сияқты бірнеше сұрақтар арқылы ой қозғауға болады.

Іс-тәжірибеден өту барысында сын тұрғысынан ойлау технологиясының бірнеше әдіс-тәсілдері (стратегиялары) қолданылды, атап өтсек төмендегідей:

Батырлар туралы не білдің деген сұраққа жауап алу үшін «Ыстық орындық» әдісін қолдануға болады. Сұрақтары: Нағыз батыр кім? Қобыланды батыр жырының негізгі тақырыбы? Қобыланды неше жасында атқа мінді? Қобыландының серігі кім? Жыр немен аяқталды?

«Ашық сұрақ әдісі»: Қобыланды батыр мен ұлы отан соғысындағы батырлардың айырмашылығы қандай? Сол кездегі мен осы замандағы қару жарақтардың айырмашылығы.

«Стоп кадр» әдісі. Оқушыларға мәтін таратылып беріледі. Стоп кадр әдісі арқылы мәтінді мұқият оқиды. Кейіпкерлердің іс-әрекетін айтады. 1) «Қобыланды батыр» жырын оқиды 2) Мәтінді оқып отырған кезде белгілі бір сигнал беріледі, белгі берілген кезде «Стоп кадр» деп біреуді түртіп қалғанда тоқтаған жерінде кейіпкердің іс-әрекетін айтады. 3) Мәтін аяқталғанша дейін осылай жалғасады.

«Ойлан, жұптас, бөліс» әдісі. Кейіпкердің іс-әрекеті неге өзгергенін мәтіннен іздеп тауып, түсіндіреді. Сұрақтарға жауап береді. Көркем сөздерді табады. - Жырдағы оқиға қай батырлар жайында құрылған? -Қобыландының тұлпары қалай аталады? -Жауға аттанған Қобыланды жырда қалай суреттелген? - Қобыланды жекпе – жекке кіммен шығады?

«Суреттер сөйлейді» әдісі. Жырға және сұрақ деректерге сүйеніп суреттегі батырларды сипатта. Сипаттауда жырдағы көркем сөздерді қолдану туралы ескертіледі. Мысалы; қабағы тастай түйіліп, ақсұңқар құстай шүйілді, нар түйедей бақырды, түлкідей көзі жайнайды. Кейіпкерге сипаттама береді.

«Әдеби шеңбер» әдісімен жұмыс

1. Жыр мазмұны бойынша бес сұрақ құрастырады
2. Жырдағы ең маңызды оқиғаларды анықтайды, дәлелдейді
3. Кейіпкер өмірін қазіргі өмірмен байланыстыра отырып, суреттейді.

«SWOT талдауы» әдісі арқылы жырдағы басты кейіпкерлердің типтерінің күшті жақтары, әлсіз жақтары, мүмкіндіктер мен қауіптерді ажыратып айтады.

«Серпілген сауал» әдісі

Берілген портреттен кейіпкердің қандай ерекшелігін байқадың?

1. «Жад қыламын, Естеке,
Жеті кәміл бабаны».

Барғысы келіп батырдың
Тоқтамайды табаны.

2. Сонда Қобыланды батырдың
Тері тамып иектен,
Түгі шығып білектен,
Жаны бір тулап жүректен,
Неше бір құрдас айтса да,
Қараманның бұл сөзі,
Өтіп бір кетті сүйектен.

Батырлар жыры – ауыз әдебиетінің маңызды да күрделі жанры. Оның оқытуға қиындығы – ұзақтығы, тілінің бүгінгі балалар үшін сонылығы, поэтикалық ерекшелігінде. Әсіресе, оны оқыту 5-9-сыныптар арасында мұғалімге көп еңбек сіңіруді қажет етеді. Батырлар жырын оқытуда мұғалім басты-басты мына мәселелерге көңіл бөлу керек.

Кіріспе жұмыстар «Батырлар жыры» туралы (эпостық жырлар) алғашқы әдеби-теориялық ұғым беру. (Оқушылардың жас ерекшелігін ескере отырып). Батырлар жырындағы халық арманы, оның негізіне халық тарихының жататыны. Мазмұнын меңгерту бағытындағы жұмыстар.

Жырдың сюжеттік-композициялық жоспарын жасап, оны балалардың көз алдына іліп қою. Мысалы, «Қамбар батыр» жырын оқытуда «Айқын мақсат қоя отырып» деген әдіске салып былайша жоспар жасауға болады:

- Жыршының баяндауы (Әзімбай туралы).
- Қыз Назымның сұлу сипатын суреттеуі.
- Қыз Назымның күйеу таңдауы, ешкімді ұнатпауы.
- Қамбарға ғашық болуы.
- Қамбардың сипаты.
- Қамбардың халқы үшін аңшылықпен айналысуы.
- Аң аулап жүргенде, жолбарыспен шайқасуы.
- Назым аулының үстінен өте шығуы.
- Назымның өкпесі, назы.
- Қамбардың жолына тор құруы.
- Қамбар мен Назымның тілдесуі, бір-біріне мұңшағуы.
- Назым ағаларының ашуға булығыуы.
- Алшыораздың араша түсуі, ақылы.
- Қалмақ ханының Назымға құда түсуі.
- Алшыораз бен Келмембеттің соғысы.
- Қараман ханның қаһары. Әзімбай аулына жорығы.
- Әзімбайдың қысылуы, Қамбарға кісі салуы.
- Қамбардың елімен қоштасып, көмекке аттануы.
- Қараманды іздеп баруы, сөзбен айқасуы.
- Қараманның жекпе-жекке шығуы.
- Соғыс сипаты.
- Қараманды, қалмақтарды жеңуі.
- Қамбардың Назымға үйленуі.

Ұзақ жырға, әрі оқиғалары да күрделі жырға осындай жоспар құру балалардың жырдағы басты оқиғалапды тез қабылдауы, аңғаруы, әрі сол бойыша мазмұнын жүйелі түрде тұжырымды етіп айтып беруіне көмек-нұсқау рөлін атқарады.

2. Жырды күйтабақтан тыңдатып (басқа жырды да оқытуға болады), жырдың оқылу мәнерімен таныстыру.

3. Жырды мәнерлеп оқу. Басты-басты эпизодтарға бөліп оқып, ізінше мазмұндатып отыру. Мазмұндауды сұрақ-жауап әдісімен жүргізу, басты оқиғаларын айтқызу. Аннотация жаздыру. Оны мына үлгіде жазуға болады:

Басты эпизодтар	Сұрақтар
I. Назымның күйеу таңдауы II. Қамбар. Назымның ғашық болуы. III. Қалмақ ханының құда түсуі IV. Қараманның Әзімбай аулына жорығы	1. Назым кім? Оның сипаты қалай берілген? 2. Қамбар туралы хабарды қайдан естиді? 1. Қамбар туралы жырда не айтылған? Оның сипаты жырда қалай берілген? 2. Назымға неге қарамайды? Себебін айт 1. Құда түсіп келген Келмембет қандай жағдайға ұшырайды? 1. Жазаланған Келмембет Қараманға не айтады?

V. Әзімбайдың Қамбарды көмекке шақыруы	2. Қараманның ашуы қалай сипатталады? 1. Әзімбай Қамбарға қандай сәлем айтады?
VI: Қамбардың Қараманға баруы. Қараманды жеңуі	2. Қамбар қандай шешімге келеді? 1. Қамбар Қараманға не дейді? Қамбар мен Қараман арасындағы диалог, мазмұнын айт.
VII. Назымға үйленуі	2. Қараманды қалай жеңеді? 3. Қараман қалай соғысады? 1. Назым Қамбарды не деп мақтайды?

4. Жырды оқып біткен соң, мазмұнын толық айтқызу. Ол үшін үйге тапсырма бергенде, жауаптарын тезис арқылы жоспарын жасатқызу. Мазмұндау жүйелі болу үшін, соған қарап айтқызу.

5. Оқушылар жауабын бір-біріне толықтырып отыру.

6. Бір-біріне қоятын сұрақтарын «ВЕЕР» әдісі арқылы әзірлету.

7. Ұнаған жерлерін жатқа оқытқызу.

8. Жауаптарында да жырдан үзінді келтіре отырып айтқызу.

9. оқушылар тірек сызба арқылы батырға сипаттама береді:

(1-кестені қараңыз)

Бұл кесте оқушыларға жырды оңай түсініп алуға өте тиімді.

Интерактивті тақтаны пайдалана отырып, жырға әдеби талдау жасау

а) Жырдың идеясын, тақырыбын ашу. Оны мұғалім әңгімесі, сұрақ-жауап арқылы жүзеге асыру. Мынадай сұрақтар қоюға болады:

1. Қалай ойлайсындар, жырда қандай мәселелер сөз болады? Жырдың негізінде жатқан басты ой не?

2. Жырдың негізгі ойы қай бейне арқылы көбірек көрінеді?

ә) Жыр кейіпкерлері туралы пікір жинақтау:

1. Қамбардың қандай қасиеттерін ерекше бөле-жара айтар едің? Сұрақ-жауап практикалық жұмыстар арқылы талдау.

2. Қамбар бейнесін жасай отырып, халық не айтпақшы болған? Халық арманы туралы не айтар едің?

3. Назымға қарап бұрынғы қазақ әйелдері қандай болған деп ойлайсың? Оның бейнесінің негізіндегі халық арманын не деп түйіндер едің?

4. Қараман, Келмембеттер бойындағы жек көрінішті қасиеттер қайсы?
5. Назымның ағалары туралы қандай деп ойлайсыңдар?
6. Портреттеу, суреттеулерді тауып, оның кейіпкерлер іс-әрекетін ашудағы маңызы мен орнына тоқтал.

б) Тіл көркемдігі, өлең құрылысына талдау жасау. Практикалық жұмыс, сұрақ-жауап:

1. Жырдан асыра, әсірелей суреттелінген жерлерді табу, оның маңызына тоқталу.

2. Теңеулерді, эпитеттерді табу.

Аллитерация, ассонанстарға назар аудару. Оның қолдану маңызына тоқталу.

3. Диалогтерді тауып, оның жырдағы орнын, маңызын ашу.

4. Өздеріне ұнаған айшықты сөздер, сөз тіркестерін тапқызу. Ұнау себебін дәлелдету.

5. Сөздік жұмыстарын жүргізу.

Жырды талдау кезінде сурет-мысалдарды пайдалану, қабілетті оқушыларға жыр бойынша өзіне ұнаған эпизодтарға суреттер салғызудың маңызы зор. Мүмкін болса, жыршы-термешілермен кездесу өткізіп, жырдан үзінді жаттатып, оқушыларды да жырды мақаммен айтқызуға талаптандыру жұмыстары тиімді болмақ.

Оқу және жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау технологиясының әдіс-тәсілдерінің батырлар жырын оқытудағы маңызы зор

Әдебиет тізімі

1. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. Алматы “Рауан”, 1997 131-бет.
2. Жұмабаева З. “Әдебиетті инновация мәнде оқыту” Ұлт тағлымы 2003, №2 250-бет.
3. Икапова Д. “Оқушыларға батырлар жырын оқыту” Қазақ тілі мен әдебиеті 2004, №7 122-бет

ӘОЖ 51:37.01

МЕКТЕП МАТЕМАТИКАСЫНДА ВЕКТОРЛАР АРҚЫЛЫ ЖҮЙЕЛЕР ШЕШУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қарасаева А.Ғ., Бақыт Ш., Абишева А.

Ғылыми жетекші: Мадияров М.Н.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: madiyarov_mur@mail.ru

Бұл мақалада мектеп курсының вариативті сабақтарында векторлық алгебра және матрицаларды қолданып алгебралық теңдеулер жүйесін шешу ерекшеліктері көрсетілген.

Анықтама бойынша матрицадағы нөлге емес көрсеткіштің ең үлкен ретін матрицаның рангі дейміз.

$$\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \\ 7 & 8 & 9 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} 1 & 4 & 7 \\ 2 & 5 & 8 \\ 3 & 6 & 9 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{vmatrix} \text{бағананы} \\ \text{жолға} \\ \text{ауыстырдық} \end{vmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} 1 & 4 & 7 \\ 0 & -3 & -6 \\ 0 & -6 & -12 \end{pmatrix} \Rightarrow$$

$$\begin{pmatrix} 1 & 4 & 7 \\ 0 & 3 & 6 \\ 0 & 3 & 6 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} 1 & 4 & 7 \\ 0 & 3 & 6 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \text{r(ранг)}=2.$$

Нөлдік үшбұрыштың гипотенузасына жанасатын нөлге тең емес элементтерінің саны матрицаның рангі болады.

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2 \\ \dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n = b_{n1} \end{cases}$$

a_{ij} , $i = \overline{1, m}$, $j = \overline{1, n}$ жүйенің коэффициенті. x_j -белгісіздер, b_i -бос мүшелер.

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_n \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \vdots \\ b_n \end{pmatrix} \text{ Матрицалық түр}$$

$$Ax=b \quad \det A = \Delta$$

Оператор түрі:

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \text{ Негізгі матрица}$$

$$B = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \text{ Кеңейтілген матрица}$$

$Ax=0$ біртектес жүйе

$\det A=0$ жүйенің анықтаушы

$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j$ $i = \overline{1, m}$ тензорлық түр

$(\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n)$, не $\begin{pmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \\ \vdots \\ \alpha_n \end{pmatrix}$ сандар жиынтығы барлық теңдеулерді тепе-

теңдікке айналдыратын болса, онда оны жүйенің шешімі деп атайды.

Егер жүйенің кем дегенде бір шешімі болса, онда жүйе бірлескендік деп атайды. Егер жүйенің бірде-бір шешімі болмаса, онда жүйе бірлескен деп атайды.

Енді Кронекер – Капелли теоремасын келтірейік.

Егер негізгі матрицаның ранг А кеңейтілген матрицаның рангіне В тең болса, онда жүйе бірлескен, егер $r(\text{ранг})(B) > r(\text{ранг})(A)$, онда жүйе бірлеспеген.

$$1. \text{ Жүйе бірлескен, онда } \alpha_1 \begin{pmatrix} \alpha_{11} \\ \alpha_{21} \\ \vdots \\ \alpha_{m1} \end{pmatrix} + \alpha_2 \begin{pmatrix} \alpha_{12} \\ \alpha_{22} \\ \vdots \\ \alpha_{m2} \end{pmatrix} + \dots + \alpha_n \begin{pmatrix} \alpha_{1n} \\ \alpha_{2n} \\ \vdots \\ \alpha_{mn} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \vdots \\ b_m \end{pmatrix}$$

бос мүшелердің бағаналары жүйе матрицасының бағаналарының сызықтық амалы болып табылады.

Егер анықтауыштың кейбір жолына(бағанаға) басқа бір санға көбейген басқа жолын(бағанасын) қойсақ, онда анықтауыш өзгермейді және матрицаның рангінің анықтамасы бойынша $r(A)=r(B)$.

$$2. r(B) > r(A), \text{ онда } \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \vdots \\ b_m \end{pmatrix} \neq \alpha_1 \begin{pmatrix} \alpha_{11} \\ \alpha_{21} \\ \vdots \\ \alpha_{m1} \end{pmatrix} + \dots + \alpha_n \begin{pmatrix} \alpha_{1n} \\ \alpha_{2n} \\ \vdots \\ \alpha_{mn} \end{pmatrix}$$

Бұдан жүйенің бірлеспегенін көруге болады.

1-жағдай. $r(A)=r(B)=r=n$ $m=n$, $b \neq 0$ $\Delta(A) \neq 0$ жүйе бірлескен. Жүйенің шешімі біреу ғана. $x_i = \frac{\Delta_i}{\Delta}$ Крамер формуласы

1-есеп. $\begin{cases} x + y = 1 \\ x - y = 2 \end{cases} B = \left(\begin{array}{cc|c} 1 & 1 & 1 \\ -1 & -1 & 2 \end{array} \right) \Rightarrow \left(\begin{array}{cc|c} 1 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 3 \end{array} \right) \Rightarrow \begin{cases} r(A) = 1 \\ r(B) = 2 \end{cases} r(B) > r(A)$ жүйе бірлеспеген.

2-есеп. $\begin{cases} x + y = 1 \\ -x - y = -1 \end{cases} \Delta 1. \text{ Бірлестікке зертте}$

$$B = \left(\begin{array}{cc|c} 1 & 1 & 1 \\ -1 & -1 & -1 \end{array} \right) \Rightarrow \left(\begin{array}{cc|c} 1 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 0 \end{array} \right) \Rightarrow r(A) = r(B) = 1 \text{ жүйе бірлестікте.}$$

2. Бос параметр санын тап: $n-r=2-1=1$ бір бос параметр.

3. Белгісізді тап: $\begin{cases} x + y = 1, \\ -x - y = -1 \end{cases} y=C, \text{ онда } x=1-C.$

4. Тексеру: $\begin{pmatrix} 1 & 1 \\ -1 & -1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1-C \\ C \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1-C+C \\ -1+C-C \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 \\ -1 \end{pmatrix}$. Жауабы: $\bar{x} = \begin{pmatrix} 1-C \\ C \end{pmatrix}$

2-жағдай. $m=n$, $\bar{b} = 0$. Біркелкі жүйе барлық жағдайда бірлестікте.

$$x_i = \frac{\Delta_i}{\Delta}, \Delta_i = 0$$

а) $x_i = \frac{\Delta}{\Delta}$, егер $\Delta \neq 0$ нөлдік шешім

б) $x_i = \frac{0}{0}$, егер $\Delta = 0$ көп шешім

3-есеп.

$$\begin{cases} x - y + 3z = 0, \\ 2x + 3y - z = 0, \\ 3x + 2y + 2z = 0. \end{cases}$$

$$1. A = \begin{pmatrix} 1 & -1 & 3 \\ 2 & 3 & -1 \\ 3 & 2 & 2 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} 1 & -1 & 3 \\ 5 & 5 & -7 \\ 0 & 5 & -7 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} 1 & -1 & 3 \\ 0 & 5 & -7 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} \Rightarrow r(A) = 2$$

$$2. n=3, n-r=3-2=1$$

$$3. \begin{cases} x - y + 3z = 0, \\ 2x + 3y - z = 0, \\ 3x + 2y + 2z = 0. \end{cases} z=c, \text{ онда } \begin{cases} x - y = -3c, \\ 2x + 3y = c. \end{cases} \Delta = \begin{vmatrix} 1 & -1 \\ 2 & 3 \end{vmatrix} = 5 \neq 0, \Delta_x =$$

$$\begin{vmatrix} -3c & -1 \\ c & 3 \end{vmatrix} = -8c;$$

$$x = \frac{\Delta_x}{\Delta} = -\frac{8}{5}c, y = \frac{\Delta_y}{\Delta} = \frac{7}{5}c, z = c.$$

$$\text{Тексеру. } \begin{pmatrix} 1 & -1 & 3 \\ 2 & 3 & -1 \\ 3 & 2 & 2 \end{pmatrix} \cdot \frac{c}{5} \begin{pmatrix} -8 \\ 7 \\ 5 \end{pmatrix} = \frac{c}{5} \begin{pmatrix} -8 - 7 + 15 \\ -16 + 21 - 5 \\ -24 + 14 + 10 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix}$$

$$\text{Жауабы: } \bar{x} = \frac{c}{5} \begin{pmatrix} -8 \\ 7 \\ 5 \end{pmatrix} \Delta$$

$$3\text{-жағдай. } m \neq n, \begin{cases} x - 2y + 3z = 0 & n = 3 \\ 2x + y - z = 0, & m = 2 \end{cases} z = c + \begin{cases} x - 2y = -3c, \\ 2x + y = c. \end{cases}$$

$$\Delta \begin{pmatrix} 1 & -2 & 3 & | & 0 \\ 2 & 1 & -1 & | & 0 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & | & 0 \\ 0 & 5 & -7 & | & 0 \end{pmatrix}$$

$$2. r=2, n-r=3-2=1, \Delta = \begin{vmatrix} 1 & -2 \\ 2 & 1 \end{vmatrix} = 5 \neq 0, \Delta_x = \begin{vmatrix} -3c & -2 \\ c & 1 \end{vmatrix} = -c, \Delta_y =$$

$$\begin{vmatrix} 1 & -3c \\ 2 & c \end{vmatrix} = 7c; x = -\frac{c}{5}, y = \frac{7c}{5}.$$

$$4. \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 2 & 1 & -1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -\frac{c}{5} \\ \frac{7c}{5} \\ c \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} -\frac{c}{5} - \frac{14c}{5} + 3c \\ -\frac{2c}{5} + \frac{7c}{5} - c \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} -\frac{15c}{5} + \frac{15c}{5} \\ \frac{5c}{5} - c \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \end{pmatrix},$$

$$(2 \times 3)(3 \times 1) = (2 \times 1) \text{ Жауабы: } \bar{x} = \begin{pmatrix} -\frac{c}{5} \\ \frac{7c}{5} \\ c \end{pmatrix} \Delta$$

Сызықтық алгебралық теңдеулер жүйесінің кері матрица әдісімен шешілуі A^{-1} -кері матрица.

A квадраттық матрица мен оның кері матрица A^{-1} -сімен көбейтіндісі:

$$A \cdot A^{-1} = A^{-1} \cdot A = I = E = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & 0 \end{pmatrix}$$

Егер $\Delta(A) \neq 0$ болса, онда A квадраттық матрицасын бұзылмаған матрица деп аталады. A^{-1} -кері матрица тек бұзылмаған квадраттық матрицада болады.

Егер $\Delta(A) = 0$ болса, онда A квадраттық матрица бұзылған матрица деп аталады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Куликов Л.Я. Алгебра и теория чисел. М., Высшая школа. 1979.
2. Курош А.Г. Курс высшей алгебры. М., Наука, 1971.
3. Мальцев А.И. Основы линейной алгебры. М., Наука, 1970.
4. Окунев Л.Я. Высшая алгебра. М., Просвещение, 1966.
5. Окунев Л.Я. Сборник задач по высшей алгебре, М., Просвещение, 1964.
6. Фаддеев Д.К. Лекции по алгебре. М., Наука, 1984.

ӘОЖ: 796.323.2

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕ ОЙЫН ӘДІСІН ҚОЛДАНУ: БАСКЕТБОЛ МЫСАЛЫНДА

Касенова А.С.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: ayzhan.serikkyzy@internet.ru

Мақалада жалпы білім беретін мектепте дене шынықтыру сабақтарында баскетбол техникасын зерделеу жүргізіледі, алайда, соңғы жылдары мектеп әкімшілігінің шешімі бойынша дене шынықтыру сабақтарына енгізілуі мүмкін.

Жеке спорт түрлері бойынша мамандандыру-баскетбол, гимнастика, волейбол және т. б. бұл позиция белгілі бір жағдайларға байланысты кең таралған.

Әр мектептің мүмкіндіктері тиісті педагогикалық персоналдың, спорт залының, жабдықтардың және т. б. болуы, сондықтан осындай мамандандырылған сабақтарды әдістемелік қамтамасыз ету проблемалары туындайды. Сонымен бірге тиісті ғылыми әзірлемелер, ғылыми-техникалық прогрестің әртүрлі әдістемелерін қолдану бойынша ғылыми әзірлемелер көрсетілді.

Әдеби дереккөздерді жеткілікті көлемде талдау жүргізілген жоқ осы уақытқа дейін тиісті ғылыми негіздемесі жоқ мәселелер.

Техникалық әдістердің ерекшеліктерін ескере отырып, қолданылатын материалды зерттеудің ұтымды реттілігі. Ойын дағдыларын қалыптастыру кезінде мектепте дене шынықтыру сабақтарында тренажерлерді қолдану әдістемесі жеткілікті түрде дамымаған баскетболшылар моториканы немесе қабылдауды қалыптастырудың өзгеруін бақылау қабылдауды қолдану тиімділігінің көрсеткіштері бойынша жүргізілуі мүмкін ойында, жарыста, сондай-ақ модельдік жағдайларда (в К Балсевич /1988/, н ж Булгакова / 2003/, Ю В Верхошанский /1981/, ни Волков /1998/, С В Чернов/ 2006 / және т.б.) тиімділіктің анықтамасы-нәтиже, нәтиже, біздің жағдайда қандай да бір себептер немесе ойын әрекеттері (Андреева В / 1999/, Бюснель Р /1984/, Волков Н И / 1998/, Рогозкин В А / 2005/, Введенский / 1963 / және басқалар).

Оны уақыт бойынша бағалауға болады - қабылдауды орындау жылдамдығы, оның дәлдігі, сондай-ақ жылдамдық потенциалын пайдалану дәрежесі (Bolvacsv M V/1985/, Марченко Р В /2005/, Нгуен Фи Хай /2005/, Полиевский с /1981/, Gruber J

/1981/, Stone W / 1993 / және т. б.) сонымен бірге мамандар айтарлықтай атап өтеді. Жас баскетболшылардың (Гомельский А/1982/, тігіншілер Ю М /2006/, Шестаков М П /1998/ және т. б.) қорғаныс ойынының тиімділігінің артта қалуы.

Жас баскетболшыларға балалар мен жасөспірімдерде қорғаныс қимылдары мен ойын әдістерін жетілдірудің қолайлы алғышарттары бар екендігі көрсетілген (Водяникова және А / 1978/, Иванов В А / 2006/, Платонов В А /1998/ және т. б.) алайда, жалпы білім беруде дене шынықтыру сабақтары жағдайында қолдану мақсатында арнайы әзірленген әдістемелік әдістердің тиімділігін анықтауға бағытталған зерттеулер жоқ.

Баскетбол практикасы дене шынықтыру мұғалімінің тәжірибесін жас спортшыға интуитивті беруден тиімді бәсекелестік әрекеттің үлгілерін анықтауға және модельдеуге және жалпы білім беретін мектеп жағдайында ойын қорғаныс әрекеттерін қалыптастырудың проблемалық әдістеріне көшу туралы мәселені үнемі алға тартады.

Бұл жұмыс баскетболмен айналысатын жалпы білім беретін мектеп оқушыларының мысалында қорғаудағы ойын әдістерін талдау мен жетілдірудің ғылыми мәселесін шешуге арналған.

Зерттеу нысаны-баскетболда мамандандырылған жалпы білім беретін мектеп оқушыларының сабақ және секциялық жұмысы кезіндегі оқу-жаттығу қызметі.

Дене шынықтыру пәні бойынша мұғалімдердің оқу процесінде атқаратын орны тиімділікті арттыру жөніндегі жұмыс туралы сұраққа сауалнама нәтижелері.

12 мен 16 жас аралығындағы балаларда мектепте оқудың бірінші тоқсанында қорғаныста ойнаудың қимылдары мен тәсілдерін орындауды сауалнамаға қатысқан мұғалімдердің 72%-ы куәландырады қозғалу дағдыларын қалыптастыру және әдістерді орындау мәселелерін шешеді әр оқу және секциялық сабақта мұғалімдердің 26%-дан азы қозғалыс дағдыларын қалыптастыру мәселелерін шешеді, және техниканы орындау күніне бір сабақта, аптасына бір сабақта қорғаныс ойыны және мезгіл-мезгіл қолданылады. Әр жаттығуда қозғалу дағдылары мен қорғаныс ойын әдістерін қалыптастыру бойынша жұмысты ұнататын мұғалімдер азшылық болып шықты.

Осылайша, сауалнама нәтижесінде 12-16 жас аралығындағы оқушылармен жұмыс істейтін мұғалімдердің көпшілігі маңызды деп санайды.

Қозғалыс тиімділігінің көрсеткіштерін өлшеу және жалпы білім беретін оқушыларда допты игеру әдістерін орындау нәтижесінде алынған орташа шамалар мен стандартты ауытқуларды талдау. Модельдік эксперимент жағдайындағы мектептер. Зерттелетін оқушылар тобынан ЭЕМ есебіне енгізілген көрсеткіштердің орташа мәні (47 спортшы 12 жастан 16 жасқа дейін), біз біртекті деректерді алғанымызды көрсетеді (вариация коэффициенті көп жағдайда аспайды.

10%) ең қызықты факт ретінде оқушылардың қорғаныс құралдарын орындау кезінде жылдамдық деректерін жеткіліксіз пайдалануына назар аударады. Қозғалыс жылдамдықты қозғалыс потенциалын пайдалану 62 ден 66 ға дейін %.

Біз допты оң және сол қолмен қағу кезінде қолдың нысанаға дейінгі қозғалыс уақытындағы сенімді айырмашылықты таптық допты соғу кезінде оң қолдың қозғалысы үшінші айырмашылық шегінде сенімді маңыздылық деңгейінде сол қолға қарағанда айтарлықтай қысқа.

Осылайша, біз уақыт көрсеткіштері бойынша оқушыларда допты қағу және ұстап алу әдістерін орындау кезінде қозғалыс асимметриясының болуын анықтадық.

Баскетболмен айналысатын жалпы білім беретін мектептердің оқушыларында ойыннан қорғау іс-қимылдарының дағдыларын қалыптастыру моторлы жүйелі жаттығулар оларды едәуір жақсартатындығын дәлелдейді

Қалыптасу процесін бақылау Қорғаныс қозғалыстарының тиімділік көрсеткіштерін бағалау арқылы жүзеге асырылуы мүмкін, қозғалыс потенциалын пайдалану дәрежесін, допты ұстап алу мен қағудың жылдамдығы мен дәлдігін, сондай-ақ допты игеруді анықтау, себеттер дегенмен, мектептегі қолданыстағы оқыту мен жаттығу жүйесінің Қорғаныс ойынының тиімділік көрсеткіштеріне әсері жеткіліксіз.

Қорғаныста ойнаған кезде допты игеру техникасының қозғалу және орындалу тиімділігін бағалау әзірленген және жоғары дәлдікпен және қорғаныс қозғалыстарының жылдамдығы мен дәлдігін, сондай - ақ мектеп оқушылары-баскетболшыларда жылдамдық қасиеттерін қолдану деңгейін кеңінен тіркеуге мүмкіндік беретін тәжірибеде сыналған әмбебап аппаратура.

Орташа шамалар мен стандартты ауытқуларды талдау

Қорғаныс қозғалыстарында жылдамдық потенциалын пайдалану дәрежесін анықтауға бағытталған мамандандырылған тапсырмалар жас баскетболшылардың өз мүмкіндіктерін жеткілікті түрде жүзеге асырмайтындығын көрсетеді. допты ұстап алу кезінде тиімділік көрсеткіштерін салыстыру бұл қозғалыстағы қозғалыс асимметриясының уақыт көрсеткіші бойынша да, оны орындау дәлдігі бойынша да көрінетіндігін көрсетеді.

Себеттен секірген допты игерудің тиімділік көрсеткіштерін салыстыру мотор асимметриясының баскетболшылардың сериялық секіру қабілетінде көрінетінін көрсетеді.

Оң, сол қолмен және кезек-кезек (оң және сол) таңдау қозғалыстарын орындау кезінде секірудің максималды биіктігіндегі секіруге төзімділік көрсеткіштері ең жоғары екенін көрсетеді.

Нәтиже Нысананы оң қолмен жеткізумен қозғалысты орындау кезінде $18,38 \pm 2,44$ Нысананы сол қолмен жеткізумен секіру сериясын орындау кезінде тіркеледі.

Секірудің максималды биіктігіндегі секірудің төзімділік көрсеткіші $13,65 \pm 2,71$ болды оң және сол қолмен жанасу кезінде бірқатар қозғалыстарды орындаудағы айырмашылықтар маңыздылығы жоғары деңгейде маңызды ($P < 0,001$) бұл мотор асимметриясы баскетболмен айналысатын жалпы білім беретін мектеп оқушыларының сериялық секіру көрсеткіштерінде көрінетінін көрсетеді

Модельдік экспериментте допты оң және сол қолмен (0,63) соғу кезінде қолдың қозғалу жылдамдығы арасындағы айтарлықтай оң корреляция осы техниканы оң қолмен орындау жылдамдығын жақсарту жоғарылауға оң әсер ететіндігін көрсетеді.

Факторлық талдаудың көмегімен •баскетболмен айналысатын жалпы білім беретін мектептердің оқушыларында қорғаудағы ойын әдістерінің тиімділігін анықтайтын көрсеткіштердің құрамы мен құрылымы анықталды.

Қабылдаулар мен қозғалыстардың тиімділігі 5 фактормен анықталады: баскетбол алаңының қысқа қашықтықтарына (жалпы іріктеу дисперсиясының 27%) оқушы - баскетболшылардың қозғалысы кезінде жылдамдық потенциалын толық пайдалану мүмкіндігі, баскетбол алаңының қысқа қашықтықтарына (жалпы іріктеу дисперсиясының 14%) артқа алға жылжу жылдамдығы, баскетбол алаңының ұзақ қашықтықтарына бет пен арқаны алға жылжыту жылдамдығы алаңдар (үлгінің жалпы дисперсиясының 11%), өсу-салмақ жас баскетболшылардың деректері (үлгінің жалпы дисперсиясының 8%), допты ұстап қалуға күрделі реакциялармен қозғалыстарды орындау жылдамдығы мен дәлдігі (7% үлгінің жалпы дисперсиясынан).

Факторлық талдауды қолдану баскетболмен айналысатын жалпы білім беретін мектептердің оқушыларында Себеттен секірген допты игеру әдістерінің тиімділігін анықтайтын көрсеткіштердің құрамы мен құрылымын анықтауға мүмкіндік берді бұл әдістің тиімділік құрылымы 5 фактормен анықталады, олар мыналарды көрсетеді

- секіруге төзімділік (жалпы үлгінің дисперсиясының 29 6%) ,
- спортшылардың бой-салмақ деректері (үлгінің жалпы дисперсиясының 11 8%),
- Себеттен секірген допты игеру кезіндегі қозғалыс дәлдігі оң және сол қол (үлгінің жалпы дисперсиясының 9%) ,
- максималды секіру қабілеті (үлгінің жалпы дисперсиясының 8 4%),
- допты оң және сол қолмен кезекпен алу қозғалысымен сериялық секіру (үлгінің жалпы дисперсиясының 5 2%).

Сауалнама нәтижесінде баскетболмен айналысатын мектеп оқушыларымен жұмыс істейтін мұғалімдердің көпшілігі, ең маңызды міндет-қозғалысты үнемі жетілдіріп отыру және ойын әдістерін орындау.

Суперлиганың ерлер командалары арасындағы Қазақстан чемпионатының ойындарында Себеттен секірген допты игеру әдістерін орындау ерекшеліктерін талдау өз қалқанындағы Себеттен секірген допты игеру кезінде екі рет итеріп секіруді қолдану басым болатындығын көрсетеді.

Арнайы әзірленген жаттығу бағдарламасын пайдалану қорғаныс ойынында қолданылатын қозғалыстардың тиімділігін арттыруға кететін уақытты едәуір қысқартуға мүмкіндік береді оқу бағдарламасына арналған құралдарды таңдау бөлінгенге сәйкес жүргізілуі керек. Үш айлық жаттығу кезінде допты игеру әдістері мен қозғалысының тиімділігін анықтайтын ортогоналды факторлар.

Баскетболмен айналысатын мектеп оқушыларының оқу бағдарламалары разрядтармен жылдамдық потенциалын пайдалану көрсеткіштерін айтарлықтай жақсартты.

6%, 7% және 6%), сондай-ақ 3 метрге Алға жүгіру жылдамдығының көрсеткіштері (6%) осы қозғалыстардың тиімділік көрсеткіштерін жақсарту, ойын көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етті.

Себеттен секірген допты лақтыру дағдыларын қалыптастыру кезінде арнайы тренажерлерді қолдану мектеп баскетболшыларында шұғыл ақпарат әдістерін қолдана отырып, ойынның осы маңызды әдісінің тиімділігін арттыруға кететін уақытты едәуір қысқартуға мүмкіндік береді.

Тренажерлерді қолдана отырып, үш айлық арнайы жаттығуда тәжірибелі топтың баскетболшы - оқушылары Себеттен секірген допты игеру үшін қозғалыс тиімділігінің көрсеткіштерін айтарлықтай жақсартты.

Құрылғы-тренажерде осы әдістерді орындау тиімділігінің көрсеткіштерін жақсарту ойын көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етті.

Әдебиеттер тізімі

1. Абдрахманов, А. Я. Биологиялық дамудың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы білім беретін және орта арнаулы оқу орындарында оқитын қыздардың дене тәрбиесі [Мәтін]: реферат. Дис. канд. пед. ғылым/ А. Я. Абдрахманов - М., 1999. - 24 б.

2. Абдулханова-Славская, К. А. Өмір стратегиясы / К. А. Абдулханова-Славская.- М.: Ой, 1991.-299 Б.

3. Абрахам, Маслоу мотивациясы және тұлға. Перевод с англ. Талыбаева А.М. [Мәтін] / Маслоу Г. Абрахам - СПб.: Еуразия, 1999.- 478 Б.

4. Агаджанян, Н. А. Ағзаның бейімделуі және резервтері [Мәтін] / Н.А. Агаджанян. - М.: ФиС, 1983. - 176 б.

5. Агаджанян, Н.А. Адам экологиясы [Мәтін]/ Н.А. Агаджанян // Жаңа медициналық технологиялар хабаршысы.- 1992.- №2. Б. 9-18.

УДК 37

ЖАСӨСПІРІМДЕР СПОРТ МЕКТЕБІ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАС ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ-ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Касымбеков А.Т.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Өскемен қ., Қазақстан

Футбол-балалар мен жасөспірімдер арасындағы ең танымал және жаппай ойын. Ол адалдық пен ұжымшылдық, тәртіптілік, төзімділік сияқты құнды моральдық-еріктік қасиеттерді тәрбиелеуге, сондай-ақ негізгі қозғалыс қабілеттерін жетілдіруге көмектеседі: қозғалыстардың жылдамдығы мен дәлдігі, ептілік пен күш, төзімділік. Футболдың үлкен танымалдығы бұл ойынды жастарды физикалық дамыту мен тәрбиелеудің тиімді құралы ретінде кеңінен қолдануға мүмкіндік береді.

Кеңестік футболшылардың шеберлік деңгейін арттыру балалар мен жасөспірімдер футболының дамуына тікелей байланысты. Шеберлер ұжымдарында ойыншылардың техникалық-тактикалық дайындығындағы кемшіліктерді түзету қиын. Сондықтан, балалар мен жасөспірімдерді оқыту және оқыту процесі неғұрлым тиімді болса, әлемдік футболдың биіктері үшін күрес соғұрлым сәтті болады.

Техникалық-тактикалық шеберлікті қалыптастыру-футболшыларды жан-жақты даярлау міндеттерінің бірі. Көпжылдық жаттығудың барлық кезеңдерінде

футбол техникасы мен тактикасын оқытудың және оны жан-жақты дене шынықтырудың жоғары деңгейінде жетілдірудің үздіксіз процесі жүріп жатыр.

Сонымен қатар, көптеген жетекші жаттықтырушылар мен футбол мамандары БЖСМ және футбол бойынша БЖСМ түлектерінің техникалық-тактикалық даярлығының жеткіліксіз жоғары деңгейін, олардың техникалық жабдықталуының қазіргі заманғы футбол талаптарынан айтарлықтай артта қалғанын атап өтті. Мұның себептерінің бірі-жас футболшыларды техникалық-тактикалық даярлау мәселелерінің теориялық және әдістемелік дамуының жеткіліксіздігі. Бұл біз таңдаған зерттеу тақырыбының өзектілігін анықтады: "футболшылардың техникалық және тактикалық дайындығы".

Спорттық жаттығу жүйесінде техникалық дайындық маңызды аспектілердің бірі болып табылады, әсіресе спорттың күрделі үйлестіру түрлерінде, мұнда нәтиже, ең алдымен, бәсекеге қабілетті жаттығулар техникасын меңгеру деңгейіне байланысты. Бұл ереже футбол сияқты спорт түріне де қатысты.

Спортшының техникалық дайындығы жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін қозғалыс техникасының негіздерін оқыту және спорттық техниканың таңдалған түрлерін (спорт түріне тән) жетілдіру деп түсініледі.

Футболшыларды техникалық даярлаудың негізгі міндеттері:

ұтымды техниканың барлық алуан түрін берік игеру;

футбол техникасын жан-жақты меңгеруді қамтамасыз ету және допты өңдеудің әдістерін, әдістері мен түрлерін әр түрлі ретпен үйлестіре білу;

ойынның қиын жағдайында техникалық әдістерді сенімді және тиімді пайдалану (қарсылас команда ойыншыларының қарсыласуымен).

Жеке техникалық техниканы зерделеу кезінде келесі кезеңдер бөлінеді:

бастапқы оқыту;

тереңдетіп оқыту;

техниканы бекіту және жетілдіру.

Бастапқы оқыту. Кезеңнің басты мақсаты - оқытылатын техниканың негіздерін игеру.

Оқытылатын техникалық техниканы орындаудың алғашқы әрекеттері ми қыртысындағы жүйке процестерінің сәулеленуімен сипатталады. Балаларда жеткілікті дамымаған ішкі тежелу зерттелетін әрекеттің кинематикалық және динамикалық сипаттамаларының дәл емес көбеюіне, оныңмаағының тұрақсыздығына, артық қосымша қозғалыстардың пайда болуына және бұлшықет күшеюіне әкеледі. Қозғалыс дағдылары қалыптасқан сайын балаларда жалпы техникалық қабылдау және оның негізгі элементтері туралы тұтас моторлық түсінік қалыптасады.

Қабылдауды алғашқы зерттеу әңгіме, шоу және үйренілетін әрекетті практикалық сынау арқылы танысудан басталады.

Әңгіме техниканың нақты сипаттамасын береді, оның мәні мен ойын жағдайындағы орны туралы білім беріледі, орындау техникасының негіздері түсіндіріледі. Балалардың назары тұрақсыз және оның көлемі аз болғандықтан, әңгіме анық, қысқа, бейнелі болуы керек.

Көрсетілім тек формада ғана емес, үлгілі болуы керек. Қозғалыстың уақытша, кеңістіктік және күштік сипаттамаларын оңтайлы көбейту қажет. Көбінесе дисплей қабылдауды күшейтетін және тереңдететін ілеспе түсіндірмемен біріктіріледі.

Қозғалыс сезімдерін жасау үшін практикалық жаттығу әдісі қолданылады. Зерттелетін әрекетті көбейту әрекеттері салыстырмалы түрде тұрақты және жеңілдетілген жағдайларда жүзеге асырылады. Футбол техникасын оқытуда негізінен тұтас жаттығу әдістері қолданылады, өйткені бөлшектеу қабылдау көбінесе оның биомеханикалық құрылымының күрт бұрмалануына әкеледі. Техникалық әдістерді оқытуды "жетекші" аяқ арқылы және ыңғайлы бағытта бастау керек.

Қайталау өлшемін анықтай отырып, жаңа үйлестіру-күрделі жаттығулар жас футболшыларда жүйке орталықтарының тез шаршауын тудыратынын ескеру қажет. Сондықтан, осы кезеңде бір серия немесе бір жаттығу сабағы аясында жаттығуларды қайталаудың ең аз мөлшері тиімді. Қайталау сериялары арасындағы аралықтар демалуға, жаттықтырушыдан қажетті ескертулер алуға және жаттығуларды қайта көрсетуге жеткілікті болуы керек. Жаңа материал келесі 3-5 сабақта оқытылады.

Терең оқыту. Бұл кезең оқытылатын іс-қимыл техникасының негіздерін бекітумен және іс-әрекеттің бөлігі болып табылатын әрбір зерттелетін қозғалыстың егжей-тегжейін нақтылаумен сипатталады. Қозғалыстарды игеру процесінде бастапқы шеберлік жетілдіріледі, өйткені дағдыларды орындау автоматтандырылады. Техникалық қабылдау дұрыс, анық, еркін орындалады. Бұл кезеңде негізінен тұтас жаттығу әдісі қолданылады. Стереотиптік қайталанулар саны азаяды, бірақ өзгермелі қайталанулар саны едәуір артады. Үйренетін қозғалыс әрекетін орындау шарттары күрделене түседі. Бір сабақта жаттығуды қайталау саны артады. Ойын жаттығуларына ауысудың осы кезеңінде ең тиімді. Содан кейін зерттелетін әрекетті сол уақыт аралығында бірнеше рет қайталау қайтадан жүзеге асырылады. Тереңдетіп оқыту ұзақ уақыт аралығында жүруі мүмкін, бұл зерттелетін материалды жаңартуға мүмкіндік береді.

Практикалық жаттығулар ойын және бәсекелестік әдістерді қолдану аясында орындалуы мүмкін. Бұл екі әдіс мәні мен сипаттамасына жақын және негізінен зерттелетін материалды бекіту мен жетілдіруде қолданылады. Олардың негізгі құндылығы-"шабуылшы-қорғаушы"жүйесінде жекпе-жектің әмбебап бағдарламаларын құруда, шатастыратын факторларға арналған техникалық әдістердің шуға төзімділігін қамтамасыз ететін психофизикалық қасиеттерді кешенді дамытуда.

Ойын әдісі негізінен дайындық, жетекші және ойын жаттығулары ретінде әрекет ететін әртүрлі ашық ойындарды қолдану арқылы футбол техникасын оқыту процесінде қолданылады. Футболдың техникалық және тактикалық әдістерін үйретудегі ашық ойындардың мәні өте зор. Олардың әрқайсысы нағыз футбол матчында ойын әрекеттерінің шағын үлгісі бола алады. Жағдайлардың сәйкес келуі футбол талаптарына сәйкес келетін психофизикалық алғышарттарды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ашық ойындарда футболды құрайтын техникалық және тактикалық әдістер игеріледі. Ойын ойнай отырып, олар арнайы үйлестіруді игереді, бір уақытта және ойын әдістері ретінде әрекет ететін

техникалық әдістерді еркін орындауға, ойын жағдайын дұрыс талдауға және оны осы әдістердің көмегімен шешуге үйренеді. Олар мұны әлдеқайда оңай жасайды, өйткені бұл жарыстың рухын көтеретін нақты ойын емес, көптеген және таныс ашық ойындардың бірі ғана. Сондықтан ойын әдісі жас футболшылармен жұмыс жасауда кеңінен қолданылады.

Бәсекеге қабілетті әдіс білікті спортшылардың оқу-жаттығу процесінде жетекші орын алады. Оның мәні-дененің функционалды жүйелерінің қызметінде жоғары деңгейге жету және үйренген техникалық-тактикалық әдістер мен ойын жүйелерін қолдану үшін әртүрлі ауқымды және маңызды футбол матчтарын жоспарлы пайдалану. Футболдан тікелей жарыстарға қатысу ғана футболшыны өзінің спорттық формасының шыңына, шеберліктің шыңына жетелейді. Жарыс түрінде жеке жаттығулар да өткізіледі (мысалы, мақсатты кім дәлірек ұрады, берілген сегментте дриблингті кім тез орындайды).

Кез-келген мақсатты педагогикалық процесс сияқты, тактикалық дайындық нақты педагогикалық мәселелерді шешеді [19, 20, 21]:

1. Ойын тактикасын сәтті оқытудың алғышарттарын жасаңыз (тиісті қабілеттер мен қасиеттерді дамыту).

2. Техникалық әдістерді оқыту барысында тактикалық дағдыларды қалыптастыру.

3. Алаңдағы қиын жағдайда ойынның техникалық әдістерінің жоғары сенімділігін қамтамасыз етіңіз.

4. Шабуылда және қорғаныста жеке, топтық және командалық тактикалық әрекеттердің негізін игеру.

5. Футболшының ойын рөлін ескере отырып, тактикалық дағдыларды жетілдіру.

6. Жағдайларға (серіктестер мен қарсыластардың жағдайына, сыртқы факторларға) байланысты техникалық әдістер мен тактикалық әрекеттерді тиімді пайдалану қабілетін қалыптастыру.

7. Шабуылдан қорғанысқа және қорғаныстан шабуылға жылдам ауысу қабілетін дамыту.

8. Жаудың техникалық арсеналын, тактикалық және ерікті дайындығын зерттеу.

9. Еліміздің жетекші командалары мен ең мықты шетелдік клубтар мен құрама командалардың тактикасын зерделеу.

Тактикалық дайындықтың негізгі бағыттары-арнайы қабілеттер мен қасиеттерді дамытуға үнемі назар аудару; техникалық әдістерді орындау процесінде дамып келе жатқан қасиеттер мен қабілеттерді (тактикалық сипаттағы) жүзеге асыру қабілетіне тәрбиелеу; техникалық әдістерді оқыту процесінде тактикалық дағдыларды қалыптастыру; техникалық әдістерді оқытудың ұтымды реттілігін ескере отырып, шабуылда және қорғауда тактикалық әрекеттерді (жеке, топтық және командалық) зерттеу шабуылда және қорғаныста қабылдау; интегралды дайындық процесінде тактикалық іс-қимыл дағдыларын жетілдіру (тактикалық дайындықтың техникалық дайындықпен байланысы, оқу ойындарындағы тапсырмалар жүйесі, бақылау ойындары мен жарыстарда орнату)

Міндеттер мен мазмұнды ескере отырып тактикалық дайындықты шартты түрде екі өзара байланысты бөлікке бөлуге болады:

- теориялық дайындық, яғни тактика бойынша арнайы білімді игеру;
- Практикалық дайындық, яғни жеке, топтық және командалық әрекеттерді игеру, сондай-ақ ойыншылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Тәжірибе көрсетеді: тактикалық дағдыларды игерудегі жетістік теорияда алдын-ала жақсы дайындықтан өткендерге келеді. Теориялық білім қиын ойын жағдайларын дұрыс бағдарлауға, мүмкін шешімдерді бағалауға және талдауға, кездесудің бір сәтінде ең тиімдісін таңдауға көмектеседі. Футболшы ойынның негізгі жүйелерін және олардың нұсқаларын, командадағы белгілі бір рөлдегі ойыншылардың функцияларын, матчтың әртүрлі кезеңдеріндегі байланыстардың өзара әрекеттесуін, ойын барысына объективті жағдайлардың әсер ету сипатын және команданың мүддесі үшін сыртқы факторларды (ауа-райы, алаңның топырағы, алаңның өлшемдері) пайдалану мүмкіндігін білуі керек. Мұның бәрі әр әрекетте ескерілуі керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Андреев С. Н. Мектептегі Футбол. – М.: Фис, 1986. - 89 б.
2. Бароти Л. Ойын жүйесін дамыту. / Кітапта. Футболшыларды даярлау / жалпы. Ред. В. И. Козловский. – М.: ФиС, 1977. – 100-116 ББ.
3. Бернштейн Н.А. Қозғалыс физиологиясы және БЕЛСЕНДІЛІК физиологиясы туралы очерктер. – М.: Медицина, 1966. – 236 б.
4. Бетти Э. Қазіргі заманғы футбол тактикасы. Ағылшын тілінен. – М.: ФиС, 1974. – 123 б.
5. Боген М.М. Қозғалыс әрекеттерін үйрету. – М.: ФиС, 1985. – 154 б.

УДК 37

ЖАС ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТАКТИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Касымбеков А.Т.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан

Тақырыптың өзектілігі қазіргі футбол ойыншылардың жоғары қозғалыс белсенділігімен сипатталады, ол негізінен динамикалық және физикалық белсенділіктің біркелкі отлчаетсястігімен және жұмыс пен демалыстың аритмиялық ауысуымен сипатталады. Олардың ішінде доппен әрекет ету және далада қозғалу (жүгіру, жүру) негізгі болып табылады. Белгілі бір тактикалық тапсырманы орындау жылдамдығы, дәлдігі және уақтылығы футболшының қозғалтқыш аппаратын қаншалықты жақсы меңгергеніне және оның моториканың қаншалықты жоғары дамығанына байланысты. Футболшының жылдамдығы бәсекелестік қызметтің тиімділігін анықтайтын фактор болып табылады. Сонымен қатар, көріністердің әмбебаптығы бойынша басқа сапаны жылдамдық

қасиеттерімен салыстыруға болмайды. Бұл әсіресе жас спортшыларды даярлауда ескерілуі керек. Жас футболшылардың жылдамдық қасиеттерінің құрылымдау заңдылықтары мен көріністерінің динамикасын белгілеу және есепке алу қазіргі футбол теориясы мен практикасындағы проблема болып табылады [1]. Бәсекелестік белсенділіктің күшеюі көбінесе қозғалыстар мен техникалық-тактикалық әрекеттер көлемінің ұлғаюы олардың тиімділігінің жоғарылауымен қатар жүрмейтіндігіне әкеледі. Бұл моториканың тұрақтылығының жеткіліксіздігімен, әсіресе жылдамдық режимінде орындалатындармен байланысты. Бұл курстық жұмыстың мақсаты-жас футболшылардың жылдамдық қабілеттерін дамыту ерекшеліктерін анықтау. Міндеттері: 1. Футболшылардың жылдамдық-күштік қасиеттерін дамыту мәселесі бойынша әдебиеттерге шолу жасау.

Спорттық жаттығулардың қазіргі теориясында техникалық дайындық спортшының осы спорт түрінің ерекшеліктеріне сәйкес келетін және жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін қозғалыс жүйесін игеру дәрежесімен сипатталады. Техникалық дайындықты оқшауланған түрде қарастыруға болмайтыны белгілі, бірақ техникалық шешімдер спортшының физикалық, психикалық, интеллектуалдық, тактикалық мүмкіндіктерімен, сондай-ақ спорттық іс-әрекет орындалатын сыртқы ортаның нақты жағдайларымен тығыз байланысты біртұтас тұтастықтың құрамдас бөлігі ретінде ұсынылуы керек.

Спорттық жаттығулар теориясы мен практикасындағы тактикалық дайындық деп спортшының спорт түрінің ерекшелігін және оның жеке ерекшеліктерін, қарсыластарының мүмкіндіктерін және қалыптасқан сыртқы жағдайларды ескере отырып, бәсекеге қабілетті күрестің барысын сауатты құра білу қабілеті түсініледі. Тактикалық жетілдірудің негізгі бағыттарының ішінде мыналарды бөліп көрсету әдеттегідей:

- 1) спорттық тактиканың негізгі теориялық-әдістемелік ережелерінің мәнін зерделеу;
- 2) тактикалық іс-қимылдардың негізгі элементтерін, тәсілдерін, нұсқаларын меңгеру;
- 3) тактикалық ойлауды жетілдіру;
- 4) тактикалық дайындықты практикалық іске асыру үшін қажетті ақпаратты зерделеу;
- 5) тактикалық дайындықты практикалық іске асыру.

Сонымен қатар, спорттық ойындардың қазіргі теориясында спортшылардың танымдық моделін қалыптастыру маңызды міндет ретінде ерекшеленеді. Тактикалық дайындықтың оңтайлы нұсқасын іс жүзінде жүзеге асыру көбінесе бүкіл дайындық жүйесінің тиімділігіне, физикалық қасиеттерді дамытуға, техникалық, тактикалық және психологиялық дайындықты жақсартуға байланысты.

Бәсекелестік әрекет деп спортшының бір реттік тұтас бәсекелестік жаттығуды орындау процесін түсіну әдеттегідей, оның тиімділігі түпкілікті нәтижемен көрінеді. Спорттық ойындарда, соның ішінде футболда бәсекелестік әрекет ойын жүргізу құралы ретінде техникалық-тактикалық әрекетті білдіреді.

Қазіргі футбол ойыншылардың функцияларын, сәйкесінше спортшыларға қойылатын талаптарды және олардың дайындық деңгейін өзгертті. Дегенмен,

футболшылардың спорттық шеберлігінің негізі тактикалық және техникалық дайындық болып табылады, оның деңгейі ойынның өнімділігі мен ойын-сауығын анықтайды.

Соңғы жылдардағы ірі халықаралық турнирлердің (Әлем, Еуропа чемпионаттары, клуб командаларының континенттік кубоктары) тәжірибесі біздің спортшылардың ойын қарқындылығының артуы және бір допқа жекпе-жектің қатаюы жағдайында тактикалық және техникалық шеберлігінің төмен екендігін айғақтайды. Бұған дәлел, мысалы, баскетбол, гандбол, хоккей сияқты спорттық ойындарда міндетті талап ретінде әрекет ететін "бір-біріне қарсы" жағдайда қарсыласты жеңе алмау болып табылады.

Мамандар мұндай жағдайды әлемнің жетекші командаларының көрсеткіштеріне тең және көбінесе одан да көп, техникалық-тактикалық іс-қимылдардың жиынтық көлемімен атап өтеді, яғни біздің спортшыларымыздың қозғалыс белсенділігі орындаушылық шеберліктің жеткіліксіз деңгейінде оңтайлы деңгейде болады.

Бұл жағдайдың себептерінің бірі спорт мектептерінде оқу мен жаттығу процесінің жеткіліксіз деңгейінде, тактикалық дайындық әдістемесінде қате есептеулерде, жаттықтырушылардың белгілі бір бөлігінде балалармен және жасөспірімдермен жұмыс істеуге шығармашылық көзқарастың болмауында, сондай-ақ жас футболшыларды техникалық-тактикалық даярлауды реттейтін ескірген бағдарламалық-нормативтік базада жатыр.жас аспектісі.

Қазіргі футболда ойынның қарқындылығы артады, бұл футболшыдан, ең алдымен, күтпеген өзгертін орта, Уақыт пен кеңістік жағдайында тактикалық әдістерді тез және тиімді орындау қабілетін талап етеді.

Қазіргі уақытта жетістікке жетуді қалайтын Команда тез ойнауы керек, яғни ұтымды тактикаға ие және оны қозғалыс жылдамдығымен үйлестіретін ойыншылар болуы керек. Осыған байланысты кейбір футбол мамандары "жылдамдық техникасы" терминін қолданады.

Шабуыл мен қорғаныс арасындағы күресті шабуылдың пайдасына тек тактикалық әдістер арқылы шешуге болады, оның негізі финт, дриблинг (дриблинг) және жасырын Пас беру болып табылады.

Отандық және шетелдік мамандардың пікірінше, жаппай қорғаныс кезінде допты ұтымды, жылдам және дәл өңдеу арқылы ғана голдық позициялар құрылуы мүмкін. Мұндай жағдайларда, әдетте, екі-үш қарсыластың сенімді соққысы арқылы ғана доппен ойыншы немесе оның серіктестері соққы позициясына жете алады.

Алайда, бұл өте жоғары жеке шеберлігі бар футболшыларға ғана қол жетімді, әсіресе финт, инсульт.

Қазіргі футболшының ойындағы әрекеттері сенімді, жылдам және орынды болуы керек. Сондықтан техникалық-тактикалық дайындық дайындықтың әр кезеңінде өзінің нақты мақсаттары мен міндеттерін қамтитын көпжылдық процестің логикалық тізбегі ретінде ұсынылуы керек. Бастапқы оқыту кезеңінде ойын техникасын игерудегі артта қалушылық футболшылардың одан әрі дайындығына теріс әсер етеді.

Спорттық ойындардағы техникалық-тактикалық дайындық әртүрлі жаттығу құралдарының кездейсоқ жиынтығы бола алмайды. Көпжылдық дайындықтың әр

кезеңінде ойын техникасы мен тактикасын сәтті игеруге қажетті оң әсер ететіндерді таңдау маңызды.

Соңғы жылдары футболда спорттық резервтің көп жылдық дайындығының құрылымы мен мазмұнын жетілдіру кезінде жүйелі тәсіл кеңінен қолданыла бастады. Бұл тактикалық дайындықтың және белгілі бір әдістеме арқылы басқарылатын оқу процесін құрудың өзекті мәселесін шешу қажеттілігінен туындайды.

Өздеріңіз білетіндей, техникалық-тактикалық шеберлік футболшының техникалық әдістерінің көлемі мен жан-жақтылығымен, сондай-ақ ойын жағдайында осы әдістерді тиімді қолдана білуімен сипатталады. Спорттық ойындарда ойын жүргізу құралы техникалық және тактикалық әрекеттер болғандықтан, техниканы оқытумен және оны жетілдірумен қатар тактиканы үйрену орынды деп саналады. Осылайша, ойыншылардың көпжылдық жаттығуларындағы техникалық-тактикалық дайындық біртұтас процесс ретінде қарастырылуы керек.

Соңғы уақытта мамандар отандық футболшылардың шеберлік деңгейін арттыру резервтерді дайындау сапасын үздіксіз жақсартумен байланысты болуы керек екенін үнемі атап өтті.

БЖСМ - дегі барлық оқу-жаттығу процесі білікті футболшыларды даярлауға бағытталғаны белгілі. Ол спорттық мектептердің бағдарламалық материалы мен жұмыс режиміне негізделген. Мектеп алдында тұрған міндеттерді барынша сәтті шешу үшін оқу-жаттығу процесін жас футболшылардың жан-жақты дайындығын қамтамасыз ететін критерийлер бойынша бағдарламалау қажет.

Жас спортшыларды даярлауда ойын тактикасын меңгеру және ойынға жақын вариативтік жағдайларда техникалық-тактикалық әдістердің кең "ассортиментін" орындау дағдыларын жетілдіру бойынша жұмыстың тиімділігін арттыру да маңызды.

В.В. Лобановский, А. и. Шамардин және С. М. Ярова жас футболшылар мен кәсіби командаларды жақтайтын ойыншылардың ТТД (техникалық-тактикалық қызмет) дәлдік көрсеткіштерін салыстыру кезінде теріс сабақтастық байқалатынын атап өтті: балалық шақта некенің жоғары пайызымен орындалатын әдістер спорттық жетілу кезінде де солай болып қала береді.

Техникалық-тактикалық дайындықтың жеткіліксіз деңгейі балалар мен жасөспірімдердегі оқу-жаттығу процесінің проблемаларымен байланысты.

Спорттық жаттығулардың теориясы мен әдістемесінде дайындықтың сәттілігі дайындықтың бастапқы кезеңдерінде ұтымды қозғалыс техникасының негіздерін уақтылы (жасына сәйкес) және тіпті перспективалы (озық) игерумен байланысты. Сонымен қатар, бұл процестің тиімділігінің негізгі факторларының бірі ретінде жеке тактикалық әдістерді игерудің оңтайлы реттілігі ажыратылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Айсман Х. И. Жас футболшыларды даярлау процесінің дұрыс құрылуына дәрігердің көзқарасы // Шетелдік ғылыми зерттеулер. Іріктеу және жасөспірімдер спорты. Т. I.-М.: ФиС, 1992.

2. Нистратов, Е. Д. Жас футболшыларды даярлаудың бір жылдық циклінде жаттығу жүктемелерінің құрылымын оңтайландыру: реферат. дис.. канд. пед. ғылымдар / Нистратов Е. Д. — Смоленск, 2000.

3. Бизанц Г. Жас футболшыларды маусым алдындағы даярлаудың негізгі ережелері // Шетелдік ғылыми зерттеулер. Т. I.-М.: ФиС, 1992.

УДК.53:37.01

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІН ЕСКЕРУ АРҚЫЛЫ ОРТА МЕКТЕПТЕ ФИЗИКА САБАҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Касымова Б.К.

Ғылыми жетекші: Ахметжанов Б.К.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: beysen_1956@mail.ru

Қазақстан Республикасында білім беруді дамыту бағдарламасының мақсаты Қазақстандық білімнің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеп, оқыту [1].

Педагогикалық іс-әрекеттің жаңалығы қазіргі қоғам жағдайында мұғалімге баланы оқуға үйрету басты міндет болып табылады [2-3].

Біріншіден оқу пәндерінің бытыраңқылығы, бір-бірінен алшақтығы, байланыссыздығы, екіншіден интернеттің дамуы, яғни ақпараттың көбеюі, соның ішінде әртүрлі жалған мәліметтердің пайда болуы оқушының білім алу үрдісін қиындатады, қажетті білім және дағдыларды жүйелі түрде қалыптастырып, оқыту нәтижелеріне жетуіне кедергі жасайды.

Оқыту және тәрбиелеу процестері үздіксіз болуы қажет, сондықтан оқытушы сабақтарды және қосымша сабақтарды ұйымдастырған кезде білім беру нормаларын бұзбай, пәнаралық байланысты қолданып, оқытуға метапәндік көзқараспен мүмкін болатын әмбебап оқу әрекеттерін іздегені дұрыс. Оқу пәндерін біріктіре алатын нәрсе – бұл физикалық заңдылықтарды процесстерді түсіндіру кезінде нақты қолданысын көрсетіп, жан-жақты қарастыру – өндірістегі, табиғаттағы, соның ішінде әсіресе аймақтың өндірісі мен табиғатында.

Мектеп физикасы оқулықтарының мазмұны (теориялық және тапсырма материалдары) әртүрлі ұлттардың мәдениетінің, өмір салты мен тұрмысының ерекшеліктерін есепке алмаған абстрактілі сипатқа ие. Білімнің өмірлік жағдайына қарай қолданылуын көруге мүмкіндік берілсе, оқушының пәнді түсінуі, ой-өрісін дамытуы жеңілдейді, оқушылардың пәнге деген қызығушылықтары артады. Танымдық қызығушылық оқушылардың сабақтардағы белсенділігіне және білім сапасының өсуіне ықпал етеді.

Физика сабағында аймақтық компонентті қолдану жаңа білімді ашуға бағытталған. Оқушы зерттеуші ретінде бұрын өзіне беймәлім шындықтарды ашады, сол арқылы бойында өз жеріне деген мақтаныш сезімін тәрбиелеп қана қоймай, оның білім сапасын арттыруға көмектесетін танымдық дағдыларын қалыптастырады. Сабақтағы аймақтық компонент сонымен қатар оқушылардың

ойлау дербестігінің көрінісін білдіреді, балалардан жеке өмір тәжірибесін қолдануды талап етеді.

Әрине, мұндай сабақтарды өткізу мұғалімнен байыпты дайындықты, өлкетану материалын терең талдауды, оны пайдалану нұсқаларын ойластыруды қажет етеді.

Біздің жұмысымызда аймақтық компонентті ескере отырып, физиканы оқыту әдістемесін жасауға әрекет жасалынды.

Біздің аймақ – Шығыс Қазақстан облысындағы өзінің ұлы тарихымен, дамыған өнеркәсібімен және тамаша табиғи байлығымен – биік тауларымен, мөлдір көлдерімен, көп өзендерімен, әсем жазықтарымен әйгілі Кен Алтайы.

Орта мектеп физика курсындағы аймақтық компоненттің үш негізгі аспектісі бар: 1. өлкетану; 2. кәсіптік бағдар беру; 3. экологиялық. Олардың барлығы тек Өскемен, Шығыс Қазақстан облысы үшін ғана емес, бүкіл Қазақстан үшін өзекті. Білім беру бағдарламасына өңірдің экономикалық - шаруашылық мамандануын, оның физикалық - географиялық, демографиялық және тарихи ерекшеліктерін, ғылыми - өндірістік базаның дамуын қоса алғанда, біз мемлекеттік білім беру стандартының қисыны мен мазмұнын бұзбай, аймақтық компонентті қолдану оқушының физиканы ғана емес, сонымен бірге туған өлкесінің ерекшеліктерін оқуға деген қызығушылығын оқытудың әлеуметтік пәндік ортамен байланысын нығайту арқылы ынталандыруы керек.

Бұл мәселені шешу қазіргі заманғы мектепке берік білім беріп қана қоймай, өз бетінше және шығармашылықпен жұмыс істей алатын және оқуға қабілетті, құзыретті, өзін-өзі дамытатын жеке тұлға қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл ҚР білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасының міндеттеріне жауап береді [1-2].

Физиканы оқу кезінде аймақтық компонентті қосу пәнге деген қызығушылықтың дамуына ықпал етеді, оқушының отбасы мүшелерімен және таныстарымен алған білімдерін талқылауға алғышарттар жасайды, бұл өз кезегінде белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастыруға, Отанына, ана тіліне деген сүйіспеншіліктерінің артуына, қазақстандық патриотизмді қалыптастыруға ықпал етеді. Аймақтық компонентті қолдану мектеп пен соңғы жылдары жоғалған өндіріс арасындағы байланысты нығайтуы керек.

Өскемен кәсіпорындарында экскурсия жүргізу мүмкіндігі жоқ, тек "ҮМЗ" ААҚ - да мектеп экскурсияларын қабылдауға қабілетті ақпараттық-көрме орталығы бар [4].

Шығыс Қазақстанның негізгі өнеркәсібі түсті металлургия болып табылады. Мұнда кен өндіру, байыту және металлургия кәсіпорындары орналасқан. Олардың ішіндегі ең ірілері "Казцинк" ААҚ, "ҮМЗ" ААҚ, "ӨТМК" ААҚ, KazMinerals болып табылады. Машина жасау кәсіпорындарының ортасын "Востокмашзавод" ААҚ, "Өскемен арматуралық зауыты" ААҚ, "Өскемен конденсаторлық зауыты" ААҚ бөліп көрсетуге болады. Энергетикалық кешен төрт жылу станциясын қамтиды: Өскемен, Согра, Семей, Риддер; алты су электр станциясы: Өскемен, Бұқтырма, Шұлбі, Тиша, Үлбі, Хариузов; электр желілерінің кәсіпорындарын жөндеу және құрылыс ұйымдары. Түсті металлургия кәсіпорындарын геологиялық қолдауды қамтамасыз етеді.

Өнеркәсіптік кәсіпорындарды жобалаумен "Казгипроцветмет" ААҚ айналысады.

Мамандарды дайындайтын ең ірі білім беру орталықтары- ШҚУ [5] және ШҚТУ. Ірі ғылыми орталық Курчатов қаласы, 1991 жылы жабылған Семей ядролық полигонының орталығы болды. Курчатовта Ұлттық ядролық орталық құрылды [6].

Физиканы зерттеу процесінде аймақтық компонентті қолданудың кейбір мысалдары:

I Аймақтың орталықтарға, кәсіпорындарға экскурсия жасау

I.1. Ұлбі металлургиялық зауытының көрме залына экскурсия жасау [4]

Электр тогы, конденсаторлар, асқынөткізгіштер тақырыбын терең қарастыру мақсатында тантал, ниобий металдарынан конденсатор, асқынөткізгіштер жасау жайлы мәліметпен танысу.

Ядролық энергия, уран физикасын терең қарастыру мақсатында уран өндірісімен танысу.

I.2. Жергілікті облыстық тарихи-өлкетану мұражайына экскурсия жасап, ондағы экспонаттармен танысу, физикалық тұрғыдан түсіндіру [7]. Рельефке, биіктікке, жыл мезгіліне байланысты температура мен ылғалдылық көрсеткіштерінің күрт айырмашылығын анықтауға болатын аймақтың климаттық картасын зерттеу.

Археологиялық олжаларды зерттей отырып, тас, қола, күміс және алтынмен жұмыс істеу ежелгі техникасымен танысу.

I.3. Жергілікті этнографиялық мұражайға экскурсия жасап, ұлттық бұйымдармен танысу, физикалық тұрғыдан түсіндіру [8].

Мақсат:

- қазақ халқының күнделікті өмірінде физиканың практикалық қолданылуын көрсету, алған білімдерін практикада қолдана білу дағдыларын қалыптастыру, табиғат құбылыстарын физика тұрғысынан түсіндіру, логикалық ойлау және танымдық қабілеттерін дамыту;

- пәнге деген қызығушылыққа, зейінділікке, байқампаздыққа тәрбиелеу; оқушылардың танымдық іс-әрекетін белсендіру.

- қазақ халқының күнделікті өмірінде физиканың практикалық қолданылуын көрсету, алған білімдерін практикада қолдана білу дағдыларын қалыптастыру, табиғат құбылыстарын физика тұрғысынан түсіндіру, логикалық ойлау және танымдық қабілеттерін дамыту;

- пәнге деген қызығушылыққа, зейінділікке, байқампаздыққа тәрбиелеу; оқушылардың танымдық іс-әрекетін белсендіру.

II Аймақтық мәселелерді ғылыми зерттеу, эксперименттер жасау арқылы оқушылардың танымдық, креативтік, критикалық ойлау қабілеттерін, ораторлық шеберлігін дамыту

II.1. Өскемендегі ғылыми орталықтарда жобалар жасау (Сәрсен Аманжолов атындағы университетінің ұлттық зертханасында эксперименттер жасау)

II.1.1 Сабақтың тақырыбы: «Пластикалық және серпімді деформациялар». Пластикалық және серпімді деформацияларды ажырату, мысалдар келтіру. Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің ұжымдық пайдаланудағы ұлттық зертханасына барып (№7 оқу ғимараты, Шакарим к-сі, 148) WDW-5

қондырғысымен танысып, серпімді және пластикалық деформациялау сынақтарын бақылау [5]. Созу диаграммасын компьютерде көріп, қисықтың қай бөлігі серпімді және қай бөлігі пластикалық деформацияға сай келетінін анықтаймыз. Деформацияны тек металдарды сынау арқылы зерттеумен шектелмейді, адамның мысалында деформацияның барлық түрлерін байқауға болады. Сығымдау деформациясы омыртқа бағанасында, төменгі аяқтарда, аяқтың бүтінінде кездеседі; созылу - жоғарғы аяқ-қолдар, бұлшықеттер, байламдар, сіңірлер; бұралу - басты айналдырған кезде мойын, айналу кезінде дене, қол; иілу - омыртқа, жамбас сүйектері, аяқ-қолдар.

II.1.2 Қатты денелер тақырыбында әр түрлі болаттарды дәнекерлеп, бір-бірімен қосу. Олардың құрылымын, фазалық құрамын, қаттылығын, беріктілігін бағалау.

II.1.3 Катон-Қарағайда өсетін балқарағай жаңғақтарын зерттеу, олардан әртүрлі өнімді, бұйымдарды алуды қарастыру.

II.1.4 Катон және Саржал қымыздарын салыстыру. Қымыздан құрғақ өнім алу технологиясын қарастыру

II.2 Физика әлемін ұлттық таным-талғам арқылы тану

II.2.1 Киіз үй тақырыбында жоба жасау. Киіз үйдің конструкциясын сипаттау, қасиеттерін зерттеу. Киіздің физикалық қасиеттерін зерттеу.

III Слайд, бейнероликтер арқылы практикалық мысалдарды көрсетіп, теориялық материалды бекіту

7 СЫНЫПТА:

1.Сабақтың тақырыбы: "Механикалық қозғалыс. Механикалық қозғалыстың салыстырмалылығы".

Жаңа материалды түсіндіру кезінде біз бұл қиялдағы жағдай екенін алдынала айтып, мысал келтіреміз. "Сіз Защита станциясының екінші жолында тұрған вагонда отырасыз, вокзал ғимараты бірінші жолда тұрған Алматыдағы поезды қоршайды. Сіз терезеден қарап, біреудің жүргенін көресіз, бірақ кім қозғалады сіз вокзал ғимаратын немесе үшінші жолда тұрған пойызды көргенде ғана білесіз". Бұл жағдай балалардың көпшілігіне таныс екендігі белгілі болды және олар бір кездері оған назар аударды, бірақ қандай да бір себептермен олар бұл туралы ойламады! Біз тағы бірнеше ұқсас мысалдарды келтіреміз және жетінші сынып оқушыларынан қозғалыс салыстырмалылығы мен анықтамалық жүйелер туралы тұжырымдаманы өз бетінше тұжырымдау сұралады.

2.Сабақтың тақырыбы:"Масса денелерінің өзара әрекеттесуі" Жаңа материалды зерттеген кезде біз мысал келтіреміз: "сіз көк Шығанақтың жағасында Қайықта отырасыз. Қайықтың мұрны жағадан жарты метр. Сіз жағаға шыққыңыз келеді, жағаға қарай қозғаласыз, бірақ қайық та қозғалады, бірақ жағадан бағытта және секіру өте алыс. Сіз орнына ораласыз және қайық орнына оралады. Жағдай бірнеше рет қайталануы мүмкін". Сұрақ-неге? Көптеген балалар үшін-бұл жақсы үлгі. Біз екі дененің өзара әрекеттесу нәтижесінің олардың массаларына тәуелділігі туралы талқылаймыз, талдаймыз және бірлесіп қорытынды жасаймыз.

3. Сабақтың тақырыбы: «Күштер». Күнделікті өмірден күштердің әрекет етуіне мысалдар келтіру.

Б.Александров атындағы спорт сарайындағы мұз айдынында Торпедо клубының хоккейшісі қандай жылдамдықпен жүгіріп барып сырғанаса да белгілі уақыттан кейін тоқтайды. Сұрақ – Қандай күштің әсерінен ол тоқтайды?

3.Тақырыбы: "Заттың молекулалық құрылымы" Біз демонстрациялық экспериментті шармен өткіземіз және қыздырғаннан кейін сақинаға өтпейміз. Біз температураны еске түсіреміз трамвай жолдарындағы олқылықтар және аяздан жарылған Үлбі көпірін міндетті түрде еске түсіреміз.

4. Сабақтың тақырыбы: "Қатынас ыдыстар"

Өскемен, Бұқтырма және Шүлбі СЭС шлюздеріне мысал келтірейік (соңғысының іске қосу мерзімі – 2004 жылғы қазан) және шлюздеуге кімнің қатысқанын міндетті түрде анықтаймыз? Шлюздеу қайда өтті? Өскемен СЭС- на кіру сәті кімге түсті? Су шлюзге қайдан келеді? Және әрқашан қойылған сұрақтарға жауап бергісі келетіндер табылады.

8 сыныпта

1. Тақырыбы: "Заттың агрегаттық күйлері. Балқу және кристалдану. Ішкі энергия" Жаңа материалды түсіндіру барысында үш су қоймасын: Өскемен, Бұқтырма және Шүлбі су қоймаларын толтырумен байланысты өңір климатының елеулі өзгеруіне мысал келтіреміз. Қыста температураның жоғарылауы және жазда төмендеу. Біз 1968 жылдың қысында, аяз – 430°C онкүндікке дейін созылған кезде өте төмен температура туралы тарихи мысалдар келтіреміз. "Востокмашзавод" цехтарында станоктардың жанында кокс жағылды. Біз қыс мезгілінде осы су қоймаларынан бөлінетін орташа жылу мөлшерін анықтау мәселелерін шешеміз.

2. "Ауа ылғалдылығы"тақырыбы Мәселелерді шешу кезінде біз өсімдіктер әлемін ауадағы су буының конденсациясы кезінде пайда болатын жылумен қорғау мәселесін қарастырамыз. Көктемде түнде салқындаған кезде бөлінетін жылу мөлшерін анықтау үшін мәселелерді шешуді ұмытпаңыз + 100°C - ден-30°C-ге дейін 1 м² ауа үшін. Ауаның салыстырмалы ылғалдылығы 75%. Бұл мәселені оныншы сынып оқушылары да шешеді. Алынған нәтижелер бірдей.

3.Тақырып: "Электр заряды. Электр күштері" Жаңа материалды түсіндіру кезінде біз "Қазмырыш"ААҚ БК МК Шығатын газдарды шаңнан тазарту үшін статикалық электр энергиясын пайдалану мысалын келтіреміз. Шаңды кейіннен өңдеу одан бай кен сияқты алуға мүмкіндік береді: кадмий, талий, индий, селен, теллур, мышьяк, мырыш, қорғасын

4.Тақырыбы: "Сұйықтықтағы электр тогы" Жаңа материалды түсіндіру және мәселелерді шешу кезінде біз "Қазмырыш" АҚ БК МК мыс пен мырыш электролизінің мысалын келтіреміз және оны күкірт қышқылды мыс арқылы токтың өтуін көрсетумен және мырыш электролизі туралы әңгімемен бірге жүреміз. Жұмысшы мамандығы-катодшы

5.Тақырыбы: "Жылу беру түрлері. Техника мен тұрмыстағы жылу берудің мысалдары" Материалды түсіндіру барысында термос пен қазақ киіз үйінің үлгісі келтірілген. Жалпы талқылау өткіземіз және тілек білдірушілерге Қазақ киіз үйінің құрылымы туралы баяндама жасауды ұсынамыз.

Сөйтіп бұл жұмыста физиканы зерттеу процесінде аймақтық компонентті қолданудың үш негізгі әдістер берілген (экскурсия, жобалау және практикалық тапсырмалар), бірақ бағдарламамыз онымен шектелмейді. Қосымша мектепке сабақтан тыс уақытта аймақтың белгілі ғалымдарын, мамандарын шақырып,

кездесу өткізуге болады, өлкемен физиканы байланыстыратын ойын түрде сабақ өткізуге болады және т.б.

Қазір сабақта ұлттық аймақтық компонентті қолдануға көп көңіл бөлінуде. Физика оқу пәні ретінде түлекті күнделікті өмірде физикалық құбылыстар мен процестерді сауатты пайдалану үшін қажетті білім мен дағдылармен" қаруландыруы" керек. Физика табиғатты зерттеумен айналысатын ғылымдардың бірі ретінде оқушыларға білімнің ғылыми әдістерін ашуы керек, бұл оған қандай салада болмасын, өзінің практикалық қызметін сауатты және дербес жүргізуге және жаңа білім мен іс-әрекеттерді сәтті игеруге мүмкіндік береді. Жүргізілген бақылаулар тіпті аймақтық компонентті ішінара енгізу физика білімінің деңгейін көтеруге ықпал етіп қана қоймай, сонымен қатар оқушыларға болашақ мамандығын таңдауға, таңдаған мамандығын алу үшін ЖОО таңдауға, болашақ кәсіби қызметінің бағытына көмектеседі, бұл қазақстандық мектептің алдына 2030 бағдарламасымен қойылған міндеттерге сәйкес келеді.

Адам терең тамырымен өз жерімен, туған, өмір сүрген, оқыған жерімен байланысты. Көптеген жылдар бойы адамның жадында туған жерлерінің суреттері сақталған. Олар әркімнің жүрегінде өмір сүреді, уақыт өте келе тартымды балғындық пен түстердің жарықтығын жоғалтпайды. Біздің өлкеміз- үлкен және әдемі елдің бөлшегі. Туған жерге деген қамқорлық- бұл Отанға деген қамқорлық.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫю

2. Бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. ҚР ГОСО 2.003-2010ю

3. Жаңартылған мазмұн бойынша жалпы орта білім беру деңгейінің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 10-11-сыныптарға арналған «Физика» пәнінің оқу бағдарламасыю

4. <http://www.ulba.kz/kz/> <http://www.ulba.kz/kz/>

5. <https://www.vku.edu.kz/ru>

6. <https://www.nnc.kz/>

7. <https://kraeved-vko.kz/ru/glavnaya/>

8. <https://vkoem.kz/index.php>

ӘОЖ 547-386

ТОТЫҚҚАН КРАХМАЛ НЕГІЗІНДЕГІ ҮЛДІРЛЕРДІ СИНТЕЗДЕУ

Кафуринова А., Қайырбеков Н., Сағдоллин Ж., Ақатан Қ.

Аманжолов университеті, ҰҚ ҰҒЗ Қазақстан, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: aibarshynkafurinova@gmail.com

Соңғы кездері табиғи полимер негізіндегі биоматериалдар тиімділігі үлкен қолданысқа ие болуда. Осы бағытта зерттеу жұмыстары, тәжірибиелер кең айналым алууда. Соның бірі биобдырауға бейімді үлдірлер. Жалпы үлдірдің неше түрлі қасиеттері бар, мәселен медицина саласында пластырь ретінде, агрономияда сүрлем шұңқыр жасауда, жердегі ылғал суда еріп, әрі тыңайтқыш қызметін атқарады [1-2].

Крахмалдың негізгі қолдану салалары: бояуларды қоюлатуға, қағаз, желім өндіру. Биохимияда: сілекейдегі, қан сарысуындағы және зәрдегі α -амилаза ферментінің белсенділігін анықтау. Микробиологияда: қоректік ортаны дайындау үшін. Тоқыма бұйымдарын өндіру, азық-түлік өнеркәсібі, кондитерлік өнеркәсіпте, фармацевтикада крахмалдық капсула дайындау үшін, дәрі-дәрмек жасуда құрамына қосады [3].

Биоыдырауға бейімді үлдірлер мен жабындар медицина саласында, соның ішінде фармацевтикалық салаларда кеңінен қолданысқа ие. КМЦ және крахмал негізіндегі үлбірлер мен пластырьлар [4-5]. Жабындар немесе үлбірлер көптеген технологиялық процестерде химиялық реакциялардың тездете жүруін қамтамасыз ету үшін катализатор ретінде кеңінен қолданылады [6-7]. Сондай-ақ, биополимерлі жабындар микро және макро импланттардың бетіне олардың дене тіндеріне енуін қамтамасыз ету үшін қолданылады [8]. Сонымен қатар ауыл шаруашылық тұқымдарын егу алды өңдеудің кең тараған түрінің бірі – әр түрлі микроқоспалардан тұратын полимерлік қаптамамен капсулалау екені белгілі. Бұл әдіс бір жүйеде полимермен бірге тұқымның өсуін реттеуші, оны әр түрлі аурулардан қорғаушы және тағы басқа физиологиялық белсенді заттармен бірге қолдануға мүмкіншілік береді. Бұл қоспалардың құрамына саз, каолин, шымтезек, карашірік, керамзит, шпат, суперфосфат, крахмал және т.б. кіреді. Бұл әдіс көптеген елдерде биотехнология және ауыл шаруашылығында кеңінен пайдаланылады [9-10]. Ғылыми әдебиеттерде келтірілген зерттеулер көрсеткендей белсенді полимерлер мен биополимерлік қоспаларды қолданудың химиялық және биологиялық қағидалары әлі де терең зерттеуді қажет етеді.

ТӘЖІРИБЕЛІК БӨЛІМ

Материалдар:

- Жүгері крахмалы ГОСТ 32159-2013
- КМЦ ГОСТ 33310-2015
- Натрий гидроксид ГОСТ 4328-77
- Сутек асқын тотығы ГОСТ 177-88
- дистильденген су 6709-72 Мемлекеттік стандарты бойынша
- электронды аналитикалық таразы;
- колба Кн-2-50 (250мл)-34 ТХС25336-82 Мемлекеттік стандарты бойынша
- химиялық стакан В-1-25 (100) ТС 25336-82 Мемлекеттік стандарты бойынша;
- электр пеші;
- ИК-спектрометрі ФТ-801.

СИНТЕЗДЕУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

Тоттыққан крахмал синтезі

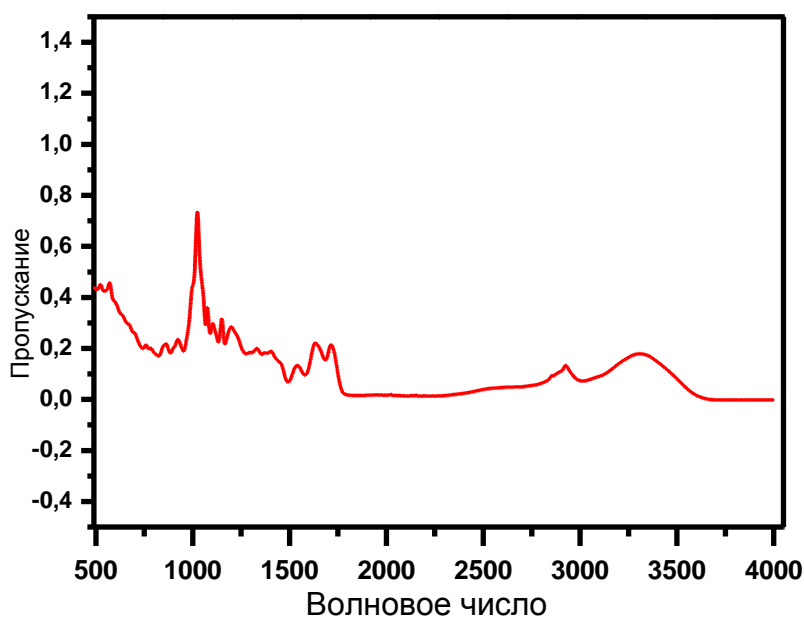
Көлемі 500 см^3 стаканға 100 г жүгері крахмалын салып кейін 140 см^3 деионданған суды құямыз сосын 15 минут бойы 40°C араластырамыз дайын болған ерітінді суспензияға 5 см^3 1М ақырындап Натрий гидроксидін қосып, содан 20мл 30% сутегі асқын тотығы ерітіндісін құйып 1 сағат 40°C 250 айн/мин. араластырамыз. Дайын болған эмульсияны фильтр қағазынан бірнеше рет деионданған сумен шайып 70°C та 24 сағат кептіріледі.

Тоттыққан крахмал негізінде үлдір алу

Екі 100 см³ колбаға 0.5 г тотыққан крахмал мен 0,5 г желатинді аналитикалық таразыда өлшеп аламыз оны 50 мл дистилденген суда ерітеміз содан кейін жаңағы ерітіндіні магнитті араластырғышта 95°C 1 сағ бойы араластырамыз. Кейін 0,75 г лимон қышқылын өлшеп, ертіндімізге салып, қоспаны 30 мин бойы бөлме температурасында араластырамыз. Алынған ерітіндіге 0,9 мл глицирин құйып 1 мин. араластырамыз. Дайын ерітіндіні 80°C 24 сағат кемпіреміз.

ИҚ-спектроскопия әдісі

ИҚ-спектроскопиялық талдау Simex, FT-80 (Ресей) спектрометрінде, 450-4700 см⁻¹ толқын ұзындығында (толқын ұзындығының дәлдігі 1 см⁻¹), стандартты әдістеме бойынша 50 скан санымен әмбебап қосымшасы (НПВО) арқылы жүргізілді. (1-Сурет) тотыққан крахмал негізіндегі үлдірдің ИҚ-спектрі көрсетілген. Спектрде -ОН тобының сәйкес келетін жұтылуы 3501см⁻¹. 1641 см⁻¹ сәйкес келетін жұтылуы крахмалда байланысқан судың болуына байланысты. -С-О- тобының жұтылуы 1053 см⁻¹-де пайда болды. Барлық, -СН₂ тобының сәйкес келетін жұтылуы 2868 см⁻¹. 1147, 1078 және 990 см⁻¹ сәйкесінше жұтылулар сусыз глюкоза сақинасындағы С-О байланысының, С-О-Н және С-О-С топтарының валенті тартынуына байланысты. 855, 856 және 867 см⁻¹ жұтылу шыңдары үлгілерде β-гликозидтік байланыстың бар екендігін көрсетеді [11].

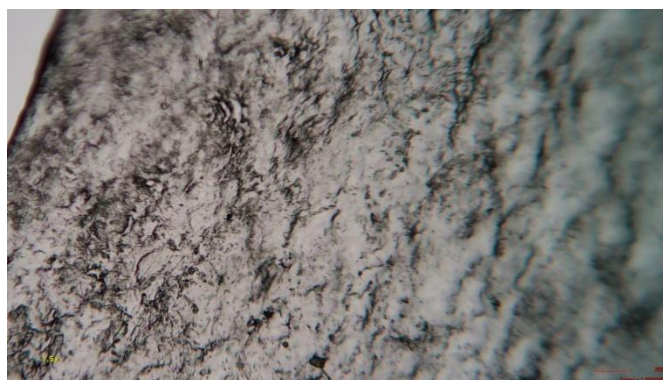
1-сурет. Тотыққан крахмал негізіндегі үлдірдің ИҚ спектрі

Морфологисы

Синтезделіп алған үлгінің (1-сурет) беттік қабаты жылтырап, сыртқы жарыққа шағылысады, сонымен қатар жақсы созылады, сыртқы механикалық күштің әсерінен деформацияға ұшырайды, қатты тартқанда жыртылып кетеді сыртқы рефлексстерге төзімді, су тигенде ыдырайды. (2 сурет) көрсетілген үлгі оптикалық микроскопта түсірілген беткі қабаты қатпарлы екені көрінеді сонымен қатар мөлдір түсті.

2-Сурет тотыққан крахмал негізіндегі үлдірдің көрінісі

3-Сурет тотыққан крахмал негізіндегі үлдірдің ОЭМ көрінісі

Қорытынды: Алынған нәтижелерге сүйене отырып тотыққан крахмалдан үлдір алудың мүмкіншілігі белгілі болды. Синтезделіп алынған биоматериалдың құрылымы мен құрылысы оптикалық электронды микроскоп арқылы анықталды, және алынған биоматериалдың құрылысы ИҚ-спектроскопия және рентгенфазалық әдісі арқылы толықтырыла зерттелді. Синтезделіп алынған үлдірге су қосқанда теріге жабысып жайылатындығы, тотыққан крахмалдың су сіңіру көрсеткіші кеміп еруге бейімділігі анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Pignet, A.L.; Schellnegger, M.; Hecker, A.; Kohlhauser, M.; Kotzbeck, P.; Kamolz, L.P. Resveratrol-Induced Signal Transduction in Wound Healing. *Int. J. Mol. Sci.* 2021, 22, 12614.
2. Resveratrol and Baicalin in In Vitro Wound Healing Studies *Pharmaceuticals* 2023, 16, 82 3 of 13 [pharmaceuticals-16-00082-v2.pdf](#)
3. Xiaozhi Tang, Sajid Alavi “Recent advances in starch, polyvinyl alcohol based polymer blends, nanocomposites and their biodegradability” *Carbohydrate Polymers* 85 (2011) 7–16.
4. A comprehensive review of advanced biopolymeric wound healing systems Naeema Mayet 1, Yahya E Choonara, Pradeep Kumar, Lomas K Tomar, Charu Tyagi, Lisa C Du Toit, Viness Pillay.

5. Boateng SJ, Matthews HK, Stevens HN, Eccleston MG. Wound healing dressings and drug delivery systems: a review. J Pharm Sci. 2008 Aug, 8(97):2892-23. doi: 10.1002 / jps.21210.

6. Сахненко 2018 Смешанные оксидные пленки, образованные на титановом сплаве плазменным электролитическим окислением}, автор={Николай Д. Сахненко и Марина В. Вед' и Марина В. Майба и Энн В. Каракуркчи и Александр Галак}, журнал={Поверхностная инженерия и прикладная электрохимия, год=2018, страницы=203-209.

7. Karakurkchi A, Sakhnenko M, Ved M. Study of the influence of oxidizing parameters on the composition and morphology of Al₂O₃ -CoO coatings on Дудка Е.Л. Для обработки кукурузы / Е.Л.Дудка, В.Н.Мажара // Защита растений - 2011. - № 3. - С. 34-35.

8. Gnedenkov, A. S., et al. "Smart Composite Antibacterial Coatings with Active Corrosion Protection of Magnesium Alloys." Journal of Magnesium AL25. EEJET. 2018;2:11-19. doi: 1(3.15587/1729-4061.2018.12845.

9. Мельников Н. Н. Химические средства защиты растений (справочник) / Н. Н. Мельников[и др.] : - М.: Химия, 2014.

10. and Alloys, June 2022. Crossref, <https://doi.org/10.1016/j.jma.2022.05.002>.

11. Kaiyrbekov, N. Modification of nanostarch by citric acid / N. Kaiyrbekov, K. Akatan, S. Kabdrakhmanova, T. Kuanyshbekov, A. Imasheva, A..Battalova // Physical Sciences and Technology 2021;8:66-70.

ЭОЖ 336.02

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО МИРА

Коротаев И.О., Касенов Б.Б.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: korotaevgorek@gmail.com

Аннотация. В данной публикации была изложена и раскрыта роль финансовой системы в государстве, её элементы, способы функционирования и всеобъемлющее значение в условиях современных темпов глобализации экономики. Было неоднократно выявлено и изучено влияние политики государства в области финансов на социально-экономическое состояние не только нашей страны, но и всех других, на кого мы влияем своим присутствием на мировом рынке.

Авторы данной статьи постарались полностью изучить вопрос финансовой политики и её стабилизации. Были отмечены положительные и негативные стороны нынешнего развития финансовой политики Республики Казахстан. Вопросами денежно-кредитной политики государства занимаются такие специалисты как политологи, экономисты и социологи. В данной публикации было изложено основное о глобализации: понятие и базовые элементы, а также то, как данный неумолимо стремительный процесс всё больше и больше развивается, наращивая

обороты.

Ключевые слова: финансовая политика, экономическая политика, мировая политика, государственное регулирование, глобализация, экономика Казахстана, проблемы глобализации.

Если сделать небольшой взгляд в прошлое, и посмотреть в настоящее, можно всё яснее наблюдать влияние фактора глобализации на мировую экономику в целом, и на казахстанскую в частности. Колебание цен на нефть привело к ослаблению всей мировой экономики. Именно рост курса доллара стал одним из основных факторов, приведших к девальвации в экономике у множества стран со всего мира. На сегодняшний день, Казахстан сильно вовлечен в мировую экономику, а соответственно, зависимым от связей с внешним миром.

Интенсивный процесс развития глобализации – палка о двух концах. Отрицательные стороны данного явления всё больше и больше проявляется в кризис, на современном этапе развития мировой экономики. Вследствие чего, Казахстану требуется обратить особое внимание на столь резкие изменения в собственной экономике из-за влияния внешних факторов. Актуальность данной проблемы ни сколь не уменьшилась за прошедший десяток лет. Многогранность, сложность и некая частица случайности в решении этой проблемы, определяют настоятельную нужду в комплексном решении и изучении всех аспектов данной ситуации с различных сторон.

“Финансовая политика — это комплекс мероприятий государства на обеспечение его финансовой устойчивости. Под финансовой устойчивостью понимают отсутствие у государства долга, профицита бюджета” [Источник - 1, с. 5].

Однако, финансовая политика государства занимается не только управлением, но и влиянием на факторы и среду, в которой и происходит финансовый процесс. Данный подход предполагает разработку последующих действий, наличие определенных финансовых и нефинансовых ресурсов для осуществления разработанного плана, а также общая методология действий на основе действующего плана, действий и выполнения поставленных задач. Любое государство имеет в своем наличии финансовую политику, которая состоит из двух немаловажных частей всей государственной системы: бюджетной и налоговой политики.

Тенденция развития денежно-кредитной политики государства напрямую зависит от многих факторов, но, в первую очередь, от её экономического состояния. Самые главные тенденции развития финансовой политики – это создание благоприятного экономического пространства и решения возникающих проблем путем использования одного из подходов: финансового, отраслевого, территориального, функционального, типологического и программно-целевого.

Структуризация направлений экономической политики. Финансовую политику можно разделить на формирование единого экономического пространства (общий подход к управлению экономикой), и на применение инструментов государственного регулирования для развития отдельных отраслей, территорий, функций и решения важнейших стратегических задач (частный подход к управлению экономикой). Общий подход подразделяется на типологический и финансовый, частный подход – на отраслевой, территориальный, функциональный

и программно-целевой. Примечание: [Источник – 2, с. 4]

Глобализация. Хозяйство во всем мире, особенно, в последние десятилетия, подвержено глобализации. Именно из-за этого феномена, мир превратился в целостную экономическую систему, из-за чего всё больше и больше растёт влияние экономик одних стран на другие.

Первые научные обоснования феномену глобализации были даны в 80-х гг. прошлого столетия. Именно тогда начали проявляться первые признаки глобализации на современном этапе и в современном виде.

В первую очередь, финансовая политика должна концентрироваться на поддержке экономической безопасности страны, используя для этого все доступные методы, инструменты и приемы государственного регулирования.

Направления финансовой политики. Вся финансовая политика государства делится на инвестиционную, валютную, ценовую, а также на политику управления государственным долгом, на денежно-кредитную политику, которая подразделяется на денежную и кредитную, и, на бюджетно-налоговую политику, которая в свою очередь подразделяется на бюджетную и налоговую. Примечание: [Источник – 3, с.7]

Казахстан начал также интересоваться темой глобализации, началом этому

послужил рост национальной экономики и вступления Казахстана во Всемирную Торговую Организацию (ВТО).

Изучение множества мнений о данной теме, позволило сформировать понятие глобализации, как “обхват мировой экономикой все большего количества стран, увеличение роли международных организаций, имеющих наднациональные приоритеты, формирование глобальных коммуникационных систем во всех их формах” [Источник – 4, с. 69].

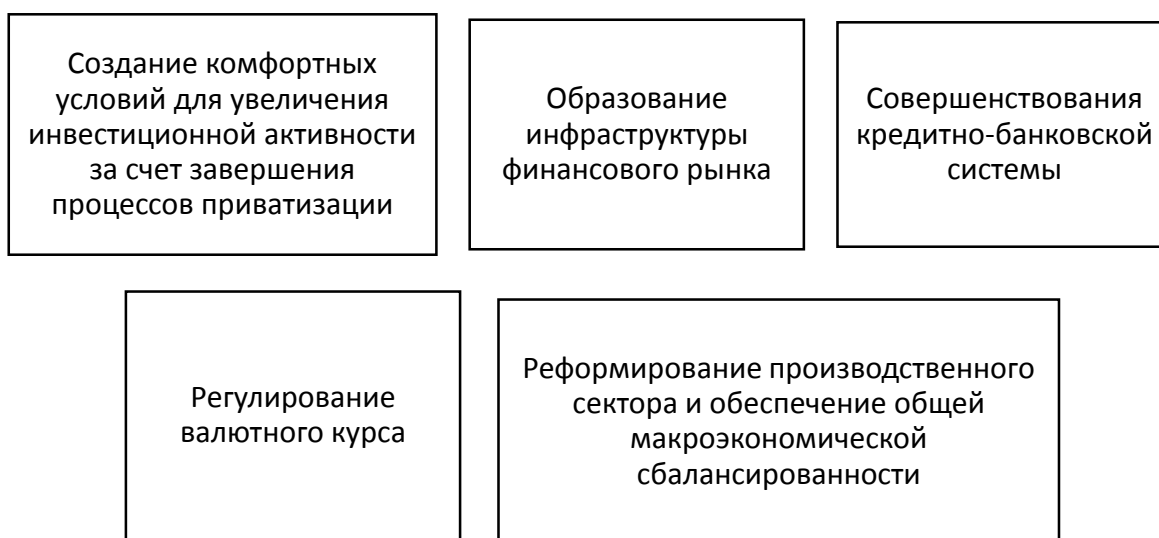
Изучая недостатки глобализации, работники отдела геоглобалистики и экономической безопасности Казахского института стратегических исследований Г.А. Куанова и А.К. Кажмуратова заострили внимание на том, что некоторые аспекты влияния глобализации на экономику Казахстана имеют более существенную роль, чем другие, и к ним необходимо присмотреться:

1. Во-первых, это стремительное повышение количества иностранных инвестиций, превосходящие в несколько раз рост мировой торговли. Они имеют очень важную роль в государственной экономике и оказывают непосредственное влияние. Они занимают ключевые позиции в промышленном реформировании, в передаче технологий, формирования международных компаний;

2. Во-вторых, этот процесс непосредственно сказывается на введении обновлений по технологической части в стране. Именно они, технологические инновации, представляют собой основной механизм конкуренции между странами и государствами;

3. В-третьих, глобализация способствует расширению рынка услуг. Сюда можно включить различного рода информационные, юридические, финансовые, и все другие виды услуг, которые в последнее время всё больше занимают рынок. Услуги являются одним из главных двигателей международных торговых отношений.

На данный момент, для создания надежной финансовой стабильности в Республике Казахстан, государством были разработаны следующие цели:

[Примечание: составлено авторами на основе источника – 5, с. 9]

Колебание цен на нефть, соответствующее колебание курса валюты как нашей страны, так и всех остальных, не всегда правильные и своевременные решения Национального банка страны – все это в той или иной мере повлияло на нынешнюю ситуацию в области стабилизации финансовой экономики Казахстана.

Для смягчения результатов всех вышеизложенных негативных факторов, Национальный Банк Республики Казахстан в рамках регулирования денежно-кредитной политики предлагает:

1. Повышение эффективности денежно-кредитной политики путем усовершенствования системы инструментов и методов;
2. Следование плавающему валютному обменному курсу;
3. Установление более конкретного ориентира при проведении денежно-кредитной политики на денежном рынке;

Подводя итоги, следует отметить, что в Республике Казахстан, как и во многих других, главную роль в стабилизации финансовой и экономической политики всей страны занимает государство.

Таким образом, основываясь на изложенном материале, можно смело сказать, что экономическая политика Республики Казахстан в данный момент ориентирована на непрерывный процесс развития страны с помощью увеличения ассортимента производимой продукции и перепрофилирование рынков сбыта в отраслях реального сектора. Исследование данной темы позволило определить главные тенденции развития экономической политики Республики Казахстан путем разнопланового обновления денежно-кредитной и финансовой политики, с учетом нынешнего воздействия глобализации на всемирный рынок.

Список использованной литературы

1. Куанова Г.А., Кажмуратова А.К. Регионы Казахстана как субъекты глобализации // ANALITIK — Аналитическое образование. — 2010. — № 4. — С. 5-19.
2. Чуева А. С., Иваненко И. Н. Финансы и деньги: теоретико-правовая характеристика и соотношение // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2014. — №98. — 2-13 с.
3. Алимбетов У. С., Зайнелова Г. З., Ордабаева М. А. Внешнеторговая политика Республики Казахстан: проблемы, приоритеты и механизм реализации // Статистика и экономика. – 2014. — №4. — С. 1-10.
4. Кудайбергенова К.С. Роль фискальной политики в государственном регулировании экономики / К.С. Кудайбергенова // Вестник Кокшетауского университета им. А. Мырзахметова. - 2013. - №3. — С. 67-82.
5. Есентугелов А. Стратегия безопасного экономического развития Казахстана в условиях глобализации // Аль Пари. — 2015. — № 1. — С. 3-9.

**ҚОЗҒАЛМАЛЫ ОЙЫНДАРДЫ ЖҮЙЕЛІ ПАЙДАЛАНУ НЕГІЗІНДЕ
БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДАҒЫ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ
САБАҚТАРЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ**

Куатов А.К.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: kuatov_a@internet.ru

Мектеп жасы-бұл оқушының денсаулығының физикалық компонентін және болашақта оны нығайтуды, жетілдіруді және сақтауды қамтамасыз ететін мәдени дағдыларды қалыптастырудағы маңызды кезең. Сондықтан мектеп оқушыларының дене тәрбиесінің нәтижесі денсаулықтың жоғары деңгейі және болашақ ересек адамның дене тәрбиесінің негізін қалыптастыру болуы керек.

Ойын-бұл баланың ерікті түрде белгілеген шартты мақсатқа жетуге бағытталған саналы, белсенді әрекетті білдіретін іс-әрекет түрі. Ойын баланың физикалық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандырады, оның ақыл-ойы мен ерік-жігері қалыптасады. Баланың іс-әрекетінің жалғыз түрі-бұл барлық жағдайда оның ұйымына сәйкес келетін ойын. Ойын барысында бала өзінің моральдық және физикалық қасиеттерін тәрбиелеу үшін жұмыс алаңын іздейді және жиі табады, оның денесі оның ішкі жағдайына сәйкес келетін іс-әрекеттен шығуды талап етеді. Сондықтан, ойын арқылы балалар ұжымына тікелей қысым, жаза, балалармен жұмыс істеудегі шамадан тыс нервоздықты қоспағанда, әсер етуге болады.

Мамандардың көптеген зерттеулері [5, 10, 16, 22] қазіргі уақытта моториканың даму деңгейі төмен деңгейде екенін көрсетеді, оны мектепке дейінгі мекемеде дене тәрбиесіне қойылатын қазіргі заманғы талаптарға қанағаттандыру мүмкін емес. Сондықтан моториканы тәрбиелеу мәселесі өте өзекті және одан әрі жетілдіруді талап етеді. Мектеп жасына дейінгі балалардың моторикасын дамыту мәселесін дұрыс шешу тек ашық ойындар сабақтарында әртүрлі әдістер мен құралдарды қолданумен ғана емес, физикалық жаттығуларға аз уақыт бөлінеді.

Көбінесе моториканың дамуындағы өзгерістер бастауыш мектеп жасында пайда болады, сондықтан балаларда белгілі бір моториканың мақсатты дамуын олардың ең қарқынды жас өсуі байқалған жас кезеңдерінде жүзеге асырған жөн [22]. Алайда, белгілі бір жаста іске асырылмаған дененің мотор мүмкіндіктерін болашақта айтарлықтай өзгерту қиын екенін есте ұстаған жөн. Сондықтан осы жаста балалардың моторикасын дамытуға үлкен көңіл бөлу керек. Жас студенттің жан-жақты физикалық дайындығы оңтайлы деңгейге жетуді және күштің, жылдамдықтың, төзімділіктің, ептіліктің үйлесімді дамуын болжауы керек.

Көптеген мамандар [5, 10, 20] моториканы дамыту Мектептегі дене тәрбиесінің басты міндеттерінің бірі екенін және оны ерте жастан бастап кешенді түрде шешу керектігін көрсетеді. Қозғалыс әрекеттерін орындау кезінде әрқашан бір емес, қасиеттер кешені көрінеді. Белгілі бір мотор әрекетін орындау кезінде қандай САПАНЫҢ жетекші екенін анықтау өте қиын. Сондықтан, шындық құбылыстарын неғұрлым дұрыс көрсету үшін күрделі қасиеттер ұғымдары

енгізілді: жылдамдық-күш қасиеттері, күшке төзімділік, жылдамдыққа төзімділік, "жарылғыш" күш және т. б.

Моториканы жалпы дамыту және дайындық арқылы да, арнайы жаттығулар арқылы да дамытуға болатындығы белгілі. Дене шынықтыру сабақтарында студенттер моториканың дамуына ықпал ететін әртүрлі дене жаттығуларын игереді. Балаларға жүру, жүгіру кезінде моториканы үйрету олардың жылдамдығын, күшін, төзімділігін дамытумен тығыз байланысты, өйткені кез-келген жаттығуды орындау кезінде барлық негізгі мотор қасиеттері белгілі бір дәрежеде көрінеді.

Ойын іс-әрекетінің негізгі мотивтері мен ойын алдында тұрған мақсаттарға жету кезінде ойыншылардың қарым-қатынасын ескере отырып, біз үш топқа бөлдік:

Ойындар ыңғайсыз. Ойындардың бұл тобы үшін олардың ойыншылар үшін ортақ мақсаттары жоқ екендігімен сипатталады. Бұл ойындарда балалар ойыншының жеке мүдделерін көздейтін және басқа қатысушылардың мүдделерін көрсететін белгілі бір ережелерге бағынады.

Командалық ауысу. Олар үшін ойыншылар үшін тұрақты ортақ мақсат жоқ және басқалардың мүддесі үшін әрекет етудің қажеті жоқ. Бұл ойындарда ойыншы өз қалауы бойынша жеке мақсаттарына қол жеткізе алады, сонымен қатар басқаларға көмектесе алады. Дәл осы ойындарда балалар ұжымдық іс-әрекетке қатыса бастайды.

Командалық ойындар. Ең алдымен, бұл ойындар ортақ мақсатқа жетуге бағытталған бірлескен іс-әрекеттермен, өз тобының ұмтылысымен ойнайтын адамдардың жеке мүдделеріне толық бағынумен сипатталады. Бұл ойындар балалардың денсаулығын едәуір нығайтады, психофизикалық қасиеттердің дамуына жағымды әсер етеді.

Оқушылар арасында қозғалмалы ойындар кешені бойынша жарыстар өткізудің нақты шарттарына сүйене отырып, Е. М. Геллер [9] өзіндік жіктеуді ұсынады. Ол келесі сипаттамалық белгілер негізінде жасалады:

1. Қатысушылардың қозғалыс белсенділігі.
2. Ұйымдастыру ойнайтын.
3. Негізінен мотор қасиеттерінің көрінісі.
4. Қозғалыстардың басым түрі.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қолданыстағы жіктеулер әртүрлі және бір-бірінен ерекшеленетінін көруге болады. Сондықтан ойындарды жүйелеу өте қиын, сондықтан бір топтың ойындары басқа топтың ойындарынан қатаң шектеледі. Сонымен қатар, топтар өзара байланысты және өзара тәуелді болуы керек. Сондықтан бір топтың екіншісіне қарағанда артықшылығы туралы айту мүмкін емес. Біз қарастырған жіктеулерден в.г. Яковлевтің [22], е. м. Геллердің [10] жіктелуіне көп көңіл бөлінгенін атап өткен жөн.

Дене шынықтыру сабақтарындағы жүктемелердің физиологиялық негіздемесі, ең алдымен, жүктемелердің қарқындылығы мен оларды орындау уақытын ескере отырып, сабақта моториканы зерттеу қажеттілігімен, сондай-ақ осы жүктемелерге жауап ретінде дененің функционалды жағдайын бағалаумен байланысты көрсетеді. Сабақтың әр бөлігінің ұзақтығы оқу іс-әрекетінің бағыты мен

сипатына, оқушылардың жасы мен жынысына, олардың физикалық және функционалдық дамуына байланысты анықталуы керек. (132, 136, 191).

Кіші сынып оқушыларымен дене шынықтыру, мәдениет сабақтарын құру

Жалпы білім беретін мектептерде дене шынықтыру сабағын өткізу бойынша қолданыстағы ұсыныстарға сәйкес оның әр бөлігінің уақыты нақты реттелген.

Сабақтың кіріспе бөлігі оқушылардың денесін жүктемеге дайындауды ұйымдастыруға және оның негізгі бөлігінің міндеттерін орындауға, балалардың өнімді іс-әрекетінің алғышарттарын қамтамасыз етуге бағытталған: әдетте, төменгі сыныптарда кіріспе бөліктің ұзақтығы 6-12 минут, яғни жалпы уақыттың 30% - ы аралығында жоспарланады, ал қарқындылығы жүрек соғу жиілігімен бағаланады және мүмкін. 170 ҚД/мин — ге жету (сабақтың дайындық бөлігінде жүрек соғу жиілігін бастапқы деңгейден 1,5-2 есе арттыру ұсынылады) (209). Мұндағы маңызды сәттердің бірі әртүрлі органдар мен жүйелерді (5 минутқа дейін) қолдану процесі болғандықтан, орташа және жоғары қарқындылықтағы жаттығулардың төмен қарқындылығынан кейін біртіндеп және дәйекті түрде қосқан жөн.

Бастауыш сынып оқушыларымен өткізілетін сабақтардың негізгі бөлігі 20-25 минутты (сабақтың 60-65%) құрайды және сауықтыру, білім беру және тәрбие бағытындағы міндеттерді шешеді. Сабақтың осы бөлігінде балалар денесінің функциялары мен өнімділігіндегі ең айқын өзгерістерді күту керек, сондықтан оны жүзеге асыруда жоғары және максималды қарқындылыққа ұмтылу керек (жүрек соғу жиілігі орташа есеппен 180 ҚД/мин дейін).

Сабақтың соңғы бөлігі белсенді бұлшықет белсенділігінен" оқушылардың әдеттегі мотор режиміне " біртіндеп ауысуға ықпал етуі керек, жүктемеден кейін қалпына келтіру процестерін жеделдетуге алғышарттар жасалады. Бұл бөліктің ұзақтығы сабақтың жалпы уақытының 7-10% құрайды (3-5 мин) және төмен қарқынды жаттығуларды қолдануды қажет етеді (130 ҚД/мин дейін).

Дене шынықтыру сабақтары оқушылар ағзасының дене жүктемелеріне тұрақтылығын арттыруға және дене және функционалдық дамуын жақсартуға, жұмысқа қабілеттілікті арттыруға, оқушылардың денсаулығын сақтауға және нығайтуға бағытталуы тиіс. Алайда, В. С. фарфельдің қызметкерлермен (209) және басқа мамандармен (191) арнайы зерттеулері, сондай-ақ біздің бақылауларымыздың нәтижелері көрсеткендей, нақты деректердің әдістемелік ұсыныстардан айтарлықтай ауытқуы байқалады. Атап айтқанда, сабақтың дайындық бөлігінде жүрек соғу жиілігінің айтарлықтай өсуі байқалды (180 ҚД/мин). Кейде сабақтың кіріспе бөлігінде функциялардың өзгеруі негізгімен салыстырғанда жоғарылау бағытында жүреді, ал соңында индикаторлар әрқашан бастапқы мәндерге жете бермейді.

Мұның бәрі сабақта физикалық белсенділіктің дұрыс бөлінбейтіндігін көрсетеді, сондықтан сабақ әрқашан мақсатына жете бермейді - төзімділік пен жаттығуды арттыру, оқушылардың денсаулығын сақтау және нығайту. Екінші жағынан, бұл жағдай дене шынықтыру сабағын тереңірек және жан-жақты қарастыру қажеттілігін және оны жүргізу әдістемесіне тиісті түзетулер енгізуді көрсетеді.

Кесте 1. Бастауыш сынып оқушылары үшін қозғалмалы ойындарды жүйелі түрде қолдана отырып, дене шынықтыру сабағы мазмұнының үлгі моделі

Сабақтың бір бөлігі	Уақыты	Сабақтың міндеттері мен мазмұны	құралдар
Кіріспе бөлім (25%)	7-10 мин	Оқушыларды ұйымдастыру, жалпы және арнайы жаттығу, оқушылардың функционалды және эмоционалды жағдайын арттыру.	Төмен, орташа және жоғары қарқынды ойындар (бірінші, екінші және үшінші топтар)
Негізгі бөлім 30 мин (65%)	6-8мин 18%	Зерттелген материалды қайталау, бекіту және жетілдіру, дене қуаты қасиеттер мен қабілеттерді дамыту	Барлық жіктеу топтарының ойындары, ойын жаттығулары
	12мин 27%	Бағдарламада көзделген жаңа қимыл әрекеттерін зерделеу	Арнайы жаттығулар мен қозғалмалы ойындар дайындық жаттығулары (төмен және орташа қарқындылық)
	10 мин 20%	Қозғалысты жетілдіруге арналған ойындар, дене қуаты қасиеттерді дамыту	Барлық жіктеу топтарының ойындары, ойын жаттығулары және жарыстары
Қорытынды бөлім (10%)	5 мин	Денені тыныштық күйіне келтіру, жүрек соғу жылдамдығын қалыпқа келтіру	Бірінші топтың ойындары (төмен қарқындылық)

Төменгі сынып оқушыларымен әртүрлі бағыттағы дене шынықтыру сабақтарындағы қозғалыс жүктемесінің сипатын бағалау

Оқушылардың физикалық және функционалды дайындығын жетілдірудің тиісті құралдары мен әдістерін таңдауға және негіздеуге көшпес бұрын, ең алдымен, жас оқушылар денесінің бейімделу мүмкіндіктерін анықтау қажет болды; дене шынықтыру сабақтарындағы мотор белсенділігі: бұл 8-10 жас аралығындағы балалар үшін рұқсат етілген жүктемелердің параметрлерін анықтайды, пайдалану мүмкіндігін анықтайды: әр түрлі жаттығулар; Алынған мәліметтер сабақта дене шынықтыру құралдарының тиісті комбинацияларын модельдеуге көмектеседі, бұл студенттерге әсер етудің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді.

Оқушылардың дене шынықтыру сабақтарында моториканы тәрбиелеу процесінде ойындардың классификациясын қазіргі талдау қойылған міндеттерге сәйкес Ойындар тобын жасауға мүмкіндік берді. Топтау ойындардың негізгі мотор қасиеттерін қалыптастырумен бірге моториканы тәрбиелеуге басым әсер ету принципіне негізделді. Ашық ойындардың негізі физикалық жаттығулар болып табылады, оның барысында қатысушылар әртүрлі кедергілерді жеңіп, белгілі бір мақсатқа жетуге тырысады. Олар дене тәрбиесінің, белсенді демалыстың,

денсаулықты жақсартудың тиімді құралы. Қозғалмалы ойындар ерік-жігерді, қиындықтарды жеңуде табандылықты тәрбиелеуге ықпал етеді, балаларды өзара көмекке, адалдық пен шыншылдыққа үйретеді.

Оқушыларда моториканы тәрбиелеудің жолдары мен әдістері туралы қазіргі заманғы идеяларға сүйене отырып, жеткілікті жоғары нәтижеге арнайы физикалық жаттығулардың белгілі бір шеңберін, "басым бағыт" деп аталатын ашық ойындарды қолдану арқылы қол жеткізуге болады деп болжауға болады. Қозғалмалы ойындар моториканы тәрбиелеуге бағытталған, сондықтан басым бағыттың дәрежесі жаттығулардың сипатына байланысты анықталады.

Қорытындылай келе, дене тәрбиесінің заманауи әдістемесінде моториканы тәрбиелеу туралы әртүрлі пікірлер бар. Алайда, қандай қасиеттерге басымдық беру керек деген мәселе бойынша консенсус жоқ. Бірқатар авторлар [5, 22] жылдамдық пен жылдамдық қасиеттерін тәрбиелеуді жөн көреді, бұл сипаттағы жаттығулар балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес келеді деп дәлелдейді.

Басқа авторлар нәтижелердің жоғары өсуі негізгі дене қуаты қасиеттерді кешенді тәрбиелеуде болады деп санайды.

Біз жүргізген ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге талдау барлық моториканың даму деңгейі жалпы дене қуаты дайындықтың негізін құрайтындығын растайды.

Әдебиеттерді талдау сонымен қатар қозғалмалы ойындар дене шынықтырудың тиімді құралы ретінде әрекет ететінін көрсетті. Қозғалмалы ойындар дене қуаты қасиеттерді тәрбиелеуге ықпал етеді.

Қорыта келгенде ойын әрекеті тірек-қимыл аппаратының үйлесімді дамуына ықпал етеді, өйткені барлық бұлшықет топтары жұмысқа қатыса алады, ал бәсекелестік жағдайы қатысушылардан үлкен физикалық стрессті қажет етеді.

Ойындар адамгершілік тәрбиеге де ықпал етеді. Қарсыласқа деген құрмет, қамарадия сезімі, спорттық күрестегі адалдық, жетілуге деген ұмтылыс - барлық осы қасиеттер ашық ойындардың әсерінен сәтті қалыптасуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Оқушылардың денесін оқу және физикалық белсенділікке бейімдеу / ред. Ф. Г. Хрипкова, М. В. Антропова. - М.: Педагогика, 2002. - 240 б.
2. Апанасенко Г. А. Балалар мен жасөспірімдердің физикалық дамуы. - Киев: Денсаулық, 1985. - 80 б.
3. Ашмарин Б. А. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі: оқулық. для студ. фак. физ. мәдениет пед. М.: Инфра-М, 2006. 287 б.
4. Барков В.А. Дене тәрбиесіндегі педагогикалық зерттеулер: п. 02.02 мамандығының студенттеріне арналған "ҒЗЖ негіздері" курсы бойынша Оқу құралы. - "Дене шынықтыру". - Гродно, 2005. - 68 б.
5. Л. В. Былеева, И.М. Коротков, В. Г. Яковлев Қозғалмалы ойындар: оқу. дене шынықтыру инструкциясы. 4-ші басылым., перераб. және толықтыру. М.: Дене шынықтыру және спорт, 1999. 208 б.
6. В. Верхошанский спортшылардың арнайы физикалық дайындығының негіздері. - М.: Дене шынықтыру және спорт, 1988. - 331 Б.

**ҚОЗҒАЛМАЛЫ ОЙЫНДАР БАСТАУЫШ МЕКТЕП
ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫН
АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ**

Қуатов А.К.

Ғылыми жетекші: Дошимбеков А.Б.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: kuatov_a@internet.ru

Мақалада балалардың физикалық дамуы-бұл дененің морфологиялық және функционалдық қасиеттерін, сондай-ақ әртүрлі жас кезеңдеріндегі олардың жағдайын өзгерту процесі, бұл физикалық күш, төзімділік пен өнімділікті қамтамасыз етеді. Онтогенездің әр кезеңіндегі физикалық даму қарқыны жеке сипаттамаларға, әлеуметтік факторларға, өмір сүру аймағына және т.б. байланысты.

6-10 жастағы балалар онтогенетикалық даму ерекшеліктеріне байланысты мотор белсенділігінің жоғарылауымен және оған айқын қажеттілікпен сипатталады. Оның көрінісіндегі белгілі бір кедергі, басқа жас кезеңдеріндегідей, оқу іс-әрекетінің қазіргі заманғы нақты режимі, балалардың жоғары интеллектуалды ақыл-ой жүктемесі және жалпы физикалық белсенділік. Мұндай жағдайда ашық ойындардың әлеуметтік маңыздылығы мен құндылығы, олардың қажеттілігі сөзсіз артып келеді.

6-10 жастағы балаларда назар тек қалыптасады, олар қызығушылық объектілерін ауыстырумен сипатталады, көбінесе алаңдаушылық пайда болады. Сонымен қатар, балалар өте белсенді, Тәуелсіздік көрсетеді, қоршаған әлемді білуге, нәтижеге тез қол жеткізуге, соның ішінде ашық ойынға ұмтылады. Жүйке жүйесінің қозғалғыштығына, эмоциялар сипатының өзгеруіне байланысты балалар ойындағы сәтсіздіктерге де, көңіл-күйдің тез оң өзгеруіне де бейім. Бұл жағдайда мұғалім үшін бұл процестерді кедергісіз басқару, осылайша ойынды бала үшін қуанышқа айналдыру маңызды.

Қозғалмалы ойындар бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесінің маңызды құралдарының бірі болып табылады. Ойын, кез-келген әрекет сияқты, белгілі бір мақсатта жүзеге асырылады. Оның қатысушыларының мақсатты орналасуы мен қозғалыс белсенділігі ойынның сюжетімен (фабуласымен) анықталады. Сюжет-бұл идеяны немесе тақырыпты ашатын жоспар (тақырып) және қозғалыс тәртібі.

Демек, ойындағы моториканың негізгі компоненттері-сюжет, Бәсекелестік және импровизация. Ойын-бұл ережелер моториканың импровизациясын анықтайтын сюжеттік-бәсекелестік әрекет.

Қозғалмалы ойындардың мәні:

1. Олар өмірлік қозғалыстардың қалыптасуына және жетілуіне, жан-жақты физикалық дамуға және денсаулықты нығайтуға, жағымды моральдық және ерікті қасиеттерді тәрбиелеуге ықпал етеді.

2. Дененің барлық жүйелеріне оң әсер етеді.

3. Тәбетті қоздырады және қатты ұйқыға ықпал етеді.

4. Баланың өсіп келе жатқан денесінің қозғалыс қажеттілігін, оның мотор тәжірибесін байытуға ықпал етеді.

5. Дене жаттығуларының техникасын жетілдіру.

6. Балалардың физикалық қасиеттерін дамытуға ықпал етіңіз.

7. Ақыл-ой дамуына тиімді әсер етеді, қоршаған әлем туралы идеяларды, әртүрлі табиғи құбылыстарды нақтылауға көмектеседі, көкжиегін кеңейтеді.

8. Олар зейін, қабылдау, белгілі бір ұғымдарды нақтылау, шығармашылық қиял, есте сақтау қабілеттерін дамытуға оң жағдай жасайды.

9. Тілдің дамуына, ойлау жылдамдығына, шығармашылыққа және тез тапқырлыққа ықпал етіңіз.

10. Ойындар эстетикалық тәрбие құралы болып табылады.

Алайда, дене шынықтыру құралы ретінде қозғалмалы ойын мұғалім оқушылардың анатомиялық, физиологиялық және психологиялық ерекшеліктерімен, ойын өткізу техникасымен таныс болған кезде және тиісті санитарлық-гигиеналық жағдайларды сақтауға қамқорлық жасаған кезде ғана пайдалы.

Қозғалмалы ойындардың жіктелуі:

1. Сюжеттік.

2. Ойын жаттығулары (ерекше).

3. Спорт элементтері бар ойындар (қалашықтар, үстел теннисі, бадминтон, баскетбол, футбол, хоккей).

Қозғалмалы ойындардың сюжеті баланың өмірлік таңына, оның айналасындағы әлем туралы идеясына негізделген. Ойын барысында балалар белгілі бір кескінге тән қимылдарды ойнайды (қоян қалай секіреді, ол шантерелден қалай жасырылады). Ойын барысында балалар орындайтын қозғалыстар сюжетпен тығыз байланысты.

Тиімділігі қозғалмалы ойындар міндеттерді шешу үшін дене дамуы көбіне оларды өткізу – эмоционалдық толығуын, керісінше қозғалыс мазмұнын, болған сәулетті үй-жайлар және жеткілікті үшін қажетті балалардың заттар.

Қозғалыстың белсенділік дәрежесі бойынша қозғалмалы ойындарды жіктеу:

1. Жоғары қарқынды ойындар-олардың негізі қарқынды қозғалыстар: секіру, лақтырумен бірге жүгіру, кедергілерді жеңу.

2. Орташа қарқынды ойындар. Ойынға қатысушылардың қозғалыс белсенділігінің сипаты салыстырмалы түрде тыныш (заттарды нысанаға лақтыру, басқа қозғалыстармен бірге жүру: доға астына түсу, заттарды кесіп өту).

3. Төмен қарқынды ойындар-барлық балалар бір уақытта қимыл жасай бермейді. Кейде олардың бір бөлігі ғана белсенді қозғалады, қалғандары статикалық күйде және ойнайтындардың әрекеттерін бақылайды.

Қозғалмалы ойындар құнды, өйткені оларда балаларда қалыптасудың шексіз мүмкіндіктері, ғарышта бағдарлау, бұрын алған дағдыларды бекіту және дене қуаты қасиеттерді жақсартуға мүмкіндік беретін дағдылар бар (194, 205, 206).

Қозғалмалы ойындардың тағы бір артықшылығы бар: дене шынықтыру деңгейіне байланысты ойыншылар өздері демалу үшін сәттерді таңдап, жүктемелердің қарқындылығын реттейді. Бәсекелестік сипат айтарлықтай эмоционалды қызуға, барлық күштерді жұмылдыруға және өнімділікті арттыруға

әкеледі, ойыншылар шаршауды ұмытып кетеді. Төзімділіктің дамуы шаршаудың басталуын білдірсе де, көшбасшы өзінің сыртқы түріне жол бермеуі керек және жүктемелердің қарқындылығы мен көлемін уақытында төмендетуі керек.

Балаларды тәрбиелеу процесінде қолданылатын кез-келген ойын балалардың денсаулығына теріс әсер етпеуі керек. Мұғалім, бір жағынан, балалардың денсаулығына, дене шынықтыру деңгейіне, жасына, жынысына және жеке ерекшеліктеріне байланысты ойындарда алатын жүктемені реттеуі керек, екінші жағынан, Медициналық және педагогикалық бақылауды қамтамасыз етуі керек.

Ойындарда қолданылатын дене жаттығуларының әсерінен метаболизмнің барлық түрлері (көмірсулар, ақуыздар, майлар және минералдар) белсендіріледі. Бұлшықет жүктемесі эндокриндік бездердің жұмысын ынталандырады.

Гимнастика, жеңіл атлетика, жүзу, спорттық ойындар, шаңғы және басқа да спорт түрлері кезінде зерттелетін қозғалыс әрекеттеріне ұқсас ойындардың тәрбиелік мәні бар. Қарапайым қозғалыс дағдылары ойындарға, оңай атсалысып отырған кезде кейіннен неғұрлым тереңірек зерттелген, зерттеу техникасының қимыл-қозғалыс іс-қимыл және жеңілдетеді меңгеру өздері. Ойын әдісі әсіресе қозғалыстарды бастапқы игеру кезеңінде қолдану ұсынылады. Танысу кезеңінде ойындар қаттылық пен қимылдарды дұрыс орындамауға көмектеседі. Ойынды жетілдіру кезеңінде, бір жағынан, қозғалыс сапасын анықтайтын дене қуаты қасиеттер мен олардың көріністерін дамытуға, екінші жағынан, іс - қимыл қозғалыстарының заңдылықтары мен логикасын білуге мүмкіндік береді. Ойындар стандартты емес және өзгертін жағдайларда әрекеттерді орындау дағдылары мен дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Білім беру? сабақтағы ашық ойындардың бағыты-мұғалім балаларға ойнауды үйрету.: Дегенмен, балаға мағынасын түсіндіріп қана қоймай: ойындар, сонымен қатар қолдануға үйрету керек. ойын үйде, демалыс кезінде және т. б. дене шынықтыру құралы ретінде. Ойын барысында моториканы бірнеше рет қайталау қалыптастыруға көмектеседі; балаларда оларды үнемді орындау мүмкіндігі бар, ойыншыларға алған дағдылары мен дағдыларын стандартты емес жағдайларда қолдануға үйретеді

Қозғалмалы ойындар қатысушылардың жүйке жүйесіне оң әсер етеді. "Бұл үшін көшбасшы ойыншылардың жадына және назарына жүктемені оңтайлы мөлшерлеуге, ойын ойнаушылардың жағымды эмоцияларын тудыратындай етіп құруға міндетті. Ойынның нашар ұйымдастырылуы теріс эмоциялардың пайда болуына, жүйке процестерінің қалыпты ағымының бұзылуына және стресстік жағдайлардың пайда болуына әкеледі.

Қозғалмалы ойындардағы қатаң және нақты ережелер қатысушылардың өзара әрекеттесуін реттеуге ықпал етеді және шамадан тыс қозуды жояды. Әрбір ашық ойын үшін баланың іс-әрекетінің сипатын анықтайтын қозғалыс, реакция жылдамдығы, кеңістіктегі бағдарлау және т.б. қажет болатын ережелер бар. Ережелер қозғалыс бағытын және балалар мен жүргізушінің орнын анықтайды, мұғалімнің немесе ойын өткізушінің ролін анықтайды. Бұл жағдайда " ойынның сәттілігі көбінесе қарым — қатынастың болуымен анықталады: мұғалім (Жүргізуші) - Балалар (ойыншылар). Ойынға қатысушылардың барлығының іс — әрекеттерінің үйлесімділігі, ертегі кейіпкерлерін пайдалану, танымал ертегілерді, біздің күндердегі кейіпкерлердің бейнелерін ойын әрекеттеріне аудару ойын

сабақтарының сәтті өтуіне ықпал етеді", сайып келгенде, оқу мен тәрбие міндеттерін орындау.

Таза ауада жыл бойы ашық ойындарды өткізу денсаулыққа өте маңызды: жаттығулар қатайып, олардың денесіне оттегі ағымы артады.

Ойын " іс-әрекетінде зейінді дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасалады; есте сақтау, бағдарлау. Ашық ойындар баланың әлеуеті мен шығармашылық бастамасын ашуға мүмкіндік береді, өйткені олар олардың белсенділігіне жағдай жасайды; таңдау мүмкіндігін ұсынады; балалар өздері шығатын проблемалық жағдайларды жасайды; жаңа ойындар, эстафеталар, мини - жарыстар, жолдастарына арналған жаттығулар ойлап табуды ұсынады; нәтижеге жету жолын мақсат етеді; түсінуге, бақылауға үйретеді және өз әрекеттері мен жолдастарының әрекеттерін бағалаңыз; оқу-танымдық мотивтерді дамыту.

Дұрыс таңдалған ашық ойындар мектеп оқушыларының денесінің дамуына белсенді әсер етеді. Ойын барысында балалардың әртүрлі қимылдары мен ойын әрекеттері, оларды шебер басқара отырып, жүрек-тамыр, тыныс алу және дененің басқа жүйелеріне оң әсер етеді, тәбетті қоздырады және ұйқының жақсы болуына ықпал етеді.

Қозғалмалы ойындар баланың өсіп келе жатқан денесінің қозғалыс қажеттілігін қанағаттандырады, оның мотор тәжірибесін байытуға ықпал етеді. Ойындардың көмегімен оқушылар негізгі қозғалыстардың әртүрлі дағдылары мен дағдыларын (жүру, жүгіру, секіру, тепе-теңдік және т.б.) бекітеді және жетілдіреді. Ойын барысында жағдайлардың тез өзгеруі баланы белгілі бір жағдайға сәйкес қозғалыстарын қолдануға үйретеді. Мұның бәрі моториканы жетілдіруге оң әсер етеді

Қозғалмалы ойындардың құндылығы сонымен қатар балалардың жылдамдық, ептілік, шыдамдылық және т. б. сияқты маңызды физикалық қасиеттерін дамытуға ықпал ететіндігінде.

Дене шынықтыру сабақтарында үлкен ұтқырлық ойындары жоспарланған. Олар негізгі бөлімге кіреді, бүкіл балалар тобымен өткізіледі және тәрбиелік сипатқа ие, өйткені балалар алған дағдыларын жетілдіреді, жаңа қимылдарды үйренеді. Соңғы бөлімде физикалық белсенділікті азайту және балалардың денесін салыстырмалы түрде тыныш күйге келтіру үшін төмен мобильді ойындар қолданылады.

Балалардың дайындығы мен дамуына байланысты ережелерді жеңілдетуге немесе қиындатуға болады. Мысалы, "арықтағы Қасқыр" ойынында "арық" сызықтары арасындағы қашықтықты сәл арттыруға немесе, керісінше, азайтуға болады; "бордағы Аюда" ойынында бір "аюдың" орнына екеуін тағайындаңыз. Бұл ойыншылардың әрекеттерін қиындатады, көбірек назар аударуды, жылдам жүгіруді қажет етеді.

Қортындылай келе, ойын барысында мұғалім қателіктер жіберетін немесе ережелерді бұзатын балаларға ұсыныстар береді. Ескертулер ойын барысына кедергі жасамай, балаларды тоқтатпай жасалуы керек. Ойын қатысушылардың көпшілігі өрескел қателіктер жіберген кезде ғана тоқтатылады және Ережені қосымша түсіндіру қажет.

Ойындағы физикалық белсенділікті реттеу үшін әртүрлі әдістемелік әдістер қолданылады: ойынның ұзақтығын азайту немесе ұлғайту, сондай-ақ бүкіл ойынның немесе оның жеке кезеңдерінің қайталануының саны; ойын өткізілетін аймақтың (залдың, алаңның) азаюы немесе ұлғаюы; ойыншылар жүгіретін қашықтықты азайту немесе ұлғайту; ойын ережелерін қатаңдату (екі-үшті енгізу және балалар еңсеруі тиіс кедергілердің санын; демалу немесе қателерді нақтылау және талдау үшін қысқа мерзімді үзілістерді енгізу.

Дене шынықтыру сабақтарында моториканың табиғаты бойынша қозғалмалы ойындарды жүйелі қолдану балалардың физикалық дамуына ықпал етеді.

Әдебиеттер тізім

1. Агамова, Н. С., Слепцова, И.С., Морозов, И. А. Балаларға арналған Халық ойындары: ұйымдастыру, әдістеме, репертуар: дәстүрлі халық мәдениеті бойынша С. ойындар мен ойын-сауық / Мем. респ. орыс фольклорының орталығы. - М., 1995.- 174 б.
2. Алонцев, В. В. Ашық ойындардың жіктелуі [Мәтін] / В. В. Алонцев // Жоғары оқу орындарының қызметіндегі сауықтыру технологиялары: SB. St. - Магнитогорск, 2006. - Б. 48 - 52.
3. Алонцев, В.В. Бұқаралық спорт ойындары баланың жеке басын қалыптастыру құралы ретінде [Мәтін] / В. В. Алонцев // Жоғары оқу орындарының қызметіндегі сауықтыру технологиялары: с. ст. — Магнитогорск, 2006. -Б.31-36.
4. Алонцев В. В., Қозғалмалы ойындардағы инновациялық тәсілдер (теориялық аспект) [Мәтін] / В. В. Алонцев, О. В. Андреева // Жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың философиялық мәселелері: с. ст. междун. ғылыми. конф. - Магнитогорск, 2006. - Б.317-327.
5. Анаркулов, Х. Ф. Қырғыз халықтық қозғалыс ойындары, дене жаттығулары және қазіргі заман [Мәтін]: реферат. дис. ... докт. пед. ғылымдар. / Х. Ф. Анаркулов. - М., 1993. - 39 б.

ӘОЖ 37.371

ДАМУ АЙМАҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРА ОТЫРЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Кумаржанова Ж.М.

«Степное негізгі мектеп-балабақша кешені» КММ
Степное ауылы, Глубокое ауданы, ШҚО, Қазақстан
e-mail: zhanar_mushelbaevna@mail.ru

Педагогика жаңалықтарының бірі оқытудың іс-тәжірибесіне жаңа әдіс-тәсілді енгізу болып келеді. Бастысы ол өзгерістер бірінші кезекте мұғалімге, оқушыға да оң нәтиже беруі тиіс. Қазіргі мұғалім барлық балаға білім беру ғана емес, әр баланың бойындағы қабілетін анықтап, ашып соған лайықты білім беруге тиіс. «Қазақстан-2050» Стратегиясында: «Балаларымыздың жалпы барлық жеткіншек

ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет. Балаларымыз қазіргі заманға бейімделген болу үшін бұл аса маңызды» деп атап көрсеткендей алдымен функционалдық сауаттылық деген ұғымға тоқталсақ. Қазақ тілінің түсіндерме сөздігінде: «функционалды ұғымы бір нәрсенің құрылысы, құрамынан емес, қызметінен болатын, соның әрекетіне байланысты болады» – деп сипаттама беріледі. Бұдан «функция» категориясы белгілі бір заттың атқаратын қызметіне немесе іс-әрекетіне қатысты айтылатыны танылады. Мысалы: ақпарат құралдарының функциясы – халыққа ақпарат тарату. Ал «функция» ұғымы адамға қатысты айтылғанда, оның іс-әрекетіне байланысты қарастырылады. Жоғарыда сауаттылық адамның білімділігіне қатысты ұғым екені нақтыланды. Яғни, «функционалдық сауаттылық» белгілі бір кезеңге сай субъектінің алған білімі мен білігі. Жалпы функционалдық сауаттылық деген ұғымды таратып айтар болсақ, адамдардың (жеке тұлғаның) әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы және өмір бойы білім алуына ықпал ететін базалық факторы. Яғни бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына қарай ілесіп отыруы. Бұл жаңа ғана өмірге бейімделіп келе жатқан жас бүлдіршіндердің қалыптасуы, өмірге, мектеп өміріне бейімделіп кетуі. Мұндағы басшылыққа алынатын функционалдық сапалар: оқушының белсенділігі, шығармашылығы, ойлауы, шешім қабылдай алуы, қабілеттілігі т.б. Яғни, жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның физикалық құбылмалы әлемде әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін білім алудағы қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады.

Әрине баланың бастауыш сыныптан бастап функционалды сауаттылығын қалыптастыру үшін, мұғалімнің шеберлігі аса маңызды. Оқыту үдерістерінде баланың функционалдық сауаттылығы арттыру мақсатында алдымен оқушының даму аймағын орнату қажет. Лев Выготскийдің ілімін ескеретін болсақ, оның ЖАДА яғни жақын арадағы даму аймағын ұйымдастыру қажет. Оқушыға жан-жақты даму үшін, оның сөздік қорын дамыту аса маңызды. Сондықтан оқушыға оның көзқарасы дұрыс қалыптасуда балаға даму аймағын ұйымдастыру өте маңызды. Сонымен қатар баланың сөйлеу арқылы оның танымдық қабілетінің өте жоғары дәрежеде дамитынын байқауға болады. Түрлі топтық, жұптық жұмыстарға байланысты әдістер мен тәсілдерді өздерінің оқыту үдерістерінде пайдаланса, алдымен баланың диалог арқылы, яғни басқалармен қарым-қатынас жасай отырып, сөздік қоры қалыптасады.

Қазіргі мектеп жағдайындағы білім берудің ұлттық моделіне өту оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс-тәсілдерін, жаңа инновациялық педагогикалық технологияны игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, икемді, шығармашыл педагог-зерттеуші, ойшыл мұғалім болуын қажет етеді. Осындай білікті мұғалімдер оқушылардың функционалдық сауаттылықтарын арттыруда тиімді әдіс-тәсілдерді қолданады.

Әсіресе «Ойын арқылы оқыту технологиясы», «Модульдік оқыту технологиясы», «Сын тұрғысынан ойлау» т.с.с технологиялар тиімді болады.

Ал қазіргі заман талабымен үндес қабылданған Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған

Ұлттық іс- қимыл жоспары қарқынды дамып келе жатқан өзгермелі қоғам жағдайында өмір сүруге икемді, өздігінен білім алуға, алған білімін өмірлік жағдаяттарға сәйкес қолдана білуге, өзін-өзі толық жүзеге асыруға дайын, шығармашылыққа бейім, құзыретті және бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыру міндетін алға тартады.

Білім берудің мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды. Осыған байланысты ұстаздар алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияларды меңгеру, оны тиімді қолдана білу міндеті тұр. Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әр түрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшелігі спиральді қағидатпен берілуі. Бағалау жүйесі де түбегейлі өзгеріске ұшырап, критериалды бағалау жүйесіне өтеді. Критериалды бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі алдын ала белгіленген критерийлердің нақты жиынтығымен өлшенеді. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау.

Президентіміз: «Болашақта өркениетті, дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған елдердің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім» екенін айта келіп, «Ұлттың бәсекеге қабілеттілігі бірінші кезекте білім деңгейімен айқындалады», – деп білім беру жүйесіне үлкен міндет артқан болатын. Оқушыны білім, білік, дағдылармен қаруландырып қана қоймай, оны тұлға етіп қалыптастыратын алғашқы баспалдақ – мектеп. Олай болса, интеллектуалдық, біліктілік, коммуникативтік жағынан баланы әлеуметтік ортамен (табиғатпен, басқа адамдармен, өзімен-өзі, т.б.) белсенді қарым-қатынасқа түсуге, сол ортаға барынша тез бейімделе алуға дайындау осы мектепте оқыту кезеңінің негізгі қызметі болып табылады. Яғни, мектепте оқушы кез келген адамның өмірінде басты орын алатын оқу, ойын, еңбек, т.б. сияқты әрекет түрлерін қажетті деңгейде меңгеруі тиіс. Бұл әрекеттердің барлығы да сөйлеу әрекеті арқылы ғана жүзеге асады. Сол себепті жеке тұлғаның ақыл-ойы, санасының жетіліп-толуының, мәдениеттілік, зиялылық сияқты қасиеттерінің қалыптасуының басты көрсеткіші бала тілінің жеткілікті деңгейде дамуына, коммуникативтік дағдыларының (тыңдалым, айтылым, оқылым,) дұрыс қалыптасуына тікелей байланысты болады.

Мектебімізде желтоқсан айында Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күні мерекесіне арналған мектеп кітапханашысының ұйымдастыруымен «Тәуелсіздік тұғырым» тақырыбында сыныптар арасында мәнерлеп оқу сайысы өтті. Сайыстың мақсаты: балалардың тәуелсіздік туралы танымдық деңгейін көтеру, білімді, жан-жақты болуға үйретіп, ой- өрісін, ойлау қабілеттерін дамыту. Міне осы мәнерлеп оқу сайысында сыныбымнан қатысқан 3 оқушымың 1-уі 1-орын, 2-уі 2- орынды иеленді. Осындай іс-шаралар осы мерекемен ғана шектеліп қалмай, әрі қарай өз жалғасын табады деп ойлаймын.

Оқушылар қарым – қатынас модельдерін, мәдениеттік стереотиптерді, мәдениет образдары мен символдарын білулері керек. Бұл оқушылардың қазақ тілінде сауатты сөйлесуін қамтамасыз ете алады.

Өз іс-тәжірибемде оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру мен дамыту жолдарын, диалог арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруды қарастырамын. Күнделікті сабақтарымда жазбаша қатынас, мәтіннің желісі бойынша өз пікірінді білдір, диалог құру, өнімді топтық қатынас, мәтіндердің мазмұнын өз өмірімен байланыстырып айту сияқты құзыреттілік тапсырмаларды қолданып отырамын. «Баяндамашы», «Жазбаша қатынас» тапсырмаларын беріп отырамын. Бұл тапсырмалар мемлекеттік тілде сауатты жазу дағдыларын қалыптастырады, өмірлік жағдайларда қазақ тілінде қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік туғызады, оқушы бойынан табиғатынан берілген шығармашылық әлеуігін іске асыруына ықпал етеді. Осы әдіс-тәсілдерді қолдану барысында, өз сабақтарымда сөйлесімнің барлық компоненттеріне тән дағдылары меңгеріліп, оқушылардың жеке тұлға ретінде өздеріне деген сенімділігі артып, шығармашылықпен жұмыс істеу дағдылары қалыптасады.

«Жазбаша қатынас» әдісі «Менің отбасым», «Менің досым» т.б. тақырыптарын өткен кезде тиімді. «Жазбаша қатынас» үлгісін қолдану арқылы, оқушылар ата-анасына, достарына хат жазуды үйренеді.

«Баяндамашы» әдісі мектеп оқушыларына тиімді. Сабақтың бір кезеңінде белгілі бір тақырыпта баяндама жаза отырып, мәдениетті сөйлеуге, ойлауға дағдыланады. Мектеп сабақтарында оқушылардың бойында коммуникативті дағдыларды қалыптастырып, дамыту үшін тақырыпқа байланысты диалог, қойылымдар әзірлеу, рөлдік ойындар ойнау т.с.с. тапсырмаларды орындатуға болады. Күнделікті сабақта жаңа материалдарды оқытқанда және бекіту кезінде, жаттығуларды ұйымдастыруда, оқығанды және тыңдағанды тексеру үшін диалогтік әдісті қолданамын. Осының бәрін әңгіме түрінде іске асырып отырамын. Әңгімелесе білу диалогтік тілді үйретуде соңғы нәтижеге жететін біліктілік болып табылады.

Диалогтік әдісті қолдана отырып оқушылардың сұрақтарды, өтінішті, таңдануды, бұйыруды қолданып, бір-бірімен әңгімелесе білуге, мәліметтерді нақтылауды, сұрауға, келіспеушілік, толықтыру, тілдік материал көлемінде өзара пікір алыса білуге дағдыландырамын. Өртүрлі типтегі кішігірім диалогтар құрастыруды тапсырамын. Тілдік міндет пен жағдаятқа сәйкес бастауыш сынып оқушыларының еркін түрде тілдік қарым-қатынастарын дамытуда рөлдік ойынның алатын орны зор. Рөлдік ойын кезіндегі оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда сөздік қорларының да орны ерекше.

Баланы жақсылыққа жетелеп жанастырар да, жамандықпен адастырар да мұғалім. Ағаштан ағаш рең алса, адамнан адам тәлім алады.

Сонымен, қорыта айтқанда, біз мектепте өз шәкірттеріміздің бойында жоғарғы дәрежелі білім, біліктілік пен дағдыны қалыптастыруды қамтамасыз етеміз. Оқушыларымыздың өмірлік жағдаяттарда өздерінің алған білім, біліктілік, дағдыларды дұрыс қолдана алуына жағдай жасау- біздің ұстаздық міндетіміз.

Демек, ұстаздардың оқыту барысында өзіндік ой-толғамын жеткізе алатын, кез келген адаммен тілдік қарым- қатынасқа түсе алатын, коммуникабельді, іскер азамат тәрбиелеп шығару арқылы коммуникативтік дағдыларын арттырудың тиімді жолында атқарар еңбектері әлі де алда деп есептеймін.

«Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды» дегендей, жас ұрпаққа сапалы, мән-мағыналы, өнегелі тәрбие мен білім беру-бүгінгі күннің басты талабы.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 - 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарын бекіту туралы реформасы.
2. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық.
3. Артықова Т., Жақанбаева А., Төлеуова М. Алматы: Атамұра, 2006.

ӘОЖ 821.512.122.09:37.09

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚИТУ БАҒДАРЛАМАСЫ МАЗМҰНЫНДА ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІ ҮЛГІЛЕРІНІҢ БЕРІЛУІ

Сейпутанова А.К., Қадырмышева Ж.Е.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті магистранты
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: kzhr83@mail.ru

Мектепте оқушыларды тәрбиелеу мәселесі ең негізгі талаптардың бірінен саналады. Қазақ халық ауыз әдебиеті үлгілерінің барлығы дерлік балаға өмір танытарлық қызмет атқарары сөзсіз. Баланы тәрбиелеу ісіне қажетті барлық мүмкіндіктер ауыз әдебиеті үлгілерінен табылады. Сол арқылы бала халықтық шығармаларды оқып-танысу барысында адамгершілік асыл қасиеттердің адамды арман-мұратына жеткізетініне, ал жаман қылық, жат әрекеттердің зияны тиіп, жаманшылыққа ұшырататынына көз жеткізеді.

М.Жұмабаев «Педагогика» атты еңбегінде қазақ халық ауыз әдебиеті үлгілерінің баланың психологиясына тигізер әсер-ықпалына терең мән береді. Қазақтың бесік жырының баланың есту сезіміне, ертегілердің ақыл-ойына, мінез-кұлқына, тілін, қиялын дамытуға тигізетін әсерін дәйектеп көрсеткен. Мысалы ертегінің бала дамуындағы маңызы туралы былай дейді: «Жан тұрмысы өркендеу үшін, яғни ойы, ақылы кеңейіп, құлқы түзеліп, тілі баю үшін жас балаға ертегі тым қымбат нәрсе. Мысалы, балаға өтірік айтпа деген құрғақ сөзін желге айтқанмен бірдей. Егер сен балаға өтірікші туралы ертегі айтсаң, сол ертегіде өтірікшінің өтірігінен қор болғанын, зиян көргенін суреттеп алып келсең, міне, бала өтірік айтпау керек екендігін сонда ұғады. Бесік жыры. «Бесік жырын» оқыту барысында бесік жырының мән-мағынасына, тәрбиелік әсеріне көп көңіл аударылады [1].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен бекітілген «Білімді ұлт» сапалы білім беру» Ұлттық жобасына сәйкес тұлғаны ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тәрбиелеу мен оқытуды қамтамасыз ету қажет. Ұлттық құндылықтарды дарытуда «Қазақ әдебиеті» пәнін оқытудың маңызы зор.

«Қазақ әдебиеті» пәнін оқытудың мақсаты – оқушылардың бойында гуманистік, адамгершілік-эстетикалық, ұлттық құндылықтарды тәрбиелеу; ұлттық әдеби туындылармен қатар әлем әдебиеті туындыларымен таныстыру; көркем

шығарманы тануда қажетті біліммен қаруландыра отырып, шығарманы мазмұн мен түр бірлігінде көркемдік тұтастық пен көркемдік бейнені талдаужинақтай білу, шығарма идеясын, жазушы ұстанымын бағалай білу дағдыларын қалыптастыру [2].

«Қазақ әдебиеті» пәнінің оқу бағдарламалары оқушылардың бойында адамгершілік, рухани құндылықтармен қатар функционалдық сауаттылығын арттыруды, көркем-әдеби шығарманы талдау дағдыларын қалыптастыруды көздейді. Жалпы білім беретін орта мектептің қазақ әдебиеті пәні бағдарламасы мазмұнына енген халық ауыз әдебиеті үлгілері былайша берілген:

Сынып	Тақырып
5-сынып	Ертегілер «Керкұла атты Кендебай» ертегісі.
	Батырлар жыры. «Қобыланды батыр» жыры.
	Аңыз. «Асанқайғының жерге айтқан сыны» аңызы
6-сынып	Ертегілер. «Аяз би»- шыншыл ертегі
7-сынып	Көне күндерден жеткен жәдігерлер. «Қыз Жібек» жыры
8-сынып	-
9-сынып	Шешендік өнер. Майқы бидің шешендік сөздері
	Әнет баба «Не арсыз? Не ғайып? Не даусыз?»
	Төле би «Ердің бақыты –әйел»
	Қазыбек би «Кім жақын? Не қымбат? Не қиын?»
	Әйтеке би «Қасқакөл дауы»
	Айтыс және оның түрлері. «Біржан-Сара» айтысы туралы

Ұзақ мерзімді жоспардың мазмұнына назар аударсақ, әр сыныпта халық ауыз әдебиеті үлгілері бойынша мынандай тақырыптар, соған сәйкес, оқыту мақсаттары берілген

Оқу жоспарындағы ұзақ мерзімді жоспардың бөлімдері	Тақырыптар/Ұзақ мерзімді жоспардың мазмұны	Сөйлеу қызметінің түрлері	Оқыту мақсаттары. Білім алушылар білуге тиісті
1-тоқсан			
Таза, мінсіз асыл сөз	«Керкұла атты Кендебай» ертегісі,	Түсіну және жауап беру	5.1.1.1 әдеби шығарманың жанрына қарай фабуласы мен сюжеттік дамуын сипаттау; 5.1.2.1 әдеби шығарманың тақырыбы мен идеясын анықтау;

	«Қобыланды батыр» жыры, Асан қайғы «Асан қайғының жерге айтқан сыны» аңызы		5.1.3.1 көркем шығармадағы кейіпкерлер портреті мен іс-әрекеті арқылы образын ашу; 5.1.4.1 көркем шығармалардан шағын көлемді үзінділерді мәнерлеп оқу, жатқа айту
		Анализ және интерпретация	5.2.1.1 әдеби шығармадағы екі нәрсені салыстыра суреттеулер мен қарама-қарсы суреттеулерді табу; 5.2.2.1 эпикалық шығармадағы автор бейнесін анықтау; 5.2.3.1 шығармадағы тілдік бейнелеу, суреттеу құралдарының (теңеу, эпитет, ауыспалы мағынадағы сөздер, қайталау, өлең құрылысы) мағынасын анықтау; 5.2.4.1 көркем шығармадан алған әсерін сипаттап авторға хат, өлең жазу
		Бағалау және салыстыру	5.3.1.1 шығармадағы эпизодтар арқылы тарихи құндылығын бағалау; 5.3.2.1 кейіпкерлерді шынайы өмірмен салыстырып бағалау; 5.3.3.1 шығармадағы кейіпкерді өзіндік құндылығы тұрғысынан талдап, әдеби эссе жазу

6-сынып:

Оқу жоспарындағы ұзақ мерзімді жоспардың бөлімдері	Тақырыптар/Ұзақ мерзімді жоспардың мазмұны	Сөйлеу қызметінің түрлері	Оқыту мақсаттары. Білім алушылар білуге тиісті
1-тоқсан			
Туған жерім - аялы алтын бесігім	«Аяз би» ертегісі	Түсіну және жауап беру	6.1.1.1 әдеби шығарманың жанрын, фабуласын, сюжетін анықтау; 6.2.2.1 әдеби шығармада көтерілген әлеуметтік-қоғамдық

			<p>мәселені идеясы арқылы түсіндіру;</p> <p>6.3.3.1 әдеби туындыдағы кейіпкердің типтерін тек тұрғысынан сипаттау;</p> <p>6.3.4.1 көркем шығармалардан орта көлемді үзінділерді мәнерлеп оқу, жатқа айту</p>
		Анализ және интерпретация	<p>6.2.1.1 шығарма композициясындағы белгілі бір эпизодтың алатын маңызына негіздеме жасау;</p> <p>6.2.2.1 эпикалық, поэзиялық шығармалардағы автор бейнесін анықтау;</p> <p>6.2.3.1 шығармадағы көркем ауыстыруларды (троптарды: метафора, кейіптеу, метонимия, гипербола, литота, аллегория, антитеза, градация, арнау) анықтау;</p> <p>6.2.4.1 әдеби көркемдегіш құралдарды пайдаланып шығармадағы табиғат көрінісін, оқиға орнын, кейіпкер бейнесін сипаттап жазу</p>
		Бағалау және салыстыру	<p>6.3.1.1 шығармадағы кейіпкерлерді өзара салыстыра отырып, тарихи және көркемдік құндылығына баға беру;</p> <p>6.3.2.1 кейіпкерлер жүйесінің заманауи жаңашылдығын өзара салыстырып баға беру;</p> <p>6.3.3.1 шығармадағы кейіпкерлер қарым-қатынасын отбасылық құндылық тұрғысынан талдап, әдеби эссе жазу;</p> <p>6.3.4.1 шығармада көтерілген мәселенің әлеуметтік рөлі туралы сыни хабарлама жасау</p>

7-сынып:

Оқу жоспарындағы ұзақ мерзімді жоспардың бөлімдері	Тақырыптар/ Ұзақ мерзімді жоспардың мазмұны	Сөйлеу қызметінің түрлері	Оқыту мақсаттары. Білім алушылар білуге тиісті
1-тоқсан			
Көнеден жеткен жәдігерлер	«Қыз Жібек» жыры, Орхон-Енисей ескерткіштері, «Күлтегін» жыры, Жиёмбет жырау «Еңсегей бойлы Ер Есім», Қазтуған жырау «Қазтуғанның қонысымен қоштасуы»	Түсіну және жауап беру	7.1.1.1 әдеби шығарма сюжетінің құрамдас бөлшектерін талдау; 7.1.2.1 әдеби шығармадағы тұлғалық болмысты гуманистік тұрғыдан талдау; 7.1.3.1 көркем шығармадағы кейіпкерлердің типтерін жасалу тәсілдері тұрғысынан анықтау; 7.1.4.1 көркем шығармадағы кейіпкер бейнесін ашып, үзінділерді жатқа айту
		Анализ және интерпретация	7.2.1.1 шығармадағы эпизодтар мен бейнелерді салғастыру; 7.2.2.1 эпикалық, поэзиялық, драмалық шығармадағы автор бейнесін анықтау; 7.2.3.1 шығармадағы көркемдегіш құралдардың (символ, синекдоха, қайталау түрлері: эпифора, анафора, аллитерация, ассонанс, риторикалық сұрақ) қолданысын талдау; 7.2.4.1 шығармадағы оқиға желісін өзіндік көзқарас тұрғысынан дамытып жазу
		Бағалау және салыстыру	7.3.1.1 кейіпкерлердің іс-әрекеті мен автор берген портреттік мінездемені салыстырып, тарихи және көркемдік құндылығына баға беру; 7.3.4.1 әдеби шығарманың эстетикалық құндылығы туралы шағын сыни шолу жазу

9-сынып:

Оқу жоспарындағы ұзақ мерзімді жоспардың бөлімдері	Тақырыптар /Ұзақ мерзімді жоспардың мазмұны	Сөйлеу қызметінің түрлері	Оқыту мақсаттары. Білім алушылар білуге тиісті
1-тоқсан			
Атадан қалған асыл сөз		Түсіну және жауап беру	<p>9.1.1.1 әдеби шығармаға сюжеттік-композициялық талдау жасау;</p> <p>9.1.2.1 әдеби шығармадағы психологизмді анықтау;</p> <p>9.1.3.1 көркем шығарманың идеясына сай кейіпкерлер жүйесін анықтау;</p> <p>9.1.4.1 көркем шығармалардан алған үзінділерді шығармашылық жұмыстарда қолдану</p>
		Анализ және интерпретация	<p>9.2.1.1 эпикалық, поэтикалық, драмалық мәтіндердегі композициялық амалдарды талдау;</p> <p>9.2.2.1 автор бейнесінің идеялық-стилистикалық тұтастырушы ретіндегі рөліне талдау жасау;</p> <p>9.2.3.1 шығармадағы әдеби тілді құбылту мен айшықтаудың (троп пен фигура) түрлерін талдай отырып, автор стиліне баға беру;</p> <p>9.2.4.1 автор стиліне сүйене отырып, шығармашылық жұмыс жазу</p>

	<p>Ж. Баласағұн «Құтты білік», Шешендік өнер: Майқы би мен Мөңке бидің шешендік сөздері, Әнет баба «Не арсыз? Не ғайып? Не даусыз?», Төле би «Ердің бақыты – әйел», Әйтеке би «Қасқакөл дауы», Қазыбек би «Кім жақын? Не қымбат? Не қиын?», Сырым Датұлы «Балаби мен Сырым», Бұқар жырау «Тілек», «Әй, Абылай, Абылай», «Асқар таудың өлгені», «Біржан- Сара» айтысы</p>	<p>Бағалау және салыстыру</p>	<p>9.3.1.1 шығарманы басқа өнер түрлеріндегі осы мазмұндас туындылармен салыстырып, тарихи және көркемдік құндылығын бағалау; 9.3.2.1 шығармадағы ұрпақтар сабақтастығы көрінісін заманауи тұрғыда салыстырып, жаңашылдығына баға беру; 9.3.3.1 шығарманың идеясын ғаламдық тұрғыдан талдап, әдеби эссе жазу; 9.3.4.1 әдеби шығарманы қазақ әдебиеті мен әлем әдебиеті үлгілерімен салыстыра талдап, шағын сын мақала жазу</p>
--	--	-----------------------------------	--

«Қазақ әдебиеті» пәнінен оқу процесін ұйымдастырудағы әдістемелік ерекшеліктер

- білім алушыларды креативті ойлауға бағыттау;
- олардың ойларын ауызша еркін жеткізуіне және жаза білуіне қолдау көрсету;
- дәлелдер келтіру, салыстыру және анализ жасау, бағалау, алған білімін өмірде қолдану дағдыларын қалыптастыру;
- жанрларды меңгерту;
- көркем шығармаларды толық оқуға міндеттеу;
- кітап оқуға қызығушылығын арттыру;
- қосымша әдебиеттер оқуға ынталандыру болып табылады.

Сонымен, бастауыштан енді орта буынға өткен оқушылардың халық ауыз әдебиеті бойынша әдеби материалдарды оқуында бастауыш сыныптардағыдай өміртанымдық мақсаттан өзге көркем сөзге эстетикалық талғамы қалыптасып, әдеби білімі: шындық болмыстан көркем болмыстың ерекшелігі, көркем сөз образы, кейіпкер ұғымы т.б. көркем әдеби білімі қалыптастырылады. Бұл сыныптарда берілген оқу материалы сыныпта оқылып талқыланады. Ауыз әдебиеті үлгілерінен ертегілер, көрнекті қаламгерлердің өлеңдері мен шағын әңгімелерін сыныпта оқу бірқатар білім, білік, машықтарын қалыптастырады, оқушыларды мәнерлі оқуға, ауызша, жазба тілін дамытуға, көркем шығарманы талдауға, сөз мәнін зерделеп, сөздік қорын қалыптастыруға ықпал етеді. Әдеби білім алумен қатар эстетикалық талғам қалыптастыруға, образды ойлауға, өзіндік ой-пікірге баулып, шығармашылық жағынан шыңдай түседі.

Әдебиеттер тізімі

1. Жұмабаев М. Педагогика.-Алматы: Ана тілі: 1992ж.
2. «Қазақ әдебиеті» пәнінен оқыту бағдарламасы. Алматы: 2022ж.
3. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. - Алматы: Мектеп, 1974 ж.
4. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. - Алматы: Ана тілі, 1992ж.

ӘОЖ 53.530

«ФИЗИКАҒА КІРІСПЕ» ПӘНІ БОЙЫНША ДӘРІСТЕРГЕ АРНАЛҒАН ДЕМОНСТРАЦИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫҢ КОНТЕНТІН ЖАСАУ

Толқынжан Ибадат

Ғылыми жетекшілер: Ерболатұлы Д., Ахметжанов Б.К.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Өскемен қ., Қазақстан

Жалпы физика пәні бойынша дәрістер құру және өткізу кезінде заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану тәжірибесі сипатталған. Мультимедиялық дәрістерге дидактикалық талаптар тұжырымдамалары және оларды өткізу әдістемесінің ерекшеліктері көрсетілген, оны әртүрлі профильдегі жоғары оқу орындарында осындай дәрістер жасау кезінде ескеру қажет.

Түйінді сөздер: заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, мультимедиялық дәріс, физика пәні, демонстрациялық материалдар.

Көрнекі оқу құралдары немесе иллюстрациялық материалдар - бұл мәтінді түсіндіретін сызбалар, диаграммалар, фотосуреттер, мультимедиа және басқа

графикалық кескіндер. Қазіргі дидактикадағы оқытудың көрнекілік принципі-бұл оқу процесінде тиісті оқу ақпаратын көрнекі түрде ұсынудың әртүрлі құралдарын қолдануға бағытталған. Қазіргі дидактикада көрнекілік принципі белгілі бір визуалды заттарға (адамдар, жануарлар, заттар және сол сияқтылар) және олардың бейнелеріне ғана емес, сонымен қатар олардың моделіне де жүйелі қолдау болып табылады деп тұжырымдалады. Ал модель дегеніміз не? Оның дәстүрлі көрнекіліктен түбегейлі айырмашылығы неде? Модель-кез-келген объектінің немесе объектілер жүйесінің шартты бейнесі. Табиғи заттар мен олардың суреттері, ең алдымен, зерттелетін объектінің жалпы көрінісі туралы түсінік береді. Модельдер құбылыстың немесе процестің тек жеке маңызды жақтарын шығарады және бұл жақтар барабар көрсетілуі керек, яғни зерттелетін құбылысқа изоморфты болуы керек. Оқу құралдарын көрнекі ету үшін зерттелетін құбылыстың негізгі қасиеттерін бөліп көрсету керек (яғни оны модельге айналдыру), осы қасиеттерді жеткілікті түрде көрсету керек (яғни модельді зерттелетін құбылысқа изоморфты ету) [1].

Физикалық білім мен дағдылардың педагогикалық бейімделген жиынтығы болып табылатын "Физика" оқу пәні маңызды білім беру және тәрбие функцияларын орындайды. Бұл мәселе мектеп пен жоғары оқу орнының физикалық білімінің мазмұны, оқытудағы эксперимент пен теорияның арақатынасы, шығармашылық ойлауды тәрбиелеу, негізгі физикалық ұғымдарды зерттеу, оқытуда физика ғылымының тарихы мен әдіснамасын пайдалану, оқулықтар мен оқу құралдарын жасау және тағы басқалар сияқты өзекті мәселелерді қозғайды [2].

Физиканы оқытуда, студенттердің жаратылыстану дүниетанымын қалыптастыруда физика ғылымының эксперименттік маңызды рөл атқарады, онда эксперимент материалдық әлем туралы білімнің қайнар көзі және теориялық ережелердің ақиқат өлшемі ретінде қызмет етеді.

Эксперимент ғылымдағы зерттеудің негізгі әдістерінің бірі бола отырып, физиканы оқытуда зерттеу объектісі және сонымен бірге оқыту әдісі ретінде әрекет етеді. Зерттелетін теориялардың ғылыми негіздерін ашатын және студенттердің тиімді танымдық қызметін қамтамасыз ететін эксперименттің әдістемелік негізделген тұжырымы заманауи мамандарды даярлауда оқу процесінің тиімділігіне қол жеткізе алады. Оқу экспериментінің өте үлкен және өте маңызды бөлігі-нақты дидактикалық міндеттері мен әдістемесі бар дәрістік демонстрациялық тәжірибелер.

"Физикаға кіріспе" пәнін игерудің мақсаты физика-математикалық пәндерді игеру үшін база ретінде бастауыш физика саласында жүйеленген білімді қалыптастыру болып табылады.

Физика бойынша шығарылған оқулықтардың кез-келгенінде табиғат құбылыстарын, процестерді, физикалық объектілердің қасиеттерін нақты растайтын тәжірибелер сипатталған. Физикалық демонстрацияларға арналған арнайы басылымдар да көп. Көптеген классикалық демонстрациялық эксперименттер біздің елімізде ғылыми және оқу экспериментінің заманауи ұйымдастырушылық формаларын қалыптастырудың өзіндік негізіне айналды. Сонымен қатар педагогика тарапынан жоғары мектепке арналған демонстрациялық эксперименттерге деген қызығушылықтың артуы ХХ ғасырдың 50-жылдарына қарай байқалғанын атап өтеміз.

Ғылымның дамуына сүйене отырып, оқыту қалыптасқан формалар мен дәстүрлерді үздіксіз өзгертеді, оқытудың жаңа әдістерін іздейді. Физиканың жаңа, күрделі бөлімдерінің пайда болуы бірқатар құбылыстарды, әсерлерді және жалпы физика курсы зерттеуді қажет етеді, ол үшін демонстрациялық эксперименттер қажет[3].

Физика бойынша зертханалық жұмыстарды жүргізу кезінде заманауи технологияларды қолдану саласында көп нәрсе айтылды және жасалды, бірақ АКТ оқу процесін дәріс сияқты ұйымдастырудың маңызды формасын жетілдіруге мүмкіндік береді — ол мультимедиялық сипатқа ие болады. "Мультимедиялық дәріс" термині дәстүрлі дәріс пен мультимедиялық презентацияны біріктіретін оқу процесін ұйымдастыру формасын білдіреді, ол бір уақытта оқу ақпаратын ұсынудың әртүрлі формаларын (графикалық, мәтіндік, аудиовизуалды) бір құрылымға біріктіруге мүмкіндік береді, бұл оны мүмкіндігінше көрнекі және оңай қабылданатын түрде жеткізуге мүмкіндік береді.

Университеттерде дәстүрлі (физиканы оқыту кезінде) дәріс, семинар, зертханалық жұмыс, сондай-ақ студенттердің өзіндік жұмысы сияқты оқыту формалары болып табылады. Бүгінгі таңда оқу уақытын бөлу, тек 50% - ы аудиториялық сабақтарға бөлінеді. Мәселен педагогикалық университетте физика курсы бойынша оқу сағаттарының жалпы санынан математикалық мамандықтардың студенттерін оқыту үшін семинарлар мен зертханалық жұмыстар жүргізіледі. Сонымен қатар, оқу материалының көп бөлігін студенттердің өзіндік жұмысына шығару үрдісі байқалады, бұл кейбір жағдайларда университеттегі физика бойынша білім берудің жүйелілігі мен негізділігіне теріс әсер етеді.

Оқу процесін ұйымдастырудың осы формасымен мұғалім әлі де басты кейіпкер болып қала береді, сонымен қатар оның шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға, дәрісті мазмұнды және әртүрлі ақпараттық материалдармен қанықтыруға мүмкіндігі бар[4].

Оқу мақсатындағы бағдарламалық құралдарды пайдалана отырып өткізілетін жоғары оқу орындарының әртүрлі дәрістерін зерттеу нәтижесінде "слайд-дәріс" ұғымы нақтыланды, оның қашықтықтан білім берудегі слайд-дәрістерден айырықша ерекшеліктері анықталды, атап айтқанда:

1) дәстүрлі дәріс кезінде күндізгі оқу түрінде қолдану;

2) Бағдарламалық қамтамасыз ету мен компьютерлік техниканың динамикалық мүмкіндіктерін барынша пайдалану;

3) лектордың "тірі" дауысын дыбыстық қатар ретінде пайдалану[5].

Сондай-ақ диссертациялық зерттеуде қарастырылған физика бойынша оқу мақсатындағы бағдарламалық құралдарды динамикалық слайд-дәрістерге үзінді енгізу мүмкіндігі негізделеді.

Мультимедиялық дәрісті дайындау оның мазмұны мен құрылымына ерекше көзқарасты қажет етеді. Бұл жағдайда оқу материалын таңдау және дайындау маңызды.

Мультимедиялық дәрістерге қойылатын дидактикалық талаптарды нақты тұжырымдауға болады. Олар:

- жоғары оқу орындарының дәрістеріне қойылатын талаптардың ғылыми деңгейін іске асыру;

- студенттердің оқу-танымдық қызметін ынталандыру;

- оқу материалын оңтайлы визуализациялау;

- оқытушы мен білім алушылардың практикалық қажеттіліктеріне жауап беретін оқу материалын ұсынудың әмбебаптығы мен өзгергіштігін қамтамасыз ету;

- оқу материалын ұсынудың әртүрлі технологияларын ұтымды үйлестіру: визуалды (оның ішінде мультимедиялық) және ауызша синтез;
- білімді бақылауды қамтамасыз ету.

Жалпы физика бойынша мультимедиялық дәрістерді құру технологиясы, өткізу әдістемесі туралы жоғарыда айтылғандардың барлығы қазіргі физика бойынша мультимедиялық дәрістерге бірдей қатысты. Мен мұнда дидактиканың негізгі принциптерінің бірі, көрнекілік (Я.Коменский бойынша дидактиканың "алтын ережесі") физикадағы заманауи ғылыми жетістіктерге арналған дәрістер өткізуде басымдыққа айналатынын атап өткім келді. Хабарланған ақпараттың үлкен көлемі, оқу аудиториясында түбегейлі көрсетілмейтін күрделі эксперименттік база мультимедиялық дәрісті заманауи физика бойынша дәрістер оқудың жалғыз мүмкін формасына айналдырады, демек, жоғары оқу орындарында оқытудың заманауи әдістемесінің қажетті құрамдас бөлігі болып табылады[6].

Осылайша, заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану, атап айтқанда мультимедиялық дәрістер өткізу студенттердің оқу материалын жақсы түсінуіне ықпал етеді, оқуға деген қызығушылықты арттыру үшін қажетті эмоционалды фон жасайды, бұл білім беру сапасын арттыруға әкеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Алешкевич, В.А. Курс общей физики. Молекулярная физика / В.А. Алешкевич. - М.: Физматлит, 2016. - 312 с.
2. Бондарев, Б.В. Курс общей физики. В 3 кн. Кн. 2: Электромагнетизм, оптика, квантовая физика: Учебник / Б.В. Бондарев, Н.П. Калашников, Г.Г. Спирин. - Люберцы: Юрайт, 2015. - 441 с.
3. Голоскоков, Д.П. Курс математической физики с использованием пакета Maple: Учебное пособие / Д.П. Голоскоков. - СПб.: Лань, 2015. - 576 с.
4. Детлаф, А.А. Курс физики: Учебное пособие / А.А. Детлаф. - М.: Academia, 2015. - 32 с.
5. Ерофеева, Г.В. Практические занятия по общему курсу физики: Учебник для бакалавриата и магистратуры / Г.В. Ерофеева, Ю.Ю. Крючков, Е.А. Склорова и др. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 492 с.
6. Жаров, А.В. Курс математической физики с использованием пакета Maple: Учебник / А.В. Жаров. - СПб.: Лань, 2015. - 576 с.

УДК 740

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МЕДИАСАУАТТЫЛЫҚТЫҢ МАҢЫЗЫ

Қуанышбекова Г.

Ғылыми жетекшілер: Жандилдина Р.Е., Темирханова Қ.Ш.
Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Арқалық қ., Қазақстан

Психология саласындағы ұлы ғалым Л.С.Выготский бала өмірінің алғашқы екі жылын дамудың сөзге дейінгі кезеңі ретінде сипаттады. Екі жылдан кейін ойлау мен сөйлеу сызығы бірге дами бастайды, бұл процестердің синергиясы бар. Психологтардың көптеген зерттеулері теледидар мен компьютерлік ойындарды

және ойын-сауық бағдарламаларын белсенді пайдалануды дәлелдейді. ересектер тарапынан бақыланбайтын және мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеу саласындағы стандарттар талаптарына сәйкес келмейтін, мектеп жасына дейінгі баланың психикалық дамуының қарама-қарсы бағытта өзгеруіне ықпал етеді, яғни. вербалға дейінгі кезеңге. Сөздік ойлау, өз кезегінде, кеш дамиды, өйткені телешоуларды көргенде және компьютерлік ойындар ойнаған кезде балаға сыртқы немесе ішкі сөйлеуді қолданудың қажеті жоқ [1].

Осылайша, сапасыз және жасына сәйкес келмейтін БАҚ ақпаратын бақылаусыз тұтыну сөйлеу мен артикуляцияның қалыптасуына кедергі келтіреді, балалардың моторикасын және сенсорлық мүшелерін қалыптастыруға қажетті ынталандыруды бермейді. Бұл ми функцияларын қалыптастырудың жетіспеушілігіне әкелуі мүмкін, бұл шығармашылық пен қалыптасып келе жатқан тұлға зардап шегеді. Демек, мектеп жасына дейінгі балаларды заманауи бұқаралық ақпарат құралдары ақпаратымен сауатты қарым-қатынас жасауға, маңызды, құнды ақпаратты бөліп көрсетуге, төмен деңгейдегі ақпараттық материалды тануға, бұқаралық ақпарат құралдары әлемінде сауатты болуға үйрету қажеттілігі туындады. Өкінішке орай, біздің елде мектеп жасына дейінгі балалардың медиа сауаттылығына жеткілікті көңіл бөлінбейді, ал мысалы, Британдық Колумбия мен Канаданың басқа төрт батыс провинциясында медиа-білім беру балабақшаның оқу бағдарламасына біріктірілген.

Теледидар, кино және баспа өнімдерінің ықпалын қоғамның жиі сыни бағалауына қарамастан, қазіргі жағдайда бұқаралық ақпарат құралдары және ақпараттық технологиялар мектеп жасына дейінгі балалар арасында тұтыну және танымалдылық бойынша бірінші орындардың бірін алады. Бұқаралық ақпарат құралдары қоршаған дүниені меңгерудің күрделі құралы болып табылады, олар тәрбиеде, білім беруде, балаларымыздың мәдени дамуы, басқару процестеріне, қоғамдық пікірді қалыптастыруға белсенді қатысу. Қазіргі мектеп жасына дейінгі балалар теледидар мен компьютерлік технологияның даналығын белсенді және сенімді түрде түсінеді, медиа инновацияларды оңай меңгереді, маңызды медиа тәжірибесі және тұрақты медиа қалауы бар: сүйікті мультфильмдер, компьютерлік ойындар, журналдар, телешоулар [18].

Қазіргі әлемді бұқаралық коммуникациялар әлемі деп атайды. Заманауи мектепке дейінгі білім беру мекемелерін медиа-ақпараттық және интерактивті технологиялар, жобалық іс-әрекеттер, оқыту мен білімді меңгерудің қашықтан түрлері, электронды өнер басып алуда. Мектеп жасына дейінгі балалар үнемі өсіп келе жатқан ақпарат ағынымен күресуге тура келеді, олар іздеу дағдыларын көрсету қажет болғанда айтарлықтай қиындықтарға тап болады,

Сондықтан мектеп жасына дейінгі балаларды медиа сауаттылыққа үйрету мемлекетіміздің білім беру саясатының басым бағытына айналуы тиіс. Өйткені, ұлтымыздың болашағы көп жағдайда қазіргі мектеп жасына дейінгі балалардың медиа сауаттылығына байланысты болмақ. Қазіргі коммуникация теориясының көрнекті негізін салушы Маршалл МакЛуэннің сауатты болу үшін медиа әлемінде сауатты болуы керек деп есептегенімен келіспеу қиын. Медиа сауатты болу дегеніміз не және үздіксіз медиабілім беру жүйесінде медиасауаттылықтың орны қандай? Мәселелерді жан-жақты талдау және олардың қарастырылу толықтығын

алға тартпай-ақ, біз бұл мақалада медиа сауаттылық, медиабілім, медиа құзыреттілік, медиа мәдениет сияқты педагогикалық категорияларды жүйелеуге тырысамыз; ең жоғары анықтау, біздің ойымызша, медиабілім берудің мақсаттары – медиа менталитет, жоғарыда аталған педагогикалық категориялардың үздіксіз медиа-білім беру жүйесіндегі орнын белгілеу, мектепке дейінгі білім беру үдерісіндегі медиасауаттылықтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау.

Медиасауаттылықтың мақсатын, міндеттерін және нақты анықтамасын анықтамас бұрын бізге үздіксіз медиабілім беру контекстіндегі медиа сауаттылықтың орнын анықтау қажет сияқты. Осы орайда біз үшін білім берудің соңғы нәтижелері жүйесінде сауаттылықты бастапқы, бастауыш деңгейге қоятын Б.С.Гершунскийдің орны ерекше. Оның білім беру нәтижелерінің жалпы педагогикалық схемасы мынадай: «сауаттылық – білім – құзіреттілік – мәдениет – менталитет» [2]. Бұл позиция бізге медиа-білім беру үшін осы схеманы қолданатын болсақ,

Осылайша, бізде: медиасауаттылық – медиабілім – медиакүзіреттілік – медиа мәдениет – медиа менталитет. Бұл жүйе, біздің ойымызша, медиа-білім беру қызметінің нәтижелерінің көрінісін айқын көрсетеді. Өз кезегінде, жастан жасқа қарай, қалаған нәтиженің кез келген жағының үстемдігі, сайып келгенде, жалпы біртұтас нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді деп болжанады. Сонымен, жоғарыда ұсынылған медиабілім беру нәтижелері жүйесінің әрбір құрамдас бөлігі үшін медиабілім беру үдерісі бағытталатын жас тобын белгілеу қажет деген қорытындыға келеміз. Олай болса, сауаттылық, білімділік, құзіреттілік, мәдениеттілік, менталитет сияқты категорияларды қарастыруды мақсатқа сай деп санаймыз. Сауаттылықтың педагогикалық категориясын қарастыра отырып, мынаны атап өткен жөн Күнделікті кең тараған ұғымда «сауаттылық – қарапайымдылықтың, қарабайырлықтың реңі, білімнің ең қарапайым, бастауыш деңгейінің көрінісі» деген сөздің өзінде [цит. бойынша 10, б. 81]. Энциклопедиялық сөздікте сауаттылық 1) кең мағынада – әдеби тіл нормаларына сәйкес ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын меңгеру; 2) тар мағынада – қарапайым мәтіндерді оқу немесе оқу және жазу мүмкіндігі; 3) кез келген саладағы білімнің болуы [3].

Педагогикалық категория ретінде сауаттылық жеке тұлғаның дамуына әлеуметтік талаптардың өсуіне қарай кеңеюге бейім: қарапайым дағдылардан адамның әлеуметтік процестерге қатысуына мүмкіндік беретін белгілі бір қоғамдық қажетті білім мен дағдылар жиынтығын меңгеруге дейін. Бұл анықтамалар болжауға мүмкіндік береді

Инновацияларға сәйкес мектепке дейінгі тәрбие білім беру деңгейіне айналады. Деңгейде мектепке дейінгі тәрбиені растайтын құжат та болады. Бұл деңгей қалай құжатталатыны туралы талқылаулар жүріп жатыр. Дегенмен, жаңа заң жобасына сәйкес, мектепке дейінгі білім беру қорытынды аттестацияға қойылатын талаптарды білдірмейді, мектеп жасына дейінгі балалар ешқандай сынақтар мен емтихандарды тапсырмайды.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы мектепке дейінгі білім беруде, білім берудің бірінші деңгейіндегі сияқты, медиа сауаттылық терминін қолдану орынды деп ойлауға мүмкіндік береді, өйткені медиа сауаттылық медиабілім беру

жүйесінде де бастапқы деңгей болып табылады. Біз қарастыратын келесі категория – білім.

Т.Ф.Ефремова білім беруді «1) оқыту процесінде алынған білімдер жиынтығы ретіндегі білім деңгейі; 2) ағартушылық, мәдениет» [8]. А.В.Добровольскийдің білімге берген мән-мағынасы бізге қызық болып көрінеді: «...білімнің ең жоғарғы мақсаты – білім нұрымен нұрланған дүниенің анық, дұрыс бейнесін көруге көмектесу. «Білімді» ұғымы мәдениетті, тәрбиелі, тәрбиелі адамды білдіреді» [к.т. бойынша 6, б. 59]. Т.Ф.Ефремова ұсынған анықтаманы ескере отырып, одан әрі сауаттылық пен білім беруді қарастыра отырып, үздіксіз медиа-білім беру контекстінде құзыреттілік, мәдениет және менталитет мағыналарын анықтауға көшеміз.

Қазіргі түсіндірме сөздік құзыреттіліктің мынадай мағынасын береді: «құзырлы

1) жан-жақты білімі бар дегенді білдіреді;

2) кез келген салада жақсы хабардар; 3) мәселенің біліміне, тәжірибесіне негізделген» [7]. Біз үшін бұл анықтамаларда құзыреттілік мектеп түлектері мен бастауыш сынып оқушыларының білім деңгейіне сәйкес келетін тәжірибеге негізделген белгілі бір білімдер жиынтығы ретінде сипатталатыны ерекше маңызды. Өз кезегінде қазіргі электронды энциклопедия құзыреттілікке мынадай анықтамалар береді:

1) адамның өз табысы мен пайдалылығын сезінуінен туындайтын күш пен сенімділікті білдіретін психоәлеуметтік сапа; адамға оның қоршаған ортамен тиімді әрекеттесу қабілеті туралы сананы не береді;

2) өз білімі мен дағдыларын қолданудың айқын қабілеті;

3) адамның өз құзыреті немесе жауапкершілік аясы шегінде де, шегінде де стандартты және стандартты емес әртүрлі міндеттерді шешуге қабілеттілігі» .

Қарастырылған құндылықтар тұлғаның сапасы ретінде құзыреттілік мектептің жоғары сатысында қалыптасып, жоғары кәсіби білім берудің алғашқы үш жылында дамып отыруы керек деп санауға негіз береді. Зерттеуіміздің соңғы кезеңінде мәдениет пен менталитеттің педагогикалық категорияларын қарастырамыз. С.И.Ожегов мәдениетті 1) адамдардың өндірістік, әлеуметтік және рухани жетістіктерінің жиынтығы ретінде анықтайды; 2) мәдениетпен бірдей, яғни мәдениеттің жоғары деңгейінде болу, соған сай болу; 3) кез келген өсімдікті немесе жануарды өсіру, өсіру; 4) бір нәрсенің жоғары деңгейі, шеберліктің жоғары дамуы [4].

Мектепке дейінгі жасқа келетін болсақ, біз медиақұзыреттілік туралы емес, медиабілім туралы емес, медиа мәдениет туралы емес, мектеп жасына дейінгі балалардың медиа сауаттылығы, яғни медиа сауаттылығы туралы айтып отырмыз. Медиа сауаттылық категориясын қарастыруға кіріспес бұрын, жоғарыда ұсынылған жүйенің әрбір құрамдас бөлігі үшін анықтама береміз.

Медиа-білім беру – бұл медиа ақпараттық объектілерді тануға және түрлендіруге бағытталған шындыққа эмоционалды-құнды қатынас тәжірибесімен толықтырылған, алынған білім мен дағдыларды шығармашылықпен қолдану деп есептейміз. БАҚ құзыреттілігін анықтауда біз А.В.Федоровтың көзқарасын ұстанамыз, Ол өз еңбектерінде «медиалық құзыреттілік жеке тұлғаның әртүрлі

типтегі, формадағы және жанрдағы медиамәтіндерді пайдалану, сыни тұрғыдан талдау, бағалау және беру, қоғамдағы БАҚ жұмыс істеу процестерін талдау дағдыларының мәнін дәлірек анықтайды» деп көрсетеді. Сондай-ақ, біз медиақұзырлылық – бұл медиа ақпарат әлемінде өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік беретін теориялық білімді, ойлау тәсілдерін, моральдық нормаларды мәнді меңгеру деп санаймыз.

Медиа сауатты адамның медиамәтіндерді қабылдау, талдау, бағалау және құру қабілеті дамыған, олардың әлеуметтік-мәдени және саяси контекстін түсіну» .

Халықаралық мектеп кітапханалары қауымдастығы тұжырымдаған ақпараттық сауаттылық анықтамасына сүйене отырып, біз өз кезегімізде ақпараттық сауаттылық дегеніміз кез келген ақпаратпен, соның ішінде БАҚ-пен жұмыс істеу сауаттылығы екенін, сонымен қатар А.В.Федоровтың анықтамасына тоқтала отырып, біз мектепке дейінгі жаста медиа сауаттылықтың анықтамасын аламыз.

Сонымен, медиасауаттылық – медиабілім берудің нәтижесі, бұл медиа-ақпараттық қажеттілікті тұжырымдау, іздеудің семантикалық нәтижелерін іздеу, іріктеу, бағалау және интерпретациялау және оларды жаңа медиа ақпарат түрінде ұсыну қабілеті деп білеміз. өз көзқарасының өнімі. Бұл анықтамада екі маңызды тармақ бар. Біріншіден, бұл БАҚ қажеттілігін тұжырымдау, нақты не қажет және маңызды екенін түсіну қабілеті. Қазіргі педагогикалық әдіс-тәсілдер тілінде сөйлеу – білім шекарасын дұрыс анықтай білу / білмеу. Екіншіден, бұл БАҚ ақпаратын интерпретациялау, тиісті қорытындылар жасау, БАҚ ақпаратын іздеудің семантикалық нәтижелерін нақты тұжырымдау. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз сенеміз медиасауаттылық мектепке дейінгі білім берудегі үздіксіз медиабілім беру мен медиабілім беру үдерісінің нәтижесі болып табылады. Қорытындылай келе, мектеп жасына дейінгі балаларды медиа сауаттылыққа үйрету ұзақ және күрделі процесс екенін атап өткен жөн. Ол әртүрлі факторларды қамтиды: отбасындағы атмосфера, ата-аналармен және туыстармен қарым-қатынас, олардың медиа-технологиялардың рөліне қатынасы (отбасылық медиа сауаттылық), балабақшадағы қарым-қатынас және сыртқы әсер (көше) [5].

Осылайша, мектеп жасына дейінгі балалардың медиа-сауаттылығына, отбасы мен мектепке дейінгі мекеменің, олардың медиа бірлестігінің ынтымақтастығына тұлғаның одан әрі дамуының кепілі ретінде – медиабілімінің тиісті деңгейіне, медиа-күзiреттiлiкке, жақсы қалыптасқан медиа мәдениет және тұрақты медиа менталитет.

Г.Т. Абитова мектеп жасына дейінгі баланың ақпараттық дүниетанымы (құндылықтар, нанымдар, идеалдар, білім принциптері) әртүрлі ақпарат көздерінің әсерінен қалыптасатынын, әйтпесе ол бала әлемінің бейнесін қалыптастырады, қоршаған ортаның микромир моделін, құндылық-семантикалық өзегін және мектеп жасына дейінгі баланың әлемге және ақпаратқа құндылық-семантикалық қатынасының бірегейлігін қалыптастырады. И. Шевченконың айтуынша, виртуалды кеңістік адамның қасиеттерін жүзеге асыру, рөлдерді ойнау және нақты өмірде бұзылған эмоцияларды бастан кешіру үшін платформаға айналады. Бұл процестер ағады тыс ата-ана мен педагогикалық көңіл бөлу және бақылау, баланың жеке басының дамуындағы жеке және әлеуметтік тәуекелдерді анықтайды.

Алайда, зерттеулер виртуалды ортада балама сәйкестікті құруды жоққа шығарады. Авторлар жеке тұлға нақты өмірде және виртуалды кеңістікте өзін-өзі тануға ұмтылады деп санайды, ал электронды құралдар баланың нақты сәйкестігін көрсететін белгілерді оңай және еркін құруға мүмкіндік береді. Қоғамды цифрландыру – білім беру үшін қазіргі заманғы сын-тегеурін, ал цифрлық сауаттылық, ақпараттық мәдениет-білім берудің әрбір деңгейінде жеке адам үшін ХХІ ғасырдың маңызды құзыреті, ол білім алуға қауіпсіз әрі дұрыс қол жеткізуге мүмкіндік береді,

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Поддяков Н.Н. Мектеп жасына дейінгі балалардың ойлауын зерттеудегі жаңа тәсілдер // Психология сұрақтары. [мәтін] 1985. № 2. С. 105–117.
2. Стрельникова Т. Что такое STEAM-образование? (Электронды ресурс) [.http://www.unikaz.asia/ru/content/chto-takoe-steam-obrazovanie](http://www.unikaz.asia/ru/content/chto-takoe-steam-obrazovanie)
3. Тузикова И.В. Изучение робототехники – путь к инженерным специальностям // Школа и производство. 2013, №5, 45-47 бет.
4. Сажина С.Д. «Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарындағы кіріктірілген сыныптар технологиясы», [мәтін] 2008 ж. («Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарын басқару» журналына қосымша.

УДК: 159.922.2

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ

Ляпунова Е., Акзамбеков Т.

Научный руководитель: Шакаримова К.К.

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: lapunovakata77@gmail.com

Одной из интереснейших и в то же время актуальных проблем современности является изучение ценностных ориентаций молодежи. Сегодня, в динамичном, быстро меняющемся мире, такая социальная группа как молодежь, наиболее подвержена влиянию различных факторов. Поэтому важно изучить процесс влияния социальных сетей на формирование выбора ценностных ориентаций. Этот процесс обусловлен минимальным социальным опытом молодежи: молодые люди только вступают на жизненный путь, испытывая потребность в ориентирах. Такими ориентирами выступают ценности...

Ценности - это объекты, явления и их свойства, а также абстрактные идеи, воплощающие в себе общественные идеалы и выступающие благодаря этому как эталон должного.

По мнению В.Б. Ольшанского, ценности являются опорными точками, помогающими человеку вычленять из окружающего его информационного потока те нужные смыслы, которые определяют его непротиворечивое поведение.

Ценностные ориентации представляют собой выражение основных жизненных принципов человека, мировоззренческую и нравственную направленность его интересов, поступков, намерений, способов построения межличностных отношений.

В.С. Мерлин называет ценностные ориентации устойчивыми инвариантными образованиями, “Единицами” морального сознания, смысловыми компонентами мировоззрения, а систему ценностных ориентаций - основанием для реализации определенной модели личности.

Для А.Н. Леонтьева ценностные ориентации: “Это ведущий мотив - цель возвышается до истинно человеческого и не обособливает человека, а сливает его жизнь с жизнью людей, их благом... Такие жизненные мотивы способны создать внутреннюю психологическую оправданность его существования, которая составляет смысл жизни”

Джеймс Барнс определил социальную сеть как социальную структуру, состоящую из группы узлов которыми являются социальные объекты (люди или организация), и связи между ними (социальных взаимоотношений).

Функциями социальных сетей являются: введение в общественность, культуру и приобщение к социальным группам. Если сравнивать с ценностями предыдущих поколений, ценности молодежи на современном этапе существенно изменились. Мы проведем контраст между ценностями советской молодежи и современной.

Ролью социальных сетей является демонстрация тенденций к усилению процессов стандартизации, активизация интернет-коммуникаций, реализация личности и поддержка собственного авторитета посредством социальных сетей.

Какие же ценности были у молодежи советского времени? Как нам известно, в советскую эпоху действовала мощная система коммунистического воспитания. Несмотря на это основными ценностями для молодежи были не идеологические концепции, типа преданности делу коммунизма, классовой борьбы, борьбы за мир или научного мировоззрения. По данным социологических исследований 1971–1982 годов, статьи Борзиевой Заиры Магометовны “Ценностные ориентации современной молодежи” в этот период важнейшими для себя ценностями молодые люди считали интересную работу и семейное счастье. На третьем и четвертом местах было признание обществом, завоевание уважения и осознание того, что приносишь людям пользу. На пятом же месте шло материальное благополучие. Ну а дальше по степени важности: возможность заниматься тем, что тебя интересует, расширение кругозора и др. Примерно для половины представителей молодого поколения 1970-х годов была характерна активная жизненная позиция, которая проявлялась в различных видах общественно-полезной деятельности. Меньше всего ценилась спокойная, размеренная жизнь, подчиненная собственным интересам. В жизни современной молодежи главными приоритетами являются: успешная карьера, семья, дружеские отношения, выгодные связи, реализация себя в творчестве и/или своих увлечениях. Печально осознавать то, что карьеру большинство людей строит не с целью развития своей личности и принесения пользы обществу (Ведь сейчас мало кто выбирает благородные профессии: медицинских работников, педагогов, пожарных,

военнослужащих, строителей, да даже сантехников), а ради повышения своего благосостояния, красивой и комфортной жизни. Полезность труда определяется достижениями собственного экономического достатка. То есть люди работают, чтобы зарабатывать как можно больше денег, и неважно какими путями.

По результатам З. М. Борзиевой данные социологических исследований говорят, что в ТОП-10 жизненных ценностей современной молодежи входят такие ценности как: семья, материальное благополучие, друзья и здоровье, интересная работа, и справедливость. На последнем месте стоит религиозная вера.

И так, мы видим, что ценности современной молодежи отличаются от ценностей молодежи других поколений. На сегодняшний день всё духовное отодвинуто на второй план, у людей друг к другу потребительское отношение. Молодежь стремится иметь связи, деньги, возможность управлять другими, но никак не активную жизнь, связанную с полезной, не только для самого человека, но и для общества в целом, деятельностью.

Так что же повлияло на столь ярко выраженное изменение формирования ценностных ориентиров современной молодежи? Ответ очевиден - информационно-технологический прогресс. В связи с появлением интернета, развитие различных онлайн платформ (Социальных сетей) оказало влияние на установление горизонтов определения жизненного пути молодежи. Социологические исследования Е.В. Реутова и Т.В. Трошиной говорят, что в Интернет выходят порядка 90,8% молодежи в возрасте от 15-24 лет.

По мнению авторов исследования, пользователей социальных сетей считают, что она снабжает их наиболее полной и объективной информацией о событиях в обществе и мире. Е.В. Реутов и Т.В. Трошина определяют, что интернет зачастую навязывает ценности, чуждые духовно-нравственным традициям.

Поэтому у молодых людей изменились представления о смысле индивидуального и общественного бытия. Трансформировалось понимание сути жизненного успеха, целей и средств их достижения. Владение интернет-технологиями дало молодым людям мощный стимул для повышения компьютерной грамотности, информационной культуры, коммуникативного общения и значительно расширило возможности самореализации и самообразования. Следствием этого стало снижение роли классического образования, как среднего, так и высшего. Стали искажаться приоритеты развития молодежи, их методы самоутверждения и самоактуализации. Многие исследования Б. Р. Шериязданова методом наблюдения доказывают, что традиционные нравственные и моральные ценности почти не входят в список базовых ценностей молодежи, а духовные и культурные ценности занимают последние строчки.

В наши дни проводятся многочисленные социологические исследования, посвященные выявлению базовых ценностей современной молодежи, проводимые в разных городах и регионах Казахстана. Обобщенно эту информацию можно представить в виде списка, в порядке убывания их значимости расположены ценности, предпочитаемые молодыми людьми в возрасте 16-22 лет. Со слов Б. Р. Шериязданова иерархия ценностей выглядит следующим образом:

- 1)Здоровье
- 2)Семья

- 3) Коммуникативные ценности, общение
- 4) Материальные блага, финансовая стабильность
- 5) Любовь
- 6) Свобода и независимость
- 7) Самореализация, образование, любимая работа
- 8) Личная безопасность
- 9) Престиж, известность, слава
- 10) Творчество
- 11) Общение с природой
- 12) Вера, религия

Связано это с тем, что значительным изменениям подверглись критерии жизненного успеха в кругах современной молодежи. Кроме того, современная молодежь ценит индивидуализм, непохожесть, она в определенной степени цинична к жизни, зачастую руководствуется правилами «моральной относительности», нежели традиционными ценностями, которые, по ее мнению, устарели и требуют переосмысления. К сожалению, в последнее время в социальных сетях популяризируется убеждение, что для хорошего материального положения не обязательно много работать. Блогеры продают «инфопродукты», обучающие аудиторию способам заработка, не предполагающие официального трудоустройства, работы в какой-либо компании: как правило, эти способы связаны именно с заработком в социальных сетях. Речь идет о SMM-специалистах, таргетологах, сторисмейкерах – людях, ведущих аккаунты за деньги. Такая идеология снижает у молодежи желание трудиться, но создает мечты о богатой и легкой жизни. С помощью сайтов социальных сетей, таких как: Vkontakte, Instagram, Telegram, YouTube, Facebook, Twitter и TikTok молодые люди удовлетворяют свои потребности в самореализации, «самопрезентации», получая одобрение в рамках различных групп и сообществ. Мы видим, что многим молодым людям стало труднее общаться в реальной жизни, поскольку гораздо проще излагать свои мысли письменно. Молодежь, воспитанная в социальных сетях, плохо разбирается в людях. Что еще важнее: стираются границы ответственности, поскольку в киберпространстве нет никаких границ поведения индивида.

Основываясь на данной информации мы считаем что, влияние сайтов социальных сетей на ценности молодежи неоднозначно. С положительной стороны, виртуальный мир открывает огромное количество возможностей для коммуникации, самореализации, развития творчества, налаживания контактов, нахождения групп по интересам. С отрицательной стороны, очень редко приобретаемые в социальных сетях связи являются крепкими и долговечными, усугубляется компьютерная зависимость, приводящая к тому, что человек начинает отдавать предпочтение именно виртуальному миру, как наиболее приемлемому, что приводит к деформации социального сознания и поведения членов общества. Что доказывает, что не вся информация находящаяся в социальных сетях положительно влияет на ценностные ориентации современной молодежи.

Список литературы

1. Словарь-справочник: Майк Кордуэлл, 2000г.

2. Гуль А.Ю. «Роль социальных сетей».
3. В.Б. Ольшанский «Ценности юношей и девушек, обучающихся в разных образовательных организациях».
4. Борзиева З.М. “Ценностные ориентации современной молодежи”.
5. Б.Р Шериязданов. «Базовые ценности современной молодежи».
6. Подгорецкая И.А. Роль сайтов социальных сетей в формировании ценностных ориентаций личности.
7. Ахматнурова С.Ф Сравнительный анализ ценностных ориентаций сторонников власти и оппозиции в современной России.
8. Хакимов А.А. СМИ как фактор формирования ценностных ориентаций молодежи.
9. Хайбулаева А.Г. Динамика ценностных и смысложизненных ориентаций молодежи в полиэтнической образовательной среде.
10. Захарова А.С. и Городов Д.Н. Влияние социальных сетей на формирование ценностных ориентаций студенческой молодежи.

ӘОЖ 517.927

ШТУРМ-ЛИУВИЛЛЬ ЕСЕБІНІҢ ҚАРАПАЙЫМ ЖАҒДАЙЛАРЫ

Қадылхан М., Жанузакова А.Ж., Қожахмет А.,
Кәмәнбек Қ., Кудукенова Ж.Қ.
С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: maiky1992@mail.ru

Штурм-Лиувилль есептері дербес туындылы дифференциалдық теңдеулерді айнаымалыларды бөлу әдісімен (Фурье әдісімен) шешкенде туындайды.

Штурм-Лиувилль есебі – шекаралық шарттарды қанағаттандыратын дифференциалдық теңдеудің нөлдік емес шешімдерін табу есебі. Яғни меншікті функцияларды табу есебі. Сондай-ақ мұндай шешімдер параметрдің (меншікті мәндердің) мәндерін табу есебі. Белгілі бір жағдайларда теңдеудің әртүрлі коэффициенттері бойынша Штурм-Лиувилль есебін белгілі бір қарапайым жағдайларға дейін қарастыруға болады. Оны алғаш рет 1837-1841 жылдар аралығында Дж.Лиувилль мен Дж.Ш.Ф.Штурм зерттеген.

Математикалық физика теңдеулерінің кейбір түрлерін Фурье әдісімен шешу Штурм-Лиувилль есебіне әкеледі. Мысалы, ұштарында бекітілген біртекті шек тербелістері мәселесі, біртекті емес стерженьдегі жылудың таралуын зерттеу кезінде және т.б.

Меншікті мәндерді табу мәселесі механика мен физиканың әртүрлі салаларында кездесетін көптеген мәселелерде туындайды, сондықтан осы типтегі есептерді шешудің жаңа сандық-аналитикалық әдістерін әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Меншікті мән есептерінің теориясында әртүрлі әдістер бар. Олардың ең маңызды үшеуі дифференциалдық теңдеулерді, интегралдық теңдеулерді және вариацияларды есептеуді пайдаланады.

Бұл әдістердің әрқайсысының өзіндік ерекше артықшылықтары бар [1]. Фредгольмның, Гильберттің және басқалардың бірдей табысты интегралдық теңдеулерінің классикалық теориясы қарапайым дифференциалдық теңдеулер жағдайында да, дербес туындылы дифференциалдық теңдеулер жағдайында да бір мақсатқа әкеледі. Бұл жағдайда қиындықтар алдын ала кезеңге, атап айтқанда, теңдеулерді құрастыруға ауысады.

Эйлер еңбектерінен бастама алатын дербес туындылы дифференциалдық теңдеулерді шешудің классикалық әдіс-тәсілдері [1] Штурм-Лиувилль есебін шешуге келтірілетіні белгілі. Мәселен, математикалық физика теңдеулерінің бастапқы-шеттік есептерін айнымалыларды айыру әдісімен шешу үшін Штурм-Лиувилль есебінің меншікті мәндері мен меншікті функцияларын анықтау және олардың қасиеттерін зерттеу қажет. Математикалық физиканың теңдеулерін шешудегі қазіргі заманауи технологияларға үйлестірілген жаңа әдіс-тәсілдері де Штурм-Лиувилль есебінің мәселелерін қарастырады [2]. Штурм-Лиувилль есебінің қойылымы бастапқы берілген есептің құрылымына тікелей байланысты болып келеді [1-2].

Штурм-Лиувилль есебі, жалпы жағдайда шешімін таба қойған мәселе емес, біз оның кейбір қарапайым жағдайларын зерттеумен шектелеміз. Штурм-Лиувилль есебінің кейбір қарапайым жағдайларын аяғына дейін зерттеп, меншікті мәндер мен меншікті функциялар үшін формулаларды алуға болады екен. Штурм-Лиувилль есебін зерттеу барысында пайда болған ұғымдар мен әдістер математиканың, физиканың көптеген бағыттарының дамуына себепші болып отыр. Ол - операторлардың спектрлік теориясы есептері мен анализ сұрақтары арасындағы жаңа идеялардың қайнар көзі. Математикалық физиканың маңызды сызықтық емес кейбір теңдеулерімен тікелей байланысының арқасында, соңғы кезеңдерде, зерттеушілердің арасында Штурм-Лиувилль есебіне деген қызығушылық артып отыр [3].

Кейбір дербес жағдайлар үшін Штурм-Лиувилль есебінің меншікті мәндері мен өзіндік функцияларын табу формулаларын алуға болады екен. Осы жағдайларды қарастырайық.

I жағдай:

$$y'' + \lambda y = 0, \quad x \in [0, l] \tag{1}$$

теңдеуінің

$$y(0) = y(l) = 0 \tag{2}$$

бірінші шекаралық шартты қанағаттандыратын нөлдік емес шешімдеріне сәйкес келетін меншікті мәндерін табу керек.

Шешуі: (1) теңдеуінің жалпы шешімінің түрі λ – параметрінің мәніне байланысты. Сондықтан үш түрлі жағдайды қарастырамыз.

1) $\lambda < 0$ болсын, онда $\lambda = -r^2$ деп белгілейік. (1) теңдеуіне сәйкес келетін $k^2 - r^2 = 0$ характеристикалық теңдеудің әртүрлі нақты $k_1 = r_1$, $k_2 = -r_2$ деген екі түбірі болады. Сондықтан дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімі

$y = c_1 e^{rx} + c_2 e^{-rx}$ түрінде жазылады. Жалпы шешімге шекаралық шарттарды қойып,

$$\begin{cases} c_1 + c_2 = 0 \\ c_1 e^{rl} + c_2 e^{-rl} = 0 \end{cases} \quad (3)$$

жүйесін аламыз. Бұл жүйенің анықтауышы

$$\Delta = \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ e^{rl} & e^{-rl} \end{vmatrix} = e^{rl}(e^{-2rl} - 1) \neq 0, \quad (r \neq 0)$$

нөлге тең емес, сондықтан (3) сызықты алгебралық жүйесінің тек нөлдік шешімі бар болады. Олай болса, $c_1 = c_2 = 0$. Демек, $\lambda < 0$ болған жағдайда берілген есептің меншікті мәндері болмайды.

2) $\lambda = 0$ болса, онда $y'' = 0$ теңдеуінің жалпы шешімі $y = c_1 x + c_2$ түрінде жазылады. Жалпы шешімге шекаралық шарттарды қойып

$$\begin{cases} c_2 = 0 \\ c_1 l + c_2 = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} c_2 = 0 \\ c_1 = 0 \end{cases}$$

жүйесін аламыз. Демек, бұл жағдайда берілген дифференциалдық теңдеудің тек қана нөлдік шешімі болады. Сондықтан $\lambda = 0$ саны берілген есептің меншікті мәні болмайды.

3) $\lambda > 0$ болсын. $\lambda = r^2$ деп белгілейік. Онда (1) теңдеуіне сәйкес келетін $k^2 + r^2 = 0$ характеристикалық теңдеудің комплекс түйіндес екі $k_1 = ri$, $k_2 = -ri$ түбірі бар болады. Сондықтан (1) теңдеуінің жалпы шешімі $y = c_1 \cos rx + c_2 \sin rx$ түрінде жазылады. Жалпы шешімге шекаралық шарттарды қойып, төмендегі жүйені аламыз:

$$\begin{cases} c_1 \cos 0 + c_2 \sin 0 = 0, \\ c_1 \cos rl + c_2 \sin rl = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} c_1 = 0, \\ c_2 \sin rl = 0 \end{cases} \quad (4)$$

(4) жүйесінің $\sin rl = 0$ болғанда ғана нөлдік емес шешімі бар болады. Сондықтан $rl = \pi n$, яғни $r_n = \frac{\pi n}{l}$, $n \in Z$, $\lambda_n = r_n^2 = \frac{\pi^2 n^2}{l^2}$. $\lambda \neq 0$ болғандықтан, n - нің тек оң мәндерін алған жеткілікті. Сонымен, берілген шекаралық есептің меншікті мәндері $\lambda_n = \frac{\pi^2 n^2}{l^2}$ $n = 1, 2, \dots$ формуласы арқылы табылады. λ параметрінің осындай мәндерінде (4) алгебралық жүйенің нөлдік емес шешімдері

бар болады және ол $\begin{cases} c_1 = 0 \\ \forall c_2 \in R \end{cases}$ жүйесі арқылы беріледі. c_1 және c_2 тұрақтыларының

табылған мәндерін дифференциалдық теңдеудің жалпы шешіміне апарып қойып, берілген есептің

$$y_n = c_n \sin \frac{\pi n}{l} x, \quad n = 1, 2, \dots$$

өзіндік функцияларын аламыз. c_n тұрақтысының мәні бірге тең немесе

$$\|y_n\| = 1 \Rightarrow c_n \int_0^l \sin^2 \frac{\pi n}{l} x dx = 1 \Rightarrow c_n = \sqrt{\frac{2}{l}}$$

түрінде таңдап алынады.

Осындай алгоритмді пайдаланып,

$$\begin{cases} y'' + \lambda y = 0 \\ y(0) = y'(l) = 0 \end{cases} \quad (5) \quad \text{және} \quad \begin{cases} y'' + \lambda y = 0 \\ y'(0) = y(l) = 0 \end{cases} \quad (6)$$

Штурм-Лиувилль есептерінің меншікті мәндері мен өзіндік функцияларын табуға болады. Бұл есептердің де $\lambda \leq 0$ болған жағдайда меншікті мәндері болмайды. $\lambda > 0$ болған жағдайда дифференциалдық теңдеулердің жалпы шешімі

$$y = c_1 \cos rx + c_2 \sin rx, \quad r = \sqrt{\lambda}$$

түрінде жазылады. Жалпы шешімге шекаралық шарттарды қойып:

$$(5) \text{ есеп үшін } \begin{cases} c_1 = 0 \\ -rc_1 \sin rl + rc_2 \cos rl = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} c_1 = 0 \\ rc_2 \cos rl = 0 \end{cases} \quad \text{және}$$

$$(6) \text{ есеп үшін } \begin{cases} rc_2 = 0 \\ c_1 \cos rl + c_2 \sin rl = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} c_1 = 0 \\ c_1 \cos rl = 0 \end{cases}$$

жүйелерін аламыз. Бұл жүйелердің $\cos rl = 0$ болғанда нөлдік емес шешімдері бар болады. Сондықтан, $rl = \frac{\pi}{2} + \pi n$, яғни $n \in \mathbb{Z}$, $r_n = \frac{\pi(2n+1)}{2l}$. n -нің теріс мәндерін

қарастырмай-ақ қоюға болады, өйткені $\lambda_n = r_n^2 > 0$. Сонымен, (5)-(6) есептерінің меншікті мәндері бірдей және ол $\lambda_n = r_n^2 = \frac{\pi^2}{4l^2} (2n+1)^2$, $n = 0, 1, 2, \dots$ формуласы арқылы

табылады. (5) есебінің өзіндік функциялары $y_n = \sin \frac{\pi}{2l} (2n+1)x$, $n = 0, 1, 2, \dots$, ал (6)

есебінің өзіндік функциялары $y_n = \cos \frac{\pi}{2l} (2n+1)x$, $n = 0, 1, 2, \dots$ формулалары арқылы

табылады.

II жағдай.

$$y'' + \lambda y = 0, \quad x \in [0, l] \quad (7)$$

теңдеуінің

$$y'(0) = y'(l) = 0$$

екінші шекаралық шартты қанағаттандыратын нөлдік емес шешімдеріне сәйкес келетін меншікті мәндерін табу керек.

Шешуі: I-жағдайда қарастырылған есепке жүргізілген талдау сияқты (7) есебіне талдау жүргізу арқылы есептің $\lambda < 0$ кезде меншікті мәндері болмайтындығын, ал $\lambda \geq 0$ болғанда меншікті мәндері табылатындығын көрсетуге болады.

1) $\lambda = 0$ болсын, онда $y'' = 0$ теңдеуінің жалпы шешімі $y = c_1 x + c_2$ түрінде жазылады. Жалпы шешімге шекаралық шарттарды қойып $\begin{cases} c_1 = 0 \\ \forall c_2 \in R \end{cases}$ екендігін

аламыз. Олай болса (7) есебінің $\lambda = 0$ болғандағы нөлдік емес шешімдері бар болады. Сондықтан $\lambda = 0$ саны берілген есептің меншікті мәнін, ал $y = 1$ функциясы $\lambda = 0$ мәніне сәйкес келетін өзіндік функциясын анықтайды.

2) $\lambda > 0$ болсын. Бұл жағдайда (7) есебінің жалпы шешімі

$$y = c_1 \cos rx + c_2 \sin rx, \quad r = \sqrt{\lambda}$$

формуласы арқылы жазылады. Осы функцияның бірінші ретті туындысын тауып, оған шекаралық шарттарды қойсақ, яғни

$$y' = -rc_1 \sin rx + rc_2 \cos rx \Rightarrow \begin{cases} rc_2 = 0 \\ -rc_1 \sin rl + rc_2 \cos rl = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} c_2 = 0 \\ c_1 \sin rl = 0 \end{cases}$$

жүйесін аламыз. Бұл алгебралық жүйенің $\sin rl = 0$ болғанда ғана нөлдік емес шешімі бар болады. Бұдан $rl = \pi n$ немесе $r_n = \frac{\pi n}{l}$, $n \in Z$.

Сонымен, $\lambda_n = r_n^2 = \frac{\pi^2 n^2}{l^2}$, $n = 1, 2, \dots$ сандары да берілген есептің меншікті

мәндерін анықтайды. Бұл меншікті мәндерге $y_n = \cos \frac{\pi n}{l} x$ өзіндік функциялары

сәйкес келеді. Олай болса, $\lambda_n = \frac{\pi^2 n^2}{l^2}$, $n = 0, 1, 2, \dots$ сандары берілген есептің меншікті

мәндерін, ал $y_n = \cos \frac{\pi n}{l} x$, $n = 0, 1, 2, \dots$ өзіндік функцияларын анықтайды.

ҚОЛДЫНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Владимиров Уравнения математической физики / В.С. Владимиров. – М.: Наука, 1981.

2. Гребенникова И.В. Уравнения математической физики: учебное пособие / И.В. Гребенникова. - Екатеринбург: УрФУ, 2016. - 164 с.

3. Оразов И.О., Сарсенби А.М., Шалданбаев А.А. Штурм-Лиувилль операторының екіеселі спектрі жайында // Известия НАН РК. – 2014. № 3.-С. 153-157.

ӘОЖ: 796.853.23

ЖАС ДЗЮДОШЫЛАРДЫҢ ЖАТТЫҒУ ҚҰРЫЛҒЫСЫН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП ҰСТАУДЫ ҮЙРЕНУ КЕЗІНДЕ КҮШТІК ҚАБІЛЕТТЕРІН ЖАН ЖАҚТЫ ДАМУЫ

Малиев Б.Б.

Ғылыми жетекші: Жүнісбек Д.Н.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: maliyev.bayandy@mail.ru

Жас спортшылардың физикалық қабілеттерін дамыту проблемасының өзектілігі ерте мамандану және балалар мен жасөспірімдер спортындағы жарыстарда жоғары нәтижелерге қол жеткізуге бағдарлану проблемасымен тығыз байланысты. Дайындықтың бастапқы кезеңдерінде жас спортшылардың физикалық қабілеттерін дамытуға әртүрлі әсер етуі мүмкін әртүрлі әдістерді қолдана отырып, жалпы физикалық дайындықтың едәуір көлемі қарастырылған.

Спорт психологиясы бойынша қазіргі әдебиеттерде "физикалық қасиеттер", "физикалық (қозғалыс) қабілеттер", "спорттық қабілеттер" ұғымдары қолданылады, олар жақын, бірақ мазмұны жағынан бірдей емес. В. И. Ляхтың пікірінше, қозғалыс қабілеттерін жалпы мағынада адамның қозғалыс қабілетінің деңгейін анықтайтын жеке ерекшеліктер ретінде қарастыруға болады [сіт. бойынша: 1]. Қозғалыс қабілеттеріне күш, жылдамдық, жылдамдық, мотор-үйлестіру, жалпы және ерекше төзімділік және т. б. жатады.

Физикалық (қозғалыс) қабілеттердің дамуы физикалық қасиеттерге негізделген: күш, жылдамдық, ептілік, төзімділік, икемділік. Физикалық қасиеттер - бұл туа біткен, морфофункционалды қасиеттер, соның арқасында адамның физикалық (материалдық тұрғыдан айқын) белсенділігі мүмкін, ол мақсатты-ұқсас қозғалыс белсенділігінде көрінеді [2]. Кейбір авторлар (Брил М.С., Волков В. М., Родионов А. В., Сиротин О. А. және т.б.) "физикалық (моторлық) қабілеттер" ұғымын "спорттық қабілеттер" ұғымымен өзгерту керек деп санайды. О. А. Жетім былай деп жазады: "қабілеттер мәселесі бойынша әдіснамалық және теориялық зерттеулердің нәтижелері спорттық іс-әрекетте тек даулы қабілеттер туралы айтуға болады. Бұл спорттық іс - шараларға тек негізгі компонент кіреді деген жалған түсінікті жояды" [3, 61 - бет]. Спорттық қабілеттер деп авторлар белгілі бір спорттық қызметті игеру процесінде қалыптасатын және дамитын және оны сәтті жүзеге асырудың алғышарттары болып табылатын жеке тұлғаның жеке психологиялық ерекшеліктерін түсінеді.

Біздің зерттеу тақырыбымыздың контекстінде дзюдошылардың физикалық (моторлық) қабілеттері зерттеу тақырыбы болды, оның ішінде төзімділік, жылдамдық, күш, үйлестіру қабілеттері [5].

Дзюдошылардың күш қабілеттерінің дамуы 2 факторға ұшыраған кезде пайда болады. Жетекші-бұлшықет ішілік үйлестіруді анықтайтын үйлестіру факторы. Ол импульстің синхрондылығы мен жиілігіне әсер етеді, жұмысқа қатысатын қозғалтқыш бірліктерінің санын реттейді (әрқайсысы бір моторлы нейроннан — моторлы нейроннан және ол нервтендіретін қозғалтқыш талшықтарының тобынан тұрады), сонымен қатар бұлшықет аралық үйлестіруді анықтайды. Тағы бір фактор-бұл дұрыс-бұлшықет (бұлшықет ұзындығы, бұлшықет талшықтарының саны, жылдам және баяу типтегі талшықтардың арақатынасы — бұлшықет құрамы).

Дзюдошылардың күш жаттығуларының міндеттері келесідей:

1. Қатысушылардың денесін күш жүктемелеріне бейімдеу үшін негіз қалыптастыру (буындардың қозғалғыштығын арттыру, байламдарды нығайту).

2. Мотор аппаратының барлық бұлшықет топтарының үйлесімді дамуын қамтамасыз ету.

3. Әр түрлі жұмыс режимдерінде (статикалық және динамикалық) бұлшықет күшін көрсету қабілетін жетілдіру.

Дзюдошылардың оқу-жаттығу іс - әрекетінде әдістер тобы жүзеге асырылады: ауызша (ауызша), көрнекі, идео-моторлы, практикалық. Практикалық жаттығу әдістерінің тобына дзюдошылардың физикалық дайындығын арттыруға бағытталған ішкі және айналмалы әдістер кіреді.

Жас спортшылардың денесінің даму заңдылықтары мен ерекшеліктерін білу оқу-жаттығу процесіне уақтылы түзетулер енгізуге, оңтайлы жүктемені анықтауға, нәтижелердің өсуін болжауға, оқушылардың физикалық жағдайына оң әсер ететін дайындық құралдары мен әдістерін таңдауға мүмкіндік береді.

Дене қасиеттерін дамытуға бағытталған Жас дзюдошылармен жаттығу процесінде бірқатар жағымсыз салдарға әкеп соқтыратын дене дайындығын мәжбүрлеу орын алады. Көбінесе жаттығулар мен оларды орындау сипатын жаттықтырушылар ағзаның дамуының бірқатар физиологиялық ерекшеліктерін ескермей таңдайды деп болжауға болады. Зерттеу нысаны 15 және 16 жастағы жас дзюдошылардың оқу-жаттығу процесі болды, ал мақсаты-олардың денесінің даму заңдылықтарын зерттеу және талдау, ерекшеліктерін анықтау.

В.А. Воробьев балалар мен жасөспірімдер дамуының физиологиялық ерекшеліктерін мынадай бағыттарда қарастырады: ағзаның даму динамикасы аспектілеріндегі жас кезеңділігі және оның спорттық және педагогикалық практика талаптарына сәйкестігі; әрбір жас кезеңіндегі балалар мен жасөспірімдердің даму процесінің ерекшеліктері; спорттық іс-әрекет пен акселерацияның бір-біріне әсері; балалар немесе жасөспірімдер спортшыларының биологиялық жастағы және жеке тұлғаның онтогенетикалық жетілуін сипаттауға мүмкіндік беретін күнтізбелік. Г. Ф. Шитикова педагогикада келесі жас кезеңдерін қарастырады: 4-6 жас-үлкен мектепке дейінгі жас; 7-10 жас-кіші мектеп жасы; 11-14 жас – орта мектеп жасы; 15-17 жас - жоғары мектеп Жасы.

Егер анатомиялық-физиологиялық белгілерді қарастыратын болсақ, онда жас спортшылардың жас кезеңдері келесідей: 4-7 жас-бірінші балалық шақ кезеңі; 8-11 жас (қыздар), 8-12 жас (ұлдар) – екінші балалық шақ кезеңі; 12-15 жас (қыздар), 13-16 жас (ұлдар) – жасөспірім жас; 16-20 жас (қыздар), 17 жас- 21 жас (ұлдар) – Жастық шақ.

Балалардың, жасөспірімдердің, ұлдардың және қыздардың жас ерекшеліктерін талдау жоғарыда аталған кезеңдерді ескере отырып жүргізілуі керек деп болжауға болады, бірақ, мүмкін, бұл ерекшеліктерді неғұрлым сенімді болу үшін тар жас шеңберінде қарастыру керек: балалар 8-9 және 10-11 жас; 12-13 және 14-15 жас аралығындағы жасөспірімдер; 16-17 жас аралығындағы ұлдар мен қыздар.

Зерттеу барысында біз тек ер спортшылардың даму ерекшеліктерін зерттедік. Біздің жұмысымызда әйел денесінің дамуының физиологиялық ерекшеліктері және дене жаттығуларының қыздардың денесіне әсері қарастырылмаған.

Аралық әдістің негізгі міндеті

- жүрекке арнайы әсер ету есебінен дзюдошылар денесінің аэробты-анаэробты қабілеттерін дамыту. Оның артықшылығы жаттығу жүктемесін дәл дозалауда, ал жүктеменің салыстырмалы монотонды кезектесуінде жетіспеушілік болып табылады, бұл дзюдошылардың психикалық жағдайына теріс әсер етеді.

Айналмалы әдіс әр түрлі жастағы дзюдошылармен айналмалы жаттығу түрі бойынша оқу - жаттығу процесінде жүзеге асырылады. Сабақ шартты шеңбер бойынша өтеді: дзюдошылар жүктеме мен демалыс аралықтарының мөлшерін қатаң сақтай отырып, белгілі бір ретпен орындауы керек жаттығулардың (станциялардың) белгілі бір саны белгіленеді.

Біз жүргізген зерттеудің мақсаты жас дзюдошылардың физикалық қабілеттерін дамытуға жалпы дене дайындығының дөңгелек және аралық әдістерінің әсер ету ерекшеліктерін анықтау болды.

Материалдар мен әдістер.

Анықтау және бақылау экспериментін жүргізу кезінде жас дзюдошылардың физикалық қабілеттерін дамыту қозғалыс әрекеттерін орындау мазмұны, нысаны және шарттары бойынша стандартталған спорттық тестілеу әдісімен анықталды.

Кесте 1. Жас дзюдошылардың физикалық қабілеттерін дамытуды зерттеу нәтижелері

Тест	Дөңгелек әдіс аралық әдіс		Дөңгелек әдіс аралық әдіс	
	анықтай-тын эксперимент	бақылау эксперименті	анықтай-тын эксперимент	бақылау эксперименті
Жылдамдық қабілеттері				
30 м (с)жүгіру	6,50	5,1	6,53	4,7
Үйлестіру қабілеттері				
Шаттлмен жүгіру 3x10 м (сек)	9,77	8,27	9,9	8,51
Ромберг сынама (қарапайым) (сек)	30,27	42,73	28,4	40,27
Ромберг сынама (күрделі) (сек)	14,33	20,67	15,4	20,13
Жалпы төзімділік				
800 м жүгіру (мин, сек)	3,78	3,19	3,93	3,2

1-кесте жалғасы

Күшке төзімділік				
Денені арқамен жатып көтеру 1 минут ішінде (саны бір рет)	24,4	40,47	25,27	42,67
Жатып тұрып қолды бұғу және созу (саны бір рет)	17,67	27,6	17,00	24,87
жылдамдық-күш қабілеттері				
Екі аяқты итеру арқылы бір жерден ұзындыққа секіру (см)	151,6	167,33	152,27	171,2
20 с (саны бір рет) жоғары тіреуіште ілмектен тартылу	4,67	7,93	4,2	6,87
Денені шалқасынан жатып 20 с-қа көтеру (саны бір рет)	11,87	18,27	10,67	16,2
20 с (саны бір рет) жатып тұрып қолды бұғу және созу	8,93	14,73	8,2	13,93

Жас дзюдошылардың дене қабілеттерін дамытуды бағалау барысында статистикалық кезеңде төзімділік көрсеткіштері, күштің шығуы анықталды-жылдамдық, үйлестіру, жылдамдық-күш қабілеттері 10-11 жасқа сәйкес келеді. Бұл ретте қалыптастырушы эксперимент жүргізу кезінде жалпы дене шынықтырудың дөңгелек және интервалдық әдістерімен айналысатын жас спортшылардың дене қабілеттерін дамыту деңгейі шамамен бірдей.

Бақылау кезеңінде алынған нәтижелерді талдау барысында аралық әдісті қолдану жас дзюдошыларда жылдамдық - күш және жылдамдық қабілеттерін, жалпы және күштік төзімділікті дамыту үшін жалпы физикалық дайындықтың айналмалы әдісімен салыстырғанда тиімдірек екендігі анықталды. Ромберг сынамасын және шаттлмен жүгіруді орындау нәтижелері үйкеліс процесінде дөңгелек әдісті қолдану үйлестіру қабілеттерін дамыту үшін тиімдірек екенін көрсетеді.

Осылайша, интервалдық әдіс бірнеше физикалық қабілеттердің дамуына ықпал етпейді (оның жаттығу әсері үлкен) және дөңгелек әдісті қолдану жас дзюдошылардың үйлестіру қабілеттерін дамытуға ықпал етеді деп айтуға болады.

Қорытынды. Жалпы дене шынықтырудың дөңгелек және аралық әдістері физикалық қабілеттердің дамуына үлкен әсер етеді. Жалпы және күштік төзімділік, жылдамдық, үйлестіру, жылдамдық - күш қабілеттілігінің көрсеткіштері айтарлықтай өсті.

Алынған нәтижелерді талдау барысында жас дзюдошыларда жылдамдық - күш және жылдамдық қабілеттерін, жалпы және күштік төзімділікті дамыту үшін интерактивті әдісті қолдану тиімдірек екендігі анықталды. Дөңгелек әдіс үйлестіру қабілеттерін дамытуда тиімдірек.

Әдебиеттер тізімі

1. Беспалова Т.А., Царева Н.М., Ларина О. В., Павленкович С. С., Семенова Е. А., Щекрбакова Е. А. Физикалық қабілеттері, мәні және зерттеу принциптері.

Оқу-әдіс. дене шынықтыру және спорт институтының студенттеріне арналған нұсқаулық. Саратов, 2016.

2. Физикалық қасиеттер мен қабілеттер туралы түсінік // sportwiki спорттық энциклопедиясы. – [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: http://sportwiki.to/Физические_способности (өтініш берген күні: 20.07.2021).

3. Жетотин О. А. Спорттық қабілеттердің әдістемесі мен теориясы // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 2000. № 4. 60-62 бет.

4. Волков В. М. Спорттық қабілеттер мәселесіне // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 1982. № 5. 46-48 ББ.

5. Ерегін С.В., Свищев И. Д. және т. б. Дзюдо: БЖСМ және БЖСМ үшін спорттық дайындық бағдарламасы. М.: Кеңестік спорт, 2006.

6. Глубокий, В.А. Ресей ІІМ жоғары оқу орындарында штаттан тыс дене шынықтыру нұсқаушыларын факультативті оқыту : дис. ... канд. пед. ғылымдар: 13.00.04 / В.А. Глубокий. - Омбы, 2006.

7. Губа, В. П. Әр түрлі спорт түрлеріндегі бастапқы бағдарға байланысты балалардың дағдыларын қалыптастырудың жас негіздері: реферат. дис. ... доктор пед. ғылымдар: 13.00.04 / В.П. Губа. – М., 1997.

8. Коц, Я. М. Физикалық қозғалыс қасиеттерінің физиологиялық негіздері / Я. М. Коц // Спорттық физиология. – М.: Дене шынықтыру және спорт, 1986.

9. Кофман, Л.Б. Дене шынықтыру мұғалімінің жұмыс үстелі кітабы / Л. Б. Кофман. – М.: Дене шынықтыру және спорт, 1998.

10. Жас дзюдошылардың физикалық қасиеттерін дамытудың заманауи тәсілін әзірлеудің өзектілігі туралы / В.С. Мещеряков [және т. б.] // Қазіргі педагогикалық білім беру мәселелері. Педагогика және психология сериясы. Ғылыми еңбектер жинағы. – Ялта: РИО ГПА, 2018. - Жоқ. 59. - 2-бөлім.

ӘОЖ: 796.853.23

ДЗЮДО КҮРЕСІНДЕГІ ЖАТТЫҚТЫРУШЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

Малиев Б.Б.

Ғылыми жетекші: Жүнісбек Д.Н.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: maliyev.bayandy@mail.ru

Қазіргі таңда спорт психологиясы саласында спортшылардың жоғары спорт жетістіктеріне жету, жаттықтырушылар мен оқытушылардың біліктілігін жоғарылатуға бағытталған спорттық жарыстарда психологиялық ілеспе дайындығы, жарыстар және жаттығу сабақтары кезінде қиын және даулы жағдайларды шешу, әр түрлі спорт түрлерінде ұжымды қалыптастыру дағдысына жаттықтырушыларды үйрету, мінез-құлқын қалыптастыру мәселелері бойынша білімдерді жетілдіру маңызды мәселеге айналып отыр.

Жоғары жетістіктер спортында табысқа жету үшін психологиялық дайындық мәселесі аса маңызды бола бастады, жарыстарда, басқа да жағдайларда тек

спортшыдан қажырлы күш-жігерді талап етіп қана қоймай, сонымен қатар жаттықтырушының да бар көңілін аударып, бар жігерін салуды, тұлғаның ішкі резервтерін ашуды талап етеді. Қарқынды және үйлесімді даму үшін жаңа ресурстарды іздеу, спортты әрі қарай жетілдіруді үдету мәселесі тұрады.

Жарыс жағдайында жаттықтырушының міндеті спортшының тиімді әрекет етуін қамтамасыз ететін кәңіл-күйін қолдап қана қою емес, сонымен қатар спортшының экстремалдық жағдай кезінде туындауы мүмкін жағымсыз психикалық жағдайын жедел реттейтін тәсілдерді қолдануға дайын болу.

Басқару әрекетін таңдау кезінде жаттықтырушы спортшының жоспарланған жарыс нәтижесіне жетуге деген талабының зорлығын және сол нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігін бағалай білуі сияқты психологиялық дайындығын кәрсететін маңызды факторды ескереді. Сондықтан да талаптың күштілігі мен жеңіске жету мүмкіндігін бағалай білуді реттей отырып, жаттықтырушы жарыс кезіндегі спортшының психологиялық жағдайын оңтайландыра алады.

Секундтау (көмек көрсету) психологиясы

Спортшының жарыстық іс-әрекетін басқаруда ерекше маңызы бар нәрсе жаттықтырушының сөзбен әсер етуі – секундтау (көмек көрсету).

Секундтау жекпе-жекте маңызды орын алады, ол төмендегідей тұрғыда көрінеді:

– қарсыласы туралы ақпарат (егер ол таныс болса оның бүгінгі жағдайы туралы ақпарат); спортшымен оның қарсыласының бүгінгі жағдайымен салыстыра талдау (сол қарсыласпен сәтті және сәтсіз тартыс тәжірибесі жайындағы талдау);

– спортшының физикалық, психологиялық жағдайын алдыда болатын сайыстың барлық жағдаяттарын ескере отырып талдау;

– осы қарсыласқа қарсы қолданылатын тиімді құралдарды ұсыну;

– сайыстың шындыққа жақын ағымын және әр түрлі өзгерістер кезіндегі әдіс-тәсілдердің мінез-құлқын қарастыру;

– спортшының қарсылас пен алдыдағы сайысқа эмоционалдық қатынасын қалыптастыру;

– сөзсіз сәтті аяқталуға тиісті алдыдағы сайысқа деген қатынасты қалыптастыру;

– сайысқа психологиялық дайындықты қалаптастыру;

Секундтау әдетте екі түрлі қалыпта жүргізіледі: сайыс алдындағы спортшыға берілетін кеңес-нұсқау түрі, сайыс үстінде, спортшының белсенді іс-әрекеті кезінде берілетін кеңес-көмек түрі.

Кеңес-нұсқау көбінесе мынандай мақсатты көздейді: алдағы сайысқа деген спортшының жағымды қатынасы, оған қатысуға деген тілек, өз күшіне сенімді бекіту, белсенді іс-әрекетке жұмылдыру.

Жаттықтырушы өз сөздерінің сайыс кезінде спортшыға үлкен әсер ететінін ескеруі керек.

Әйтпесе, ақыл-кеңес жарыс алдындағы жағдаймен қабаттасып, оңтайлы деңгейден асыра желіктіріп жіберуі, немесе, керісінше, күйгелектік тудырып, старт алдындағы асып-сасу мен енжарлыққа соқтыруы мүмкін.

Жаттықтырушының спортшыны сақ болуға шақырған кеңестері («Мұқият бол», «Байқа, түсіп қалма», «Асықпа т.б») бір жағынан сайысты мұқият, ойластыра

жүргізуді қамтамасыз етсе, екінші жағынан күдік тудырып, жеңіске жету мүмкіндігін субъективті бағалауды төмендетуге, «Жеңіске жету»

қағидасын «Жеңіліп қалма» қағидасымен алмастырып жіберуі мүмкін. Кейбір жаттықтырушылар спортшының мұқияттығы мен байқампаздығын көтеріп, «мобильдеуді» көздей отырып, қарсыласының күшін атап көрсете: «Байқа, ол өте қу», «Онымен ерекше сақ болу керек», «Оның техникасы өте күшті» т.б. кеңестер береді. Мұндай кеңестер спортшыны әрқашан жеңіске жетелемейді [1, 3-4 б.].

Дзюдо бойынша жаттықтырушының кәсіби қызметін қарастыра отырып келесідей блоктарды бөліп алу қажет:

- ұйымдастырушылық, оқыту (білім беру);
- әдістемелік;
- насихатшылдық;
- сауықтыру және қоғамдық-саяси;

Жаттықтырушының ұйымдастыру блогы қызметіне көптеген мәселелерді шешу кіреді: оқу-жаттығу қызметін қаржыландырудан бастап зал құрылысы, қаладан тыс жерлердегі базалар, материалдық-техникалық қамтамасыз етуге дейін. Сонымен қатар, спорт мектептері жүйесін, жалпы және арнаулы білім беру жүйесін (мектеп-колледж-жоғары оқу орыны - магистратура – аспирантура – докторантура) құру да маңызды. Жоғары білікті балуандарды дайындау міндетін тиімді шешу үшін қолайлы жағдай туғызуға ықпал етеді.

Жаттықтырушының оқыту әрекеті блогы разрядты спортшыларды, қоғамдық-жаттықтырушыларды және төрешілерді дайындаудан тұрады. Жаттықтырушының әдістемелік жұмыстары блогы балуандардың адамгершілік, зияткерлік, эстетикалық, ерік, техникалық, стратегиялық-техникалық дайындықтарын дамытуға бағытталған.

Жаттықтырушының насихаттау қызметі блогы жарыстарды ұйымдастыру және өткізу, көрсеткіштер, сонымен қатар БАҚ баспасөз конференцияларын ұйымдастыру және өткізумен байланысты. Жаттықтырушының сауықтыру қызметі блогы тәрбиеленушілердің денсаулығын нығайту, дене бітімдерін қалыптастыру, кондициялық қасиеттерін (төзімділік, икемділік, күштілік және т.б.) жетілдіруге бағытталған.

Жаттықтырушының қоғамдық-саяси қызметі блогы – бұл аймақтық федерациялар мен қоғамдық ұйымдардың жұмыстарына қатысу, федерация басшылығының жекелеген тапсырмаларын орындау. Осы блоктардың барлығы жаттықтырушының кәсіби қызметінің үлгісін құра отырып, жаттықтырушы кадрларды даярлау және қайта даярлау үшін оқу пәндері мен оқу бағдарламаларының мазмұны негіздерін құрайды [2, 53–61 б.].

Дзюдодағы жаттықтырушының негізгі қызметтеріне тоқталсақ:

1. Техникалық-тактикалық дайындықтарын басқару.

Спортшылардың техникалық-тактикалық дайындықтары көп жылғы жаттығулар арқылы жүзеге асырылады. Осы уқыт ішінде жаттықтырушы техника бірліктерін, стратегия мен тактикаларды, жекпе-жекте жүргізу шеберліктерін үйрену және жетілдіруді пайдалана отырып, біртіндеп жеке бағдарламалар құрады (немесе оқушылар тобына арналған бағдарламалар) [3].

Осы мақсатта келесідей әдістер қолданылады:

- кейіннен техникалық-тактикалық шеберліктің нақты жақтарын сипаттайтын түрлі критерияларды есепке ала отырып, жаттығу және жарыс жекпе-жектерін таңбалап немесе стенографиялық жазып алу;

- шабуылдау, байланыс және қорғаныш әрекеттерінің орындалу сапасына бақылау жасау;

- жекелеген техникалық-тактикалық әрекеттердің түрлі уақыт, кеңістік, күш және ырғақ сипаттарын және олардың комбинациясын бағалау және өлшеу.

2. Жеке кәсіби және мәдени деңгейлерін арттыру.

Жаттықтырушы қызметінің бұл қызметі «білімділік», «мәдени деңгейі», «өз білімін жетілдіру», «өзін-өзі тәрбиелеу», «дамыту», «өзін-өзі дамыту» және басқа ұғымдардың анықтамасымен тығыз байланысты. Жаттықтырушы өз білімін үнемі жетілдіру, білімін жинақтау арқылы біртіндеп өзін тек жаттықтырушы-практик ретінде ғана емес, сонымен бірге жаңашыл жаттықтырушы ретінде де жаңа қырынан тани бастайды, бұл жаттығуларды түрлендіруге, оқушылардың сабаққа қызығушылықтарын арттыруға мүмкіндік береді.

3. Ұжымда тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру.

Ол спортшылардың адамгершілік, зияткерлік және эстетикалық дайындықтары міндетін шешуден тұрады. Жаттықтырушы қызметінің бұл функциясы ең қиын функциялардың бірі болып есептеледі, себебі ол тәрбиеленушілердің дүниетанымдарын, сүйіспеншіліктерін, еңбексүйгіштіктерін, патриоттық сезімдерін, интернационализм, жолдастық, азаматтық жауапкершілік сезімдерін қалыптастыруға бағытталған.

4. Балуандардың дайындық барысын жоспарлау.

Жоспарлау болжамы негізінде төртжылдық, жылдық, макро-, мезо- және микроциклдар дайындалады. Жаттықтыру жылының жоспары аса маңызды. Оны дайындау спорттық-көпшілік іс-шаралар күнтізбесі, көптеген ілеспелі факторлар мен спорт қызметі шарттарын есепке алумен байланысты [4].

5. Балуандардың ерікті дайындықтарын басқару.

Балуанның ерік дайындығын оның техникалық-тактикалық және физикалық дайындықтарының идеологиялық күйі ретінде анықтауға болады. Сондықтан көп жылғы жаттығу барысында, физикалық мүмкіндіктерінің өсуі, техника, тактиканы меңгеру деңгейімен бірге балуанның ерік қасиеттерін дамыту деңгейі де өседі.

Ерік дайындықтарын дамытудың маңызды бағыты спортшыларда табысқа, жеңіске жетуге сенімділікті, жаттықтырушыға сенімін, жаттығу бағдарламаларына сенімін тәрбиелеу болып табылады.

6. Спортшылардың жаттығу жағдайы мен спорттық қызметтеріне бақылау жасау.

Бақылау нәтижелері жоспарланған және нақты жүктемелерді (олардың көлемін, бағыттылығын, қозғалысын), сонымен бірге балуанның жаттығу жағдайын салыстыруға мүмкіндік береді. Алынған мәліметтерге сәйкес жаттықтырушы жаттығу бағдарламалары мен жекелеген тапырмаларға түзетулер енгізеді

7. Балуандардың дене шынықтыру дайындықтарын басқару.

Жаттықтырушы қызметінің бұл функциясы оның жекпе-жектің медико-биологиялық негіздері саласында терең білімінің болуын талап етеді. Себебі жаттықтырушыға спортшының дене бітімін қалыптастыра отырып және спорттық

шеберлігінің кондиционды бөліктерін (жылдамдық-күштілік қасиеттері, төзімділік, икемділік және т.б.) жетілдіре отырып, оның денсаулығын нығайтумен айналысатындықтан, оған спорттық медицинамен байланысты көптеген мәселелерді шешу, түрлі аурулардың жүрісі, мүмкін болатын аурулар туралы түсінігінің болуы, жарақат алу себептерін және басқаларды білуі қажет

8. Балуанның жарыс әрекеттерін басқару. Ол спортшыларға жарыс алдындағы кезеңде және жарыс өткізу барысында көмек көрсетуден тұрады.

Жаттықтырушының басты қамқорлығы – спортшының жаттыққандығы жағдайына, оның салмақ режиміне, ұйқысына, тамақтануына бақылауды жүзеге асыру, жарысты жүргізу барысында спортшының тактикасы мен стратегиясы мәселелерін дайындау, спортшының жұмысқа қабілеттілігін қалпына келтіруін қадағалау, жаттықтыру сабақтарын ұйымдастыру және жүргізуіне қамқорлық жасау, әрбір жекпе-жектің тактикалық жоспарын жасауға көмек көрсету, ширығуына көмектесу, жекпе-жекке дайындау, оның барысын қадағалау, нәтижелерін талдау, қарсыластың жекпе-жектерін қарау, төрешінің жұмыс ерекшеліктеріне талдау жасау және т.б.

9. Спорттық іріктеулерді жүргізу.

Іріктеуді дұрыс жүргізу кезінде дарынды және тәрбиелі көрнекті спортшыларды тарту мүмкіндігі артады. Жаттықтырушы қызметінің бұл функциясы үш өзара шарттастырылған, бірақ біршама дербес бөліктерден тұрады:

- 1) балалардың спорттық бағдарларын анықтау немесе бастапқы іріктеу;
- 2) құрама командаға кандидаттарды іріктеу;
- 3) құрама командаларды жинақтау. Жаттықтырушы қатысушыларды іріктеу және команданы жинақтаумен айналыса отырып, іріктелушілердің талабы мен қабілеттіліктерін, дәйектілігін, немесе спорт жекпе-жегінің осы түрімен айналысуға ынтасының болуын және т.б. ескереді.

10. Спортшының жұмысқа қабілеттілігін арттыру және қалпына келтіру.

Бұл ретте жұмысқа қабілеттілігін қалпына келтіретін және арттыратын психореттеуші, механикалық, температура, электр, дәрі-дәрмектер және басқа да процедуралар аса пайдалы. Жаттықтырушы энергетикалық қамтамасыз етудің аэробты және анаэробты процесстерін аса тиімді жетілдіруге ықпал ететін және түрлі бағыттағы жаттығу сабақтарынан кейін жұмысқа қабілеттіліктерін қалпына келтіруге көмектесетін сергітетін құралдарды білуге және қолдана білуге міндетті.

11. Алғашқы көмек көрсету.

Спорттық жекпе-жекпен айналысу сабақтары кейде денсаулық нормаларынан ауытқушылықтармен өтіп жатады: қатты жүктемелік кезіндегі есеңгіреу жағдайынан, қылғындыру тәсілдері кезінде есінен тану, кейбір бұлшық еттерінің тырысып қалуы, қан ағуы, түрлі жарақаттар алу (сыну, шығу, ми шайқалуы) және т.б. жаттықтырушы күтпеген жағдайларда алғашқы көмек көрсете білуі тиіс.

12. Жарысты ұйымдастыру.

Жарыстар мықты тәрбиелік іс-шара болып табылады. Олар оқу-жаттығу процесінің қорытындысын жасайды, оның жалғасы болып табылады.

Жаттықтырушылар жарысты жүргізуге қажетті барлық байланыстарды қарастырады [5].

Жаттықтырушы - рухани биік адамгершілік қасиетке ие, зейінді ұқыпты, мәдениеті жоғары, спортшыларды шебер, білікті ұйымдастыра білетін адам. Спортқа адал, өз ісіне шын берілген, батыл ізденістер мен жаңашылдықтарға бейім, ұдайы мақсатқа ұмтылатын, педагогикалық еңбектің нәтижесін жүйелі түрде ескеріп отыратын, тәжірибелік қызметте педагогикалық идеялар мен әдістемелік ұсынымдарды ұтымды пайдаланатын, спортшыларды алған теориялық білімдерін практикада оңтайлы қолдана білуге үйрететін, орын алған педагогикалық жағдаяттарды саралап талдап, спортшыларға ықпал етудің анағұрлым тиімді жолдарын таңдай білетін білікті маман.

Қазіргі психология, физиология, биомеханика, дәрігерлік бақылау және басқа да ғылымдар бойынша өте үлкен ғылыми зерттеу әлеуеттеріне сүйенген спорттық жетістіктер жаттықтырушы қызметін бөлуді талап етті.

Мысалы, балалармен жұмысты ұйымдастырушы-селекционердің аса мықты жағы балаларды өзінің табиғилығымен тарта білу, оларды патриоттық сезімдерге тәрбиелей отырып, топтарға бекіте білу біліктіліктері болуы тиіс.

Сонымен қатар, ұйымдастырушы-селекционер жаттықтырушы таза адами тұрғыдан (қамқорлық жасау, адалдық, аяушылық білдіру, қатысу) үлкен әлеуетке ие болуы тиіс. Сонымен бірге, балалар психологиясын, бала организмінің мүмкіндіктерін тамаша білуі, жүктемелерді дұрыс пайдалана білуі тиіс.

Әрбір жастың дәйегі пен ынтасы шебер, чемпион болуды армандайды. Ол үшін оқу-жаттығу жиындарын қамтамасыз ету, тамақтандыру, өткізу, турнирлерге апару қажет.

Қорыта айтқанда, жаттықтырушы тамаша психолог болуы тиіс, әйтпесе топта басқа жаттықтырушыға немесе тіпті жалпы спорттан кетуге дейін баратын түсініспеушіліктер пайда болуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, «Бастауыш мектеп және дене мәдениеті» сериясы, -Алматы, 2012.- № 3 (34), 3-4 б.
2. Туманян, Г. С. Школа мастерства борцов, дзюдоистов и самбистов: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Г. С. Туманян. – М.: изд. центр «Академия», 2006. – Б. 53–61.
3. Алиханов, И. И. Техника спортивной борьбы / И. И. Алиханов. – М.: Физкультура и спорт, 1977. – 216 б.
4. Медведь, А. В. Совершенствование подготовки мастеров спортивной борьбы / А. В. Медведь, Е. И. Кочурко. – Минск: Полымя, 1985. – 144 б.
5. Спортивная борьба: учеб. для ИФК / А. П. Купцов [и др.]; под общ. ред. А. П. Купцова. – М.: Физкультура и спорт, 1978. – 424 б.

ҚАЗІРГІ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ИННОВАЦИЯЛАР

Мамиева С.К.

Ғылыми жетекші: Сейпутанова А.Қ.

С. Амнжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: S-mamieva@mail.ru

XXI ғасыр – әлемдік жаһандану ғасыры. Әр халық өзінің ұлттық мәдениеті мен дәстүрін, тілі мен дінін сақтай отырып, білімі мен ғылымын тұтастандыруы қажет. Жаңа білім парадигмасы баланың білімін, білігі мен дағдысын емес, оның тұлғасын, білім алу арқылы дамуын алдыңғы орынға қойып отыр. Қазіргі педагогика ғылымының бір ерекшелігі - баланың тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын шығаруға ұмтылуы болып отыр. Жаңа білім беру технологиясының басты қағидалары – оқытуды ізгілендіру, өздігінен дамитын, дұрыс шешім қабылдай алатын, өзін-өзі жетілдіріп, өсіруші, тәрбиелеуші тұлға қалыптастыру.

Отандық білім беру жүйесінде жаңа бағыт іздеу, оқыту формасын жаңартуға бет бұрды. Жаңашылдық өзгерістер, әлемдік педагогикалық тәжірибені ғылыми, технологиялық тұрғыдан талдау білім беруді дамытудың жаңа бағдары жаңа стратегияны таңдауға себеп болып отыр. Қазақстандық білім жүйесін модернизациялаудың басты бағыттарының мақсаты – оның қазіргі нарықтық экономика жағдайында, жаһандануды ескере отырып, жаңа мазмұнын қамтамасыз ету болып табылады.

Білім – адам үшін берері көп, мағынасы кең ұғым. Ғылыми әдебиеттерде білім – айналадағы дүниенің, адамның практикалық және танымдық қызметі үшін қажетті жақтарын бейнелеу делінсе, келесі әдебиетте білімді тиісті объектілер туралы біздің алған хабарларымыз, ақпараттарымыз деп қарастырады. Білім ұғымына қатысты қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде білім – оқу, үй ренумен санаға қонатын ақиқат жайлы түсінік, ал қазақ кеңес энциклопедиясында білім бүкіл танымның даму үрдісінде қалыптасқан адамзат мәдениетінің рухани қазынасының жиынтығы делінген. Осылайша білімге берілген анықтамалардың барлығының мағынасы біреу болып табылады, яғни адам баласының іс-тәжірибесінде, рухани өмірінде жинақталған ақпарат, шындық жүйесі. Адамзат баласының төңірегіндегі дүниені танып-білуі күрделі қайшылыққа толы, уақытпен санасатын жаңа білімді игеруімен байланысты жүріп отырады. Дүниежүзілік қауымдастықтың біртұтас білім кеңістігін қалыптастыруға бағытталған ортақ мүддеге барынша талпынуы – жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына жинаған саналы да парасатты тұлғаны тәрбиелеп шығаруы. Осы тұрғыдан алғанда, білім мен ғылым барша қоғамдар мен жеке индивидтер өмірінің ажырамас бір бөлігі ретінде қалыптасатынын айтуға болады.

Ұлттың ұлт болып қалыптасуы үшін тілі мен діні, жері қаншалықты маңызды болса, оның рухани дүниесі де соншалықты мән-мағынаға ие. Ұлттық мәдениет сол халықтың дәстүрлі дүниетаным, тарихи-мәдени және эстетика-этикалық

ұстанымын, тілі мен дінін, болмыс-бітімін айғақтап, әлемдік өркениеттегі орнын айқындайтын рухани құндылықтардың мәйегі. Білімнің әлеуметтік өмірдегі ерекше сипатқа ие болу кезеңі білім мен әлеуметтік тәжірибені ұрпақтан-ұрпаққа жалғасу үрдісі қоғамның тіршілік әрекеттерінен өз алдына бөлініп және тәрбие мен оқуды іске асыратын арнайы кәсіби мамандардың пайда болу кезеңінен бастау алған. Білім қорын ғылымға дейінгі, яғни күнделікті өмірде туындаған қарапайым білім және ғылыми білім деп екіге ажыратуға болады. Ғылымға дейінгі қарапайым білім – тіршілік барысында, іс-әрекет үстінде, тәжірибе ауқымында жинақталады. Ол бар болғаны құбылысты сипаттайды, оқиғаның қалай өтіп жатқанын пайымдайды. Ал, ғылыми білім – терең де мазмұнды. Ол құбылысты, оқиғаны жай сипаттаумен ғана шектелмейді. Ғылыми білім оқиғаларды, құбылыстар мен фактілерді сырттай сипаттап қана қоймайды, сонымен қатар оларды түсіндіреді, ішкі табиғатын, мәнді жақтары мен маңызды байланыстарын ашып көрсетеді, яғни даму заңдылықтарын айқындайды.

Қазіргі жаһандану кезеңінде өмір мен ғылым, оқушылар мен мұғалім еңбегі, сіз бен біздің қалай өзгеріске ұшырайтынымызды қайта ой елегінен өткізуді мұғалімнен талап ететін уақыт. Осы мәселелер қазіргі өзгермелі қоғамда полимәдениетті, көп ұлтты әрі поликонфессионалды кеңістікке араласуға дайын, қабілетті тұлғаның дамуына бағытталған білім беру мен тәрбиелеу мазмұнын қайта қарауды талап етеді. Соның ішінде сапалы білім алу мәселесінің мәні артуда. Оны жаңа сапаға көтеру – қоғамдық мәселеге айналуда. Жаңартылған бағдарлама бойынша әлемдік білім беру жүйесі бәсекеге қабілеттілікке қарай білім алушыны баулу, қоғамнан өз орнын таба білетіндей сапалы маман болуына бағытталынған. Осы уақытқа дейін еліміздегі жалпы білім беретін мектептерде білім алушылар күтілетін нәтижеге көз жеткізбей, түрлі әсер етуші факторлар ықпалымен мамандық таңдап, ақыр соңында сол оқыған мамандықтары бойынша жұмысқа тартыла алмай отырғаны бәрімізге мәлім. Орта білім мазмұнын жаңарту аясында әзірленген оқу бағдарламалары оқушылардың бір сыныптан екінші сыныпқа өтуі кезінде білімі мен дағдылары қайталанып тексеріліп отыратын спиральділік қағидаты бойынша құрылған оқу бағдарламасы моделіне негізделген.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін, білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиетті мол терең түсінетін шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі. Ұлттық тәрбие деп, жеке тұлғаның ұлттық сана сезімі мен мінез-құлқының ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрлерді меңгеруі негізінде қалыптасуын айтамыз.

Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда ұлттық мәдени құндылықтар – белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни халық ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар. Адамдардың бойында қалыптасқан имандылық қадір-қасиеттер рухани құндылықтарға, ал адамдардың қолымен жасалған тұтыну заттары мен кәсіби материалды құндылықтарға жатады. Өзімізді өзіміз бағалай білуге бет бұру – ұлттық байлығымызды игеру, ұлттық санамызды дамыту. Ұлттық құндылықтарды іріктеп, оқыту процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, отбасында да,

мектепте де ұлтжандалылық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын тұлғаларды тәрбиелеп шығару.

Өз ұлтын қадірлеп-қастерлеген, ұлт қадірін білген азаматтың бірі Ж.Аймауытов: *«Мен халыққа кіндігіммен байланып қалғанмын. Оны үзе алмаймын. Үзу қолымнан келмейді»* - дейді. Сырым Датұлы: *«Мен ағайынды екеумін: бірі -өзім, екіншісі-халқым»* - дейді.

Қазақ халқының осындай дәріптеуге, қастерлеуге, дамытуға тұрарлық ұлттық рухани және материалдық құндылықтары туралы ұлағатты, құнды ойларын халық игілігіне, келешек ұрпақты, ел-жұртқа ие болар азаматтарды тәрбиелеуге неге қолданбасқа? Қоғамдағы адамдар жасаған рухани, материалдық, мәдени құндылықтардың алмасуы оқыту процесі арқылы жүзеге асырылады. Соның ішінде сын тұрғысынан ойлау жобасы арқылы оқыту – саналы процесс екенін айтқым келеді. Интеллектуалдық деңгейі жоғары тұлғаны қалыптастыру үшін, оны оқытып қана қою жеткіліксіз. Оны тұлға ретінде жан – жақты дамытуға қолайлы, оқытудың шығармашылық түрін жасау қажет, яғни шығармашылық оқу әрекетін туғызу қажет. Бұл баланы, берілген оқу материалын жаттап алу ғана емес, керісінше өз бетімен білім алу үшін ізденуге үйретеді.

Жеке тұлғаны ұлттық тәрбие арқылы дамыта отырып, нақты әрекет арқылы оқытуда төмендегі құндылықтардың болуы қажет:

- белсенді қарым-қатынас: оқушы мен мұғалімнің әрбір мәселеде өз көзқарастарын білдіріп отыруы;
- индивидтік: мұғалімнің әр жеке оқушының ерекшелігін дамытуы, қоғам алдындағы жауапкершілігінің болуы;
- өзіндік тәртіп: өзіндік бақылау мен бағалауды, шешім қабылдауды үйрену және оны дамыту;
- шыдамдылық: әр түрлі пікірлерді қабылдай алу, бір-бірінің пікірлері мен ерекшеліктерін құрметтеу, қабылдау.

«Адам мен адамның бір-бірімен араласу, өзара қарым-қатынасында ғана адамның адамдығы өзі үшін де, өзгелер үшін де ашылады», -дейді философ М.М.Бахтин. Оның пікірінше, диалог тұлғаны қалыптастырудың құралы ғана емес, оның адамдық болмысын да көрсетеді. Тұлғаның белсенділігі, өзін-өзі дамытып отыруға ұмтылуы өзгелерден бөлек жағдайда емес, өзге адамдармен диалогтық қатынастарға түсу кезінде жүзеге асырылады. Бірлескен қарым-қатынас негізінде оқушы-оқушы, мұғалім-мұғалім, оқушы-мұғалім арасында өзара құрметтеу, мойындау, түсіне білу және сыйластық әрекеттері пайда болып, толеранттық пен мейірімділік көзқарастары қалыптасады. Сонымен бірге сыни ойлау арқылы тұлға бойында рефлексиялық сапаларды қалыптастыру. Рефлексиялық сапа дегеніміз білім мен тәрбиені өзіндік сана арқылы қабылдап, тұлғаның рухани дамуы, ғылыми ақпараттарды игеруі болып табылады.

Өз тәжірибемде қазақ тілі мен әдебиеті пәнін оқытуда ұлттық құндылықтарымызды өз сабақтарымда пайдаланамын. Сабақты түрлендіру арқылы мақал-мәтелдер, шешендік сөздерді қолданып бала бойында ұлтымызға ғана тән терең ойлау, шебер сөйлеу дағдыларын дамытып, тіл көркемдігін сақтауға өз үлесімді қосудамын. Халықтың тілі-халықтың жаны, тамыры, ойы, өрісі. Қазақтың ұлтшыл ақыны М.Шаханов:

*«Қай тілмен ақса перзенттік түйсік өрісің,
Сол тілдің гүлі, сол тілдің қайраткерісің,
Бар кезде таным, таныту өрлейді.
Тек баба тіліңді дамыта бермейді,
Өзге тілдегі жеңісің»*

Жеке тұлғаны ұлттық құндылықтарды пайдалана отырып тәрбиелеуде, халық ауыз әдебиетінің қарапайым үлгілерін біртіндеп күрделенуіне қарай таңдап алдым. Тұлғаның рухани дүниесіне әсер ете отырып, ең алдымен әдептілігіне аса назар аудардым. Өйткені әдептілік-халқымыздың ұлттық психологиясының өзегі, оның ғасырлар бойы қалыптасқан барысында «әдеп», «әдептілік» деген түсініктер төңірегінде ұйымдастырған мақал-мәтелдер сайысы, ұлттық ойындар игі нәтижесін көрсетті. Тұлға бойында қайырымдылыққа баулып, жанашырлық, аяушылық сезімдердің туғызып тәрбиелеуде ертегілер рөлі жоғары. Себебі ертегі халық ауыз әдебиетінің құрылымы жағынан алғанда қарапайым, ал рухани құндылығы жағынан баға жетпес аса қымбат, көркем туынды болып есептеледі. Ертегілерді оқыту көріністер даярлау арқылы тұлға бойында сөз байлығының баға жетпес інжу-маржанын жинап, қиялына қанат бітіріп, өсіп-жетілуіне қажет нәрсенің мол қорын алдым. Тіл білімінің атасы А.Байтұрсынов «Қандай сәулетті сарайлар болсын, қандай сымбатты я кескінді суреттер болсын, қандай әдемі ән-күй болсын - сөзбен сөйлеп, суреттеп көрсетуге болады. Бұл өзге өнердің қолынан келмейді. Ал басқа өнердің бәрінің де, қызметін шама шарқынша сөз өнері атқара алады» деген.

Еліміздегі бүгінгі оқушылар нарықтық реформа және өзгеден қоғамдық қатынастар жағдайында өскен ұрпақ. Ұлттық құндылықтар бұл жастардың құндылық бағыттылығына қалай да болса бір әсерін тигізеді. Қазіргі ұстазға қойылған негізгі талап бала санасында қай кезде де сапалы білім алдыңғы қатарлы әлеуметтік құндылық болып есептелетінін сезіндіру. Сапалы білім алу мен ұлттық құндылықтарды сіңіру арқылы ғана өзгеріп жатқан өмір жағдайларына дағдыландыру. Қазақ халқының поэтикалық өнерінің бала бойында жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуына ықпалы мол. Балалардың әсемдікке, сұлулыққа деген көзқарасын қалыптастыруда Абай өлеңдерінің рөлі ерекше. «Қуатты ойдан бас құрап, еркеленіп шығар сөз» деп ұлы ақынның өзі айтқандай, ақынның өлеңдері туған жердің сұлу табиғатын, қазақ ауылының көріністерін, ақ көңіл ауыл адамдар бейнесі сан алуан сезімдерімен ұласып отансүйгіштік қасиеттерін қалыптастырады.

Орта мектептер жаһандану заманындағы білім экономикасының өзегі болып, еліміздің инновациялық дамуының қозғаушы күшіне айналуының басты шарттары. Сондықтан мектептерде неғұрлым білім беру жүйелерінің дамуы және интеграциялануы таза, серпінді, шығармашыл, толыққанды болса, ол келіп құятын білім айдыны да сондай дәрежеден табылады. Нәтижесінде отбасында, қоғамдағы өмірлік құндылықтар жақсарып, сапалық көрсеткіштер арта түседі.

Алдағы уақытта да заман талабына сай білімді әлемдік деңгейге жеткізудің бірден-бір жолы, бұл – инновациялық қызмет. Сол үшін әр ұстаздың алдында оқу мазмұнын жаңарту, өзінің шығармашылығын дамыту мен шеберлігін шыңдап, озық технологияны жетік меңгеріп, әр күнгі сабағына тиімді әдіс – тәсілді пайдалану, тәуелсіз еліміздің ертеңі саналатын – білімді ұрпақ тәрбиелеу міндеті болып табылады. Біздің мектепте де оқытудың тиімді жолдары мен әдіс-тәсілдерін

іздістіру жұмыстары кең көлемде жүргізіліп келеді. Жас ұрпаққа топтық, ойын, тірек сигналдары, модульдік тестік жүйе, интерактивті, оқытудың компьютерлік, дамыта оқыту технологиялары бойынша білім беруде. Әр дамыған мемлекет жаһандану жағдайында ұлттық білім беру жүйелерінің дамуы мен интеграциялануы бәсекеге қабілеттілігі оның ғылыми әлеуетімен өлшенеді. Осы мәселе бойынша білім саласында инновациялық даму ұлтымыздың нанотехнологиясын және биотехнологиясын дамыту. Білімге қызығушылығы жоғары оқушыларды тәрбиелеу.

Ата-бабаларымыз салып кеткен тәрбие соқпағы ғасырлар бойы қазақ халқының ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан құндылығы. Олай болса, тәрбие бастауы ата-ана мен мұғалімі мен балаға ұласып жатуы – шарттылық болып табылады. Халқымыз “Білімдіден шыққан сөз, талаптыға болсын кез” дегенді тегін айтпаған. Сондықтан да ғасырлар бойына сөз құдіретін сезіне білген, шешеннің билігіне тоқтаған, елдікті сақтаудағы тапқырлығына тәнті болып, дәріптеген. Ал әдеби шығармалардың қайсысы болмасын өскелең ұрпақты ерлікке, батырлыққа, тапқырлыққа, терең ойлылыққа тәрбиелеген. “Өткеннің өнегесі – бүгінгінің баға жетпес байлығы» екендігін естен шығармай, мәдениетімізді терең зерделеу арқылы “Мәңгілік ел” бола алатынымыз хақ. Ұрпағымызды парасатты да білікті, мәдениетті де білімді етіп тәрбиелеп, рухани дүниетанымын жалпы адамзаттық деңгейде дамытамыз десек, бойында ұлттық және азаматтық намысы бар ұрпақ өсіргіміз келсе, бүкіл қоғамдық өмірдің өзегін келешек ұрпақ тәрбиесіне, соның ішінде ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеуге бағыттауымыз қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Бітібаева Қ. Қазақ әдебиетін тереңдетіп оқыту. Мектеп баспасы, 2000 ж.
2. Б.Д.Жұмақаева. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі, «Қыздар университеті» баспасы, 2015, 242б.
3. 2018-2019 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2018. – 368 б.
4. «Мұғалімдерге арналған Нұсқаулыққа» 2012.

ӘОЖ 37

ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Мешелова Б.З.

ШҚО ББ Өскемен қаласы бойынша білім бөлімінің

«№47 жалпы білім беретін мектеп» КММ

e-mail: meshelova.b@mail.ru

Ұлттың ұлт болып қалыптасуы үшін тілі мен діні, жері қаншалықты маңызды болса, оның рухани дүниесі де соншалықты мән-мағынаға ие. Ұлттық мәдениет сол халықтың дәстүрлі дүниетаным, тарихи-мәдени және эстетика-этикалық ұстанымын, тілі мен дінін, болмыс-бітімін айғақтап, әлемдік өркениеттегі орнын айқындайтын рухани құндылықтардың мәйегі.

Тәуелсіздікке қолы жеткен қазақ өркениетінің алдында ұлттық құндылықтарды сақтау мәселесі тұр. Егемендік жылдарында еліміз екі процесті – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қатар жүргізіп, белгілі бір нәтижеге жетті. Нақты кезеңде жаңа тарихи кезеңге – ұлттық рухани жаңғыру кезеңіне аяқ басты. Рухани жаңғыру бізден ұлттық санамызды қалыптастырып, бәсекеге қабілетті болып, кез-келген мәселеге прагматистік тұрғыдан келуді, жалпы алғанда ұлттық бірегейлігімізді сақтай отырып дамуымызды талап етеді. Рухани жаңғырудың ең басты шарты – білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу.

Қазіргі жаһандану кезеңінде өмір мен ғылым, оқушылар мен мұғалім еңбегі, сіз бен біздің қалай өзгеріске ұшырайтынымызды қайта ой елегінен өткізуді мұғалімнен талап ететін уақыт. Осы мәселелер қазіргі өзгермелі қоғамда полимәдениетті, көп ұлтты әрі поликонфессионалды кеңістікке араласуға дайын, қабілетті тұлғаның дамуына бағытталған білім беру мен тәрбиелеу мазмұнын қайта қарауды талап етеді. Соның ішінде сапалы білім алу мәселесінің мәні артуда. Оны жаңа сапаға көтеру – қоғамдық мәселеге айналуға.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесі міндеттерінің бірі: ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау және белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттілігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру» – деп көрсетілген.[2] Ал бұл міндеттерді жүзеге асырудың шарттары ретінде: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді акпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу сияқты ауқымды мәселелер алынған.

Жаһандық және рухани жаңғыруды тең ұстаған тарихи кезеңде отандық білім саласына қатысты көптеген жұмыстар атқарылуда. Білім беру жүйесіндегі тың өзгерістер мен заманауи форматта енгізіліп жатқан жаңашыл идеялар, оқыту мен оқудағы белсенді тәсілдер, тиімді оқуға негізделген стратегияларды сапалы білім беру үшін тиімді пайдану – бүгінгі күннің басты мақсатына айналып отыр. Соның бірі ретінде Қазақстан Республикасының орта білім беру мазмұнын жаңарту аясындағы жаңартылған білім беру бағдарламасының жобасы жасалды. Бұл аталмыш жоба – бүгінгі күннің маңызды құралы. Жаңартылған білім беру бағдарламасы – сапалы білім алуға негізделген заманауи үлгідегі бағдарлама. Білім беру бағдарламасының басты мақсаты – оқыту үдерісін оқушылардың пән салалары бойынша білім мен біліктерді саналы түрде меңгеруі үшін әр пәннің әдістемелік әлеуетін қолдануға, оқу, жоба, зерттеу іс-әрекеттері тәсілдерін меңгеру арқылы дербестігін дамытуға, әлеуметтік-мәдени кеңістікте орнын таба білуі үшін біліктерді меңгеруге бағыттайды.[3]

Қазіргі кезеңде оқушының өз бетімен білімге ие болу барысында оның белсенді іс-әрекетін ұйымдастыру оқу үдерісіне қойылатын негізгі талаптардың бірі болып табылады. Бұл тәсілдеме пәндік білімді, әлеуметтік және коммуникативтік дағдыларды ғана емес, сонымен бірге өзінің жеке мүдделері мен болашағын сезінуге, сындарлы шешімдер қабылдауына мүмкіндік беретін тұлғалық қасиеттерді де меңгеруге ықпал етеді. Мұғаліммен бірлесіп шығармашылықпен

айналысу және серіктес, кеңесші ретінде мұғалімнің қолдауы кезінде оқушының белсенді танымдық қабілеті тұрақты сипатқа ие болады.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиетті мол терең түсінетін шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі. Ұлттық тәрбие деп, жеке тұлғаның ұлттық сана сезімі мен мінез-құлқының ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрлерді меңгеруі негізінде қалыптасуын айтамыз.

Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда ұлттық мәдени құндылықтар – белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни халық ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар.

Ұлттық құндылықтарды іріктеп, оқыту процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, отбасында да, мектепте де ұлтжандылық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын тұлғаларды тәрбиелеп шығару.

Өз ұлтын қадірлеп-қастерлеген, ұлт қадірін білген азаматтың бірі Ж.Аймауытов: «Мен халыққа кіндігіммен байланып қалғанмын. Оны үзе алмаймын. Үзу қолымнан келмейді» – дейді. Сырым Датұлы: «Мен ағайынды екеумін: бірі – өзім, екіншісі – халқым» – дейді.[1]

Қазақ халқының осындай дәріптеуге, қастерлеуге, дамытуға тұрарлық ұлттық рухани және материалдық құндылықтары туралы ұлағатты, құнды ойларын халық игілігіне, келешек ұрпақты, ел-жұртқа ие болар азаматтарды тәрбиелеуге неге қолданбасқа?

Қоғамдағы адамдар жасаған рухани, материалдық, мәдени құндылықтардың алмасуы оқыту процесі арқылы жүзеге асырылады. Соның ішінде сын тұрғысынан ойлау жобасы арқылы оқыту – саналы процесс екенін айтқым келеді. Интеллектуалдық деңгейі жоғары тұлғаны қалыптастыру үшін, оны оқытып қана қою жеткіліксіз. Оны тұлға ретінде жан – жақты дамытуға қолайлы, оқытудың шығармашылық түрін жасау қажет, яғни шығармашылық оқу әрекетін туғызу қажет. Бұл баланы, берілген оқу материалын жаттап алу ғана емес, керісінше өз бетімен білім алу үшін ізденуге үйретеді.

Жеке тұлғаны ұлттық тәрбие арқылы дамыта отырып, нақты әрекет арқылы оқытуда төмендегі құндылықтардың болуы қажет:

➤ белсенді қарым-қатынас: оқушы мен мұғалімнің әрбір мәселеде өз көзқарастарын білдіріп отыруы;

➤ индивидтік: мұғалімнің әр жеке оқушының ерекшелігін дамытуы, қоғам алдындағы жауапкершілігінің болуы;

➤ өзіндік тәртіп: өзіндік бақылау мен бағалауды, шешім қабылдауды үйрену және оны дамыту;

➤ шыдамдылық: әр түрлі пікірлерді қабылдай алу, бір-бірінің пікірлері мен ерекшеліктерін құрметтеу, қабылдау.[5]

Білім беру мен тәрбиелеудің мақсатын айқындау үшін қазақ білімпазы Жүсіпбек Аймауытовтың мына сөздерін еске алған жөн. «Мектеп бітіріп шыққан соң бала бүкіл әлемге, өзгенің және өзінің өміріне білім жүзімен ашылған саналы

ақыл көзімен қарай білсе, міне, білімдендірудің көздейтін түпкі мақсаты осы. Мектеп осы бағытта баланың келешекте жетілуіне мықты негіз салуы керек» – деген екен.

Ақын Мағжан Жұмабаев «Баланы тәрбиеші дәл өзіндей қылып емес, келешек заманына лайық қылып шығаруы қажет» – деген ойлары арқылы тәрбиені келер күн талабымен ұштастырады. Қазақ халқының тәрбие дәстүрі қай халықтың тәрбиесінен кем түсіп көрген емес. Олай болса бүгінгі ұрпағымызды халқымыздың баға жетпес бай салт-дәстүрлері негізінде тәрбиелеу, оларға ата-бабаларымыздың озық дәстүрлерін сіңіруіміз керек.

Еліміздегі бүгінгі оқушылар нарықтық реформа және өзгеден қоғамдық қатынастар жағдайында өскен ұрпақ. Ұлттық құндылықтар бұл жастардың құндылық бағыттылығына қалай да болса бір әсерін тигізеді. Қазіргі ұстазға қойылған негізгі талап – бала санасында қай кезде де сапалы білім алдыңғы қатарлы әлеуметтік құндылық болып есептелетінін сезіндіру.[5]

Сапалы білім алу мен ұлттық құндылықтарды сіңіру арқылы ғана өзгеріп жатқан өмір жағдайларына дағдыландыру. Қазақ халқының поэтикалық өнерінің бала бойында жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуына ықпалы мол. Балалардың әсемдікке, сұлулыққа деген көзқарасын қалыптастыруда Абай өлеңдерінің рөлі ерекше. «Қуатты ойдан бас құрап, еркеленіп шығар сөз» деп ұлы ақынның өзі айтқандай, ақынның өлеңдері туған жердің сұлу табиғатын, қазақ ауылының көріністерін, ақ көңіл ауыл адамдар бейнесі сан алуан сезімдерімен ұласып отансүйгіштік қасиеттерін қалыптастырады.

Ұлттық құндылықтарымызды сақтау, оны әлемдік жетістіктермен ұштастыру арқылы еліміздің білім беру саясатының ұлттық-руханият дамуына, білім жүйесінің жетілуіне, қоғамда өзіне лайық орын алатын білімді болашақты тәрбиелеуге озық қоғам құруға қол жеткізуге болады.

Тәрбиенің негізі болып саналатын жалпыадамзаттық құндылықтардың бірі – тәрбиенің басқа адамға деген қажеттілігі, басқа адамдарды сүйе білу қажеттілігі болып табылады. Философиялық тұрғыда рухани құндылық, соның ішінде патриотизм, рухани сұраныстарды қанағаттандыратын және тұлғаның рухани әлемін байытуды көздейді.

Ұлттық құндылықтар – жалпыадамзаттық құндылықтардың құрамдас бөлігі ретінде әр ұлттың қоршаған табиғат ерекшеліктеріне сай өмір салты негізінде ғасырлар бойы жинақталған тұрмыстық және рухани мұрасы.

Жаңа технологиялардың көмегімен оқушылардың білімін жетілдірумен оқу сапасын арттыруға болады. Қай халықтың, қай ұлттың болсын толығып өсуіне, рухани әрі мәдени дамуына басты ықпал жасайтын тірегі де, түп қазығы да – мектеп. Қазақ мектептерінің білім деңгейін көтеру және онда жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оқу-тәрбие үрдісін тиісті деңгейге көтеру, педагогикалық ұжымның жүйелі жұмыстарының нәтижесінде ғана жүзеге аспақ.

Тұлға дамуы оның белсенділігімен тығыз байланысты, өйткені адам бірінші кезекте өз қолымен жасағанды елейді, ескереді, есте сақтайды. Кеше тұлғаның «миы», «басы», «ақылы», «интеллекті» бірінші орында еді, ал бүгінде адамды бағалауда біз бірінші кезекте оның ішкі дүниесін, рухани ахуалын, адамгершілік

қасиеттерін ескереміз. Абайдың «Адам бол» деген рухани қағидасы бүгінде білім игеру жүйесінің басты қағидасына айналып отыр.

Білім беру реформаларын сапалы жүзеге асыру жолдарын қарастыруда әлем елдерінің, соның ішінде, Жапонияны алатын болсақ, біздің балаларымыздың білім сапасы Жапония елінің білім сапасынан айтарлықтай төмен екендігі анықталған. Олар біздің оқушыларымызға қарағанда едәуір аз пән оқиды. Жапонияда жеке тұлғаның эмоционалдық бет-бейнесін қалыптастыратын пәндер 70%-ды құрайды. Жеке тұлғаның рухани-адамгершілік тәрбиесіне айтарлықтай көп уақыт бөлінеді [2].

Мұғалім мен тұлға арасындағы қарым-қатынаста рухани-адамгершілік байланыс орнатып, ынтымақтастыққа қол жеткізуде Ш.Аманашвили мұғалімдерге мынадай кеңес береді: «Педагогикалық үдерісте баламен тіл табыса білу, яғни балаға өз ойын, талғамын, көңілдегісін айтуға рұқсат беру тәрбиешіден көп шеберлікті талап етеді. Осынау қарым-қатынаста бала жанының қозғалысымен ынтымақтастық тапқан кезде бала өз бойындағы табиғи дарынын ашады, ал мұғалім өзінің шығармашылық жігер қуатының жемісін көруге мүмкіндік алады. Басқаша айтқанда, бала шығармашылығы мұғалім шығармашылығымен ұласып кетеді. Мұндай жағдайда мұғалім мен оқушы арасында тұтастық пайда болады» – деп рухани-адамгершілік қай кезде орнығатынын пайымдайды.[4]

Ұстаз үшін нәтижеге жету шәкіртінің білімді болуы ғана емес, білімді өздігінен алуы және алған білімдерін қажетіне қолдану болып табылады. Бүгінгі бала – ертеңгі жаңа әлем. Оқушының дамына әсер етуші әлеуметтік фактор негізінде оқушы, мұғалім, ата-ана, басқа пән мұғалімдері ынтымақтасуы керек.

Заман талабына сай жаңа технология әдістерін үйрету, бағыт-бағдар беруші – мұғалімдер. Оқушылардың жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі тиіс. Осы үрдіспен бәсекеге сай дамыған елдердің қатарына ену ұстаздар қауымына зор міндеттер жүктейтінін ұмытпауымыз керек. Ы.Алтынсарин: «Мұғалімдік мамандық – бұл адамтану, адамның күрделі және қызықты, шым-шытырағы мол рухани жан дүниесіне үңіле білу. Педагогикалық шеберлік пен педагогикалық өнер, ол – даналықты жүректен ұға білу болып табылады» – деген екен.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әлкен С. Жаңа технологиялар арқылы шығармашылыққа баулу // «Қазақстан тарихы» 2006, №1.
2. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық.«НЗМ» ДББҰ ПШО, 2022.
3. Мирсеитова С. Оқыту ізденіс ретінде және ізденіс оқыту ретінде. Қарағанды, 2018.
4. Сарбасова Қ. Инновациялық педагогикалық технологиялар, Алматы, 2006.
5. 2021-2022 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы. Әдістемелік нұсқау хат, 2022.

ТЕХНИКАЛЫҚ-ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ ЖАС ДЗЮДОШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТ КЕҢІСТІГІН КЕҢЕЙТУ

Молдалиев Н.К.

Ғылыми жетекші: Уанбаев Е.К.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: nmoldaliyev@internet.ru

Күрестің әртүрлі түрлерінде, соның ішінде дзюдода спорттық нәтижелерге қол жеткізу дұрыс ұйымдастырылған және сапалы Бастауыш оқыту жүйесінсіз мүмкін емес. Дәл осы кезеңде техникалық-тактикалық әрекеттерді дұрыс орындау негіздері қаланады (В.В. Гожин, 2009; А. В. Еганов, Р. М. Закиров, А. Е. Миллер, 2003; Р. М. Закиров, Ю. В. Наборщикова, 2009; А. Г. Левицкий, 2003; т. б.). Алайда, сонымен бірге күрес теориясында көптеген ғалымдар атап өткендей (Р. М. Закиров, 2009; А. А. Шахов, 2006; Ю. А. Шулика, Я. К. Коблев, А. А. Маслов, 2006), бұл мәселеге аз көңіл бөлінді; зерттеулер жоғары білікті спортшыларда жүргізіледі және осыған байланысты Бастауыш оқыту әдістемесі жас дзюдошылардың жас ерекшеліктерін жеткілікті дәрежеде ескермейді. Жоғарыда аталған ғалымдардың пікірінше, спортшыларды ұзақ мерзімді оқытудың бастапқы кезеңінде қолданылатын қозғалыс әрекеттері мен күрес әдістерін оқыту әдістемесі ересектерге арналған әдісті көшіреді, бұл тиімсіз және әдіснамалық тұрғыдан дұрыс емес.

Дзюдо техникасы мен тактикасын оқыту әдістемесі бойынша зерттеулер мен әдістемелік жұмыстардың едәуір санымен (В. С. Дахновский, Б. Н. Руковицин, 1989; Я.К. Коблев с соавт., 1995; Ю. А. Шулика, Я. К. Коблев, В. М. Невзоров, Ю. М. Схаляхо, 2006; В. А. Еганов, 2008; Р. М. Закиров, 2009, И. Д. Свищев, 1986; И. В. Вержбицкий, 2012 және т.б.) спорттық күрес теориясы мен практикасының шешілмеген мәселелерінің бірі туралы білімнің жеткіліксіздігі болып қала береді балаларда заңдылықтар туралы идеяларды қалыптастыру жолдары мен тәсілдері.

Дзюдо техникасын бәсекелестік жағдайда қолдану, жарыстар мен жарыстардың тактикалық құрылысының заңдылықтарын түсінуді қалыптастыру жолдары туралы (Ю.А. Смертин, 1991; А. А. Совмиз, 2009; Г. С. Туманян, 1998; Ю. А. Шулика, Я. К. Коблев, В. М. Невзоров, Ю. М. Схаляхо, 2006).

Жас дзюдошылардың техникалық-тактикалық дайындығын қалыптастырудың басым тәсілі спорттық жекпе-жек құралдарын дәйекті зерттеумен, содан кейін осы құралдарды қолдану тәсілдері мен тәсілдерін, яғни жекпе-жектегі құру тактикасын (қарапайымнан күрделіге, жекеден жалпыға дейін) зерттеумен анықталады (И.И. Әлиханов, 1985; М. Вахун, 1983; Н. М. Галковский, Ю. А. Шахмурадов, 1981; В. С. Дахновский, Б. Н. Руковицин, 1989; Дзюдо. Оқу бағдарламасы / автор.-құрамы. И. Д. Свищев, 2003; Дзюдо: балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріне арналған спорттық дайындық бағдарламасы; А. О. Акоюн және басқалар, 2008; В. А. Еганов, 2003; Р.М. Закиров, 2009; А. А. Новиков, 2000; А. К. Станков, 1994 және т.б.). Алайда, бұл жағдайда қозғалыс, жекпе-жек, спорттық жарыстар, қозғалыс кешенін құру (комбинациялар, қарсы

әдістер және т.б.), спорттық жаттығулар мен өзін-өзі оқыту процесін құру заңдылықтарын білу көп жылдық дайындық процесінің кейінгі кезеңдеріне, дзюдо техникасын үйренуден кейінгі кезеңдерге ауыстырылады. Бұл тәсіл әрдайым оңтайлы бола бермейді және әрдайым орынды бола бермейді.

Осыған байланысты қозғалыс әрекеттерін оқыту және қызмет теориясы негізінде техникалық-тактикалық дайындықты қалыптастыру әдістемесі назар аударды (В. В. Гожин, О. Б. Малков, 2008; В. Л. Дементьев, О. Б. Малков, 1996; В. А. Демин, 1975, 1979; С. В. Калмыков, А. С. Сағалеев, Б.В. Дагбаев, 2007; Ю.М. Схаляхо, 1995), ол жас дзюдошыларды "жалпыдан жекеге" қағидаты негізінде оқытуды көздейді (М. Д. Кудрявцев, 2004). Техникалық - тактикалық дайындық міндеттерін прагматикалық шешуден басқа, іс-әрекетке негізделген тәсіл негізінде құрылған білім беру жүйелері мен білім беру технологияларын құру адамның білімінің, дағдылары мен дағдыларының емес, өзінің, адамның, оның әлеуметтік-рухани мәнінің басым маңыздылығын қамтамасыз етеді, өз рефлексиясын қалыптастыруға көшуді қамтамасыз етеді.

Бұл тәсілдің дамуы Психология және педагогика саласындағы ғылым жетістіктерімен қамтамасыз етіледі (А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, Л. С. Выготский, В. В. Давыдов, В. П. Зинченко, В. А. Иванников, А. Н. Леонтьев, Х. Хекхаузен, Д. Б. Эльконин және т. б.).

Дене тәрбиесі мен спорттық жаттығулар процесіне белсенді көзқарасты жүзеге асыру қажеттілігіне дене тәрбиесі және спорттық жаттығулар теориясы саласындағы жетекші отандық ғалымдар (В.К. Балсевич, С. В. Дмитриев, Д. Д. Донской, В. Б. Коренберг, Г. Г. Наталов, С. Д. Неверкович және т. б.) бірнеше рет назар аударды. Алайда, спорттық жаттығудың осы педагогикалық бағытын дамыту нақты педагогикалық жағдайларда, оның ішінде жас дзюдошылардың спорттық дайындығы жағдайында іс-әрекетке негізделген тәсілді жүзеге асырудың әзірленген технологияларының болмауымен шектеледі.

Іс-әрекетке деген көзқарасты қамтамасыз етудегі өзіндік рефлексияны дамыту процесінің маңыздылығы дзюдошының рефлексивті ойлау мәдениетін семантикалық жобалау және қозғалыстардың ұтымды жүйелерін құру қабілеті ретінде қалыптастыру, Объектілік іс-әрекеттегі семантикалық бағдарлау тәсілдерінің жобалық-моторлық тәжірибесін жинақтау және жинақтау және "қозғалыстардың операциялық жүйелерін құру принциптеріне сәйкес объектіні семантикалық жобалау" қабілетін дамыту міндетін қояды.

Дзюдода дайындықтың бастапқы кезеңінде бұл тәсілдер келесі мақсаттарда жүзеге асырылуы мүмкін

- техникалық-тактикалық кеңістіктік-семантикалық моделін қалыптастыру дзюдошыларды даярлау;

- жас дзюдошылардың техникалық-тактикалық қызметінің кеңістігін технологиялық және тұлғааралық процестердің, іс-қимылдардың, жаттығу қызметі субъектілерінің өзара іс-қимыл актілерінің жиынтығы ретінде кеңейту, техникалық-тактикалық қызметтің жаңа жағдайларын жасайтын және спорттық нәтижеге қол жеткізу үшін бірлескен қызмет субъектілерінің өзара бейімделуінің ерекше құбылыстарын тудыратын;

-жас дзюдошыларды құратын техникалық-тактикалық даярлау жүйесіндегі қолданыстағы және ұсынылатын тәсілдердің өзара іс-қимыл сипатын айқындау.

Алайда олардың іске асырылуына жас дзюдошыларды техникалық-тактикалық даярлау процесінде қызмет кеңістігін кеңейту әдістемесі бойынша білімнің жетіспеуі қарсы тұрады.

Осылайша, олардың шешілуін талап ететін ғылыми қайшылықтар туындайды:

- жас дзюдошыларды даярлаудың бастапқы кезеңінің аса маңызды міндеті деп санайтын ғалымдардың пікірі арасында күрес жүргізу техникасын қалыптастыру және бір жағынан дзюдоның базалық техникасының компоненттерін зерделеу және дзюдодағы семантикалық бағдарлау тәсілдерін (пәндік қызмет) доминантты дамыту және техниканың мағынасын түсіну және өзгермелі жағдайларға бейімделу қабілетін дамыту (семантикалық конструкция) қажет деп санайтын ғалымдардың пікірі арасында дзюдо және спорттық жекпе-жек, басқа;

- бір жағынан жас дзюдошыларды техникалық-тактикалық даярлау процесінде қызмет кеңістігін кеңейтуге Әлеуметтік және педагогикалық маңызды қажеттілік пен екінші жағынан оны қамтамасыз етудің мазмұндық, әдістемелік шарттары мен тәсілдерінің жеткіліксіз әзірленуі арасында.

Осы қарама-қайшылықтарды шешу қажеттілігінен туындайтын зерттеу мәселесі оқу-жаттығу жиынын құру жағдайларын анықтау болып табылады- жас дзюдошыларды техникалық-тактикалық даярлау процесінде қызмет кеңістігін кеңейтуді қамтамасыз ететін жағдайлар мен факторларды, оларды қолдану құралдары мен әдістемелік ерекшеліктерінің құрамын, техникалық-тактикалық қызмет кеңістігін кеңейту процесінің тиімділігін бақылау критерийлері мен әдістерін анықтауда, яғни жас дзюдошыларды техникалық-тактикалық даярлау процесінде қызмет кеңістігін кеңейту әдістемесін жасауда дзюдошылар (мақсатын, принциптерін, мазмұнын, әдістері мен әдістемелік әдістерін нақтылау).

Жас дзюдошылардың жаттығу процесінің басым мақсатты көзқарасын дзюдо техникасын орындау дағдылары мен дағдыларын қалыптастырудан техникалық-тактикалық дайындықтың кеңістіктік-семантикалық моделін қалыптастыруға және техникалық-тактикалық қызмет кеңістігін кеңейтуге өзгерту, оқыту принциптерін жекеден жалпыға және жалпыдан жекеге дейін кешенді пайдалану, қасиеттер мен қасиеттерді бағытталған дамыту деп пайымдау керек техникалық-тактикалық қызмет кеңістігін игеруді, сыртқы және ішкі факторларды кешенді пайдалануды қамтамасыз ететін дзюдошылар, сондай - ақ тиімді құралдар техникалық-тактикалық даярлық процесінде қызмет кеңістігін кеңейтуді қамтамасыз етуге, спортшылардың нәтижелілігі мен әлеуетін арттыруға мүмкіндік береді.

Мұндай зерттеудің әдіснамалық негізі адамның тұлға ретінде қалыптасуындағы іс-әрекеттің жетекші рөлі, оның даму процесінде адамның субъективтілігі, қоршаған әлем құбылыстарының тұтастығы мен жалпы байланысы, оның маңыздылығы, жүйелілігі туралы жүйелі түрде жасалған педагогикалық, философиялық, психологиялық биомеханикалық идеялар болуы мүмкін.

Зерттеудің теориялық негіздері ретінде біз іс-әрекет теориясының ғылыми идеяларын қарастырамыз, оның орталығы білім, Дағдылар мен дағдылар емес,

адамның өзі, оның қызметтің әлеуметтік-рухани мәні (А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, Л. С. Выготский, В. В. Давыдов, В. П. Зинченко, А. Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин және т.б.) және оның дене тәрбиесі жүйесіндегі өзгерістері (В. К. Балсевич, С. В. Дмитриев, Д. Д. Донской, Г. Г. Наталов, С. Д. Неверкович және т.б.); сенсоримоторлық әрекеттің маңызды сипаттамасы ретінде қозғалтқыш мәселесінің мағынасын анықтаудың тұжырымдамалық идеясы (Н. А. Бернштейн, А. В. Запорожец, М. Д. Кудрявцев, Д. А. Леонтьев және т. б.), теория

"антропоцентрлік биомеханика" және оның өзіндік рефлексияны қалыптастырудың орталық идеясы (С.В. Дмитриев, Кузнецов, Семенов, 1992; с. В. Дмитриев, Скитневский, 1997; Д. Д. Донской, С. В. Дмитриев, 1993; 1997), Объектілік, субъективті және белсенділік көзқарастарын жүзеге асыру ретінде кеңістіктік түсінік (Н. М. Борытко, 2001; Е. В. Бондаревская, 2000; И. Г. Шендрик, 2003), дзюдошылардың кеңістіктік-семантикалық спецификалық қызметінің моделін құру идеясы (А. Ю. Шулика, 1988; Ю. М. Схаляхо, 1995; А. А. Совмиз, 2009), жас дзюдошыларды оқытудың теориясы мен әдістемесі (Р. М. Закиров, Я. К. Коблев, А. Г. Левицкий, Г. С. Туманян, Ю. А. Шулика және т. б.).

Жұмыста:

-жас дзюдошыларды техникалық-тактикалық даярлау барысында қызмет кеңістігін (дзюдодағы спортшының кеңістігі, дзюдо кеңістігі және оқушы мен жаттықтырушы мен оқушының бірлескен кеңістігінің субъективті кеңістігіндегі техникалық-тактикалық дайындық) кеңейту қажеттілігін және процестің тиімділігіне әсер ететін факторлардың жиынтығын негіздеу: сыртқы (тұрақты әрекет ететін, тұрақты факторлар және айнымалы факторлар), ішкі (потенциалды іске асыру мүмкіндігін анықтайтын мүмкіндіктер);

-жаттығу сабақтары процесінде орын алатын және техникалық-тактикалық қызметті игеру әлеуетін арттыруда көрінетін неғұрлым дайындалған жас жігіттерде техникалық-тактикалық қызметті үнемдеу белгілерінің табиғи өзгерістерін анықтау;

-жас спортшылардың техникалық-тактикалық қызметі кеңістігін бағалау өлшемшарттарын, техникалық-тактикалық қызмет кеңістігін игеру әлеуетін бағалау өлшемшарттары мен деңгейлерін, техникалық-тактикалық дайындық процесінде қызмет кеңістігін тану сапасын жүйелі бағалау өлшемшарттарын айқындау;

-техникалық-тактикалық іс-әрекет кеңістігін кеңейтудің арнайы құралдарын, арнайы дайындық жаттығуларын, лақтыруды, жатып күресудің әдістерін қолдана отырып, дзюдошылардың іс-әрекет теориясы мен кеңістіктік-семантикалық спецификалық іс-әрекетінің моделі негізінде құрылған Жас дзюдошыларды даярлау әдістемесін тәжірибелік негіздеу, бұл техникалық-тактикалық іс-әрекет кеңістігін игерудің жоғары деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Әдебиет тізімі

1. Әлиханов И. И. Спорттық күресте лақтыруды оқытудың дидактикалық негіздері // спорттық күрес: жылнама. М., 1985. 37-40 бет.
2. Асмолов А. Г., Петровский В. А. Қызметті психологиялық талдауға динамикалық көзқарас туралы // Психология мәселелері. 1978. №1. 70-80 Б.

3. Асмолов В. Г. Қызметі және қондырғысы. М.: ММУ басылымы, 1979. 217 Б.
4. Балсевич В. К. Адамның дене шынықтыруының интеллектуалды векторы (дене шынықтыру білімін дамыту проблемасына) // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 1991. №7. 37-41 бет.
5. Балсевич В. К., Лубышева Л. И. Спортқа бағытталған дене тәрбиесі: білім беру және әлеуметтік аспектілер // Дене шынықтыру теориясы мен практикасы. 2003. №5. 19-23 бет.
6. Бернштейн Н. А. Қозғалыстарды құру туралы. М.: Медгиз, 1947. 256 б.
7. Бернштейн Н. А. Қозғалыс физиологиясы және БЕЛСЕНДІЛІК физиологиясы туралы очерктер. М.: Медицина, 1966. 349 Б.
8. Бернштейн Н. А. Қозғалыс физиологиясы және белсенділігі. М.: Ғылым, 1990.
9. Бондаревская Е. В. Білім беру кеңістігі тұлғаның рухани-адамгершілік қалыптасуының ортасы ретінде // Педагогикалық альманах. 2000. №2. 36-41 бет.
10. Борытко Н. М. Тәрбие қызметі кеңістігінде: монография. Волгоград: Өзгеріс, 2001. 181 б.
11. Жалпы психологиялық теориясы және жеке тұлғаны талдау бірліктерінің проблемасы // А. Н. Леонтьев және қазіргі психология / ред. А. В. Запорожец [және т. б.]. М.: Мәскеудегі басылым. ун-та, 1983. 212-219 ББ.
12. Ағайын Б. С., А. Н. Леонтьевтің Жеке мағыналары және сананың вертикальды мәселесі // Психологиядағы іс-әрекетке көзқарастың дәстүрлері мен перспективалары: А. Н. Леонтьев мектебі / ред. А. Е. Войскунский, А. Н. Ждан, О. К. Тихомирова. М.: Мағынасы, 1999. 284-298 ББ.
13. Вахун М. Дзюдо: жаттығу негіздері. Минск: Полымя, 1983. 127 б.
14. Вержицкий И.В. Дзюдошыларды даярлаудың бастапқы кезеңінде жарыстардың бастауыш принципін іске асыру: реферат. дис. Али канд. пед. ғылымдар. Майкоп, 2012. 24 б.
15. Выготский Л. С. Педагогикалық психология. М.: Педагогика, 1991. 479 Б.
16. Гожин В. В., Малков О. Б. Спорттық тактиканың теориялық негіздері жекпе-жек: оқулық. М.: Дене шынықтыру және спорт, 2008. 232 б.

ӘОЖ: 796.01:159.9

ДЗЮДОШЫЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДАУ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ

Молдалиев Н.К.

Ғылыми жетекші: Уанбаев Е.К.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: nmoldaliyev@internet.ru

Спорттың негізі өзара байланысты екі қызмет түрінен тұрады — жаттығулар мен жарыстар. Сондықтан "спорттық іс-әрекетті психологиялық қамтамасыз ету" термині жаттығу мен жарыс процесіне тікелей қатысты. Спорттық іс-шаралар, кез-келген басқа сияқты, психологиялық қолдауды қажет етеді. Оның мәні-қозғалыстарды, тәжірибелер мен мінез-құлықты реттейтін жүйке-психикалық механизмдердің дамуы мен жетілдірілуін қамтамасыз ету. Осылайша, спорттық іс

— әрекетті психологиялық қамтамасыз ету-бұл жаттығулар мен жарыстардың міндеттерін шеше отырып, дененің психикалық қызметі мен спортшының мінез-құлқын реттейтін жүйелерді арнайы дамытуға, жетілдіруге және оңтайландыруға бағытталған іс-шаралар кешені.

Айта кету керек, жаттығу мен бәсекелестікті психологиялық қамтамасыз етудің тиімділігі осы компоненттерді бірлік ретінде белсенді қолдануға, басқаша айтқанда, осы компоненттердің қосындысына байланысты [2].

Психодиагностика спортшыны және оның белгілі бір спорттық жағдайларда мүмкіндіктерін зерттеуді мақсат етеді. Ол кейіннен психопедагогикалық және психогигиеналық ұсыныстарды тұжырымдау және спортшыға әсер етудің тиімді жүйесін жоспарлау үшін жүзеге асырылады.

Психологиялық-педагогикалық және психогигиеналық ұсыныстар белгілі бір спорт түрімен айналысу үшін оқушыларды таңдауға, белгілі бір жаттығу сабағына немесе циклге, жалпы жарыстарға немесе белгілі бір жарысқа, спорт режиміне қатысты.[2,5]

Психологиялық дайындық жаттықтырушы мен спортшының психологиялық дайындығына бөлінеді. Спортшының психологиялық дайындығында бір-бірімен тығыз байланысты төрт бөлім бар: ұзақ жүктемелік жаттығу процесіне психологиялық дайындық; жарыстарға жалпы психологиялық дайындық; жарыстарға дайындықтың соңғы кезеңіндегі психикалық жағдайларды түзету; нақты жарысқа арнайы дайындық.

Спортшының жағдайы мен мінез-құлқын басқару спортшының психикалық жағдайына шұғыл әсер ету қажет болған кезде психологиялық дайындықтағы кемшіліктер үшін қажет[3].

Спорттық жарыстың психологиялық ерекшеліктері.

Спорттық жарыс-бұл спорттық іс-әрекеттің өте маңызды, ажырамас бөлігі. Бұл спортшыға арналған емтихан түрі. Сонымен қатар, оның жеке басының дамуына үлкен әсер ете отырып, ол оқу-тәрбие жұмысының белгілі бір кезеңіне айналады.[3,6]

Спортшы қандай спорт түрімен айналысса да, олардың кез-келгеніндегі жарыстар жалпы психологиялық сипаттамаларға ие:

- жарыс ынталандырушы әсерге ие;
- жарыстарда өнер көрсетудің мақсаты-жеңіске жету немесе жақсы нәтижеге қол жеткізу, бұл олар өтетін жағдайлардың экстремалдылығының басты себебі болып табылады;
- жарыстар әрқашан әлеуметтік маңызды: олардың нәтижелері, әдетте, қоғамдық бағалауға ие болады;
- жарыстарда өнер көрсету нәтижелері спортшы үшін әрқашан жеке маңызды;
- жарыстар ерекше эмоционалды-ерікті күйлерді тудыратын ерекше фактор болып табылады (Г.Д. Горбунов бойынша).

Дзюдошылардың жарыстарға психологиялық дайындығы.

Дзюдо күресінің зерттеушілері көбінесе физикалық, техникалық, тактикалық дайындықты, оқу процесін басқаруды, спортшыларды жарысқа дайындауды жоспарлауды зерттеді. Аз дәрежеде ғалымдар балуандардың жарыстарға психологиялық дайындығына назар аударды. Бұл жағдайда психологиялық

дайындықтың кейбір компоненттері қарастырылды (эмоционалды тұрақтылық, мотивация және т.б.). Психологиялық дайындық жағдайы спортшының жарыс алдындағы тұтас жағдайы және оның әдебиеттегі жарысқа тікелей дайындық кезеңіндегі динамикасы ретінде қарастырылмады. Осыған байланысты дзюдошылардың психологиялық дайындығын бақылау негізінде дзюдошылардың жарыстарға психологиялық дайындығын басқару дзюдо теориясы мен практикасы үшін өзекті болып көрінеді.

Спортшылардың жарысқа психологиялық дайындығының қалыптасуы А. Ц. Пунидің жұмысынан басталды. Оның бастапқы бағыты моральдық-еріктік қасиеттерді тәрбиелеу болды. Болашақта 20-шы ғасырдың 70-80-ші жылдары бұл бағыт эмоционалды бағытпен ауыстырылды. Спортшылардың жарыстарға психологиялық дайындығының бүгінгі тұжырымдамаларында мотивациялық [30, 31, 35 және т.б.] басым, бұл спортшылардың белгілі бір спорт түріне психологиялық дайындығын дараландыруға тырысады.

Спортшылардың жарыстарға психологиялық дайындығы спорт психологтарының үнемі назарында жоғары жетістіктер спортындағы психологиялық дайындықтың міндеттерін қарастыра отырып, Ю. Я. Киселев [5] оларды келесідей ұсынады. Жарыс алдындағы дайындық кезеңінде үш кезең бөлінеді: біріншісі - алдағы жарыс туралы хабарлама алудан бастап жеребе туралы мәліметтер алуға дейін; екінші кезең - жеребе нәтижелерімен танысудан бастап бірінші бастаудың басына дейін; үшінші кезең - жарыстың бірінші кезеңінің басынан бастап олардың аяқталуына дейін. Әр кезеңде өз міндеттері шешіледі.

Бірінші кезеңнің міндеттері: 1) жарыстар туралы ақпаратты алдын ала жинау; 2) қарсыластар туралы ақпарат жинау; 3) жарыстарға қатысу мақсатын қою және ортақ міндеттерді айқындау; 4) ортақ міндеттерді шешу құралдарын бағдарламалау және жеке міндеттерді қою; 5) міндеттерді шешудің таңдалған құралдарын практикалық тексеру; 6) жүйке - психикалық балғындықты сақтау жарыс басталғанға дейін.

Екінші кезеңнің міндеттері: 1) жарыста мінез-құлық және іс-қимыл бағдарламасын әзірлеу; 2) бірінші сөйлеудің бағдарламасын жасау; 3) бірінші сөйлеудің басында жүйке-психикалық балғындықты сақтау.

Үшінші кезеңнің міндеттері: 1) жарыс барысында келіп түсетін ақпаратты жинақтау және өңдеу; 2) жарыстағы іс-қимыл бағдарламасын нақтылау және өзгерту; 3) жарыс старттары арасындағы демалысты қамтамасыз ету.

Тапсырмаларды кезеңдер бойынша мұндай саралау сәтті деп саналады, бірақ автор ұсынған психологиялық дайындық міндеттерінде: бастапқы күйді диагностикалау, жағдайды реттеу жоқ. Біздің ойымызша, бұл психологиялық дайындықтың маңызды міндеттері және оларды спортшыларды жарысқа дайындау процесінде шешу қажет.

Соңғы уақытта спортшылардың психофизиологиялық дайындығын ұсынады, бұл жаттығу және бәсекелестік жүктемелерге оңтайлы бейімделуді қамтамасыз етуі керек. Психофизиологиялық дайындық жүйесіне көзқарастарды мақсатты қалыптастыру әдістері, сондай-ақ спортшының "ішкі психологиялық тіректерін" қалыптастыру әдістері кіреді. Авторлардың пікірінше, психофизиологиялық дайындық-бұл психофизиологиялық әдістердің көмегімен

бәсекелестік жағдайларды модельдеу, саналы және бейсаналық деңгейде алдағы іс-әрекетке көзқарастарды қалыптастыру. Авторлар мынадай блоктарды қамтитын психофизиологиялық даярлықтың функционалдық моделін ұсынады: 1) спортшының бастапқы жай-күйі; 2) психофизиологиялық дайындық; 3) қажетті жай-күйдің бейнесі; 4) нақты оңтайлы жауынгерлік жай-күй; 5) интегралдық дайындық, 6) спорттық дайындық; 7) қалпына келтіру шарттары; 8) психофизиологиялық резервтер; 9) жүйе құраушы блок.

Авторлар ұсынған [54] спортшыларды психофизиологиялық даярлаудың тұжырымдамалық моделі спортшымен жұмыс істеудің жеке нысандарын құру үшін негіз бола алады және мынадай міндеттерді шешуге бағытталған: 1) тұлғаның психодиагностикасын жүргізу; 2) спортшыға психофизиологиялық әсер етуді қолдану тактикасын әзірлеу; 3) спортшының жарысқа дайындығының оңтайлы жай-күйін қалыптастырудың дараланған әдістерін қолдану; 4) спортшыларды оқыту 5) спортшының жағдайын бақылау; 6) әрбір нақты спортшы үшін психофизиологиялық дайындықтың дараланған моделін әзірлеу. Авторлар ұсынған спортшылардың психофизиологиялық дайындығы туралы түсінік назар аударуға тұрарлық және спортшының жарысқа психологиялық дайындығын дараландыруға мүмкіндік береді. Алайда, әдебиетте бұл туралы нақты ұсыныстар жоқ.

Спортшылардың психологиялық дайындығын түсінуге сәл өзгеше көзқарас өз жұмысында Г.Б. Горская. Психологиялық дайындық термині "спортшыларды даярлауды психологиялық қамтамасыз ету" терминімен ауыстырылады, ол арқылы автор спортшылардың психикасының резервтерін жұмылдыруға бағытталған, оқу-жаттығу процесінің жоғары тиімділігін, бәсекелестік қызметтің жоғары сенімділігі мен нәтижелілігін қамтамасыз ететін іс-шаралар жүйесін түсінеді. Спортшыларды даярлауды психологиялық қамтамасыз етудің негізгі компоненттері мыналар: 1) спорт түрінің спортшының психикасына қойылатын талаптарын талдау; 2) спортшының жеке-психологиялық ерекшеліктерінің таңдалған спорт түріндегі қызмет талаптарына сәйкестік дәрежесін белгілеу; 3) спортшыларды даярлауды психологиялық қамтамасыз етуді көп жылдық дайындық кезеңінің міндеттеріне сәйкес озық жоспарлау; 4) оқыту және дамыту бағдарламалары; 5) түзету және оналту бағдарламалары; 6) психологиялық бақылау. Автор спортшылардың көпжылдық дайындығының үш кезеңін бөліп көрсетеді, әр кезеңдегі дайындық мазмұнын және әр кезеңдегі психологиялық қамтамасыз етудің міндеттері мен әдістерін ұсынады. Біздің ойымызша, автор ұсынған жоғары білікті спортшылардың бәсекеге қабілеттілігін психологиялық қамтамасыз ету мазмұны спортшыны жарыстың басына оңтайлы жауынгерлік күйге келтіру мәселелерінің шешімін толық көрсетпейді.

Спортшыларды даярлауды психологиялық қамтамасыз етудің негізгі мақсаты - осы кезеңде және одан кейінгі кезеңде жаттығу және бәсекелестік қызметте табысқа жетудің психологиялық алғышарттарын жасау. Біздің зерттеу тақырыбымызды ескере отырып, спорттық жетілдіру кезеңінің міндеттерін қарастырыңыз, олар келесіге дейін азаяды:

1. Жаттығулар мен жарыстардағы психологиялық факторлардың әсерін ескеру.

2. Спортшының қолайсыз жағдайларының алдын алу және реттеу (монотония, психикалық қанықтыру және т.б.).

3. Ұжымда қолайлы психологиялық ахуалды қамтамасыз ету.

4. Жаттығулар мен жарыстардан кейін психикалық өнімділікті қалпына келтіру.

5. Спортпен шұғылдануды жалғастыруға және өзін-өзі жетілдіруге тұрақты спорттық мотивацияны сақтау.

6. Спортпен шұғылдану аяқталған кезде спортшылардың қызметін ауыстыруды қамтамасыз ету.

7. Психикалық жүктемені бақылауды қамтамасыз ету.

Спортшыларды даярлауды психологиялық қамтамасыз етудің бұл көрінісі белгілі бір спорт түріндегі спортшыларды даярлауды психологиялық қамтамасыз етуді дамытудың негізі, бастапқы нүктесі бола алады, өйткені онда құралдар, әдістер көрсетілмеген, оқу және бәсекелестік процестерді психологиялық қамтамасыз етудің мазмұны бөлінбеген.

Жарыстағы жетістікке жаттықтырушы мен спортшының бірлескен күш-жігері қол жеткізеді. Орнатуда (тапсырмада) тұжырымдалған жаттықтырушының идеялары жеке көзқарасқа—спортшының мақсатына айналады және іс жүзінде спорттық күрес процесінде жүзеге асырылады. Осыған байланысты жаттықтырушының шеберлігі, тәжірибесі, оның жарыс кезінде спортшылардың іс-әрекетін басқару қабілеті туралы сұрақ туындайды.[46,49]

Сонымен, дзюдодан бастаушы жаттықтырушы адамдарды өзі жарысқа қатысатындай басқармайды. Сондықтан ол кездесу барысына объективті түрде қарап, жағдайды бағалай алмайды, құлдырау немесе көңіл-күйдің көтерілу сәтін, спортшылардың бастамаларын, жарыстағы бетбұрыс пен сыни сәттерді түсіне алмайды. Алдын ала осы қондырғыға түзету енгізу және шешімі жеңіске жетелейтін жаңа міндеттер қою үшін спорттық күрестің одан әрі барысын болжай алмайды. Мұндай жаттықтырушының ескертулерін спортшылар қабылдамайды, оларға әсер етпейді және олардың мінез-құлқына тиісті әсер ете алмайды.

Тәжірибелі жаттықтырушы жағдайды, қарсыластардың әрекеттерін бағалай отырып, өз спортшыларының мінез-құлқын басқарады, оларға көмектеседі және өзінің толқуын жасыруға тырысады. Спортшылар өздерінің жаттықтырушыларын жарыстарда сабырлы, сенімді, өз қамқорлығындағы адамдардың іс-әрекеттерінде көруі керек, ол алдын-ала жасалған және қабылданған қондырғыны қатаң орындауды талап етуі керек, қажет болған жағдайда оған қажетті түзетулер енгізуі керек.

Жаттықтырушы батыл және батыл болуы керек, Шығармашылық тәуекелге бара алады, өйткені спорт Мәңгілік іздеуді қажет етеді. Ол осы қасиеттерді жоғары талапшылдықпен үйлестіретін Мұқият, әдепті, жанашыр адам болуы керек. Бұл жағдайда спортшы мұндай талапшылдық, ең алдымен, оның спорттық шеберлігін арттыруға бағытталғанын тереңірек түсінеді.[8,35]

Жарыс барысында жаттықтырушы спортшылардың мінез-құлқын үздіксіз, берік және икемді түрде басқаруы керек.

Бірақ жарыс барысында спортшылардың мінез-құлқын басқару олардың өздері тәуелсіз шешім қабылдамауы керек дегенді білдірмейді. Жаттықтырушының көмегі мен тәуелсіздігі, спортшылардың бастамасы ақылға қонымды түрде біріктірілуі керек. Спортшылардың мінез-құлқын басқара отырып, жаттықтырушы жекпе-жек процесінде өзінің нұсқауларымен спортшыны алаңдатпау, кедергі жасамау, оны тітіркендірмеу үшін пропорция сезімін көрсетуге міндетті. Дұрыс

басқарудың қажетті шарты-спортшылардың жеке ерекшеліктерін, олардың тәжірибелерін, дайындық дәрежесін, қызығушылықтарын терең білу. Жаттықтырушы спортшылардың қайсысын жігерлендіру керек, жеңіске жету керек, кімді тыныштандыру керек және кімді мазасыз Ойлардан алшақтату керектігін жақсы білуі керек.[19,43]

Басқару процесінде жаттықтырушы (басқарушы) мен спортшы (басқарушы) тығыз байланыста болуы керек. Үздік балуандар мен командалардың жарыстарына сәтті қатысу практикасы басқарушыға спорттық күреске тезірек қосылуға және тәжірибе жинақтауға, спорттық күрескер болуға мүмкіндік беретін бірқатар жағдайларды анықтауға көмектеседі: дзюдошының сана-сезімінің жоғары деңгейі; тәртіптілік; терең білімнің, мінсіз Дағдылар мен дағдылардың, күшті ерік-жігердің қажеттілігі; спортшының ұжымдағы жағдайы; оқу-жаттығу жиынында бәсекелестік жағдайларды пайдалану процесінде.

Әдебиеттер тізімі

1. Гекалов Е. М. Спортшылардың қолайсыз психикалық жағдайы. Олардың диагностикасы және реттелуі. - М., 2003. - 5 Б.
2. Гогунев Е. Н. Дене шынықтыру және спорт психологиясы. - М., 2004.- 177 б.
3. Пуни А. Ц. Спорттағы жарыстарға психологиялық дайындық. - М., 1969. - 125 б.
4. Платонов В. Н. Білікті спортшыларды даярлау. - М., 1986.-89 Б.
5. Горбунов Г.Д. Спорт Психопедагогикасы. - М., 1986. - 145 б.
6. Гекалов Е. М. Спортшылардың қолайсыз психикалық жағдайы. Олардың диагностикасы және реттелуі. - М., 2003. - 36 б.
7. Трутнев П. В. Дзюдодағы жаттығу теориясының негіздері. - Красноярск, 2004.- 166 б.
8. Козлов Г. А. Дзюдошының теориялық дайындығының негіздері. - Красноярск, 2004. - 213 б.
9. Генев Ф. Спортшының жұмылдыру дайындығының психологиялық ерекшеліктері. - М., 1971. - 94 б.
10. Гиссен Л. Д. Спорттағы Психология және психогигиена. - М., 1973. – 345 б.

ӘОЖ: 796.42

ЖЕҢІЛ АТЛЕТИКАДАҒЫ БАСТАПҚЫ ДАЙЫНДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІН ЖАҚСАРТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Муздыбаев Ж.Б.

Ғылыми жетекші: Уанбаев Е.К.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

Мақалада жеңіл атлеттердің спорттық нәтижелерін анықтайтын жетекші факторлар физикалық және функционалдық дайындық болып табылады, бірақ техникалық дайындық спорттық жетістіктерде үлкен маңызға ие.

Жеңіл атлетикадан БЖСМ-ге физикалық жағынан жақсы дамыған, функционалдық жағынан сау және өз дамуында қандай да бір жағынан көптеген

құрдастарынан озық балалар жиі келеді. Бұл балалар сабақтың алғашқы айларында разрядтық стандарттарды орындауға дайын. Олар бұл нәтижелерді тек табиғи қабілеттерінде көрсете алады. Жеңіл атлетиканың әртүрлі түрлерінде қозғалыстарды дұрыс орындау техникасының негізін қалау өте маңызды.

Дайындық кезеңінде дұрыс жаттығусыз мақсатқа жету мүмкін емес. Дәл осы кезеңде физикалық қасиеттерден, ерікті сөндіруден және спорттық техникадан берік "іргетас" құрылады, оның негізінде жоғары спорттық көрсеткіштерге қол жеткізуге болады. Дайындық кезеңіндегі жаттығудың айрықша ерекшелігі-оның үлкен көлемі, ол кезеңнің ортасында немесе сәл кейінірек үздіксіз өсіп, максимумға жетуі керек (спортшының фитнес деңгейіне байланысты).

Дайындық кезеңіндегі жаттығудың негізгі міндеттері: жалпы дене дайындығын жақсарту; жеңіл атлетиканың таңдалған түріне қатысты күшті, жылдамдықты және басқа да физикалық қасиеттерді одан әрі дамыту; моральдық және еріктік қасиеттерді жақсарту; техниканы жетілдіру; тактика элементтерін әзірлеу; жеңіл атлетиканың таңдалған түрінің теориясы мен әдістемесі саласындағы, сондай-ақ гигиена және гигиена саласындағы білім деңгейін арттыру өзін-өзі бақылау.

Дайындық кезеңінде сабақтар үй - жайда және ауада өткізіледі. Тәжірибеде қыста сабақтарды ұйымдастыру мен өткізудің ең орынды тәртібі анықталды, оның негізінде ауада орындалатын жаттығулардың жабық бөлмеде орындалатын жаттығулармен тұрақты (мүмкіндігінше әр сабақта) үйлесімі жатыр. Тәжірибе көрсеткендей, қыста ауада – 22-25°С температурада жаттығуға болады. Сабақ орындары желден қорғалған жөн. Бірге көбірек жаттығуларды қосу керек, жаттығуларды ағынмен, айналмалы әдіспен орындау керек, ойындар мен эстафеталарды көбірек қолдану керек. Түсініктемелердің бір бөлігін сабаққа шықпас бұрын үй ішінде жасау ұсынылады.

Жеңіл атлетикамен айналысуға арналған үй-жай (ең жақсы манеж) тек секіру және лақтыру жолдары мен орындарымен ғана емес, сонымен қатар дене шынықтыруға арналған снарядтармен және тренажерлармен де жабдықталуы тиіс. Егер сабақтар тартан жолы жоқ залда болса, оны ағаш, резеңке немесе өрілген арқан алмастыра алады. Секіру үшін жастық жастықшасы болуы керек, ал лақтыру үшін арқан немесе металл тор жасау керек.

Жүгіру-бұл қарапайым және табиғи қозғалыс, сондықтан балалар бұл жаттығуды спорт мектебіне келмес бұрын үйренеді. Егер біз жүгіруді жеңіл атлетика пәндерінің бірі ретінде қарастыратын болсақ, онда белгілі бір дайындықты қажет ететін осы қарапайым жаттығуды дұрыс орындау өте маңызды.

Жүгіру техникасымен жұмыс істеу кезінде негізгі талаптарды сақтау қажет:

жүгіру бағытының түзулігі;

итергіш аяқты алға қарай созумен бірге толық түзету;

аяқтың алдыңғы жағынан аяқты жерге тез және жұмсақ қою;

қолдың еркін және жігерлі жұмысы;

магистраль мен бастың түзу орналасуы.

Дайындық кезеңінде тек осы негізгі талаптарды басшылыққа алу керек, ал осы кезеңнің соңында, баланың спринт, тосқауыл немесе орта және ұзақ қашықтыққа жүгіру қабілеті пайда болған кезде, жоғарыда аталған жүгіру

түрлерінің ерекшеліктерін ескере отырып, жүгіру техникасы бойынша егжей-тегжейлі жұмыс жасалады.

Жүгіру кезінде аяқтың жұмысы.

Жүгірудің негізгі элементі-итеру моменті, өйткені жүгіру жылдамдығы күштің күшіне, итеру бұрышына және қадам жиілігіне байланысты. Балалармен жұмыс істеудің бастапқы кезеңінде итеру тек алға бағытталуы керек және дененің қисаюына қатаң сәйкес келуі керек деген түсінікке қол жеткізу маңызды. Балаларды ең тиімді итеру үшін итеру және ұшу аяғын анықтауға үйрету. Аяқтың түзу қозғалысына және аяқты жолға дұрыс қоюға көп көңіл бөлу-тізе буынында сәл бүгілген, бұл өндіріс кезінде тежеу әрекетін азайтады және біркелкі және тегіс жүгіруге ықпал етеді.

Жүгіру кезінде қолдың жұмысы.

Жүгіру кезіндегі қол қимылдары аяқтың қимылыменмақты түрде үйлеседі. Қолдар тепе-теңдікті сақтай отырып, қадамдар жиілігінің төмендеуіне немесе жоғарылауына ықпал етеді. Балаларды шынтақ буындарында қолдарын дұрыс бүгуге үйрету керек, шамамен тік бұрышта, қолдар жұдырыққа еркін қысылуы керек. Қолдың қимылдары иекке қарай алға-жоғары және біршама артқа бағытталған. Артқа жылжу кезінде қолдар дененің сыртына шықпауы керек. Қолдың қозғалыс амплитудасы жүгіру жылдамдығына байланысты: жылдамдық неғұрлым жоғары болса, қарқын соғұрлым жоғары болады және қолдың қозғалысы кеңірек болады.

Бастау.

Білім алушыларға бастапқы қозғалыс түрлері туралы түсінік беріледі – жоғары старт және төмен старт. Балалар бастапқы сызықта аяқтың дұрыс орналасуын және қолдың итергіш және ұшатын аяққа қатысты орналасуын білуі керек. Басында берілген командалар. "Назар" бастапқы командасына дейінгі дененің орналасуы және осы командадан кейін дененің Алға-төмен қисаюы. Бастапқы дайындық топтарының оқушылары негізінен жоғары старттан басталады. Оқытудың екінші жылында төмен старт техникасын төсемсіз қолдануға болады, ал екінші жылдың соңында төмен старт техникасының негіздерін меңгерген ең қабілетті балаларды бастапқы төсемдерді қолдануға үйретуге болады.

Аяқтаңыз және жүгіруден кейін тоқтаңыз.

Аяқтау үдеуі, яғни қашықтықтың соңғы бөлігінде жүгіру қадам жиілігінің жоғарылауымен, қолдың жігерлі жұмысымен және дененің алға қарай қисаюының жоғарылауымен сипатталады. Балаларды мәре сызығынан өткеннен кейін кенеттен тоқтамауға, баяу жүгіруге, содан кейін серуендеуге үйрету керек. Көбінесе балалар мәре сызығынан бірнеше метр бұрын жүгіру қарқынын бәсеңдете бастағанда қателеседі және іс жүзінде тоқтап, олардың нәтижесін едәуір нашарлатады. Бұл әсіресе жас, жаңадан бастаушыларға тән. Сондықтан бұл қатені түзету бойынша жұмыс алғашқы сабақтардан бастап жүргізілуі керек.

Жүгіру техникасындағы қателерді түзету бойынша жұмыс істеуге арналған жаттығулар жиынтығы:

Жеңіл атлетика сабақтарында жүгіру техникасымен жұмыс жасаудан басқа, студенттер ұзындыққа, биіктікке секіру, тосқауыл жүгіру (төмен биіктіктегі оқу

кедергілерін қолдану), сондай-ақ доп лақтыру техникасының негіздерін меңгеруі керек.

Секіру

Спорттық-сауықтыру топтарында оқушылар орнынан ұзындыққа секіру техникасымен танысады, итеруге дайындық кезінде дайындық қимылдарын меңгереді, орнынан техникаға және нәтижеге ұзындыққа секіреді. Дәл осы кезеңде "аяқты бұғу" және "қайшы" тәсілдерімен жүгіру арқылы ұзындыққа секіру техникасымен танысу, итеру техникасын, қону техникасын, жүгірумен бірге итеруді үйрену. 1,3,5 кадамнан "қадамда" секіру, 5,7,9 кадамнан "қадамда" секіру қолданылады, бірақ бұл жаттығуды қолдана отырып, жаттығудың екінші жылында өте мұқият болу керек, өйткені. ерте кезеңде балалардың тірек-қимыл аппараты мен буын-байлам жүйесі қалыптаспаған және ауыр жарақаттар болуы мүмкін. Ұшу кезінде топтастыруға баса назар аудары отырып, кішкене жүгіруден секіру және аяқты отыру жағдайына дейін алға лақтыру.

Секірудің ең қарапайым әдісі - "өту" әдісі. Тік аяқпен тербеліспен бірге итеру жаттығулары, аяқты итеруге үйрету, итеруді жүгірумен, конумен үйлестіруді үйрету. Жаттығудың басында жолақты емес, биіктігін біртіндеп арттыра отырып, екі тірекке бекітілген резеңке амортизаторды қолданған жөн. Арнайы дайындық жаттығулары ретінде жоғары секіру, екі аяқпен салмақсыз және аз салмақпен итеру, секірудің, секірудің, жоғары секірудің әртүрлі түрлері қолданылады, бір аяқпен 1-5 кадаммен итеріп, әртүрлі биіктікте ілулі тұрған заттарды немесе ағаш бұтақтарын жеткізеді.

Жеңіл атлеттер шекті функционалдылықты арттыра отырып, қозғалыстарды одан әрі үнемдеуге және ұтымдылыққа қол жеткізе отырып, техниканы үнемі жетілдіріп отыруы керек. Әдетте, қозғалыс техникасын зерттеу және жетілдіру, оны жаңа деңгейге бекіту көптеген басқа міндеттер шешілетін жаттығу сабақтары процесінде жүреді. Бірақ барлық жағдайларда техникаға айтарлықтай уақыт бөлу керек, өйткені жеңіл атлетиканың күрделі техникалық түрлерінде сапалы секіріс жасау үшін бірнеше ай бойы тек техникамен айналысу тиімдірек болады. Техниканы жетілдіруге бағытталған жаттығулар мен сабақтардың қайталануы көбінесе үйлестіру қиындықтарына емес, орындалатын қозғалыстар мен әрекеттердің қарқындылығы мен сипатына байланысты. Жаттығулардың қайталану саны зерттелетін қозғалыс шамадан тыс шиеленіссіз еркін орындалуы керек. Егер аздап шаршау пайда болса, бұл жаттығуларды орындауды тоқтату керек, бірақ шаршау фонында техниканы жетілдіре отырып, басқа жаттығуларды қайталауға болады, мысалы, 400 м жүгірудегі кедергілерді жеңу немесе стипел-чезедегі кедергілерді жеңу.

Жиі аз жүктеме сабақтары сирек кездесетін максималды жүктеме сабақтарына қарағанда дағдыларды жетілдіруде тиімдірек. Қажетті қозғалыстарды үйлестіруді игергеннен кейін шекті күштер ұсынылады. Сондықтан жаттығулардың ерекшеліктерін ескеру қажет: кейбіреулерінде қозғалыстың дұрыс техникасы шекті деңгейден алыс жағдайларда мүмкін болады (марафонға жүгіру); ал басқаларында – тек шекті деңгейге жақын күш – жігермен (спринттен бастау).

Жеңіл атлетикадағы жылдамдықты дамытудың негізгі құралдары мен әдістері

Жылдамдықты дамыту кезінде бес негізгі әдіс бөлінеді:

1.Қайталанатын әдіс-бұл жаттығуларды шекті немесе максималды жылдамдықпен орындауға дейін азаятын әдіс. Тапсырмалар сигналға (негізінен визуалды) және жеке қозғалыстардың жылдамдығына жауап ретінде орындалуы керек. Тапсырманың ұзақтығы максималды жылдамдықты сақтайтын уақыт (әдетте 5-10 секунд.). Жаттығулар арасындағы демалыс аралығы жұмысқа барынша дайындықты қамтамасыз етуі керек (30 сек. - 5 мин. жаттығулардың сипатына және спортшының жағдайына байланысты).

2.Біріктірілген әдіс. Мысалы, қылқаламға салмақпен соққы беру кезінде соққы қозғалысын орындау, салмақпен қозғалу және т. б.

3.Айналымды жаттығу әдісі. Негізгі бұлшықет топтары мен буындары қатысатын жаттығулар таңдалады.

4.Ойын әдісі. Ашық ойындар мен арнайы эстафеталарда жылдамдық жаттығуларын орындау.

5.Бәсекелестік әдіс. Жарыс жағдайында шекті жылдамдықпен жаттығулар жасау [16, 19].

Жылдамдықты тәрбиелеудегі басты міндет-спортшының осы жаттығудың бір түрін үлкен көлемде қайталамау үшін кез-келген жылдамдық жаттығуларына мерзімінен бұрын маманданбауы. Сондықтан спортшылардың жылдамдық жаттығуларын жарыс түрінде жиі қолдануы өте маңызды. Сабак бағдарламасына жоғары және жоғары жылдамдықпен жүгіру, жылдамдықпен жүгіру, ұзындыққа және биіктікке секіру, жеңіл снарядтарды лақтыру, ашық және спорттық ойындар, өте жылдам орындалатын акробатикалық жаттығулар және әртүрлі арнайы дайындық жаттығулары сияқты жылдам жаттығулар кіруі керек [26].

Жылдамдықты дамыту құралдары-бұл шекті немесе шекті жылдамдықпен орындалатын жаттығулар (яғни жылдамдық жаттығулары). Оларды үш негізгі топқа бөлуге болады [16].

Жылдамдық қабілеттерінің жеке компоненттеріне бағытталған жаттығулар:

- а) реакция жылдамдығы;
- б) жеке қозғалыстардың орындалу жылдамдығы;
- в) қозғалыс жиілігін жақсарту;
- г) бастапқы жылдамдықты жақсарту
- д) жылдамдыққа төзімділік;
- е) тұтастай алғанда дәйекті қозғалыс әрекеттерін орындау жылдамдығы (мысалы, жүгіру, жүзу, дриблинг).

Жылдамдықтың барлық негізгі компоненттеріне кешенді (жан-жақты) әсер ету жаттығулары.

Конъюгаттық әсер ету жаттығулары:

- а) жылдамдыққа және барлық басқа қабілеттерге (жылдамдық пен күш, жылдамдық пен үйлестіру, жылдамдық пен төзімділік);
- б) жылдамдық қабілеттеріне және қозғалыс әрекеттерін жетілдіруге (жүгіру, жүзу, спорттық ойындар және т.б.).

Спорттық тәжірибеде жеке қозғалыстардың жылдамдығын дамыту үшін жарылғыш күшті дамыту үшін қолданылатын жаттығулар қолданылады, бірақ салмақсыз немесе қозғалыс жылдамдығын төмендетпейтін салмақпен. Сонымен

қатар, толық емес көлемде, максималды жылдамдықпен және қозғалыстардың күрт тоқтауымен орындалатын жаттығулар, сондай-ақ старттар мен спурттар қолданылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Бегидова Т. П. Бейімделетін дене шынықтыру теориясы және ұйымдастырылуы. М.: Юрайт, 2019. 192 б.
2. Бишаева А. А., Малков А. А. Дене шынықтыру. Оқулық. М.: Норус, 2020. 312 б.
3. Борисов А. Н. "Ресей Федерациясындағы дене шынықтыру және спорт туралы" Федералдық заңға түсініктеме (мақала). М.: Әділет, 2009. 328 б.
4. Братановский С. Н., Вулах М. Г. Дене шынықтыру және спорт саласындағы азаматтардың әкімшілік-құқықтық мәртебесі // Спорт: экономика, құқық, басқару. 2015. N 3. Б. 14-19.
5. Бурухин С. Ф. Дене шынықтыруды оқыту әдістемесі. Гимнастика. М.: Юрайт, 2019. 174 б.
6. Виленский М. Я., Горшков А. Г. Дене шынықтыру. Оқулық. М.: Норус, 2020. 216 б.

ӘОЖ:37.091.3:796.42

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА ЖЕҢІЛ АТЛЕТИКА АРҚЫЛЫ 2-4 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТӨЗІМДІЛІГІН ДАМУ Муздыбаев Ж.Б.

Ғылыми жетекші: Уанбаев Е.К.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

Қоғамдық дамудың қазіргі кезеңінде физикалық сау, әлеуметтік белсенді, үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыру басым маңызға ие. Толыққанды тұлғаны қалыптастырудың негіздері бала кезінен бастап мектеп пен отбасының бірлескен күш-жігерімен қаланады. Соңғы жылдары мұғалімдер мен психологтар оқушылардың физикалық және психикалық денсаулығының нашарлығын көрсететін материалдардан қорқады.

Өскелең ұрпақтың денсаулығын сақтау және нығайту мәселесі адамзат қоғамының маңызды проблемаларының бірі болды және болып қала береді. Қазіргі уақытта елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдай балалардың денсаулығының нашарлауымен, физикалық даму көрсеткіштерінің төмендеуімен, функционалдық бұзылулардың, сырқаттанушылық пен мүгедектіктің өсуімен сипатталады [1, 4].

Татарстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметінше, жыл сайын ішкі ағзалары аурулары бар, дене қалпы әртүрлі бұзылған оқушылар саны артып келеді. Татарстан Республикасының мемлекеттік білім беру саясаты тұжырымдамасында білім беру мекемелеріндегі балалардың қолайсыз жағдайы атап өтілді, бұл жалпы халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайының нашарлауымен, қоршаған орта факторларының қолайсыз әсерінің өсуімен, мектеп

жүктемелерінің теріс әсерімен байланысты. Білім беру және балалардың денсаулығын сақтау жүйесінде мыналар бөлінген: балалардың денсаулығын қамтамасыз ету, нығайту және сақтау, оларды жеке тұлғаны дамытуға, салауатты өмір салтын бекітуге бағытталған дене шынықтырумен жүйелі түрде айналысуға тарту. Максимальды қамтамасыз етілетін дененің оңтайлы жағдайы

бейімделу және оның резервтерін пайдалану, яғни оның бейімделу қабілеті неғұрлым жоғары болса, денсаулық деңгейі соғұрлым жоғары болуы керек және керісінше. Мұғалімнің алдында басты міндеттердің бірі – ағзаның барлық резервтерін дамыту, көбейту және пайдалану. Физикалық қасиеттердің жан – жақты дамуы адам үшін және басқа жағынан үлкен маңызға ие-оларды кез-келген қозғалыс қызметіне ауыстырудың кең мүмкіндігі оларды адам қызметінің көптеген салаларында қолдануға мүмкіндік береді. Морфологиялық ерекшеліктері мен функционалдық көрсеткіштері, атап айтқанда, физикалық даму және қозғалыс қабілеттері баланың денсаулығы мен физикалық қабілетінің маңызды критерийлері болып табылады.

Ғылыми-техникалық прогресс адамға жаңа, жоғары талаптар қояды және сонымен бірге адамдардың еңбек қызметінде және күнделікті өмірде қозғалыс белсенділігінің төмендеуіне әкеледі. Мектеп оқушылары да гипокинезияның әсеріне ұшырайды, өйткені өркениеттің қолайлы жағдайларынан басқа, оларға мектептегі оқу-тәрбие процесінің көлемінің ұлғаюы және қарқындылығы әсер етеді, ақпарат ағынымен, отырықшы оқу сабақтарына уақыттың ұлғаюымен, бұлшықет күш-жігерін қажет ететін әрекеттердің азаюымен күшейеді [2]. Оқушылар арасында гиподинамияның таралуы 80% - ға жетті [3]. Оқушылардың қозғалыс белсенділігінің нақты көлемі өскелең ұрпақтың денсаулығын толыққанды дамытуды және нығайтуды қамтамасыз етпейтіні, сыныптан сыныпқа көшкен сайын оқушылардың қозғалыс белсенділігі төмендейтіні анықталды. Физикалық белсенділіктің төмендеуі өсіп келе жатқан ағзаны эволюция барысында қалыптасқан талаптарға сәйкес келмейтін табиғи емес жағдайларға қояды [1, 2, 5].

Жедел және шұғыл шешуді қажет ететін мәселе-оқушылардың физикалық дайындығы мен физикалық дамуының төмендігі. Денсаулық жағдайы бойынша арнайы медициналық топқа жатқызылған Оқушылар саны артты. Әр түрлі жастағы балалардың 50% - дан астамына созылмалы ауру диагнозы қойылады. Жас мектеп оқушылары арасындағы дені сау балалар тек 10-12% құрайды [3].

Бастауыш мектеп жасында дене тәрбиесін жетілдіру мәселелері ерекше маңызға ие екендігі бірнеше рет атап өтілді. Сонымен, бірқатар зерттеулер (Васильева В. В., 1973; Колчинская А. З., 1973; Маркосян А. А., 1974; Хрипкова А. Г., 1976) осы жас кезеңінде физиологиялық мүмкіндіктер толық пайдаланылмайтындығы көрсетілген, нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларының дайындық деңгейі жеткіліксіз және Мемлекеттік Бағдарламаның талаптарын қанағаттандырмайды жалпы білім беретін мектептердің дене шынықтыру пәні бойынша. Өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен оқытудың кешенді тәсіліндегі дене шынықтыру мен спорттың ролін арттыру дене тәрбиесінің ғылыми негіздерін одан әрі жетілдіруді талап етеді және дене қасиеттерін және олармен байланысты қозғалыс қабілеттерін тәрбиелеудің тиімді құралдары мен әдістерін

іздеумен, денсаулықты нығайтумен, үйлесімді тұлғаны қалыптастырумен байланысты мәселелерді шешуді көздейді.

Қазіргі уақытта мектеп оқушыларының төзімділігін дамытудың көптеген аспектілерін, соның ішінде дене шынықтыру сабақтарын қамтитын арнайы және әдістемелік әдебиеттердің жеткілікті мөлшеріне қарамастан, қарастырылып отырған мәселе әлі де шешілмейді. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесінде төзімділікті дамыту үшін жүктемелердің құралдары, әдістері мен сипаты туралы пікірлердің бірлігі жоқ. Мамандар төзімділікті әртүрлі тәсілдермен дамытуды ұсынады: максималды қуат жаттығуларын бірнеше рет орындау (Шпаков П. Ф.); субмаксималды қуатқа төзімділік жаттығуларын орындау (Мамардашвилли Ш. А., Полунин А. И.); 8-20 минут бойы үздіксіз жүгіру (Матвеев А. П., Макаров А. Н., Мякишев В. А.) [2]. Жалпы білім беретін мектептің бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесінің кешенді бағдарламасы Бастауыш мектепте оқу кезінде балалардың меңгеруі тиіс нақты білім, білік және дағды деңгейін айқындайды. Алайда, аталған міндеттерді іс жүзінде орындау белгілі бір қиындық тудырады, өйткені оларды бағдарламаларда шешудің нақты анықталған құралдары мен әдістері жеткіліксіз. Бастауыш сынып оқушысының физикалық және психикалық дамуындағы ең үлкен жетістіктерге баланың жас ерекшеліктерін ескеретін Мұқият негізделген құралдар мен әдістер қолданылған жағдайда қол жеткізілетіні белгілі. Жеңіл атлетика-оқушылардың дене тәрбиесінің негізгі құралдарының бірі. Мектеп бағдарламасында ол басты орындардың бірін алады. Табиғи және өмірлік маңызды моторика бола отырып, жүгіру, секіру және лақтыру көптеген басқа моторлық әрекеттердің негізі болып табылады. Жеңіл атлетикамен айналысу баланың моторикасын байытуға ықпал етеді және техникалық тұрғыдан күрделі қозғалыстарды игеруге алғышарттар жасайды.

Осылайша, біздің зерттеуіміздің өзектілігі, бір жағынан, бастауыш мектеп жасындағы балаларда төзімділікке тәрбиелеу қажеттілігі арасындағы объективті қайшылыққа, екінші жағынан, дене шынықтыру сабағының ауыспалы бөлігінде төзімділікті тиімді дамыту үшін жеңіл атлетика құралдары мен әдістерін жеткіліксіз қолдануға байланысты.

Бұл қайшылық зерттеу мәселесін анықтады: 2-4 сынып оқушыларында жеңіл атлетика арқылы төзімділікті дамытуға ықпал ететін дене шынықтыру бағдарламасының вариативті бөлігінің мазмұны қандай болуы керек?

Зерттеудің мақсаты-дене шынықтыру сабағының вариативті бөлігінде жалпы білім беретін мектептің 2-4 сынып оқушыларында төзімділікті дамыту үшін жеңіл атлетика құралдарын қолданудың тиімділігін теориялық тұрғыдан негіздеу және эксперименталды түрде дәлелдеу.

Кесте 1. 8-10 жас аралығындағы бастауыш сынып оқушыларының төзімділігінің даму деңгейінің көрсеткіштері

Тапсырма	Жасы (жылдар)	Ұлдар (n=39) X±σ	Қыздар (n=47) X±σ	А	Даму деңгейі
Жүгіру 6	8	1063,3±122,06	853,2±155,1	p<0,05	Төмен
	9	1090,9±122,27	925,4±155,3	p<0,05	Төмен

мин (м)	10	1100,1±158,3	983,2±157,4	p<0,05	Төмен
	Хср.	1084,1±134,2	920,6±154,6	p<0,05	Төмен
	8	1815,3±451,4	1407,5±385,2	p<0,05	Орташадан төмен
	9	1852,5±463,2	1568,3±257,4	p<0,05	орташа
	10	1922,7±358,8	1643,4±267,2	p<0,05	Орташадан төмен
	Хср.	1863,5±424,5	1539,7±303,3	p<0,05	Орташадан төмен
Жүгіру 12 мин	8	6,05±0,28	6,53±0,37	p<0,05	орташа
	9	5,39±0,3	6,07±0,26	p<0,05	Төмен
	10	4,69±0,23	5,40±0,19	p<0,05	Орташа
	Хср.	5,38 ±0,27	6,0±0,27	P<0,05	Орташадан жоғары

Сабақ барысында біз келесі жүктемелерді қолдандық:

1. Шекті (максималды) жүктемелер-ұзақтығы 15-20 с аспайтын жүгіру (150 м дейін жүгіру).

2. Шектес (субмаксималды) жүктемелер-ұзақтығы 15-20 с-тан 40-60 с-қа дейін жүгіру, ұлдарда 400 м-ге дейін, қыздарда 300 м-ге дейінгі қашықтық бұл жағдайда жүктемелер максимумның 80-90% құрайды. Оқушылар оларды толық бәсекелестік қарқындылықпен жасай алатыннан 10-30% әлсіз жүгіруі керек.

Шекті жүктемелердің екінші диапазоны максимумнан 70-80%, ұзақтығы 1,5 – 2 минутқа дейін, ұлдарда 300-350 м, қыздарда 250-500 м.

3. Жоғары қарқынды жүктемелер максимумның шамамен 55-70 % құрайды. Ұлдарда бұл 600-1500 м қашықтықта 2-7 минут, қыздарда 550-1200 м қашықтықта 2-6 минут жүгіру.

4. Орташа қарқындылықтағы жүктемелер максимумның шамамен 50-55 % құрайды. Мұндай жүгіру кезінде өкпе мен жүрек денені толығымен оттегімен қамтамасыз ете алады және әлі де резерв бар. Демек, оттегі сұранысы дененің тыныс алу мүмкіндігіне қарағанда аз.

5. Әлсіз жүктемелер. Бұл сабақтың басында және соңында баяу жүгіру, қарқындылығы максимумның шамамен 40-45%, сонымен қатар жеңіл жүгіру, қарқынды жүктемелер арасындағы үзілістер. Жүрек соғу жиілігі 140±10 соққы/мин аспайды.

Жүгіру кезінде төзімділікті дамыту біз аэробты режимде аз қарқынды, бірақ ұзақ жаттығулардан бастадық. Сабақтан сабаққа дейін жүктеме көлемі ұлғайтылды, қашықтықты ұзартты, сәйкесінше жүгіру уақыты. Болашақта мұндай экстенсивті жүктемелерден қарқынды жүктемелерге көшті. Бұл жылдамдықты арттыра отырып, қашықтықты біртіндеп немесе сатылы қысқарту арқылы жүзеге асырылды.

Жалпы төзімділікті дамытудың негізгі әдістері:

1) орташа және өзгермелі қарқындылықтағы жүктемемен біріктірілген (үздіксіз) жаттығу әдісі;

2) айналмалы жаттығу әдісі;

- 3) ойын әдісі;
- 4) бәсекеге қабілетті.

Біз мектеп оқушыларымен қайталанған аралық жаттығу әдісін қолданған жоқпыз, өйткені ол тек білікті спортшылармен жұмыс жасауда қолданылады.

Алдымен біз бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған маусымдық кезеңдерге төзімділікті дамыту құралдарын қолдана отырып, бағдарламамыздың вариативті бөлігін бөлдік, содан кейін мемлекеттік стандарт негізінде бастауыш сынып оқушыларына арналған жылдық оқу жұмысының жоспарын жасадық. Біздің бағдарламамызды жүзеге асыру дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастырудың әртүрлі әдістемелік әдістері мен орынды әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылды.

2-4 сынып оқушыларын оқыту процесін біз дене шынықтыру сабағы құрылымының дәстүрлі моделін қолдана отырып ұйымдастырдық, оған келесі бөліктер кіреді: Кіріспе, Негізгі, Қорытынды. Сабақтың кіріспе бөлімінде Біз жаяу және жүгірудің әртүрлі түрлерін, тыныс алу және жалпы дамыту жаттығуларын, сондай-ақ төзімділікті дамытуға бағытталған арнайы жүгіру жаттығулары мен ашық ойындарды қолдандық. Кіріспе бөлімді өткізу уақыты-6-7 минут, сабақтың осы бөлігінде 3 минут төзімділікті дамытуға арналған жаттығуларға бөлінген, бұл сабақтың жалпы уақытының 7,5% және сабақтың кіріспе бөлігінің уақытының 4,2 % құрайды.

Сабақтың негізгі бөлігі төзімділікті дамыту мәселелерін шешуді қамтамасыз етті. Сабақтың вариативті бөлігін өткізу кезінде біз төзімділікті дамыту үшін әртүрлі құралдарды қолдандық: максималды қарқындылық жаттығуларын бірнеше рет орындау, 2-3 минут ішінде субмаксималды қарқындылық жаттығуларын орындау, 8-15 минут ішінде жоғары қарқындылық жаттығуларын орындау.

Төзімділікті дамыту құралдары 15 минутты алды, бұл сабақтың жалпы уақытының 37,5% және сабақтың негізгі бөлігінің 60% құрайды.

Сабақтың соңғы бөлігінде біз төзімділікті дамыту үшін ашық ойындарды қолдандық, сонымен қатар мектеп оқушылары жүрек соғу жиілігін қалпына келтіру үшін серуендеу кезінде тыныс алу жаттығуларын жасады. Сабақтың бұл бөлігінде төзімділікті дамытуға 4 минут уақыт бөлінді, бұл сабақтың жалпы уақытының 10% және сабақтың соңғы бөлігінің уақытының 4,3% құрайды.

Осылайша, біз әзірлеген дене шынықтыру бағдарламасының вариативті бөлігіне сәйкес сабақта төзімділікті дамыту құралдарына сабақтың кіріспе бөлімінде 4,2%, негізгі бөлімде 60% және қорытынды бөлімде 4,3% бөлінеді. Қалған уақыт бағдарламаның негізгі бөлігін игеруге бөлінеді. Алдын ала зерттеудің алынған нәтижелеріне сүйене отырып, біз маусымдық кезеңге байланысты әр дене шынықтыру сабағында қолданған төзімділікті дамыту құралдарын анықтадық.

Әдебиеттер тізімі

1. Бурцев В. А. Оқушылардың денсаулығы мен салауатты өмір салтына құндылық қатынасын қалыптастырудың тиімділігін зерттеу // Дене шынықтыру: тәрбие, білім беру, жаттығу. 2008. № 6. 16-18 ББ.

2. Бурцева В. А., Бурцева Е. В. Алексеева Н. И. Спорттық бағдарланған дене тәрбиесі процесінде оқушы жастардың спорттық мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары // Іргелі зерттеулер. 2015. № 2. 21-бөлім. 4750-4754 ББ.

3. Бурцев В.А., Бурцева Е. В., Бобырев Н. Д. Тұлғаның спорттық мәдениетінің теориялық және әдіснамалық аспектілері // Іргелі зерттеулер. 2015. № 2. 25-б. 5655-5659 ББ.

ӘОЖ 514.1;39 (=512.122)

КИІЗ ҮЙ ЖӘНЕ ГЕОМЕТРИЯ

Бурабаева Д.С.

Ғылыми жетекші: Муканова К.Б., физика және математика пәндерінің оқытушысы

«Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті» КЕ АҚ
Жоғары колледж, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: damelya0106@gmail.com

Геометрия және киіз үйдің қоғамдағы байланысы.

“Киіз үй - өзіндік баға жетпес өнер туындысы”.

Мақсаты: Математика ғылымының даму жолында киіз үйдің геометриямен байланысының сабақтастығының жаңа бір бетін ашу және киіз үйдің әлі де өзекті екендігін дәлелдеу.

Жобаның міндеті: киіз үйдің өзі симметриялы фигура, оның негізгі бөліктері геометриямен тығыз байланысының қолданылуын зерттеу.

Киіз үй. Жалпытүрік тіліндегі «jurt» деген сөзі «жұрт» деген мағынаны басымырақ білдіріп және де – «жайылым, жайлау» деген мағынаны да білдерді. Қырғыз және қазақ тілдерінде «Ата-Жұрт» сөзі «атамекен» - синонимі «Отан», сөзбе-сөз айтқанында: «Әке үйі» дегенді білдіреді.

Қазақ халқының дәстүрлі баспанасы, материалдық мәдениеті.

Көшпенділердің киіз үйі — тарихымыздағы ең алғашқы сәулеттік құрылыс. Киіз үйдің іші қыста жылы, жазда салқын. Сондықтан, шопандар да, туристер де пайдаланады. Киіз үй жер сілкінісінде де ыңғайлы, өйткені ол оңайлықпен бұзылмайды. Қазақстан жер сілкінісінен зардап шеккен елдерге шатырдың орнына киіз үйлер апарып жүрді. Киіз үй көшпелі өмір үшін мінсіз баспана ғана емес, сондай-ақ ғаламның моделі болды. Киіз үйдің күмбезі – Аспанның, шаңырық – Күннің, ошақ пен киіз үйдің дөңгелектілігі Жердің нышанын білдіреді.

Геометрия саласы.

Киіз үйдің бөліктері әртүрлі геометриялық пішіндерден құралған, 4 басты бөліктері: шаңырақ, уықтар, кереге, есік.

Қанат саны	Кереге саны	Киіз үйдің диаметрі	Шаңырақ диаметрі	Кереге биіктігі
6	6	6,2	2	1,2

12	12	12	4	2,5
16	16	16	5,1	3

Киіз үйде геометриялық фигураның ромбтары мен үшбұрыштары бар. Бір қабырғасында 87-ге жуық ромб пен 48 үшбұрыш бар. Киіз үй 6 қабырғадан тұрса, онда $6 \times 87 = 522$ ромб және $6 \times 48 = 288$ үшбұрыш шығады.

Киіз үйдің киіздері.

1. түндік	шаршы	шаршының ауданы
2. үзік	дөңгелектің бір бөлігі	ішкі, сыртқы дөңгелегінің аудандары
3. туырлық	тік төртбұрыш	периметрі, ауданы
4. есік	тік төртбұрыш	тік төртбұрыштың ұзындығы, периметрі, ауданы

Мысал: керегенің торкөздері мен ромбтары диагональдары $d_1 = 30$ см және $d_2 = 40$ см ромбтың қабырғасын, ауданын S табу керек.

Шешуі: $d_1 = 30$ см; $d_2 = 40$ см Пифагор формуласын қолданамыз:

$$a^2 = (d_1/2)^2 + (d_2/2)^2 = 225 + 400 = 625; a = 25; S = 0,5d_1d_2 = 600 \text{ см}^2$$

жауабы: 25 см; 600 см².

Мысал: алты қанатты киіз үйдің диаметрі 6,2 м болса, радиусын, периметрін, табан ауданын табымыз.

$$\text{Шешуі: } r = d/2 = 6,2/2 = 3,1 \text{ м; } C = 2\pi r = 2 \cdot 3,14 \cdot 3,1 \approx 19,5; S_{\text{т.б}} = \pi r^2 = 3,14 \cdot 9,61 \approx 31 \text{ м}^2;$$

Киіз үй жай ғана ежелгі баспана ма?

Киіз үй — бүкіл ғалам мен адам арасын байланыстырушы. Рухани мәдениет ретінде қарастырсақ, киіз үй баспана ғана емес арғы әлеммен байланыстырып, қаскөй рухтардан қорғайтын киелі орын. Қазақ үйдің киесі шаңырақтан бастау алады.

Киіз үйдің б.з.б XII-IX және XXI ғасырдағы өзектілігі.

Б.з.б XII-IX ғасырдағы өзектілігі:

1. көшпенділердің тез жығып, шапшаң тігуге, яғни көшіп-қонуға ыңғайлы үйі.
2. киіз үй жер сілкінісінде де ыңғайлы, өйткені ол оңайлықпен бұзылмайды.
3. жорықта, мал айдау кезінде жеңіл киіз күркелер орнатылды.

XXI ғасырдағы өзектілігі:

1. қазіргі таңда адамдар киіз үйді тарихи дизайн ретінде пәтерлерінде қолданады.

2. Қазақстан жер сілкінісінен зардап шеккен елдерге шатырдың орнына киіз үйлер апарып жүреді.

3. далада демалуға арналған немесе жазғы ас үй ретінде киіз үйді қолданады.

Киіз үйдің төменгі бөлігі	Цилиндр болып табылады, осьтік қимасы тік төртбұрыш.	Табандарының радиусы, диаметрі, биіктігі, табан ауданы, бүйір беті, толық беті, цилиндрдің көлемі.
Керегенің биіктігі	Цилиндрдің жасаушысы болып табылады.	Цилиндрдің биіктігі, радиусы, жасаушысы.

Ортаңғы бөлігі	Қиық конус болып табылады, осьтік қимасы тең бүйірлі трапеция.	Қиық конустың табандарының аудандары, биіктігі, жасаушысы, осьтік қыймасының ауданы, бүйір беті, толық беті, көлемі.
Керегенің торкөздері	Ромб	Ромбтың диагональдары, периметрі, ауданы.

Киіз үй - әр бір қазақ адамы үшін үлкен мағынаға толы қазына.

Киіз үйді тігу екінің бірінің қолынан келе бермейді. Тәжірибесіз адам тіккен үй бір жағына қарай қисайып немесе уығы ығысып кетуі мүмкін. Киіз үйді тіккенде ең алдымен керегелерін жайып, оның сағанақтарын бір-біріне жанастырып, таңғышпен мықтап таңылған кереге шеңберінің үстіне шаңырақ көтеріп, оған уықтарды шаншады. 12-18 қанат үйлер аса биік болғандықтан, атты кісі шаңырақты көтеріп тұрғанда уықты шаншатын болған. Уықты керегенің басына балақ бау-мен байлап бекітеді де, уықтарды шалма жіппен ортасынан байлап, бір-бірінің арасын жалғастырады. Осыдан кейін туырлық, үзік, түндік, киіз есік деп аталатын киізден жасалған бөлшектерді жауып, бір-бірін баумен байлап бекітеді. Үйдің ортасына тамақ асатын ошақ (таған) немесе темір пеш орнатып қояды. Ал шай қайнату үшін айыр темір мосыға шәйнекті асып, от жағады. Үйдің оң жағына ағаш төсек қойып, үстіне көрпе-жастық жинайды. Оның тұсына тұскиіз ұстап, шымылдық құрады. Төрге жүкаяқ қойып, оның үстіне әбдіре, көрпе-жастық, т.б. жүктер жинайды. Үйдің сол жағына тамақ салатын кебеже, қазан-аяқ салатын аяққап, ыдыс-аяқтар қойылады да, бетін шым шимен қоршап жабады.

Этимологиясы

Шаңырақ көтеріліп жатқанда ешкім сөйлемейді. Өйткені ұлы іс атқарылып жатқанда үнсіздік орнауы тиіс. «Жеті уық шаншылғанша жетесіз ғана сөйлейді» деген сөз осының дәлелі. Шаңырақтың төрт күлдіреуіші — төрт тарапты білдіреді. Уықтарды күннің шашырандысы деп ұғыңыз. Ертеректе шаңыраққа үрлеген қарын байлап қоятын болған. Оның мәнісі, құт құйылады деп есептеген.

Шаңырақтың астында ошақ орналасады. Ошақ — адамның оты. Шаңырақтың үстінде Алланың оты маздаса, төменде адамның оты лаулайды.

Босаға — екеу. Оң жақ босаға және сол жақ босаға.

Сол жақ босағаға кебеже, саба, мес, күбі т.б. қойылады. Сол жақ босағаға келген дүниені ғалымдар «құт» категориясымен белгілейді. Өйткені жоғарыдағы аталған ыдыстарға айран, іркіт, қымыз, шұбат т.б. құйылады.

Демек сол жақ босаға — әйелдің символы. Дәл осындай түсінік әлемнің бірқатар елдерінде де бар. Ал қазақ шұңғыл ыдысты да әйелдің символы ретінде бағалайды. «Аяғын көріп, асын іш, анасын көріп, қызын ал» деген мақалдағы «аяқ» осындай мағынасы үшін де мақалға енген. Оң босаға — еркектің символы. Оң жаққа ер-тұрман, ат әбзелдері, бүркіт т.б. қойылады. Қатты жауын-шашында малдың жас төлін де оң босағаға кіргізетін болған. Оң жақ — аралық меже. Босаға аттап келген келінді оң жақта қарсы алады. Аяғына «биязы болсын» деп ақсарбастың терісін төсейді. Босағаны пәк болып аттаған бойжеткен аралық межеден өтіп, жанұялық өмірін бастайды. Үйленген соң, төсек-орнымен сол жаққа өтеді.

Практикалық жұмыстың суреті.

Сурет 1 - Киіз үй

Практикалық жұмыс:

Практикалық жұмыс жасау барысында мен ағаш, картон қағаз, ыстық желім, ине мен жіп және де қаптауға мата мен тоқыма жіпті қолдандым.

1. Киіз үйдің негізін картон қағазынан жасадым.
2. Керегені ағаштан жасап тоқыма жіппен бір-біріне айқастырып керегесін жасадым оны картонға бекіттім.
3. Уықтары мен шаңырақты картон қағазынан жасап екеуін желіммен бекіттім.
4. Киіз үйдің ішін оюлы матамен тігіп сыртын қатты киізге ұқсас матамен туырлық жасадым, кейін уықтарды үзікпен және шаңырақты түндікпен жауып киіз үйдің есігін бекіттім.
5. Киіз үйдің сырнына ою салып тоқыма жіптермен байлап бекіттім.
6. Осымен киіз үйді жасап болдым.

Сауалнама сұрақтары:

1. Сіз “Киіз үй” деген сөзді естігенде ойыңызға бірден не келеді?
2. Киіз үй геометрия саласымен тығыз байланыста деп санайсыз ба?
3. Киіз үй ХХІ-ғасырда өзектілігін жоғалтпады деп санайсыз ба? (иә/жоқ) неліктен?

Сауалнама барысында:

1. Студенттерге “киіз үй” дегенде: қазақ халқы, салт-дәстүр, көшпелі баспана, оюлар ойларына келеді.
2. Киіз үй геометрия саласымен тығыз байланысты дегенімен барлық студенттер келісті.

20 студентте “иә” деген жауап қабылдады.

100% / 100%

3. Студенттер “киіз үйдің өзектілігі” бойынша екі ойға бөлінді.

Барлығы 20 студент = 100%

Өзекті деп санайтындар саны: 15 студент = 75%

Өзекті емес деп санайтындар саны: 5 студент = 25%

деген қорытындыға келдім.

Қорытынды ой білдіру:

Киіз үйдің моделін ұсынудағы мақсатым жас ұрпаққа баба мирасының көне көзін жаңа түрде ұсыну. Әр қазақ азаматы тарихтан қазіргі күнге дейін жеткен киіз үйді қастерлеуі қажет. Киіз үйді жай ғана көшпелі немесе уақытша баспана ретінде қабылдау дұрыс емес. Бұл біздің тарихи мұрамыз сондықтан оны бағалай білейік. Халық сөзі: Керегең кең болсын, екі босағаң тең болсын.

Әдебиеттер тізімі

1. Шаңырақ: Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы: Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 2019 ISBN 5-89800-008-9.

2. Қазақтың киіз үйі / Сайын Назарбекұлы. - Астана : Елорда, 2020. - 93 б. : ISBN 9965-06-399-0.

3. "Математикалық ойашар", "Қазақ энциклопедиясы" Алматы, 2019 ISBN 9965-893-25-X.

4. Рахимбекова З.М. Материалдар механикасы терминдерінің ағылшынша-орысша-қазақша түсіндірме сөздігі ISBN 9965-769-67-2.

УДК 37

БАЛАБАҚШАДА САУЫҚТЫРУ ЖӘНЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Мукатаев Е.Н.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Өскемен қ., Қазақстан

Балабақшадағы дене шынықтыру-сауықтыру жұмысының жетекші мақсаттары-баланың мектепке дейінгі балалық шақта толыққанды өмір сүруі үшін қолайлы жағдайлар жасау, тұлғаның негізгі мәдениетінің негіздерін қалыптастыру, жас және жеке ерекшеліктеріне сәйкес психикалық және физикалық қасиеттерді жан-жақты дамыту, баланы қазіргі қоғамда өмір сүруге дайындау. Федералды мемлекеттік білім беру стандартына сәйкес дене шынықтыру – сауықтыру жұмыстарының мақсаттары балалар іс-әрекетінің әртүрлі түрлері процесінде жүзеге асырылады: ойын, оқу, көркемдік, қозғалыс, қарапайым еңбек.

Осыған сәйкес мектепке дейінгі білім беру мекемесінің мамандары дене тәрбиесін ұйымдастырудың барлық формаларының мазмұнын және оны жүзеге асырудың оңтайлы педагогикалық шарттарын әзірлейді.

Мектеп жасына дейінгі балаларды дене шынықтыру және сауықтыру - күрделі процесс. Дене жаттығуларын орындау техникасын игеру бастапқыда арнайы ұйымдастырылған дене шынықтыру сабақтарында жүзеге асырылады, бірақ болашақта бала бұл қозғалыстарды күнделікті өмірде, тәуелсіз іс-әрекетте қолданады, сондықтан белгілі бір жолмен әрекет ету әдеті дене шынықтыру нұсқаушысының, топ пен отбасының тәрбиешісінің тығыз өзара әрекеттесуімен ғана сәтті дамиды

Бұл жұмыстың тиімді болуы үшін олардың әрқайсысынан қандай қайтарым күтілетінін нақты көрсету қажет. Сонымен қатар, дене шынықтыру нұсқаушысының рөлі өте күрделі және әртүрлі болып көрінеді. Баланың жас ерекшеліктерін және оның өмірінің әр кезеңіндегі баланың мүмкіндіктерін, жүйке жүйесінің жағдайын және тұтастай алғанда бүкіл ағзаны ескере отырып, бағдарламаны игеру кезінде қатаң дәйектілікті сақтау көзделеді. Талаптардан асып кету, бағдарламаның аралық буындарын айналып өтіп, балалардың оқу қарқынын жеделдету қолайсыз деп саналуы керек, өйткені бұл балалардың денсаулығы мен жүйке-психикалық дамуына зиян келтіретін дененің шамадан тыс кернеуін тудырады. Дене тәрбиесі сонымен бірге ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық және еңбек тәрбиесінің міндеттерін жан-жақты шешеді.

Балалардың дене тәрбиесін ұйымдастырудың барлық нысандарында (үздіксіз білім беру қызметі (ҰБТ), ашық ойындар, өзіндік қозғалыс белсенділігі, жеке жұмыс және т. б.) дене тәрбиесі бойынша нұсқаушының назары саналы түрде әрекет ететін, өзінің жас мүмкіндігіне қарай моториканы сәтті меңгерген, қоршаған ортаны бағдарлай алатын, кездесетін қиындықтарды белсенді түрде жеңе алатын баланы тәрбиелеуге бағытталады, шығармашылық ізденістерге деген ұмтылысты көрсетеді.

Ерте жастан бастап мектеп жасына дейінгі балалардың тұрақты қызығушылығын, тұрақты жаттығуларға деген қажеттілігін, салауатты өмір салтына құндылық мотивациясын қамтамасыз ету қажеттілігі артады.

салауатты өмір салтын қалыптастыру балабақшада басталуы керек, өйткені дәл осы жерде оқу процесін ұйымдастырудың балама формалары мен әдістері таңдалады. Оны жалпы педагогикалық принциптерге негіздеу қажет: ғылыми және қол жетімділік, сабақтастық және практикалық мақсаттылық, динамизм және ашықтық.

Дене шынықтыру саласындағы білім берудің жалпы мақсаты мектеп жасына дейінгі балаларда өз денсаулығына ұқыпты қараудың, дене және психикалық қасиеттердің тұтас дамуының, салауатты өмір салтын ұйымдастыруда дене шынықтыру құралдарын шығармашылықпен пайдаланудың тұрақты мотивтері мен қажеттіліктерін қалыптастыру болып табылады. Осыған сәйкес, мектепке дейінгі білім беру бағдарламасы өзінің пәндік мазмұнымен келесі практикалық мақсаттарға жетуге бағытталған:

$\frac{3}{4}$ Негізгі физикалық қасиеттер мен қабілеттерді дамыту, денсаулықты нығайту, ағзаның функционалдық мүмкіндіктерін кеңейту;

$\frac{3}{4}$ Қозғалыс мәдениетін қалыптастыру, жалпы даму және түзету бағыты бар дене жаттығуларымен қозғалыс тәжірибесін байыту;

$\frac{3}{4}$ Дене шынықтыру-сауықтыру және спорттық-сауықтыру қызметінде дағдыларды игеру;

$\frac{3}{4}$ Дене шынықтыру және спорт, олардың тарихы мен қазіргі дамуы, салауатты өмір салтын қалыптастырудағы рөлі туралы білімді игеру

Дене тәрбиесі өзінің білім беру және дамыту функцияларын дене тәрбиесінің мақсатты педагогикалық процесінде және әр оқушының салауатты өмір салтының жеке стратегиясын құруда толық жүзеге асырады.

Дене тәрбиесі-жалпы тәрбиенің органикалық бөлігі; денсаулықты нығайтуға, адам ағзасының формалары мен функцияларын, оның физикалық қабілеттері мен қасиеттерін үйлесімді дамытуға, күнделікті өмірде және өнімді іс-әрекетте қажетті моторика мен дағдыларды қалыптастыруға және жетілдіруге, сайып келгенде, физикалық жетілуге қол жеткізуге бағытталған әлеуметтік-педагогикалық процесс

Дене тәрбиесінің негізгі құралдары мен жолдары – дене жаттығуларымен айналысу (табиғи және арнайы таңдалған қозғалыстар және олардың кешендері – гимнастикалық, жеңіл атлетика), спорт пен туризмнің әртүрлі түрлері, денені қатайту (табиғаттың сауықтыру күштерін пайдалану-күн, ауа, су), еңбек пен тұрмыстың гигиеналық режимін сақтау, облыста арнайы білім мен дағдыларды игеру дене шынықтыру және жетілдіру мақсатында дене жаттығуларын, қатаю құралдарын, жеке және қоғамдық гигиенаны пайдалану (дене шынықтыру деп аталады)

Әрбір мектепке дейінгі білім беру мекемесі мектепке дейінгі білім берудің белгілі бір білім беру бағдарламасы бойынша жұмыс істейді. Бағдарлама-бұл әртүрлі қызмет түрлері бойынша балалармен жұмыстың мақсатын, міндеттерін, мазмұнын анықтайтын мемлекеттік құжат.

Мемлекеттік білім беру стандартын іске асыру жағдайында мектеп жасына дейінгі балалардың денсаулығын сақтау процесінде басты назар "физикалық даму"білім беру саласын жүзеге асыруға аударылады.

Осылайша, балалардың денсаулығын нығайту және аурулардың алдын алу үшін олардың қозғалыс белсенділігінің деңгейін арттырып қана қоймай, жүйелі түрде белсенді қатайту шараларын жүргізу қажет. Олар жергілікті және жалпы, дәстүрлі және дәстүрлі емес болуы мүмкін. Мектепке дейінгі мекемелердің жұмыс тәжірибесін талдау соңғы жылдары күннің жалпы режимінде қозғалыстардың үлес салмағының төмендегенін көрсетеді, бұл барлық жүйелердің қалыптасуына теріс әсер етеді және сөзсіз балалар денесінің қорғанысын төмендетеді. Мотор режимін оңтайландыру, осылайша, жедел респираторлық аурулардың (ЖРВИ) спецификалық емес алдын-алу элементтерінің біріне айналады. Балалық шақтағы Сауықтыру дене шынықтыру-бұл сауықтыру кешені жүйесінің бөлігі. Мектеп жасына дейінгі балалармен білім беру іс-әрекетін жүргізу кезінде дене жаттығуларын жас физиологиясын ескере отырып және балалық шақтың жас кезеңінің ерекшеліктеріне, реакциялардың сипатына сәйкес таңдау керек.

Мектепке дейінгі білім беру мекемесінде дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарын ұйымдастырудың ерекшеліктері. Дене шынықтыру-сауықтыру жұмысы-бұл білім беру мекемесінің қызметкерлері жүргізетін, баланың физикалық және психикалық денсаулығын нығайтуға және сақтауға және денесін сауықтыруға бағытталған іс-шаралар кешені.

Мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарының мақсаты негізгі қозғалыс әрекеттерін игеру, мектепте дене тәрбиесіне дайындық, аурулардың алдын алу және дене шынықтыру құралдарымен денсаулықты нығайту болып табылады.

Дене шынықтыру-сауықтыру жұмысының негізгі міндеттері:

- * физикалық және психикалық денсаулықты сақтау;
- * негізгі қозғалыс әрекеттерін меңгеру;

- * мектепте дене тәрбиесіне дайындық;
- * аурулардың алдын алу;
- * дене шынықтыру құралдарымен денсаулықты нығайту

Мектепке дейінгі білім беру мекемесіндегі дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстары келесі іс-шараларды қамтиды:

- * дене шынықтыру сабағы,
- * таңертеңгі гимнастика,
- * күндізгі ұйқыдан кейінгі гимнастика,
- * дене шынықтыру минуттары,
- * сабақтар арасындағы ойындар мен жаттығулар (динамикалық үзіліс),
- * ашық ойындар мен серуендеу жаттығулары,
- * қатайту шаралары

Дене шынықтыру сабағы ұйымдастырылған дене шынықтыру жаттығуларының негізгі түрі болып табылады. Сабақтар барлық балалар үшін міндетті болып табылады. Сабақтар жыл бойы өткізіледі. Жазда дене шынықтыру жойылмайды. Мектеп жасына дейінгі балалармен дене шынықтыру сабақтарының келесі түрлерін өткізу ұсынылады:

Классикалық сабақтар (схема бойынша: кіріспе-дайындық бөлімі, Негізгі, Қорытынды бөлім).

Ойын сабақтары (ойындарды қолдана отырып: халықтық ашық ойындар, эстафеталық ойындар, аттракциондық ойындар және т.б.).

Жаттығу түріндегі сабақтар (серуендеу, жүгіру, саптық жаттығулар, спорттық ойындар, өрмелеу жаттығулары, акробатикалық элементтер, доппен жаттығулар және т.б.).

Сюжеттік сабақтар – кешенді (белгілі бір сюжетпен, спорттық бағдарлаумен, сөйлеуді дамытумен, викториналармен және т.б. біріктірілген).

Ритмикалық гимнастика (би қимылдарынан тұратын сабақтар).

Тәуелсіз сабақтар (таңдау бойынша өздігінен жаттығу, содан кейін жаттықтырушының тапсырманы тексеруі).

"Біз өз денемізді зерттейміз" сериясындағы сабақтар (өз денем туралы әңгімелер, өзін-өзі массаждауға үйрету, өзін-өзі күту және алғашқы медициналық көмек көрсету бойынша қарапайым дағдыларды үйрету).

Тақырыптық сабақтар (жаттығудың бір түрімен).

Бақылау-тексеру сабақтары (баланың моторикасын дамытудағы артта қалушылықты және оларды жою жолдарын орындау)

Таңертеңгі гимнастика мотор режимінің маңызды компоненттерінің бірі болып табылады, оны ұйымдастыру балалардың эмоционалды және бұлшықет тонусын көтеруге бағытталуы керек. Күнделікті физикалық жаттығуларды орындау белгілі бір ерікті күш-жігердің көрінуіне ықпал етеді, балаларда күнді таңертеңгі гимнастикадан бастаудың пайдалы әдетін қалыптастырады. Оның мақсаты мен өткізу әдістемесі жалпыға белгілі.

Қазіргі қоғам адамға, оның ішінде балаға да жоғары талаптар қояды. Алайда, білім, Дағдылар мен дағдыларды игеруге ғана көзқарас білім беру саласынан оның әртүрлі формалары мен іс-әрекеттерінің тәжірибесін, әлемге эмоционалды-құндылық қатынасының тәжірибесін, қарым-қатынас тәжірибесін беру сияқты

маңызды компоненттерін алып тастайды. Бұл тәсілмен мектеп жасына дейінгі балалардың білімін жетілдіру дәстүрлі сабақтарды кеңейту немесе жаңа пәндерді енгізу арқылы білімді арттыру деп түсініледі. Нәтижесінде мектепке дайындық жалықтыратын оқу процесіне айналады, қысқартылған мектеп курстары ретінде құрылған сабақтарға қаныққан, мақсаты кейде мұғалімдерге де, тәрбиеленушілерге де, олардың ата-аналарына да белгісіз болатын шашыраңқы ақпараттың қосындысына айналған білім беру мазмұнының тұтастығы жоғалады.

Оқу сабақтары барысында мектеп жасына дейінгі балалар бірқатар функционалды жүйелерде өзгерістер жасайды. Ерікті зейіннің тұрақтылығын, сабақтағы балалардың белсенділігін, олардың жүрек ритмінің ауытқу амплитудасын, ми қыртысының белсендіру деңгейін зерттеу сабақтың 1215 минутына (205) осы көрсеткіштердің барлығының айтарлықтай төмендеуін көрсетеді. Бұған жүрек-қан тамыр жүйесінің функционалдық жағдайындағы қолайсыз өзгерістер жұмыс күйіне және бастың ұзақ қисаюынан туындаған ми жарты шарларының қанмен қамтамасыз етілуінің бұзылуына байланысты статикалық жүктеменің нәтижесі ретінде қосылады (мысалы, арнайы графикалық дайындық сабақтары кезінде).

Дамып келе жатқан шаршау "моторлық мазасыздықтың" жоғарылауымен көрінеді - балалардың қорғаныс қозуы.

Оқу сабақтары процесінде балалардағы жүктемелердің барлық түрлерінің ішінде статикалық компонент ең шаршатады. Бұл компонент, тіпті қысқа мерзімді әсер етсе де, ағзадағы гемодинамикалық және басқа функционалдық көрсеткіштердің өзгеруімен байланысты: жүйке процестерінің қозғалғыштығының бұзылуы, ақыл-ой және бұлшықет өнімділігінің төмендеуі, қанның оттегімен қанығу деңгейінің төмендеуі, дозаланған жүктемеден кейін вегетативті функциялардың қалпына келу кезеңінің ұзаруы.

Дене жаттығулары дененің физиологиялық жүйелеріндегі жағымсыз өзгерістерді едәуір дәрежеде алып тастауға және балалардың өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Зерттеулер көрсеткендей, мектеп жасына дейінгі балалардағы әр түрлі іс-әрекеттерде физикалық және психикалық жүктемені өзгертудің әр түрлі режимдерінде максималды әсер алуға болады. Сонымен қатар, оқу процесін оңтайландыру оның тиімділігін арттырады және балаға аз күш жұмсай отырып, үлкен көлемдегі білімді игеруге мүмкіндік береді.

Балалардың денсаулығын сақтау мәселесін ескере отырып, мектеп жасына дейінгі балалармен салыстырғанда бастауыш сынып оқушыларында қозғалыс белсенділігінің айтарлықтай төмендеуі туралы айтуға болады. Бұл дене тәрбиесіне қатысты емес, физикалық демалысқа қатысты. Мектептегі оқудың қарқындылығы дилемма туғызды: бір жағынан, оқу жүктемесінің жоғарылауы ашық ауада демалу күнін енгізуді талап етеді, екінші жағынан, зерттелетін пәндер саны мен үй тапсырмасының көлемін ұлғайту балалардың бос уақытын едәуір азайтады.

Біздің ойымызша, баланың денсаулығына қамқорлық жасау басымдыққа ие болуы керек, өйткені денсаулығы болмаған жағдайда бала өзінің интеллектуалдық және шығармашылық әлеуетін жүзеге асыра алмайды. Сонымен бірге мектепке дайындық мектепке дейінгі мекеменің жетекші міндеттерінің бірі болып қала береді, өйткені ол бірінші сыныптағы оқу жүктемелеріне сәтті бейімделуді

қамтамасыз етеді. Осыған байланысты мектепке дейінгі мекемедегі білім беру процесін оңтайландыруға мүмкіндік беретін дене шынықтыру функцияларын зерттеу үлкен маңызға ие болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Баранова Н. А. Отбасылық клубтағы сабақтарда мектеп жасына дейінгі балалардың психикалық және физикалық тамақтануының байланысы: реферат. Дис... канд пед. ғылымдар: 13.00.04. - Санкт-Петербург., 1993. - 20 б.
2. Баранова Н. А., Шапкова Л.В. Отбасылық топтардағы 2-4 жастағы балалармен сауықтыру тәжірибесінен / / бұқаралық дене шынықтырудың Медициналық және әлеуметтік-экономикалық мәселелері. Мн., 1988.11-12 бет.
- 3.Белопольский Ю. А. Сіз үшін жас аналар. - Симферополь: Жөндеу, 1998 - 40 Б.

УДК 37

БАЛАБАҚШАДА САУЫҚТЫРУ ЖӘНЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Мукатаев Е.Н.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан

Мектепке дейінгі мекемедегі негізгі міндеттердің бірі — балалардың денсаулығын сақтау және нығайту, жан-жақты физикалық даму және денені қатайту. Біздің балабақшада дене шынықтыру-сауықтыру жұмысының жүйесі құрылды, ол дені сау, мықты, шыңдалған, Көңілді, жанашыр, бастамашыл баланың қалыптасуына ықпал етеді, өз қимылдарын жақсы меңгерген, спорттық және дене жаттығуларын жақсы көретін, мектепте оқуға және одан кейінгі белсенді шығармашылық қызметке қабілетті. Ол үшін балалардың денсаулығын сақтау және нығайту жөніндегі Медициналық және оқу-тәрбие талаптарына жауап беретін барлық жағдайлар жасалған. Балабақша мұғалімдері балалармен дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарының әртүрлі формаларын олардың даму деңгейі мен денсаулық жағдайын ескере отырып қолданады. Мектепке дейінгі мекемедегі дене тәрбиесі тек дене шынықтыру бойынша білім беру қызметінде ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірде де жүзеге асырылады. Күн сайын дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарының бірнеше түрі жүргізіледі. [4,32] таңертеңгі гимнастика. Таңертеңгі гимнастика-бұл денені қолайлы қозғалыс белсенділігіне біртіндеп енгізу. Балабақшада гимнастика режимдік сәттердің бірі болып табылады. Және балалардың эмоционалды тонусын көтеру құралы. Балалардың таңертеңгі гимнастикаға деген қызығушылығын арттыру және қозғалыс белсенділігін әртараптандыру үшін біз оның формасы мен орнын өзгертеміз. Дәстүрлі таңертеңгілік гимнастикамен қатар, мектепке дейінгі мекемелердің практикасына оның әртүрлі түрлері мен нұсқалары мазмұндық жағынан да, өткізу әдістемесінде де енгізілуі мүмкін. Біз әртүрлі нұсқаларды ұсынамыз. Ойын сипатындағы

таңертеңгілік гимнастика 2-3 ашық ойындарды немесе "ормандағы таң", "Колобок" еліктеу сипатындағы 5-7 ойын жаттығуларын, сондай-ақ жалпы дамудың әсер ету жаттығуларының жиынтығы ретінде орындалатын әртүрлі қарқындылық деңгейлерін қамтиды. Кедергілер жолағындағы жаттығулар-балаларға жүктемені біртіндеп арттыра отырып жаттығулар ұсынуға болады: әртүрлі негізгі қозғалыс түрлерін қосумен мотор тапсырмаларының күрделенуі қайталану санының артуы, қозғалыс қарқынының жоғарылауы, дене шынықтыру құралдарының ауыспалы ауысуы: "кім бірінші", "батпақ арқылы". Таңертеңгі гимнастика сауықтыру жүгіру түрінде жасалуы мүмкін. Таңертеңгі гимнастиканың бұл түрі міндетті түрде ауада — 5-7 минут ішінде жүзеге асырылады. қашықтық пен уақыттың біртіндеп ұлғаюымен орташа қарқынмен үздіксіз жүгіру. Гимнастиканың соңында тыныс алу жаттығулары ұсынылады. Музыкалық-ритакты жаттығулар кешені (жылынудан, би қимылдарындағы 5-6 негізгі даму жаттығуларынан тұрады.) Таңертеңгі гимнастиканың мазмұнына әртүрлі құрылымдар мен қайта құрулар, жаяу жүрудің, жүгірудің, балалардың қозғалыс белсенділігінің біртіндеп артуымен секірудің әртүрлі түрлері кіреді. Тепе-теңдік пен үйлестіруді дамыту жаттығулары, ашық ойындар және негізгі дамыту жаттығулары ұсынылады. Таңертеңгі гимнастика кешені екі апта ішінде қайталануы керек. Үлкен мектепке дейінгі жаста балалар 2-3 қайталаудан кейін бүкіл кешенді өздігінен көбейтуі керек. Ұйымдастыру кезінде музыкалық сүйемелдеу қажет. [8,58] дене шынықтыру Минуты дене шынықтыру Минуты — қысқа мерзімді дене жаттығулары — орта, аға және дайындық топтарында сабақтар арасында, сондай-ақ интеллектуалды шиеленісті қажет ететін сабақтар процесінде (сөйлеуді дамыту, сурет салу, математика және т.б.), дене шынықтыру минуттары ақыл-ой қабілеттерін жақсы деңгейде ұстап тұру үшін қолданылатыны белгілі. Балалардың зейіні төмендеп, моторлық мазасыздық пайда болған сәтте (әдетте 12-15 минут), шаршау пайда болады, сіз үстелдеріңізде немесе "отын жару", "сағат", "сүңгу" тобында бос жерде тұрып бірнеше дене шынықтыру жаттығуларын ұсына аласыз. Бұл жалпы даму жаттығулары: магистральды еңкейту, қолды жоғары, бүйірге жылжыту, жартылай отыру және отыру, секіру, секіру, серуендеу. Дене шынықтыру сабағы Сабақтың қозғалысына байланысты немесе байланысты емес мәтінмен бірге жүруі мүмкін. Балалар мәтінді айтқан кезде дем шығарудың бір жолдың сөздерін айтқан кезде орындалуын қамтамасыз ету керек, ал келесі жолдың басына дейін терең және тыныш тыныс алу керек. Дене шынықтырудан кейін баланың тынысы тыныш болады. Музыкалық сүйемелдеумен дене шынықтыру минуттарын өткізуге болады, оның барысында балалар би жаттығуларын немесе импровизацияланған қимылдарды орындай алады.

Мектепке дейінгі мекемедегі негізгі міндеттердің бірі — балалардың денсаулығын сақтау және нығайту, жан-жақты физикалық даму және денені қатайту. Біздің балабақшада дене шынықтыру-сауықтыру жұмысының жүйесі құрылды, ол дені сау, мықты, шыңдалған, Көңілді, жанашыр, бастамашыл баланың қалыптасуына ықпал етеді, өз қимылдарын жақсы меңгерген, спорттық және дене жаттығуларын жақсы көретін, мектепте оқуға және одан кейінгі белсенді шығармашылық қызметке қабілетті. Ол үшін балалардың денсаулығын сақтау және нығайту жөніндегі Медициналық және оқу-тәрбие талаптарына жауап беретін барлық жағдайлар жасалған. Балабақша мұғалімдері балалармен дене шынықтыру-

сауықтыру жұмыстарының әртүрлі формаларын олардың даму деңгейі мен денсаулық жағдайын ескере отырып қолданады. Мектепке дейінгі мекемедегі дене тәрбиесі тек дене шынықтыру бойынша білім беру қызметінде ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірде де жүзеге асырылады. Күн сайын дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарының бірнеше түрі жүргізіледі. [4,32] таңертеңгі гимнастика. Таңертеңгі гимнастика-бұл денені қолайлы қозғалыс белсенділігіне біртіндеп енгізу. Балабақшада гимнастика режимдік сәттердің бірі болып табылады. Және балалардың эмоционалды тонусын көтеру құралы. Балалардың таңертеңгі гимнастикаға деген қызығушылығын арттыру және қозғалыс белсенділігін әртараптандыру үшін біз оның формасы мен орнын өзгертеміз. Дәстүрлі таңертеңгілік гимнастикамен қатар, мектепке дейінгі мекемелердің практикасына оның әртүрлі түрлері мен нұсқалары мазмұндық жағынан да, өткізу әдістемесінде де енгізілуі мүмкін. Біз әртүрлі нұсқаларды ұсынамыз. Ойын сипатындағы таңертеңгілік гимнастика 2-3 ашық ойындарды немесе "ормандағы таң", "Колобок" еліктеу сипатындағы 5-7 ойын жаттығуларын, сондай-ақ жалпы дамудың әсер ету жаттығуларының жиынтығы ретінде орындалатын әртүрлі қарқындылық деңгейлерін қамтиды. Кедергілер жолағындағы жаттығулар-балаларға жүктемені біртіндеп арттыра отырып жаттығулар ұсынуға болады: әртүрлі негізгі қозғалыс түрлерін қосумен мотор тапсырмаларының күрделенуі қайталану санының артуы, қозғалыс қарқынының жоғарылауы, дене шынықтыру құралдарының ауыспалы ауысуы: "кім бірінші", "батпақ арқылы". Таңертеңгі гимнастика сауықтыру жүгіру түрінде жасалуы мүмкін. Таңертеңгі гимнастиканың бұл түрі міндетті түрде ауада — 5-7 минут ішінде жүзеге асырылады. қашықтық пен уақыттың біртіндеп ұлғаюымен орташа қарқынмен үздіксіз жүгіру. Гимнастиканың соңында тыныс алу жаттығулары ұсынылады. Музыкалық-ритакты жаттығулар кешені (жылынудан, би қимылдарындағы 5-6 негізгі даму жаттығуларынан тұрады.) Таңертеңгі гимнастиканың мазмұнына әртүрлі құрылымдар мен қайта құрулар, жаяу жүрудің, жүгірудің, балалардың қозғалыс белсенділігінің біртіндеп артуымен секірудің әртүрлі түрлері кіреді. Тепе-теңдік пен үйлестіруді дамыту жаттығулары, ашық ойындар және негізгі дамыту жаттығулары ұсынылады. Таңертеңгі гимнастика кешені екі апта ішінде қайталануы керек. Үлкен мектепке дейінгі жаста балалар 2-3 қайталаудан кейін бүкіл кешенді өздігінен көбейтуі керек. Ұйымдастыру кезінде музыкалық сүйемелдеу қажет. [8,58] дене шынықтыру Минуты дене шынықтыру Минуты — қысқа мерзімді дене жаттығулары — орта, аға және дайындық топтарында сабақтар арасында, сондай-ақ интеллектуалды шиеленісті қажет ететін сабақтар процесінде (сөйлеуді дамыту, сурет салу, математика және т.б.), дене шынықтыру минуттары ақыл-ой қабілеттерін жақсы деңгейде ұстап тұру үшін қолданылатыны белгілі. Балалардың зейіні төмендеп, моторлық мазасыздық пайда болған сәтте (әдетте 12-15 минут), шаршау пайда болады, сіз үстелдеріңізде немесе "отын жару", "сағат", "сүңгу" тобында бос жерде тұрып бірнеше дене шынықтыру жаттығуларын ұсына аласыз. Бұл жалпы даму жаттығулары: магистральды еңкейту, қолды жоғары, бүйірге жылжыту, жартылай отыру және отыру, секіру, секіру, серуендеу. Дене шынықтыру сабағы Сабақтың қозғалысына байланысты немесе байланысты емес мәтінмен бірге жүруі мүмкін. Балалар мәтінді айтқан кезде дем шығарудың бір жолдың сөздерін айтқан кезде орындалуын қамтамасыз ету керек,

ал келесі жолдың басына дейін терең және тыныш тыныс алу керек. Дене шынықтырудан кейін баланың тынысы тыныш болады. Музыкалық сүйемелдеумен дене шынықтыру минуттарын өткізуге болады, оның барысында балалар би жаттығуларын немесе импровизацияланған қимылдарды орындай алады. Моторды жылыту (динамикалық кідірту) сабақтар арасындағы үлкен үзіліс кезінде жүзеге асырылады, психикалық жүктеме мен мәжбүрлі қалыптан кейін белсенді демалуға мүмкіндік береді. Ол 3-4 жаттығудан, сондай-ақ әртүрлі дене шынықтыру құралдарын қолдана отырып, балалардың ерікті қимылдарынан тұрады. Жылынудың соңында релаксация жаттығуын 1-2 минут өткізу ұтымды. жылыну ұзақтығы 10 минуттан аспайды. [2,112] ашық ойындар, серуендеу жаттығулары. Ашық ойындар-күрделі моторлы, эмоционалды боялған әрекет. Ашық ойындар балалар игерген моториканы жетілдіру және физикалық қасиеттерді тәрбиелеу әдісі ретінде қызмет етеді. Ашық ойындар мазмұны бойынша ережелермен және спорттық ойындармен ашық ойындарға бөлінеді. Ояну гимнастикасы. Ұйқыдан кейін әр баланың көңіл-күйі мен бұлшықет тонусын көтеру, сондай-ақ поза мен аяқтың бұзылуының алдын алу маңызды. Бұған күндізгі ұйқыдан кейінгі гимнастика кешені ықпал етуі мүмкін, ол өзгермелі сипатта болады, соған байланысты оның ұзақтығы да өзгереді (7-15 минуттан). Жаттығулар кешені төсекте өткізіледі. Балалар біртіндеп әуезді музыканың дыбыстарымен оянады, төсекте жатып, 3-4 минут бойы 4-5 жалпы даму жаттығуларын орындайды. Сіз әртүрлі позициялардан жаттығулар ұсына аласыз:бүйірде, асқазанда, отырғанда. Осыдан кейін балалар біртіндеп жүгіруге дейін жаяу жүреді-олар жатын бөлмесінен 17-19 градус температурада жақсы желдетілетін топқа жүгіреді, содан кейін олар массаж жолдарына өтеді. Балалар тек іш киіммен және жалаң аяқпен айналысады. Гимнастиканың әртүрлі нұсқаларын орындағаннан кейін олар суды қатайту процедураларына көшеді: дымқыл қолғаппен сүрту, содан кейін құрғақ сүлгімен сүрту. Біздің мектепке дейінгі мекемеде денсаулықты нығайтуға және сырқаттанушылықты азайтуға ерекше әсер ететін қатайту процедураларын жүргізуге көп көңіл бөлінеді. Қатаю-мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесінің маңызды бөлігі. Қатайтудың ең жақсы құралдары-табиғаттың табиғи күштері: ауа, күн және су. Қатаюдың мақсаты-ағзаның ағзалар мен жүйелердің жұмысын өзгертін сыртқы ортаға тез жеткізу қабілетін дамыту. Қатаю нәтижесінде бала температураның күрт өзгеруіне және суық тию мен жұқпалы ауруларға аз сезімтал болады. Қатайтылған Балалардың денсаулығы мен тәбеті жақсы, сабырлы, байсалды, сергектікпен, көңілділікпен, жоғары өнімділікпен ерекшеленеді. Мұндай нәтижелерге қатайту процедураларын дұрыс орындау арқылы ғана қол жеткізуге болады. Қатайту процедураларынан оң нәтижелерді тек бірте-бірте, дәйектілік, жүйелілік, кешенділік, әр баланың жеке ерекшеліктерін ескеру, сондай-ақ балалардың қатайту процедураларына белсенді және оң көзқарасы сияқты принциптер сақталған жағдайда ғана күтуге болады. Ауаны қатайту — жылдың кез келген уақытында ең қолжетімді қатайту құралы. Баланың ауада жүйелі болуы дененің температуралық жағдайлардың өзгеруіне тез бейімделуіне ықпал етеді. Ауа ванналарының оң әсері жаттығулармен үйлескенде жоғарылайды. Үлкен мектеп жасына дейінгі балалар күнінде дене шынықтыру бойынша ұйымдастырылған іс-әрекеттен басқа, тәуелсіз қозғалыс белсенділігі маңызды орын алуы керек. Алайда,

мұнда да балалардың іс-әрекеттері көбінесе ересектер жасаған жағдайларға байланысты. Тәуелсіз іс-әрекетті дұрыс басқара отырып, сіз баланың бастамаларын баспай, ойындардың, қозғалыстардың алуан түрлілігіне айтарлықтай әсер ете аласыз. Балалардың өзіндік моторлық белсенділігі күннің әр уақытында ұйымдастырылады: таңертең таңғы асқа дейін, сабақтар арасында, күндізгі ұйқыдан кейінгі ойын сағаттарында және серуендеу кезінде (таңертең және кешке). Балалардың белсенді әрекеттері тыныш әрекеттермен ауысуы керек. Әр баланың жеке ерекшеліктерін, оның әл-ауқатын ескеру маңызды. Тәуелсіз іс-әрекетті жоспарлау кезінде дене шынықтыру-ойын ортасын құру туралы қамқорлық жасау керек (қозғалыстар үшін жеткілікті кеңістік, жәрдемақылар мен ойыншықтардың әртүрлілігі мен ауысуы), күндізгі режимде балалардың тәуелсіз ойындары үшін арнайы уақыт бөлу керек. Дене шынықтыру-ойын ортасының гетерогенділігі мен жаңалығын қалыптастыру үшін мұғалім күні бойы әртүрлі дене шынықтыру құралдарын енгізіп, оларды әртүрлі тәсілдермен топтастыра алады. Бұл қозғалыстардың біртектілігін болдырмайды және балалардың жан-жақты дамуына ықпал етеді. Мұғалім балалардың тиісті жаттығулар мен ойындарды таңдауына әсер етуі керек, олардың қарамағына қажетті құрал-жабдықтар, нұсқаулықтар беріп, қозғалыс тәсілдерін түсіндіруі керек. Ол балаларды бірге ойнауға үйретеді, ептірек, қимылдары жақсы балаларды құрдастарына көмектесуге шақырады. Ұсақ моториканы дамыту бойынша жұмыстың өте маңызды бөлігі-саусақ ойындары. Бұл ойындар өте эмоционалды, қызықты. Олар сөйлеуді, шығармашылық белсенділікті дамытуға ықпал етеді. Саусақ ойындары қоршаған әлемнің шындығын — заттарды, жануарларды, адамдарды, олардың қызметін, табиғат құбылыстарын бейнелейді. Саусақ ойындары кезінде балалар ересектердің қимылдарын қайталай отырып, қолдың моторикасын белсендіреді. Осылайша, ептілік, өз қимылдарын басқара білу, бір қызмет түріне назар аудару қабілеті дамиды.

Әдебиеттер тізімі

1. Огаджанова С.Н. Мектепке дейінгі мекеме жағдайында лор аурулары бар балаларды сауықтыру жүйесі: реферат. Дис... канда. бал. ғылым. - Санкт-Петербург., 1995. - 20 б.
2. Оқушылардың денесін оқу және дене белсенділігіне бейімдеу / ред. А. Г. Хрипкова, М.В. Антропова. - М.: Педагогика, 1982. -240 Б.
3. Әлиев Н.Н. Санаторий балабақшасындағы әлсіреген балалардың дене тәрбиесінің педагогикалық негіздері: Дис. доктор пед. ғылым: 13.00.01 / Дағ. мемлекеттік пед. Ун-т. - Дондағы Ростов, 1995. - 320 б.
4. Алямовская В. Г. Дені сау баланы қалай тәрбиелеу керек. Мн., 1983. - 111с.
5. Алямовская В. Г. Дені сау баланы қалай тәрбиелеу керек / мектепке дейінгі тәрбие. - 1993. - № 11.4-18 Б., № 12. 8-14 бет.
6. Амосов Х. А., Бендет Е. А. Физикалық белсенділік және жүрек. - 2-ші басылым. Қайта өңдеу және қосымша - Киев: Денсаулық, 1984. - 232 Е.

ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО СЛЕНГА «В КАНАДЕ И В АВСТРАЛИИ»

Mukametrakymova Dilda

Scientific adviser: Sharipzhanova G.B., lecturer, master of pedagogical sciences
East Kazakhstan University S. Amanzholov,
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan, e-mail: dia.bakytbek@mail.ru

Цель работы: изучить понятие «сленг» и выявить наиболее употребляемые английские сленговые выражения.

Английский язык достаточно широко представлен во многих странах мира. Являясь одной из первых стран Европы, ставшей на путь колониальных захватов в различных частях света, Англия насаждала английский язык в сфере своего политического и экономического господства, подавляя национальную культуру и языки коренных народов. Среди большого количества стран, Австралия и Канада являются одними из самых крупных по численности и площади представителями британской колонизации. Нам представляется интересным рассмотреть особенности английского языка в Австралии и Канаде в контексте сленга. 1. Канадский сленг Английский язык проник в Канаду в начале XVII в. вместе с английскими колонистами. Данную территорию населяли многочисленные индейские племена и эскимосы-инуиты, а также французские колонисты, обосновавшиеся в Канаде еще в XVI веке. В связи с этим, на формирование канадского варианта английского языка на ранней стадии его развития оказали влияние французский язык и языки американских индейцев. В дальнейшем, в силу смешения потоков иммигрантов из Европы и Соединенных Штатов, в речь канадцев проникало немало различительных элементов того английского языка, на котором говорили новые поселенцы. Современный канадский вариант английского языка имеет много общего с американским вариантом английского. В контексте канадского сленга могут быть выделены следующие слои лексических единиц:

1) Единицы, зарегистрированные первоначально в США, а затем в Канаде: buff – энтузиаст (досл. буйволовая кожа); gipstaker – зазнайка; jitney – дешевое такси (от амер. «пять центов»); beanie – кепка первокурсника; dump – забегаловка (досл. – помойка, свалка); bend – гулянка; lightning – дешевый виски; bull – пустые разговоры; guff – брехня.

2) Единицы, возникшие в Канаде, но постепенно проникающие в сленг США: put – голова, башка; fink – штрейкбрехер; tomalchy – кровавая Мери; alcool – питьевой спирт.

3) Единицы, возникшие и употребляющиеся исключительно в Канаде: – tobackdoor – не посвящать в свои планы (от backdoor (секретный); togooff – валять дурака (от goof – дурак); shit-hawk – чайка в торонтской бухте; Hebrews – что-либо традиционное; happening – что-либо привлекательное; - сленг железнодорожников: pig – локомотив; plug – маленький поезд; - сленг музыкантов: canary – девушка-певица; toblow – лабать; - военный жаргон: Joeboy – салага; moldy – торпеда; - спортивный сленг: rink-rat – мальчик, чистящий каток; arenarat – болельщик.

Канадский сленг – новая, достаточно оригинальная система, не копирующая американскую или британскую. Данная система сложилась в результате

длительного исторического взаимодействия последних при постоянном усилении собственно национальных тенденций. 2. Австралийский сленг Речь жителей Австралии крайне разнообразна. Она богата идиоматическими выражениями и сленгом. Кроме того, в австралийском варианте английского языка большинство лексем составляют так называемые «австрализмы», различающиеся по своему происхождению, сфере употребления и коннотации. Австралийцы любят просторечия и игру слов, их сленг самобытен, ярко, метко описывает ситуации, людей [2]. Выделим следующие слои лексических единиц: 1) Единицы, возникшие в Австралии и употребляющиеся исключительно в Австралии: *pasttheblackstump* (досл. «за черным пнем») – дикая незаселенная местность, лишенная признаков цивилизации, т.е. внутренние районы континента; *shark-biscuits* (досл. «акулье печенье») – серфингист-новичок; *wouldn't shout if a shark bit her* (досл. «не закричит, даже если акула укусит») – характеристика скупого человека, не желающего угостить друзей угостить выпивкой (англ. «shout» – кричать/угощать выпивкой); *boomerang* – что-либо, что необходимо вернуть обратно (напр. книга); *bushtelegraph* (досл. «лесной телеграф») – сарафанное радио; 2) Единицы, образованные путем переосмысления существующих английских понятий: *station* – местоположение, станция → животноводческая, овцеводческая ферма; *bush* – кустарник, местность, поросшая кустарником → лес, сельская местность; *totieup* – связывать, привязывать к чему-либо → привязывать животное к столбу. Для жизни и работы в Австралии однозначно придется специально изучать австралийский английский. Практически одинаковый сленг распространен на всем континенте, с некоторыми региональными отличиями. Но скажем в Новой Зеландии уже другие нюансы, так что не получится одновременно подготовиться к посещению сразу двух стран. Займитесь сначала той, которая больше и перспективнее, где проще найти работу и выше зарплаты. Австралийский и британский английский: общие черты.

Если не считать аборигенов, живущих и теперь обособленно, подавляющее большинство австралийцев происходит от англичан. С неизбежной примесью шотландцев, валлийцев, ирландцев. Сленг играет очень важную роль в жизни молодежи, ее жизнь сегодня уже немыслима без сленга, который он не только помогает молодым людям общаться между собой, но и облегчает процесс усвоения новой иностранной лексики, расширяя словарный запас.

В отличие от американского английского, в австралийском английском отсутствуют резкие перепады и в целом язык характеризуется более расслабленной манерой речи. Следовательно, сленговые сокращения помогают говорящему звучать более дружелюбно и по-свойски. Например: «*pash*» означает «a passionate kiss», «*Macca's*» – McDonald's, «*daks*» – «trousers», «*chook*» – «chicken», «*click*» – «kilometer», и так далее. Под влиянием французского сложилась фирменная черта канадского английского — междометие *eh* в конце предложений: «No kidding, eh», «Thanks, eh». Считается, что это измененное французское *hein*, что значит «хм». Еще благодаря французскому в канадском английском живут такие вещи, как *routine* и *dépanneur*. Первое — это хрустящий картофель под мясным соусом с расплавленным сыром, а второе — небольшой продуктовый магазин.

Пути формирования сленга в Австралии и Канаде.

1. Иностранное заимствование (*chalkie* - школьный учитель, в Британии с 1930 года, влияние австралийского мультипликационного персонажа "Old Chalky").

2. Заимствования лексических единиц других учебных заведений в пределах одной страны (swilge, swiggle - слабый кофе с достаточным количеством сахара, чтобы сделать его безвкусным, Вестфильдский колледж, Лондонский университет).

3. Заимствования из языка других слоев населения (roofer - благодарственное письмо хозяевам после проживания в их доме, - университеты Оксфорд, Кембридж, из медицинской лексики).

4. Перенос наименования (b irdcage = студенческое общежитие).

5. Словопроизводство. Наиболее продуктивным является аффиксальный тип словообразования (присоединение суффикса). (homers от homework - домашняя работа). При образовании сленгизмов используются те же суффиксы, что и в нейтральной лексике, но в сленге они приобретают более широкий спектр значений. Самый распространенный - суффикс – er.

6. Сокращения: а. Усечение слов (soph = sophomore , zam = exam , pre sci = preliminary science examination). В студенческой среде очень распространено усечение словосочетания, когда усекается только одно из составляющих его слов, другое же - опускается (ret = tobacco cigarette).

7. Инициальные сокращения: B.F = best friend . Структура сокращенных слов может подвергаться дальнейшему изменению (prog (от proctorise) + in + s = proggins).

Библиографический список

1. Агапова И.В. Особенности австралийского варианта английского языка. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-avstraliyskogo-varianta-angliyskogo-yazyka> (дата обращения: 07.03.2017).

2. Лашкова Г.В., Сисина М.А. Как понять австралийца? // Известия Саратовского университета. Новая серия. 2008. Вып. 1: Сер.: Филология. Журналистика. С. 9-12.

3. Якупова А.Т. Лексические особенности канадского варианта английского языка // Научные исследования: от теории к практике. Чебоксары: Интерактив плюс, 2015. С. 165-166.

ӘОЖ 37

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНАЛОГИЯЛАРДЫҢ ДАМУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Еспулатова Назгул

Ғылыми жетекші: Шакаримова Қ.Қ.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

e-mail: nazgul.2020@icloud.com

Жаңа кезеңге бет бұру оңай емес. Ол үшін болашақ ұрпағын тәрбиелеу рухани жан-дүниесі бай, халқын сүйген, ата-баба жерін қадірлейтін ұрпақ болашақ тірегі бола алады.

XXI ғасыр білімділер ғасыры болмақ. Білімділерді ойлап тербетер, баптап өсірер тәрбие керек. Ұрпақ тәрбиесі – ел алдындағы маңызы зор міндет.

Еліміздің, қоғамның экономикалық, саяси, мәдени дамуына үлес қосатын, әлемдік инновацияға көтерілетін білімді де мәдениетті, парасатты, денсаулығы мықты азамат тәрбиелеп шығару – мектептің, ұстаздар қауымының бүгінгі таңдағы баға жетпес міндеті. Адам ұрпағымен мың жасайды дегендей, ұрпақ тәрбиесі қай кезде де халықтық мәселе болған.

Тарихтан білетініміз: дарындылар, қабілеттілер аса жоғары бағаланған, сондықтан қазіргі мектеп мұғалімдері алдында тұрған аса маңызды міндет – талабы таудай жеке тұлғаны өсіріп шығару. Ал еш нәрсеге бейімділігі жоқ қабілеті жоқ адамның болмайтыны педагогикада дәлелденген. Оқушы талантын тауып, дарынын дамытар жұмысты бастауыш сыныптан бастап жүргізу керектігі айдай анық. Жеке тұлға қалыптастыруда әр оқушының қабілетін танып, біліп, дамытып, шындап, жол сілтеп адам дәрежесін көтеру керек және жаңашыл жұмысқа бет бұру керек, ол үшін ұлттық мәдениетті көтеру, ұлттық педагогиканы, халық мұрасын пайдалану арқылы намысты, имандылық пен ізгілікті, жат іс-әрекеттерге сын көзбен қарап, өз бағасын бере білетін, рухани байлықты қастерлейтін, өз ошағын, Отанын қорғай білетін азамат тәрбиелеу.

Сол үшін ұлттық мектебімізде жаңа білім беруде жаңаша әдіс-тәсілмен жүргізуіміз керек. Бірақ мектептің түрін өзгерткеннен (гимназия, лицей, т.б.) ойлаған мақсатқа жете алмаймыз. Ондағы оқыту мазмұны, білім беру технологиясы баланың талантына, дарынына, талап-тілегіне қарай ұлттық тәрбие, салт-дәстүр, бабалар тарихын негізге ала отырып, жеке тұлға қалыптастыруға бағытталу керек.

Қазіргі таңда педагогика теориясына елеулі өзгерістер еніп, білім беру мазмұны жақсарып, жаңа көзқарастар пайда болып, білім беру құрылымында қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар өмірге келуде. Оқытудың қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды алдымен жете меңгерген, одан соң оны оқу мазмұнына балалардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне қарай пайдаланудың маңызы зор. Педагогикалық технология ұғымы іс-тәжірибемізде жиірек қолданылып, практикаға енуде.

Ал «технология» түсіндірмесін сөздікте қандай да болсын істегі, шеберліктегі, өнердегі амалдардың жиынтығы, ал педагогикалық технология – педагогикалық мақсатқа қол жеткізу жолындағы қолданылатын барлық қисынды ілім амалдары мен әдіснамалық құралдарының жүйелі жиынтығы және жұмыс істеу реті – деп В. Кларин айтып өткендей, педагогикалық технология тәжірибеде жүзеге асатын педагогикалық жүйенің жобасы. Ал педагогикалық жүйе дара тұлғаны қалыптастыруға бағытталған, белгілі бір мақсатқа жету жолындағы арнайы педагогикалық ықпалды ұйымдастыруға қажетті өзара байланысқан әдістер құралдарының жиынтығы. Олай болса, дәл қазір бізге осы педагогикалық технологияны дамыту практикада пайдалану.

Педагогикалық технологияның негізі – саралап оқыту. Бұл бойынша оқушы білімді меңгеру деңгейін төртке бөлуге болады. Бірінші төменгі деңгей – міндетті деңгей, қалғаны оқушы қабілетіне қарай игеріледі. Сонда міндетті деңгейді мемлекеттік өлшем ретінде алсақ, білім берудің шығармашылық сипаты қалыптасады. Былайша айтқанда, педагогикалық технология – оқушының шығармашылықпен терең ойластырылған көптеген факторлардың үйлесімділігі, оқыту мен тәрбиелік тиімділігін қамтамасыз ететін жанды құрамдас бөлігі.

Мектептің ескі құрылысы мен білімнің жаңа мазмұны арасындағы қарама-қайшылықты жою үшін жүйелі түрде саралап, білім берудің түпкі мақсаты өмірдің сан тараулы дамуын меңгеретін адамға табиғи мүмкіндігі негізінде дамыта тәрбиелеу. Кез-келген елдің экономикалық қуаты, халқының өмір сүру деңгейінің жоғарылығы, дүниежүзілік қауымдастықтағы орны мен салмағы сол елдің технологиялық даму деңгейімен анықталмақ. Жалпы қоғам дамуы мен қазіргі заманғы педагогикалық технологияны енгізу сапалығы осы елдегі білім беру ісінің жолға қойылғандығы мен осы саланы ақпараттандыру деңгейіне келіп тіреледі. Экономикалық жағынан дамыған елдердің тәжірибесі экономика, ғылым мен мәдениеттің қарқынды дамуының негізгі кілті екендігін көрсетіп отыр, ендеше қазіргі заманның ақпараттық технологиясын меңгеру міндетіміз.

Оқыту технологиясы – бұл оқытудың тиімділігін арттыру мақсаты мен білім беру үдерісін зерттеу негізінде оқу үдерісін жүзеге асыру және бағалау, бағдарламалаудың жүйелі тәсілі. Оқыту технологиясы педагогикалық әдістерге негізделген.

1960 жылдарда шетел зерттеушілері «педагогикалық технология» терминін енгізді. «Педагогикалық технология» дегеніміз – тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жүйенің жобасы, ал педагогикалық жағдайларға сай қолданылатын әдіс-тәсілдер оның құрамды бөлігі ғана. Педагогикалық технология – оқыту үдерісін жобалау, ұйымдастыру формасымен анықталады. Педагогикалық технологияның өзіндік ерекшеліктері – қойылған мақсатқа жету мүмкіндігіне кепілдік беретін оқыту үдерісін құрастыру және оны жүзеге асыру. Оқытылатын пән мазмұны, мұғалім мен оқушының өзара байланыс іс-әрекеті, оқушының ішкі даму үдерісі негізінде анықталған нақты мақсат қана педагогикалық технология құрылымын түсіну кілті бола алады. Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы барысында орта білім берудің жүйелі реформалануы қоғамдық тұрғыдан үлкен маңызға ие. Білім беруді реформалауды жүзеге асырудың және бір маңызды сипаты қазіргі уақыттағы оқыту үдерісін технологияландырудың қажеттілігінен туып отыр.

XX ғасырдың 80-жылдары Ресейде жаңашыл – мұғалімдер топтары қалыптасады, олардың әрқайсысы баланы оқыту, тәрбиелеу және дамытуда өзіндік жаңалықтары болады, олар ең жоғарғы нәтижелер береді. Сонымен бірге олардың жалпы ортақ белгілері болады. Мектеп оқушысының оқу жұмысы тәсілдерін жеңілдету және жандандыру, танымдық іс-әрекеті (сүйеніш кескіндер, сигналдар) үлкен блоктар арқылы материалдарды оқу және т.б. аса айрықша көрсететін жаңашыл педагогтардың мұғалімдер позициясының бағытын авторитарлықтан демократиялыққа, ізгілік бағытқа ауыстыруға деген ұмтылушылықты айтуға болады, бұл жаңа педагогикалық ынтымақтастық деген бағытқа орын берді.

Барлық осы технологиялардың көрнекті өкілдері ішінен Ш. А. Амонашвилиді – бастауыш сынып оқушыларын эксперименталды жаңашылап оқытуды атау керек. Ш. А. Амонашвили өзінің эксперименталдық мектебінде ынтымақтастық педагогикасының жеке тұлғалық бабын табу бағыты, тіл мен математиканы оқытудың бір реттік әдістемесі оның педагогикалық іс-әрекетінің өзіндік қорытындысы, оның негізгі идеясы «О начальной ступений образования,

построенного на принципах гуманно-личностной педагогики» деген еңбегінде баяндалған.

Академик М. П. Иванов – коммунарлық тәрбие әдістемесінің ұжымдық істің әдістемесінің авторы қазіргі жағдайда А. С. Макаренконың идеясын дамыта түскен жаңашыл педагог. Жаңашыл педагогтың тәжірибесіндегі басты әдістемелік ерекшелігі ұжымдық еңбек ісіндегі тұлғаның субъективтік позициясы.

Кеңес одағының Халық мұғалімі В. Ф. Шаталов дәстүрлі классбақ тәсілімен оқытудың әлі де болса ашылмай жатқан орасан зор қорын көрсетіп, оқытудың интенсивтендірудің технологиясын жасап, практикаға енгізеді.

В. Ф. Шаталовтың әдістемелік жүйесі әрбір оқушыны оқу іс-әрекетіндегі белсенділікке қатыстыруға, дербес ерікті танымдықты тәрбиелеуге, әрбір жеке оқушыда өзінің адамгершілік сезімін, өзінің күші мен қабілетіне сенімділігін нығайта түсуге мүмкіндік береді.

Жаңашыл-педагог И. П. Волков шығармашылықты дамытатын оқытудың технологиясын жасап жүзеге асырды. Осыған сай тұлғаның қабілеттілігі баланың оқудан тыс іс-әрекетінің еркін болуы негізінде бірізді қалыптасады.

Шығыс Қазақстан облысы, Өскемен қаласының қазақ тілі пәнінің мұғалімі Қ. О. Бітібаева практика жүзінде ынтымақтастық педагогиканы жүзеге асырады. Ынтымақтастық педагогикасын адамгершілік педагогикасы ретінде қарастырады. Қазіргі білім беру технологиялары санатындағы дамытатын жетілдіретін оқу технологияларын көрсеткен жөн (Д. Б. Эльконин, В. В. Давыдов, Л. В. Занков, Г. С. Альтшуллер және т.б.).

Әртүрлі әдістерді қолдану және оқушылар бірін-бірі тексеру арқылы есептің дұрыстығына көз жеткізулеріне болады, дамыта оқыту технологиясы (Л. С. Выготский, Л. В. Занков, Д. Б. Эльконин, В. В. Давыдов) дамыта оқыту жүйесі жеке тұлғаны жеделдете қарқынды, барлық сапалармен сәйкестікте жан-жақты дамытуға бағытталған, оқытудың модульдік технологиясы (В. М. Монахов) оқу үдерісін мақсатты жобалап, құруға болады. Оқытудың компьютерлік технологиясы компьютермен жұмыс істеу техникасын меңгеру, сыныпта белсенділік көрсету, жеке жұмыс істеу, жекелеп көмек көрсету, проблемалық оқыту технологиясы, тірек сигналдары арқылы оқыту технологиясы (В. Ф. Шаталов) теория және практиканы блок түрінде топтау, тірек-схема, тірекконспект түрінде берілген теориялық, материалдарды сыныпта меңгеру, үйде өз бетімен іздену, жұмыс істеу, түсіндіре басқарып, оза оқыту (С. Н. Лысенкова) алынатын білімнің алғашқы бөлігін алдын ала оқыту, деңгейлеп саралап оқыту технологиясы бірнеше деңгейде тапсырма беру және т.б. Республикадағы ауыл мектептерінің оқу-тәрбие үдерісінде деңгейлеп оқыту технологиясы (Ж. Д. Қараев) жүйелік негізде оқыту технологиясы (Г. Г. Ғалиев), шоғырландырып-қарқынды оқыту технологиясы (Қ. А. Әбдіғәлиев, Н. Н. Нурахметов), блоктықмодульдік технологиясы (М. Н. Жанпеисова) қолдау табуда. Ғалымдардың пікірінше шағын комплектілі мектептер жағдайында оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыруда жүйелік негізде оқыту мен шоғырландырып оқыту технологияларының оқыту сапасын арттыруда дидактикалық мүмкіндіктері мол.

Л. В. Занковтың оқыту жүйесінде оқушы өзін емін-еркін сезінеді, оның әлеуметтік мүмкіндігі мен дербестігінің дамуына жағдай жасалады. Осы жүйеде оқушы мен мұғалімнің арасындағы жаңаша қарым-қатынастың іргетасы қаланады.

Мұғалім түсіндіруші, оқытушы тұрғысында емес, оқушының оқу әрекетін ұйымдастырушы, бағыттаушы ретінде көрінеді. Д. Б. Эльконин мен В. В. Давыдовтың зерттеулері оқу әрекеті және оның субъектісін қалыптастыруға бағытталады.

Республика мектептерінде 1989 жылдан бастап атаулы мектептерді ашу кезеңі басталады. Олардың ішінде, СССР халық мұғалімі, қазақ тілі мен әдебиет мұғалімі Айтқалиев Құсайын Айтқалиұлының мектебі; Бучина Валентина Людвиговичтің өнер мектебі, биология пәнінің мұғалімі Очкур Елена Афанасьеваның мектебі, бастауыш кластарының мұғалімі Мор Галина Яковлеваның мектебі; Қазақ ССР еңбек сіңірген мұғалімі, орыс тілі мен әдебиет пәндерінің мұғалімі Фокин Юрий Павловичтің мектебі. Республикалық деңгейдегі атаулы мектептердің мақсаты тұлғаның өзін-өзі көрсетуге, оқитудың бірегейлі және тиімді «технологиясын» іздеуге қолдау жасау болады.

Морин Монтессордың (1870-1952) мектебі ақыл-ойды саусақтардың өте нәзік қозғалыстары, қолдардың ұсақ мәнерлі ырғақтарымен интенсивті сенсорлық сезімдер арқылы дамытуға негізделген. 1993 жылдан бастап Алматыда жекеменшік «Элко» корпорациясының ерікті озат мектебі жұмыс істейді. Бұл мектептің оқыту негізінде мемлекеттік бағдарлама жатыр. Бірінші кластан бастап қазақ, неміс, ағылшын тілдері, эстетика, сөйлеу мәдениеті, ерікті қозғалыс пәндерінен сабақ жүреді. Қосымша мынадай пәндер макеттендіру, модельдеу, хор, бал билері, гүл өсіру, сахна өнері көбірек өткізіледі. Мектепте баға қойылмайды, оқу мен тәрбиелеу деңгейі жеке бағаланады. С. Ферне (1896-1996) мектебінің әдістемелік тәсілдері біздің республикамызда, әсіресе бастауыш кластарда көптеген мектептерде қолданылады. С. Ферненің әдістемесі баланың өзінің жеке тәжірибесіне негізделген. Ұстаздың қызметі баланың өзіне тән қабілетті оның өзі, өз бойынан тауып оны дамытуға көмектесу. Бұл тұжырымдаманың практика жүзінде жүзеге асуына «ерікті тестер» мен «мектеп типографиясы» қызмет етеді. Инновациялық мектептер дәстүрлі және сонымен қатар жаңа міндеттерді қазіргі деңгейге сай шеше алатындығын дәлелдейді, оқушы тұлғасының мәдени, адамгершілік дамуының негізі болатындығын көрсетті.

Қорытындылай келе, қазіргі кезеңде қолданылып жүрген жаңа педагогикалық әдістердің негізіне жататындар – әрбір оқушының жеке және дара ерекшеліктерін ескере отырып, оқушылардың қабілеттері мен шығармашылығын арттырып, оқушылардың өз бетінше жұмыс істеп, іздену дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Таубаева Ш. Т., Барсай Б. Т. Оқитудың қазіргі технологиялары. – Бастауыш мектеп. – №3, 1999.
2. Өстеміров К. Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары. – Алматы, 2007.
3. Жүнісбек Ә. Қазіргізаманғы педагогикалық технология негізі – сапалы білім. – // Қазақстан мектебі, №4, 2008.
4. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998.

5. Чупрасова В. И. Современные технологии в образовании. – Владивосток, 2000.

6. Беспалько В. П., Беспалько Л. В. Педагогическая технология: Новые методы и средства обучения // Политехнический музей, 1989. – С.3-53.

Әлеуметтік желілер:

1. <https://stud.baribar.kz/15891/pedagogikalyq-tehnologiyalar/>

2. <https://stud.kz/referat/show/57934>

3. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D2%9B%D1%8B%D1%82%D1%83_%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F%D1%81%D1%8B

ӘОЖ 94:37.01

АЗАМАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Нарбота Ж.Н., магистрант

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Өскемен қ., Қазақстан

Тарих пәнінде азаматтық құндылықтарды қалыптастыру Отанның өткені мен туған өлке тарихының ерлік беттерін зерделеумен қатар, оқушылардың өз отбасының тарихын зерделеуі болуы керек, өйткені ел тарихы, әрбір жеке отбасының тарихы. Шығу тегімен танысу балалардың тарихқа араласуын сезінуге, өзін ұлы елдің азаматы ретінде сезінуге, отбасының адамгершілік құндылықтарын бойына сіңіруге мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта тең құқықтарды да, тең мүмкіндіктерді де жасау қоғамның әлеуметтік-мәдени дамуының маңызды серпініне айналып жатыр. Сондықтан, осы құндылықты оқушыларда қалыптастыруда аса бас назар ауару керек.

Мектеп оқушыларының азаматтық тұлғасын қалыптастырудың ұйымдастырушылық формаларына мыналар жатады: оқу іс-әрекеті (сабақ, экскурсиялар, оқу конференциялары, лекциялар және т.б.); сыныптан тыс жұмыс (сынып сағаты, факультативтер, үйірме жұмыстарының әртүрлі формалары, үйірме жұмыстары және жалпы білім беру жүйесіндегі қоғамдық ұйымдардың/бірлестіктердің қызметі).

Азаматтық-патриоттық тәрбиенің табысты болуы оны ұйымдастырудың сан алуан формаларын тиімді пайдалануға байланысты.

Сабақ уақыт шеңберімен, қатысушылардың жас құрамымен, жұмыстың жоспарымен және оқу бағдарламасымен нақты шектелген оқу қызметін ұйымдастырудың негізгі формасы болып табылады. Бұл формада оқу процесінің барлық құрамдас бөліктері: мақсаты, міндеттері, мазмұны, құралдары мен әдістері көрсетіледі. Мұғалімнің оқушылар мен оқушылардың бір-бірінің жеке ерекшеліктерін білуі әр оқушының оқу іс-әрекетіне сынып ұжымының ынталандырушы ықпалын үлкен әсермен пайдалануға мүмкіндік береді. Оқытудың сыныптық-сабақ жүйесі, басқа ешкім сияқты, міндетті оқу мен мектептен тыс

(сыныптан тыс) жұмыстың тығыз байланысын білдіреді. Оның сөзсіз артықшылығы – сабақ барысында оқытудың фронтальды, топтық және жеке формаларын органикалық түрде біріктіру мүмкіндігі.

Азаматтық тұлғаны қалыптастыру бойынша тәрбие жұмысын ұйымдастырудың ерекше түрі экскурсия болып табылады, онда студенттер зерттелетін объектілер орналасқан жерлерге (тарихи ескерткіштер, мұражайлар, өткеннің көрікті жерлері, әскери даңқ орындары және т.б.) тікелей олармен танысу. Экскурсиялар мектептегі оқу процесін шынайы өмір объектілерін көрнекі түрде түсінумен біртұтас тұтастыққа біріктіруге, балаларды өткеннің объективті әлемімен тікелей таныстыруға, мектеп курсының шекарасын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Дәріс – негізінен үлкенірек студенттер үшін қолданылатын білімді беру формасы. Студенттердің жас ерекшеліктеріне бейімделген мектеп дәрістері гуманитарлық пәндерді оқуда табысты қолданылады. Әдетте, бұл кіріспе және жалпылама лекциялар, олар жаңа білімді жеткізудегі сабақтың бір түрі болып табылады. Дәріс барысында оқытушы дәйекті және жүйелі түрде, негізінен монологтық, оқу материалын ұсынады және түсіндіреді (аралас сабақты – лекциялар мен әңгімелер өткізуге болады).

Семинар – білім берудің жоғары деңгейінде өткізілетін гуманитарлық ғылымдар бойынша оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастырудың бір түрі. Мұғалімдер семинардың екі түрін пайдалана алады: студенттердің баяндамалары мен хабарламалары түрінде және сұрақ-жауап түрінде. Семинарлардың негізгі мәні оқытушының жетекшілігімен студенттер дайындаған ұсынылған сұрақтарды, хабарламаларды, рефераттарды, баяндамаларды ұжымдық талқылау болып табылады.

Семинардың ерекше түрі семинар-дискуссия болып табылады. Оның сыныптан тыс даулардан ерекшелігі, біріншіден, сыныптың тұрақты құрамының сақталуы; екіншіден, мұғалімнің дебатын басқару; үшіншіден, сабақта ұжымдық жұмыс дәстүрін қолдау. Семинар-диспуттың да өзіндік мақсаты бар, оның мақсаты – мектеп оқушыларына азаматтық-патриоттық тәрбие берудің ең маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын құндылық көзқарастарын қалыптастыру, дүниетанымдық ұстанымдарын бекіту. Мәселен, мысалы, орта мектепте индустрияландыру, ұжымдастыру, халық шаруашылығын соғыстан кейінгі қалпына келтіру мәселелеріне арналған гуманитарлық ғылымдар (тарих және әдебиет) бойынша семинарлар маңызды тәрбиелік қызмет атқарады. Олар студенттерді біздің тарихта сіз білуіңіз керек жағымды және жағымсыз сәттер болған (қуғын-сүргінге, тұтқындардың мәжбүрлі еңбегіне байланысты) дәлелдеуге жетелейді). Дегенмен, оқытушының семинар (семинар-диспут) барысын мұқият қадағалап, түзетуі, қойылған сұрақтарды талқылау барысында дұрыс тепе-теңдікті табуы өте маңызды. Біз кеңес халқының – жұмысшылардың, колхозшылардың, ғылым мен мәдениет қайраткерлерінің шынайы табыстары мен жетістіктерін көрсету туралы болып отырмыз. Халықтың еңбекке деген ынта-жігері (стахановшылар қозғалысы, шок жұмысшылары және т.б.), олардың қалыпты өмірге деген ұмтылысы, жақсы жаққа өзгерістер күту және бейбітшілікті сақтау маңызды рөл атқарды. Олай болса, оқу-тәрбие жұмыстары (соның ішінде семинарлар, семинарлар-диспуттар) шеңберінде кеңестік және орыс тарихындағы қиын кезеңдерді саналы түрде меңгермей және түсінбей, азаматтық тұлғаны, Отанға лайықты қызмет етуге дайын болуды қалыптастыру мүмкін емес.

Оқу конференциясы – оқытудың білім беру, тәрбиелеу және дамыту функцияларын қамтитын оқу қызметін ұйымдастырудың осындай түрі; ол көп (ең алдымен ұзақ) дайындық жұмыстарын қажет етеді.

Интернет көздерін талдау азаматтық тұлғаны қалыптастыру сабағында жаппай оқытуда жиі кездесетін жұмыс түрлеріне келесідей жұмыс түрлерін жатқызуға болатынын көрсетті:

- коммуникативті (әңгімелесу, пікірталас, «Дебат» технологиясы);
- ойын (рөлдік ойын, іскерлік ойын);
- әлеуметтік қызмет (әлеуметтік тестілеу технологиясы, әлеуметтік жоба).

Қазіргі кезеңде дамып келе жатқан және өз бетінше ізденетін оқушы тұлғасының азаматтық тұлғасының қалыптасуы мен көрінуінің барлық құрамдас бөліктерін барынша адекватты және толық жүзеге асыратын педагогикалық технологиялар – бұл ТҚРМ технологиялары, дизайн, кейс-технологиялар, дизайн және т.б. жүйелік-белсенділік тәсіліне негізделген технологиялар.

Қорытындылай келе, жаңа қазақстандық азаматтық құндылық – бұл ең алдымен өз еліне, оның жетістіктеріне деген мақтаныш. Бұл әрбір азаматқа жоғары өмір сапасына, қауіпсіздікке, тең мүмкіндіктер мен перспективаларға кепілдік берілген елге деген сүйіспеншілік. Басқаша айтқанда, жаңа қазақстандық патриотизм – этникалық ерекшеліктерден тыс бүкіл қазіргі қазақ қоғамын біріктіре алатын өмірлік құндылықтар мен басымдықтар.

Әдебиеттер тізімі

1. Сифуентес, Л. (с.ф.). Азаматтық құндылықтарға тәрбиелеу. Мәдениетаралық мектептер.
2. García, A. және Mínguez, R. (2011). Азаматтық құндылықтардың шегі: сұрақтар және педагогикалық ұсыныстар.
3. Канар аралдары үкіметі. (с.ф.). Әлеуметтік және азаматтық құндылықтар (LOMCE). Канар аралдары үкіметі.

ӘОЖ 37

ИНФОРМАТИКА ПӘНІНЕН ҰБТ СПЕЦИФИКАЦИЯСЫНА СӘЙКЕС «АҚПАРАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕР МЕН ЖҮЙЕЛЕР» БӨЛІМІ БОЙЫНША ДАЙЫНДЫҚ ҮШІН ТЕСТІЛ-ІК ТАПСЫРМАЛАРДЫ ӘЗІРЛЕУ ТӘСІЛДЕРІ

Наурызбаева А.А.

Ғылыми жетекші: Жантасова Ж.З., техника ғылымдарының
кандидаты, доцент

Сәрсен Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: nauryzbaeva.azhar@bk.ru

Қазіргі қоғамның өмірі мен қажеттіліктері ақпараттық жүйелер, жоғары технологиялар, байланыс құралдары, ақпараттық процесті тиімді ұйымдастыру және т. б. сияқты ұғымдармен сипатталады.

Қазіргі әлемді цифрлық және ақпараттық технологияларсыз елестету мүмкін

емес. Олардың барлығы өмірді едәуір жеңілдетеді; олардың арқасында адамзат ғылым мен өнеркәсіпте бірқатар маңызды жетістіктерге жетті.

Информатика мектепте оқытылатын пән ретінде әртүрлі заманауи технологияларды қолдана отырып ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және беру туралы негізгі білім беруі, адам қызметінің әртүрлі салаларында жоғары технологиялардың жаңа мүмкіндіктерін ашуы, ақпараттық мәдениетті тәрбиелеуі керек.

Білім беру процесінің тиімділігі көбінесе мұғалімнің оқушыларға қол жеткізуі керек оқу нәтижелерін қаншалықты анық көрсететініне байланысты.

Ұлттық Бірыңғай тестілеу – құрылымды жаңғырту бағыттарының бірі және қазақ білімінің мазмұны. 2004 жылдан бастап Ұлттық Бірыңғай Тестілеу мектептегі қорытынды емтихандардың жалғыз нысаны және жоғары оқу орындарына (ЖОО) түсу емтихандарының негізгі нысаны болып табылады. ҰБТ бұл ретте емтиханды кейінгі жылдары қайта тапсыру мүмкіндігі бар [1].

Кез-келген пән бойынша ҰБТ тапсыру, оның ішінде информатика пәні, білім беру мекемелерінің түлектерінен арнайы дайындықты талап етеді: бұл негізгі білім мен қарапайым дағдылардың жиынтығын ғана емес, сонымен қатар осы білім мен дағдыларды практикалық қызметте өз бетінше қолдану қабілетін игеру. Емтихан әр түрлі деңгейдегі оқушылардың білімі мен дағдыларын игеруді тексеруді қарастырады.

Емтихан оқыту нәтижелерінің сапасын бағалаудың тестілік технологиясына негізделген, сондықтан мұғалім жұмысының маңызды бағыттарының бірі болашақ түлектердің емтихан тестінің құрылымын орындау дағдыларын қалыптастыру үшін жағдай жасау болып табылады.

Емтихан тапсырмаларын орындау кезінде оқушылар тест тапсырмаларына арналған нұсқаулықты түсінуге көп уақыт жұмсайды. Бұл олардың тапсырманың мазмұнына назар аударуына және сұраққа жауап дайындауға кедергі келтіреді, белгіленген уақыт жағдайында жұмыс істеу қиынға соғады және т. б. бұл мәліметтер оқушылардың тесттермен жұмыс істеу дағдыларының жеткіліксіз деңгейін растайды [2, 706].

Емтихан тесттерімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру үшін негізгі және орта мектеп оқушыларының пәндік білімдерін бақылау үшін қолдануға болатын құрылымы бойынша ұқсас тест тапсырмалары қажет.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы біздің зерттеуіміздің мақсатын анықтады: жалпы білім беретін мектеп оқушыларының біліміне тақырыптық бақылау жүргізу және емтихан тапсыруға дайындық үшін информатикадағы «ақпараттық процестер және жүйлер» бөлімі бойынша тест тапсырмаларын әзірлеу. Әзірленіп жатқан тест тапсырмалары құрылымы мен күрделілігі бойынша пән бойынша бақылау-өлшеу материалдарына және емтихан тапсырмаларының үлгілік конструкцияларына сәйкес келуі тиіс. Бұл оқушылардың осындай тесттермен жұмыс істеу қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді және болашақта пән бойынша бірыңғай ҰБТ жұмысын сәтті орындауға көмектеседі.

Мақала авторы М.Б. Челышкованың (2002) көзқарасымен келіседі. Ол «тест» ұғымын берілген білім беру саласында білім алушының дайындық сапасына

объективті, салыстырмалы және сандық баға беруге мүмкіндік беретін тапсырмалар жиынтығы ретінде түсіндіреді [3].

Тест әзірлеушілері тестілеуде қалыптасқан екі тәсілге сүйенеді: критерийге бағытталған тесттер (критериалды-бағдарланған) және нормаға бағытталған тесттер (нормативті-бағдарланған).

Критериалды-бағдарланған тәсіл әр оқушының оқу жетістіктерін білімнің немесе дағдылардың жоспарланған көлемімен салыстыру үшін тестілерді қолдануды қамтиды. Ал интерпретациялық анықтамалық жүйе ретінде белгілі бір мазмұн саласы қолданылады (мысалы, оқу жылындағы немесе оқу сатысындағы мазмұн). Тест оқушының білімін, дағдыларын 100% - ға дейін шартты түрде бағалауға мүмкіндік береді. Алайда, тест кейде бақыланатын курстың мазмұнының үлкен көлемін көрсетеді. Оны тексеру қиын және мазмұнды саралау және маңыздылық дәрежесі бойынша бөлу талаптары қажет. Критериалды бағдарланған тесттердің артықшылығы – бұл әр оқушының мүмкіндіктері туралы толық, объективті ақпарат жинауға көмектеседі. Сонымен қатар оқушының мемлекеттік білім беру стандарттарына қойылатын талаптарға сәйкес дайындық дәрежесін салыстыруға мүмкіндік береді.

Нормативтік-бағдарланған тәсіл шеңберіндегі тесттер оқушыларды оқу жетістіктерінің деңгейі бойынша бағалау үшін әзірленеді. Ол үшін әрбір оқушының нәтижелерін сол тестті орындаған басқа оқушылардың нәтижелерімен салыстыруды жүргізеді. Нормативтік-бағдарланған тәсілмен әр оқушының қабілеттерін рейтингтік бағалау жүргізіледі.

Осылайша, критериалды және нормативтік бағдарланған тестілер құру мақсаттары, мазмұнды таңдау әдістемесі, эмпирикалық тестілеу нәтижелерін бөлу сипаты, оларды өңдеу әдістері, тесттер мен тест тапсырмаларының сапа критерийлері және ең бастысы тестілеуге қатысушылардың нәтижелерін түсіндіру бойынша ерекшеленеді [2, 716].

Тесттер, ең алдымен, әртүрлі пәндер бойынша стандарттарға енгізілген талаптармен салыстырғанда оқу жетістіктерін анықтау үшін қажет. Тапсырмаларды орындау кезінде келесі ережелерді сақтау қажет:

- барлық оқушылар үшін тапсырмаларды орындау жөніндегі нұсқаулықтың бірегейлігі;

- тапсырма элементтерінің орналасуының дұрыстығы, бұл оқушыларға өз шешімдерін тезірек түзетуге және жауаптар үшін орынды анықтауға уақыт жұмсамауға мүмкіндік береді;

- нұсқаулықтың тапсырманың нысаны мен мазмұнына сәйкестігі;

- қабылданған нысан шеңберінде оқушылардың жауаптарын бағалау ережелерінің ұқсастығы (барлық оқушылар бірдей тапсырмаларға жауап береді, барлығына бірдей уақыт беріледі).

- тапсырманың бірегейлігі (тапсырмаларды барлық субъектілер бірдей түсінуі керек);

- тапсырманың нақтылығы мен дәлдігі, ол сөздердің, символдардың, графиканың мұқият таңдалуымен қамтамасыз етіледі. Бұл тапсырманың максималды анықтығына қол жеткізуге мүмкіндік береді;

- жауаптардың тапсырмаға грамматикалық сәйкестігі;
- тест тексерілетін тақырыптың (бөлімнің) материалын толық қамту үшін көптеген сұрақтарды қамтуы керек;
- тесттердің (тұжырымдамалардың, әріптік белгілердің және т.б.) оқытуда пайдаланылатын ақпарат көздеріне сәйкестігі;
- тест тапсырмаларының педагогикалық дұрыстығы (тапсырмалар оқу бағдарламасының (білім беру стандартының) талаптарына сәйкес келуі, білім алушылардың белгілі бір білім деңгейіне есептелуі, қиындықтары бойынша өзгермелі және оңтайлы болуы тиіс) [2, 72б].

ҰБТ-ға дайындық – бұл өте күрделі процесс. Онда көп нәрсе мұғалімге және оқыту әдістемесіне байланысты. Информатика мұғалімдерінің алдында міндет тұр: оқушыларға берік пәндік білім беру, белгілі бір әмбебап жалпы білім беру дағдыларын қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар оларды белгілі бір құрылым – емтихан сынағы түрінде бақылау формасына дайындау.

Емтихан мектеп информатикасының бүкіл курсы бойынша материалды тексереді: бағдарлама жаза білу, математикалық логика негіздерін білу, ақпаратты кодтау принциптері, санау жүйелері, ақпараттық технологиялар негіздері. Тапсырмалар тәжірибеге бағытталған.

Тест тапсырмаларының типтік конструкцияларын біле отырып, ҰБТ тапсырарда оқушы тест тапсырмаларының нұсқауларын түсінуге уақыт жұмсамайды. Бұл оған тапсырманың мазмұнына және сұраққа жауап дайындауға назар аударуға мүмкіндік береді. Негізгі мектептен жауап бланкілерін толтыруға, белгіленген уақыт жағдайында жұмыс істеуге, әртүрлі нысандағы тапсырмаларға жауап дайындауға қойылатын талаптарды пысықтай отырып, мұғалімдер түлектердің информатика пәні бойынша емтихан жұмыстарын орындаудағы табыстылығын едәуір арттыра алады.

Жұмыстың келесі аспектісі – пән бойынша тесттің сипаттамасы. Спецификация – оқу пәні бойынша тесттің құрылымы мен мазмұнын анықтайтын құжат. Спецификация тесттің мақсатын сипаттайды, тапсырмалардың мазмұны, қызмет түрлері және қиындық деңгейі бойынша бөлінуін белгілейді, жеке тапсырмалар мен жалпы жұмысты бағалау жүйесін бекітеді, тақырыптық бақылау нәтижелерін жүргізу және тексеру шарттарын белгілейді [4].

Тақырыптық тесттердің мақсаты. Тақырыптық тесттер оқушылардың бағдарламаның белгілі бір бөлімдерін меңгеру деңгейін бағалауға мүмкіндік береді.

Мазмұнды іріктеу тәсілдері, тақырыптық тест құрылымын әзірлеу. Тестте тексерілетін мазмұнды таңдау негізгі білім беру бағдарламаларының мазмұнының міндетті минимумына және информатика бойынша негізгі жалпы білім берудің мемлекеттік стандартында тіркелген түлектердің дайындық деңгейіне қойылатын талаптарға сәйкес жүзеге асырылады. Тесттер курстың тақырыптық бөлімдерінің мазмұнын тексеретін тапсырмаларды қамтиды. Біздің жұмысымызда бұл информатика курсына «ақпараттық процестер мен жүйелер» бөлімін қамтитын тест түрі болуы маңызды. Төменде 1-сызбада көрсетілгендей 2023 жылы ҰБТ-да барлығы 35 сұрақтың ішінен 7 сұрақ осы бөлімнен келеді. «Ақпараттық процестер мен жүйелер» бөлімі келесі бөлімшелерден тұрады [4]:

- 1) реляциялық деректер қоры;

- 2) мәліметтер қорын құру;
- 3) құрылымдалған сұраныстар;
- 4) ақпараттық технологияларды дамытудағы қазіргі заманғы процестер.

1-сызба. Информатика пәні бойынша Ұлттық бірыңғай тестілеуге арналған тест жоспары (2023 жылдан бастап қолдану үшін)

№	Бөлім	Саны
01	Компьютерлік жүйелер	4
02	Ақпараттық процестер	9
03	Компьютерлік ойлау	7
04	Аппараттық және программалық қамтамасыз ету	1
05	Ақпараттық процестер мен жүйелер	7
06	Ақпараттық объектілерді құру және түрлендіру	7
		35

Тест тапсырмаларын іскерлік түрлері мен іс-әрекет әдістері бойынша бөлу. Тест жұмысы әр түрлі деңгейдегі оқушылардың білімі мен дағдыларын игеруді тексеруді қарастырады: білімді жаңғырту, өзгертілген және жаңа жағдайларда білім мен дағдыларды қолдану.

Білімді таныс жағдайда қолдану терминдерді қолдану, ақпараттарды анықтау, салыстыру, жіктеу дағдыларын игеруді қамтиды.

Білімді өзгертілген және (немесе) жаңа жағдайда қолдану оқушылардың себеп-салдарлық байланыстарды орнату, талдау жүргізу, білімді жүйелеу және интеграциялау, жалпылау, қорытынды жасау қабілеттерін пайдалануды көздейді [5].

Тест тапсырмаларын қиындық деңгейіне қарай бөлу. Тестілік тақырыптық жұмыста негізгі, орта және жоғары деңгейдегі тапсырмалар қолданылады. Базалық деңгейдегі тапсырмалар келіп түсетін ақпарат ағынында бағдарлау қабілетін қамтамасыз ететін ең төменгі деңгейде және көлемде бөлінген тақырыптардың неғұрлым маңызды мазмұнын игеруді тексереді. Орта деңгейдегі тапсырмаларды орындау үшін информатикадан білім беруді сәтті жалғастыру және информатика саласында одан әрі мамандандыру үшін қажетті ең аз мазмұнмен бөлінген тақырыптардың барлық мазмұнын меңгеру қажет. Жоғары деңгейдегі тапсырмалар білім мен дағдыларды шығармашылық қолдану қабілетін қамтамасыз ететін деңгейде минималды мазмұнмен бөлінген тақырыптардың барлық мазмұнын игеруді білдіреді [5].

Ең соңында тестті бағалау жұмысы орын алады. Түріне және қиындығына байланысты тест жұмысындағы тапсырмалар әртүрлі балл санымен бағаланады.

Айтылған ақпараттарды сараптай келе, ең бірінші оқушылар ҰБТ-да тест тапсыру ережесімен және бөлім бойынша ұқсас тесттік тапсырмалармен жіті танысуы керек. Ол уақытты үнемдеп, тест тапсырмасының мазмұнын түсінуіне көп уақыт кетірмей, тапсырманың шешімін тез табуына септігін тигізеді. Бұл орайда арнайы ҰБТ спецификациясына сәйкес тест жұмыстарын дайындық барысында жиі пайдалану ҰБТ-дан жоғары балл алуына кепілдік бере алады. Сонымен қатар, бөлім бойынша әрбір тест жұмысын бағалау аяқталған соң мұғалім тапсырмаларды

оқушыларға ашып түсіндіргені абзал. Себебі тест жұмысы болғандықтан кездейсоқ дұрыс жауап берілген жағдайлар оқушылар арасында орын алып жатады.

Қорытындылай келе, ҰБТ спецификациясына сәйкес бөлім бойынша әзірленген тесттер информатика мұғалімдеріне пән бойынша білімге тақырыптық бақылау жүргізу және оқушыларды емтиханға дайындау үшін де, оқушыларға да – тақырыптық білімді өз бетінше бағалау және информатика пәні бойынша емтиханға дайындық үшін пайдалы болуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Боранбаева А. Ұлттық бірінғай тестілеу – заман талабы // Білімдегі жаңалықтар. – 2004. – № 2

2. Уразова П. Б. Тестілеу жүйесі – сапалы білім кепілі. Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия физико-математическая. № 6. 2014. 69-72 б.

3. Чельшкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов: учеб. пособие. М.: Логос, 2002. 432 с.

4. Спецификация теста по предмету информатика для Единого национального тестирования (для использования с 2023 года). <http://www.testcenter.kz/upload/iblock/2c4/Informatika-rus.pdf>

5. Ликсина Е.В., Смирнова А.А. Технологические аспекты разработки программы-тренажера для подготовки будущих абитуриентов к ЕГЭ по информатике и ИКТ. Международная научно-практическая конференция. Пензенский государственный технологический университет. 2015 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24874770>

ӘОЖ 8.1751

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ АМАЛДАРЫ

Нургендирова М.И.

ШҚО ББ Өскемен қаласы бойынша білім бөлімінің

«№ 26 орта мектебі» КММ

Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: Kabatova82m@mai.ru

XXI ғасырдағы алдыңғы қатардағы, дамыған ел дегеніміз - білімді, белсенді, денсаулығы мықты азаматтар. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты — бәсекеге қабілетті, сапалы, білікті маман даярлау. Осы білім сапасы мен бәсекелестік мүмкіндігін көтеру мақсатында істеліп жатқан қадамдар көп.

Дамыған елдердің барлығында бірегей, сапалы білім беру жүйесі бар. Біздің елімізде ұлттық білім берудің барлық сатысының сапасын жақсарту жолында оқу әдістемелерінің заманауи бағдарламалар ұсыну өте маңызды. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың: «Орта білім беретін жүйесіндегі мектептерді зияткерлік мектептердің қатарына қосып, білім беру

нәтижесінде оқушылардың терең ойлап, өзіндік ізденіске дағдыланулары тиіс. Баланы математикаландыру керек» - деген екен.

Республикамыздың «Білім» беру заңына сәйкес, «Әр баланың жеке қабілетіне қарай дамуы, баланың қабілетін, дарындылығын дамыту» сияқты маңызды мәселелер енгізіліп отыр. Өйткені өндірісті, техниканы және ғылымды әлемдік деңгейде дамыту үшін жоғары білімді мамандар қажет.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды дамытуды көздеген қарқынды өзгерістер орын алып отыр. Білім беру деңгейі – мемлекет пен қоғамның табысты дамуының кепілі. Осыған орай ақпараттық кеңістікті кеңейту және әлемдік қоғамдастыққа кіру жағдайында білім беру жүйесін жаңғырту ең маңызды қадам болып саналады. Жаңа қадам мектепке дейінгі, орта білім беру жүйесінде де елеулі өзгерістерге алып келді. Тәрбие мен оқыту мазмұнын жаңарту Қазақстан Республикасында білімнің қоғамдағы мәдени, жасампаз ролін өркендетуге бағытталған жаңа білім беру саясатымен байланысты.

Осы жаңартылған білім беру аясында дайындалған Үлгілік оқу бағдарламасы мазмұнының ерекшелігі ұлттық салт-дәстүрлер мен жалпы адами құндылықтарға негізделген рухани-адамгершілік және әлеуметтік-мәдени дағдыларды қалыптастыруға бағытталған. Осыған орай мектепке дейінгі, орта мектеп ұйымдарында ұлттық құндылықтар негізінде балаларға рухани-адамгершілік тәрбие беру ерекше қызығушылық туғызатын, өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Барлық оқу орындарының алдындағы тұрған басты мақсаты - жаңа білім жүйесін енгізе отырып, оқу жүйесінің сапасын жақсарту болды. Алайда түрлі оқу орнында бұл жаңа оқу жүйесін енгізу түрлі проблемаларды туындады:

- ❖ білім алушылардың оқу нәтижелерін бақылау жүйесінің жаңа оқу жүйесінің стандарттарынан алшақтауы;
- ❖ оқу үрдісінде жаңа әдіс – тәсілдердің тәжірибеден тыс қалып қалуы;
- ❖ оқытушы мен білім алушы арасындағы жаңа оқу технологияларының пайдаланбауы;
- ❖ оқытушы мен білім алушы алушы арасындағы интеграцияландыру сұхбаттың жоқтығы;
- ❖ оқу тәжірибесінде методологияның ақсаңдауы.

Жаңа оқу үрдісінің әлемдік интеграциясы нәтижесінде бүгінгі күні әлемдік тәжірибедегі түрлі оқу әдіс – тәсілдері оқу жүйесіне енгізілуде. Әдіс – тәсілдер көп, ал оларды дұрыс пайдаланып, қолдану жоқтың қасы. Әріптестеріміз жаңа әдіс – тәсілдерді қағаз жүзінде, ашық сабақ ретінде көрсетіп шектеледі де, іс жүзінде тәжірибе алмасу болмайды. Кеңес өкіметінен сақталған оқу үрдісінің догматикалық қағидаларымыздан айырылмай келе жатқанымызда үлкен мәселе. Бұл педагогикалық тәжірибеде педагогика, этнопедагогика ғылымдарының методологиялық мәселелерін әліде тың қарастыруды талап етіп тұр. Ұстаз әрдайым сабақты түрлендіріп, қызықты етіп өткізуі тиіс. Сол кезде оқушылардың қызығушылығы артып, өз беттерінше ізденіске ұмтылады.

Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбиеленуі тиіс» деп Мағжан Жұмабаев ұлт тәрбиесінің бағытын көрсетіп берген.

Қай кезде де ұлт өмірін өркендетуші саналы да, салауатты, ұлтжанды рухы биік, ақыл парасаты мол, мәдени – ғылыми өрісі кең ұрпақ тәрбиелеу – қоғам алдындағы басты міндет және де қоғамдық қажеттілік. Ата-бабамыздан мирас болған ұлттық мәдени мұраларымызды тәрбиенің қуатты құралына айналдыру өзектілігін жойған жоқ.

Рухани жаңғыру бағдарламасында ұлттық сананы сақтау айрықша аталған мәселе. Олай болса бүлдіршіндерге ұлттық құндылықтарды үйрету біздің басты міндетіміз. Халқымыздың мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін ұрпақ санасына жеткізуді көздей отырып, ұлттық мәдениетті насихаттау біздің педагогикалық ұжымымыздың басты бағдарларының бірі болып табылады.

Ұлттық құндылықтың қайнар көзі ретінде халықтық педагогиканың, ұлттық тәрбиенің аумағы кеңейе түседі. Балаларға арналған ұлттық құндылығымыздың қайнар көзі: ертегілер, жырлар, жаңылтпаштар, жұмбақтар, санамақтар, мазақтамалар, мақал – мәтелдік сөздер, ұлттық салттар мен дәстүрлері, халықтық ойындар мен ойыншықтар. Халық ауыз әдебиеті нұсқаларының өзі (ертегілер, мақал-мәтелдер, жұмбақ, жаңылтпаштар, санамақтар) құнды мұра болып табылады. Балаға кішкентай кезінен бастап телеарнадан, гаджет, планшеттардан қазақша, яғни қазақ тілінде, ұлттық, жас ерекшеліктеріне сай мультфильмдер, ертегілер, аңыз-әңгімелер көрсету керек, өз ана тілінде тақпақтар, әндер, өлеңдер жаттатып, айтықызуды арқылы, баланың санасына, ой өрісіне, патриоттық, ұлтжандылық элементтерді ұялатамыз!

Ертегілер баланы қызықтырады, сөзді тыңдай білуге үйретеді, оның қиялын дамытып, жан – дүниесін, мінез – құлқын қалыптастырады, дарын нышандарын өрнектейді. Жаңылтпаштар баланың тілін ширатады. Жаңылтпаштың дүниетанымдық түрлері мен тәрбиелік нұсқалары әрі баланың тілін ширатып, әрі ой – өрісін кеңейтеді. Жұмбақтар мен жұмбақ айтыстар баланың ойын, қиялын шарықтатып, қисындық пайымдау қабілетін дамытады, оны тапқырлыққа баулиды.

Мысалы, біздің мектепте, осы шараларға байланысты көптеген ашық сабақтар, сыныптан тыс шаралар өтіп кетті: Наурыз мейрамында мектеп ұстаздары қазақтың салт-дәстүрлерін көрсетті - «Бата беру», «Тұсау кесу», «Наурыз көженің шипасы». «Қыз қуу», «Асық ату», «Аударыспақ» ұлттық ойындарды ойнату арқылы, баланың зерек, ойы ұшқыр, қимылы жылдам болуды үйретті. Әр түрлі интеллектуалды ойындар мен ребустар, сөзжұмбақтар шешіп қана қоймай, өздері құрастыруды жаттықты.

Баланың қоршаған ортаға, өз тегіне, ұлтына деген оң қарым-қатынасы оның осы әлемді қабылдауымен тікелей байланысты. Сондықтан ұмыт болған ұлттық мұраларды жаңғыртып, ұлттық сананы қалыптастыру маңызды. Демек, тәрбие мен оқыту жүйесін жаңартуда ұлттық мұрамызды жаңғырту таптырмас идея. Оны жүзеге асыру, одан әрі жетілдіру біздің міндетіміз.

Қазіргі білім жүйесінің ерекшелігі – тек біліммен қаруландырып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып, үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудыру. Білім беру саласында инновациялық үрдісті жүзеге асыру оқытушылармен өз мінез – құлықтарын, ұстанымдарын, мүмкіндіктерін түрлендіруді талап етеді. Әр оқытушының алдына қойылған мақсаты:

❖ жаңа идеяны іздеу;

- ❖ жаңалықтарды ұйымдастыру;
- ❖ жаңалықтарды енгізу;
- ❖ жаңалықтарды бекіту.

Білім — бұл қоғамдық дамудың маңызды көрсеткіші, сондықтан барлық елдің міндеті оны сапалы, бәсекелестік ету. Білім жүйесін дамыту стратегиясының басты мақсаты – ұлттық білім моделін жасау. Ұлттық білім үлгісінің негізгі бағыты — адамды қоғамның ең негізгі құндылығы ретінде тану, оның қоғамдағы орны мен рөліне, әлеуметтік жағдайына, психикалық даму ерекшелігіне мән беру, сол арқылы оның рухани жан-дүниесінің баюына, саяси көзқарасының, шығармашылық еркіндігі мен белсенділігінің, кәсіби іскерлігінің қалыптасуына жағдай жасау, мүмкіндік беру. Яғни, ХХІ ғасырдың маманы – жаратылыстану мен гуманитарлық ғылымдар бойынша ой-өрісі кең, жан-дүниесі бай, ұлттық менталитеті жоғары, кәсіби білікті маман, адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алатын, басқаның пікірімен санасатын, кез келген ситуациядан шығудың жолын таба алатын, жауапкершілік сезімі жоғары, қоғамда белгілі бір рөл атқаратын, қайталанбайтын дара тұлға болуы тиіс.

Біздің міндетіміз - баланың бойындағы айрықша қасиеттерді көріп, оны дамыту. Бүгінгі күні Республикамызда білім беру жүйесі жаңарды, Қазақстанның білім беружүйесі дами отырып, әлемдік білім беру кеңістігіне бағыт алды. Жаңаша қарым-қатынастар пайда болып, білім беру жүйесінің мазмұны өзгерді.

Білім беру реформаларын дұрыс жүйеде іске асыру жолдарын қарастырғанда, Жапонияны мысал ретінде алар болсақ, біздің балалардың білім сапасы ол елдің білім сапасы деңгейінен әлдеқайда төмен екені анықталған. Жапонияда жеке адамның эмоционалдық бет-бейнесін дамытып, қалыптастыратын пәндер 70 пайызды құрайды.

Жеке адамның рухани-адамгершілік тәрбиесіне мол уақыт жұмсайды. Сондықтан мұғалім мен оқушының арасындағы қарым-қатынаста ынтымақтастық орнаған кезде оқушы өзінің бойындағы дарынын ашады, ал мұғалім өз еңбегінің жемісін көре алады.

Бүгінгі күні бала - ертеңгі жаңа әлем. Оқушының дамуына ықпал жасайтын *ата-ана*, мұғалім ынтымақтасуы қажет. Қазіргі уақыт талабына сай технология әдістерін үйретуші, бағдар беруші - *мұғалімдер*. Осындай үрдісте, бәсекеге сай, дамыған елдердің қатарына жету үшін мұғалімдер қауымына үлкен міндеттер жүктеледі. Еліміздің мәртебесінің жоғары болуы жас ұрпақтың, қоғам мүшелерінің іскерлігі мен белсенділігіне байланысты болмақ. Бүгінгі күні мектептерде оқытудың әртүрлі технологиялары жасалып, мектеп өміріне тереңдеп енгізілуде.

ББЖ-гі жаңа технология әрбір оқушының өз-өзін дамытуға, шығармашылық қабілетін арттыруға, қалыптасуға оңтайлы жағдаят жасауға қажетті әдістемелік мүмкіндіктерін қамтиды. Яғни, бірінші сыныптан бастап он бірінші сынып аралығында өткізілетін педагогикалық теориялары мен әдістемелерді келесідей бағдарлауға болады:

1. Бастауыш сыныптар: түсініктерді қабылдау, іс-қимылды бағалау, дамыта отырып білім беру, өсиеттік бірліктердің кеңейтілуі, нәтижелі әдістемелеу, сондай-ақ оны қабылдау, кітапсыз, ойын арқылы оқыту тәсілі, әдістемесі, сонымен бірге оны қабылдап, әрі қарай дамыту.

2. Орта сынып: проблемалық оқыту, қорытындығы алып келетін технологиялар, дискуссиялық тәсіл, зерттеу әдістері, іздену әдістері. топпен оқыту әдісі, ұжымдық оқыту, өз бетімен жұмыс істеу әдістері, бағдарлы оқыту, оқытудың коммуникативті тәсілі, насихатты қойындар.

3. Жоғары буын: білім алушының іс-қимылы арқылы ұйымдастырылған ойындар, іздену әдістері, өзіндік жұмыстың әдістемесі, зерттеу тәсілдері, нәтижелі технология, жобалау тәсілі, даралап оқыту, "өнер іздегіш жаттығуларды талдау теориясы" әдістемесі, бағдарламалы оқыту, кәсіптік, модульдік технология, сондай-ақ негізгі бағыт-бағдар бере отырып білім беруді конспектісін пайдалану, байланыс, сөйлесу, араласу әдістеме, талқылау негізінде оқыту, семинар- сынақ типтері, өз бетімен оқу.

Еліміздің дамып, көркейіп өркениетті, бәсекеге қабілетті мемлекеттер санатына қосылуы қазіргі заманғы буын бейнесінен байқалады. Осы таңдағы білім беру шеңберіндегі мәселе-ұйымдастыру және әлеуметтік педагогикалық тұрғысынан, білім беру мәніне жаңа серпіліс кіргізудің жаңа, оңтайлы тәсілдерін іздестіру, оларды іске асыра алатын оқытушыларды әзірлеу. Оқытушыларды дайындау қай кезде де актуалды проблемалар санатына жататынын ап-айқын. Бұл, қоғамның экономикалық-әлеуметтік мақсат-міндеттері заманына сай ерекшеліктерге ұшырап, жаңа буынды соған сәйкес өмірге үйретудің жаңа талаптары пайда болып отыр. Осы таңда ұстанымдар кәсіби *педагог мамандарын* дайындау жүйесіндегі көзқарастардан белгілілігі сөзсіз. Осы мектеп жағдайындағы оқытудың ұлттық моделіне өту тәрбиелеудің және оқытудың ақырғы тәсіл-әдістерін, инновациялық педагогикалық технологияны меңгерген, педагогикалық және психологиялық тексеруді қабылдауға мүмкіндігі бар, білім беру жұмысында пайда болған ескі сұрлеуден жылдам құтылуға нақты және қабілетті тәжірибелік іс-қимыл үстінде өзіндік бір ерекшелігі бар бағыт салуға икемді, ойшыл мұғалім, шығармашыл зерттеуші-педагог болуын талап етеді. Елдің білім жүйесі сатысында білім беру үрдісін ұйымдастыру жаңаша, өзгеше оқыту технологияны кіргізуді бағыт-бағдарға алады.

Еліміздің «Білім жөнінде» Заңнамасында білім беру нысанын, типтерін, ақпараттық технологияларын таңдаған кезде біршама нұсқалық принципі тіркелген болатын, аталған білім беру орындарының оқытушыларына өзіне оңтайлы форматы пайдалануға, оқыту процессін кез келген нұсқамен, сонымен қатар авторлық нұсқамен құруға мүмкіндік береді.

Алуан түрлі тәжірибелер көрсеткендей, осы технологияны пайдалану кезінде білім беру сапасын әжептәуір арттыруға, сонымен қатар білім беру стандарты негіздеген оқу материалын түгел балалардың 100 пайыз игеруін қамтамасыз етуге болады. Осы технологияның айта кетерлік бір өзгешелігі аса білімді оқушылармен жүйелі, сондай-ақ тұрақты жұмыс істеу мүмкіндігі болып саналады.

Әр мемлекеттің ұлтының тіршілік ету құрылымының жоғарылығы, экономикалық қуаты, әлемдік қауымдастықтағы салмағы және орны сол мемлекеттің технологиялық даму деңгейімен белгіленбек. Негізінен жаңа технологияны енгізу мен қоғам дамуы сапалылығы аталған мемлекеттегі оқыту желісінің алға қойылғандығы, сонымен қатар осы саланы информацияландыру деңгейіне әкеледі.

Экономикалық аса дамыған мемлекеттердің тәжірибесі білім жүйесін информацияландыру ғылым, экономика және мәдениеттің интенсивті дамуының басты көзі екендігін анықтап отыр. Демек осы заманның ақпараттық технологиясын меңгеру міндетіміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. А., 2004.
2. Hattie, J and Yates, G (2014). Visible Learning and the Science of How We Learn [Каким образом мы относимся к обучению и науке].
3. ҚР-ның 2011-2020 жж. арналған білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. Астана 2010.
4. Краевский В.В. Методология педагогики: новый этап: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр Академия, 2006. – 400с.
5. І.ҚР «Білім жөнінде» Заңнамасы // Алматы 2010/1-156.
6. ҚР 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы//Астана. 2004. 3-46.

UDK 378.147

DEVELOPMENT OF STUDENTS' RESEARCH SKILLS THROUGH PROJECT-BASED PHYSICS TRAINING

Nurizinova M.M.

Research supervisor: Ali Coruh, PhD, associate professor
doctoral student, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan, e-mail: makpal.nurizinova@gmail.com

Today, theoretical knowledge is not enough for a future teacher - a thriving science leads to their rapid obsolescence. Science and practice of educational activities offers a large variety of pedagogical technologies that are recommended for the formation of competences of future teachers. One of the pedagogical technologies that allows organizing such training is project technology (method of projects, project method, project technology, project training technology) [3].

The project method is a way to achieve a didactic goal through the detailed development of the problem, which ends with a real, tangible practical result, executed in a certain way (E.S. Polat) [4]. The main purpose of the project method is to provide students with the opportunity to independently acquire knowledge and skills in the process of solving the problem posed, requiring the integration of knowledge from various subject areas.

The essence of this method in teaching future physics teachers is to stimulate the interest of future teachers in certain physical tasks, the solution of which involves both possession of a certain amount of knowledge and, through project activities, practical application of existing and acquired knowledge [10]. This method allows you to actually combine theoretical knowledge with practical experience of their use in teaching future physics teachers. This project for a student is an opportunity to maximize their creative

potential, a means of self-realization. This is an activity that allows you to express yourself individually or in a group, try your hand, apply knowledge, benefit, publicly demonstrate the results achieved. For a teacher, an educational project is an integrative didactic means of development, training and education, which allows developing specific skills and abilities of project activity, as well as joint information retrieval, self-study, research and creative activity [6,8,9].

Within the framework of the competence-based approach, content for students is valuable, meaningful, interesting, and has an applied character. The interaction of the teacher and students is based on parity: the teacher performs the function of the organizer of the educational process (tutor), while the students mostly work independently (look for the necessary information, analyze it, process it, present it, make decisions in non-standard situations, set a goal, make a plan to achieve it, implement this plan, put forward and prove hypotheses, etc.) [5,11].

The project method involves a system of actions of the teacher and students to develop a certain project. The project, translated from the Latin as "thrown forward" - is the interrelation of two factors: design and implementation. In the pedagogical literature and the practice of teaching, the "project" is understood in different ways. On the one hand, it is interpreted as a result of students' activities. On the other hand, it is "learning through doing" (J. Dewey), a form of organization of activity, as a result of which students will definitely get the final specific result (V.V. Guzeev) [1, 2].

The project method in teaching future physics teachers can be divided into stages: the necessary advice, grading or scoring points [2, p. 76].

1. Preparatory. This stage involves selection of the topic and objectives of the project, as well as determining the number of project participants, the composition of groups. Future teachers discuss the established theme of the project with the teacher, receive additional information if necessary, set goals. The teacher motivates students, helps in setting goals [1, p. 175–177].

2. Analytical (work planning). At this stage, the sources of information necessary for obtaining knowledge about the object of physical design are determined; planning methods for collecting and analyzing the information received; planning the implementation of the final product (the form of presentation of the result): a newspaper issue, an oral report with a demonstration of materials; the establishment of criteria for evaluating results; the distribution of responsibilities among the members of the group participating in the physics project. Students develop an action plan. The teacher offers ideas, makes assumptions, determines the timing of work on each stage and the project as a whole.

3. Practical (research activity). This stage includes summarizing the information collected by each of the students during their participation in the project. Future teachers conduct research. The teacher observes, advises, directs the work, organizes and coordinates, if necessary, the activities of students.

4. Presentation stage. At this stage, the finished product is presented to a wide audience of listeners. Classmates, students from other groups, teachers, students and other invited guests can act as such students. The results of the project can also be presented in the form of a conference.

5. Results. Summing up: the formation of the result. At the final stage of design,

future teachers form their results obtained during the research. The activity of the teacher at this stage will be supervision, providing

We will consider a way to study physical problems in the course of project activities. Future teachers may be offered the following:

1. Come up with (or choose) and solve a physical problem on the topic in question in several ways; analyze the solutions and make a conclusion about the rationality of a particular method.

2. Compose and solve a problem with a changing content of the condition or with an unspoken question; analyze how the solution will change when part of the condition or question changes.

3. Formulate the problem in a general way and, solving it, select and solve a number of smaller problems [2].

Table 1. Requirements for the content of educational and research work of future mathematics teachers

Structure	Requirements for the content
Title sheet	Contains: – number of the group which performed the work; – author’s name; – topic of the work; – tutor’s name.
Table of contents	Includes the titles of all chapters, sections, indicating their number of pages
Introduction	Contains: – relevance; – project object; – goal; – tasks; – research methods; – practical significance.
Main part (max. 10–15 p.)	Consists of chapters that contain material on the specifically studied topic, as well as information about the final result.
Summary	The brief summary of the results of the work performed should consist of several points summarizing the work done.
List of references	Should contain a list of sources used in writing the project work.
Appendixes	Contains a list of appendixes to which the author refers in the work.
Structure	Requirements for the content

In order to generalize and systematize the school physics course and implement it at a new level (from the point of view of the future teacher), in the course of the methodology of teaching physics, group educational projects devoted to a deeper study of the subject physical content can be used. The topics for these projects can be formulated as follows: "Study of tribological characteristics of materials on the TRB3 tribometer"; "Determination of profile parameters and surface roughness of materials on the model 130 profilometer", etc. During the project, students independently plan work, assign responsibilities, select material, and draw up the results of work. The results of the work on the project are presented during the public defense.

To form readiness for pedagogical activity in the process of studying the methodology, it is advisable to use educational projects involving the use of knowledge of a number of related disciplines: pedagogy, psychology, methods of teaching physics. Thus, the topic of such an educational project may sound like this: "Methods of motivating students in physics lessons." This project can include both theoretical research - the study

of various methods of motivating students in the literature when analyzing the experience of other teachers, and practical - diagnostics of students' motivation, conducting an experiment to increase motivation, which can be carried out, for example, during pedagogical practice. Such projects are long-term and can be both group and individual.

Another example of the implementation of project technology in the training of future teachers can be a group of projects on modeling professional activity. These projects are usually individual. During their implementation, students prepare and present fragments of training sessions, primarily for the study of new material. The task of the students is to prepare a fragment of a physics lesson containing an explanation of the new material, and present it, imitating real activity, during the lesson. During the implementation of this project, at the stage of its presentation and defense, elements of a professional game are introduced. A group of students first acts as students, then as experts, assessing the quality of performance according to a number of pre-developed criteria.

The method of projects in the preparation of future physics teachers always involves solving a problem. This may be the solution of the problem in the best way, the proof of a fact or theorem, the study of the current state of physical knowledge on an actual issue. When implementing the project, the future teacher must conduct significant research work, process a large number of information sources, which contributes to the increase of educational motivation and the accumulation of factual knowledge, as well as the development of information and communication competencies of students. The use of the project method of teaching future physics teachers makes it possible to increase the degree of independence, initiative of students and their cognitive competence, contribute to the acquisition of creative experience, education of positive value orientations, human qualities, aesthetic taste, information literacy and talent in general.

The inclusion of future physics teachers in project activities makes it possible to transform theoretical knowledge into professional experience and creates conditions for personal self-development, for personal creative self-realization, which ultimately forms the general and professional pedagogical competence of students.

The new educational strategy implements self-education with the help of developing technologies, the purpose of which is not only to convey knowledge to students, but also to identify and develop the creative interests and abilities of each student, stimulating his independent productive learning activities. The authors have shown that one of these technologies is project-based learning, which involves joint educational and cognitive activity of students with a common goal, coordinated ways of working. This article also notes the need to use project technology, which consists in developing the ability of future teachers to have analytical, creative thinking; independent acquisition of missing physical knowledge from various sources; thinking based on knowledge of physical facts, laws of science; and the ability to work in a team performing various social roles. Table 1

References

1. Golub G.B. Method of projects - a technology of competence-oriented education [Text]. / G.B. Golub. - Samara: Educational literature, 2006. - 176 p.
2. Dubrovina O.S. The use of project technologies in the formation of general and professional competencies of students. Problems and prospects of development of education (II): materials of the International extra-mural scientific conference (Perm, May 2012). - Perm: Mercury, 2012. - P. 124-126.

3. Kolesnikova I.A. Pedagogical design. M.: Akademiia, 2007.
4. Kostrova Iu.S. Method of projects in higher mathematics classes in the context of the competence approach // Molodoi Uchenyi. - 2011. - No.8. V.2. - P. 114-117. - URL <https://moluch.ru/archive/31/3550/> (accessed date: 02/14/2019).
5. Lazarev T. Project method: application mistakes// Pervoe Sentiabria. 2011. No.1. P. 9-10.
6. Lashtabova N.V. Design and method of projects in the modern educational process of secondary and higher schools // Theories, content and technology of higher education in the context of globalization of the educational process. Orenburg, 2006. Part 1: Sections of General Pedagogy and Pedagogy of Higher Education.
7. Mitrofanova G.G. The difficulties of using project activities in training // Molodoi Uchenyi. 2011. No.5. V.2. P. 148-151.
8. Pakhomova N.Iu. Method of educational project in an educational institution: a study guide for teachers and students of pedagogical universities. M., 2003.
9. Pokushalova L.V. Formation of abilities and development of skills of independent work of students of a technical college // Young scientist. 2011. No.4. V.2. P. 115-117.
10. Prokopieva N.I. Project training in foreign pedagogy. Towards the question of formation and development // Siberian teacher. 2004. No.2. March-April. URL: www.websib.ru
11. Sergeev I.S. How to organize project activities of students [Text]. / I.S. Sergeev. - M.: ARKTIKI, 2007. - 80 p.
12. Silina S.N. Professional-graphical monitoring of the formation of a specialist in the educational process of a pedagogical university: Author's abstract, MD Pedagogy: 13.00.08: Ekaterinburg, 2002.
13. Stupnitskaia M.A. New pedagogical technologies: organization and content of project activities of students: lectures. M.: Publishing House of Moscow Pedagogic University, 2009. p. 132.
14. Khasanova M.L., Aksenova L.N., Rudnev V.V. Improving the quality of practical training of specialists through the use of algorithmic teaching methods [Text] / Modern higher education: an innovative aspect. 2016. V.8. No.3 (33). P. 121-126.

УДК 740

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ КОГНИТИВТІ ДАМУЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ ОЙЫНДАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Оразова А.

Ғылыми жетекшілер: Жандилдина Р.Е., Омарова Д.Қ.

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Арқалық қ., Қазақстан, e-mail: roza.zhandildina@mail.ru

Мектеп жасына дейінгі жастағы балаларға математика, музыка, бейнелеу өнерін оқытуда интерактивті құрал-жабдықтарды пайдалану нақты математикалық мазмұнды бекітуге және нақтылауға көмектеседі, көрнекі-тиімді ойлауды жақсартады, оны көрнекі-бейнелі жоспарға айналдырады, логикалық ойлаудың қарапайым түрлерін қалыптастырады, сезімін дамытады. түсті.

Сонымен, білім беруді ақпараттандыру тәрбиешілер мен мұғалімдердің педагогикалық жұмысының жаңа жолдары мен әдістерін ашады.

Интерактивті ойын белсенді оқыту әдісі болып табылады. Яғни, бұл әлеуметтік өзара әрекеттесу процесін ұйымдастыратын әдіс, оның негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың ойын процесі кезінде немесе осы ойынның нәтижесінде пайда болған кейбір жаңа білім мен тәжірибе болады. Интерактивті ойын – белсенді дидактика, танымдық ойын. Көбінесе мұндай ойындар балаларды оқыту үшін қолданылады[1]

Мектепке дейінгі жаста негізгі әрекет ойын болып табылады. Ойын кез келген нәрсе болуы мүмкін. Жылдың кез келген мезгілінде балалар далада ойнағанды жақсы көреді. Дегенмен, жаңбырлы, қарлы және аязды ауа-райы жағдайында балалар, әрине, ұзақ уақыт бойы үйде қалады: үйде немесе балабақшада. Көңілді уақыт өткізу үшін ғана емес, сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту және тәрбиелеу үшін интерактивті ойындарды белгілі бір уақытты ескере отырып, дозаланған түрде пайдалануға рұқсат етіледі.

Интерактивті ойындардың көптеген нұсқалары бар. Ең бастысы дидактикалық интерактивті ойынды дұрыс таңдау.

Мысалы, музыкалық интерактивті ойындарды пайдалану мектеп жасына дейінгі балалардың көркемдік-эстетикалық талғамын дамытуға мүмкіндік береді. Бұған музыка жетекшісі мен тәрбиешінің бірлескен жүйелі жұмысы сәтті ықпал етуде. Қазіргі уақытта мектеп жасына дейінгі балаларды толыққанды дамыту мәселесі өткір тұр, сондықтан әрбір балабақшада балалардың дамуына барынша қолайлы жағдайлар жасалған. Мектепке дейінгі білім беру мекемесінде заманауи интерактивті жабдықтармен жабдықталған музыка залы бар, музыкалық аспаптар таңдалды, музыкалық-ырғақтық қабілеттер мен негізгі ырғақтық қимылдарды дамыту үшін музыкалық интерактивті ойындардың картотекалары құрастырылды, пәндік дамытушы орта жасалды, қолжетімді АКТ құралдары (интерактивті тақта, ноутбук, проектор, колонкалар).

Балабақша топтарында музыкалық орталықтар дидактикалық ойындармен, музыкалық аспаптармен, топтардағы би шығармашылық орталықтары би композицияларына арналған атрибуттармен жабдықталған: ленталар, шарфтар, жалаулар, би әрекеттеріне арналған гүлдер, көктемгі гүл шоқтары.

Музыкалық бағыттағы интерактивті ойындар өте алуан түрлі: «Әуенді тап», «Тапқыр және тапқыр», «Не артық?», «Музыкалық аспаптар», «Үш кит», «Қонақ...», «Жаңбыр», «Ағынды ән!», «Дауысты және тыныш», «Жол тапқыштар («Маша мен аю» мультфильмі негізінде)», «Көңілді құрбылар (ноталар мен музыкалық қызметкерлер)». Музыка жетекшісімен, мысалы, «Жаңбыр» ойынын үйреніп, содан кейін балалар тәрбиешінің жетекшілігімен оны өз бетінше қайталайды. Мұғалім топтың музыкалық бұрышына «Тамшылар» (үлкен және кіші өлшемді) карточкалар жинағын әкеледі; музыкалық аспаптар: қоңырау, металлофон.

Балалар өз бетінше «Жаңбыр» ойынын ойнайды, ән айтады, ырғақты өрнек салады, қол соғады, музыкалық аспаптарда ойнайды, өздерінің жаңбыр музыкасын ойлап табады.

Интерактивті музыкалық-дидактикалық ойындар балаларды қарапайым тапсырмалардан біршама күрделі импровизациялық және шығармашылыққа жетелейтін сабақтастық пен өзара байланыстылық принциптері негізінде әзірленеді. Бұл ойындарды мектеп жасына дейінгі балалардың музыкалық және ойын іс-әрекетінде пайдалану таныс балалар әндері үшін ырғақты, динамикалық, дыбыстық дыбыстық суреттерді өздігінен құрастыруға мүмкіндік береді. Түрлі-түсті мультимедиялық суреттер, анимация балаларды баурап алады, ойынға эмоционалды қызығушылықты және оған қатысуға деген ұмтылысты қолдайды[2]

Мұндай интерактивті ойындар балалардың эстетикалық даму саласындағы білімдерін байқаусызда тексеруге, мектеп жасына дейінгі балалардың музыкалық қабілеттерінің деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Балаларға «Гүл-» интерактивті ойыны өте ұнайды. Ойында балалар кез-келген түсті гүл жапырақшасын таңдауға шақырылады. Презентацияға жетекшілік ететін мұғалім таңдалған гүл жапырақшасының музыкасын қосады, балалар әннің, ойынның немесе бидің атын тыңдап, болжайды. Егер жұмыс дұрыс болжанса, таңдалған жапырақшада жұмыстың аты мен мазмұнына сәйкес сурет пайда болады. Ойынның соңында балалар музыкалық нөмірді орындауға шақырылады.

Мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс жасауда танымдық белсенділікті дамыту үшін интерактивті ойындарды пайдалану арқылы оқу материалын тез меңгеру үрдісі байқалады. Мысалы, «Күн, ауа және су», «Наураш зертханасы», «Күн жүйесінің планеталары», «Су неге төгіліп жатыр?», «Кім жасырынғанын тап?», «Хаттар және сандар», «Дауысты – дауыссыз дыбыстар», «Дауысты – керен», «Қатты – жұмсақ», «Не шаншып?», «Заттың атын ата», «Сиқырлы компьютер», «Жабайы – үйшік», «Үйде кім тұрады? ».

Мұндай ойында бала өзінің өмірлік тәжірибесін пайдаланып, ойлауға, интерактивті тапсырмаларды орындау кезінде салыстыру, қорытынды жасау, өз әрекеттерін орындау. Кез келген әрекет процесінде бала белгілі бір сыртқы нәтижеге әкелетін белгілі бір әрекеттерді және психикалық даму мазмұнының негізін құрайтын ішкі, психикалық әрекеттерді (қабылдау, ойлау, елестету, есте сақтау) игереді. Сол сияқты мектеп жасына дейінгі балалардың кез келген әрекеті көптеген әрекеттерден тұрады [3].

Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеуде интерактивті ойындарды пайдалану балалар үшін қарапайым, қолжетімді түрде бізді қоршаған әлем туралы түсінік беруге мүмкіндік береді; сезімдердің, көңіл-күйдің алуан түрлілігін ажырата білуге үйрету. Мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін интерактивті ойындарды пайдалану әрқашан балалардың дамуында оң тенденция береді. Көрнекі құралдарды пайдалану арқылы балалардың жалпы қабілеттерімен қатар сенсорлық қабілеттері де белсенді түрде дамиды.

Мысалы, интерактивті кесте арқылы орындалатын музыкалық тапсырмалар баланың ақыл-ой әрекетін айтарлықтай белсендіреді, оның шығармашылық сипатқа ие болатын өзіндік музыкалық әрекетін дамытады. Есте сақтау және музыкалық талғамын арттыру. Бұл интерактивті ойындардың құндылығы балалардың түсінігіне қол жетімділігінде, қызығушылықты оятып, оған қатысуға құштарлығын тудырады.

Нәтижесінде балалар белгілі бір білім саласы бойынша қажетті білім алады. Интерактивті ойындар мазмұны жағынан алуан түрлі және әсем безендірілген, қарапайым навигация жүйесі болуы керек, сонда ғана олар балалардың назарын аударады, ойынға құштарлығын тудырады, балаларды шығармашылыққа баулиды, оларды дамытады

*Мектепке дейінгі 5-6 жастағы балаларға интерактивті білім беру ойындары «Көңілді математика»
«Танымдық дамыту» білім беру саласы
(Математикалық және сенсорлық дамыту)*

Бұл материалда балалар порталының (bibusha.ru) электрондық білім беру ресурсы негізінде математикадан мектепке дейінгі жастағы (5-6 жас) балаларға арналған 13 интерактивті оқу ойындарының таңдауы ұсынылған.

Ұсынылған ойындар сериясын тәрбиешілер 5-6 жастағы балалармен жеке және топтық жұмыста сәтті пайдалана алады, өйткені сәуір айының I-IV аптасы аралығындағы «Математикалық дамыту» кабинетінде бірлескен іс-әрекет барысында «Танымдық дамыту» білім беру бағыты бойынша тапсырмаларын орындауды ескере отырып таңдалды.

Арифметикалық есептер

- сандар мен сандарды азайту, корреляция үшін,
- Математикалық жұмбақтарды шешуге үйрету,
- жазбаны оқи алу үшін шешімді өз бетінше жазу,
- объектілер саны мен санның сәйкестігін орнату, графикалық бейнелеу дағдыларын үйретуді жалғастыру.

Қосу мен азайтуға арналған арифметикалық есептер реттік шот.

- Көрнекі түрде қабылданған ақпарат негізінде математикалық жұмбақтарды табуды үйреніңіз,

- тапсырма жазбасын оқу, реттік санау дағдыларын бекіту.

Математикалық жұмбақ,

- екі кіші саннан 10 санын құрастыру,
- Математикалық жұмбақтарды шешуге үйрету,
- шешімді жазу, жазбаны оқу,
- талдау мен синтезге арналған логикалық есептерді шығару, екі кіші санның құрамын бекіту.

Заманауи мектеп жасына дейінгі бала қызығушылықпен математикаға қызықты саяхат жасайды. Кейіпкер Фокс Бибушпен ойын-сауық онлайн ойындары балалардың қосу және азайтуға мысалдар құрастыру және шешу қабілетін дамытуға, объектілер саны мен санның сәйкестігін орнатуға, реттік санау дағдыларын бекітуге, логикалық ойлауды, зейінді және жады. Әр тапсырманың шарты хабарланады.

Мектепке дейінгі баланың когнитивті дамуының кезеңдері: Интерактивті ойын – практикалық ойлаудың бір түрі. Ойында бала өз білімімен, тәжірибесімен, алған әсерімен әрекет етеді. Мектеп жасына дейінгі баланың ойын әрекеті барысында компьютерлік құралдарды пайдалана отырып, ол: теориялық ойлауы,

дамыған қиялы, іс-әрекеттің нәтижесін болжай білуі, ойлаудың жобалау сапалары және т.б. дамиды. Интерактивті ойынды оқу іс-әрекетінде қолдану[4]

Мектепке дейінгі баланың когнитивті дамуының кезеңдері:

- Қызығушылығы.-

- Танымдық белсенділігін дамыту.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану білім беруді жалпы жаңғыртудың, іс-әрекеттің мазмұны мен нысандарын, балабақшадағы бүкіл өмір салтын жаңартудың қажетті құрамдас бөлігі және шарты болып табылады. Ақпараттық технологиялар заманауи мектепке дейінгі білім берудің негізіне айналып келе жатқанына ешкім шүбә келтірмейді.

Бірақ олар сәйкес педагогикалық технологиялармен үйлескенде ғана тиімді: егер тәрбиеші бір категорияда ойлайтын болса, онда техникалық құралдарды пайдалану оқу процесінің мәнін және материалды берудің дәстүрлі репродуктивті әдісін өзгертпейді.

Балалармен жұмыста интерактивті ойындарды қолданылады, олар балалардың танымдық белсенділігін белсендіреді және материалды меңгеру мен бекіту тиімділігін арттырады.

Сонымен, қорытындылай келе, интерактивті ойындар жоғары педагогикалық шеберлікпен бірге мектепке дейінгі білім берудің оқу-тәрбие процесін жан-жақты, жанды және балалар үшін назардан тыс қалдырады деп сеніммен айта аламыз.

Интерактивті ойындарды пайдалана отырып, балалардың оқуға деген ынтасы артады (бұл мектепке дайындық тобында әсіресе маңызды, балалар ынтымақтастықтың жаңа түрлерін меңгереді, баланың рефлексиясы қалыптасады, олардың жетістіктерін бағалайды, бұл да білімнің тамаша көрсеткіші болып табылады. баланың мектепке дайындығы).

Интерактивті ойындарды қолдану арқылы балалардың сабаққа деген көзқарасы өзгереді, олардың зейінділігі артады, ойлауға, қойылған сұрақтарға дұрыс жауап табуға ұмтылыс пайда болады. Жігіттер ақылдырақ болды, кейде олар қойылған тапсырмалардың бірнеше шешімін табады.

Тек дәстүрлі оқыту әдістерін қолдану тиімсіз екені белгілі, сондықтан заманауи білім беру технологиялары қажет. Қазіргі кезеңде мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеуде жаңа интерактивті ойындарды пайдалану мәселесі әрқашан өзекті болып саналады[5].

Интерактивті ойындар ағылшын тілінен аудармада интерактивті сияқты нәрсе (интерактивті: inter between, between; active from act act, action). Ол біреумен белсенді әрекеттесу, әңгімелесу, диалог құру мүмкіндігін білдіреді. Басқаша айтқанда, интерактивті ойын белсенді оқыту әдісі болып табылады. Яғни, бұл әлеуметтік өзара әрекеттесу процесін ұйымдастыратын әдіс, оның негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың ойын процесі кезінде немесе осы ойынның нәтижесінде пайда болған кейбір жаңа білім мен тәжірибе болады.

Интерактивті ойын – белсенді дидактика, танымдық ойын. Көбінесе мұндай ойындар балаларды оқыту үшін қолданылады.

Мектепке дейінгі жаста негізгі әрекет ойын болып табылады. Ойын кез келген нәрсе болуы мүмкін. Жылдың кез келген мезгілінде балалар далада ойнағанды жақсы көреді. Дегенмен, жаңбырлы, қарлы және аязды ауа-райы жағдайында

балалар, әрине, ұзақ уақыт бойы үйде қалады: үйде немесе балабақшада. Көңілді уақыт өткізу үшін ғана емес, сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту және тәрбиелеу үшін интерактивті ойындарды белгілі бір уақытты ескере отырып, дозаланған түрде пайдалануға рұқсат етіледі.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Белкина В.Л. Ерте және мектепке дейінгі балалық шақ психологиясы. – М.: Академиялық жоба: Гаудеамус, 2005 ж.
- 2 Венгер Л.А., Мухина В.С. Мектеп жасына дейінгі балалардың сенсорлық тәрбиесі // Мектепке дейінгі тәрбие, 2004, №13. - Б.424.
- 3 Венгер Л.А. Мектеп жасына дейінгі балалардың сенсорлық тәрбиесіне арналған дидактикалық ойындар мен жаттығулар.- М.: Білім, 2008.
- 4 Веракса Н.Е. Туғаннан мектепке дейін. Мектепке дейінгі білім берудің негізгі жалпы білім беру бағдарламасы / Веракса Н.Е., Комарова Т.С., Васильева М.А. - М.: Мозаика-Синтез, 2011 ж.
- 5 Мектеп жасына дейінгі балалардың сенсорлық тәрбиесіне арналған дидактикалық ойындар мен жаттығулар / Ред. Л.А.Венгер. - М.: Білім, 2008. - С. 315.

ӘОЖ 821.512.122.09:37.09

ЖОО-ДА «АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫН ОҚЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Орманбек Э.

Ғылыми жетекші: Картаева А.М.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: kartaeva2011@mail.ru

«Абай жолы» роман-эпопеясы, қазақ халқының ең құнды, салт-санасы мен, әдет-ғұрпынан сыр шертетін бірден-бір үлкен томды шығармалар желісі. Мұхтар Әуезовтің, қазақ халқының Абайды танитын, Абайдың көзін көрген, тума-туыс, жақын-жаран, тіпті Абай Құнанбайұлының ізі тиген әрбір бөлшектерінен тірнектеп жиған мәліметтерінен жасалған құнды еңбек...

«Абай жолы» роман-эпопеясын оқыған әр адам, күллі қазақ шежіресін жатқа білген адаммен тең. Тамыры сонау, Абайдың туғаннан бастап, дүние салғанға дейінгі жылдарындай терең. Үлкен көлемді аталмыш шығарманы оқығанда, бір қайырғанда басқаша түсінік, екі қайырып оқығанда тіптен басқа кітап оқығандай, ал, жалпы романды қайта-қайтара үш-төрт мәрте оқыған адамдар ғана өте жақсы түсінеді, - деген түсінік қалыптасқан. Өйткені, шығарманың тілі өте күрделі, ондағы кейіпкерлер саны толассыз, есте сақтау қиынның-қиыны. Одан бөлек әр сөзі таза көркемдік стильмен жазылған. Осы тұста Мұхтар Омарханұлының қазақ тіл білімінің нағыз майталманы болғанын аса қатты бағалап кетуге болады.

Мектеп қабырғасында жүргенде, мұғалім және кітап тарапынан роман туралы қысқаша ғана мәлімет келтіріледі, жәнеде жазылу мақсаты мен ондағы мазмұн ғана

түсінік береді. Ал, романды толықтай бастан-аяқ түсіндіріп, талдап, гипотеза жасайтын нағыз кезең ол - жоғары оқу орнында. Студенттерге жалпы романды оқытуда, талдатуда, түсінік беруде, мұғалімдердің терең білімі мен түсіндіру қабілеті аса маңызды. Әр балада роман туралы түрлі түсінік қалыптасады, бірі шынымен ақиқатын айтса, енді бірі ауыздан-ауызға таралған кем-тұс мазмұнды біліп, мен романды толық білемінге салады. Сондай, сан түрлі түсінікті, шынайы бір жүйеге келтіріп, дұрысын ұғындыра білу тағы да мұғалімге артылған жүк...

«Абай жолы» роман эпопеясын оқытудың педагогикалық-психологиялық негіздері сол үшін де қажет. Мұғалім күллі төрт томдық романды бір сабақта, немесе бір аптада үйрете алмайды. Тілі күрделі, томы үлкен, кейіпкері көп, бөлім мен тармақтарға бөлінген, әр бөлімі талдау мен саралауды қажет ететін шығарма болғандықтан, педагогтер түрлі әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып, романды оқытудың тиімді стратегияларын ұсынады [1, 200 б.].

"Абай жолы" орасан зор шығармасын оқытуды М.Әуезовтің тұсаукесері, ғылымға енген қызықты ізденісі деп айтуға болады. Ең алдымен, мұғалім оны игерудің қарапайым, оңтайлы тәсілдерін анықтап, "Абай жолын" тереңдетіп зерделеудің негізгі қағидатына айналдырады. Мәселен, әр кітаптың әр тарауында жасалған дидактикалық материалдар өте тиімді салынған. Мысалы: ең алдымен кітап бөлімдерін, түрлі қазіргі тілмен айтқанда, оңтайлы әдістермен меңгерткен тиімді. Бірінші кітап не туралы? осы сұраққа толық, сүбелі жауап алып, бұл бөлімдегі психологиялық-педагогикалық оқыту негіздерін айқындап алу қажет. Одан кейінгі қадам, тараулар мен бөлімдер атауларын оңай есте сақтауға бағытталуы қажет. Бұл көмек-нұсқаулар студенттерді көлемді еңбекке батырмайды, бірақ ең негізгі мәселелерді шешуге серпін береді, олардың алдындағы мәселелерді шешуді жеңілдетеді. Студенттер, шығарманы талдау кезінде проблемалық мәселелерді, көмекке келетін дидактикалық материалдарды топтастыру және жалпылау, суреттердің негізінде жатқан жазушының проблемасын ашу мақсатында өте тиімді қолданады. Романды жалпы меңгертуде басты кейіпкерлер образдарын ашып-оқыту да аса қажет. Абай, Құнанбай образдыры, Зере, Ұлжан, Айкерім образдарын тәлім алушыға, психологиялық тұрғыда, әсерлі жеткізе білсе, әрмен қарай өзге кейіпкерлерді де студент өзі дұрыс кейіптей алады. Онымен қоса романды оқытуда; реплика-диалог, сұхбат, монологиялық баяндама, жазбаша жұмыс түрлері, әртүрлі салыстырмалы жұмыстар, мәтінмен жұмыс жасаудың әртүрлілігі, әдеби пікірталастар мен пікірлерді қорғау мұғалімнің терең білімі мен ізашарлық ізденістерін көрсетеді. Мұғалім білім беру мазмұнына байланысты беруге ерекше көңіл бөледі.

Образдар жүйесі бойынша сұрыпталған «Абай жолы» роман-эпопеясын оқытуда мұғалім бүкіл шығарманың кейіпкерлерін топтарға бөліп талдауға мысал келтіреді. Оқытудың тиімді жағы ретінде жұптық жұмысты ұсынады. "Абай жолы" роман-эпопеясын зерттей отырып, біз «627» ірі және ұсақ кейіпкерлерді кездестіреміз. Бұл кейіпкерлердің барлығын жеке-жеке оқу, суреттеу, және талдау мүмкін емес. Сондықтан, біз көп кейіпкерлерді топтастырып, әр топқа жеке атау бере аламыз. Мысалы, біз эпостағы әйелдің бейнесін бірнеше топқа бөлеміз:

- "Оқушым, қоңыр Қозы, Абай жаным" - ана бейнесі;
- "Көзімнің қарасы" - Әйгерім, Тоғжан, яғни Абайдың ғашықтары;

- "Күннің аты" - Айғыз, Күңкелер т.б.
- "Ержүрек ерлер" - Салтанат, Нұрғаным, Еркежандар;
- "Сенсіз менің өмірім жоқ" - Мәкен, Мағрипалар, әйелдер галереясын ыңғайлы деп атауға болады. Романға, сурет жүйесін талдауға үйрету кезінде біз бұл әдісті студенттер үшін қолданамыз. Бұл классификация романдағы бейнелерді талдау кезінде жүйелілік пен нақтылықпен дараланады. Бұл тұрғыда бұл әдіс үлкен ғылыми мәнге ие [2, 20 б.].

Эпосты оқытудың келесі әдісі - проблемалық оқыту. Оқытушыға проблемалық сұрақ қою арқылы оқушылардың ойлау тәсілі әр оқушыға үлгі болады. Әр жасөспірімге өз көзқарасын нығайту және жеке тұлғаны қалыптастыруда өз пікірін жетілдіру өте пайдалы болатыны сөзсіз. Мұнда мен "Абай жолы" эпопеясын тиімді оқыту үшін мәтінмен жұмыс, диалогтік әңгіме, әдеби пікірталас сияқты әдістерді қолдану маңызды. Жазушының шеберлігіне, оның көркем тіліне, тақырыбы мен идеясына, сюжеті мен композициясына, портреттері мен кейіпкерлеріне әдеби-теориялық талдау жүргізеді [3, 12 б.]. Білім алушылар мәтіннің мазмұнын білдіріп қана қоймай, әдеби-теориялық ұғымдар туралы жан-жақты білім алады деп болжайды.

Қорыта келгенде, жоғарғы оқу орындарында «Абай жолы» романын педагогикалық-психологиялық тұрғыда қарастыру, мұғалім тарапынан ең алдымен студенттердің романға деген қызығушылығын арттыруы тиіс, кейіннен, ол шығарманы дұрыс түсініп, жақсы меңгерту арқылы, жас тәлімгердің бойына барша адами, рухани құндылықты дарыта алуы қажет. Сонда ғана, шығарманың оқытылу және қабылдану деңгейі дұрыс қалыптасады. Мұғалім - бағыт-бағдар беруші, ал студент спикер бола отырып, романды толық мазмұнда алып шықса, бұл тақырып ойдағыдай меңгертілді, - деген сөз.

Осылайша, мұғалімнің әдебиетті оқыту философиясы ойлау мәселелерінен тұрады. Әр сабақ - бұл мұғалімнің ойлау, білім алушыға ой жүгірту әдістемесінің жоғары жемісі. Ол әдебиетті ғылымның, өнердің пәні ретінде қарастырады. Байырғы әдістеме бойынша әдебиеттерді зерттеуге жаңа бетбұрыс әкелді және инновациялық технологиялар арқылы оқыту мәселесін қазіргі педагогика ғылымының күн тәртібіне қойды. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі мүлдем жаңа бағытқа бұрылды деп айтуға болады. «Абай жолы» - қазақ халқының да жүріп өткен кішігірім тарихи жолы, оны сапалы меңгерту, саналы қабылдау, психологиялық-педагогикалық негіздерге жүктеледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Бітібаева Қ. Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары. - Алматы: Рауан, 1990. - 200 бет.
2. Бітібаева Қ. М.Әуезов туындыларын мектепте оқыту. - Алматы: Мектеп, 2002. -120 бет.
3. Бітібаева Қ. Әдебиет сабағының түрлері мен үлгілері. -Алматы: Мектеп, 2003. -144 бет.

НАНОМАТЕРИАЛДАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ

Өмирхан Мейрамбек

Ғылыми жетекшілер: Сакенова Р.Е., Ерболатұлы Досым

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

Мақалада нанотехнология саласының маңызды тақырыптарының бірі наноматериалдар және олардың физикалық қасиеттері туралы негізгі түсініктер қарастырылған және наноматериалдар дамуының басым бағыттары мен жетістіктеріне қатысты мәселелер талқыланған. Нанотехнология нанометрлік ұзындық шкаласында затпен манипуляциялау арқылы материалдарды, құрылғыларды және жүйелерді жасаумен айналысады. Жасалған нысанның өзі наноөлшемді нысан болуы міндетті емес, ол микро немесе макроөлшемді нысан болуы мүмкін. Көлемді материалдардан наноөлшемді материалдарға дейін төмендеген кезде физикалық, химиялық, механикалық, электрлік, оптикалық, магниттік және басқа қасиеттерде елеулі өзгерістер байқалады.

Кілт сөздер: нанотехнология, наноматериалдар, нанобөлшектер, наноматериалдардың қасиеттері.

Нанотехнологияға деген қызығушылық жақында ғана шарықтау шегіне жеткенімен, нанотехнология ұғымының өзі 50 жылдан астам уақыт бойы белгілі. Физик Ричард Фейнман «There's Plenty of Room at the Bottom» (1959) атты мақаласында қолданыстағы физика заңдарына сәйкес материалдарды жалғыз атомдарды басқару арқылы «жасауға/өндіруге» ешқандай себеп жоқ деген қорытындыға келді. Ричард Фейнманнан басқа, «нанотехнология» сөзін алғаш рет енгізген профессор Нори Танигусчиді, сондай-ақ Нобель сыйлығының лауреаттары Гарольд В.Крото, Ричард Э.Смолли және Роберт Э. Керлді атап өту керек. Миниатюралық өлшемді объектілерді өндіруде құрылыс материалы ретінде көп әлеуетті көрсететін фуллерен - көміртегінің шар тәрізді түрін ашты. («Нанотехнологии - основа инноваций XXI века», 4-5 беттер)

Нанотехнология саласындағы прогреске нанообъектілерді бақылау үшін қолданылатын озық электронды сканерлеуші туннельдік микроскоптардың дамуы түрткі болды. Наноматериалдардың әртүрлілігі олардың қасиеттері мен қолдану мүмкіндіктерінің ауқымы сияқты кең. Нанотехнологиямен бірге әртүрлі ғылыми пәндер арасындағы шекаралар жойылып бара жатыр деп айта аламыз. Сондықтан біз оны конвергентті технология деп белгілей аламыз және оған пәнаралық көзқарас қажет. Оның кең ауқымды және әртүрлі қолдану салаларына байланысты нанотехнологияның үлкен әлеуеті бар деп саналады.

НАНОМАТЕРИАЛДАР ЖӘНЕ НАНОБӨЛШЕКТЕР

Нанометр, нанобөлшек, ультармикроразмер, нанофазалық материалдар – түйір өлшемдері бірнеше нанометр болатын материалдар үшін қолданылатын әртүрлі терминдер болып табылады.

«Нано» префиксі өте кішкентай нәрсені білдіретін грек сөзінен шыққан. Мысалы, бір нанометр түзу сызықта орналасқан 3-5 атомға тең, адам шашының диаметрі нанобөлшектерден шамамен бес есе, эритроцит диаметрі ~7000 нм, ал

вирустың диаметрі бар болғаны 100 нм. Кванттық физика/химия атомдар мен молекулаларды, сондай-ақ 1 нм-ден кіші объектілерді зерттейді. Конденсацияланған зат физикасы байланысқан атомдар мен молекулаларды, яғни 100 нм-ден шексіздікке дейінгі объектілерді зерттейді. Конденсацияланған заттардың қазіргі физикасындағы нанобөлшектік материалдар 100 нм-ден кіші түйірлерден тұратын материалдар болып саналады. Жоғарыда аталған аймақта кванттық механика заңдары да, классикалық (ньютондық) физика заңдары да қолданылмайды. Өлшемдері шектеулі болғандықтан, кристалдық және аймақтық құрылымда, ақаулар саны мен белсенді аймақтың өлшемінде өзгерістер болады. Бұл өзгерістердің маңыздылығы бөлшектердің мөлшеріне байланысты. Жіктеу мыналарға негізделуі мүмкін: өлшемдер, фазалық композициялар немесе синтез әдістері (Nass et al, 2004, 5-10 беттер).

Өлшемдер негізінде:

- Егер 3D 100 нм-ден аз болса, онда нанобөлшектер, кванттық нүктелер, қуыс шарлар және т.б.

- Егер 2D 100 нм-ден аз болса, нанотүтіктер, нано-талшықтар, нано сымдар, нано- тромбоциттер және т.б.

- Егер 1D 100 нм-ден аз болса, онда пленкалар, жабындар, көп қабатты және т.б.

Фазалық композициялар негізінде:

- Бір фазалы қатты заттар: кристаллиттер, аморфты бөлшектер мен қабаттар, т.б.

- Көп фазалы қатты денелер (объектілер) бұл: нанокөмбіріктер, қапталған бөлшектер және т.б.

Көп фазалы жүйелерге мыналар жатады: коллоидтар, аэрогельдер, феррофлюидтер және т.б.

Синтездеу әдістері негізінде:

- Газ фазасынан болатын реакциялар: бу фазасынан тұндырудың физикалық-химиялық әдістері, инертті газдардың атмосферасында конденсациялануы, химиялық булардың тұнуы және т.б.

- Сұйық фазадан болатын реакциялар: золь-гель, тұндыру әдісі, гидротермиялық әдіс және т.б. (Пустовалов В. К. Нанотехнологии: состояние, проблемы, перспективы, б. 186-192).

Ғылыми тұрғыдан және практикалық қолдану мақсаттары үшін наноматериалдардың физикалық сипаттамалары бірдей химиялық құрамдағы поликристалды (көлемді) материалдардан айтарлықтай ерекшеленетіні өте маңызды.

Әртүрлі өлшемдегі кристаллиттер үшін мыстың қаттылығын өлшеу кристаллит өлшемі азайған сайын қаттылық жоғарылайтынын көрсетті. Өлшемі 50 нм кристаллиттері бар мыс үлгілерінің беріктігі 2 есе жоғары, ал 10 нм кристаллиттері бар мыс үлгілерінде массаға қарағанда 6 есе жоғары. Кристаллиттер мөлшері 100 мкм-ден 10 мкм-ге дейін азайған кезде мыстың серпімділік шегі 2 есе артады (Тодорова Н. Нанотехнологии - прорыв в будущее, 479-484 беттер).

НАНОБӨЛШЕКТЕРДІҢ МАГНИТТІК ҚАСИЕТТЕРІ

Нанобөлшектердің магниттік қасиеттерін нанобөлшектердің өлшемі мен пішінін дәлірек бақылау арқылы басқаруға болады. Атап айтқанда, белгілі бір

өлшемнен төмен нанобөлшектер моно-доменді бөлшектерге айналады, өйткені бұл энергетикалық тұрғыдан қолайлы және олар блоктау температурасы (ТБ) деп аталатын белгілі бір температурадан жоғары орын алатын супермагниттік әрекетті көрсетеді. [<https://www.evko.org/author/AnnaEvkova>]

Кәдімгі парамагнетизмнен айырмашылығы - бөлшектің ішіндегі барлық магниттік моменттердің бір-бірімен үйлесімді айналуы, бірнеше мың Бор магнитосының тәртібі болуы мүмкін супер момент жасайды. Сыртқы өріс осы супермагниттік моментті өз бағытында туралауға бейім; дегенмен, жылу энергиясы парамагниттік материалдармен болатындай дәл сол теңестіруді бұзады, сондықтан бұл құбылыс супермагнетизм деп аталды.

Супермагниттік жүйелер үшін келесі ерекше сипаттамалар байқалады: магниттік қасиеттер ZFC (нөлдік - салқындатылған өріс) және FC (өріс - салқындатылған) өлшемдерінің алдыңғы өңделуіне, блок-температурадан (ТБ) төмен гистерезис контурының болуына байланысты) және оның ТБ үстіндегі көрінісі, ZFC өлшемдері кезінде максимумның пайда болуы (блоктау температурасы) және магниттелу M H/T функциясы ретінде көрсетілген кезде блоктау температурасынан жоғары әртүрлі температураларда магниттелу қисығының болуы берілген беріктік, T - температура) [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0]

Тәжірибелік жұмыс

Соңғы жылдары тең құбырлық бұрыштық престеу көлемді нанокұрылымды материалдарды практикалық қолдануда көптеген зерттеулердің объектісі болды. Соңғы жұмыстар дайындамалар мен үлгілердің геометриялық өлшемдерін: диаметрі 60 мм және қалыңдығы 200 мм–ге дейін жеткізуге бағытталған. Сонымен бірге үрдістің тиімділігін жоғарлату мақсатында қарқынды пластикалық деформациялаудың басқа әдістеріне - жан – жақты соғу, арнайы илектеу және т.б. назар аударылуда.

Проблема: Қазіргі кезде ғалымдар мен инженерлер құнды сирек компоненттерден құрылған болаттарды тиімді материалдармен алмастыру мақсатында, қымбат емес материалдарды нанокұрылымдау арқылы олардың қасиеттерін жоғарлату жолдарын іздеуде. Осындай технологияларды әзірлеу үшін материалдардың қасиеттерін құрылым-фазалық күйімен байланыстыра отырып зерттеу қажет.

Өзектілігі: Техниканың ылғи қарқынмен дамуы түрлі физикалық, химиялық және механикалық қасиеттер жиынына ие болатын жаңа материалдардың құрылуын, жасауын талап етеді. Осыған байланысты проблемаларды жою жолдарын қарастыру. Материалдардың қасиеттерін зерттеу және бақылау үшін қолданылатын жаңа әдістер мен құралдарды қолдану, дайындау және өндіру қазіргі кезге дейін жалғасуда.

Қазіргі кездегі басты мәселелердің бірі Қазақстан Республикасының пайдалы қазба ресурстарын үнемдеу.

Жұмыстың мақсаты: Алюминий және оның қорытпаларын қарқынды пластикалық деформациялау арқылы берік, ұсақтүйіршікті құрылымды алу және зерттеу

Тапсырмалар:

Диаметрі 12 мм (16 мм) алюминийден цилиндрлік дайындамаларды кесіп және жоңып алу.

Дайындамаларды 1, 4, 8, 12 рет теңқұбырлы бұрыштық престеу. Олардың деформация дәрежесін бағалау.

Престелген үлгілердің микроқаттылығын ПМТ-3 құралында анықтап, графигін салу, салыстыру, өзгерістерді түсіндіру.

Престелген үлгілерді 1246Р жоғары температуралық қондырғыда созып, алюминийдің пластикалық көрсеткіштерін зерттеу.

Престелген үлгілерді «Поляни» типті машинасында комнаталық температурада созу үшін, МЕМСТ бойынша үлгілерді дайындау, созу, механикалық сипатамаларды ($\sigma_{0,2}$, σ_B , δ) анықтау.

Алынған үлгілерді кесіп, тегістеп, бетін электрохимиялық ұлау арқылы микроқұрылымын алу, НЕОФОТ-21 микроскобында түсіру және фотосуретті өңдеу, микроқұрылымдарды салыстыру, өзгерістерді түсіндіру.

Өнделіп алынған үлгілерден электрондық микроскопқа дискі түріндегі үлгілер дайындау (0,2 мм-ге дейін механикалық жұқарту; дискілерді соққы арқылы кесу; 0,17 мм-ге дейін дискілер бетін механикалық тегістеу, жылтырату; 0,16 мм-ге дейін дискілерді электрохимиялық жұқарту, ПТФ-2 құралында электрохимиялық әдіс арқылы дискілерде тесік тесу, тазалау, кептіру).

Алынған үлгілерді РЭМ және ЭМВ-100Б электрондық микроскобында түсіру, олардың жұқақұрылымын алу, дефектілерді қарастыру, микродифракция әдісімен фазалық құрамын және құрылымын зерттеу.

Есеп беру

Қысқаша нәтижелер: ТҚБП нәтижесінде таза алюминийдің микроқаттылығы 3 есеге дейін жоғарылайды, бұл қарқынды пластикалық деформация әсерімен алынған ультраұсақ түйіршікті металдарға тән қасиет. Қарқынды пластикалық деформация әсерімен субмикро құрылым алынды. Алюминийдің құрылымы және механикалық қасиеттеріне зерттеу жүргізілді.

Перспективалар: Алюминий салыстырмалы түрде арзан және жеңіл металл. Бірақ оның беріктілігі төмен. Сол себепті: алюминийді наноқұрылымдау технологиясын қолдана отырып, оның салмағын өзгертпей меншікті беріктілігін арттырса, оның меншікті беріктілігі берилийге жақындайды. Және осындай металлдан тұрмысқа қажетті бұйымдар жасау тиімді және үнемді болады.

Зерттеу нәтижелері: Қарқынды пластикалық деформацияны қолдану арқылы алюминийдің ірітүйіршіктік құрылымы ұсақталынып, мөлшері 1,5 мкм болатын түйіршіктерден тұратын құрылым алынды. Қолданылған ТҚБП нәтижесінде таза алюминийдің микроқаттылығы 3 есеге дейін арттырылды. Беріктік шегі және аққыштық шегі сәйкесінше 4,7 және 18 есе өсті. Бұдан сәйкесінше пластикалық қасиеті 3,5 есе кеміді. Бұл ультраұсақтүйіршікті металдарға тән қасиет.

Зерттеу материалы:

Алюминий - жеңіл, жұмсақ, ақ – күміс түсті металл. Д.И Менделеевтің периодтық кестесі бойынша реттік номері -13, Атомдық массасы -26,97.

Кристалдық тор КЦК, параметрі $a=4,0414 \text{ \AA}$, атомдық радиусы -1,43 \AA , меншікті электр кедергісі – 0,027мкОм*м. Беріктілік шегі $\sigma_B=100\text{ МПа}$, салыстырмалы тарылу $\psi=40\%$. Тығыздығы - 2,7 г/см^3 , балқу температурасы – 660 $^{\circ}\text{C}$. Жылу және электр өткізгіштігі бойынша күміс пен мыстан кейін үшінші орында тұрады. Ауа мен ылғалдың әсерінен алюминийдің бетінде тығыз оксидтік Al_2O_3 пленка пайда болды., ол металдың төменгі қабаттарын тотығудан қорғайды.

Жұмыстың нәтижелері мен қорытындылары:

Жұмыс барысында менің алға қойған мақсаттарым орындалып олардың мағыналары түсіндірілді. Жұмысты орындау кезінде келесі қорытындылар жасалды: Қарқынды пластикалық деформацияны қолдану арқылы алюминийдің ірітүйіршіктік құрылымы ұсақталынып, мөлшері 1,5 мкм болатын түйіршіктерден тұратын құрылым алынды

Қолданылған ТҚБП нәтижесінде таза алюминийдің микроқаттылығы 3 есеге дейін арттырылды.

Беріктік шегі және аққыштық шегі сәйкесінше 4,7 және 18 есе өсті. Бұдан сәйкесінше пластикалық қасиеті 3,5 есе кеміді. Бұл ультраұсақтүйіршікті металлдарға тән қасиет.

Осы технологияны қолданып, салыстырмалы түрде арзан алюминийді берік материалға ауыстырып, одан кең қолданылатын бұйымдар мен тетіктер жасауға болады.

Нанотехнология – өсіп келе жатқан зерттеу саласы. Соңғы онжылдықта нанобөлшектік материалдарға қызығушылық олардың жаңа және ерекше физикалық сипаттамаларына және оларды адам өмірінің барлық аспектілерінде қолдану мүмкіндіктеріне байланысты болды. Сусымалы материалдармен салыстырғанда нанобөлшектік материалдардың физикалық сипаттамаларының (магниттік, механикалық және оптикалық қасиеттері, сондай-ақ балқу температурасы, материал өткізгіштігі және т.б.) өзгеретіні байқалды. Нанобөлшектік материалдар қарқынды зерттеу объектілері болып табылады, өйткені олар ғылым мен техниканың әртүрлі салаларында қолдануға/қолдануға болатын жаңа материалдарды әзірлеу үшін маңызды әлеуетті білдіреді. Жақын арада нанобөлшектік материалдар технологияда, медицинада және т.б. жетекші рөлге ие болады және таяу болашақта нанобөлшектерге негізделген материалдар өндірісі артады деп күтілуде.

Әдебиеттер тізімі

1. “There's Plenty of Room at the Bottom”(1959).
2. Нанотехнологии - основа инноваций XXI века // Наука и высшая школа Казахстана. 2006, б. 4-5.
3. Nass et al, 2004, б. 5-10.
4. Пустовалов В. К. Нанотехнологии: состояние, проблемы, перспективы // Новости науки и технологий. 2006, б. 186-192.

5.1 Колобов Ю.Р., Валиев Р.З., Грабовецкая Г.П. и др. Зернограничная диффузия и свойства наноструктурных материалов. – Новосибирск: Наука, 2001. – 232 с.

6. Валиев Р.З., Александров И.В. Объемные наноструктурные металлические материалы. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2007. – 398 с.

7. “Нано технологии и наноматериалы - основные понятия, формулы и определение с примерами” мақаласы <https://www.evkoval.org/author/AnnaEvkova>

8. Wikipedia

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0

ӘОЖ 341.223.4

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ РЕФЕРЕНДУМДЫ ӨТКІЗУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Рахымбаева Н.

Ғылыми жетекші: Садыканова Ж.Е., з.ғ.к., қауымдастырылған профессор
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: nrakhymbayeva@list.ru

Референдум-мемлекеттік маңызы бар мәселені шешу үшін өткізілетін, сол мәселеде халық көзқарасын анықтауды көздейтін халықтың дауыс беруі. Басқаша айтқанда, мемлекет аумағында өткізілетін бүкілхалықтық дауыс беру. Референдумға қатысу немесе қатыспау Қазақстан Республикасы азаматының құқығы. Референдумды өткізу жөнінде Қазақстан Республикасының «Республикалық Референдум туралы» атты Конституциялық заңында белгіленген. Бұл Конституциялық заң 1995 жылы 2 қарашада күшке енді.

«Республикалық Референдум туралы» заңының 1 тарау 1 бап 1 тармағында айтылғандай «Республикалық референдум - Қазақстан Республикасы Конституциясының, конституциялық заңдарының, заңдарының және мемлекеттік өмірінің өзге де маңызды мәселелеріне арналған шешімдердің жобалары бойынша бүкілхалықтық дауыс беру». Референдум және Қазақстан Республикасы Конституциясының арасында тікелей байланысты осыдан көруге болады. Қазақстан үшін тарихи маңыздылыққа ерекше ие болатын Референдум 1995 жылы 30 тамызда орын алған. Бұл Референдум мәселесі тәуелсіз Қазақстан Республикасының 1993 жылы қабылданған Конституциясының күшін жойып, мемлекеттің Жаңа Конституция қабылдау немесе қабылдамауы болды. 1995 жылғы өткен Референдум жайлы 28 шілде қабылданған «1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдум өткізу туралы» Президент Жарлығында айтылған.

Атап айтқанда, 1995 жылы 29 сәуірде Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің өкілеттілік мерзімін 2000 жылдың 1 желтоқсанына дейін ұзарту жөнінде Референдум өткізілді. Бұл Конституцияның өзгерістерінен тыс, мемлекет үшін маңызды мәселелеріне арналған Референдум болып табылады.

Республикалық Референдум туралы Конституциялық заңда Референдум өткізілуіне байланысты негізгі шарттар қарастырылған. Осы заңдарға сай Референдум өткізудің принциптері:

1) Азаматтардың референдумға өз ықтиярымен қатысуы және еркін ашық білдіруі;

2) азаматтардың референдумға жасырын дауыс беру арқылы жалпыға бірдей, тең және төте қатысу құқығы;

3) жариялылық принциптеріне негізделеді.

Референдумға қатысушыларды жынысына, тегіне, әлеуметтік жағдайына, нәсіліне, ұлтына және т.б. факторларына қарай дауыс беру құқығынан айыра алмайды. Дауыс беру құқығы кәмелеттік жасқа (18 жасқа) толған Республика азаматтарына беріледі. Дауыс беру құқығы жоқ деп Сот шешімі бойынша іс-әрекетке қабілетсіз және бас бостандығынан айырылған тұлғалар танылады.

Республикалық Референдум заңдарына:

1) Қазақстан Республикасының Конституциясы;

2) Осы Жарлыққа қайшы келмейтін бөлігінде "Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы" Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы;

3) Республикалық Референдум туралы Конституциялық заң

4) Орталық референдум комиссиясының нормативтік сипаты бар актілері.

Референдумды Жарлықтар арқылы Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайды. Бұл жарлықта Референдумды өткізу мезгілі, қозғалатын мәселе тұжырымдамасы, референдумды өткізуге байланысты өзге де мәселелер шешіледі. Оған мысал ретінде жоғарыда көрсетілген 1995 жылғы Референдум өткізілу жөнінде сол кездегі Республика Президентінің жарлықтары көрсетілген. Референдум өткізу туралы ойды мемлекет азаматтары қажет деп таныса Конституциялық Заңның 12 бабының 1 тармағына сәйкес «Егер референдум өткізу туралы бастамашылықты азаматтар көтерген жағдайда құрамына Қазақстан Республикасының әр облысынан, астанасынан және республикалық маңызы бар қалалардан кемінде үш-үштен өкіл кіретін референдумның бастамашыл тобы құрылады». Осыған сай құрылған Референдумның бастамашыл тобы Орталық сайлау комиссиясына ұсынған мәселелерді нәмесе мәселені тіркеуді сұрап өтініш береді. Тіркеу жүргізу барысында бастамашыл топ құрылған жиналыстың хаттамасы; бастамашыл топ мүшелерінің тізімі және қозғалған мәселені тіркеу жөніндегі өтініш құжаттары алынды. Бұл құжаттар Орталық сайлау комиссиясы тіркеуге өтініш берілген күннен бастап он күн мерзімде тіркейді. Референдумды өткізу мерзімі өткізу жөнінде нақты шешім қабылданған күннен бір ай ерте және үш ай кем емес мерзімде болуы шарт. Референдум өтті деп есептелу үшін оған қатысушылар тізіміне енгізілген азаматтардың жартысынан көбі қатысуы керек.

Референдумда дауыс беру мерзімі, орны, ұйымдастыру мен өткізу тәртібі "Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы" Қазақстан Республикасының Конституциялық заңында белгіленген ережелерге сәйкес айқындалады. Дауыс беру орын алғаннан кейін Референдум нәтижелерін айқындайтын Учаскелік референдум комиссиясы болып табылады. Ал Референдум нәтижелерін Орталық референдум комиссиясының ресми хабарлауы бойынша бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады. Референдумда қабылданған шешімдер заң бойынша хабар

жарияланған күннен бастап өз күшіне енеді. Қабылданған шешім Қазақстан Республикасының бүкіл аумағын қамтып, жүзеге асады.

Атап айтқанның бәрі Конституциялық заңға сәйкес жүргізілетін Республикалық Референдумның өткізілу мәселелері болып табылады. Саяси белсенді Қазақстан азаматтары білететіндей елімізде өткен соңғы Референдум 2022 жылы 5 маусымда өткізілген болатын. Референдум туралы мәлімет 2022 жылы 5 мамырда жарияланған Президенттің Жарлығында берілген. Бұл Жарлықта «Осы Жарлық және "Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы 2022 жылғы 6 мамырда бұқаралық ақпарат құралдарында ресми түрде жариялансын» делінеді. Конституцияға енген өзгерістер айтарлықтай көп және саяси, қылмыстық, әлеуметтік-экономикалық маңыздылыққы ие. Мысалы, 6 баптың 3 тармағына енгізілген өзгерістер бойынша «Жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануардар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар халыққа тиесілі», 15 баптың 2 тармағына енгізілген өзгерістер бойынша «Өлім жазасына тиым салынады», 43 баптың 3 тармағына енгізілген өзгерістер бойынша «Қазақстан Республикасының Президенті өз өкілеттілігін жүзеге асыру кезегінде саяси партияда болмауы тиіс» және мемлекеттік маңызы бар басқа да өзгертулер жатады. Көлемі жағынан бұл өзгерістер Конституцияға енген өзгерістер ішіндегі ең ауқымдыларының бірі. Сондықтан, 5 маусымда өткен бұл Референдумның еліміз үшін де, халық үшін де үлкен ерекшелігі бар. Қатысушыларға берілген бюллетеньде тек бір сұрақ: "Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" заң жобасында баяндалған Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтыруларды қабылдайсыз ба?". Сұраққа "иә" не "жоқ" деп жауап беруі керек болды. Көпшіліктің шешімі бойынша Конституцияға енген өзгерістер қабылдансын деп шешілді.

Қорыта келе, 32 жылдық тарихы бар тәуелсіз Қазақстан Республикасында бірнеше мәрте Референдум өткізілді. Референдум арқылы халық ойымен санаса отырып, шешім қабылдануы еліміздің өзін демократиялық мемлекет ретінде орнықтыруына бір дәлел болып саналады. Өткізілу шартын, принциптері мен негізін сақтай отырып, Қазақстан Республикасында өткізілген Референдумдар мемлекеттің саяси және қоғамдық қатынастарын реттейді. Осыған орай Республикалық Референдумды қоғам мен мемлекет арасындағы байланыстарды сақтайтын тетік ретінде қарастыруға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Республикалық референдум туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы, 1995 жылғы 2 қараша.
2. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдум өткізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы, 1995 жылғы 28 шілде.
3. 1995 жылғы 29 сәуірде республикалық референдум өткізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы, 1995 жылғы 25 наурыз.
4. 2022 жылғы 5 маусымда республикалық референдум өткізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы, 2022 жылғы 5 мамыр.

СУРРОГАТНОЕ МАТЕРИНСТВО

Саликова А., Ибраева А.

Научный руководитель: Смаилова И.Е.

ВКУ имени Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

e-mail: kaminova.2016@mail.ru, Indikosha_A@mail.ru

Тема суррогатного материнства каждый становится все актуальней в Казахстане. В этой статье мы хотим побольше раскрыть эту тему. Разобрать главные проблемы, плюсы и минусы суррогатного материнства, а также отношение других стран к суррогатному материнству.

В начале разберём что же вообще из себя представляет суррогатное материнство. Суррогатное материнство-это вынашивание и рождение женщиной ребенка для другого лица или лиц, которые впоследствии станут родителями этому ребенку.

Есть много определений термину « суррогатная мать», но если говорить юридически- означает женщину, родившую ребенка для других лиц в результате имплантации ей эмбриона.

Суррогатная мама – это женщина, которая согласилась выносить и родить ребенка для пары, которая признана бесплодной. При этом, данный процесс может быть безвозмездным или платным. Размер вознаграждения оговаривается индивидуально.

Вспомогательные репродуктивные технологии (ВРТ) – это методы терапии бесплодия, при которых отдельные или все этапы зачатия и раннего развития эмбрионов осуществляются вне организма.

Суррогатное материнство – вспомогательная репродуктивная технология, при применении которой в зачатии и рождении ребёнка участвуют три человека:

Генетический отец — лицо, предоставившее свою сперму для оплодотворения и согласное после рождения ребёнка взять на себя обязанности отца;

Генетическая мать — лицо, предоставившее свою яйцеклетку для оплодотворения и согласное после рождения ребёнка взять на себя обязанности матери;

Суррогатная мать — женщина детородного возраста, согласившаяся на возмездной или безвозмездной основе выносить и родить ребёнка от генетических родителей и не претендующая на роль матери данного ребёнка.

Суррогатное материнство- эта технология ЭКО не может быть «кошмаром» для спасенных семей, оно все еще остается неприемлемым для всего остального мира. [5]

Обмолвившись словом про суррогатное материнство, в Казахстане можно невольно наткнуться на множество недовольных и осуждающих взглядов общества. Однако что же это такое, и с какими ситуациями сталкиваются решившиеся на этот шаг люди, постараемся ответить в этой статье.

На тему суррогатного материнства есть очень хорошая и познавательная статья Инны Еньшиной «Без права называться мамой». Приведем в пример несколько отрывков из ее статьи.

Казахстан – одна из немногих стран с уникальным законодательством в сфере суррогатного материнства: женщина, выносившая ребенка семейной паре, не имеет на него никаких прав.

Сразу после родов ребенка передают генетическим родителям, и с этого момента суррогатная мать не имеет к малышу никакого отношения.

15 лет назад в Казахстане было законодательно закреплено понятие суррогатного материнства. За эти годы отечественное законодательство, регулирующее данную сферу медицины, существенно изменилось, и сегодня оно считается одним из самых усовершенствованных.[2]

Свое начало суррогатное материнство в Казахстане берет в 1998 году, когда был принят Закон «О браке и семье», который дал право на использование данного метода вспомогательных репродуктивных технологий (ВРТ). В 1999 году в Центре репродукции человека провели первую программу суррогатного материнства. В 2004 году вышел Закон «О репродуктивных правах граждан и гарантиях их осуществления». В 2009 году – Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения». В этих документах была заложена правовая основа суррогатного материнства. Однако, как говорят сами специалисты, была необходима четкая регламентация отношений между суррогатной матерью и семейной парой, желающей стать родителями.

- С 1998 года у нас было где-то по 20 программ суррогатного материнства, а после того, как вышел Кодекс «О здоровье народа», мы стали проводить по 100-120 программ. Сейчас благодаря Кодексу «О браке и семье» супруги знают точно, что суррогатная мать обязана отдать им ребенка, очень много супружеских пар получили возможность стать родителями, - говорит директор Института репродуктивной медицины Тамара Джусубалиева, стоявшая у истоков ВРТ в Казахстане. [1]

Суррогатное материнство, пожалуй, самая радикальная из всех методик ВРТ. К услугам суррогатной матери женщина прибегает в случае, если по объективным медицинским показаниям у нее отсутствует возможность зачать, выносить и родить ребенка самостоятельно.

По данным Казахстанской ассоциации репродуктивной медицины (КАРМ), в нашей стране программы с суррогатным материнством занимают 3,1% от общего числа программ с использованием вспомогательных репродуктивных технологий (ВРТ).

В Республике Казахстан услуга суррогатного материнства не предоставляется женщинам, не состоящим в браке, и одиноким мужчинам.

Кроме того, о важности и актуальности данного вопроса говорит и тот факт, что он находится под пристальным вниманием первого Президента страны. В своих посланиях народу Казахстана он периодически обращал внимание как медицинских работников, так и граждан на совершенствование мер в области обеспечения законодательных гарантий доступа населения к охране репродуктивного здоровья,

соблюдению репродуктивных прав граждан и профилактике в сфере репродуктивного здоровья населения.

Говоря о репродуктивном здоровье и правах, нельзя обойти молчанием и тот факт, что эта тема имеет весьма широкое содержание. Так, репродуктивные права подразумевают право всех супружеских пар и отдельных лиц свободно принимать ответственное решение относительно количества своих детей и интервалов между их рождением и располагать для этого необходимой информацией, образовательной подготовкой и средствами. Что касается репродуктивного здоровья, то это состояние полного физического, умственного и социального благополучия, а не просто отсутствие болезней репродуктивной системы.

Говоря иными словами, репродуктивное здоровье это не только возможность иметь безопасную половую жизнь, возможность физических лиц воспроизводить себя, но и также то, что они вольны принимать решение о том, делать ли это, когда делать, и как часто. Конечно, осветить все эти вопросы в настоящей статье невозможно из-за лимита её объема. Поэтому полагаем, что было бы более правильным сосредоточить свое внимание на рассмотрении лишь одной из проблем репродуктивного здоровья – суррогатном материнстве.

Такого мнения придерживается нотариус Забира Серкешева:

«Я считаю, что одинокая женщина не может быть заказчицей. В Кодексе «О браке и семье» указано, что к услугам суррогатной матери могут прибегнуть супруги. Здесь сказано: «Нотариально удостоверенное письменное соглашение между лицами, состоящими в браке и желающими иметь ребенка». Здесь указано четко, во множественном числе: «между лицами». У нас закон расширительному толкованию не подлежит, конкретно читаем, здесь везде написано: «супруги». То есть имеется в виду два лица. Поэтому лицам, не состоящим в браке, я договоры не заключаю.[4]

Как видим, нотариусы придерживаются противоположных мнений в таком важном вопросе, как право одинокой женщины прибегать к услугам суррогатной матери. Возможно, это говорит о том, что необходимы уточнения и подробные толкования данного раздела законодательства для того, чтобы в дальнейшем не возникало спорных ситуаций.»

И еще хотелось бы затронуть этический аспект суррогатного материнства, который является одним из наиболее обсуждаемых на международных форумах. В ряде ведущих стран мира, Франции, Германии, Австрии, Норвегии, Швеции, некоторых штатах США, суррогатное материнство запрещено законодательно. Есть также страны, в которых за свои услуги суррогатные мамы не имеют права получать материальное вознаграждение. Почему же мировое сообщество до сих пор зачастую так критически относится к суррогатному материнству? Ведь и у нас часто говорят о коммерческой составляющей этого явления. Возможно, слишком пугающе звучат слова «заказчики», «права на ребенка», «вознаграждение», «услуги», «договор». Да и сами слова «суррогатная мать», несмотря на всю их привычность для нашего слуха, звучат уж очень грубо. Быть может, некоторые понятия, как предлагают эксперты, можно было бы заменить на более мягкие: заказчиков, например, называть потенциальными родителями, да и для суррогатной матери придумать более человечное сочетание.

На законодательном уровне в Казахстане, суррогатное материнство разрешено. В отличие от других стран мира, как Франция, Германия, Австрия, Норвегия, Швеция, где услуги суррогатной матери запрещены по закону. [1]

Суррогатное материнство критикуется с точки зрения прав человека и считается формой торговли людьми (как детьми, так и женщинами). Оно превращает детей в подобие товара, а женщин приравнивает к живым инкубаторам и наносит им ощутимый вред. Многие феминистки считают, что такая практика означает эксплуатацию тел женщин, и говорят о ее принципиальном сходстве с сутенерством.

Женщины, побывавшие в роли суррогатной матери, также говорят о вреде их психическому и физическому благополучию, который был причинен им данной практикой. Агентства, которые ищут для своих заказчиков женщин, часто не освещают все последствия, а большинство женщин идут на такой шаг от отсутствия денег, образования, давления близких, из-за низкой самооценки и психологических травм, связанных с насилием.

Помимо серьезных рисков для здоровья, связанных с ЭКО, беременностью и родами, суррогатных матерей может психологически травмировать необходимость отдать ребёнка, ставшего «своим» после беременности и родов (даже если вначале суррогатной матери казалось, что она сможет расстаться с таким ребёнком без особых переживаний), у них могут проявиться симптомы диссоциации после опыта «отчуждения» от своего тела, которое неизбежно для реализации суррогатного материнства, а также они могут быть травмированы отношением покупателей ребенка и арендаторов матки, которые дегуманизируют и объективируют женщину, воспринимая ее как «сосуд» для реализации своих желаний. Рожденные дети могут быть не востребованы заказчиками, особенно если были рождены раньше срока или имеют какие-либо проблемы со здоровьем.

Существует международная петиция за отмену суррогатного материнства.

Суррогатное материнство критикуется с точки зрения прав человека и считается формой торговли людьми. Оно превращает детей в подобие товара, а женщин приравнивает к живым инкубаторам и наносит им ощутимый вред. Многие феминистки считают, что такая практика означает эксплуатацию тел женщин, и говорят о ее принципиальном сходстве с сутенерством. Женщины, побывавшие в роли суррогатной матери, также говорят о вреде их психическому и физическому благополучию, который был причинен им данной практикой. Агентства, которые ищут для своих заказчиков женщин, часто не освещают все последствия, а большинство женщин идут на такой шаг от отсутствия денег, образования, давления близких, из-за низкой самооценки и психологических травм, связанных с насилием. Помимо серьезных рисков для здоровья, связанных с ЭКО, беременностью и родами, суррогатных матерей может психологически травмировать необходимость отдать ребёнка, ставшего «своим» после беременности и родов, у них могут проявиться симптомы диссоциации после опыта «отчуждения» от своего тела, которое неизбежно для реализации суррогатного материнства, а также они могут быть травмированы отношением покупателей ребенка и арендаторов матки, которые дегуманизируют и объективируют женщину, воспринимая ее как «сосуд» для реализации своих желаний. Рожденные дети могут

быть не востребованы заказчиками, особенно если были рождены раньше срока или имеют какие-либо проблемы со здоровьем.

В социальной концепции Русской Православной Церкви суррогатному материнству даётся следующая критическая оценка: «Суррогатное материнство» травмирует как вынашивающую женщину, материнские чувства которой попираются, так и дитя, которое впоследствии может испытывать кризис самосознания... В 2013 и 2021 годах высказался против суррогатного материнства Патриарх Кирилл.[2]

В настоящей статье рассмотрены некоторые актуальные вопросы, связанные с реализацией суррогатного материнства. Как вы видите, однозначного ответа, хорошо или плохо рожать детей с помощью суррогатной матери, нет. Каждый решает в данной ситуации сам. Прежде чем принять правильное решение, необходимо все взвесить и представить себе, что будет, если суррогатная мать откажется отдавать ребенка или же ребенок узнает правду о своем рождении.

Список литературы

1. «https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31333104».
2. «<https://melimde.com>».
3. Статья Инны Еньшиной «Без правил называться мамой».
4. Цитата нотариуса Забиры Серкешевой.
5. «ru.m.wikipedia.org»

ӘОЖ 511.1

МЕКТЕПТІҢ МАТЕМАТИКАСЫНДАҒЫ БӨЛІНГІШТІК ТЕОРИЯСЫНЫҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

¹Серік Л., ¹Серикбол А., ¹Ержанова А.Е., ²Алпысова Р.О.

¹С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан

²«Дарынды балаларға арналған облыстық мамандандырылған мектеп-лицей-интернаты» КММ, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: lyazat.1991@mali.ru

Сандар теориясының негізгі міндеттерінің бірі - бүтін санның қасиеттерін зерттеу. Бұл теорияның бірқатар маңызды мәселелері бүтін сандардың бөлінгіштігі теориясымен тікелей байланысты.

Мектептегі бөлінгіштік теориясын зерттеу, жалпы айтқанда, екі негізгі мақсатқа ие. Бір жағынан, бөлінгіштік теориясы бұл жаңа сандық жиындағы операцияларды - қарапайым бөлшектер жиынтығын зерттеуге және әсіресе осындай бөлшектермен есептеу техникасын жасауға арналған негіз. Бөлшектерді түрлендірудің жақсы техникасына «ең үлкен ортақ бөлгіш», «ең кіші ортақ еселік», «жай және өзара жай сандар» және т.б. сияқты ұғымдарды қолдану дағдыларын еркін меңгеру арқылы қол жеткізіледі.

Екінші жағынан, қарапайым бөлінгіштік теориясы сандар теориясы сияқты математиканың саласына кіріспе болып табылады. Қарапайым бөлінгіштік

теориясы арқылы қазіргі заманғы математиканың ауқымын түсінуге жақындау өте оңай.

Бөлінгіштік теориясы бойынша міндетті материал көлемінің азаюы сыныптан тыс жұмыста мұғалімнің шығармашылығына мүмкіндік береді. Оны вариативті сабақтарда бөлінгіштік теориясын терең зерттеу үшін оңтайлы себептерді анықтау арқылы жүзеге асыруға болады.

Бөлінгіштік теориясының пайда болу тарихынан.

Ежелгі Египетте бөлу әрекеті көбейтуге кері әрекет ретінде жасалды, яғни бөлгішке көбейтілгенде бөлінетін сан таңдалды. Мысырлықтар мұндай сандарды бөлу кезінде нәтиженің бүкіл бөлігін алу үшін екі есе көбейту процесін қолданды. Грецияда, Пифагор мектебінде (б.з.д. VI ғ.) сандардың бөліну мәселелері зерттелді, сандардың әртүрлі санаттары, соның ішінде жай санаттар қарастырылды. Антикалық бөлу процесі біздің жеке разрядты бөлгіштің разрядтарына көбейту бөлгіштен алынған көбейтінділерді алып тастап, қалдықтарды жоғары разряд бірліктеріне бөлетіндігімен ерекшеленеді. Ежелгі вавилондықтарда бөлу техникасын жалпы ереже ретінде ұсынуға болады, b/a бөлу a санының инверсиясы және кері мәнді b -ге көбейту арқылы жүзеге асырылды. Евклид ежелгі математиктер арасында бөліну теориясына ең үлкен үлес қосты. Ол өзінің «бастауларында» (жетінші кітапта) осы теорияның көптеген мәселелерін қарастырады. Евклид бөлу ұғымын енгізбей тек еселік туралы айтты. Жай сандар теориясының келесі қадамын Эратосфен жасады, ол жай сандарды натурал сандар қатарынан бөліп алу әдісін берді (Эратосфен елегі). Кейіннен (XVII ғ.) математиктер бөлінгіштік және жай сандар теориясына қызығушылық танытты. Көптеген атақты математиктер 19-20 ғасырлардың әртүрлі жылдарында бірнеше зерттеулерін осы тақырыпқа арнады. Сандар теориясын, атап айтқанда, бөлінгіштік теориясын зерттеу бүгінгі күнге дейін жалғасуда, бірақ олар қазіргі заманғы әдістермен, заманауи математикалық аппаратпен зерттелуде.

Сандардың бөлінгіштігі.

Рационал сан - m/n қарапайым бөлшегімен ұсынылатын сан, мұндағы m нумераторы бүтін сан, ал n бөлгіші натурал сан. Кез-келген рационал сан периодты шексіз ондық бөлшек түрінде ұсынылады. Рационал сандар жиыны Q арқылы белгіленеді.

Егер нақты сан рационал болмаса, онда ол иррационал сан. Иррационал сандарды білдіретін ондық бөлшектер шексіз және периодты емес. Иррационал сандар жиыны әдетте бас латын I әрпімен белгіленеді.

Нақты сан алгебралық деп аталады, егер ол рационал коэффициентті қандай да бір көпмүшенің түбірі болса. Кез-келген алгебралық емес сан трансценденттік деп аталады.

Кейбір қасиеттері:

- Рационал сандар жиыны барлық жерде сандық осьте тығыз орналасқан: кез-келген екі түрлі рационал сандардың арасында кем дегенде бір рационал сан орналасқан (демек, рационал сандардың шексіз жиыны). Дегенмен, рационал сандар жиыны Q және натурал сандар жиыны N эквивалентті болып шығады, яғни олардың арасында бір-біріне сәйкестік орнатуға болады (рационал сандар жиынының барлық элементтерін қайта нөмірлеуге болады);

- Рационал сандардың Q жиыны қосу, азайту, көбейту және бөлуге қатысты тұйық, яғни екі рационал санның қосындысы, айырмашылығы, көбейтіндісі және көбейтіндісі де рационал сандар болып табылады;

- Барлық рационал сандар алгебралық болып табылады (кері мәлімдеме дұрыс емес);

- Әрбір нақты трансценденттік сан иррационал;

- Әрбір иррационал сан алгебралық немесе трансценденттік болып табылады.

- Иррационал сандар жиыны сан түзуінің барлық жерінде тығыз: кез келген екі санның арасында иррационал сан бар, демек, иррационал сандар шексіз жиын.

- Иррационал сандар жиыны саналмайтын сан жиынын құрайды.

Есептерді шешу кезінде $a + b$ иррационал санымен бірге (мұндағы a мен b – рационал сандар, c – натурал санның квадраты емес бүтін сан) онымен «түйіндес» $a - b$ санын қарастыру ыңғайлы: оның қосындысы және түпнұсқамен көбейтіндісі – рационал сандар. Сонымен, $a + b$ және $a - b$ бүтін коэффициенттері бар квадрат теңдеудің түбірлері болып табылады [2].

ЕҮОБ және ЕКОЕ

Екі немесе бірнеше натурал сандардың ең үлкен ортақ бөлгіші - берілген сандардың әрқайсысы бөлінетін натурал сандардың ең үлкені.

a және b сандарының ең үлкен ортақ бөлгішін белгілеу: $ЕҮОБ(a, b)$.

Ерекше жағдайда, екі санның ең үлкен бөлгіші 1 болған кезде, бұл сандар өзара жай деп аталады.

Екі немесе бірнеше натурал сандардың ең кіші ортақ еселігі берілген натурал сандардың әрқайсысына бөлінетін ең кіші сан.

Екі санның ең кіші ортақ еселігін белгілеу $ЕКОЕ(a, b)$ [2].

Бүтін сандар туралы әртүрлі есептерде бөлінгіштікке байланысты негізгі ұғымдар мен теоремалар қолданылады. Олардың кейбірін келтірейік.

Әрбір бүтін a санын қалдықпен натурал санға бөлуге болады, яғни

$a = mq + r$ түрінде ұсынылуы мүмкін, мұндағы q және r бүтін сандар және r (қалдық) 0 – ден кем емес, бірақ q -дан аз.

Кез-келген m қатарынан орналасқан бүтін сандардың ішінде m -ге бөлінетін дәл бір сан бар.

Әр түрлі натурал сандар натурал m -ге бөлінгенде $0, 1, 2, \dots, m-1$ қалдықтарының кез келгенін бере алады. Дегенмен, $n > 1$ тағайындалған натурал көрсеткіші бар натурал сандардың дәрежелері осы қалдықтардың кез келгенін m -ге бөлу кезінде міндетті түрде қайтадан берілуі мүмкін емес. Яғни, 3, 4, 5 және 8-ге бөлінген кезде бүтін сандардың төртінші дәрежелері тек 0 және 1 қалдықтарын бере алады. Квадраттарды, кубтарды, төртінші және бесінші дәрежелерді 3-тен 10-ға дейінгі сандарға бөлу кезінде мүмкін болатын қалдықтар кестесін келтіруге болады.

Егер a және b екі санды m санына бөлінген кезде бірдей қалдықтар болса, онда a саны b санымен m модулі бойынша салыстырымды дейді. Мұны $a \equiv b \pmod{m}$ деп жазады.

Егер $a > b$ болса, онда a және b ең үлкен ортақ бөлгіші $a - b$ және b ең үлкен ортақ бөлгішіне тең.

Егер a және b -натурал сандар және $a = bq + r$ (r – қалдық), онда бұл сандардың ең үлкен ортақ d бөлгіші b және r ең үлкен ортақ бөлгішке тең; осы

тұжырымды бірнеше рет қолдана отырып, оны қалдықпен бөлу тізбегіндегі нөлге тең емес соңғы қалдық ретінде табуға болады:

$$a = bq + r,$$

$$b = r_1q_1 + r_1,$$

$$r = r_1q_2 + r_2,$$

$$r_1 = r_2q_3 + r_3, \dots,$$

$$r_n = dq_{n+2}$$

(Евклид алгоритмі); демек, $d = ax + by$ сияқты x және y бүтін сандар бар. Атап айтқанда, егер a және b сандары өзара жай болса, яғни 1-ден үлкен ортақ бөлгіштер болмаса, онда $ax + by = 1$ болатын бүтін x және y бар.

Әрбір натурал сан жай сандардың көбейтіндісі ретінде жалғыз түрде ұсынылады (арифметиканың негізгі теоремасы).

Жай сандар саны шексіз; Евклидтің бұл тұжырымының дәлелі бірлікпен қосылған бірнеше жай сандардың көбейтіндісі барлық осы жай сандардан өзгеше факторларға ие екендігіне негізделген.

Егер b_1, b_2, \dots, b_n сандары екі-екіден өзара жай болса, онда кез-келген r_1, r_2, \dots, r_n (r_i b_i -ден аз) қалдықтары үшін a саны болады, ол b_i -ге бөлінгенде r_i қалдығын береді (қытайлық қалдықтар теоремасы) [3].

Жай және құрама сандар.

Жай сан - дәл екі түрлі натурал бөлгіші бар натурал сан: бір және өзі. Бұлардан және 1-ден басқа барлық натурал сандар құрама деп аталады. Осылайша, 1-ден үлкен барлық натурал сандар жай және құрама болып бөлінеді. Жай сандардың қасиеттерін зерттеумен сандар теориясы айналысады.

Қарапайым сандардың кейбір қасиеттерін келтірейік.

Арифметиканың негізгі теоремасы. 1-ден үлкен әрбір натурал сан жай сандардың көбейтіндісі түрінде, көбейткіштердің ретіне дейін жалғыз тәсілмен ұсынылады.

Жай сандар шексіз көп.

Натурал сандар қатарында кез-келген ұзындықтағы жай сандардан тұратын тізбектерді табуға болады.

Егер p жай болса және p саны ab көбейтіндісін бөлсе, онда p саны a –ны немесе b –ны бөледі.

Шағын Ферма теоремасы. Егер p жай, a натурал болса, онда $a^p - a$ саны p бөлінеді.

Уилсон теоремасы. Натурал $p > 1$ саны $(p - 1)! + 1$ саны p -ге бөлінгенде ғана жай сан болады.

Бертран постулаты. Егер $n > 1$ натурал болса, онда $n < p < 2n$ болатындай жай p саны табылады.

Арифметикалық прогрессиядағы жай сандар туралы Дирихле теоремасы. a , $a + q$, $a + 2q$, $a + 3q, \dots$, түріндегі кез-келген арифметикалық прогрессиясы, мұндағы $a, q > 1$ - бүтін өзара жай сандар, шексіз көп жай сандарды қамтиды.

Ферма теоремасы. $4k + 1$ түріндегі әрбір жай сан екі натурал сандардың квадратының қосындысы болып табылады.

3-тен үлкен кез-келген жай сан $6k + 1$ немесе $6k - 1$ түрінде ұсынылады, мұндағы k - қандай да бір натурал сан.

Жай саннан кейінгі сан квадрат бола алмайды немесе негізі 2-ден үлкен болатын жоғары дәреже бола алмайды.

Жай санның алдындағы сан куб немесе негізі 1-ден жоғары тақ дәреже бола алмайды [3].

Әдебиеттер тізімі

1. Кноп К.А. Азы теории чисел. -М.: Издательство МЦНМО, 2017.-80с.
2. Алфутова Н.Б., Устинов А. В. Алгебра и теория чисел. Сборник задач для математических школ. -М.: МЦНМО, 2002.- 264 с.
3. Ситников, В.М. Теория чисел: учебное пособие / В.М. Ситников. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2014. – 116 с.
4. Азовская Т.В. Задачи по теории чисел. - Самара: «Самарский университет», 2009. - 72 с.
5. Бочкарева Н.Ю. Элементы теории чисел в школьном курсе математики. Белгород, 2017. - 54с.

ӘОЖ 004.896

ВИРТУАЛДЫ РОБОТ ҮЛГІСІН ЖОБАЛАУ

Тәжібай А.Қ.

Ғылыми жетекші: Джаксалыкова А.К.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: akmaral_s_k_87@mail.ru

Қазіргі уақытта білім берудегі робототехника саласындағы көшбасшы – Mindstorms конструкторлық топтамасымен LEGO фирмасы.

LEGO MINDSTORMS Education EV3 бастапқы жинағы 10 мен 21 жас аралығындағы қолданушыларға арналған. Жинақта LEGO Technic сериясымен үйлесімді 500-ден астам бөлшек бар. Жинақ бірнеше топтарға бөлініп шығарылады: кластарға, жеке пайдаланушыға және ресурсты.

LEGO Digital Designer - LEGO конструкторының виртуалды бөлшектері негізінде осы конструктор әзірлеушілері әзірлеген түрлі 3D-объектілерді құру бағдарламасы.

Бұл бағдарламалада шынайы конструктордағыдай қазіргі уақытта бар көптеген LEGO-элементтерді қолдануға болады. LEGO Digital Designer бағдарламасының соңғы нұсқасы элементтердің 760 түрін қамтиды. Таңдалған бөлшекті кез-келген түсті меншіктеуге болады. Бағдарлама конструкциялаудың екі режимін сүйемелдейді: сіз құрастыратын үлгіні "нөлден бастауға" немесе дайын

боп қалған үлгілерді толықтыруға болады, бұл бастаушы пайдаланушыларға ұсынылады.

Сурет 1 - Жинақтың негізгі құрамы

Сурет 2 - LEGO Digital Designer бағдарламасының бастапқы беті

Бағдарлама келесі функцияларды қамтиды:

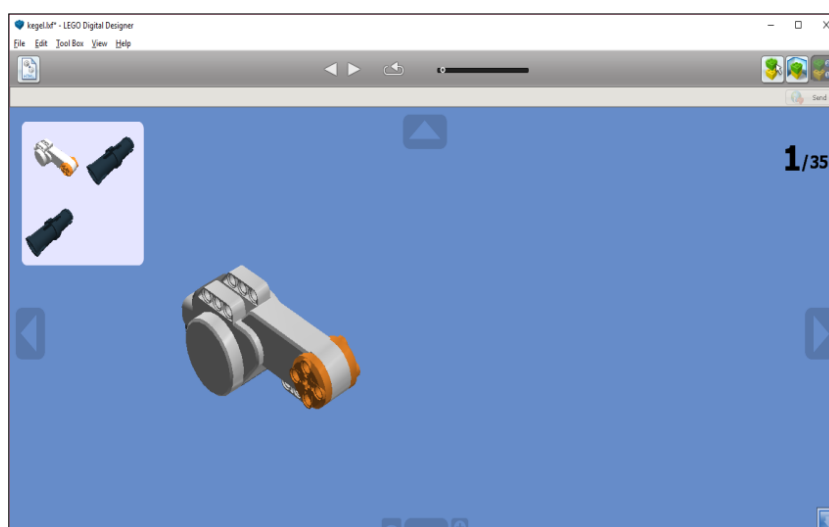
- 1) Аралас-құралас элементтердің көп болуы, оның ішінде тар көлемді бағытта (мысалы, теміржол).
- 2) Дайын болған үлгілерді сақтау мүмкіндігі.
- 3) Бөлшектердің кең түрі.
- 4) Достармен бөлісу мүмкіндігі.
- 5) Дайын болған үлгіні ресми сайтқа жүктеу мүмкіндігі.
- 6) Объектілерді әр түрлі фонда қарастыруды ұсынатын қарап шығу режимі.
- 7) Жақындату/алыстату опциясы, сонымен қатар өзіңізге қажетті бұрышқа бұру.

LEGO Digital Designer ерекшеліктері:

- LEGO виртуалды элементтерінің көптеген саны;
- таңдалған элементтерге өзіндік түс таңдау;
- жұмыс бетінде кедергісіз жылжу мүмкіндігі;
- әзірлеуші сайтына жұмыстарды орналастыру.

Үлгілер. Үш өлшемді үлгілер өзіндік LXF форматында сақталады. Басқа қолданушылар жасаған үлгілерді, сіздің үлгілеу бағдарламаңызда ашып, ішінара айырбас жасауға болады. LDD сайтында ондай үлгілердің толыққанды галереясы бар (20 мыңнан аса), атауы бойынша іздеу және өз компьютеріңізге тегін көшіру мүмкіндігі бар. Кейін бөтен үлгіні ашқаннан соң, оны өзгертіп сақтап алуға болады.

Ары қарай «Кегельринг» сайысына арналған роботты құрастыру үлгісін ұсынамыз. Бұл робот үлгісін құрастыруға барлығы 76 бөлшек қолданылып, виртуалды құрастыру үрдісі 35 қадамды қамтиды. Экранның сол жақ жоғарғы бөлігінде қандай элементтер қажет екені көрініп тұрады. Ал экранның оң жақ жоғарғы бөлігінде қадам саны көрсетіліп тұрады.

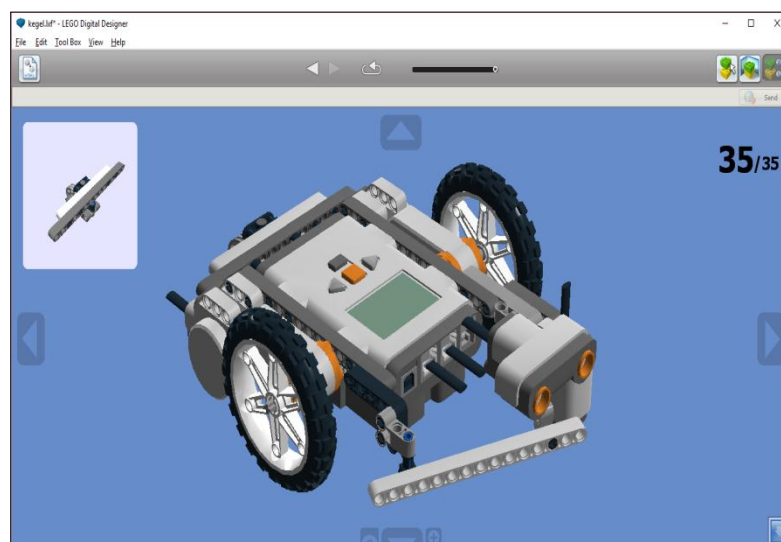

Сурет 3 - Қадам 1

Сурет 4 - Қадам 5

Барлық қадамдарды біртіндеп орындап шыққан соң, соңында нәтижесі көрінеді.

Сурет 5 - Нәтижесі

LEGO Digital Designer бағдарламалық ортада Lego Mindstorms EV3 конструкторы негізінде робототехника саласындағы жарыстарға арналған виртуалды робот үлгіленіп, "Робототехника" вариативтілік сабақтарында, үйірмесінде қолдануды ұсынуға болады.

Қорытындылай келе, мақалада LEGO Digital Designer бағдарламалық ортада роботтың виртуалды үлгісін жобалау маңыздылығы сипатталған. Әзірленген үлгі робототехника саласымен айналысып жүрген оқушылар үшін өте пайдалы көмекші құрал болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Джаксалыкова А.К., Дархан Д., Сакуанов Д.М. «Мамандырылған робототехника кабинеттеріне талдау жасау» // «ГЛОБАЛЬНАЯ НАУКА И

ИННОВАЦИЯ 2022: ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ». ISSN 2664-2271. № 2(16). АПРЕЛЬ 2022. С. 3-6.

2. Жантасова Ж.З., Садакбаева А.К. «Современное состояние и роль робототехники в совершенствовании образовательных технологий». // Материалы международной научной конференции «Актуальные проблемы прикладной информатики в образовании, экономике, государственном и муниципальном управлении». – Барнаул: изд.-во Алтайского гос. университета. 2017. – С. 135-142.

3. Жантасова Ж.З., Кадырова А.С., Садакбаева А.К., Икенова А.Е. «LEGO Mindstorms EV3 үлгі негізінде роботтарды құрастыру және бағдарламалық басқару» (оқу құралы). Өскемен: С. Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы, 2016. – 211 б.

4. Жантасова Ж.З., Садакбаева А.К. «Имитация работы робота-погрузчика на базе конструктора LEGO Mindstorms EV3» // Материалы за 11-а международна научна конференция, «Ключови въпроси в съвременната наука». г. София «Бял ГРАД-БГ». 2015.

5. Жантасова Ж.З., Садакбаева А.К. «Проблемы и перспективы исследований в области образовательной робототехники в Казахстане» // Материалы Международной научно-практической конференции «Современная система образования: проблемы и перспективы». г. Усть-Каменогорск. 2015.

ӘОЖ:8/1751

ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМЫТУДА МҰҒАЛІМНІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖҰМЫСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Токтажанова А.К.

Ғылыми жетекші: Келгембаева Б.Б., ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: toktazhanova75@mail.ru

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесінің жаңғыртылуында жас ұрпақтың рухани адамгершілік құндылығын қалыптастыру өзекті мәселеге айналып отыр. Табалдырығын енді аттағалы отырған жас ұрпаққа тәлім-тәрбие мен білім беруді жетілдірудің басым бағыттарын айқындап, педагогика ғылымында ұлттық сананы Ғасыр қалыптастыру қажеттілігі туындауда.

Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Сонымен, оқытудағы құзіреттілік тәсіл білім беру нәтижесі ретіндегі оқыту сапасын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде кешенді әдіс-тәсілдерді жүзеге асыруды, оқыту сапасын бағалаудың біртұтас жүйесін құруды талап етеді. Демек «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарын педагогикалық тәрбиеге енгізу білім берудің мазмұны мен әдістерін өзгертуді, іс-әрекет түрлерін нақтылауды талап етеді. Құзыреттілік тәсіл бірінші орынға білімгердің хабардарлығын емес, нақты құбылыстарды танып білу мен түсіндіруде; қазіргі заманғы техника мен технологияны игеруде; практикалық өмірде; мамандық таңдау кезінде өзінің кәсіби

білім алуға дайындығын бағалауда; еңбек нарығын бағдарлау қажет болғанда; өмірден өз орнын анықтауға; өмір салтын, кикілжіңдерді шешу тәсілдерін таңдауға байланысты мәселелерді шешу қажет болғанда туындайтын өмірлік мәні бар мәселелерді шешу біліктілігін шығарады.

Б.Тұрғанбаева: «Құзырлыққа бағытталған оқыту үрдісінде тәжірибелік жолмен мәселені шешу мүмкіндігі молаяды. Осы жағдай біліктілікті арттырудағы екінші үлгіге көшірудің негізі бола алады» деп жазады .

К.Құдайбергенова: Тұлға құзырлығын қалыптастыру жолдары: білім беру жүйесіндегі жүйеге кіретін бала жүйеден шыққанда түлек болады; тұлғаның ұжымға енуі арқылы әлеуметтік-психологиялық сипаты көрінеді,- деп тұжырымдайды.

Алғашқы тәрбиенің негізгі тұғырын рухани сана, рухани сезім, рухани мәдениетті ұрпақ бойына сіңіруден бастап, толық дамыған тұлғаны қалыптастыруда алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызда қалыптастырып, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғанымыз жөн деп білеміз. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында білім жүйесінің ең маңызды міндеттерінің бірі – «Жеке тұлғаны ұлттық, жалпыадамзаттық құндылықтардың, ғылым мен практиканың жетістіктері негізінде қалыптастыру, дамыту және кәсіби тұрғыдан жетілдіру» болып табылатындығы көрсетілген.

Демек, болашақты жасайтын жастардың тұлға болып қалыптасуы ұстаздар қолында. Ал, ұстаздардың кәсіби шыңдалуы университет қабырғасынан бастау алады. Жалпыадамзаттық құндылықтарды өскелең ұрпақтың ақыл-парасатына азық ете білу үшін әрбір педагог халық педагогикасын, сан ғасырларда қалыптасқан салт-дәстүрді, әдет-ғұрыпты жан-жақты тереңірек зерттеп, тебірене іс-қимыл жасауға құлшынып тұруы керек.

Сонымен қатар олар өркениетті өмірмен байланыстырып, тәлім-тәрбиеге пайдалана білуге халық алдында борышты. Жаңғыру жағдайында жаһандық әлеммен қабысатын жат әдеттерден өскелең ұрпақты аулақ сақтауды, қоршаған ортаның соққысына төтеп бере алатын тұлғаны тәрбиелеу мақсатында жүйелі түрде жұмыс істеп, нақты нәтижеге қол жеткізуге талпынуы шарт.

Шығармашылық, шығармашылық жұмыс төңірегінде талқылаулар мен зерттеу еңбектері аз емес. Оның тамыры сонау ежелгі заманнан бері келе жатыр. Түрлі ғылыми еңбектер мен зерттеулерді салыстыра келе шығармашылықтың өте күрделі психологиялық үрдіс екенін айта аламыз. Бұл үрдіс тек адамға ғана тән. Бүгінгі білім беру жүйесіндегі басты қағида – жан-жақты, білімді, ар-ожданы берік, адамгершілігі жоғары, кемел адам қалыптастыру.

Ұлттық тәрбиеден нәр алған адам – рухани бай адам. Ондай адам жалпы адамзаттық тұрғыда мәдени және рухани құндылықтарды бойына сіңіреді. Сөйтіп, толық әрі кемел адам дәрежесіне тезірек жетеді. Ұлттық менталитет – тұнып тұрған рухани қазына. Халықтың тілі мен мәдениеті болсын, салт-дәстүрі мен наным-сенімі болсын – мұның бәрі де әрбір халық үшін асыл да қымбатты рухани дүниелер.

Ұлттық тәлім-тәрбиенің дамуы мен қалыптасуына үлкен үлес қосқан қазақтың көптеген зиялы оқымыстылары ұлттық қасиеттерімізді ұрпақ бойында шығармалары арқылы жеткізуге тырысты. Соның бірі Абай Құнанбаев – кеменгер

ойшыл, халқымыздың ұлы ақыны, ағартушы, қазақтың жазба әдебиетінің және әдеби тілінің негізін салушы.

Абай өлеңдері мен қара сөздеріндегі педагогикалық, терең психологиялық ой-пікірлері адамдардың адамгершілік қасиеттерін жетілдіруді көздейді. Ерінбей оқып көруге, жастарды білім-ғылымды меңгеруге шақырды. Абайда адам жаратылысының жан сыры туралы жүйелі де, жемісті таным бар. Ол өзіне дейінгі Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Қ. Яссауи және Ж. Румидің кемел адам жайлы ой-пікірлерін әділет пен ақылдың сын таразысына салып, тұжырымдар жасады.

Осы тұрғыда «Қазақ тілі мен әдебиеті» пәнінің ұстаздары үлкен рөлге ие болмақ. Олардың мойынына өзгелерден артық жүк артылады. Заман ағымына ілесе отырып, білімі мен білігін озық түрде пайдалана алса – сол ғанибет. Ал, ол үшін сол мамандарды даярлау кезінде шығармашылық қабілеттерін арттыруға баса назар аудару қажет.

Студенттердің шығармашылық ой-өрісін қалыптастыру – оқытудың ең маңызды принциптерінің бірі болып табылады. Өз бетінше шығармашылық ойлауға қабілетті маман даярлау – қазіргі жоғары оқу орындарының басты міндеті. Шығармашылық ойлау деңгейі шыңдалған маман ғана үздіксіз білімін жетілдіріп, әдет-дағдыларын сүзгілеп, жаңа технологияларды тез игеруге және өздігінен зерттеу жұмыстарын жүргізуге қабілетті болады.

Ойлау – адам алдында кезігетін мәселелер мен тапсырмаларды шешуге бағытталған таным. Оқу үдерісінде студенттердің алдына күрмеуі қиын, жаңаша ізденісті талап ететін, жауабын табуға ынтық қылатын тапсырмаларды бере отырып ойлауды белсенді түрде дамытып, жаңа білімді тез игеруіне қол жеткізуге болады. Сонда ғана студенттер жан-жақты ізденіп, кәсібилігін арттыра алады.

Философиялық сөздікте шығармашылық сөзінің түпкі мағынасы ойлап табу, қайталанбайтын, тарихи мәні бар, жаңалық ашу дегенді білдіреді екен. Сол себепті шығармашылықты жаңа дүниені ойлап табу, ешкімді қайталамау, сол арқылы өсу деп пайымдаған жөн. Өмір талабына, өзгермелі еңбек шартына тез бейімделгісі келетін, өзін-өзі басқарып, өзін-өзі тәрбиелеуге қауқарлы болуды көздейтін әрбір ұстаз шығармашылықпен тұрақты әрі саналы түрде айналысуы керек.

Қазіргі білім берудің негізгі мәселелерінің бірі – білім алушылардың шығармашылық рефлексиясының төмендігі. Көбіне студенттер белгілі бір ережеге сүйене отырып жасалатын тапсырмаларды, стандартты шешу алгоритмі бар жаттығуларды жетік орындайды.

Ал, өз ойын қосу арқылы яки нақты шешімі жоқ тапсырмаларға келгенде мүлде қабілетсіз боп шығады. Осы тұста ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың көмегі орасан зор. Өйткені, белгілі бір материалды жаңа қырынан пайымдауға, жаңа бағытта қарастыруға барлық мүмкіндік жасалған.

Студенттердің қызығушылығы шығармашылық жұмыс барысында оянады. «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының білім алушылары үшін болашақта өткізетін сабақтарына өзгеше жоспар құру, видеороликтер жасау, ойындар ойлап табу – тәжірибе мен қосымша білім жинақтауға мүмкіндік береді. Іздену – тек дәрісханада ғана емес, қашықтықтан оқыту сәттерінде, өзіндік жұмыс кезінде қажетті кәсіби құзіреттіліктерді қалыптастыруда аса маңызды.

Шығармашылық ойлауды дамыту өз алдына мақсат емес, кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастырудың құралы ғана. Жоғарыда атап өткендей, ойдың даму процесі тек жаңа кедергілерді еңсергенде, жаңа тапсырмаларды шешу кезінде ғана жүзеге асады. Студенттерге стандарттан тыс идеяларды қажет ететін, қазақ тілі мен әдебиеті пәні бойынша бағдарланған проблемаларды шешуге, сол төңіректегі мәселелерді талқылауға тарту керек.

Белгілі орыс психологы А. В. Брушлинскийдің еңбектерінде шығармашылық ойлау үрдісін объективті жаңалықты ашу мен жасау ретінде емес, субъективті жаңалықты меңгеру деп тану идеясы қозғалады [4]. Бұл идеяның жалғасын А. М. Матюшкин мен М. И. Махмудовтардың еңбегінен аңғаруға болады. Олар шығармашылық ойлауды дамыту оқытудың негізгі идеясы екенін алға тартады. А. М. Матюшкин өзінің соңғы жазбаларында шығармашылық әрекет арқылы адам өзін-өзі өзгертіп, өзінің ішкі мүмкіндіктерін аша алатынын айтады.

Оқу процесінде интерактивті ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, мультимедиялық презентациялар арқылы күрделі проблемалық дәрістер өткізу керек. Ірі өндірістік компаниялар мен мемлекеттік органдардан мамандарды тарта отырып, түрлі дөңгелек үстелдер ұйымдастыру (телеконференциялар, бейнеконференциялар), іскерлік және рөлдік ойындар, «миға шабуыл» және басқа да элементтерді қоса отырып дәрістер жүргізу үлкен нәтижеге әкелері сөзсіз.

Бұл тұста Интернеттің рөлі мен көмегі көп. Оның коммуникациялық және ізденімпаздық әлеуетін пайдалану студенттер мен мұғалімдерге қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен ғана емес, басқа да түрлі ақпараттық қажеттіліктер тұрғысынан соңғы жаңалықтармен және әзірлемелермен ықпалдасуға мүмкіндік ашады.

Шығармашылық қабілеті басым ұстаз жаңашыл, ізденімпаз болады. Сәйкесінше болашақ шәкірттеріне талапшыл келеді. Қазақ тілі мен қазақ әдебиеті пәнінен сабақ беретін ұстаздарды даярлау кезінде осы бір қасиеттердің оянуына септік ете отырып, тұтас ұлттың оянуына, көкірек көздерінің кең ашылуына мүмкіндік жасаймыз. Шығармашыл мұғалім – мақсаттарын жүзеге асыру барысында өз жолын өзі ашып, кедергілерден сүрінбей өтеді, үздіксіз алға қарай жылжиды.

Бүгінгі таңда оқыту процесін жоспарлаудың, қолданудың, бағалаудың жүйелі әдісі, жаңа педагогикалық технологиялары көбеюде. Осындай алуан түрлі жаңартылған технологиялар ішінен өз қажетін таңдап алу – әр ұстаз үшін жауапты да, шығармашылық іскерлікті қажет ететін іс екенін университет қабырғасынан-ақ ұғындыра білген дұрыс.

Шығыс ғұламаларының даналық өсиеттерінде мынандай сөз бар екен: «Ештеңе білмейтін, бірақ, ештеңе білмейтінін түсінбеген адам – ақымақ. Оны айналып өт. Ештеңе білмейтін, бірақ, өзінің білмейтінін түсінген адам – шәкірт. Оған ілім үйрет. Барлығын білетін, бірақ, білгенін іске асырмайтын адам – ұйқыдағы жан. Оны оят. Барлығын білетін, білгенін іске асыратын адам – данышпан. Оны ұстаз тұт!». Осы сөзді тілге тиек етуімізде де мән жатыр. Шығармашылық жұмыс адамның рухани дүниесіне түбегейлі әсер етіп, білім тұңғышына сапарлатады.

Қорытынды

Соңғы жылдары инновациялық технологияларды пайдалану арқылы шығармашылықты шыңдау мәселесі отандық ғалымдар арасында да талқыланып жүр (А.А. Жолдасбеков, К. М. Беркімбаев, Ж. К. Оңалбек, Б. Қ. Мұхамеджанов, Ж. А. Қараев және т.б.).

Студенттерге практика кезінде, шығармашылығын дамыту мақсатында интерактивті оқыту әдістерін сабақ барысында, жаңа материалды түсіндіргенде оқушылардың оқу іс-әрекеттік, проблемалық-бағдарлық, іскерлік және рөлдік ойындарды жүргізгенде пайдалануға болады.

Бұл әдістер болашақ қазақ тілі мен қазақ әдебиеті пәнінің ұстаздарына әртүрлі ситуациялардың үлгілерін жасауға, оқу үрдісін шынайы өмірмен байланыстыруға көмек етеді. Оқыту үнемі білімге деген құштарлықты оятатын тұлғаның өзін-өзі шығармашылық тұрғыда дамуына бағытталғаны абзал. Сайып келгенде әр нәрсенің бастауы адамның ішкі әлемінде жатыр...

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдеде бекітілген N 319 Білім туралы Заңы // Егемен Қазақстан. – 2007 ж., тамыз – 15.
2. Абай: энциклопедия. – 1995 ж.
3. Н. А. Бердяев / Шығармашылық мәні // Мәскеу. – 1994 ж. – 1.
4. А. В. Брушлинский / Ойлау психологиясы және кибернетика. – 1970 ж.
5. А. М. Матюшкин / Ойлау психологиясы. Ойлау – проблемалық жағдаяттардың шешімі ретінде. – 2-ші басылым – қайта өңделген және толықтырылған нұсқасы. / А. А. Матюшкинаның редакторлығымен және қорытынды мақаласымен // Мәскеу. – 2017 ж.

ӘОЖ 37

ХИМИЯ ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРТТЫРУДА ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Тоқтасынова Г.Қ., 1-курс магистранты

Ғылыми жетекші: Садыканова Г.Е., б.ғ.к., қауымдастырылған профессор
С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: guldana.toktasynova@bk.ru

Қазіргі уақытта педагогикалық тілге педагогикалық технология туралы ұғым енеді. Технология - бұл белгілі бір істе, шеберлікте, өнерде қолданылатын әдістердің жиынтығы. Технологиялық оқыту – бұл дидактикалық жүйенің құрамдас, процестік бөлігі. Педагогикалық технология – бұл оқу әдістері ғана емес, сонымен қатар тәрбие әдістемелерінің жиынтығы, ұстаздар мен оқушылар үшін оқу процесінде толық жағдаймен қамтамасыз етілген әрбір бөлшегіне дейін ойластырылған модель.

Оқушылардың таным кезеңдерінің барлығында дербес іс-әрекет ұйымдастыру арқылы жаңа материалды меңгеру кезеңінде белсенділігін арттыруға болады. Егер оқушылар сабақта белсенді ой әрекетімен отырса, күші жететін қиыншылықтарды жеңу қажеттілігі алдында тұрса, әр түрлі сұрақтарға жауаптарды өздігінен табуға ұмтылса, олардың танымдық белсенділігін және дербестілігін қалыптастыруға болады. Әр сабақтың өтілу барысы әр түрлі әдістермен жүргізіледі. Нәтижесінде оқушының таным қабілеті өсіп, өтілген тақырып толық меңгерілуі қажет. Мектеп қабырғасында жүрген әр оқушының ойы таза, білімге деген құштарлығы басым және алғыр кезеңдері. Сонымен қатар олар сабақты жеңіл түрде қабылдағанды ұнататындары сөзсіз.

Мұғалімнің алдында үлкен мәселе: оқушыны қалайша шаршатпай, енжарлыққа салдырмай терең білім беруге болады? Осы тұрғыдан алып қарағанда оқыту үрдісінде ойын әдісін қолдану – бұл проблеманы шешудің бір әдісі болып табылады. Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын, белсенділігін арттыру, ынталы жұмыс істеуін қамтамасыз етуін алғашқы сабақтардан бастап әр түрлі тақырыптарға сәйкес лайық сұрақтар мен жаттығулар, тапсырмаларды дидактикалық ойын түрінде әзірлеуге болады.

Химия сабақтарында оқушылардың таным белсенділіктері мен пәнге қызықтыру үшін дидактикалық ойындардың маңызы зор. Жалпы химия пәнінде қолданылатын ойындарды дидактикалық ойындар, танымдық ойындар және іскеркерлік ойындар деп жіктеуге болады.

Дидактикалық ойындарға :

1. «Шаршылар мен нөлдер» ойыны
2. Химиялық чайнворд
3. «Белгісізді тауып орнына қою»
4. Викториналық сұрақтар
5. Қайсысы артық?

6. Перфокарта жатқызуға болады. Осы дидактикалық ойындардың біріне мысал келтірсек:

«Викториналық сұрақтар» - дидактикалық ойыны

1. Сырқатты айықтыруға қолданылатын қандай сөз тастар арасында болатын бейметалда жасырынған? (кремний - ем)

2. Парфюмериялық иіс судың синонимі аммоний хлоридінің тривиалды атауында кездеседі? (мүсәтір-әтір)

3. Қандай сан оттектің аллотропиялық түрөзгерісінде жасырынған? (озон-он)

4. Біз дем алатын қандай газдар қоспасынан балықшы құралын таба аламыз? (ауа-ау)

5. Инертті газдың бірінші буыны сұрайды, одан кейін санмен аяқталады? (неон-он)

6. Жұрт сөзінің қандай синонимі ең жеңіл инертті газ құрамында кездеседі? (гелий-ел)

7. Алдымен бір нәрсенің мөлшерін жалпы түрде сипаттайтын, соңғы буыны тілсіз жауды білдіретін жер атмосферасында ең көп таралған қандай элементті білесіз? (аз-от)

8. Су тасқынының синонимі күкірт топшасындағы элементтің бірінің бастауы болып келеді? (сел-ен)

9. Бастапқы буыны палуанға тән, екінші буыны өнерпазға тән қандай элементті білесіз? (күш-ән (мышьяк))

Танымдық ойындар. Дұрыс ұйымдастырылған химиялық мәні бар танымдық ойындар – химиялық білімді оқушыларға саналылықпен жеткізудің бір түрі. Қыры мен сыры мол химия пәнін енді бастап келе жатқан 7–сынып оқушыларын танымдық ойындар төзімділікке, танымдық белсенділікке, іздемпаздыққа, іскерлікке баулып, дүниетаным өзгерісін кеңейтеді, көп білуді талап етіп, қызығушылығын арттырады. Химиялық танымдық ойындардың бірнеше түрі бар, оларға: сөз жұмбақ, тірексөз, өрмесөз, шарадалар, анаграмма, пиктограмма–анаграмма, химиялық дойбы, химиялық лото, химиялық билеттер, суретсөздер, «ойлан тап» жұмбақ ойындары т.б. жатады. Бұл ойындар химия кештерінің алдында, кеш кезінде, химия апталығында, оқушылар конференциясының соңында, демалыс сағаттарында пайдалануға болады.

Осы ойындардың бір, екуіне мысал келтірсек;

1 «Шарада»

Шарада – бұл бірнеше бөлікке бөліп берген жасырын сөзді табу. Күпия сөздің әрбір бөлігі өз алдына жұмбақ болып беріледі. Мысалы, «Мен кімін» деген тақырыпта

1. Жұмбақ сөздің бірінші бөлігі көп емес деген екінші бөлігі «тілсіз жау» деген мағынада. Бірақ химиялық элемент. Бұл не? Жауабы: азот (аз – от).

2. Тағы бір күпия сөздің бірінші бөлігі «ең алда кел» деген бұйрық рай, екінші бөлігі сан есім, бұл шипалы газ деп те есептеледі. Бұл қай элемент? Жауабы: озон (оз – он).

3. Бірінші бөлігі «қабылда» деген сөздің мағынасын береді, екінші бөлігі «шараппен улану» деген мағынада. Бұл не? Жауабы: ал – мас.

4. Бірінші бөлігім - тасқын су, екінші бөлігім – мал құлағына салатын белгі немесе кездеменің өлшемі. Ойлаңдаршы сонда мен кімін? Жауабы: селен

5. Бірінші буыным жалқы есімге қойылатын сұрақтан тұрады, екінші буыным сан есім. Жауабы:неон

6. Өзім химиялық элементпін, егер алғашқы бірінші әріпімді алып тастасаң, шаруашылық заттарын салатын ыдысқа айналамын. Жауабы:фтор-тор

2 «Байқап қал»

Мақсаты: бейорганикалық қосылыстардың маңызды кластарын қорытындылау тарауы бойынша оқушылардың байқампаздығын, есте сақтау қабілеттерін дамыту.

Керекті құралдар: бейорганикалық қосылыстардың арасындағы негізгі генетикалық байланыстар жазылған бірнеше есептер мен жаттығулар таратпасы. Уақыты 5- 7 минут.

Ойын шарты: сыныптағы оқушылар екі топқа бөлінеді. Мұғалім бейорганикалық қосылыстардың маңызды кластарына арналған бірнеше таратпаптардағы есептер мен жаттығулардың шығарылу жолдарын оқушыларға 1 минут көрсетеді. Олар өз естерінде қалған есептер мен жаттығуларды 5- 7 минут ішінде орындап, мұғалімге тапсырады.

Қай топтың оқушылары есепті дұрыс және түгел жазып келсе, сол топтың оқушылары жеңеді.

1- ойын. Тормен су әкелу.

Ойын шарты: екі топ оқушыларына металдан немесе жіптен тоқылған тор беріледі. Суды төкпей жылдам әкелу керек. Қалай әкелуге болады?

Жауабы: қағазға H_2O формуласын жазады да, торға салып әкеліп береді.

2-ойын. Торкөзге су толтыру.

Ойын шарты: мынадай 10 дана сутек нұсқасы, 10 дана оттегі нұсқасы, 10 дана басқа элементтер нұсқасы жасалады

H_2 –10 дана,

O_2 –10 дана,

Br_2 W N_2 F_2 I_2 Mg Ca P Na K

Екі топқа, екі үстелге бөлек–бөлек нұсқалар араластырып тасталынады. Солардың ішінен сутек пен оттегі элементтерін тауып, торкөзге орналастырады. Су формуласын орналастырған кезде қай топ қате орналастырса, сол топ жеңілгені.

Іскерлік ойындар

Химия сабақтарында шығармашылық ойындар типіндегі іскерлік ойындарын ұйымдастырудың маңызы ерекше болады. XX ғасырдың 60 жылдарының басында көптеген елдердің білім беру ұйымдарында іскерлік ойындар қолданыла бастады. Ғалымдар зерттеуі іскерлік ойындардың оқушылардың оқу үлгеріміне жақсы әсер ететін дәлелдеп отыр. Іскерлік ойындар оқытудың тиімді, үнемді, негізгі әдістерінің бірі. Олар оқушыға қысым жасамай оқытуға мүмкіндік береді, оқушының оқиғаны терең толғаныстармен түсінуіне себепші болады. Іскерлік ойындар арқылы бала түрлі оқиғаларға қатысып, еңбек, отбасылық, қоғамдық қатынастарға енгізіледі. Іскерлік ойындармен өткізілген сабақ оқушыларды ұйымдасып жұмыс істеуге жұмылдырып, таным белсенділіктерін арттырады, жылдам қимылға, ұшқыр ойлауға дағдыландырады. Енді іскерлік ойындардан үзінділер келтірейік.

Мақсаты:

Білімділік: химия пәні бойынша жан-жақты терең білім беру;

Дамытушылық: Оқушылардың ой-өрісін дамыту, дүниетанымын кеңейту, оқушылардың танымдық білімдерін тереңдетіп, теориямен байланыстыра отырып, мәдениетті де, сауатты сөйлеуге дағдыландыру, іскерлік қасиеттерін дамыту. Оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттыру, ізденуге, алғырлыққа, тапқырлыққа баулу.

Тәрбиелік: ұжымдасып жұмыс істеуге тәрбиелеу

Мұғалім: Құрметті оқушылар! Біздер бүгін интеллектуалдық казино ойынына жиналып отырмыз. Казиноға қатысушы ойыншыларымыздың білім мен мүмкіндіктерін байқағалы отырмыз. Бүгінгі казино туралы қысқаша мәлімет бере кетсек, «казино» сөзі француз тілінен аударғанда «үйшік» деген мағына береді. Ал қазіргі заманға сай айтар болсақ, «казино» - бұл «ойын үйі».

Бүгінгі біздің казиномызда әр ойыншы өзінің ақыл-ойымен қаржы жинақтай алады. Алайда біздің қаржымыз ерекше болғалы тұр. Бұл ең бай қазына-ақыл. Ойынымызды бастамай тұрып, ойынға қатысушы топтарға сөз берейік.

Әр команданың таныстыруы.

Жақсы, ойыншыларымызбен таныс болдық. Енді ойын шартымен таныстырып өтейін. Мен сіздерге сұрақ қоямын. Өз кезектеріңізде сұрақ жауаптарын білсеңіздер, сіздер қаржы-ақылдарыңызды қойылымға қоясыз. Жауаптарыңыз дұрыс болса, қойылымдағы қаржыңыз екі еселенеді. Ал, егер қателессеңіздер-қаржыларыңыз казино қазынасын толтырмақ, яғни бұл жеңілдігіңіз деген сөз. Казинода бізге крупье көмектеседі. Ойын шарты түсінікті болса, бастайық! Іске сәт!

1 кезең *«Ойлы болсаң, озып көр»*

Әр топ өз білімімен қаржы жинақтайды. 1сұрақ-20 ақыл (Әр топқа он сұрақтан)

2 кезең - *«Біліміңді сына»*

«Сикырлы ұяшықтар» атты сайысымызды бастаймыз. Ойнаушылар берілген төрт бағаннан ұяшық нөмірін таңдап алып, жасырынған сұраққа жауап береді.

Химиялық жұмбақтар	10	20	30	40	50
Химия және денсаулық	10	20	30	40	50
Ғалымдар тоғысында	10	20	30	40	50
Формулалар	10	20	30	40	50

Ғалымдар тоғысында:

1. Атом-молекулалық теория негізін салушы (М.В. Ломоносов)
2. Электролиттік диссоциациялану теориясын ұсынған ғалым (С.Аррениус)
3. Химиялық элементтердің периодтық жүйесін ұсынған ғалым (Д.И.Менделеев)
4. «Туған жердің қара тасын мақтан ете алмаған адам бөгде жердің алтын тасын да мақтап жарытпақ емес». Бұл қай ғалымның сөзі? (Қ.Сатпаев)
5. «Табиғатта болатын күллі өзгерістердің мәні мынадай: бір денеден қанша кемісе, басқасына соншама қосылады, яғни бір жерде біраз материал азайса, басқа жерде ол сонша көбейеді» деген тұжырымдаманы айтқан ғалым кім? Ол заң қалай аталатын еді? (М.В.Ломоносов. Зат массасының сақталу заңы)

Химиялық жұмбақтар:

1. Табылса бұрын там - тұмнан
Қазір көп әрбір өлкеде,
Қымбат болды алтыннан
Қандай металл ертеде. (Алюминий)
2. Алтын менен күмісті кім білмейді.
Қолда барда қуанып кім күлмейді,
Химиктерге жақпайтын не сыры бар
Әрқашан «жаман металл» құрғыр дейді. (Активсіз металл)
3. Қымбат деп айтатындай емес алтын,
Сонда да тапты игілік одан халқым.

Апарып Айға елімнің туын тікті
Жемісін ақыл - ойдың елдің салтын. (Темір)

4.Күмістей түсі жылтыр, өзі сұйық,
Буланбас, қайнатсаң да отынды үйіп.
Көрсететін суықты, жылуды анық

Қандай зат: құрал жасар соны құйып? (Сынап)

5. Бірінші бөлігі көп емес, екінші бөлігі «тілсіз жау» деген мағынада , өзі химиялық элемент. Ойлаңызшы бұл қай элемент? (Азот)

6.Қыздырып соқсаң иленеді

Балға мен төстен именеді. (Темір)

Химия және денсаулық:

1. Адам ағзасында 4 г темір болады. Оның 65 пайызы қайда болады? (қанның гемоглобинде)

2. Бұл затты тамақпен уланған жағдайда таблетка түрінде қолданады. Оны қайыңды ауасыз жерде қыздыру арқылы алып, одан әрі өңдейді. Бұл қай дәрі? (белсенділінген көмір)

3.Бұл заттың 0,9% - дық ертіндісі физиологиялық ертінді деп аталады да, адам ағзасы көп қан жоғалтқан жағдайда қан тамырына құйылады. Ол затты адамдар тұрмыста тағам дайындауға қолданады. Бұл заттың химиялық атауы қандай?

Химиялық формулалар:

1. Әктас, бор, мәрмәр, маржан тас - формулалары?

2. Еріген заттын массалық үлесін есептейтін формула?

3. Сілтілік металдардың сумен әрекеттесу реакциясы?

4. Авогадро тұрақтысы?

5. Ортофосфор қышқылының диссоциациялануының теңдеуі.

Химияның тарихынан:

1. Менделеевтің аты құрмет тақтасына ойып жазылған. Осы тақтада Менделеевпен бірге Эвклид, Архимед, Коперник, Лавуазье сияқты ұлы адамдардың аттары жазылған. Бұл тақта қай жерде орналасқан?

А) Америкада Бриджпорт қаласындағы университетте;

В) Ресейде Ломоносов ат. МГУ;

С) Англияда Кембридж университетінде. Т.б. сұрақтар беріледі.

«Қара жәшік»

Мына қара жәшікте жатқан затты тұңғыш рет 19 жасар Шарль Сорма ашқан. Бірақ, патенттік бағасы жоғары болғандықтан, ол өз ашылуына патент ала алмаған. Ал, 1832 жылы неміс мұғалімі Комерер бұл затты алатын әдіс ашып, патент алған. Бірақ, бұл заттың бір кемшілігі болған: өте улы және қауіпті. Пайдалануға ыңғайлы және қауіпсіз затты 1848 жылы швед химигі Бетгер алған. Бұл затпен пайдаланған кезде бірқатар химиялық өзгерістер жүреді. Құрамындағы бір заттың аллотропиялық түрі өзгереді, жану және айрылу реакциялары жүреді. Егерде бұл затты пайдаланған кезде қауіпсіздік ережесін сақтамасаңдар, бұл зат өмірге қауіпті.

Қорытындылау. Марапаттау.

Химиядан дидактикалық ойындарды қолдану оқушының ой-өрісін дамытуға көмектеседі. Жаңа көзқарастағы ұстаздар сабақ арқылы оқушыға емес, оқушы жүрегі арқылы сабаққа ұмтылыс тудыра алады.

Оқытылатын жүйені, құбылыстар мен үрдістерді ұқсатып (имитациялық) модельдеу бойынша белсенді оқытуда дидактикалық ойындардың болашақта оқушының кәсіби мамандығын таңдауына жағдай жасайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Мырзабаев А. «Сыныптан тыс химия». Алматы «Таймас баспа үйі», 2007. – 128 б.
2. Әшімова Б. Ойыннан ой белсенділігіне // Химия мектепте: ғылыми-педагогикалық журнал, №3, мамыр - маусым, 2013 ж.; 63-64 бет.
3. Жақсығалиева Ж. Жұлдызды сағат // Химия мектепте: ғылыми-педагогикалық журнал, №4, шілде – тамыз, 2014 ж.; 65-66 бет.
4. Викториналық сұрақтар // Химия мектепте: ғылыми-педагогикалық журнал, №2, наурыз - сәуір, 2016 ж.; 20 бет.
5. Аманғалиева А. Танымдық ойындар // Химия мектепте: ғылыми-педагогикалық журнал, №5, қыркүйек - қазан, 2018 ж.; 25-29 бет.
6. Кенжебекова А. Химиялық танымдық ойындар мен сөзжұмбақтар // Химия мектепте: ғылыми-педагогикалық журнал, №5, қыркүйек - қазан, 2011 ж.; 52-53 бет.

ӘОЖ 546:004

ХИМИЯДАН ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Толеубек Гулнур

Ғылыми жетекші: Даутова З.С., п.ғ.к.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: gulnur.toleubek88@mail.ru

Қазіргі мектеп бәсекеге қабілетті және құзіретті тұлғаны қалыптастыру үшін оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру ордасы болу қажет. Біздің алдымызда жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан тұр, яғни біз білім беру жүйесін әлемдік деңгейге көтеруіміз қажет. Елбасының білім беру жүйесіне жасап отырған нақты қамқорлығы өз кезегінде бізге нақты міндеттерді де жүктейді. «Қазақстан Республикасының негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпы білім беру стандартына сәйкес қазіргі қоғамның басты қажеттіліктерінің бірі өмір бойы үздіксіз білім алуға қабілетті белсенді танымдық ұстанымы бар тұлғаны тәрбиелеу болып табылады. Оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту мақсатында сыни, шығармашылық және позитивті ойлауды, өмір бойы оқуға деген ынтаны дамыту қажет.

Қазіргі мектептің маңызды міндеттерінің бірі- оқушылардың танымдық қызығушылықтарын қалыптастыру. Танымдық қызығушылық мәселесі оқу процесінде ең негізгілердің бірі болып қала береді, өйткені оның қызметі жоғары тиімділікпен, мотивацияның жоғары деңгейімен және жобалық қызметімен сипатталады. Егер біз танымдық қызығушылықты белгілі бір жағдайларда қалыптасатын білім мен дағды ретінде қарастыратын болсақ, мұғалімдердің негізгі міндеті – осындай жағдайлар жасау. Танымдық қызығушылықты қалыптастыру шарттарына оқушыларға әртүрлі тапсырмаларды орындау кезінде өзін-өзі көрсетуге мүмкіндік беру, мәселелік жағдайдың балама және креативті шешімдерін табу, тапсырмалар оқушылардың даму деңгейі мен мүмкіндіктеріне сәйкес келуі, сабақта жағымды эмоционалды жағдай жасау болып табылады. Танымдық қызығушылық оқушыларды оқу пәндерін немесе пәннің жеке тақырыптарын тереңірек зерттеуге итермелейді, бұл өз кезегінде олимпиадалар мен жобаларға қатысуға ынталандырады. Сондай-ақ, танымдық қызығушылық білімнің оңай сіңуіне және оқушылардың жадында ұзақ уақыт сақталуына көмектеседі. Осылайша, танымдық қызығушылық оқушылардың танымдық бағытына және жалпы тұлғаның дамуына әсер етеді. Танымдық қызығушылығы қалыптасқан оқушы материалды оңай және берік есте сақтайды, өйткені оқушы өз мүдделеріне сүйенеді де оның қызметі де тиімдірек болады.

Химия пәнін оқыту үдерісін жетілдіру оқушылардың танымдық белсенділігі мен ізденімпаздығын арттыруға негізделген. Оқу-танымдық қызмет барысында оқушылар қажетті көлемдегі білімді игеріп қана қоймастан, танымдық қабілеті мен шығармашылдық ойлауы да дамытылады.

Оқушылардың танымдық қызығушылықтарын дамытуға арналған зерттеулердің нәтижелері олардың танымдық қызығушылықтары:

- таным үрдісіндегі белсенділігі, білімге қызығушылығы;

- өздігінен ізденушілік әрекет жасауға ынтасы;

- оқу-танымдық қызметтегі негізгі түйінді мәселені анықтау білігі;

- игерілген білімді талдай білуі;

- өз іс-әрекетін бақылау, бағалау көрсеткіштерінде беріледі;

Оқушылардың танымдық қызығушылығының ең жоғары деңгейі танымдық міндеттерді өздігінен шешуде ұтымды жолдарды қолдана білуімен, жаңаны білуге деген қызығушылығының жоғары болуымен және өз іс-әрекетін бақылап, бағалай білуімен сипатталады. Орта деңгейде оқушы танымдық іс-әрекет деңгейін өздігінен орындауды оқытушының көмегін қажет етуімен сипатталады, төменгі деңгейде оқушы тапсырманы қайталаумен шектеліп, оқытушының көмегімен орындайды.

Оқушының ойлау қабілетінің даму жолдарының алғы шарттарының бірі- оқушыны пәнге деген қызығушылығын анықтау, тәрбиелеу, жетілдіру, оның бойындағы ерекше қасиеттерін көрсетуге, дамытуға мүмкіндік көрсету. Осы қағиданың негізінде ерекше қабілеті бар балалар ізденіс жұмыстарына белсене қатысып тартылады.

Оқушының шығармашылық ізденіске баулу, танымдық қабілеттерін дамыту мақсатында сабақ барысында түрлі танымдық ойын түрлерін пайдалану және логикалық қызықты есептер мен шығармашылық тапсырмаларды орындаудың тиімділігі зор. Оқушыларға жаңа сабақты түсіндіргенде және бекіту кезінде,

қызықты есептерді талдау, логикалық есептерді шығару және шығармашылық тапсырмаларды орындау кезінде слайд арқылы түсіндірілсе, оқушылар біріншіден, тыңдау арқылы, екіншіден, көру арқылы әсер алып, есте жақсы сақтайды. Оқушыларды оқу қызметінің мүддесі мен мақсатын, оларды іске асыру әдістерін қалыптастыру үшін, ең алдымен оларды қызықтыру керек. Шығармашылық тапсырмалар -ойды, зейінді ұштайды.

Оқушының жеке тұлғасын, рухани әлемін, ынтасы мен қабілетін дамыту-білім берудің басты мақсаты. Себебі, көп жағдайда оқушылар өздігінен ізденіп жұмыс істеуге, білімді тәжірибеде, өмірде өз бетінше пайдалана білуге дағдыланбаған. Осы түйінді мәселені шешу жолында оқу материалын түсіндіру кезінде оқушылардың сезіміне, эмоцияға ықпал ету арқылы олардың ынта-ықыласын, қызығушылығын арттыруға көңіл бөлу қажет.

Оқушыларда таным қызығушылығын қалыптастыруда шығармашылық тапсырмалардың маңызы зор.

Химиялық шығармашылық тапсырма-бұл ойлау әрекетінің объектісі, онда химиялық құбылыс немесе процесс қызықты жағынан беріледі, бұл тапсырманы шешу жолдары туралы ойлануға мәжбүр етеді. Оқушылардың химия пәніне деген танымдық қызығушылығын дамытудың әдістемелік жүйесінің өзіндік моделі (1-кесте) берілген.

1 Кесте

Оқушылардың химияға танымдық қызығушылығын дамытудың әдістемелік жүйесінің моделі

Қоғамның әлеуметтік тапсырысы. Білім туралы заң. МЖМБС талаптары. Химия бойынша оқу бағдарламасы.

I

Мақсатты блок: шығармашылық тапсырмалардың көмегімен оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту

II

Тұжырымдамалық- әдістемелік блок

III

Тәсілдер: 1) құзыреттілік; 2) тұлғаға бағытталған	Принциптері: 1) ғылымилығы; 2) жағымды эмоционалды; 3) білімді игеру деңгейі; 4) білім алушыларға жеке көзқарас.
Мазмұндық блок	

IV

Танымдық қызығушылықтың дамыту кезеңдері: 1) дайындық; 2) мазмұнды-дамытушылық; 3) нәтижені-бағалау	Педагогикалық шарттар: 1) мұғалімнің химия сабақтарында шығармашылық тапсырмаларды қолдануға дайындығы. 2) танымдық қызметті жандандыру мақсатында шығармашылық тапсырмаларды пайдалану.
--	--

	3) оқушылармен бірлескен іс-әрекеттегі қолайлы эмоционалды атмосфера қалыптастыру.
Критериалды-диагностикалық блок	

V

Деңгейлер: - төмен; - орташа; - жоғары.	Көрсеткіштер: - сауалнама нәтижелері; - бақылау нәтижелері.
Нәтижелі блок: оқушының химия пәніне танымдық қызығушылықты дамытудың жоғары деңгейіне көшуі	

Шығармашылық тапсырмалар:

1. Тапсырмалардың шарттары іс жүзінде маңызды ақпаратты қамтуы керек.
2. Бұл ақпарат бағдарламалық материалмен тығыз байланысты болуы керек.
3. Тапсырмалар оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай, танымдық сипатта болу керек.

Мысалы, 8-сыныпта қарастырылатын бір тақырыпқа құрастырылған шығармашылық тапсырмалар жүйесін қарастырайық:

Тақырып: «Ерітіндідегі заттардың молярлық концентрациясы»

Слайд 1. Сәлеметсіздер ме балалар. Біздің сабағымыздың тақырыбы: «ерітіндідегі заттың молярлық концентрациясы» Сабақтың мақсаты: 8.3.4.6-ерітіндідегі заттың молярлық концентрациясын есептеу

Слайд 2-4. Концентрацияны білдірудің екінші әдісі-молярлық концентрация. Ерітіндінің молярлық концентрациясы (C)деп аталады бір литр ерітіндідегі еріген заттың моль саны.

$$C = \frac{v_{\text{зат}}}{V_{\text{еріт}}} \text{ (моль/л)}$$

Біз бұл формуланы түрлендірсек, келесі формуланы аламыз:

$$C = \frac{m(\text{зат})}{Mr(\text{зат}) * V_{\text{еріт}}}$$

Молярлық концентрация еріген заттың массалық үлесіне қарағанда дәлірек болады. Белгілі бір молярлық концентрациясы бар заттардың ерітінділері арнайы ыдыста (өлшеуіш колбаларда) дайындалады. Формула бойынша келесі шамаларды анықтауға болады:

$$m_{\text{зат}} = C * Mr * V_{\text{еріт}}$$

$$Mr_{\text{зат}} = \frac{m(\text{зат})}{C * V_{\text{еріт}}}$$

$$V_{\text{еріт}} = \frac{m(\text{зат})}{C * Mr_{\text{еріт}}}$$

1-есеп. Егер 0,8 г натрий гидроксиді 100 мл ерітіндіде ерітілсе, натрий гидроксиді ерітіндісінің молярлық концентрациясы қанша болады?

Берілгені:

$$m(\text{NaOH}) = 0,8 \text{ г}$$

$$V_{\text{еріт}} = 100 \text{ мл} = 0,1 \text{ л}$$

Шешуі:

$$C = \frac{m_{\text{зат}}}{Mr_{\text{зат}} * V_{\text{еріт}}}$$

Табу керек: C (NaOH) - ?	$Mr(\text{NaOH}) = 23 + 16 + 1 = 40 \text{ г/моль}$ $C = \frac{0,8}{40 * 0,1} = 0,2 \text{ моль/л}$
	Жауабы: C = 0,2 моль/л

2-есеп. 0,1 мл/л концентрациялы 250 мл ерітінді дайындау үшін қанша грамм калий гидроксиді қажет?

Берігені: V(KOH) = 250 мл = 0,25 л C = 0,1 моль/л	Шешуі: $m_{\text{зат}} = C * Mr * V_{\text{еріт}}$
Табу керек: m (KOH) - ?	$Mr(\text{KOH}) = 39 + 16 + 1 = 56 \text{ г/моль}$ $m(\text{KOH}) = 0,1 * 56 * 0,25 = 1,4 \text{ г}$
	Жауабы: m (KOH) = 1,4 г

Шығармашылық тапсырма:

Тапсырманың шартын тексеріп, оны қайта жазыңыз. Түзетілген қателерді негізденіңіз. Тапсырманы шешіңіз.

Тапсырма

0,03% тең натрий карбонатының молярлық концентрациясы бар 1 л ерітінді алу үшін суда қанша грамм натрий карбонатын (CH_3COOH) еріту керек?

Жауабы:

0,03 моль/л тең натрий карбонатының молярлық концентрациясы бар 1 л ерітінді алу үшін суда қанша грамм натрий карбонатын (Na_2CO_3) еріту керек?

1. Натрий карбонатының формуласы емес, сірке қышқылының формуласы берілген.

2. Молярлық концентрацияның өлшем бірлігі - моль/л.

Берілгені : V(Na_2CO_3) = 1 л C = 0,03 моль/л	Шешуі: $m_{\text{зат}} = C * Mr * V_{\text{еріт}}$
Табу керек: m (Na_2CO_3) - ?	$Mr(\text{Na}_2\text{CO}_3) = 23 * 2 + 12 + 16 * 3 = 106 \text{ г/моль}$ $m(\text{Na}_2\text{CO}_3) = 0,03 * 106 * 1 = 3,18 \text{ г}$
	Жауабы: m (Na_2CO_3) = 3,18 г

Осындай шығармашылық тапсырмалар оқушылардың таным қызығушылықтарын арттырады сөзсіз.

Ең маңыздысы, оқушы тұлғасының толымдылығын оны әлеуметтендіру үдерісі барысында адамның ішкі жағдайлары мен жеке бас табиғатымен қоса дамытуға жағдай жасау болып табылады. Оған тек мұғалімнің де, оқушының да шығармашылық ізденісінің нәтижесінде қол жеткізуге болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Глаголева, О. Н. Задания творческого характера на уроках химии / О. Н. Глаголева // Вестник научных конференций. – 2015. - № 1-5(1). – С. 26-28. – EDN UWSMWF.
2. Литке, Н. В. Творческие домашние задания по химии / Н. В. Литке // Вестник научных конференций. – 2017. - № 2-6(18). – С. 61-62. – EDN YIRCAH.
3. Беляева, Е. Б. Модель развития познавательного интереса учащихся на основе информационно-коммуникационных технологий / Е. Б. Беляева // Педагогическое образование в России. – 2014. - №7. – С. 124-127. – EDN SXUCNT.
4. Оспанова М. «Химия» Учебник для 8 классов общеобразовательных школ. Утверждено Министерством образования и науки республики Казахстан, / М. К. Оспанова., К. С. Аухадиева., Т. Г. Белоусова : Мектеп, 2019. – 216 с.
5. Усманова М. Б. «Химия» Учебник для 8 классов общеобразовательных школ. Утверждено Министерством образования и науки республики Казахстан / К. Н. Сакарьянова, Б. Н. Сахариева, Алматы 2019. – 224 с.

УДК 37

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУГЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДА, ТӘРБИЕЛЕУДЕ, ДАМЫТУДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Турежанова С.Р.

Шығыс Қазақстан облысы білім басқармасы Өскемен қаласы бойынша
білім бөлімінің «Меновное орта мектебі» КММ
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: Turezhanova2022@mail.ru

Қазіргі әлемде, сонымен қатар Қазақстанда да әлеуметтік-экономикалық ахуалдары ауыр жағдайдағы отбасылар санының өсуіне байланысты педагогика мен психологияда «өмірлік қиын жағдайда жүрген балалар» түсінігі жиі қолданыла бастады. Кейінгі жылдары бұл өмірлік қиын жағдайда жүрген балаларды педагогикалық-психологиялық қолдау қазіргі күннің көкейтесті мәселелерінің біріне айнала бастағаны да белгілі болды. Бұл мәселенің басты себептерінің бірі өскелең ұрпақтың қалыптасуында айтарлықтай әсері бар, балалар мен жасөспірімдердің дамуы үшін аса маңызды отбасы, білім беру, демалу уақытын ұйымдастыру, денсаулықты сақтау секілді салаларға әсер еткен соңғы онжылдықтағы әлеуметтік-экономикалық дағдарыстың зардаптары да болуы мүмкін.

Өмірлік қиын жағдайға душар болған балалар қатарына әлеуметтік аз қорғалған және жағдайы төмен отбасылардан шыққан, ата-аналарының қамқорлығынан айрылған, мүгедектігі бар және дамуында бұзылыстары бар, оқыс жағдайларға тап болған, зорлық-зомбылық көрген және де бұл қалыптасқан мән-жайлардың салдарынан тыныс-тіршілігі бұзылған және осы мән-жайларды өз бетінше немесе отбасының көмегімен еңсере алмайтын балалар жатады.

И. Г. Кузина «өмірлік қиын жағдай» ұғымын, «адамның өзінің айналасындағылармен әлеуметтік қарым-қатынасы мен қалыпты өмір сүру

дағдыларын объективті түрде бұзатын және субъективті тұрғыдан «күрделі» деп танылатын, ақырында адамды өз мәселелерін шешу үшін арнайы әлеуметтік қорғау қызметтерінің көмегі мен қолдауына жүгінуге мәжбүрлейтін жағдайлар» деп қарастырады.

Өмірлік қиын жағдайда жүрген балаларға педагогикалық-психологиялық қолдау қорсету, биз үшін манызы зор.

Психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету қызметінің әрбір маманының жеке- дамытушылық жұмысының басты мақсаты – баланың құрдастарымен бір сыныпта оқуға және өз мүмкіндіктеріне сәйкес оқу бағдарламасын меңгеруге көмектесу үшін барлық мүмкіндіктерді жасау. Мамандардың міндеті дамытушы жұмысты өз әдістері мен тәсілдері арқылы, соның ішінде қысқартылған (бейімделген) білім беру бағдарламасын меңгерту үшін зиятының, сөйлеу, әлеуметтік-коммуникативтік және жеке дамудың жеткілікті деңгейін (міндетті емес нормативтік) қамтамасыз ету.

Е. И. Казакова психологиялық-педагогикалық қолдау «балаға, оның отбасына және педагогтарға көмек көрсету, оның негізінде өзекті проблеманың шешу жолын таңдауда дамыту субъектінің барынша бостандығы мен жауапкершілігін сақтау; педагогтар, психологтар, әлеуметтік және медициналық қызметкерлердің күшін біріктірумен қамтамасыз етілетін мультитәндік әдіс; проблеманың диагностикасы мен оны шешудің субъектілік әлеуеті, мүмкін болатын шешу жолдарын ақпараттық іздеу, әрекеттер жоспарын құру мен оны іске асырудағы алғашқы көмек арасындағы үйлесімді 15 бірлік; даму субъектінің өзі әрекеттері үшін жауапты болатын бағдарлық аумақты құруда көмек көрсету» деп түсінеді.

Психологпен, логопедпен, әлеуметтік педагогпен жеке бағдарламалар жасаған кезде, психологиялық-педагогикалық жұмыстың жалпы принциптерінен (жас және жеке ерекшеліктерін есепке алу, іс-әрекеттік тәсіл және т. б.) басқа, келесі принциптерді ұстану қажет:

1) сыныптағы оқу қиындықтарын жеңуге жеке-дамыту жұмысының бағыттылығы. логопед ең алдымен оқу пәндері бойынша бағдарламаны меңгеруге кедергі келтіретін сөйлеу дамуының бұзылыстарын түзейді. психолог мектеп дағдыларын меңгеруге кедергі келтіретін психикалық функцияларының дамуы бойынша жұмыс істейді: жазу, оқу немесе есеп және т. б. арнайы педагогтың міндеттері мектеп бағдарламасының қандай да бір бөлімдерін меңгерудегі проблемаларды толықтыру, оқушыны күрделі оқу материалдарын меңгеруге дайындау, оқу қызметінің құрылымдық компоненттерін қалыптастыру болады.

2) тұлғалық бағдар және жеке тәсіл: баланы тек проблемалары мен бұзылымдарына қарай емес, сонымен қатар өзінің қажеттіліктері мен уәждері, сондай-ақ даму үшін жеке ресурстары бар белсенді тұлға ретінде қабылдау. мамандардың міндеті-баланың қажеттілігін ескеру және оқыту қиындықтарын жеңу мен дамуы үшін қолайлы жағдай жасау. Бағдарламаны жасау кезінде баланың әлсіз жақтарын ғана емес, сонымен қатар күшті жақтарын да ескеру, оның мүдделері мен қызығушылықтарына сүйену.

Бұл принципті іске асыру үшін бірқатар шарттарды сақтау қажет:

- бағдарламаның оқушы үшін қол жетімділігі; оның міндеттері баланың жақын даму аймағы ескерілеотырып қойылуы тиіс;

- оқу мен мінез-құлықтың қиындықтарын жеңуге ғана емес, оларды тудыратын себептерге дебағдарлануы;

1) әлеуметтік, коммуникативтік бағыттылығы баламен жұмыс істеудің;

2) негізгі тәсілі ретінде; күнделікті өмірде қалыптасқан дағдыларды пайдалану қажеттілігін сезінгенде жағдайлар құру, жаттығулар, белсенділікті ұсыну: білім алу, ойында, қарым-қатынас жасауда және әлеуметтік әрекеттесуде;

3) баламен жұмыс істеу бағыттары мен әдістерінің дербес таңдалуына қарамастан, түрлі профельдегі мамандар мен сынып мұғалімінің жұмыстағы мақсаттарының, тәсілдерінің, талаптарының сабақтастығы мен бірлігі. психологтың, логопедтің немесе арнайы педагогтың кәсіби әдістерінің барлығы баланы оқытудың нақты қиындықтарын жеңуге бағытталуы тиіс;

4) ата-аналарды дамыту жұмысына белсенді тарту. Осы принциптерді іске асыру үшін мынадай шарттарды сақтау қажет:

- өмірдің түрлі салаларында баланың әлеуетін, күшті жақтарын және проблемаларын жақсы түсіну үшін ата-аналардың пікірін есепке алу;

- балаға көмек көрсету бағдарламаларын әзірлеу үшін ата-аналармен әріптестік қарым-қатынасты және ынтымақтастықты дамыту;

- дамыту жұмысының бағдарламасын әзірлеу кезінде ата-аналардың сұранымын есепке алу;

Әрбір бала үшін бағдарламаның әзірленуі оның жеке ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне сүйене отырып, жеке әдістерді, тәсілдерді таңдауды және пайдалануды көздейді. әрбір маман жеке зерттеу негізінде қандай бағыттар бойынша жұмыс істейтін, қандай әдістер мен тәсілдерді пайдалануға болатынын өзі шешеді. маман психологиялық-педагогикалық жұмыстың адекватты әдістерін таңдау, баламен өз жұмысының тиімділігін қамтамасыз ету үшін заманауи және инновациялық психологиялық-педагогикалық технологияларын (арнайы және баламалы әдістерді) білуі және жақсы меңгеруі тиіс. Олардың кейбіреулері әдістемелік нұсқаулықтың әдеби көздері тізімінде ұсынылған, онда әр түрлі мамандарға арналған оқу-әдістемелік әдебиет көрсетілген.

Н. Г. Осухова болса, бұл ұғымды «сыртқы жағдайлардың немесе іштей өзгерістердің әсерінен баланың өмірге бейімделуі бұзылады да, нәтижесінде ол осыған дейінгі қалыптасқан мінез-құлық тәсілдері мен модельдері арқылы өзінің күнделікті өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыра алмайтындай күйге жетеді» деп түсіндіреді.

Жалпыға білім беру мектебінде оқитын қажеттіліктері ерекше балаларға психологиялық педагогикалық қолдау көрсетудің міндеттері:

• бала дамуында қиындықтардың пайда болуының алдын-алу;

• балаға дамудың, білім алудың, әлеуметтенудің өзекті мәселелерін шешуге көмек (қолдау) көрсету: сабақ оқудағы қиындықтар, білім алу мен кәсіп таңдау мәселелері, эмоционалдық-жігерлік саланың бұзылуы, қатарларымен, мұғалімдерімен, ата-аналарымен қарым-қатынастағы қиындықтар;

• білім беру бағдарламаларын психологиялық қамтамасыз ету;

• оқушылардың, мұғалімдердің, ата-аналардың психологиялық педагогикалық күзіреттіліктерін жетілдіру.

Сонымен, психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету екі келісілген

үдерістерді қамтамасыз етуге бағытталған:

1) баланың дамуына қолдау көрсетуге және оны оқыту үдерісіне, орын алған бұзылушылықты түзетуге немесе азайтуға бағытталған түзету жұмысына, және баланың жасырын мүмкіндіктерін ашуға, даму деңгейін жоғарлатуға бағытталған дамыту жұмыстарына қолдау көрсету,

2) кешенді технология – балаға қолдау көрсетуді оған даму, білім мен тәрбие алу, әлеуметтену мәселелерін шешудегі көмек көрсетудің ерекше жолы.

Ерекше білім алу қажеттілігін бағалау және мектептегі психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету бағыттарын анықтау бойынша жұмыс кезеңдері:

1-кезең: оқушыны оқыту мен оқытудағы қиындықтардың сипаты туралы ақпарат жинау. Дене дамуы бұзылған бала сыныпта оқыған жағдайда мұғалім мен мамандар сыныптағы сабақтарда мұндай оқушының оқуы мен мінез-құлқындағы қиындықтарын зерделей отырып, бірден бақылауға кіріседі. әр маман бір апта ішінде баланы қадағалайды (алдын ала қадағалап, қандай маман және қандай баланы алу керектігін жүзеге асырады). бақылау нәтижелерін белгілеу үшін мұғалімдер мен мамандар үшін бірыңғай бақылау хаттамасы қолданылады. Бақылау бір апта ішінде жүзеге асырылады. Күнделікті бақылау нәтижелері тіркеледі (баға қиындықтар баллында), содан кейін қорытылады сабақта бірінші бақылау.

2-кезең. Оқушыны тереңдетіп және бағытты зерттеу (тексеру). Әрбір маман қажетті әдістерді, әдістемелерді, тесттер мен тәсілдерді пайдалана отырып психологиялық, логопедтік, арнайы педагогикалық тексеру жүргізеді, оның нәтижелерін тексеру хаттамаларына енгізеді (логопед сөйлеу картасын толтырады). психолог психологиялық тексеру хаттамасы. Кез келген маманның тексеру мақсатының соңы – бұл баланың барлық психикалық функцияларының, білімдерінің, іскерліктерімен дағдыларының, мінез-құлықтары мен эмоционалдық ерекшеліктерінің формальды сипаттамасы ғана емес, олардың жағымсыз сипаты мен дәрежесін анықтау, сондай-ақ оқудағы табыстылыққа оң әсер етуін айқындау.

3-кезең. Бірлесіп (мамандар, мұғалім және ата-аналар) оқушының ерекше білім беру қажеттілігін және психологиялық-педагогикалық қолдау мазмұнын анықтау, оқыту қиындықтарын талқылау. Қолдау көрсету қызметінің бірлескен отырысында мұғалім және әрбір маман балаға өзінің ұстанымы бойынша мінездеме береді: оқытудың қиындықтарын сипаттайды, олардың пайда болу себептері мен механизмдері туралы өз пікірін білдіреді, баланың мүмкіндіктері мен күшті жақтарын ашады (ата-аналар жеке отырысқа шақырылады).

4-кезең. Анықталған білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтитын психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің жеке бағдарламасы құрастырылады: қысқартылған немесе жеке оқу бағдарламалары, арнайы оқыту әдістері, психологпен, логопедпен, арнайы педагогпен жеке - дамыту бағдарламалары, мұғалімге, ата-аналарға берілетін ұсыныстар.

5-кезең. Мониторингпен қолдауды іске асыру. Мамандар мен мұғалім тарапынан оқушының ерекше білім беру қажеттілігін бағалау. Оқушы туралы алынған ақпаратты тіркеу формалары және психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің жеке бағдарламасының формасы берілген.

Қазіргі таңда психикалық дамуы тежелеген ерекше балаларда жеткілікті.

«Психикалық дамудың тежелуі» (ПДТ) ұғымы орталық жүйке жүйесі аздап органикалық немесе функционалды бұзылған, сондай-ақ ұзақ уақыт депривацияға (қолайсыз әлеуметтік ортада) ұшыраған балаларға қатысты қолданылады. Бұған эмоционалды-ерік саласы жетілмеу және таным әрекетінің дамымауы тән болып табылады. ПДТ балаларда танымдық қызығушылығының жеткіліксіз көрінуі жадысының бұзылуы, есту және көру түйсігінің жетіспеушілігі, нашар қозғалуымен үйлеседі. Қол буындары қозғалуының кішкене дифференциалдануы жабыстыру, сурет салу, құрастыру, жазу әрекетінің нәтижесіне теріс ықпал етеді.

Психикалық дамуы тежелген балалар дамуындағы тежелудің көріну деңгейіне және себептерінің әртүрлілігіне байланысты біртекті топқа жатпайды. Т.А.Власов, М.С.Певзнер, К.С.Лебединский т.б. жүргізген клиникалық және психологиялық зерттеулер балалардың психикалық тежелуін төрт топқа бөлуге мүмкіндік берді: конституционалды, психогенді, соматогенді, церебралды-органикалық пайда болуы.

Конституционалды шығу тегіндегі психикалық дамуы тежелген балаларда мынадай ерекшеліктері бар:

- зейіннің тұрақсыздығы;
- танымдық белсенділіктің және жұмысқа қабілеттіліктің төмендігі;
- абстрактілі-логикалықтан көрнекілік-әрекеттік, нақты-бейнелік ойлаудың басымдығы;
- сөздік-мағыналық есте сақтаудың жеткіліксіздігі;
- қажудың жоғары болуы және белсенді зейіннің әлсіздігі.

Самотогенді шығу тегіндегі психикалық дамуының тежелуі ұзақ уақыт самотикалық жеткіліксіздіктен: созылмалы инфекциялар; аллергиялық жағдайлар; туа біткен және кейін пайда болған ішкі органдардың (жүрек, өкпе, бүйрек, бауыр және т.б.) дамуының кемістігі; ауыр самотикалық аурулар; өмірінің алғашқы жылдарындағы бас миының жарақатын көрсетеді.

Психогенді шығу тегіндегі психикалық дамуының тежелуі бала тұлғасының дұрыс қалыптасуына кедергі келтіретін тәрбиенің қолайсыз жағдайларынан туындайды. Ерте пайда болған, ұзақ әсер ететін және баланың психикасын жаралауға әсері тигізетін ортадағы қолайсыз жағдай, ең алдымен эмоционалды дамуындағы психикалық бұзылыстарға әкеледі. Мұнда тұлғаның патологиялық дамуы туралы сөз болып отыр.

Церебралды-органикалық шығу тегіндегі психикалық дамуының тежелуі эмоционалды-еріктік орта сияқты танымдық қызметте де үлкен шыдамдылықты және бұзылысты көрсетеді.

Қорыта келгенде, ерекше білім алуға қажеттілігі бар балалармен арнайы педагогикалық жұмыстың міндеттері оқуға жалпы қабілеттерін дамыту және дамуындағы жеке кемшіліктерді жеңу болып табылады. Балалар мультидпәндік мамандар командасының: логопед, психолог, арнайы педагог көмегін қажет етеді. Оқытудың түзетушілік бағыттылығы сонымен қатар, сабақта оқу жоспарының барлық пәндері бойынша жаппай оқыту процесінде іске асады. Оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау процесінде мұғалім бала туралы (мультидисциплинарлық мамандар командасы мүшелерінен) алынған барлық мәліметтерді жалпылаушы және түсініктеме беруші, олармен тікелей жұмысты

ұйымдастыратын интегратор рөлінде болады. Оқушыларды оқыту стратегиялары мен әдістерін таңдау оқушылардың танымдық қызметі мен жұмыс қабілеттілігі ерекшеліктерімен анықталады.

Әдебиеттер тізімі

1. Алдамұратов Ә.Ж. Қызықты психология. – ҚазМУ, Алматы, 1991.
2. Алдамұратов Ә.Ж. Жалпы психология. – «Мектеп». – Алматы, 1996.
3. Жалпы психология. В.В.Богословский т.б. редакциясымен. – «Мектеп». – Алматы, 1980.
4. Сатиева Ш. Даму психологиясы (теориялық және практикалық курс). Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2012. – 232 бет.
5. Жұбаназарова Н.С. Жас ерекшелік психологиясы: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 286 бет.
6. Ишанов П.З., Бейсенбекова Г.Б. Психологиялық-педагогикалық диагностика негіздері. Оқу құралы. – Қарағанды, ЖК «Ақ Нұр баспасы», 2012. – 206 бет.

ӘОЖ 343.1

ҚОРҒАЛУҒА ҚҰҚЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҚАҒИДАТЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТЫ

Уалканова А.У., Садыканова Ж.Е.

Ғылыми жетекші: Калиакперова Е.Н., з.ғ.д., профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: zhan_na_sad@mail.ru

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі Қылмыстық-процестік кодексінің «Қылмыстық процестік міндеттері мен қағидаттары» деген 2-тарау бар. Бұл тарауда бүкіл сот ісін жүргізудің мәні мен мақсатын, сондай-ақ оның жеке кезеңдері мен институттарын анықтайтын негізгі ережелер бекітілген. Бұл қылмыстық іс жүргізу қызметінің мазмұндық компонентін анықтайтын және оның мәні мен мағынасын ашатын бастапқы немесе басшылық ережелер. Қылмыстық процесс ғылымында қылмыстық сот процесінің қағидаттарының нормативтік көрінісі болуы керек, яғни заң нормаларында өзінің шоғырлануын табуы маңызды. Сондықтан Кодексте қылмыстық процестік қағидаттарды қамтитын жеке тарауды бөліп көрсету құқық қолдану қызметінің заңдылығын және оның Заңның әрпі мен рухына сәйкестігін анықтайтын маңызды фактор ретінде қарастырылады.

Дегенмен де, барлық қағидаттар Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінде қамтылмаған. Олардың кейбіреулері Қазақстан Республикасы Конституциясымен бекітілген, ал кейбір қағидаттар Қазақстан ратификациялаған халықаралық шарттар мен келісімдерде көрініс табады. Алайда, халықаралық келісімдер мен шарттардың талаптары, сондай-ақ халықаралық органдардың шешімдері Қазақстанда тек адам құқықтары мен бостандықтарын шектеуге әкеп соқтырмайтын бөлігінде ғана әрекет ете алатындығын" ескеру қажет.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты қылмыстық процестік қағидаттардың жүйесін анықтай отырып, тек екі қайнар көздерден, яғни Қазақстан Республикасы Конституциясына және Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексіне назар аудару керек деп санаймыз.

Қағидаттардың нормативтік бектіліуімен қатар тағы бір маңызды қасиетін атап өту қажет. Бұл сот ісін жүргізудің барлық қатысушылары үшін заңнамалық ережелер талаптарының міндеттілігі. Процестің ешбір қатысушысы қағидаттарды елемей аттап өтуі мүмкін емес. Олар қылмыстық іс жүргізуді жүзеге асыратын лауазымды адамдар үшін де, қылмыстық іс жүргізуге тартылған адамдар үшін де міндетті. Әрине, бұл қағидаттар қылмыстық істерді жүргізетін лауазымды тұлғалар үшін ерекше маңызды болып табылады. Олар заңнамалық ережелерді өздері сақтап қана қоймай, сонымен қатар сот ісін жүргізудің басқа қатысушыларының осы қағидаларды жүзеге асыруына жағдай жасауы тиіс.

Қағидаттардың келесі бір белгісі олардың іс-әрекетінің өтпелі сипатына байланыстылығы болып табылады. Заң шығарушының қисынына сүйене отырып, қылмыстық процестің қағидаттары сотқа дейінгі және сот ісін жүргізуде бүкіл қылмыстық іс жүргізу барысында қолданылады деп айтуға болады. Бұл ретте әрбір қағидат қылмыстық іс бойынша іс жүргізу барысында жасалатын барлық процестік әрекеттер мен шешімдер үшін негіз болып табылады. Егер қағидат іс жүргізушіліктің бір бөлігімен ғана шектелсе, айталық, сотқа дейінгі немесе сот отырысы кезінде, онда қағидат туралы емес, сот ісін жүргізудің сотқа дейінгі немесе сот қарауы бөлігінің мәні мен сипатын анықтайтын жалпы шарт туралы айту дұрысырақ болады деп ойлаймыз.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексі 2-тарауының қазіргі редакциясында 8ші баптан 31 бапқа дейінгі аралықта олардың әр қайсысында қылмыстық процестік қағидаттар бекітілген.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің әрекет ету кезінде 2-тарауға бірқатар толықтырулар мен өзгерістер енгізілді. Айталық, жеке басқа қолсұғылмаушылық қағидатын бекітетін 14-бапқа 2017 жылы 21 желтоқсанда, жеке өмірге қолсұғылмаушылық. Жазысқан хаттардың, телефон арқылы сөйлескен сөздердің, пошта, телеграф арқылы және өзге де хабарлардың құпиясы туралы 16-бапқа 2014 жылы 7 қарашада, жеке меншікке қол сұғылмаушылық қағидатын бекітетін 16-бапқа, жеке меншікке қол сұғылмаушылық қағидаты туралы ережеге (18-бап) 2021 жылы 2 қаңтарда, сот ісін жүргізуді тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы негізінде жүзеге асыру қағидатын бекіткен 23-бапқа 2015 жылы 31 қаңтарда, сондай ақ дәл біздің диплом жұмысы тақырыбының мәселесі болып отырған қорғалуға құқығы бар куәнің, күдіктінің, айыпталушының қорғалу құқығын қамтамасыз ету қағидатын бекітетін 26-баптың редакцияларына 2019 жылы 27 желтоқсанда заң шығарушы қылмыстық-процестік заңнаманың қолданылу барысында бірнеше өзгертулер мен толықтырулар енгізгенін көруге болады [2]. Осы топта қорғау құқығын қамтамасыз ету қағидаты да кіретінін ескере отырып, қазіргі уақытта бұл мәселеде бойынша қоғамда дау тудыратын тұстары да бар екенін мойындау керек.

Заң шығарушының осындай көрсеткен белсенділігімен қатар Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің екінші тарауында өзінің

бастапқы түрінде қалған қағидаттар да бар, айталық, заңдылық (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 10-бабы), сот төрелігін соттың ғана жүзеге асыруы (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 11-бабы), адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 13-бабы), қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 15-бабы), тұрғын жайға қол сұғылмаушылық (17-бабы), кінәсіздік презумпциясы (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 19-бабы), қайтадан соттауға және қылмыстық құдалауға жол бермеушілік (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 20-бабы), сот төрелігін заң мен сот алдындағы теңдік бастауларында жүзеге асыру (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 22-бабы), сот ісін жүргізуді тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы негізінде жүзеге асыру (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 23-бабы), әстің мән жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 24-бабы), дәлелдемелерді ішкі менім бойынша бағалау (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 25-бабы), білікті заң көмегіне құқықты қамтамасыз ету (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 27-бабы), куәлік айғақтар беру міндетінен босату (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 28-бабы), жариялылық (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 29-бабы), қылмыстық сот ісін жүргізудің тілі (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 30-бабы), процестік әрекеттер мен шешімдеріне шағым жасау бостандығы (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 31-бабы). Көрсетілген қағидаттардың тұрақтылығы олардың қылмыстық іс жүргізу заңнамасында құқықтық бекітілуінің сапасы туралы куәландырады, бұл өз кезегінде заң ережелерінің толық еместігі мен сәйкессіздігін болдырмайды.

Қорғау құқығын қамтамасыз ету қағидатының мазмұны қандай? Бұл қағидаттың құқықтық негізі 17, 45, 46, 48 және 123-баптарда бекітілген Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелері болып табылады. Сонымен бірге, И.А. Насонова дұрыс атап өткендей, осы қағидаттың мазмұнын анықтау үшін "қорғау", "қорғау құқығы" және "қорғау құқығын қамтамасыз ету" сияқты ұғымдардың арақатынасын белгілеу керек. Зерттеу жүргізгеннен кейін автор қорғаныс құқығы "күдіктіге, айыпталушыға, қорғаушыға тағылған айыптан немесе күдіктенуден қорғау, оларды ақтайтын, жауапкершілікті жеңілдететін жағдайларды анықтау үшін заңмен берілген барлық іс жүргізу құқықтарының жиынтығы" деген қорытындыға келді [Насонова].

Бұл қағидаттың ең толық мазмұны Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 6 желтоқсандағы «Қорғауға құқықты реттейтін қылмыстық іс жүргізу заңнамасын қолдану практикасы туралы» № 26 Нормативтік қаулысында бекітілген. Соттың құқықтық ұстанымынан "қорғау құқығын қамтамасыз ету оның барлық сатыларында қолданылатын қылмыстық іс жүргізу қағидаттарының бірі болып табылады", сондай-ақ "мемлекеттің міндеті және әділ сот төрелігінің қажетті шарты болып табылады" делінген [].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 26-бабында қорғауға құқығы бар субъектілер ретінде «қорғалуға құқығы бар куәнің, күдіктінің, айыпталушының қорғалуға құқығы бар деп айрықша белгілеп көрсеткен. Олар бұл құқықты осы Кодексте белгіленген тәртіппен жеке өздері де, сол сияқты қорғаушының, заңды өкілінің көмегімен де жүзеге асыра алады» деп белгіленгеніне қарамастан Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының осы аталған нормативтік қаулысында бұл құқыққа келесі адамдар да ие екенін түсіндірді: Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 144-бабында көзделген тәртіппен қылмыс туралы хабарламаны тексеру үшін оның құқықтары мен бостандықтарына қатысты іс жүргізу әрекеттері жүзеге асырылатын адам: күдікті; айыпталушы; сотталушы; сотталған; ақталған; медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы өзіне қатысты іс жүргізіліп жатқан немесе жүргізілген адам; тәрбие ықпалының мәжбүрлеу шарасы қолданылған кәмелетке толмаған адамның мінез-құлқы; қылмыстық іс немесе қылмыстық қудалау тоқтатылған тұлға; өзіне қатысты сұрау түскен немесе ұстап беру туралы шешім қабылданған адамды көрсетеді.

Қорғауға құқық субъектілерінің мұндай кең ауқымы Қазақстандағы азаматтық қоғамның жетілуін, мемлекеттің қылмыстық іс жүргізуге қатысатын кез келген адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етуге дайын екендігін көрсетеді.

Егер қорғау құқығын тура түсіндіру қажет болса, онда осы қағидаттың мазмұнын құрайтын келесі заңнамалық ережелерге тоқталу қажет:

-қорғау құқығы жеке өзі немесе қорғаушының немесе заңды өкілдің көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін;

-қорғаушының және заңды өкілдің міндетті қатысуын қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүргізетін лауазымды адам қамтамасыз етеді.;

-қылмыстық іс бойынша іс жүргізетін лауазымды тұлғаға қатысушыға оның қорғану құқығын түсіндіру міндеті жүктеледі.;

-адам заңмен тыйым салынбаған барлық тәсілдермен және құралдармен қорғалуға құқылы.;

-заңда белгіленген жағдайларда күдікті мен айыпталушы қорғаушының көмегін тегін пайдалана алады.

Адамның өз бетінше қорғалуын қамтамасыз ету құқығы Қазақстан Республикасының Конституциясында және қолданыстағы қылмыстық-процестік заңында кепілдік берілген. Әркім өз қорғанысын жеке өзі қамтамасыз етуге құқылы. Айыпталушы өзінің қорғалуына заңды өкіл мен қорғаушыны тартуға да құқылы. Бұл ретте айыпталушының іс жүргізу құқықтарын оның ісіне заңды өкілінің немесе қорғаушының қатысуына байланысты, соның ішінде заңды өкіл мен қорғаушының қатысуы міндетті болып табылатын кезде де шектеуге болмайды.

Қорғаушының немесе заңды өкілдің міндетті қатысуын қамтамасыз ете отырып, заң шығарушы айыпталушыға, күдіктіге емес, қылмыстық іс бойынша іс жүргізетін лауазымды адамдарға тиісті міндет жүктейді. Бұл адамдардың міндетті түрде қатысуы айыпталушының қорғану құқығын төмендетпейді және бұл құқықты оның іс жүргізу міндетіне айналдырмайды. Айыпталушы үшін осы құқықтың

мазмұны өзгеріссіз қалады, ол сондай-ақ осы адамдардың қатысуынан бас тартуға құқылы, не өз қорғанысын өз бетінше қамтамасыз етуіне де болады.

Процестік мәртебесіне жаңа міндет қосылған лауазымды тұлғаның тағы бір жағдайы - заңды өкілдің немесе қорғаушының қатысуын қамтамасыз ету. Лауазымды адамның көрсетілген міндетті уақтылы орындамауы процестік қызметтің нәтижелерінің жойылуына әкеледі.

Міндетті қатысушылар болып табылатын қорғаушы мен заңды өкілдердің қатысуын қамтамасыз ету міндеті бірлі-жарым емес. Лауазымды адамға айыпталушыға оның құқықтары мен бостандықтарын түсіндіру, сондай-ақ оларды іске асыру үшін жағдай жасау міндеті де жүктеледі. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысында «қылмыстық іс жүргізу заңының нормаларында қарастырылған құқықтар сот ісін жүргізудің әртүрлі формаларының кезеңдері мен ерекшеліктерін ескере отырып, іс бойынша іс жүргізіліп жатқан адамның іс жүргізу мәртебесімен анықталатын көлемде түсіндірілуі керек. Атап айтқанда, істі бірінші сатыдағы сот қараған кезде айыпталушыға Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің 65-бабының 2-бөлігінде көрсетілген құқықтар ғана емес, сонымен қатар оның сот ісін жүргізудегі басқа да құқықтары, оның ішінде қорғаушымен бірге тараптардың жарыссөздеріне қатысу туралы өтініш беру құқығы (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 383-бабының 2-бөлігі), сондай-ақ оның құқықтары мен міндеттері түсіндірілуге жатады. Қорғаушы болмаған жағдайда тараптардың жарыссөздеріне қатысу (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі 383-бабының 1-бөлігі), соңғы сөзге құқық (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 384-бабы)".

Қорғауға құқықты іске асыру үшін жағдай жасау қорғауға дайындалу үшін уақыттың жеткіліктілігі туралы мәселені нақтылауды көздейді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінде белгілі бір мерзімдерді белгіленген, соның барысында айыпталушыға өзін қорғауға дайындалу үшін уақыт беріледі. Мысалы, күдіктінің қорғаушымен кездесу құқығы, оның ішінде күдікті ретінде алғашқы жауап алынғанға дейін. Бұл мәселе әсіресе сот ісінде өткір болып отыр, осыған байланысты сотқа қорғауға дайындалу үшін мерзімдердің сақталуын және уақыттың жеткіліктілігін тексеру міндеті жүктеледі.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты соттарға әрбір анықталған бұзушылыққа немесе айыпталушының қорғану құқығын шектеуге жауап болатындығын ескертеді. Бұған негіздер болған жағдайда, сот, атап айтқанда, алынған дәлелдемелерді қолайсыз деп тануға (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі 125-бабы), қылмыстық істі Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің 626-бабында белгіленген тәртіппен прокурорға қайтаруға, сот шешімін өзгертуге немесе жоюға (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі 153, 423, 424-баптары) болады.

Сот Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабының 5-тармағындағы адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс деген талаптарына сәйкес айыпталушының білдірген өтініші не болмаса оның

немесе оның қорғаушысының жекелеген құқықтарын жүзеге асырудағы өзге де шектеулері осы құқықтарды олардың пайдаланулары қылмыстық процестің өзге де қатысушылары үшін көрінеу айқын адал ниетте еместігімен байланысты болған жағдайларда айыпталушының құқығы бұзылған деп танымауы да мүмкін.

Заңмен тыйым салынбаған тәсілдермен және құралдармен қорғалуға заң бойынша жол беріледі. Алайда, бұл тұжырым түсіндіруді қажет етеді. Қазіргі уақытта заңды әдістер мен құралдарды бөлуге мүмкіндік беретін тәжірибе қалыптасты. Бұл адамның келесі әрекеттерін қамтиды:

-күдік бойынша түсініктемелер мен айғақтар беруге не түсініктемелер мен айғақтар беруден бас тартуға құқылы;

-айыпқа қарсылық білдіруге, өзіне тағылған айып бойынша айғақтар беруге
Не айғақтар беруден бас тартуға құқылы.;

-дәлелдерді ұсыну;

-өтінішті және қарсылықты мәлімдеуге;

-айыпталушы сот ісін жүргізетін тілді білмеген немесе жеткілікті білмеген жағдайда ана тілінде немесе ол білетін тілде түсініктемелер мен айғақтар беруге және аудармашының көмегін тегін пайдалануға тыйым салынады;

-сот талқылауы барысында дәлелдемелерді зерттеуге және сот жарыссөздеріне қатысуға құқылы;

-соңғы сөзді айту;

-іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын органдардың әрекеттеріне, әрекетсіздігіне және шешімдеріне шағымдар келтіруге;

-заңмен белгіленген тәртіпте іс материалдарымен танысуға құқылы.

Айыпталушының өз мүдделерін қорғаушының көмегімен қорғау құқығы айыпталушының қорғаушы ретінде өз қалауы бойынша кез келген адамды таңдауға құқығы бар екенін білдірмейді және кез келген адамның іске қорғаушы ретінде қатысу мүмкіндігін білдірмейді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 66-бабының 2-бөлігі ережелерінің мәні бойынша сотқа дейінгі іс жүргізуде айыпталушыны қорғауды тек адвокат жүзеге асыруға құқылы. Айыпталушының өтініші бойынша қорғаушы ретінде жақын туысы немесе заңда белгіленген тәртіппен айыпталушының құқықтары мен мүдделерін қорғауды жүзеге асыруға және іс бойынша іс жүргізу кезінде оған заң көмегін көрсетуге қабілетті өзге адам жіберілуі мүмкін.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының жоғарыда аталған нормативтік қаулысында айыпталушыны қорғауды өзі шақырған бірнеше адвокат жүзеге асырған кезде қорғаушылардың бірінің келуіне қатысты өз ұстанымын білдірді. Жоғарғы Сот адвокаттардың бірінің келмеуі айыпталушының қатысуымен қылмыстық іс жүргізуге кедергі келтірмейді деп санайды.

Осылайша, қорғау құқығын қамтамасыз ету қағидаты айыпталушының, күдіктінің қылмыстық іс жүргізуде сотқа дейінгі іс жүргізуде де, сот ісінде де негізгі құқықтарының біріне кепілдік береді. Бұл қағиданы жүзеге асыру тәртібі Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының құқықтық ұстанымдарын және адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексімен анықталады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған (2019 жылы 23 наурызда толықтырулар мен өзгертулер енгізілген редакциясы) // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1996 жылғы N 4, 217-құжат (Қазақстан Республикасы Парламентінің басылымы).- URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (қаралған күні: 04.05.2022ж.).

2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылы 4 шілдедегі N 231-V Қазақстан республикасының Заңы (2022 жылы 2 наурызда толықтырулар мен өзгертулер енгізілген) // Егемен Қазақстан. - 2014. – шілде. – N 133 (28357).

3. Стецовский Ю.И. Если человек обвинен в преступлении... // Советская Россия. – М., 1988. – С. 157.

1. Тыныбеков С. Принцип обеспечения права подозреваемого и обвиняемого на защиту в уголовном процессе. – Алматы, 1997. – С. 256.

2. Мамутова А.М., Лившица Ю.Д. Уголовный процесс Казахской ССР. - Ч.1 Общая. - Алма-Ата: Мектеп, 1989.

3. Савицкий В.М. Право обвиняемого на защиту в социалистическом уголовном процессе. - М., 1983. – С. 233.

4. Оспанов Г.Д. Уголовный процесс РК (Общая часть). - Алматы, 2000. – С. 347.

ӘОЖ 53:37.091.3

ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Хадисова Ш.Т.

Ғылыми жетекшілер: Ахметжанов Б.К., Ерболатұлы Д.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Өскемен қ., Қазақстан, e-mail:sholpan.9820@mail.ru

Оқу үрдісіндегі маңызды компоненттердің бірі - оқыту әдісі. Сабатқа дайындалар кезінде мұғалім оқушыларға жаңа материалды қалай ұсынатыны, балалар мұғалім берген білімді сәтті игеруі үшін қандай құралдарды қолданатыны туралы ойлануы керек. Физика табиғат туралы, табиғаттың заңдары туралы ғылым ретінде, мектеп қабырғасында ғылыми пән ретінде әрекет ете отырып, қоршаған әлем туралы білім жүйесіне айтарлықтай үлес қосады. Ол қоғамның экономикалық және мәдени дамуындағы ғылымның рөлін ашады, қазіргі ғылыми дүниетанымның қалыптасуына ықпал етеді. Ғылыми дүниетаным негіздерін қалыптастыру, физика пәнін оқу процесінде оқушылардың зияткерлік қабілеттері мен танымдық қызығушылықтарын дамыту мәселелерін шешу үшін дайын білімді беруге емес, қоршаған әлемді ғылыми тану әдістерімен танысуға, оқушылармен оларды шешу үшін тәуелсіз әрекеттерді қажет ететін мәселелерді шешуге бағытталған пән. Осы орайда, білім берудегі тұлғаға бағытталған тәсілдің үстемдігі тенденциясы физиканы оқытуды ұйымдастыруда да көрініс тапты. Оқытудың жаңа құралдары мен технологияларының пайда болуы, қолда бар оқыту әдістерін (дәстүрлі оқыту)

жетілдіру ғылыми көзқараста физиканы оқыту әдістеріне қайта қарауға мәжбүр етті.

Физика мұғалімінің алдында білім алушылардың физикаға деген қызығушылығын ояту, білім алушылардың танымдық белсенділігін бағдарламалық материал арқылы ғана емес, заманауи тенденцияларға сәйкес дамыту міндеті тұр.

Мектеп курсында да, орта білім және жоғары оқу орындарында да кез – келген мұғалім өзін нақты бір білім көзі, сабақ беруші тұлға ретінде қарастырмауы керек. Мұғалім өзінің білім және оқу процесін ұйымдастырушы, сабақ берудегі тәрбие және білім мақсаттарына жеткізуші, ұйымдастырушы ретінде өзін жеке бір тұлға ретінде санауы керек. Мұғалім қойылған мақсатқа, оқу материалының, оқулықтың мазмұнына, оқушыларға арналған тапсырмаларға осы курс үшін қажетті оқу құралдарына сүйене отырып, оқытуды ұйымдастырудың неғұрлым тиімді нысандарын таба отырып, оқу-тәрбие процесін құрады.

Білім берудің негізгі міндеті: қоршаған ортада болып жатқан құбылыстар мен процестердің оқушылар санасындағы біртұтастығын қалыптастыру. Бірақ бұл мақсатқа жету қиынға түседі, себебі барлық мектеп курсын қамтыған жалпы ғылыми зерттеу әдісі жоқ.

Зерттеу әдістерін, ғылыми, пәнаралық, интегративті әрекет жасау арқылы оқушының жалпы ғылыми ойлауын, көзқарасын қалыптастыру негізінде бұл мәселені шешуге болады.

Ойлау стилі ойлау мәдениеттілігін, сонымен қатар дүниетанымдық көзқарасты анықтайды. Мектепте «модель», «жүйе», «ақпарат», «топтастыру», «қалыптастыру», «информатика және есептеуіш техника» тәрізді негізгі ұғымдар меңгеріледі. Білім беру саласында жаңа ақпараттық технологиялардың енуі мұғалімнің ойлау стилін, оқыту әдістемесін өзгертеді. Ал физика мен информатиканың пәнаралық байланысы информатика пәнінен эксперименттік жобалау мен есептерді шешу құралы болып табылады. Информатика кибернетикадан (басқару принциптері туралы ғылым), ғылымның техникалық жетістігі ғылым комплексі түрінде ұсынылады. Физика сабағында компьютерді пайдалану оқу үрдісіне мұғалім мен оқушының оқудың жеке дара шығармашылықпен жұмыс жасауына мүмкіндік береді. Физика-оқушылардың ойлау қабілетін қалыптастыратын және дамытатын негізгі буын. Ол оқушылардың интеллектін, логикалық ойлауын және шығармашылық қабілеттерін дамытуға, табиғат заңдылықтарын толығымен түсінуге ықпал жасайды. Оның мақсаты: жаңа ақпаратты дамыған қоғамда оқушыларды белсенді шығармашылық іс-әрекетке дайындау. Бұл мақсатқа жету үшін жаңа ақпараттық технологияларды сабақ беру процесіне енгізу қажет. Бұл оқушыларды жеке тұлға ретінде қалыптастыру, білімді меңгеруінің тиімділігін жоғарылату үшін қолайлы жағдай тудырады. Әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың жақсаруына байланысты білім беру мекемелерін компьютерлендіру қоғамның ең басты көкейтесті мәселесі болып табылады. Қазіргі кезде мектептерде 46% INTERNET жүйесіне қосылған, осымен шектелмей 2007 жылда бұл жүйені 81%-ға дейін жоғарылату көзделіп отыр. Егер бүгін 1 компьютермен 50 оқушы жұмыс істейтін болса, (ауылды жерлерде бұл пайыз көрсеткіші) келесі жылы бұл сан қысқармақ. Сонымен қатар дәстүрлі сабақ беруден спутник жүйесіне қосылып қашықтықтан білім алу іс жүзінде атқарылды. Жалпы

білім беру стандарты әлемдік деңгейде болуды нысана етіп отыр (12 жылдық білім беру).

Ақпараттық инфрақұрылымның дамуы ақпараттық технологиялардың барлық салаларға енуі оқушыларға дәстүрлі емес түрде жан-жақты білім беруді талап етеді. Бірақ ең алдымен жоғары мамандандырылған мұғалім болуы қажет. Физика-информация пәні мұғалімі болғандықтан, бірнеше кіріктірілген ашық сабақтар, арнаулы курс сабақтары өткізілді. Бұл сабақтар оқушылардың физика пәніне деген қызығушылығын арттырады, шығармашылық қабілетін дамытады, қоршаған орта танымдық тұрғыдан зерттеу барысында дидактикалық мақсаттар іс жүзіне асырылады. Бұл сабақтар оқушының эмоционалды еріктілік қабілеттерін ішкі мүмкіндіктерін көрсетуіне, материяны түсінуге терең қолайлы жағдай жасайды. Кіріктірілген сабақтар тарауды қорытындылау кезінде, жаңа тақырыпты меңгеру кезінде тиімді болады.

Шығармашылық есеп беру сабақтарында жоғары сынып оқушылары компьютерлік тесттер құрастырады.

Бұл сабақтардың мақсаты: оқушылардың ойлау қабілетін дамыту, дүниені танып, рухани байлық, мәдениетті бойына дарытуда өзінің жетістіктеріне сенімділігін тудыру.

Сабақ кезеңдері:

- Ұйымдастыру кезеңі. Қызығушылық - оқушы мен оқытушының тәжірибедегі қисынды анықтаудағы басты түрі. Оқу үрдісінде оқушыларды ерікті, шын ниетпен әрекет жасауға бағыттаймыз. Тақырыптың мақсаты және оған жету міндеттері айқындалады.

- Білімнің көкейтестілігі - өткен тақырыпты еске түсіру. Көзделген мақсат пен міндеттерді шешу жоспарын құрастыру. Оқушының тұрақ білімі негізінде қалыптасқан қабілетін іс-әрекетте белсенді жұмсауға негіздейді. Бұл этапта сабақтың мақсаты міндеті қалыптастырылады.

- Жұмысты ұйымдастыру. Бұл мақсатқа жетудің бірнеше алгоритмдері ұсынылады, оқушылар оны өз еркімен таңдап алады. Есептің шығару алгоритмін оқушы өзі құрастырады. Мұғалім оқушыларды меңгерілген тақырыпты тәжірибеде өздігінен дамытуға бағыттайды.

- Эксперимент. Жұмыста қолданылатын құралдар мен жабдықтарды қолдану технологиясын тәжірибеден өткізу.

- Компьютерлік модель: модельдеу үшін информатикалық-физикалық модельдері біріктірілген электрондық кестені таңдау қажет. Кесте білімнің үш аумағын қамтиды: мәлімет, есептер, нәтиже.

Осындай кезеңге бөлінген сабақ оқушының біртіндеп компьютерлік экспериментке өтуіне ықпал жасайды. Әрбір физикалық шаманың параметрлерін өзгертіп оқушы алынған нәтижені зерттейді. Эксперимент нәтижесін график түрінде келтіруге болады. Бейнежазба экспериментті көрнекі және тартымды етеді, ал сабақтар оқушылардың білім алу орталығындағы танымдық, дамытушылық қабілетін нығайтады.

Физика сабағында оқушы физикалық құбылыстарды, табиғат заңдылықтарын зерттейді, есептер шығарады. Бұл құбылыстарды басқа параметрлермен (арнайы құрастырылған CD-ROM) зерттей тиімді болады. Физиканы информатикамен

біріктіріп оқыту физика мен математиканы байланыстыра оқытудың негізінен өрбіген тиімді құндылық болып табылады.

Пәнаралық байланыс - ғылыми циклдағы физика сабағында жеке тұлғаны дамытудағы кешенде мәселе екені анық. Пәнаралық байланыстың негізгі үш бағыттары бар: пән бойынша алғашқы білім мен дағды, пән бойынша екінші білім мен біліктілік, осы білім мен дағдылардың бірлігі, оның оқу үрдісінде қолданылу өрісін кеңейтеді.

Осы біріктірілген курс оқушылардың қызығушылығын, дүниетанымын дамытудағы басты құрал болып табылады. Оқыту үрдісінде тәжірибе, нәтиже негізінде, біз, біріктіру ойлау үрдісінде дамытатын құрал деген ойға келіп тірелдік. Мұны бүгінгі қолданып жүрген тәжірибе көрсетіп жүр және оның болашағы шәкірт үшін қолайлы да нысаналы деп білеміз.

Тәжірибе алмасуға арқау болған тақырып төңірегіндегі ойларымызды түйіндей келе, басты нысана қорытынды ретінде 5-ші сыныпқа Іжарты жылдық арналған компьютерді пайдалану арқылы физиканы оқытудың күнтізбелік жоспарын ұсынамыз.

№	Тақырып	Компьютерлік программа	Сағат
1	Табиғат және адам. Физика табиғат туралы ғылым. Физика және техника.	«Физика в таблицах»	1
2	Астрономия-аспан денелері туралы ғылым.		1
3	Ерте дүниедегі халық астрономиясы.		1
4	Физикалық эксперимент. Физикалық шама.	«Физика в таблицах» «Открытая физика»	1
5	Зертханалық жұмыс.		1
6	Атомдар мен молекулалар. Диффузия.		1
7	Зертханалық жұмыс.		1
8	Механикалық қозғалыс.		1
9	Планеталардың қозғалысы.	«Физика в таблицах»	1
10	Қозғалыс траекториясы.		1
11	Бір қалыпта және бір қалыпты емес қозғалыстар.		1
12	Жылдамдық. Жол. Орын ауыстыру.		1
13	Уақыт бірліктері.		1
14	Есептер шығару.		2
15	Инерция. Тест. Бақылау жұмыс.		1

Қорытынды

Қазіргі мектеп мұғалімдерінің алдында тұрған басты міндет – оқушылардың шығармашылық білім дағдысын қалыптастыру. Білім берудің маңызды шарты оқу үрдісінде оқушылардың сабаққа қызығуын арттыру, өздігімен білім алуға құштарлығын таныту. Оқушыларды танымдық қабілетке жетелеу, олардың оқу еңбегін арттыру үшін дидактикалық материалдарды көбейту, күрделі физикалық есептерді шығару үшін, сұрақтарға жауап беру үшін негізгі формулалары мен заңдылықтарды пайдалана білуге үйрету. Оқушыларды физика пәнінің негізінен алынатын эксперименттік жұмыстарды бақылау және оларды сипаттайтын негізгі заңдылықтарды айқындау жөніндегі тапсырмаларды орындауын бақылау. Осылайша оқушының білім деңгейін саралау мақсатында қолданылып жүрген «жаңа педагогикалық технология» әдістеріне физика сабақтарында да орынды қолданып отыру керек.

Мектептің жоғарғы сатысындағы физика курстары негізгі IX – XI сыныптарда оқылатын жүйемен және сол мазмұнда жаңартылып, толықтырылып, оқушыға түсінікті де терең білім беретіндей болып қайта құрылғаны абзал, себебі көптеген зерттеулер, оқушылардың халықаралық физика олимпиадасы, осы кездегі физика курсының бағдарламасы дамыған елдердің бағдарламасына сәйкес келе бермейді. Сол себепті дарынды оқушыларды қарастырылып отырған бағыттар бойынша таңдау анықтау мақсатында диагностикалық зерттеулер жүргізіп, оқытуды іске асыру керек.

Қазіргі технологияны қолдану дегеніміз – келешек ұрпақтың еркін дамуына, жан-жақты білім алуына, белсенді, шығармашыл болуына жағдай жасау.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. М.Құдайқұлов, Қ.Жаңабергенов «Орта мектепте физика оқыту әдістемесі». Алматы. «Рауан». 1998 ж.
2. Қазақстан Республикасының Білім туралы, заңы. Астана 2000 ж.
3. Ғ.Әкімбаева «Пән аралық байланыс», «Қазақстан мектебі» 1996 ж.
4. Б.Тұрғанбекова, «Оқушының шығармашылық қабілетін дамыту», «Қазақстан мектебі» 1996 ж.

ӘОЖ 372.882

ДЕТЕКТИВ ЖАНРЫНДАҒЫ ӘНГІМЕЛЕРДІ СЫНЫПТАН ТЫС ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Шакизада А.Б.

Ғылыми жетекші: Мәуленов А.А., ф.ғ.д., доцент м.а.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Albinashakizada00@mail.ru

Қазіргі мұғалімнің алдында оқушының сабаққа деген қызығушылығын арттыру, білімге деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу, алған білімді өмірде қолдана алу сияқты өте маңызды міндеттер тұр. Мұғалімдер бұл міндеттерді тек сабақта ғана емес, сыныптан тыс уақытта да шешеді. Мектеп бағдарламасында берілген

тақырыптар арқылы оқу мақсаттарына толық жете бермейді. Мұндай жағдайларда мұғалімдер сабақтан тыс жұмыс кезінде толықтырулар жүргізуі керек.

Әдебиет бойынша сыныптан тыс жұмыстар оқушылардың әдеби білім деңгейін, оқу мәдениетін арттыруды, оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен эстетикалық талғамын дамытуды, олардың азаматтық және адамгершілік ұстанымдарын нығайтуды көздейді.

Белгілі әдіскер-ғалым Қ.Бітібаева сыныптан тыс жұмыстар, ең алдымен, кітаппен жұмыс істеуге үйретуге, өз беттерімен оны тыңдай білуге, оқығандарының ішінен ең негізгі, басты мәселелерді есте ұстау дағдыларын қалыптастыруға керек деп жазды[1, 201 б.].

Әдебиет бойынша сыныптан тыс жұмыстың мақсаты – оқушылардың сабақта оқыған материалды кеңірек және берік, саналы түрде игеруіне ықпал ету, көркем шығарманы талдау дағдыларын, мәнерлеп оқу дағдыларын жетілдіру, пәнге деген қызығушылықты тәрбиелеу.

Әдебиет бойынша сыныптан тыс жұмыстарды, әдебиетті тереңдетіп оқыту мәселелерін Қ.Бітібаева қарастырды. «Үйірме жұмыстары – сыныптан тыс жұмыстардың күретамыры», – дей келе, әдебиет бойынша үйірме жұмыстарының осындай түрлерін ұсынады: «Шешендік өнер», «Айтыс», «Термеші» сияқты фольклорға негізделген түрлері, мәнерлеп оқу, драма үйірмелері, әдеби конференциялар».

Сыныптан тыс жұмыс мектеп оқушыларын тәрбиелеудің маңызды құралы болып табылады. Бұл сыныптастары арасында, оқушылар мен сынып жетекшісі арасында, сыныптағы әртүрлі топтар арасында сыныпта тұлғааралық қатынастарды ұйымдастыруға жақсы мүмкіндік. Сыныптан тыс жұмыс мектептің оқу-тәрбие процесінің ажырамас бөлігі және оқушылардың бос уақытын ұйымдастырудың бір түрі болып табылады.

Сыныптан тыс жұмыстарды жоспарлауда мұғалім сабақ өткізуден гөрі мазмұнды, формаларды, құралдарды, әдістерді таңдау еркіндігіне ие.

Бұл жас оқырмандарға сабаққа қарағанда кеңірек эстетикалық құбылыстармен байланысуға көмектеседі. Оқырман, мұражай, театр, музыка, қызықты әңгімелесушілермен кездесулерден алған әсерлер оқушыға ерекше сезімдер сыйлайды. Сабақтан тыс жұмыста ашық қарым-қатынас, әр түрлі, көпфункционалды (көркемдік, шығармашылық, тұлғааралық, танымдық), мұғалім мен оқушылардың қарым-қатынасы ашықтық пен бейресми, шынайы ынтымақтастық атмосферасымен ерекшеленеді.

Негізгі мақсатқа сүйене отырып, мұғалім осындай қызмет барысында шешетін жеке міндеттерді бөліп көрсетуге болады:

- оқушыларды әртүрлі сыныптан тыс іс-шараларға тарту арқылы оларға адамгершілік, патриоттық, эстетикалық тәрбиелеуді жүзеге асыру;
- оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, олардың жеке сұраныстарын, мүдделерін, бейімділігін қанағаттандыру;
- тіл мәдениетін арттыру;
- оқушылардың білім қорын кеңейту мен тереңдету және лингвистикалық құзыреттілікті қалыптастыру;

- әдебиетте үлгерімі төмен оқушылардың өз күштеріне деген сенімін қолдау және тәрбиелеу;

- оқушылардың психологиялық қасиеттерін (қызығушылығы, ерік-жігері, еңбекқорлығы, табандылығы, білім алудағы дербестігі) дамыту және жетілдіру;

- оқушылардың коммуникативтік мәдениетін тәрбиелеу;

- толеранттылыққа, бір-біріне құрметпен қарауға тәрбиелеу, ұжымда қарым-қатынас жасай білу, қарым-қатынас мәдениетін жандандыру.

Көркем шығарманы оқудың басты кезеңдері сыныптан тыс мезгілде жүргізіледі. Осыған орай сынып бұрышына «Сыныптан тыс оқулар» айдарын жасауға болады. Әртүрлі жанрлық ерекшелігіне, көтерген тақырыптарына байланысты ұқсас шығармаларды қамтуға болады. Қазіргі кезде оқырман арасында танымал жанрларды, оның ішінде, детектив, фантастика, хоррор элементтері бар шығармаларды қосуымызға болады.

Детектив десек есімізге бірден Батыс әдебиеті түседі. Алайда детектив жанры Қытай және Жапон әдебиеттерінде орта ғасырлардың өзінде жеке жанр ретінде қалыптасты. Бұл жанр қазақ әдебиетінде кенже қалған жанр. Бұлай деуіміздің де өзіндік себептері бар.

Қазіргі таңда детектив жанрының өкілдері кемде-кем. Жазушылар дегенде тек Кемел Тоқаевты ғана айтатындар бар. Кей жағдайда Кемел Тоқаевтың осы жанрда жазған шығармаларында білмейтін оқырмандар жетерлік. Оқырмандар өздерін бұл жанрдан аулақ ұстауға тырысады. Бұл бір жағынан қазақы менталитет болса, екінші жағынан жас оқырмандардың осы жанрда кітап оқуына ата-аналар жағы қарсы болып жатады. Детективге деген қызығушылық оқушының психологиясына кері әсерін тигізеді деп есептейтін ата-аналар көп. Жоғары сынып оқушылары классикалық әдебиет үлгілерімен қатар, детектив жанрындағы кем дегенде бір шығармамен мектепте танысып шыққаны дұрыс деп ойлаймыз. Сондықтан мақалада қазақ әдебиетінде детектив жанрында жазылған шығармаларды сыныптан тыс оқыту жолдарын көрсету көзделген.

«Баланың кітап оқуға деген ынтығу сезімі өзінен-өзі қалыптасып, дами қоймайды. Оқушының кітапқа деген сүйіспеншілігін тәрбиелеу – мұғалімнің еңбегінің жемісі болмақ», – деп ғалым Т.Қ. Жұмажанова сыныптан тыс жұмыстың сапалы өтуін пән мұғалімінің әдістемелік шеберлігімен байланыстырады [2, 179 б.]. Сыныптан тыс оқуға арналған әдебиеттерді таңдау кезінде балалардың жас және психологиялық ерекшеліктерін, олардың батырлыққа, ерекше нәрсеге деген ұмтылысын, шытырман оқиғалар мен фантастикаға деген қызығушылығын ескеру қажет. Сондықтан ұсынылған шығармалар жанрлары мен формаларында әр түрлі болып, динамикалық сюжетімен ерекшеленуі керек.

Шытырман оқиғалы әдебиеттің бір түрі – қылмыспен байланысты жұмбақ оқиғаларды ашуға арналған детективтік әдебиет. Детективтік жанрдағы шығармалар оқырмандарды шиеленісті сюжетпен, интриганың өткірлігімен, бас кейіпкердің түйсігімен қызықтырады. 9-11 сынып оқушыларында шытырман оқиғалар мен фантастикаға деген қызығушылығы осы кезеңдерде артады.

9-11 сыныптардағы сыныптан тыс оқу сабақтарында детектив жанрындағы Кемел Тоқаевтың шығармаларымен кездесу оқушылар үшін қызықты болады.

Сыныпта жұмысты детективтің жанрлық ерекшеліктерін түсіндіруден бастау керек. Ағылшын тіліндегі «detective» сөзі – әйгілеу, әшкерелеу дегенді білдіреді. Детектив – бұл көбінесе қылмыспен байланысты күрделі, түсініксіз құпияны логикалық талдау арқылы ашуға негізделген жанр. Әдетте, детективтің басты кейіпкері қылмыскер емес, қылмысты тергеуші. Көбінесе детективтің жанында оның көмекшісі, жергілікті полицияның маманы жүреді.

Детективтік шығармалардың ерекшелігі – оқырман қылмысты ашу процесіне қатысады, осылайша сипатталған оқиғалардың серіктесі болады.

«Қазақ детективінің атасы» саналып жүрген Кемел Тоқаев туралы кіріспе сөзінде мұғалім оның тағдырының ерекшелігіне, өмір жолына назар аударады.

Кемел Тоқаев 1923 жылы қазан айының екінші жұлдызында Қаратал ауданына қарасты Сарғабан деген жерде дүниеге келген. Кемел бала кезінен заман тауқыметін басынан өткерген. Ол Жетісу еліне кеңінен белгілі Жолбарыс батыр ұрпағы. Кейбір деректерге жүгіне келсек, оның ата-анасы 1930 жылдардағы аштықта дүние салған көрінеді. Сол кезде жас Кемел Шымкенттегі балалар үйіне тап болады. Ол кәмелеттік жасқа келгенше тәрбие мен білімді сонда алады. Ұлы Отан соғысына қатысып, I және II дәрежелі Ұлы Отан соғысы орденімен, басқа да медальдармен марапатталған.

Жазушы ретінде Кемел Тоқаев көбінесе шытырман оқиғалы (детективті) жанрда қалам тартты. 1954 жылы «Жұлдызды жорық», 1955 жылы «Қысқы қарлығаш», 1958 жылы «Тасқын», 1965 жылы «Болашақ туралы ой», 1968 жылы «Ерекше тапсырма», 1971-72 жылдары «Дикарьдің өлімі», «Қастандық», «Сарқабанда болған оқиға», 1954 жылы «Көмескі із», 1976 жылы «Түнде атылған оқ», 1977 жылы «Таңбалы алтын» сияқты шығармалардың авторы. Драматургия саласында «Кім қылмысты?» дейтін пьеса жазды. «Соңғы соққы» (1981), «Солдат алысқа кетті» (1983), «Ұясынан безген құс» (1983) романдары «Қызыл комиссар», «Сиқырлы құпия» шығармалары да жарық көрген.

Кемел Тоқаев шығармаларының ерекшелігі деректілігінде. Өзі қатысып куә болған соғыс кезіндегі партизандар ерлігі, чекистер мен ішкі істер қызметкерлерінің қауіпті де қызықты тағдырлары, қылмысты істі ашудағы милиционерлердің алғырлығы мен ұтқырлығы – жазушы көтерген негізгі тақырыптар. Шығармаларының жазылуына тұл жетімдіктің қасіретін тартқан кездері арқау болды. Қаламгердің осы детектив жанрына келуінің де бір себебі тағдыр тауқыметін көп тартып, содан алған өмірлік сабақтарын қағаз бетіне түсіруі деп топшылаймыз.

Әрі қарай, мұғалім «Сарқабанда болған оқиға» повесін қажетті түсініктемелермен және әңгіме элементтерімен оқуды ұйымдастырады. Үйде оқушылар оқиғаны соңына дейін оқиды.

Шығарманың атауына байланысты оқырманға әңгіме не туралы болатынын болжау қиын. Мәтіннен кейінгі аналитикалық жұмыс жазушының шығармашылық мінез-құлқының ерекшеліктерін анықтауға арналған.

Жұмысты тергеудің ең қызықты сәттерін қайталаудан бастауға болады.

- Сарғабан сазындағы оқиға неден басталды?
- Қылмыскерлерді іздеу ісіне қатысқан тергеушілер кімдер?
- Рахымның өлер алдындағы сөзі кімге арналған?

- Алтын тасумен астыртын айналысушыларды қалай анықтады?

Мәтінмен жұмыс істей отырып, оқушылар Рахымды азаптап өлтіруінің себебін, Рысбек Тілеуовтің бұл іске қатысы жоқ екенін, қылмыстың артын ашу үшін арнайы шақыртылған Талғат Майлыбаевтың құпия келуін атап өтеді.

Басты кейіпкер Талғат ойы жүйрік, ақылды, сыни ойлай алатын қабілеттері бар. Сарғабанда болған оқиғаны тергеумен айналысып, өз ісінің маманы екенін дәлелдейді. Талғатты суреттей отырып, автор адамның ақыл-ойының, интуициясының, мақсатқа жету үшін ақыл-ойының шексіз мүмкіндіктерін көрсетеді.

Әрине, оқушылар жазушының шеберлігін бағалайды, сюжеттің өткірлігін, динамизмін, баяндаудың эмоционалды қарқындылығын атап өтеді. Қылмыскерлердің әрекеттері оқырмандарға тек финалда ғана түсінікті болады. Самсонов (Майснер) өз қылмысының себебін соғыстың ащы зардабы деп көрсетеді. «Кісіге айып таққанда бүгінгінің рахат тұрмысымен мөлшерлемей, кешегі күннің келбетін еске алсын. Менің азғын жолға түсуім сол соғыстың лебі шығар. Әйтпесе, қазір баламның қызығын тамашалап отырмаймын ба?», - деп соғыс жылдарында халықтың қиын кезеңдерден өткендігін айтады [3, 99 б.].

Әңгіменің сюжеттік желісін былай көрсетуге болады:

I Сарбаған сазындағы өлім

II Алтын жасырынған орынның табылуы

III Қылмыстың артын жабу үшін аурухана қоймасының тоналуы

VI Самсонов пен Цойдың ұстау операциясы

V Қылмыстыларды тергеу жұмысы

Оқушыларға сұрақтармен жүгінейік:

- Қылмысты зерттеу кезінде кейіпкер қандай принципті ұстанды?

Талғат өзінің табандылығының арқасында даланы кезіп жүріп, бір аяқты ізді тауып, қылмыскердің біреуінің аяғы шолақ екенін анықтады. Рахымды қинап өлтіруінің себебін бағалы затын алып немесе тығып қойғанын, тыққан орнын айтқызу үшін азаптаған деп топшылады.

- Талғат бұдан әрі қандай логикалық әрекеттер жасайды?

Қазынаның орналасқан орнын табу үшін серігі Нұржанмен Сарбағанның құмын қазып әлек болады. Төрт күн бойы шаршап шалдығып, шаң болып жүрген екеуінің жүрісінен Жабағы секем алса да, жастардың сауық құрып жүрген түрі ғой деп топшылады. Алтынды табуға серігі Нұржанның ойы көмектеседі.

Оқырманға тергеу процесін бақылауды жеңілдету үшін автор баяндауды жүргізетін ақылды серіктесті арнайы енгізеді. Детектив оған өз ойларының барысын егжей-тегжейлі түсіндіреді. Бұл дәстүр детективтік жанрда берік орныққан. Бұл Шерлок Холмс доктор Уотсонмен Конан Дойлда, сондай-ақ Агата Кристидің шығармаларында полковник Хастингспен бірге Геркуле Пуаро жұптасады.

Сол сияқты «Сарғабанда болған оқиға» повесінде капитан Талғат Майлыбаев пен лейтенант Нұржан Мақатаев бірге жұптасады. Жаста болса бас болар Нұржан алтынды іздеу жұмысына өз үлесін қосады. «Сіз Рахымның қылмыстылардан жасырғаны алтын, немесе гауһар тас, әйтеуір қымбат дүние дедіңіз. Егер мен сондай көз қимайтын асыл затты тауып алсам және оны жасырғым келсе, жерге көмбес ем.

Адамның психологиясы қызық қой. Алтын жерден қазылып алынғанымен, оны көмсе былғанып қалатын сияқты көрінеді. Сондықтан ондай асыл дүниені тауып алған адам оны жоғары, биік жерде сақтағысы келеді. Ағаш бұтағының арасына жасырды дейтін мұнда қалың орман жоқ. Сонда ол қайда тығуы мүмкін? Әрине, өзінің бойы жететін бір жерге жасырады. Тауып алған адам ат үстінде жүрсе, сөз жоқ ол оны жарқабақтың қуысына, құстың ұясына, не інге жасырар еді. Анау-мынау жаяудың қолына түспес үшін суды кешіп барып, ат үстінде тұрып, бүркеп тығуы мүмкін» [3, 56 б.], – деп орынды пікір айтады.

Сабақ соңында детектив жанры, Кемел Тоқаевтың шығармашылық тәсілі туралы қорытынды жасалады.

Кемел Тоқаев қазақ әдебиетіндегі шытырман оқиғалы, детектив жанрының негізін қалаушы. Жазушы шығармаларындағы қаһармандарының адамгершілігі биік, табиғатынан зиялы, мінездері тұрақты, халқына адал, кең жүректі жандар. «Сарғабанда болған оқиға» повесінде полковник М. Дайыров, милиция бөлімінің бастығы майор Ә. Ділдәбеков, капитан Т. Майлыбаев, т.б құқық қорғаушы милиция басшыларының адалдық пен әділдікті жақтауын, батылдығы мен тапқырлығын жан-жақты ашқан.

Кемел Тоқаев шығармаларының басты ерекшелігі – жана типтегі адамды, оның озық адамгершілігін, парасатын, идеялық байлығын бар шындығымен көрсете білуінде. Оқырмандарына өміршең кейіпкерді, өшпес қаһарман, жағымды бейнелерді шынайы көрсетті.

«Кемел Тоқаевтың «Сарғабанда болған оқиға», «Түндегі жаңғырық» деген повестері, әңгімелері – шын мағынасында детектив жанрындағы шедеврлер. Неге? Өйткені бұл шығармаларда, әрине, Кемел Тоқаевтан кейін де осы салаға ат ізін салған, осы салада өзінің бағын сынаған жазушылар болды. Бірақ олардың көбісінің шығармалары көркемдік деңгейге, көркемдік проза деңгейіне жете алмай қалды. Сондықтан Кемел Тоқаевті детектив жанрының дарабозы деп айтуға болады», – деді жазушы, әдебиет сыншысы Амангелді Кеңшілікұлы.

Детектив жанрын оқыта отырып, мұғалім оқушылардың белсенді оқу қажеттіліктерін қалыптастырады, автордың қойған мәселелерін ойластыру, өз ұстанымын білдіру қабілетін дамытады. Бұл оқушылардың бойында адамгершілік құндылықтарын, өмірде кездесетін ситуацияларға жеке көзқарасын қалыптастыруға қызмет етеді.

Осылайша, сыныптан тыс оқу сабақтарында мұғалім оқушыны қызықтыруға, оны көркем әдебиет әлеміне тартуға тырысады. Детектив шытырман оқиғалы шығарма, сондай-ақ қиял элементтерін қамтуы мүмкін. Мұның бәрі детективті шынымен ерекше жанрға айналдырады. Оқырман мәдениетін қалыптастыруға, көркем талғамға ие оқырманды дайындауға көмектеседі. Мұғалім ойлауға, пайымдауға, әлемге өз көзімен қарауға қабілетті тәуелсіз жеке тұлғаны тәрбиелеуге қадам жасайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Жұмажанова Т. Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 2009. – 288 б.

2. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқытудың инновациялық әдістемесі, технологиясы. – 2-бас. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 287 б.

3. Тоқаев К. Таңдамалы: Повестер мен әңгімелер жинақ. 2-том. - Алматы : Ана тілі, 2008. – 294 б.

УДК 740

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА STEM ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫ БЕЛСЕНДІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ АСПЕКТІЛЕРІ

Ыдрыс Зарина

Ғылыми жетекшілер: Жандилдина Р.Е., Турсунбекова Г.И.

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Арқалық қ., Қазақстан, e-mail: roza.zhandildina@mail.ru

Егеменді еліміздің бүгінгі күнге қойған басты міндеттерінің бірі қоғам сұранысына сай дүниетанымы қалыптасқан, ақыл-ойы кемелденген, өнегелі жастар тәрбиелеу.

Дүниетаным айнала қоршаған орта туралы, жеке адам және оның қоғамдағы орны, тіршіліктің мән-мағынасы жайлы ұғымдардың жиынтығы, дүниенің біртұтастығын түсіндіру нәтижесі болып табылады. Дүниеге көзқарас жеке адамның қоршаған ортадағы табиғат пен әлеуметтік құбылыстарды түсініп пайымдауы арқылы ой тұжырымдауы, яғни, дүниеге көзқарас дүниенің даму заңдылықтарын ғылым негізінде танып білу.

Таным процесінің аталған мәселелерімен алғаш айналыса бастаған ертедегі грек философтары Демокрит, Платон, Аристотель және басқалары болды. Кейіннен бұл мәселелермен Ф.Бекон, Г.Декарт, Дж. Локк, Б.Спиноза, И.Кант, Д.Дидро, А.И.Герцен және басқа көптеген философтар айналысып өз үлестерін қосты. Жаңа дәуірде бірқатар философтар, атап айтқанда, ағылшын философы Д.Юм және неміс философы И.Кант таным теориясына өз үлестерін қосты. И.Кант таным процесінің жеке формаларына: сезімге, ойдың ұғым, пікір формаларына, ақыл, парасатқа егжей-тегжейлі талдау жасады. Бұл талдау гносеологияға қосылған үлкен үлес болды [1].

Демек, қоршаған дүниені білу танымға байланысты. Таным – адам санасын дамытудың негізгі және ол арқылы адам өзін қоршаған ортаны игеруге де үйренеді.

«Таным» - философиялық ұғым. Қоршаған дүние объективті түрде өмір сүретін болғандықтан, оның заттары мен құбылыстары санада бейнеленеді. Көру, сезіну, түйсіну арқылы сезім мүшелерімізге материалдық заттар әсер етеді, біз оларды қабылдаймыз. Қабылданған дүниені танып білеміз. Сезім арқылы таныған дүниені ғылыми біліммен байланыстырғанда ғана білім қалыптасады. Қабылдау барысында сыртқы сезім мен ішкі сезімдер бірге отырып танымды нақтылай түседі. Таным арқылы заттар мен құбылыстардың басты белгілері, ұқсастықтары мен айырмашылықтары жайында бейнелі қабылдау нәтижесінде ұғым туады. Таным - объективті шындықты адамның ойында бейнелейтін және қайта жаңғыртатын қоғамдық іс-әрекет барысы. Ол заттардың пәніне дәлірек жетудегі күрделі және

қарама-қайшылықты рпоцесс барысы ретінде қаралады. Ақиқатқа жетудің, объективті шындықты танудың диалектикалық жолы: нақты пайымдаудан абстрактілі ойлауға, одан тәжірибеге көшу» болып табылады. Таным үрдісінде ойлаудың түрлі тәсілдері пайдаланылады (анализ, синтез, дедукция, индукция, абстрактіліктен нақтылыққа көтерілуі және тағы басқа).

Балалардың бойында кездесетін таным қабілеттері дегеніміз – білімді өз сапасында белсенді және нәтижелі түрде бейнелеуі. Мұндай бейнелеу әрекеті аса күрделі үрдіс. Ол балалардың сыртқы дүние туралы білімді меңгеруі және дағды мен әдістерін қалыптастыруы арқылы жүзеге асырылады [2].

Балаларды біліммен ғана қаруландырып қоймай олардың назарын білгендерін жадында сақтай білу қабілеттерін, ойлауын, тіл шеберлігін, білім негізін біліп алуға құштарлығын, өмірге көзқарасының дұрыс қалыптасуын, ықыласын, төзімділігін, іскерлігін, ізденімпаздылығын және т.б. танымдық қасиеттерін жетілдіру – оқу тәрбиелік және ұстаздық негізгі мақсат.

Мектеп жасына дейінгі балалар ересек адамдардың әрекеттеріне үңіле қарап, үйренеді, оларға еліктейді. Балалардың саналы түрде істейтін мұндай әрекеттерін ырықты немесе ерікті белсенділік дейді. Бұл жастағы балалардың үлкендер әрекеттеріне және олармен өзара қатынас жасауға еліктеуі рөлді ойындарды атқару барысында байқалады. Көбінесе балалардың ойындарында адамдардың еңбек іс-әрекеттері, тұрмысы, өзара қатынасы көрсетіледі, ұжымдық өмір дағдылары қалыптаса бастайды. Ойын барысында балалардың құрамдастарымен де өзара қатынасы өзгереді. Олар басқа балалармен ойнауға тілек білдіреді, еңбекке байланысты тапсырмаларды бірігіп орындауға, өз қылықтарын ережеге бағындыруға, керексіз әдеттерді тежеуге, кедергіні ығыстыруға үйренеді. Осындай бірігу іс-әрекеттерінің қуанышы балалар арасында жолдастық, достық сияқты жаңа қатынастарды туғызады. Олар бір-біріне қамқорлық жасап көмектеседі, ілтипатты болады. Бала еліктеу, қабылдау арқылы түрлі рольді ойындарды атқара отырып, әлеумет өмірінің өндіріс қатынастарының мазмұнына түсінеді. Адам белсенділігінің табиғатын тани білу, еңбек және моральдық белсенділік дәрежесі бойынша адамның қоғам мен ұжым үшін жарамдылығын жете анықтау тәрбиешінің басты міндеті. Бала белсенділігінің ең алғашқы формасының бірі – қарым-қатынас жасау белсенділігі. Бұл адамның бүкіл өмірінде дамиды белсенділік. Балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес басқа адамдармен қарым-қатынас жасау белсенділігінің мазмұны да өзгеріп отырады.

Мектеп жасына дейінгі балалар ересек адамдардың әрекеттеріне үңіле қарап үйренеді, оларға еліктейді. Балалардың саналы түрде істейтін мұндай әрекеттерін ырықты немесе ерікті белсенділік дейді. Бұл жастағы балалардың үлкендердің әрекеттеріне және олармен өзара қарым-қатынас жасауға еліктеуі рөлді ойындарды адамдардың еңбек іс-әрекеттері, тұрмысы, өзара қатынасы қамтылып көрсетіледі, ұжымдық өмір дағдылары қалыптаса байтайды. Ойын барысында мектепке дейінгі балалардың құрдастарымен де өзара қатынасы өзгереді. Олар басқа балалармен ойнауға тілек білдіреді, өз қылықтарын ережеге бағындыруға, керексіз әдеттерді тежеуге, кедергіні ығыстыруға үйренеді. Ойын арқылы мектепке дейінгі балалардың жеке белсенділігі мен танымдық қызығушылығы артады.

Балалардың белсенділігі, негізінен, екі түрлі сипатта болады: сыртқы және ішкі белсенділік. Сыртқы белсенділік дегеніміз – бала әрекетінің сыртқы көріністері (белсенді қимыл қозғалыстары, практикалық әрекеттері, тәрбиешіге зейін қойып қарауы, әрекеті т.б.) бірақ осы кезде ол басқа нәрсе ойлап отыруы да мүмкін. Баланың ішкі белсенділігіне оның белсенді түрде ойлау әрекеті жатады. Бала белсенділігі қандай болғанда да ой дербестігіне сүйенеді. Оқыту үрдісінде балалардың белсендігін дамытуды мақсат еткен тәрбиеші сабақтың барлық кезеңдерінде олардың ой дербестігін дамытуға тырысады. Балаларда белсенділік бір қалыпта болмайды оның қарапайым (еліктеушілікке, жай қайталауға, біреудің айтқанын бұлжытпай орындауға негізделген) және күрделі шығармашылық т.б. белсенділік түрлері болады. Соңғысы баланың логикалық ойлау қабілеті мен дербестігін керек етеді. Мектепке дейінгі балаларда жас ерекшеліктеріне және психикалық даму дәрежесіне қарай белсенділіктің бірнеше түрі қалыптасып дамиды: қимыл, сөйлеу, ойлау, таным, өзін-өзі тәрбиелеу т.б. белсенділіктер [3].

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттердегі талдауда көрсетілгендей, белсенділік жөнінде түсінік әр түрлі салада талдауды талап етуші көп аспектілі феномен ретінде көрінеді.

- биологиялық (П.К.Анохин, В.М.Бехтерев, Н.А.Бернштейн, А.Илиади)

- психологиялық (Б.Г.Ананьев, М.Я.Басов, Л.С.Выготский, Б.Ф.Ломов, В.С.Мухина, В.А.Мясищев)

- педагогикалық (Ш.А.Амоношвили, Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.Ж.Руссо, К.Д.Ушинский, Г.И.Щукина, Г.И.Шамова т.б.)

Биологиялық аспект – белсенділік мәселелері түсінігімен байланысты белсенді бастама адамда энергияның жиналуының нәтижесі болып табылатындығы жөнінде түсінікпен тығыз байланысты. Ол өзін-өзі ретке келтірумен негізделеді. Биологиялық белсенділік адамның ортаға бейімделуін қамтамасыз ететін оған тән тұқым қуалау қасиеті. Осы өзара қарым-қатынас кезінде ағза мен оның тіршілік ету шарттары аралығында туатын қарама-қайшылықты жоюға бағытталған физиологиялық механизмдер ғана туып қоймайды, сонымен қатар осы әсерді жоюға мүмкіндік беретін және мінез-құлыққа, өткен оқиғаға емес, алдағы оқиғаға бағытталған мүмкіндік беретін физиологиялық механизмдер де туып отырады (П.К.Анохин). Белсенділік бейне белгісін тұрақтандырушы сапа болып табылады, бұл тірі материяның іштей детерминацияланған іс-әрекетінің бір түрі болып табылады (В.З.Коган). Белсенділік көзі болып сыртқы орта және ағзада тұратын және өтетін ішкі үрдістер болып табылады.

Ұстаз ретінде біз балаларды осылай оқытамыз ба, мұндай білім жаңа өмірде пайдалы бола ма, білім берудің мазмұны мен технологиялары бүгінгі мектеп жасына дейінгі балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қалай түзетілуі керек деп ойлану керек. 3-7 жас – дамудың стратегиялық маңызды кезеңі [4].

Мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істейтін педагогтар мектеп жасына дейінгі балалық шақта балалардың білімге деген қызығушылығын ояту, оларды әртүрлі көздерден қабылдауға және ақпаратты пайдалануға үйрету, айналадағы шындықты қызықтыратын сұрақтарға өз бетінше жауап табуға үйрету қаншалықты маңызды екенін түсінеді. Өз бетінше және құрбыларымен және ересектермен ынтымақтастықта әрекет ету қабілетін тәрбиелеу маңызды. Осылайша, ата-аналар

мен мұғалімдер проблемаға тап болады: қандай әдістер мен әдістерді қолдану керек? Қандай технологияларды қолдану керек?

STEAM технологиясының құралдар жинағына не кіреді?

1. «Ф.Фребельдің дидактикалық жүйесі» оқу модулі;
2. «LEGO - құрылыс»;
3. «Математикалық дамыту» оқу модулі;
4. «Робототехника» оқу модулі;
5. «Мультстудия» оқу модулі;
6. «Тірі және жансыз табиғатпен тәжірибе жасау» оқу модулі.

Соңғы онжылдықтардағы әлемдегі өзгерістер жаһандық ауқымда әсерлі және бәрімізді алаңдатады. Барлық жерде ескі таныс нәрселер жоғалып жатыр, қызметтердің жаңа түрлері, тіпті бүкіл кәсіби салалар пайда болады. Қазіргі педагогтар біз үйретіп жатқан білім мен дағды заман талабына сай келе ме, соны ойлауы керек пе? Зерттеушілер қазіргі мектеп жасына дейінгі балалардың 65 пайызы бүгінде жоқ мамандықтарды игеретініне сенімді. Ол үшін соңғы технологияны меңгерген, жаратылыстану ғылымдары мен техниканы түсінетін жас мамандар қажет болады. STEAM білім беру моделін оқу орнының қаржылық мүмкіндіктері мүмкіндік беретін дәрежеде балабақшаға енгізу үшін арнайы таңдадым. Мұның объективті себептері бар. Балалар кішкентай кезінен өзіне жақын ойын әрекеттері арқылы әлемнің алуан түрлілігін меңгереді. Мектепке дейінгі мекемелерде тәрбиені жүзеге асыру мемлекеттік білім стандартының талаптарымен реттелетін ойын түрінде жүзеге асырылады. Технология бір жағынан – ойын, екінші жағынан – баланың шығармашылық интеллектуалдық әлеуетін дамыту.

Мектепке дейінгі білім беруде STEAM технологиясын қолдану балалар мен ата-аналарды шығармашылық инновациялық өнімді іс-әрекетке, электронды интерактивті білім беру ресурстарымен жұмыс істеуге, шығармашылық және оперативті ойлауын дамыта отырып, анимация құруға – заман ағымына ілесу бағытында белсендіреді. Мектеп жасына дейінгі балаларымыз мектеп инновацияларына дайын болуы, жобалар жасауы және оларды нақты іске асыру қабілеті болуы керек. STEAM технологиялары педагогтарға табысты зерттеушілердің, өнертапқыштардың, ғалымдардың, технологтардың, суретшілер мен математиктердің буынын өсіруге мүмкіндік береді. Ата-аналар сұранысына ие қосымша білім беру қызметтерін көрсету, білім сапасын арттырудың өзекті мәселесі STEAM білім беру жүйесіне жүгіну арқылы тамаша шешілді.

«STEAM» ойын технологиясының модульдік жүйесі.

Ойындық педагогикалық технологиялар түсінігі педагогикалық процесті әртүрлі ойындар түрінде ұйымдастырудың жеткілікті кең әдістері мен тәсілдерін қамтиды. Педагогикалық ойынның нақты белгіленген оқу мақсаты мен сәйкес педагогикалық нәтижесі бар, оны негіздеуге, айқын анықтауға және оқу-танымдық бағыттылықпен сипаттауға болады.

Ойын технологиялары білім берудің ерекше түрлерінің бірі болып табылады.

Ойын арқылы оқыта отырып, біз балаларға оқу материалын бізге, ересектерге ыңғайлы етіп емес, балалардың оны қабылдауы қаншалықты ыңғайлы және табиғи екенін үйретеміз.

Мектеп жасына дейінгі балалар үшін ойын - жетекші әрекет.

STEAM ойын технологиясының құралдар жинағына не кіреді және қандай міндеттер шешіледі?

Ф.Фребельдің дидактикалық жүйесі оқу модулі

- қоршаған дүние объектілерімен тәжірибе жасау;

-геометриялық денелермен және фигуралармен әрекеттер арқылы математикалық шындықты меңгеру;

- уеңістіктік қатынастарды меңгеру

- Әртүрлі бұрыштар мен проекцияларда жобалау.

«LEGO – құрылыс» модулі

- практикалық және ақыл-ой эксперименті, жалпылау, сөйлеуді жоспарлау және өз іс-әрекетінің процесі мен нәтижесі туралы пікір айту қабілеті;

- ана тілінде еркін сөйлеу (сөздік, сөйлеудің грамматикалық құрылымы, фонетикалық жүйе, семантикалық құрылым туралы қарапайым түсініктер);

- жаңа бейнелер жасау, қиялдау, аналогияны қолдану қабілеті.

«Математикалық дамыту» оқу модулі

- балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, математикалық даму мәселелерін келесі бағыттар бойынша кешенді шешу: өлшем, пішін, кеңістік, уақыт, сан және санау.

«Робототехника» оқу модулі

-логикалық және алгоритмдік ойлауды дамыту; -бағдарламалау негіздерін қалыптастыру;

-жоспарлау, модельдеу қабілеттерін дамыту; -мәліметтерді өңдеу;

-абстракциялау және заңдылықтарды табу қабілетін дамыту;

5. «Мультстудия» оқу модулі

-ақпараттық-коммуникациялық технологиялар) және цифрлық технологияларды дамыту;

- медиа технологияларды дамыту;

- көркем-техникалық шығармашылық синтезіне негізделген өнімді әрекетті ұйымдастыру.

6. «Тірі және жансыз табиғатпен тәжірибе жасау» оқу модулі.

- эксперименттік іс-әрекетте қоршаған әлем туралы түсініктерін қалыптастыру.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1.Белая, К.Ю. т.б. Интеграция – құрудың негізгі құралы ретінде мектепке дейінгі білім беру мекемесінің жаңа үлгісі [мәтін] / Мектепке дейінгі білім беру мекемесін басқару. 2003. № 4. - С. 105-109.

2.Дибина О.В. Білім беру салаларының интеграциясы мектепке дейінгі білім беру мекемесінің педагогикалық процесі. [мәтін] / Мәскеу, 2012 ж.

3.А.Дандибаев, А.Абдрахманова, С.Шагиров, Н.Дускалиев. «Робот техникасы негіздері» \ \ Әдістемелік нұсқаулық. Орал, 2017 ж.

4.Евдокимова Е.С. Мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі жобалау технологиясы [мәтін] / Е.С.Евдокимова. – М.: ТК сфера, 2006. – 64 б.

5.Павленко, И.Н. Мектепке дейінгі балаларды оқытудың кешенді тәсілі [мәтін]./Мектепке дейінгі білім беру мекемелерін басқару. 2005.№ 5.99-102.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

ҚАЗІРГІ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ: ДӘСТҮРЛЕР, ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛАР

СОВРЕМЕННАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ: ТРАДИЦИЙ, ЦЕННОСТИ И ИННОВАЦИИ

ЗАМАНАУИ ЖАРНАМАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЖАРНАМА НАУҚАНЫНДА ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Алишері А.Б., Құламанова К.Ж.	3
КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ Алтайбеков Д.А., Садықанова Ж.Е.	6
БИОЛОГИЯ ПӘНІ БОЙЫНША АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ САЛАСЫНДА ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ДАМЫТУ Амантаева А.Д., Садықанова Г.Е.	12
ОҚУШЫЛАР МЕН СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУҒА ЫНТАЛАНДЫРУ ҮШІН ФИЗИКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМЫТУ Армиянов Р.Б., Сакенова Р.Е., Ерболатұлы Досым	15
10-12 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ПАЛУАН-САМБИСТЕРДІ БАСТАПҚЫ ДАЯРЛАУ ТОПТАРЫНДА БАЗАЛЫҚ ТЕХНИКАЛЫҚ-ТАКТИКАЛЫҚ ІС-ҚИМЫЛДАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ИГЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ Атаев Н.Б., Дошимбеков А.Б.	20
ЖАС ПАЛУАН-САМБИСТЕРДІ БАСТАПҚЫ ДАЯРЛАУ ТОПТАРЫНДА БАЗАЛЫҚ ТЕХНИКАЛЫҚ-ТАКТИКАЛЫҚ ІС-ҚИМЫЛДАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ИГЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ Атаев Н.Б., Дошимбеков А.Б.	24
АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ Ахметова Х.Б., Бияров Б.Н.	29
ЖАС ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ДАЙЫНДЫҒЫ Байдилданов Е.С., Дошимбеков А.Б.	33
КОЛЛЕДЖ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАС ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ДАЙЫНДЫҒЫ Байдилданов Е.С., Дошимбеков А.Б.	38
МЕМЛЕКЕТКЕ ОПАСЫЗДЫҚ ЖАСАУ (Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 175 бабын талдау) Бақытқанов М.Б., Орасева Р.А.	41
INTEGRATIVE-DIFFERENTIATED PREPARATION OF STUDENTS IN TEACHING ENGLISH, TAKING INTO ACCOUNT NEWSPAPER VOCABULARY Zhandaulet B.D.	45

РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ	
Бидашев Ә.С., Өскембай Ә.А.	50
DEVELOPMENT OF ANALYTICAL AND CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS WHILE WORKING WITH COMPLEX TEXT ANALYSIS	
Bidasheva Zhansaya, Kapysheva G.K.	56
БІРІНШІ РЕТТІ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУЛЕРДІ ШЕШУДІҢ АҚЫРЛЫ АЙЫРЫМДЫ ӘДІСТЕРІН ОҚЫТУ	
Бикенова С.А., Мухаметкалиева А.О., Базылбек С., Қожахмет А.Қ., Жолымбетова К.Б.	58
АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП, ОРТА КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ	
Ботабаева Ж.Т., Жүнісбек Д.Н.	64
ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ	
Ботабаева Ж.Т., Жүнісбек Д.Н.,	68
ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕСІ	
Данияр Гулзада, Дәрібаев С.Д.	73
ҰЖЫМДЫҚ ДАУЛАР: СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	
Дуйсалиева Г.К.	77
БАСТАПҚЫ ДАЙЫНДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕ ЖАС БАЛУАНДАРДЫ СПОРТТЫҚ БАҒДАРЛАУ ЖӘНЕ ЖАТТЫҚТЫРУ	
Дюзгенбеков Е.А., Дошимбеков А.Б.	84
БАСТАПҚЫ ДАЙЫНДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕ ЖАС БАЛУАНДАРДЫҢ СПОРТТЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН АНЫҚТАУ	
Дюзгенбеков Е.А., Дошимбеков А.Б.	88
ФИЗИКА САБАҒЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚТЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ	
Ерболатұлы Д., Нұрланбек Шынар	92
«АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР КӨРІНІСІ	
Ержанова У.Е., Картаева А.М.	97
ФИЗИКА ПӘНІНДЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	
Ерқасымова А.Қ., Таймуратова Л.У.	101
СПОРТТЫҚ ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІН КЕШЕНДІ БАҒАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ ЖАС ТАЭКВОНДИСТЕРДІҢ ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІН АРТТЫРУ	
Есмұханбетұлы Ербұлан, Дошимбеков А.Б.	104
ӘРТҮРЛІ БІЛІКТІЛІКТЕГІ ЖАС ТАЭКВОНДИСТЕРДІҢ СПОРТТЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫН БАҒАЛАУ	
Есмұханбетұлы Ербұлан, Дошимбеков А.Б.	108

МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДА ШЕКТЕРДІ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Абишева А., Қарасаева А.Ғ., Бақыт Ш., Мадияров М.Н.	113
МЕКТЕП-ИНТЕРНАТ ЖАҒДАЙЫНДА ТӘРБИЕ ҮРДСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫ Әлімханқызы Индира, Игибаева А.Қ.	118
МЕКТЕП-ИНТЕРНАТ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Әлімханқызы Индира, Игибаева А.Қ.	122
РАЗРАБОТКА ДИЗАЙН КОНЦЕПЦИИ И ИЛЛЮСТРАЦИОННОГО РЕШЕНИЕ РЕКЛАМНОЙ ПРОДУКЦИИ Сагова Х.С., Жакипбекова Д.А.	125
МҮШЕЛЕРІ ОҢ КОМПЛЕКС ҚАТАРЛАРДЫҢ ЖИНАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ ЖЕТКІЛІКТІ БЕЛГІЛЕРІН ШЕКТЕР АРҚЫЛЫ ТҰЖЫРЫМДАУ Жақсылықов Р., Тураканова А., Байгожанова А., Мадияров М.Н.	129
ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ Жақыпбекова Д.Е., Шакаримова К.К.	133
САЛЫСТЫРУЛАР ТЕОРИЯСЫНЫҢ ҚОЛДАНЫСЫ Жанузакова А.Ж., Ержанова А.Е., Серикбол А., Серік Л., Жиеншеева Т.	138
ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ДАМУ Жасұзақова Ш.Ж.	142
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖҮЙЕСІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ Жетпісбаев Ж.Қ., Дошимбеков А.Б.	147
ГИМНАСТИКА ҚҰРАЛДАРЫМЕН БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Жетпісбаев Ж.Қ., Дошимбеков А.Б.	151
USING DIFFERENT EXERCISES FOR DIFFERENT TYPES OF LISTENING TEXTS IN A FOREIGN LANGUAGE LESSON Zhanibekova I.Z.	155
HOW TO CHOOSE EXERCISES FOR LEARNING A FOREIGN LANGUAGE Zhanibekova I.Z.	159
АҚПАРАТ КӨЗДЕРІ АРҚЫЛЫ ПОСТЕР ДИЗАЙННЫҢ, КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУ Жомарт Н.Н., Жакипбекова Д.А.	162
ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ЖӘНЕ ҚОЗҒАЛЫС ҚАСИЕТТЕРІНІҢ ДАМУЫН КЕШЕНДІ ТАЛДАУ Жумакан Ғ.М., Уанбаев Е.К.	165

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ҚУАТЫ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУ Жумакан Ғ.М., Уанбаев Е.К.	169
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫ: МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ Жұмабекова Т., Шайханова Н.К.	174
СЕРІК ҒАБДУЛЛИН ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТУҒАН ЖЕР ӘУЕНІ Жұманова Ү.К., Апышева К.А.	178
О. БӨКЕЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОБРАЗДАР ЖҮЙЕСІНЕ ҚАРАЙ ТАЛДАУ ЖОЛДАРЫ Зауытбай С.Б., Картаева А.М.	182
ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИЗИЧЕСКОЙ И ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ 11-12 ЛЕТ Зуев А.С., Нестеренко А.А., Русанов В.П.	186
THE WAYS TO DEVELOP SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE IN ENGLISH LANGUAGE IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATION IN KAZAKHSTAN Valentina Ivanova, Zhaina D. Nurzhanova	191
БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫ БӨЛГІ – «SOFT SKILLS» ҰҒЫМЫНА ТЕОРИЯЛЫҚ ШОЛУ Бектасова Ғ.С., Ерболатұлы Д., Иляшова Н.Т.	196
9-11 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ВОЛЕЙБОЛДАҒЫ ҚОЗҒАЛЫС ӘРЕКЕТТЕРІНЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУ Кадырқожаев Ы.Б., Уанбаев Е.К.	201
МЕКТЕПТЕГІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА 13-14 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ҚЫЗДАРҒА ВОЛЕЙБОЛДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Кадырқожаев Ы.Б., Уанбаев Е.К.	205
БАТЫРЛАР ЖЫРЫН СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ Сейпутанова А.К., Калиахметова И.Е.	210
МЕКТЕП МАТЕМАТИКАСЫНДА ВЕКТОРЛАР АРҚЫЛЫ ЖҮЙЕЛЕР ШЕШУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Қарасаева А.Ғ., Бақыт Ш., Абишева А., Мадияров М.Н.	215
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕ ОЙЫН ӘДІСІН ҚОЛДАНУ: БАСКЕТБОЛ МЫСАЛЫНДА Касенова А.С., Дошимбеков А.Б.	219
ЖАСӨСПІРІМДЕР СПОРТ МЕКТЕБІ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАС ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ-ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Касымбеков А.Т.	223

ЖАС ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТАКТИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ	
Касымбеков А.Т.	227
ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІН ЕСКЕРУ АРҚЫЛЫ ОРТА МЕКТЕПТЕ ФИЗИКА САБАҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	
Касымова Б.К., Ахметжанов Б.К.	231
ТОТЫҚҚАН КРАХМАЛ НЕГІЗІНДЕГІ ҮЛДІРЛЕРДІ СИНТЕЗДЕУ	
Кафуринова А., Қайырбеков Н., Сағдоллин Ж., Ақатан Қ.	236
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО МИРА	
Коротаев И.О., Касенов Б.Б., Байгужинова А.Ж.	240
ҚОЗҒАЛМАЛЫ ОЙЫНДАРДЫ ЖҮЙЕЛІ ПАЙДАЛАНУ НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДАҒЫ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ	
Куатов А.К., Дошимбеков А.Б.	245
ҚОЗҒАЛМАЛЫ ОЙЫНДАР БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫН АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	
Куатов А.К., Дошимбеков А.Б.	250
ДАМУ АЙМАҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРА ОТЫРЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ	
Кумаржанова Ж.М.	254
ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУ БАҒДАРЛАМАСЫ МАЗМҰНЫНДА ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІ ҮЛГІЛЕРІНІҢ БЕРІЛУІ	
Сейпутанова А.К., Қадырмышева Ж.Е.	258
«ФИЗИКАҒА КІРІСПЕ» ПӘНІ БОЙЫНША ДӘРІСТЕРГЕ АРНАЛҒАН ДЕМОНСТРАЦИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫҢ КОНТЕНТІН ЖАСАУ	
Толқынжан Ибадат, Ерболатұлы Д., Ахметжанов Б.К.	265
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МЕДИАСАУАТТЫЛЫҚТЫҢ МАҢЫЗЫ	
Қуанышбекова Г., Жандилдина Р.Е., Темирханова Қ.Ш.	268
ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ	
Ляпунова Е., Акзамбеков Т., Шакаримова К.К.	273
ШТУРМ-ЛИУВИЛЛЬ ЕСЕБІНІҢ ҚАРАПАЙЫМ ЖАҒДАЙЛАРЫ	
Қадылхан М., Жанузакова А.Ж., Қожахмет А., Кәмәнбек Қ., Кудукенова Ж.Қ.	277
ЖАС ДЗЮДОШЫЛАРДЫҢ ЖАТТЫҒУ ҚҰРЫЛҒЫСЫН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП ҰСТАУДЫ ҮЙРЕНУ КЕЗІНДЕ КҮШТІК ҚАБІЛЕТТЕРІН ЖАН ЖАҚТЫ ДАМУ	
Малиев Б.Б., Жүнісбек Д.Н.	282
ДЗЮДО КҮРЕСІНДЕГІ ЖАТТЫҚТЫРУШЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ	
Малиев Б.Б., Жүнісбек Д.Н.	286
ҚАЗІРГІ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ИННОВАЦИЯЛАР	
Мамиева С.К., Сейпутанова А.Қ.	292

ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ Мешелова Б.З.	296
ТЕХНИКАЛЫҚ-ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ ЖАС ДЗЮДОШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТ КЕҢІСТІГІН КЕҢЕЙТУ Молдалиев Н.К., Уанбаев Е.К.	301
ДЗЮДОШЫЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДАУ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ Молдалиев Н.К., Уанбаев Е.К.	305
ЖЕҢІЛ АТЛЕИКАДАҒЫ БАСТАПҚЫ ДАЙЫНДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІН ЖАҚСАРТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ Муздыбаев Ж.Б., Уанбаев Е.К.	310
ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА ЖЕҢІЛ АТЛЕТИКА АРҚЫЛЫ 2-4 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТӨЗІМДІЛІГІН ДАМУ Муздыбаев Ж.Б., Уанбаев Е.К.	315
КИІЗ ҮЙ ЖӘНЕ ГЕОМЕТРИЯ Бурабаева Д.С., Муканова К.Б.	320
БАЛАБАҚШАДА САУЫҚТЫРУ ЖӘНЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ Мукатаев Е.Н.	324
БАЛАБАҚШАДА САУЫҚТЫРУ ЖӘНЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ Мукатаев Е.Н.	329
ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО СЛЕНГА «В КАНАДЕ И В АВСТРАЛИИ» Mukametraykymova Dilda, Sharipzhanova G.B.	334
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ДАМУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ Еспулатова Назгул, Шакаримова Қ.Қ.	336
АЗАМАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН ӘДІСТЕРІ Нарбота Ж.Н.	341
ИНФОРМАТИКА ПӘНІНЕН ҰБТ СПЕЦИФИКАЦИЯСЫНА СӘЙКЕС «АҚПАРАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕР МЕН ЖҮЙЕЛЕР» БӨЛІМІ БОЙЫНША ДАЙЫНДЫҚ ҮШІН ТЕСТІЛІК ТАПСЫРМАЛАРДЫ ӨЗІРЛЕУ ТӘСІЛДЕРІ Наурызбаева А.А., Жантасова Ж.З.	343
ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ АМАЛДАРЫ Нургендинова М.И.	348
DEVELOPMENT OF STUDENTS' RESEARCH SKILLS THROUGH PROJECT-BASED PHYSICS TRAINING Nurizinova M.M., Ali Coruh	353
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ КОГНИТИВТІ ДАМУЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ ОЙЫНДАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Оразова А., Жандилдина Р.Е., Омарова Д.Қ.	357

ЖОО-ДА «АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫН ОҚЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ Орманбек Э., Картаева А.М.	362
НАНОМАТЕРИАЛДАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ Өмирхан Мейрамбек, Сакенова Р.Е., Ерболатұлы Досым	365
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ РЕФЕРЕНДУМДЫ ӨТКІЗУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ Рахымбаева Н., Садыканова Ж.Е.	370
СУРРОГАТНОЕ МАТЕРИНСТВО Саликова А., Ибраева А., Смаилова И.Е.	373
МЕКТЕПТІҢ МАТЕМАТИКАСЫНДАҒЫ БӨЛІНГІШТІК ТЕОРИЯСЫНЫҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІ Серік Л., Серикбол А., Ержанова А.Е., Алпысова Р.О.	377
ВИРТУАЛДЫ РОБОТ ҮЛГІСІН ЖОБАЛАУ Тәжібай А.Қ., Джаксалыкова А.К.	381
ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУДА МҰҒАЛІМНІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖҰМЫСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ Токтажанова А.К., Келгембаева Б.Б.	385
ХИМИЯ ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРТТЫРУДА ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ Тоқтасынова Г.Қ., Садыканова Г.Е.	389
ХИМИЯДАН ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Толеубек Гулнур, Даутова З.С.	395
ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУГЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДА, ТӘРБИЕЛЕУДЕ, ДАМУДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Турежанова С.Р.	400
ҚОРҒАЛУҒА ҚҰҚЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҚАҒИДАТЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТЫ Уалканова А.У., Садыканова Ж.Е., Калиакперова Е.Н.	405
ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ Хадисова Ш.Т., Ахметжанов Б.К., Ерболатұлы Д.	411
ДЕТЕКТИВ ЖАНРЫНДАҒЫ ӘНГІМЕЛЕРДІ СЫНЫПТАН ТЫС ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ Шакизада А.Б., Мәуленов А.А.	415
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА STEM ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫ БЕЛСЕНДІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ АСПЕКТІЛЕРІ Ыдрыс Зарина, Жандилдина Р.Е., Турсунбекова Г.И.	421

**Зәки Ахметовтің туғанына 95 жыл толуына орай
«ЗӘКИ АХМЕТОВТІҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫ ЖӘНЕ
ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР» атты
Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының**

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
II бөлім

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

**Республиканской научно-практической конференции на тему
«НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ ЗАКИ АХМЕТОВА И
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ»,
в честь 95-летнего юбилея Заки Ахметова
*Часть II***

COLLECTION OF MATERIAL

**Republican scientific and practical conference on the topic
«SCIENTIFIC HERITAGE OF ZAKI AKHMETOV AND
NATIONAL VALUES»,
dedicated to the 95th anniversary of Zaki Akhmetov
*Part II***

*Басуға жауапты Ислямова С.А.
Автор туннұсқасынан көшірме жасау арқылы басып шығарылды
Мазмұны үшін Баспа жауапты емес*

Басуға 15.08.2023 ж. қол қойылды
Шартты баспа табағы 25,39
Таралымы 500 дана

Пішімі 60x84/16
Есептік баспа табағы 33,44
Тапсырыс 627

С. Аманжолов атындағы ШҚУ «Берел» баспасы
070020, Өскемен қаласы, 30-шы Гвардиялық дивизия көшесі, 42